

**DEPARTAMENT D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA
FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA
UNIVERSITAT DE BARCELONA**

**PROGRAMA DE DOCTORAT:
MÓN CONTEMPORANI
BIENNI 2004-2006**

Tesi doctoral per optar al títol de doctor en
HISTÒRIA

amb el títol

**Utilitat i obrerisme a la Catalunya del segle XIX
(1868-1898)**

presentada pel doctorand

Eduard PAGÈS RUIZ

sota la direcció del Dr.

Ramon CASTERÀS ARCHIDONA

Barcelona, març del 2007

Gràcies a la Fundació Josep Comaposada per finançar
la meva visita a l'IISG d'Amsterdam.

Gràcies a la Sra. Willeke Tijssen que allà em va atendre
amb tanta amabilitat i aplicació extrema.

Gràcies a tots els professionals d'arxius i biblioteques,
en especial als de la B.P. Arús, on he passat moltes i moltes hores.

Dedicat a la Maite, la meva esposa, perquè
sense la seva comprensió, ànim i paciència
no hagués estat possible.

ÍNDEX

Introducció general	1
Els resultats de la investigació	7
Pla de la Tesi	10
Metodologia i Fonts	11

PRIMERA PART

Capítol I: Història de l'utilitarisme	15
Els precursors	15
David Hume	18
Claude-Adrien Helvétius	22
Baró d'Holbach	27
Capítol II: L'utilitarisme clàssic	39
Jeremy Bentham	39
James Mill	45
L'economia clàssica i l'utilitarisme	47
John Stuart Mill	58
Capítol III: L'expansió de l'utilitarisme	71
Dels salons al món	71
La Il·lustració espanyola	75
La Il·lustració a Catalunya	83
Capítol IV: Els deixebles liberals de Bentham a Espanya	89
La Constitució de Cadis	89
Lord Holland i el cercle sevillà	93
Toribio Núñez i el nucli salmantí	95
El retorn dels exiliats	97

Capítol V: La crisi de l'utilitarisme	105
La revolució romàntica	105
El socialisme romàntic i utilitarista de Saint-Simon	107
Covert-Spring: el saint-simonisme català	111
Les revoltes populars de 1835-37	117
Capítol VI: La crítica a l'utilitarisme	121
La Renaixença	121
Jaume Balmes	123
Josep Ferrer i Subirana	128
Xavier Llorens i Barba	131
Manuel Milà i Fontanals	132
Joan Mañé i Flaquer	134
La resistència al positivisme	136
Capítol VII: La persistència de l'utilitarisme	139
El primer republicanisme	139
Abdó Terrades i <i>El Republicano</i>	141
Josep Anselm Clavé	142
Els cors i els Jocs Florals: dues cultures separades	145
<i>El libro del obrero</i> i la realitat social: dos mons oposats	147
Capítol VIII: Socialisme, utilitarisme, republicanisme	157
Robert Owen	157
Étienne Cabet	161
Narcís Monturiol i el cabetians catalans	163
El cooperativisme català	172
<i>El Obrero</i>	174
<i>La Asociación</i>	179

SEGONA PART

Capítol I: Anarquisme i utilitarisme: la nova moral obrerista	183
Crítica de la moral burgesa	183
Ateisme	187
Cap a la nova moral utilitarista	194
<i>La Moral universal</i> (de d'Holbach) per «Un obrero»	197
Piotr Koprotkin	209
<i>La Moral anarquista</i>	212
Capítol II: L'home més útil	217
L'obrer	217
La dona	224
L'obrera conscient	228
Els nens obrers	239
Capítol III: El treball més útil	243
«El treball és l'única virtut»	243
El treball i les màquines	247
La reducció de la jornada laboral	257
Els ingressos dels obrers	264
Capítol IV: La utilitat de la instrucció	273
L'educació: una fe utilitarista	273
El greu estat de l'ensenyament	274
L'educació dels obrers pels propis obrers	281
La instrucció integral	291
Les escoles laiques o racionalistes	297
Capítol V: Les lliçons de la història	301
De la foscor a la llum	301
El progrés perpetu	304
La història com a ciència	308
La utilitat del l'obrer a la història	310

Capítol VI: El futur	315
L'avenç de la ciència i de la tècnica	315
Un futur basat en la utilitat	319
Un futur més just	321
La utopia imminent	323
Capítol VII: L'oci i la creació útils	329
L'obrer no podia perdre el temps	329
El joc i les tavernes	333
Els dies perduts	337
El teatre	340
Les festes anarquistes	343
La missió utilitària de l'art	345
Capítol VIII: Obrerisme i catalanisme	351
La pàtria dels anarquistes	351
La llengua escrita	357
<i>La Federación</i> no era catalanista	359
Anarquisme i catalanisme	364
Valentí Almirall i el caràcter del català	375
Conclusions finals	389
Una reflexió final a propòsit de la història de les mentalitats	393
Apèndixs	395
1. Ètica utilitarista per al proletariat	397
2. Articles doctrinals	473
3. La fàbrica Batlló	551
4. Correspondències	587
5. Circulars i llistes de delegats	647
6. Els pressupostos de les famílies obreres	673
7. Cooperatives i cooperativistes	717
Fonts i bibliografia	745

INTRODUCCIÓ GENERAL

Com va profetitzar Joan Maragall, el segle XIX es conegut com el segle romàntic,¹ principalment pel que fa a Catalunya. Durant gairebé tota la centúria la burgesia catalana va resistir i va combatre l'entrada dels trets ideològics dels seus homònims anglesos o francesos com ara l'utilitarisme, el saint-simonisme o el positivisme.² D'aquesta manera, si hom hagués de sintetitzar amb només tres paraules la ideologia de la generació burgesa que portà a terme la industrialització catalana, generació que va participar o va fer possible la Renaixença, podriem gairebé assegurar que s'hi decantaria per termes tals com romanticisme, conservadorisme o catolicisme. Si hom encara hi pogués afegir una breu explicació, diria que aquell romanticisme era de forta influència alemanya, impregnat d'exaltació herderiana per la pròpia cultura, per la recuperació de la llengua i la història; que aquell era un conservadorisme defensor de la protecció i la reglamentació necessària per fer negocis, i sostenidor de l'ordre contra revoltes i aldarulls; i finalment que el catolicisme burgès, tot just superada la contradicció que havia suposat el gran espoli de bens eclesiàstics de la darrera desamortització, iniciava aleshores, gràcies a la signatura del

---

¹ En paraules del poeta: «enllà del temps, del segle XIX se'n dirà el segle romàntic, perquè en el conjunt de la seva història artística no es veurà altra cosa que el romanticisme», citat a Manuel Jorba, "Els romanticismes a Catalunya", dins *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme*, Vilanova i la Geltrú, 1995, p. 209.

² Fradera, Josep M^a, "La selecció de materials culturals en la formació de la consciència de classe de la burgesia catalana a mitjan segle XIX", dins *Orígens del mon català contemporani*, Barcelona, 1986, p.135.

Concordat de 1851, una nova època de recuperació de les relacions de l'Església amb l'Estat o, com s'ha dit, de «restauració catòlica».³

El positivisme s'introduí tard i amb polèmica a Catalunya. Es considera que el primer manifest clar i declarat de positivisme a Espanya fou un discurs del metge reusenc Pere Mata i Fontanet (1811-1877), pronunciat a la Real Academia de Medicina de Madrid, l'any 1859.⁴ En canvi, a Catalunya, un altre metge de prestigi i catedràtic d'anatomia a Barcelona, Josep de Letamendi (1828-1897), encara criticava obertament les teories positivistes i l'evolucionisme darwinià en unes conferències a l'Ateneu Català l'any 1867. Així doncs, fora d'un reduït cercle d'il·lustrats republicans que les difongueren, les idees positivistes en general, i les traduccions esporàdiques de Charles Darwin, aixecaren tals protestes i rèpliques entre la intel·lectualitat conservadora, les autoritats eclesiàstiques, i a la pròpia Universitat, que no s'hi pot parlar de veritable acceptació fins a finals de segle.

El saint-simonisme va tenir un efímer protagonisme entre el liberalisme català dels anys trenta. Des de les planes d'*El Propagador de la Libertad* primer, i d'*El Vapor* després, Andrew Covert-Spring va difondre les denúncies saint-simonianes de desigualtat entre els homes, de la necessitat de l'educació del poble, les propostes econòmiques sobre el crèdit, les preocupacions per l'eficàcia i la utilitat de la producció literària, etc. Però arran de la crisi de 1835 —avalots populars amb crema de convents i de la fàbrica Bonaplata entre altres edificis—, i la posterior reacció conservadora de finals de 1837, l'alternativa liderada per Covert-Spring i els seus amics liberals (Pere Mata, Francesc Raüll, etc.) va fracassar. La burgesia va prendre definitivament la via moderada amb l'ajuda de l'exèrcit, el saint-simonisme va ser rebutjat del seu ideari, i el seu màxim publicista «quedà totalment marginat de la política catalana».⁵

L'utilitarisme ni tan sols no tingué la presència breu del saint-simonisme entre l'ideari de la burgesia catalana. Ja des de les primeres dècades del segle XIX, de la mà de Pròsper de Bofarull, s'introduïren a Catalunya les teories estètiques de Wilhelm Schlegel qui, junt amb el seu

³ Pladevall, Antoni, *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona, 1989, 160-163.

⁴ Riera i Tuèbols, Santiago, *Història de la ciència a la Catalunya moderna*, Lleida, 2003, p. 101.

⁵ Ramspott, Anna i Maluquer de Motes, Jordi, "Romanticisme i saint-simonisme a Catalunya en temps de revolució (1835-1837)", a *Recerques*, 6, 1976, pp-65-91.

germà Friedrich i el poeta Novalis, van formular les bases del nou moviment romàntic alemany. Progressivament, la visió romàntica de recuperació de les pròpies tradicions culturals, la idea de nació amb una llengua, una literatura i un art propis; la confiança en el poder de la intuïció, en la sensibilitat i en la imaginació, es farà hegemònica entre les posteriors generacions d'intel·lectuals catalans benestants, fent recular gairebé al llarg de tot el segle els fonaments clàssics, propis de la centúria anterior, de predomini de la raó i de la utilitat.

Malgrat tot, les idees utilitaristes de Jeremy Bentham (1748-1832), darrer bastió il·lustrat durant l'onada romàntica, foren molt ben rebudes a Espanya en les primeres dècades del segle XIX. El prestigi personal de Bentham es feu sentir arreu d'Europa, i als Estat Units, pràcticament fins a la seva mort, i va ser entre els liberals espanyols radicals que Bentham trobà un suport més entusiàstic.⁶ El filòsof i jurisconsult anglès fou consultat i va influir en la redacció de la Constitució liberal de 1812 i el Codi penal de 1820. La introducció de les seves teories va ser obra de Lord Holland en el cercle sevillà on es movia, i d'afrancesats salmantins com Ramón Salas o Meléndez Valdés. Però potser el principal especialista i divulgador de Bentham a Espanya fos Toríbio Núñez, bibliotecari de la Universitat de Salamanca. Cap a mitjans dels anys quaranta, coincidint amb l'ascens d'una llarga etapa moderada a la política espanyola, i amb el prestigi creixent de la filosofia romàntica i idealista alemanya, l'autoritat de Bentham perdé força fins a desaparèixer del tot.⁷

Durant el període d'hegemonia romàntica, les societats i l'economia europees van transformar-se. Mentre per un costat el primigeni sentiment

---

⁶ Segons Salvador Giner, va ser a «España donde Bentham llegó a ser una especie de semidiós», *Historia del pensamiento social*, (10^a), Barcelona, 2002, p. 405.

⁷ De la relació entre Bentham i España pot consultar-se des del pròleg de Quintiliano Saldaña "Bentham en España", a Sánchez-Rivera de la Lastra, Juan, *El Utilitarismo. Estudio de las doctrinas de Jeremías Bentham. Su expositor en España*, Biblioteca de la Revista General de Legislación y Jurisprudencia, vol. XXVII, 1922, pp. I-XV; o l'article de Pedro Schwartz, "La influencia de Jeremías Bentham en España", *Información Comercial Española*, 517, septiembre 1976, pp.35-57; als estudis més actuals y extensos, com el de Benigno Pendas, *Jeremy Bentham: Política y Derecho en los orígenes del Estado Constitucional*, Madrid, 1988, o Josep Mª Colomer, *Bentham. Antologia*, Barcelona, 1991. També són útils darrers llibres més generals com el de Juan López Tabar, *Los famosos traidores. Los afrancesados durante la crisis del Antiguo Régimen (1808-1833)*, Madrid, 2001; o els estudis de Manuel Moreno Alonso al voltant del constitucionalisme liberal, o de figures com Lord Holland o Blanco White, articles i llibre que citarem més endavant. Tots defensen el mateix període d'influx benthamià i utilitarista a Espanya, així com la via de penetració.

de cultura nacionalista evolucionava cap a la reivindicació i la revolta política, una revolució en els mètodes de producció industrial iniciada a Anglaterra a finals del segle XVIII avançava pel continent canviant paisatges i persones. Aquell procés industrialitzador produiria resultats ben diferents: progrés i beneficis per a uns, la burgesia, i misèria o «fons de dolor humana»⁸ per a uns altres, la majoria. Burgesos i proletaris seran els protagonistes antagònics de la nova situació i cadascun defensarà llur posició. Si la Gran Exposició de Londres de 1851, amb el Palau de Vidre fet de vidre i ferro al capdavant, exalçava i mostrava al món els miracles de la industrialització, poc temps abans, el 1845, Friedrich Engels descrivia tots els mals a *La situació de la classe obrera a Anglaterra*. I abans que ell altres autors (Saint-Simon, Fourier, Owen, Cabet) ja havien denunciat les injustícies del nou món del treball i proposat la formació gradual de models de societat alternatius. A mida que avançava el segle el moviment obrer es feia més radical i revolucionari.

La publicació del *Manifest Comunista* de 1848 coincidí amb un moment culminant del malestar de les classes populars. Per tot arreu esclataren revolucions populars, nacionals i democràtiques, moltes de les quals triomfaren al centre del continent europeu. Però tingueren un èxit fugaç; en pocs mesos el temporal revolucionari s'anà desfent, derrotat per la reacció, deixant pas a una dura repressió i, consegüentment, a l'aparició d'una sensació col·lectiva de cansament i desencís. Retrocediren les idees igualitàries, la il·lusió per la creació de comunitats imaginàries i, en general, tot allò que havia comportat el romanticisme social. Com ha dit Hobsbawm, «el socialisme utòpic no sobrevisqué a 1848».⁹

A mitjan segle XIX l'etapa romàntica a Europa s'esgotava, en pocs anys el pensament romàntic va deixar d'interessar. Sobrevingueren vint anys de calma, de repòs de passats excessos. Europa s'endinsava en l'era victoriana clàssica,¹⁰ un període de bonança econòmica, de model burgès de costums, d'estabilitat política i de progrés científic i tècnic. La Gran Exposició de Londres, que hem citat més amunt, en fou un símbol. La revolució es feu en el món de les comunicacions. El vapor i, més tard,

⁸ Com indicà Pi i Sunyer, citat per Miquel Izard, *Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor (1869-1913)*, Barcelona, p. 82.

⁹ *La era del capital, 1848-1875*, Barcelona, 1998, p. 168.

¹⁰ Stromberg, Roland N., *Historia intelectual europea desde 1789*, Madrid, 1995, p. 147.

l'electricitat iniciaren la futura unificació del món estenent la xarxa ferroviària, modernitzant els vaixells, amb la invenció del telègraf, dels primer telèfons... El comerç mundial va augmentar un 260 per cent.¹¹ El moviment de pèndol del pensament arribà a l'extrem oposat del romanticisme. El món estava preparat per acceptar el mètode científic o positivista d'August Comte, un ex-deixeble de Saint-Simon; John Stuart Mill, un ex-deixeble de Bentham, defensà la llibertat de pensament i de discussió, i en aquest ambient favorable Darwin va escriure el llibre més important del segle XIX, desenvolupant una de les teories científiques més influents per a la posteritat.¹²

L'optimisme burgès europeu es veié atenuat amb la depressió dels anys setanta.¹³ A Catalunya la crisi es patí una dècada abans. La pujada del preu del cotó importat d'Amèrica, i el crac de la borsa de Barcelona l'any 1866, foren les causes principals de la desaparició de 628 de les 1455 fàbriques tèxtils existents.¹⁴ També s'ha d'indicar que l'expansió econòmica del període anterior no sempre havia arribat a tothom. A Barcelona, durant el període àlgid de la indústria cotonera (1849-1862), a la fàbrica anomenada España Industrial, els salaris tendiren a baixar un 11,30%, mentre que per altra banda pujava el preu del blat.¹⁵ Amb uns jornals ja minsos de per sí la situació de la classe obrera catalana era d'un patiment crònic, comparable al de les europees del moment, com s'encarregaren de destacar-ho alguns metges higienistes, o l'urbanista Ildefons Cerdà.¹⁶ Però la qüestió social no figurava entre les preocupacions de la burgesia europea, almenys fins al creixement i difusió del moviment obrer que organitzà la Primera Internacional, i quan sentiren l'amenaça massa propera reaccionaren a la defensiva. A França l'exèrcit derrotà la Comuna, govern obrer revolucionari de l'any 1871, i la metòdica repressió posterior va estendre's a la resta de països. A Espanya l'Associació Internacional de Treballadors va ser declarada fora de la llei.

---

¹¹ Hobsbawm, *La era del capital...*, p. 46.

¹² Stromberg, *Historia...*, pp. 183-184.

¹³ Hobsbawm, *La era...*, p. 58.

¹⁴ Izard, *Industrialización...*, pp. 51-52.

¹⁵ *Id.*, pp. 88-90.

¹⁶ *Id.*, pp. 82-86.

Lluny del model europeu, com ja hem dit al començament, la burgesia catalana continuà essent romàntica durant tot el segle, fins a l'adveniment del modernisme i del noucentisme. Segons Norbert Bilbeny,

«la causa immediata d'aquesta perllongació fóra, amb força probabilitat, l'acreixement del catalanisme polític, de fort component historicista, i, per tant, favorable a tota adopció romàntica (...). La causa remota, altrament, caldria buscar-la en la precarietat dels mitjans culturals, insuficients per a rebre la producció estrangera, i en la inadequació llegendària del medi polític per a assimilar-la».¹⁷

Fossin quins fossin els motius, la realitat era que les classes dirigents catalanes patien un retard cultural i una rigidesa ideològica anacrònica a finals de segle, motius pels quals sostenien encara el model romàntic arcaïtzant, simbolitzat en el folklorisme i en la institució dels Jocs Florals iniciats quaranta anys enrere.

Pel que fa al proletariat, l'opinió tradicional ha dictaminat que el socialisme utòpic o pre-marxista tingué poca influència sobre els nuclis més actius de l'obrerisme català;¹⁸ aquest influx es veié limitat al cooperativisme i al mutualisme com a resultats més palpables. La manca d'una ideologia definida feu que els primers passos del moviment obrer fossin guiats per la burgesia liberal i, més tard, cap a mitjans de segle XIX, caigués en mans d'un republicanisme fingidament autodenominat socialista per a atrapar l'interès de les masses populars.¹⁹ Fou una fase marcada per l'absència d'una teoria socialista i per la debilitat del moviment obrer.²⁰ Just abans de l'arribada de la Primera Internacional, que semblarà cobrir-ho tot amb les seves doctrines, tenim clares, per tant, «las motivaciones ideológicas del obrerismo barcelonés de 1868-1869: republicanismo, cooperativismo, estudio e ilustración como base previa a la fase de emancipación social; un societarismo reformista, en fin, bien alejado del anarquismo».²¹ Damunt,

¹⁷ *Entre Renaixença i Noucentisme. Estudis de filosofia*, Barcelona, p. 23.

¹⁸ Ollé Romeu, Josep M^a, *El moviment obrer a Catalunya, 1840-1843*, Barcelona, 1973.

¹⁹ Fontana, Josep, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, 1983, pp. 89-95.

²⁰ Termes, Josep, *Anarquismo y sindicalismo en España (1864-1881)*, Barcelona, 2000, p. 31.

²¹ *Id.*, p. 39.

doncs, d'un obrer poc compromès i mancat d'un sistema ideològic fort, iniciat en el cooperativisme i el mutualisme, i definit com a societari, oportunista i reformista, es sobreposarà tot el pes de la ideologia anarquista d'arrel bakuniniana.²²

ELS RESULTATS DE LA INVESTIGACIÓ

Fins aquí un breu estat de la qüestió ideològica. En aquest esquema hi manca al nostre parer, i és la tesi que en endavant defensarem, un element passat per alt: la importància del pensament utilitarista en el discurs obrerista català del darrer terç del segle XIX. L'estudi acurat de la ideologia obrera del període ens ha portat a considerar la primacia que el moviment obrer atorgà al concepte i a la idea d'utilitat, així com a altres fonaments propis de l'ètica utilitarista, provinents del pensament il·lustrat del segle XVIII. Es tracta, com demostrarem, d'un element més —al nostre parer indispensable— a tenir en compte a l'hora d'estudiar la ideologia obrerista, i que ve a fer més gran la diferència entre aquesta i la cultura hegemònica burgesa de l'ideal romàntic. Si la burgesia catalana, doncs, no fou utilitarista, l'utilitarisme, en canvi, no va desaparèixer sinó que va sobreviure a Catalunya de la mà del proletariat més conscient.

Es fàcilment demostrable la inspiració utilitarista del moviment cooperativista anglès, i del seu prohoms Robert Owen, amic i protegit del propi Bentham. També són evidents els trets utilitaristes de les idees del francès Cabet, com per exemple la preocupació per l'educabilitat de l'home —idea rebuda del propi Owen, a qui Cabet demanà mestratge—, o la creació d'una nova societat basada en la utilitat i la felicitat de les persones. Tant el moviment cooperativista com el cabetià, o icarià, tingueren força ressonància a Catalunya i comptaren amb la veneració de grups d'actius deixebles que vulgaritzaren obres i fets. Aquests grups escriviren i

---

²² Com digué Jaume Vicens Vives a *Industrials i Polítics (segle XIX)*, Barcelona, 1983, p. 162. Veure també el text de Maximiano García Venero, *Historia de las Internacionales en España (1868-1914)*, Madrid, 1956, p.123.

treballaren per la felicitat del poble, del major nombre, i volgueren ser útils aixecant una societat millor per a les persones. L'ideal els portà, com en el cas d'alguns cabetians, fins a les portes de la Justícia o de la mort; el cooperativisme va perdre prestigi amb l'arribada de la Internacional, però no va desaparèixer; uns i altres mantingueren una presència més o menys activa, ja fos en el record popular o en empreses concretes. Hauria estat lògic pensar —encara que ningú no ho hagi dit abans—, que el temperament utilitarista dels dos corrents hagués influït en el posterior pensament obrerista català. Però ningú no n'ha fet esment, segurament perquè l'arribada massiva del corpus ideològic anarquista, a finals dels anys seixanta i principis dels setanta, ho va cobrir gairebé tot. A partir d'aleshores, els periòdics i les revistes obreres s'omplen de la política de l'A.I.T., de l'organització de les federacions, de les seccions d'oficis, de l'economia colectivista, de revolució social..., es fa difícil veure una altra cosa.

Malgrat tot, entre la muntanya de nova doctrina internacionalista, una mirada atenta i pacient, hi trobarà —com en el present estudi— quelcom més. Per exemple, en diferents articles o cartes a la premsa, podem llegir que el proletariat es reivindicava l'única classe útil de la societat, i que la resta eren paràsits del seu treball. Igual que en el famós passatge de Saint-Simon —un altre utilitarista—, el món podria prescindir de les elits ocioses i supèrflues i no se n'adonaria de pèrdua tan insignificant. Per al discurs obrerista la utilitat fou la norma suprema: el poc temps lliure de que disposaven havien d'aprofitar-lo útilment; havien d'aprendre matèries útils i rebutjar els sofismes inútils; havien de treballar en oficis útils a la societat; construir edificis d'utilitat social; fins i tot la creació, l'art, la literatura, el teatre, la poesia, havien de tenir una funció útil, i no estètica: allò que només era bell però no útil, no podia ajudar al progrés material ni a l'intel·lectual ni al moral.

Tot això ja és utilitarisme, però només això no seria un utilitarisme complet. Hi mancarien altres fonaments essencials de l'ètica utilitarista clàssica: l'objectiu de la felicitat pública; la cerca del plaer i el rebuig del dolor; l'equivalència dels conceptes bo, just i útil, anteposats a dolent, injust i inútil; la natural satisfacció de les passions; el funcionament de la conducta humana: primer impressió de les coses a través dels sentits, i a

continuació reflexió, actuació, experiència; la fe en l'educabilitat de l'home; la fe en la justícia, etc., etc. I tot això també ho hem trobat a la nostra investigació, com podrem comprovar-ho al capítol dedicat a la Moral Universal. Allà presentarem a «un obrer» transcrivint —des de les planes de *La Revista Social*,²³ setmana rera setmana i gairebé literalment—, bona part d'un text clàssic de l'utilitarisme francès. Amb això demostrarem que el discurs utilitarista obrer no es nodria únicament d'un utilitarisme indirecte (a través del cooperativisme, o l'icarianisme, per exemple,) sinó també de lectures directes de l'utilitarisme clàssic.

---

²³ *La Revista Social. Organó de la Unió de los Obreros Manufactureros de España*, ha esdevingut la peça central de la nostra investigació. Aquest setmanari va començar a publicar-se a Manresa el 16 d'agost de 1872, segons acordà el Consell de la Unió Manufacturera durant el seu segon congrés. La Unió estava formada pel sindicat de las Tres Clases de Vapor —que aplegava als preparadors, filadors i teixidors mecànics—; Tejedores a la Mano, i altres. La indústria tèxtil era la més important i dinàmica d'Espanya, la que aplegava major nombre de treballadors, i el cotó era el ram més important, però també s'hi ha de comptar el lli, la seda i el cànem. Les Tres Clases de Vapor pertanyien des de finals de 1871 a la Primera Internacional, i la Unió, en el seu quart congrés d'abril de 1873, es declarà amiga de la Internacional recomanant a totes les seccions locals la seva adhesió a l'AIT. Del total de seccions espanyoles (353) representades al congrés de l'AIT a l'Haia l'any 1872, 206 pertanyien a la Unió Manufacturera. En aquelles dates el nombre d'obrers afiliats a la Unió oscil·lava entre els 30.000 i els 40.000. El tipògraf i destacat dirigent internacionalista Rafael Farga Pellicer fou nomenat secretari de redacció de *La Revista* l'abril de 1873, que ara es publica a Gràcia. En aquest càrrec succeïa als anteriors redactors que correlativament havien estat Francesc Abayà, Tomas Valls, Ramon Sivillà, Antoni Casulà i Gabriel Albagès. El substituï, a finals de 1877 un altra destacat dirigent, de qui parlarem en el seu moment, Josep García Viñas. La ideologia de *La Revista* era clarament internacionalista bakunista, encara que, sobretot en els primers números, hi hagué elogis i esperances, ben aviat frustrades, cap el republicanisme. A partir del sisè congrés de la Unió (agost de 1873), les diferents federacions que la constituïen van començar a actuar per separat, degut a dissensions internes entre els obrers mecànics i els manuals. Les Tres Clases de Vapor i els tintorers i rams annexes feren un pacte de solidaritat i decidiren seguir publicant el setmanari, que ara es subtitularà *Organó de Federaciones Manufactureras de la Región Española*. Apareixen aleshores alguns articles favorables a les cooperatives de consum com alternativa a les vagues. El pronunciament del general Pavía i la posterior prohibició de l'AIT feren que *La Revista* a partir d'aleshores es veiés obligada a omplir les seves planes amb articles poc o gens combatius. De fet entre el 6 de febrer i el 15 de maig de 1874 *La Revista Social* havia estat suspesa, reanudant-se aquella darrera data, però a partir d'aleshores sense cap subtítol per por a més sancions. A finals de 1880, la redacció de *Revista Social* —ara sense article— es traslladà a Madrid dirigida per Juan Serrano y Oteiza, jurista, internacionalista, i sogre de l'escriptor i futur teòric anarquista Ricardo Mella. Per a una història de la Unió Manufacturera i, per tant de *La Revista Social*, fins a 1874, podeu consultar Miquel Izard, "Entre la impotencia y la esperanza: la Unió Manufacturera", *Estudios de Historia Social*, 4, enero/marzo 1978, pp. 29-106. Per a la història completa de la Unió i dels sindicats que la formaven vegeu també Miquel Izard, *Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor (1869-1913)*, Barcelona, 1973.

PLA DE LA TESI

A la primera part d'aquest treball assajarem un esbós de la història moderna de l'utilitarisme, des dels precedents il·lustrats britànics i francesos, fins al darrer deixeble clàssic de Bentham, J. S. Mill. Després repassarem de quina manera va entrar i va triomfar aquesta idea entre la intel·lectualitat il·lustrada espanyola del segle XVIII, malgrat les prohibicions inquisitorials i governamentals a l'entrada de llibres estrangers, per por a la contaminació ideològica i herètica. Més tard, comprovarem també com, entre els liberals espanyols de les primeres dècades del XIX, Bentham fou considerat un mestre, i com bona part d'aquells entusiastes seguidors hagueren d'exiliar-se a conseqüència de la repressió absolutista. Alguns d'ells arribarien a relacionar-se directament amb Bentham, i d'altres treballarien en la traducció dels seus llibres, i dels dels utilitaristes francesos d'Holbach i d'Helvétius.

Un cop mort el mestre, parlarem de la travessia més fosca, i fins ara poc o gens ressaltada, que l'utilitarisme va recórrer per dessota del corrent cultural que aleshores es feu hegemònic a Catalunya, és a dir, el romanticisme. Assajarem per quins conductes, lligats al republicanisme més esquerrà o al socialisme utòpic, l'utilitarisme va arribar al discurs obrerista, i va compondre l'ideari obrer vigent a les portes del darrer terç del segle XIX. Així doncs, abans d'arribar la Primera Internacional, veurem com l'obrer català es trobava sota el lideratge ideològic de republicans i cooperativistes que difonien les realitzacions del socialisme utòpic europeu. I veurem també com el capitost del cooperativisme, Robert Owen, havia rebut de Bentham no únicament decisiva influència teòrica, sinó, a més a més, ajuda econòmica pels seus projectes.

A la segona part aportarem les proves de que l'utilitarisme es troba molt present en el discurs obrerista català, malgrat l'arribada amb tota la força de l'anarquisme internacionalista. Veurem que al menys una part important del moviment obrer, el més lligat a la Unió Manufacturera, es va

proveir de raons utilitaristes per a reclamar tota la dignitat i tot el reconeixement social que, en consonància amb l'important paper que exercien com a única classe productiva, creien merèixer. En diferents articles i correspondències que repeteixen arguments semblants, els obrers són presentats com la classe més útil de la societat, els únics que treballen i produeixen coses necessàries, tant en el segle XIX com al llarg de la història. Totes les activitats de l'obrer en temps d'oci, des de l'aprenentatge a l'art, han d'ésser útils; la moral de l'obrer té la regla de la utilitat, de la mateixa manera que edificis i institucions només poden existir o desaparèixer en raó a la utilitat pública que tinguin o deixin de tenir. Per a l'obrer del vuit-cents la utilitat és una qualitat intrínseca; l'interès egoista és una característica burgesa. Pel que feia al futur, l'únic progrés útil i viable havia de ser el progrés material, ja que seria l'únic capaç d'estendre la felicitat a tota la humanitat.

Pel que fa al darrer capítol, fem una incursió en el debat al voltant de les arrels socials del catalanisme. Pel fet d'haver passat moltes hores llegint articles i escrits de tota mena a la premsa obrera, ens hem cregut en disposició de donar la nostra opinió en aquesta qüestió encara oberta i polèmica. I la nostra experiència ens ha portat a recolzar la tesi d'una incorporació tardana de l'obrerisme a la causa catalanista. Al nostre parer, haurem d'esperar fins gairebé principis dels anys noranta del segle XIX, per començar a fer compatible obrerisme i catalanisme.

METODOLOGIA I FONTS

La recerca efectuada ha estat basada principalment en fonts bibliogràfiques i hemerogràfiques, per a la qual cosa s'han consultat diversos arxius i biblioteques catalanes:

Arxiu Municipal de Barcelona, Biblioteca Arús, Biblioteca de Catalunya, Arxiu Històric Comarcal de Reus, Centre de Lectura de Reus, Arxiu i Biblioteca del Foment del Treball Nacional, Arxiu Diocesà de

Barcelona, Centre de Documentació de l'Institut del Teatre, Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, Arxiu Històric de Vilafranca del Penedès, i també s'ha fet una visita i petició de documents a l'Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, d'Amsterdam. Per altra part no podem obviar el gran servei que ens han ofert les diferents biblioteques universitàries, entre les quals volem destacar la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, la Biblioteca del Dipòsit de les Aigües de la Universitat Pompeu Fabra, la Biblioteca de Comunicació i Hemeroteca General de la Universitat Autònoma de Barcelona, i la Biblioteca del Pavelló de la República.

Pel que fa a l'estudi del moviment obrer en els anys seixanta del segle XIX, hem utilitzat els periòdics pre-internacionalistes i cooperativistes, *El Obrero* (1864-1866), i *La Asociación* (1866). A partir de l'arribada de la Internacional a Catalunya, i durant la dècada dels setanta, els periòdics més consultats han estat *La Federación* (1869-1874), i *La Revista Social. Órgano de la Unión de los Obreros Manufactureros de España* (1872-1880).

Per a la resta del període fins als anys noranta, hem utilitzat amb més assiduitat les publicacions anarco-colectivistes, com ara *La Federación Igualadina* (1883-1884), *El Proletariado* (1884), *Los Desheredados* (1884-1886), *El Productor* (1887-1893), *El Proletario* (1890), i *La Tramontana* (1881-1893). També *La Unión Tipográfica* (1882-1884), i la *Revista del Ateneo Obrero de Barcelona* (1886-1898), com a periòdics obrers de tarannà moderat.

Per a altres períodes, o diferents sectors de la societat, també han estat utilitzats periòdics importants, com el liberal i d'orientació saint-simoniana *El Propagador de la Libertad* (1835-1837); republicans com *El Republicano* (1842), *La Antorcha del Trabajo* (1869), o *La Montaña de Montserrat* (1868); cabetians com *La Fraternidad* (1847-1848), i *El Padre de Familia* (1849-1850). *Eco de Euterpe* (1859-1894), i *La Aurora* (1890-1895), ambdós organs del moviment coral; *Anuario de Primera enseñanza* (1865-1866), *El Clamor del Magisterio* (1866-1871), *Eco de la enseñanza laica* (1882), i *El Profesorado* (1883-1885), portaveus d'aquest col·lectiu; *La Veu del Camp. Periòdich mensual de l'associació catalanista de Reus* (1885-1886); i *La Civilización* (1841), *El Amigo del Pueblo* (1868-1869), *La*

Escuela del obrero (1876-1877), o *Revista Popular* (1871), com a defensors de la fe catòlica i apostòlica.

I entre la resta d'altres periòdics consultats, encara que de manera menys sistemàtica, podem destacar *Acràcia*, *La Campana de Gràcia*, *La Muger*, *Lo Noy de la Mare*, *La Luz*, *El Conseller*, *La Renaixensa* o *Diario de Barcelona*.

Pel que fa a l'extens llistat de llibres, comunicacions i articles emprats en un moment o altre de la investigació, remetem a l'apartat bibliogràfic final.

PRIMERA PART

CAPÍTOL I

HISTÒRIA DE L'UTILITARISME

ELS PRECURSORS

Durant el Renaixement es produí un canvi progressiu i fonamental en la manera d'accedir al coneixement de la realitat. Els més agosarats intentaran alliberar-se de la saviesa dels antics, de la pressió de la religió en totes les qüestions, establint una nova forma d'accés al saber mitjançant l'observació i l'experiència. Guiades per aquestes premisses, la ciència i la tècnica faran un salt qualitatiu molt important en la centúria que va de 1450 a mitjans de segle XVI. Però si recordem els avenços més destacables en la ciència (l'exploració anatòmica dels cadàvers, el modern concepte d'infecció o la teoria heliocèntrica de Copèrnic), i en la tècnica (l'impremta, el desenvolupament de l'artilleria o el perfeccionament de la cartografia i de la brúixola) veurem que el canvi s'orientà sobretot a la resolució de problemes pràctics. Com diuen Romano i Tenenti, «la època que ha tomado el nombre de «moderna» se distingue, sin duda alguna, por una progresiva aceleración del saber, por una especie de creciente incremento de la funcionalidad práctica de la inteligencia»²⁴.

Francis Bacon (1561-1626) copsà la magnitud del canvi iniciat el segle anterior, i compregué que feia falta un nou mètode de coneixement

---

²⁴ *Los fundamentos del mundo moderno. Edad Media tardía, Renacimiento, Reforma*, Madrid, 1989, pp.170.

científic, un nou sistema, diferent al tradicional, que fes progressar la ciència i la tècnica en benefici de la societat. La intel·ligència humana es veia mal acompanyada, al seu parer, de nocions falses o ídols acceptats sense discussió. Calia acabar amb tals prejudicis, purificar l'esperit humà, i instaurar unes regles basades en l'experiència i l'observació prudent que permetessin la formulació de principis generals. La correcte aplicació del mètode vindria demostrada i jutjada pels resultats. «No hay signo más cierto ni de más consideración, que el que deriva de los resultados. La invenciones útiles son como garantía y caución de la verdad de las filosofías.»²⁵ Bacon havia tingut precedents, però com indicà John B. Bury, «la novedad de su concepción estriba, no en su reconocimiento del saber y de su poder para avanzar aún más, sino en la finalidad que él le atribuía. La finalidad de las ciencias es su utilidad para el género humano».²⁶ Bacon volia millorar la vida de les persones, acréixer la felicitat humana mitjançant el domini humà de la natura. En la *Nova Atlàntida*, obra pòstuma de l'autor, imaginà una societat utòpica on la ciència i la tècnica estaven al servei del progrés humà. D'aquesta manera, «al sostener la perspectiva utilitaria del conocimiento contribuyó a la creación de un nuevo clima mental sobre el que habría de desarrollarse posteriormente la teoría del Progreso».²⁷ Utilitat i progrés, per tant, caminarien plegats.

Des d'aquell moment, i fins que Bentham desenvolupi i doni forma al principi utilitarista de la major felicitat del major nombre, la utilitat recorregué el segle XVIII constantment convocada pel temperament pragmàtic dels pensadors il·lustrats. A França, els estaments que elevaren la protesta contra l'ordre tradicional establert fins a enderrocar-lo admeteren la jerarquia fonamentada en la utilitat social. Aquella utilitat social, mesurada en raó a la riquesa produïda, contrària a la ociositat nobiliària, esdevingué el paradigma social burgès. L'home útil, el burgès, «suministra el modelo del nuevo héroe positivo».²⁸

Des que en la primera dècada de segle el metge i filòsof Bernard de Mandeville sostingué que una part de vici privat útil era beneficiós per a la

²⁵ Bacon, Francis, *Novum organum*, Madrid, 1984, pp. 64-65.

²⁶ *La idea del Progreso*, Madrid, 1971, pp. 55-68.

²⁷ *Id.*, id.

²⁸ Vovelle, Michel, y otros, *El hombre de la Ilustración*, Madrid, 1995, p. 17.

comunitat,²⁹ fins als revolucionaris escrits de l'abat Sieyes criticant la inutilitat dels privilegiats,³⁰ passant per les afirmacions del baró d'Holbach en el sentit de que la utilitat havia de ser l'única mesura del judicis humans,³¹ l'esperit utilitari, ja ho hem dit, impregnà la Il·lustració francesa. Un altre autor entusiasta del criteri de la utilitat fou Bernardin de Saint-Pierre. Assidu als salons i societats de tertúlies, sostenia que els inventors anònims d'artefactes capaços de fer la vida més confortable mereixien major consideració que teòrics com Newton o Leibnitz. En aquest sentit, «su crudo utilitarismo le condujo a despreciar el estudio de las matemáticas y de las ciencias naturales —a pesar de su veneración por Descartes— por ser comparativamente inútiles y despreciaba las bellas artes como una pérdida de tiempo y trabajo que podrían haber sido mejor utilizados».³²

Mentrestant, i des de feia dècades, els pensadors britànics seguien les petjades de dos grans filòsofs que els havien precedit: Thomas Hobbes i John Locke. Entre les qüestions que aquests tractaren, una de les que més interessaren als escriptors moralistes posteriors fou la llei de la conducta humana. John Gay (1685-1732) fou un dels primers en enunciar que el principi de la conducta humana depenia de la previsió de plaer i dolor que qualsevol acció pogués comportar; tota acció, doncs, anava dirigida a procurar-nos el primer i a evitar-nos el segon. Poc abans, Francis Hutcheson (1694-1747) havia postulat la regla de les accions morals: l'acció moralment virtuosa era la que procurava més felicitat a un més gran nombre de persones. I Richard Price, en una obra apareguda l'any 1758, enllaçava ambdues afirmacions al mantenir que les persones eren criatures sensibles, aptes per a escollir les sensacions agradables i rebutjar les doloroses, i que si s'aprovava la felicitat per a un mateix també se l'havia d'aprovar per als altres, ja que tot el que fora reconegut com a beneficiós per al bé públic era correcte.³³ Posteriorment, també Joseph Priestley (1733-1804) afirmà que la felicitat del major nombre de membres d'un

---

²⁹ Mandeville, Bernard, *La fábula de las abejas o los vicios privados hacen la prosperidad pública*, comentario crítico, histórico y explicativo de F. B. Kaye, Mexico, 1982.

³⁰ Sieyes, Emmanuel, *¿Qué es el Tercer Estado? Ensayo sobre los privilegios*, introducción y notas de Marta Lorente y Lidia Vázquez, Madrid, 1989.

³¹ D'Holbach, *Sistema de la naturaleza*, Madrid, 1982.

³² Bury, *La idea...*, p. 132.

³³ Els darrers apunts dels moralistes anglesos a Farrell, Diego M., *Utilitarismo. Ética y política*, Buenos Aires, 1983, pp. 14 i ss.

Estat era la mesura d'una bona acció d'un govern.³⁴ I un penalista italià, Cesare Beccaria (1738-1794), en una de les obres més importants de reforma igualitària del Dret penal, *Dei delitti e delle pene* (1764), es lamentava a l'introducció de que les lleis no estiguessin dictades des del punt de vista de «*la máxima felicidad dividida entre el mayor número*».³⁵ Però fou David Hume (1711-1776) qui relacionà clarament els conceptes de moral i utilitat, qüestió per la qual és usualment anomenat l'autèntic precursor de l'utilitarisme.

DAVID HUME

Hume va néixer a la ciutat escocesa d'Edimburg, i de ben jove ja es va interessar per la filosofia, la literatura i la història. Després d'un breu període dedicat al comerç, a l'edat de vint-i-tres anys es traslladà a França decidit a consagrar la seva vida a la vocació d'escriure sobre ètica i filosofia. Allà redactà el *Tractat de la Naturalesa Humana*, l'obra principal de l'autor però que, publicada a partir de 1739, va tenir un escàs ressò. Llibre de joventut, el *Tractat* va ser posteriorment rebutjat pel propi autor degut al seu aire categòric i massa pompós. Amb el pas dels anys, Hume anirà reescriuint aquesta primera obra en diferents parts, anomenant-les assaig o investigació ja que fins i tot el títol de *Tractat* li semblava excessivament ostentós. L'any 1741 comença a publicar els *Assaigs morals i polítics*, els quals tenen una forta càrrega antireligiosa però es venen bé i li aporten el reconeixement que no havia tingut fins aleshores. Aquell major èxit feu que tres anys més tard fos proposat com a candidat a la càtedra d'Ètica de la Universitat d'Edimburg, però l'Església li vetà l'ingrés acusat d'escèptic i d'ateu. Un any després decidí anar-se'n a Londres com a tutor de lord Annandale, càrrec que abandonà aviat per a entrar d'ajudant de cambra del general Saint Clair, amb qui participà en diverses missions diplomàtiques a Viena i Torí.

Cap a 1750 ha tornat a Escòcia, havent reescrit el primer llibre del *Tractat* que ha aparegut amb el nom d'*Assaigs sobre l'enteniment humà*. Ja

³⁴ Copleston, Frederick, *Historia de la filosofia. 8. de Bentham a Russell*, Barcelona, 2000, p.21.

³⁵ Beccaria, Cesare, *De los delitos y de las penas*, Barcelona, 1983, p. 52.

a casa, l'any 1751, publica una nova reelaboració del tercer llibre del *Tractat* amb el nom d'*Investigació sobre els principis de la moral*. No s'acabaran aquí les reelaboracions, ja que l'any 1758 apareix una nova *Investigació sobre l'enteniment humà*, la qual serà la definitiva versió del primer llibre del *Tractat*. Aleshores Hume ja havia estat nomenat bibliotecari de la Facultat de Dret d'Edimburg, ha publicat uns *Discursos polítics*, i també ha iniciat una *Història d'Anglaterra* en sis volums, el darrer dels quals apareixerà l'any 1762. En aquells moments, Hume és ja reconegut com a un dels grans escriptors anglesos. A partir de 1763, i fins al 1769, exercirà càrrecs diplomàtics a Londres i a París, on coneixerà els prohoms de la Il·lustració com Diderot, Helvétius, Rousseau, etc.

La filosofia de Hume buscava aplicar el mètode experimental preconitzat per Bacon al coneixement humà. De la mateixa manera que ho havia fet Newton amb la natura física, Hume creia que era possible trobar la manera científica d'arribar al coneixement de la natura humana. Però així com per a les abstraccions de la física i de les matemàtiques la raó era l'element principal, Hume considerava que en el coneixement dels fets, de l'existència o de la natura de l'home primaven per sobre de la raó i les idees, les impressions, és a dir les sensacions, passions i emocions. Per a Hume, la impressió és la percepció originària, i només a partir d'una primera percepció es pot arribar a una idea posterior. No tenim idees innates, les idees venen després de les impressions. Per això Hume deia que era impossible raciocinar l'existència de Deu, doncs no tenim cap impressió original de la seva existència només una creença, és a dir un sentiment. De la mateixa manera, la relació causa i efecte està subjecta al costum i deriva en una creença, no en una demostració racional, ja que no podem preveure amb la raó un efecte futur d'una causa qualsevol perquè no tenim impressions del futur, i per tant el futur és incognoscible.

Tot això segons el *Tractat*, però a la *Investigació sobre els principis de la moral* hi ha un canvi perceptible. Hume deixa enrere l'absolut sensualisme i l'escepticisme radical de la primera obra, i accepta que l'aprovació moral també requereix l'ajuda de la reflexió. Hume, lògicament, pensa que allò que mou a l'home és la passió i el sentiment, però assenyala també la utilitat social com un dels fonaments de l'acció moral, i la utilitat de les persones no pot aconseguir-se sense meditació i càlcul racional. Com

diu J. M. Bermudo: «El distanciamiento de Hume respecto al sentimentalismo y el recurso pragmático a la razón va indisolublemente unido a la perspectiva de la utilidad y, en particular, a la utilidad social.»³⁶

L'apologia que feu Hume de la utilitat com a criteri fonamental de la moral el situa doncs com un referent principal dels utilitaristes posteriors. «Que gran és en general la lloança implícita en el simple mot d'útil i que gran el retret d'inútil!», resumirà en el seu text més important dedicat a la moral;³⁷ i a la mateixa obra ho repetirà fins que no en quedi cap dubte:

«Tan natural és pensar que la lloança de les virtuts socials obeeix a la seva utilitat, que és de suposar que hauríem de trobar aquest principi pertot en els tractats sobre moral, com el primer fonament dels raonaments i les investigacions. De fet, en la vida corrent hi apel·lem sempre, a la condició de la utilitat. El primer que ens ve al cap quan volem elogiar una persona és mostrar la seva utilitat social i enumerar els serveis que presta als homes i a la societat. Si deixem d'elogiar fins i tot una cosa inanimada, per més harmoniosa i elegant que sigui, quant això malmet la seva utilitat!»³⁸

Una utilitat, que com ja queda clar en l'anterior paràgraf és refereix no únicament a una utilitat particular, sinó a una utilitat pública, que contribueix a la felicitat de la majoria.

«Si doncs la utilitat és una font del sentiment moral i si no sempre es refereix a nosaltres mateixos, se segueix que tot allò que fomenta la felicitat col·lectiva mereix directament per si mateix el nostre favor i aprovació. Heus aquí un principi que explica en gran part l'origen de la moralitat.»³⁹

I més endavant,

«La característica de la utilitat, en qualsevol cosa, sembla una font de lloança i d'aprovació; això és una qüestió de fet. Constantment hi apel·lem en tota decisió moral relativa al mèrit i al demèrit de les accions. També és l'única font del gran respecte que tenim per la justícia, la fidelitat, l'honor, la

³⁶ «David Hume, entre el sentimentalismo y la utilidad», *Telos*, VII, 2, dic. 1998, p. 102.

³⁷ *Investigació sobre els principis de la moral*, Barcelona, 1994, p. 68.

³⁸ *Id.*, p. 103.

³⁹ *Id.*, pp. 110-111.

lleialtat i la castedat; és inseparable de les altres virtuts socials, de la humanitat, la generositat, la caritat, l'afabilitat, la indulgència, la pietat i la moderació. En un mot, és el fonament de la part principal de la moral, la que es refereix als homes en general i als nostres consemblants. Observem també que, en aprovar una qualitat o una manera de ser, en general la tendència útil de les virtuts socials no ens hi empeny per raons d'interès personal, sinó que influeix d'una manera molt més universal i extensa. Tot allò que té per objecte el bé públic, o promoure la pau, l'harmonia i l'ordre en la societat, en quant afecta al sentit humanitari de la nostra constitució, ens predisposa sempre a favor de les virtuts socials.»⁴⁰

Malgrat la utilització auxiliar de la raó en l'aprovació moral, el sentiment segueix sent l'aspecte més important. Un efecte important d'aquesta manera de veure les coses és que les accions bones o dolentes no poden preveure's amb antelació, només el plaer o dolor que l'acció hagi provocat realment serà la regla segura per a saber si l'acció era bona o dolenta. Les conseqüències de qualsevol acció són sentides. Aquest conseqüencialisme serà també un dels fonaments de l'utilitarisme de Bentham, i posteriorment de J.S. Mill.

Finalment, hem de notar que ja es troba en Hume la relació positiva entre allò que és útil i allò que és bo o ens dona plaer: «tota qualitat anímica útil o agradable a la persona mateixa o als altres, ens causa plaer, es guanya el nostre favor i a més li donem l'honrosa denominació de virtut i mèrit».⁴¹ I a més no perdem de vista la definició de plaer com a virtut i no com a cosa grollera i materialista. Quan Hume parla de plaer es refereix a «la conversa, la vida social, l'estudi, fins i tot la salut o la bellesa de la naturalesa, i sobretot la reflexió plàcida sobre la pròpia conducta; com volem comparar tot això, dic, amb les diversions febrils i buides del luxe i el consum!».⁴² Caldrà recordar-ho perquè aquest mateix serà l'argument que John Stuart Mill esgrimirà anys després per a defensar l'utilitarisme de l'acusació més persistent: que la recerca de plaer com a objectiu moral és barroer i propi d'instints animals. I és que, segons L. Stephen, les doctrines essencials de l'utilitarisme ja s'hi troben en els escrits de Hume. Segons

---

⁴⁰ *Id.*, pp. 122-123.

⁴¹ *Id.*, p. 172.

⁴² *Id.*, p. 179.

aquest autor, «De Hume a J.S. Mill, la doctrina no tuvo ningún cambio sustancial.»⁴³

CLAUDE-ADRIEN HELVÈTIUS

Si tornem de nou a França, l'any 1758 veia la llum una obra molt polèmica en el seu moment, condemnada per la Inquisició i també per una Ordre Reial: *De l'Esprit*, de Claude-Adrien Helvétius (1715-1771).

Helvétius procedia d'una antiga família calvinista del Palatinat, però va néixer a París fill d'un dels metges de la cort de Maria Leczinska, esposa de Lluís XV. El favor reial va permetre que, a l'edat de vint-i-tres anys, el jove Claude-Adrien ja gaudís del càrrec de *fermier général*, privilegi pel qual recaptava, amb grans beneficis, impostos estatals al Departament de les Ardenes. Tretze anys més tard, Helvétius es casava amb mademoiselle de Ligniville, filla d'una família noble però pobre de la Lorena, i decidia abandonar les tasques fiscals per a convertir-se en un gran terratinent. Així doncs, va vendre la regalia, va adquirir propietats a Voré i Lumigny, i es retirà al camp dedicat a administrar-les.⁴⁴ De totes maneres, Helvétius abraonava afanys més alts: convertir-se en filòsof i escriptor de fama, per això ben aviat decidí comprar el càrrec de *maître d'hôtel* de la reina, a més d'un luxós hotel al carrer Sainte-Anne, de París, el qual madamme Helvétius va saber convertir-lo en un dels més distingits salons parisencs. A partir d'aleshores, Helvétius va passar llargues temporades a prop de la cort i freqüentant els cercles intel·lectuals, ja que per a aconseguir la glòria literària era impensable romandre lluny de la capital francesa.

París era el cor de la vida intel·lectual i artística europea del segle XVIII. La capital francesa era visita obligada d'artistes, pensadors, científics i, en ocasions, de monarques europeus alguns dels quals, viatjant d'incògnit, buscaven les experiències i els plaers de la ciutat de moda. Un dels grans atractius de París era el monumental urbanisme arquitectònic: les places, els edificis i les estàtues es convertiren en el model a imitar tant

⁴³ *History of the English Thought in the Eighteenth Century*, citat a Bermudo, José Manuel, "David Hume, entre el sentimentalismo y la utilidad", Salamanca, Telos, vol. VII, 2, 1998, pp. 9-38.

⁴⁴ Bermudo, José Manuel, *Helvétius i D'Holbach*, Barcelona, 1987, pp.11-13.

arreu d'Europa com a la jove república dels Estats Units. Amb tot, el gran al·licient n'era l'activitat intel·lectual, i el seu centre les tertúlies dels salons.

Els salons, normalment regits per una dama de la gran societat, eren els llocs de reunió i sociabilitat de tota una amalgama de polítics, nobles, homes de lletres, i artistes parisencs, i també dels visitants importants d'altres països en les seves estades a la capital francesa; allà s'hi barrejaven les opinions polítiques amb les idees filosòfiques, i s'hi transmetien les novetats i els llibres que els propis autors presentaven llegint-ne fragments. L'ambient n'era refinat i les discussions respectuoses, la qual cosa era deguda a la qualitat de les persones però, sobretot, al tacte i *savoir-faire* de la direcció femenina. De fet, l'amfitriona havia de mantenir alt el prestigi de la seva societat ja que la rivalitat era tant dura que els salons més distingits s'havien de distribuir al llarg de la setmana per tal de no coincidir i fer-se la competència.

Cada saló tenia un caràcter especial en virtut de la concurrència i de la personalitat i posició social de la senyora que el regia, així el de madame du Deffand, el saló més important de la primera meitat del segle XVIII, hereu dels de madame d'Aiguillon i madame Lambert, era de to aristocràtic, i un dels seus principals atractius era precisament l'enginy i espontaneïtat amb que el conduïa la marquesa.⁴⁵ A mitjan anys cinquanta, malgrat una malaltia que paulatinament l'ha deixà cega, la marquesa du Deffand, ajudada per la seva neboda, Julie de Lespinasse, elevà encara més el prestigi del saló del convent de Saint Joseph amb l'entrada de personalitats com Condorcet, Marmontel, Turgot, Grimm, La Harpe o Chastellux, i mantenint la continua presència d'altres habituals, com ara l'editor científic de l'*Enciclopedie*, Jean Le Rond d'Alembert.⁴⁶

D'un caire més mundà fou el saló que agafà el relleu del prestigi a la segona meitat de segle, el de madame Geoffrin. Aquesta dama, esposa del ric burgès François Geoffrin, organitzava dinars dos dies fixos: els dilluns per als artistes i els dimecres per als literats. El seu saló, al carrer Saint Honoré, rebia bona part dels enciclopedistes als quals, en més d'una ocasió ajudà econòmicament. L'esmentada Julie de Lespinasse i Mme. Necker dirigiren també salons notables; si el primer era l'escollit per a tractar els

---

⁴⁵ Craveri, B., *Madame du Deffand y su mundo*, Madrid, 2005, pp. 63 i ss.

⁴⁶ Id., *id.*, pp. 153 i ss.

afers més sentimentals, el segon fou on rebé l'educació cosmopolita la futura Mme. de Staël.⁴⁷ Però sens dubte, els salons de preferència de filòsofs i enciclopedistes foren els que regiren Mme. d'Holbach i la pròpia Mme. Helvétius.

L'obra *De l'Esprit*, que com es de suposar estigué imbuïda de l'ambient i les idees dels salons, va donar a Helvétius la cobejada notorietat. Segons Bermudo, aquesta obra «tiene un solo objetivo: trazar las bases para maximizar el bienestar de la humanidad»⁴⁸, i per a tal objectiu Helvétius recull tot el llegat anglès al voltant de la teoria de la conducta humana dirigida pel plaer i el dolor, que com ja sabem porta a que els homes busquin sempre el plaer —en el sentit més general i no únicament material—, i defugin les penes. Segons Helvétius, aquest és el procedir innat de l'home; així podem veure'l en temps anteriors a la societat, ja aleshores

«veremos al hombre capaz de recibir las impresiones de placer y de dolor y nacer, por así decir, con el amor al placer y el odio al dolor. Tal es el hombre al salir de las manos de la naturaleza.

(...) Parece como si [Dios] le hubiera dicho al hombre: (...) Te pongo bajo el cuidado del placer y del dolor: uno y otro velarán por tus pensamientos y tus acciones».⁴⁹

Helvétius també es nodreix del sensualisme que hem vist en Hume, i que a França tenia un referent principal en la figura d'Etienne Bonnot de Condillac, amb el seu *Traité des sensations* (1754). Així doncs, per Helvétius tot en l'home es redueix a sentir, i encara que les impressions o passions sentides produeixen també records o memòria, això no és altra cosa que un sentir però més dèbil.

«Tenemos en nosotros dos facultades o, si se me permite la expresión, dos potencias pasivas cuya existencia es general y distintamente reconocida.

---

⁴⁷ Bannasar, M. B., et. al., *Historia Moderna*, Madrid, 1991, pp. 784-789.

⁴⁸ Id., *id.*, p. 14.

⁴⁹ D'Helvétius, C. A., *Del Espiritu*, Discurso Tercero, Madrid, 1984, pp. 333-334.

Una de ellas es la facultad de recibir las diferentes impresiones que producen sobre nosotros los objetos exteriores; se la llama *sensibilidad física*.

La otra es la facultad de conservar la impresión que estos objetos han producido sobre nosotros: se la llama *memoria* y la memoria no es más que una sensación continua, pero más débil.»⁵⁰

Però, un pas més enllà, i conseqüent amb la premissa sensualista, la principal aportació d'Helvétius fou l'afirmació de que la llei de la moral humana estava regida per l'interès i el desig d'estimació pública. A *De l'Esprit*, Helvétius dedicà el Discurs Segon a demostrar-ho:

«(...) haré sucesivamente la aplicación de los principios que he establecido a las acciones y las ideas de los hombres y probaré que, en todo tiempo, en todo lugar, tanto en materia de moral como en materia de espíritu, es el interés personal quien dicta el juicio de los individuos particulares y es el interés general quien dicta el de las naciones; y así es siempre, tanto por parte del público en general como por parte de los particulares, el amor o el reconocimiento quien elogia, el odio o la venganza quien desprecia».⁵¹

.....

«La conclusión general de lo que acabo de decir es que el interés personal, en cada sociedad, es el único canon del mérito de las cosas y de las personas.»⁵²

Finalment, per a conjuminar l'interès particular amb el general, Helvétius delegarà en el bon govern del príncep aquesta responsabilitat. En resum, Helvétius sosté que sense les passions, sense la sensibilitat al plaer i al dolor, els homes no hagueren conegut l'interès personal o amor de sí, i sense aquest darrer no hagueren tampoc pogut agrupar-se en societats ni conèixer l'interès general. Ara bé, per a acoblar l'interès personal amb el general, per a saber quines passions són útils i justes i quines perverses i injustes, és a dir, per al progrés de la moral, Helvétius no veu un altre camí que una educació obra del legislador mitjançant lleis justes que ensenyin als ciutadans a respectar el bé de la majoria.

⁵⁰ Helvetius, C.A., *Del Espíritu*, Discurso Primero, pp. 91-92.

⁵¹ Id., *id.*, Discurso Segundo, p. 132.

⁵² Id., *id.*, p. 161.

«(...) insisto en que los hombres no tienden más que a su felicidad, que no se les puede sustraer de esta tendencia, que sería inútil emprenderlo y peligroso lograrlo; que, por consiguiente, no es posible convertirlos en virtuosos más que uniendo su interés personal con el interés general. Una vez planteado este principio, es evidente que la moral no es más que una ciencia frívola si no se la funde con la política de la legislación; de donde concluyo que, para prestar utilidad al universo, los filósofos deben considerar los objetos desde el punto de vista que los contempla el legislador. Sin estar armados del mismo poder, deben estar animados por el mismo espíritu. Es el moralista quien debe indicar las leyes cuya ejecución el legislador garantiza por la aplicación del sello de su poder».⁵³

El poder guiat per la filosofia moral a la recerca del bé general.⁵⁴ Fent-ho d'aquesta manera, acceptant el guiatge dels moralistes utilitaris, el príncep no solament veurà realitzada la felicitat de la majoria, una obligació del poder, sinó que, a més, satisfarà el seu propi interès de màxima glòria; en cas contrari, la màxima autoritat es convertirà en opressora i retrògrada.

Amb tal plantejament, si a Anglaterra l'utilitarisme era matèria exclusiva dels moralistes, a França Helvétius ho convertia en un deure reformista del legislador, el qual havia de conjuminar utilitat privada i benestar públic. Com ho diu, Mª Esther Gómez, *De l'Esprit* «es la precursora immediata del utilitarismo filosófico de Bentham»⁵⁵; o com ho expressa George H. Sabine, Helvétius «hizo del principio de la mayor felicidad un instrumento de reforma, que pasó a sus continuadores Beccaria y Bentham».⁵⁶

Però també a un altre filòsof i amic seu, el baró d'Holbach, a qui introduïm seguidament, i que serà de la major transcendència per al nostre estudi, ja que el seu utilitarisme va servir de model moral, —com ho

---

⁵³ Id., *id.*, p. 208.

⁵⁴ Helvétius promou la teoria del «despotisme il·lustrat», segons tesi d'Horowitz a *Claude Helvétius. Philosopher of Democracy and Enlightenment*, New York, 1954. Però, ¿no seria lícit també batejar aquest plantejament helvetià amb el nom d'Estat del Benestar ja al segle XVIII? Interessant pregunta que proposa Mª Esther Gómez de Pedro a la seva tesi doctoral, *El Estado del Bienestar. Presupuestos éticos y políticos*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament de Filosofia Teorètica i Pràctica, 2001, [en línia], consultat a Internet, accessible a, http://www.tdx.cesca.es/TESIS_UB/AVAILABLE/TDX-0425103-124025//TESISGPEDRO.pdf

⁵⁵ Id., p. 147.

⁵⁶ *Historia de la teoría política*, México, 1966, p. 431.

podrem comprovar—, per una part de la classe obrera catalana del segle següent.

BARÓ D'HOLBACH

Si féssim cas a l'abat Morellet, les tertúlies del saló de Mme. d'Holbach, conegut com la «synagogue», superaven en interès filosòfic les del matrimoni Helvétius.⁵⁷ A més a més, pel saló de Mme. d'Holbach, diu Bermudo, «pasa lo mejor de la *republique des lettres*, ateos y no ateos, materialistas o no, con la única condición de ser philosophe, es decir, admitir la libre confrontación de ideas».⁵⁸ A la «synagogue», doncs, hi acudien Voltaire, Morellet, Marmontel, Diderot, Rousseau, Helvétius, Galiani, d'Alembert, Buffon, Turgot o Condorcet entre els més habituals, mentre que Hume, Franklin, Priestley, Beccaria, Walpole, o Adam Smith la freqüentaven les temporades que passaven a París. El propi Paul Thiry, baró d'Holbach (1723-1789), no desmereixia la companyia, ja que fou un dels més importants col·laboradors a més d'entusiasta defensor de l'*Enciclopèdia*, amb més de quatre cents articles escrits sobre diferents matèries, molts dels quals veritables assaigs científics.⁵⁹ Diguem de pas que, d'acord amb el calendari establert dels salons, els dimarts estaven

---

⁵⁷ Així ho recordà en les seves memories l'abat Morellet, qui preferia la “synagogue” d'Holbachiana per damunt del saló dels Helvétius a causa del caràcter de les senyores: «Almost the same persons met together at Helvétius' house as at d'Holbach's, though on different days; yet the conversation there was neither so good nor so systematic. The mistress of the house broke up the society somewhat, by drawing to herself the men she liked best, and certainly not choosing the least interesting. Not that she liked philosophie more than Madame d'Holbach; but the latter would sit in her corner and say nothing, or talk softly to some special friend, without hindering; whereas Madame Helvétius upset philosophical discussions badly, with her sparkling beauty and wit.» Citat a W. H. Wickwar, M. A., *Baron D'Holbach. A prelude to the French Revolution*, New York, 1968. També podem trobar la mateixa explicació a Bermudo, *Helvétius...*, op. cit.

⁵⁸ Bermudo, *Helvétius...*, p. 87.

⁵⁹ “He contributed all told some four hundred articles to the *Encyclopédie* between 1751 and 1765. Many of these were merely short notices constituting a kind of mineralogical dictionary. But the rest were of the highest importance. It was d'Holbach who wrote the long essays on fossils, glaciers, the sea, mountains, stones, strata, earthquakes, and volcanoes; on mines and metallurgy; on all the metals but one; and on many of the precious stones. Besides these, he wrote some thirty articles on the constitution of the Holy Roman Empire; one on Iceland and the Edda; a considerable number based on travel-books; and a very interesting one on pronunciation, dealing mainly with English, but also with German, Dutch, Spanish, Portuguese, Italian, and Russian.” W. H. Wickwar, *Baron...*, pp. 47-48.

reservats a Mme. Helvétius, mentre que els dijous i també els diumenges eren els dies de tertúlia a casa del baró d'Holbach.⁶⁰

Com apunta Bermudo, a l'hora de parlar del baró d'Holbach es gairebé imprescindible la referència a Helvétius. Ambdós procedien del Palatinat, tots dos eren rics, mantenien estretes relacions amb la Cort, foren *fermiers généraux* fins a deixar el càrrec per a dedicar-se a la filosofia i, fins i tot, llurs esposes rivalitzaven pel prestigi dels respectius salons.⁶¹ També *De l'Esprit* influí en el pensament del baró, i quan aquesta obra fou sentenciada pel Parlament a ser cremada i l'autor obligat a retractar-se'n, d'Holbach liderà la lluita dels filòsofs més compromesos en defensa de la llibertat de pensament, qüestió vital per a la subsistència de la pròpia *Enciclopèdia* també amenaçada.⁶²

D'Holbach es diferencià d'Helvétius en la visió materialista de la natura humana. En aquest sentit, d'Holbach concebia l'home amb aptituds predeterminades fisiològicament o biològicament; és a dir, el temperament de l'home té causes inscrites en el seu organisme material (ara diríem en els gens), en la natura que li ve dels pares, i que ja ens determinen la manera de ser al néixer. En canvi, com hem vist abans, en Helvétius –com també en Condillac i en Hume– primen les impressions, la qual cosa vol dir que el temperament de l'home és efecte d'allò que li ve de fora, del medi social, de l'aprenentatge, de les condicions econòmiques i socials de la seva vida. Si bé d'Holbach no negava absolutament les influències socials, la seva visió materialista el separava dels sensualistes.

Per altra banda d'Holbach fou un ateu radical, mentre que Helvétius era més liberal en qüestions teològiques. Tota l'obra del baró està plena d'atacs furibunds a la religió, a la qual acusava de tots els mals. El seu llibre principal, *Le Système de la Nature* (1770), publicat sota el pseudònim de M. Mirabaud, es convertí en una mena de Bíblia del materialisme:⁶³

«He aquí cómo la superstición enciende y justifica las pasiones ciegas de los hijos de la tierra. No obstante, la Naturaleza los había destinado a amarse, a vivir en paz en este mundo, a pensar de diversas maneras. Pero

⁶⁰ Vovelle, Michel y otros, *El hombre de la Ilustración*, Madrid, 1995, p. 170.

⁶¹ Bermudo, *Helvétius...*, p. 94.

⁶² Id., *id.*, pp. 95-96; també W. H. Wickwar, *Baron...*, pp. 51-61.

⁶³ W. H. Wickwar, *Baron...*, p. 78.

la Naturaleza es desconocida por la religión, monstruo alumbrado por la melancolía o la imaginación en desorden que se complace en combatir a la Naturaleza de la que está descontenta. Quiere destruir su imperio, llama a sus defensores al combate bajo los estandartes de un Dios salvaje, anunciándolo como el tirano del género humano, como el amo del mundo, como su legislador y su Rey, como el árbitro de sus destinos. No vincula el favor de este monarca inconcebible más que al olvido de la razón, al odio del placer y, sobre todo, a la ignorancia sumisa. Amenaza con eternas desgracias a todos aquellos que se niegan a compartir sus conjeturas sobre un fantasma que ha compuesto con un montón de propiedades imposibles de conciliar.»⁶⁴

Fora d'aquestes discrepàncies, d'Holbach acceptà plenament l'utilitarisme moral d'Helvétius que volia aconseguir la felicitat de la majoria, el rebuig del mal i la recerca del plaer, i tot això amb una finalitat pràctica de canvi moral i polític.⁶⁵ A *Le système* ja ho deixà clar en diversos passatges:

«La verdad funda su valor y sus derechos sobre su utilidad. Puede a veces ser desagradable para algunos individuos y contrariar sus intereses, pero siempre será útil al conjunto de la especie humana (...). La utilidad es, entonces, la piedra de toque de los sistemas, las opiniones y las acciones de los hombres. La medida del aprecio y del amor que debemos a la propia verdad: las verdades más útiles son las más estimables.»⁶⁶

O més endavant,

«la utilidad, como ya se ha dicho en otro lugar, ha de ser la única medida de los juicios de los hombres. Ser útil es contribuir a la felicidad de nuestros semejantes; ser perjudicial es contribuir a su desgracia».⁶⁷

⁶⁴ Baron d'Holbach, *Sistema de la naturaleza*, Madrid, 1982, p. 98.

⁶⁵ «Holbach aceptaba el principio de «la mayor felicidad para la mayoría de personas posible», expresado ya en la filosofía de Claude Helvetius (1715-1771) criterio por el cual había de juzgar toda acción individual o gubernativa (...). El barón de Holbach aceptó estas ideas i ambos insistieron en que el único motivo de la conducta humana es la esperanza del bien y el temor del mal (...). El utilitarismo –propuesto por vez primera por Helvetius i Holbach– tiene, para ellos, consecuencias tan políticas como pueda tenerlas morales.», Giner, *Historia...*, p. 286.

⁶⁶ Baron, *Sistema...*, p. 253.

⁶⁷ Id., *id.*, p. 304.

Fou precisament per raons utilitàries del bé de la majoria que d'Holbach criticà la religió, i proposà una regla de conducta que, sens dubte, havia d'inspirar el principi utilitarista tal com el formularia poc després el pare de l'utilitarisme clàssic, Jeremy Bentham. Com diu W. H. Wickwar:

«The first sentence of d'Holbach's first attack on Christianity enunciated the axiom on which a whole generation of utilitarian moralists was to be reared: "In all he does, a reasonable being ought always set before himself *his own happiness and that of his fellows*" —an axiom which he later repeated as, "The only known norm by which reason can judge men and things is their *real and lasting utility* to our species."

It was in the light of this principle that he proceeded to judge Christianity...»⁶⁸

Per a D'Holbach la religió no garantia cap utilitat social, «holds out no advantages for us», ja que ni podia assegurar la suposada felicitat eterna ni tampoc la terrenal. Així doncs, no era per disputes doctrinals ni, al contrari, per una total indiferència que D'Holbach atacava la religió, sinó per raons de mera utilitat social pròpies d'un ciutadà, segons ell, amb consciència moral i cívica. L'utilitarisme de d'Holbach, com abans el d'Helvétius, defensa una ètica política que forma homes útils a la societat, és a dir ciutadans, contra l'ètica religiosa que només produeix sants, és a dir homes inútils i, fins i tot, perjudicials a la comunitat. «It was thus for moral and utilitarian reasons, —diu Wickwar— more than for any other, that religion was now attacked.» En paraules de D'Holbach:

«Many men without morals have attacked religion because it was contrary their inclinations. Many wise men have despised it because it seemed to them ridiculous. Many persons have regarded it with indifference, because they have never felt its true disadvantages. But it is as a citizen that I attack it, because it seems to me harmful to the happiness of the state, hostile to the march of the mind of man, and contrary to sound morality, from which the interests of state policy can never be separated.»⁶⁹

---

⁶⁸ W. H. Wickwar, *Baron...*, pp. 125-126.

⁶⁹ *Id.*, *id.*, p. 126.

«From Helvetius, from whom he borrowed the principle of utility, —continua Wickwar— he borrowed also the idea of a clear-cut distinction between two irreconcilable ethical codes»:

«A distinction must be made between a religious and a political system of morality. The one produce saints; the other, citizens. The one produces men useless or even harmful to the world; the other ought to train useful and active members of society, capable of serving it, and of fulfilling their duties as husbands, fathers, friends, and neighbours, whatever their metaphysical opinions, which, whatever theology may say, are much less certain than the invariable rules of common sense.»⁷⁰

Concloquem, doncs, dirà d'Holbach gairebé al final de *Le Système*,

«que la teologia y sus nociones, lejos de ser útiles al género humano, son las verdaderas fuentes de los males que afligen la tierra, de los errores que la ciegan, de los prejuicios que la embotan, de la ignorancia que la hace crédula, de los vicios que la atormentan, de los gobiernos que la oprimen.

Concluamos que las ideas sobrenaturales y divinas que se nos inspiran desde la infancia son las verdaderas causas de nuestra sinrazón habitual, de nuestras querellas religiosas, de nuestros disentimientos sagrados, de nuestras persecuciones inhumanas. Reconozcamos, finalmente, que son estas ideas funestas las que han oscurecido la moral, corrompido la política, retrasado los progresos de las ciencias, aniquilado la felicidad y la paz en el corazón mismo del hombre».⁷¹

Malgrat tot, d'Holbach com a bon filòsof il·lustrat creia en el progrés de la raó i de la ciència. Per a d'Holbach el sentiment religiós, al contrari que el temperament, no era innat a l'home, sinó que era una idea adquirida posteriorment —de fet, com totes les idees— i, per tant, eradicable. Així doncs, l'home per mitjà de l'experiència, i impel·lit per la humana tendència a cercar la veritat, podria treure's de sobre el pes de les idees religioses i progressar en el coneixement propi i de la natura que l'envoltava. Una esperança real de progrés que apel·lava novament a l'utilitarisme propi dels

⁷⁰ Ibídem. Aquesta i les anteriors cites extretes dels escrits de d'Holbach sobre religió: *Christianisme dévoilé*, p. 1; *Tableau des saints*, p. iii; *Essai sur les préjugés*, p. 23; i *Contagion sacrée*, p. viii.

⁷¹ D'Holbach, *Sistema...*, p. 536.

homes. Com apunta Wickwar, «If this hope [la possibilitat del progrés de la raó], was to be realized much depended on the appeal to man's fundamental utilitarianism». Així es desprén de les paraules del baró:

«Let us lead men back to their experience, and they will soon discover the truth. Let us give them a balance in wich to weigh with certainty their institutions, laws, customs, acts, and morals. They will never err when the rule by which they judge is the lasting and permanent utility that results from their ways of thinking and acting. With the aid of that eternal, invariable, and necessary rule, they will jugde all things soundly, and their mind will have a sure guide to fix its ideas for ever.»⁷²

Aplicant aquesta regla de la utilitat a la religió hom hi descobriria tots els seus desavantatges i errors; aplicant-la també a la política, hom hi podria descobrir la tirania d'uns pocs, i com aquests pocs manen en perjudici del major nombre:

«On examining the advantages that result from political institutions, one will find that in almost every country the caprice of one single individual, supported by the force of the instruments of his authority, determines the fate of whole nations. They will see that laws harmful to the greatest number have a utility only for the master and those few citizens who have earned his favour by sycophancy and intrigue.»⁷³

I és que, com diu Bermudo, per al baró la política era «el arte de realizar la moral social, entendiendo por esta la maximización de la felicidad para el mayor número de ciudadanos».⁷⁴ I l'única manera d'estendre la felicitat era que la societat fos lliure i justa. La política havia de fonamentar-se en la justícia, la qual havia de convertir-se en la major de les virtuts i la base de totes les altres. Aquest era el fonament del pacte que convertia a l'estat natural en societat política o civil segons John Locke, potser el filòsof que més va influir en els pensadors polítics del segle XVIII. D'Holbach el seguia en la necessitat d'acatar les lleis, sempre que aquestes fossin justes, equitatives, i que asseguressin la llibertat i el respecte de les persones,

⁷² W. H. Wickwar, *Baron...*, p. 144.

⁷³ *Id.*, *id.*, p. 145.

⁷⁴ *Helvétius...*, p. 127.

condicions en total harmonia amb les regles de la utilitat. Per això, Wickwar diu que «Without for one moment forgetting the scales of utility», d'Holbach podia escriure:

«It is in the balance of equity that one ought to weigh all human laws, customs and institutions.

And again, "Ethics has only one virtue to put before men. The one and only duty of a social being is to be just. Justice is the virtue, and the basis of all others (...)."

It was by laws [continua Wickwar] that society limited the freedom of its members. Two things were therefore important; that the laws should be just; and, its corollary, that they should be binding on all members of society, sovereign as well as subject, so that the liberty of the one should not be great enough to annihilate the liberty of the other.»⁷⁵

D'Holbach, però, lluny d'acceptar la teoria d'un estat natural anterior al pacte social, creia que l'estat natural de l'home havia estat sempre la societat, «man has always lived in society»; i també que viure en societat volia dir, com havien dit els anteriors utilitaristes, contribuir a la felicitat de la majoria, i sentir sempre la preferència per fer i desitjar les coses útils i agradables rebutjant les inútils i perjudicials. Així ho diu al llibre *Politique Naturelle*:

«It is thus our reason that teaches us the laws that are called *natural* because they result from our nature, our essence, our love of life, our desire to maintain our existence, the invincible attraction that we feel towards all that is useful and pleasant, and our aversion from all that is harmful or troublesome.»⁷⁶

Aquesta no era una norma moral religiosa o sobrenatural, era la fórmula natural i pràctica que els homes s'havien donat per a trobar el seu interès i el de la societat. Fer el bé als altres no era qüestió de caritat sinó un joc d'interessos socials: «You help me, and I will help you to the best of my power. Lend me your aid, and you can count on mine», dirà d'Holbach

⁷⁵ W. H. Wickwar, *Baron...*, pp. 183-184.

⁷⁶ Citat a Wickwar, *Baron...*, p. 174.

seguint clarament Helvétius. D'aquí es desprèn una de les futures regles d'or de l'utilitarisme, com destaca Wickwar:

«It was in every man's interest to contribute to the life of society, to do others as he would be done by: this golden rule was the essence of d'Holbach's attempt to make altruism acceptable to egoists, and lay a convincing foundation for moral education and social reform.»⁷⁷

D'Holbach ho formulà d'aquesta manera:

«In loving his associates, he is but loving himself. In helping them it is himself that he helps. In making sacrifices for them, it is to his own happiness that he makes the sacrifice. It is, in short, self-interest, or enlightened self-love, that is the foundation of the social virtues, and the true motive of all that man does for the service of his fellows. Virtue is what is useful to men living in society. To be virtuous is to be sociable, to contribute to the happiness of those with whom our fate has bound us, so as to rouse them to contribute to our own felicity.»⁷⁸

La millor manera de contribuir al benestar comú, defensava d'Holbach a *Politique Naturelle*, era el treball de tots els membres de la societat, en especial dels pobres. Era en interès de tota la societat que els més desfavorits treballessin, i en aquesta direcció havia d'afanyar-se el govern prudent:

«A wise government ought to act in such a way as to keep the poor employed. For the good society, it ought to encourage them to do the work needed for the preservation of their morals, their own subsistence, and their felicity.»⁷⁹

---

⁷⁷ W. H. Wickwar, *Baron...*, p. 174. Fou John Stuart Mill qui acceptà posteriorment aquesta norma moral com a essència de l'utilitarisme, però l'atribuïa –cosa que no hagués admés d'Holbach– a Jesús de Nazaret: “En la regla de oro de Jesús de Nazaret encontramos todo el espíritu de la ética de la utilidad: «Comportate con los demás como quieras que los demás se comporten contigo» y «Amar al prójimo como a ti mismo» constituyen la perfección ideal de la moral utilitarista”, *El utilitarismo*, Madrid, 2002, p. 66.

⁷⁸ Citat a W. H. Wickwar, *Baron...*, pp. 174-175.

⁷⁹ *Id.*, *id.*, p. 178.

Naturalment en interès de la societat, el treball havia d'estar suficientment remunerat i satisfer al major nombre; fins i tot, un govern il·lustrat hauria de procurar propietats per a la majoria, d'aquesta manera es lliguen les lleialtats dels homes als seus països, i s'eviten els problemes dels vagabunds i indigents.

«An enlightened policy ought to work in such a way that the greatest number of citizens may possess some property of their own (...). It is in the interests of sound policy to enrich all subjects with the greatest possible equality (...). Governments seem to have totally forgotten this important truth. In almost every nation, more than three-quarters of the subjects own nothing, while all the wealth and property is accumulated in the hands of a tiny number of men who seem to attract to themselves all the care of government. A sounder and more equitable policy would feel that it is property that binds men to their country; that the men without property has no stake in anything; and a nation filled with beggars and vagabonds is soon infested with ineradicable crime. It is in interest of society that the greatest number of its members should possess something. When by a moderate amount of labour all its citizens can procure their comfort, the State can obtain help from them (...)»⁸⁰

Però el bon govern també havia d'estimular en els poderosos «a healthy rivalry to make themselves useful and dear to their country». La competència entre els privilegiats els allunyaria de les actituds ocioses que fomentaven la peresa i l'avorriment; només essent útils i treballant pel bé mantindrien els privilegiats llur prestigi.

«It is only as a punishment for their uselessness that princes, great men, rich men, are so little satisfied and so subject to boredom. Do good!, nature cries to them unceasingly, and every moment of your lives you shall be satisfied, cherished, and truly held in high consideration.»⁸¹

En consonància amb els plantejaments utilitaristes, d'Holbach proposà el servei públic com a mesura de les recompenses socials. La

---

⁸⁰ Id., *id.*, p. 180.

⁸¹ Id., *id.*, p. 179.

desigualtat, deia, podia ser justa i raonable, però sempre com a conseqüència de la utilitat social de les persones, i no fruit d'un privilegi hereditari aconseguit sense cap esforç. Es tractava d'un atac frontal a la noblesa hereditària, a la qual ell mateix hi pertanyia, encapçalat pels nous valors morals que s'imposaven: utilitat, treball, i felicitat de la majoria.

«Usefulness or harmfulness to society ought to be the standard by which to measure rewards and punishments (...). In the light of this principle, a sure and certain rule can be established for judging the state of a nation and the goodness of its institutions: it will be fortunate every time the rewards are invariably the portion of the members most useful to the common weal. This is the natural, legitima, and reasonable source of ranks, honours, and distinctions that we see established among men (...).

It is only for its good that society can consent to the inequality that is established among its members. (...)

A body of men that can lay claim to wealth and honour, without any title other than birth, must necessarily serve as a discouragement to the other classes of citizens. Those who have only ancestors have no right to reward (...).

Would that the man who is useful to his country were noble on his account, whoever his forefathers may have been. (...) Hereditary nobility can be regarded only as a pernicious abuse, fit only for favouring the indolence, laziness and incapacity of one class of citizens to the detriment of all.»⁸²

En resum, allò que d'Holbach pensava que era un bon govern ho podem resumir en la següent frase la qual, inevitablement, ens ha de fer pensar un altre cop que el baró fou una de les principals influències de Jeremy Bentham, i *Politique Naturelle* un dels seus llibres de capçalera:

«An equitable administration ought to give first thought to well-being of the greatest number.»⁸³

---

⁸² Id., *id.*, pp. 181-182.

⁸³ Id., *id.*, p. 179. Fòrmula ja gairebé idèntica a la que adoptarà Bentham com a principi fonamental de l'utilitarisme: la major felicitat per al major nombre.

Ascendent que no es limità a un cercle reduït, ja que d'Holbach tindrà un ampli ressò gràcies a la difusió dels seus escrits per bona part d'Europa, incloent-hi Espanya, i el nou continent. Naturalment, un dels grups que més l'acceptaren, diu Wickwar, fou el dels radicalistes anglesos, liderats intel·lectualment per Bentham.

«Meanwhile, d'Holbach's influence was spreading to Britain, America, Spain, Germany, and Russia.

Through the medium probably of Wilkes, Shelburne, and Shelburne's librarians, his writings must have been known to many of the very earliest leaders of the British movement for radical reform in Church and State. Priestley lost no time in adapting the materialist psychology of the Encyclopedists to the English palate, or in preaching the greatest happiness of the greatest number as the one end and object of government. Bentham went farther, and not only did he make Priestley's conclusions the starting-point of his life-work on the theory of legislation, but, rejecting both the hesitancy of Helvétius and the unitarian compromise of Priestley, he followed materialism to its logical conclusion in an atheism, which, if he learnt it from any one, he must have learnt either from *Systeme de la Nature* or from its author.»⁸⁴

Diguem per acabar que aquest repàs del d'Holbach utilitarista queda per ara força defectuós, ja que hi manca la indispensable referència al seu llibre d'ètica *Moralle universelle*. El tractarem suficientment en el capítol dedicat a la moral obrera, ja que un extens compendi d'aquesta obra va aparèixer al setmanari barceloní *La Revista Social*, l'any 1878. Una revista obrera, doncs, recuperava un text utilitarista del segle XVIII i el publicava com a model de moral a seguir pels treballadors. Això sí, fou publicat amb el mateix títol que l'original, i gairebé el mateix text, però en canvi se l'atribuïa «un obrer» com a fruit de reflexions pròpies.

---

⁸⁴ Id., *id.*, p. 113.

CAPÍTOL II

L'UTILITARISME CLÀSSIC

JEREMY BENTHAM

Jeremy Bentham (1748-1832) és el personatge més emblemàtic de l'utilitarisme. A partir d'ell l'utilitarisme es considerat una escola de pensament amb deixebles i seguidors, els quals malgrat matisos i discrepàncies arriben fins als nostres dies.

Nascut a Londres, fill i net d'advocats, Bentham fou un nen prodigi que als quatre anys ja estudiava als gramàtics llatins.⁸⁵ Destinat a continuar la carrera familiar, la qual cursà a la Universitat d'Oxford, en realitat se n'adonà, a cop d'aprofundir-ne en l'estudi, que la legislació vigent no satisfieia les seves expectatives. Les lectures dels moralistes anglesos, principalment de Hutcheson i Priestsley, però també de Hume, del penalista Beccaria, d'Helvétius i del baró d'Holbach l'il·luminaven en la doctrina de l'interés i la utilitat, i l'havien convençut ben aviat de que la justícia i la moral entre els homes només podien aconseguir-se seguint la felicitat del major nombre, cosa que les lleis no feien. Posteriorment, l'experiència personal el persuadí de que tampoc les institucions polítiques no es preocupaven per millorar una situació social ben degradada per a la majoria. Tot plegat el feu pensar que la moral necessitava unes normes clares, i que la justícia i la política havien de ser reformades per fer-les útils

---

⁸⁵ Copleston, *Historia...*, p. 21.

i equitatives a les persones. La seva vida, i la dels que el seguiren com a deixebles, fou un intent de portar a la pràctica aquestes idees.

Una de les lectures que més el van influir fou el *Tractat de la Naturalesa Humana*, de Hume, de la qual Bentham va extreure la idea de que la utilitat és la font de tota virtut, i així ho reconegué, com també ho havia fet Helvètius, en un dels seus primers llibres publicat anònimament l'any 1776:

«Que el fundamento de toda virtud se halla en la utilidad se demuestra, con las debidas salvedades, en forma que no deja lugar a dudas en dicha obra; como Helvecio, creo que sobran todas las salvedades.»⁸⁶

Com Helvètius també, Bentham creia que les persones i les comunitats actuaven guiades pel seu interès, el qual identificava, d'acord amb la doctrina hedonista, com la tendència general a evitar el dolor i a cercar el plaer. A partir d'aquestes premisses, Bentham es dedicà a sistematitzar una nova teoria moral, recollint els elements dispersos d'hedonisme, interès i utilitat dels predecessors, i fent-ne d'ells un tot orgànic amb un principi normatiu, el principi d'utilitat. Cercar la major felicitat per al major nombre de persones no era una idea nova, com ja hem vist, però Bentham li donà contingut i la convertí en el nucli de la teoria utilitarista. Podem trobar-ho a l'inici del seu llibre més important, *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789):

«Nature has placed mankind under the governance of two sovereign masters, pain and pleasure. It is for them alone to point out what we ought to do, as well as to determine what we shall do. (...) They govern us in all we do, in all we say, in all we think (...). The *principle of utility* recognizes this subjection, and assumes it for the foundation of that system, the object of which is to rear the fabric of felicity by the hands of reason and of law.

(...) By the principle of utility is meant that principle which approves or disapproves of every action whatsoever according to the tendency it appears to have to augment or diminish the happiness of the party whose interest is in question: or, what is the same thing in other words to promote

---

⁸⁶ Bentham, Jeremias, *Fragmento sobre el gobierno*, trad. e introducción de Julian Larios Ramos, Madrid, 1973, p. 62.

or to oppose that happiness. I say of every action whatsoever, and therefore not only of every action of a private individual, but of every measure of government.

By utility is meant that property in any object, whereby it tends to produce benefit, advantage, pleasure, good, or happiness, (all this in the present case comes to the same thing) or (what comes again to the same thing) to prevent the happening of mischief, pain, evil, or unhappiness to the party whose interest is considered: if the party be the community in general, then the happiness of the community: if a particular individual, then the happiness of that individual.»⁸⁷

Així doncs, Bentham també deixava clar ben aviat què entenia per útil: tot allò —acció u objecte— que fos bo per als interessos de les persones o per als de la comunitat. Per a Bentham els conceptes d'utilitat, plaer, felicitat, benefici, bé o avantatge eren sinònims, i una cosa o una acció eren correctes depenent de la seva utilitat. Diguem també que per a Bentham, els interessos de la comunitat i els interessos individuals eren complementaris, i per tant no hi cabien contradiccions entre ells, ja que l'interès general no era altra cosa que la suma dels interessos dels individus.

«The interest of the community is one of the most general expressions that can occur in the phraseology of morals: no wonder that the meaning of it is often lost. When it has a meaning, it is this. The community is a fictitious body, composed of the individual persons who are considered as constituting as it were its *members*. The interest of the community then is, what is it? —the sum of the interests of the several members who compose it.

It is in vane to talk of the interest of the community, without understanding what is the interest of the individual. A thing is said to promote the interest, or to be *for* the interest, of an individual, when tends to add to the sum total of his pleasures: or, what comes to the same thing, to diminish the sum of his pains.

An action then may be said to be conformable to then principle of utility, or, for shortness sake, to utility, (meaning with respect to the

---

⁸⁷ *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Chapter 1, p. 1, [En línia], consultat a Internet, accessible a <http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/> Data de consulta 27.07.2002.

community at large) when the tendency it has to augment the happiness of the community is greater than any it has to diminish it.»⁸⁸

Un cop definit el principi, Bentham hi feu la contribució més original, el càlcul hedonista, un mètode dirigit a mesurar la quantitat de plaer i dolor que hi havia en les coses o en les accions humanes. Gràcies a aquest mètode, pensava, hom sempre podria actuar escollint l'acció que resultés més útil als seus interessos, o als de la comunitat. A més, com Helvètius, Bentham volia posar en mans del legislador una guia segura a l'hora de dictar les lleis. Bentham, seguint el seu *Introduccion*, classificà els plaers i els dolors en dues grans categories: entre els plaers s'hi trobaven els dels sentits, de la riquesa, de l'habilitat, de l'amistat, de la bona reputació, etc., fins a catorze classes; entre els dolors n'hi havia els de la privació, els dolors dels sentits, de les dificultats, de l'enemistat, etc., fins a dotze classes. Al seu torn cada classe era composta de diferents tipus (el plaer dels sentits, per exemple, era format pel plaer del gust o paladar, de la embriaguesa, de l'olfacte, del tacte, etc.). Per acabar-ho d'afinar, per a cada plaer i dolor hi concorrien sis circumstàncies les quals, depenent del seu grau, determinaven el valor del plaer o del dolor que es volia mesurar. Aquestes circumstàncies eren la intensitat, la duració, certitud o incertitud, proximitat o distància, la fecunditat i la puresa. A més a més, quan el plaer o el dolor de que es tractava interessava no únicament a una persona sinó a tot un grup o a una comunitat, havia de tenir-se en compte una setena circumstància especial, l'extensió.

Tot plegat, el càlcul hedonista o de la felicitat era un complex sistema de mesures⁸⁹ que servia, dirà Quintiliano Saldaña, «para la valoración ética de los casos particulares. He aquí el utilitarismo cuantitativo de Bentham, que logra medir y pesar entidades morales...»⁹⁰. Si ho aconseguia o no, però, és una qüestió bastant controvertida, ja que si del que es tractava era de resoldre amb sentit pràctic les idees dels predecessors, també podia ser

---

⁸⁸ Id. *id.*

⁸⁹ Al poc d'haver-se publicat la primera edició d'*Introduction* foren escrits uns rodolins que ajudaven a memoritzar els punts bàsics del càlcul hedonista: "*Intense, long, certain, speedy, fruitful, pure— / Such marks in pleasures and in pains endure. / Such pleasures seek if private by the end: / If it be public, wide let them extend / Such pains avoid, whichever by the view: / If pains must come, let them extend to few.*" Id. *id.*, Chapter IV, footnote 1.

⁹⁰ "Bentham...", op. cit., p. VIII.

que Bentham caigués, com diu Salvador Giner, «en un mundo de abstracciones tan ideal como el que intenta criticar».⁹¹

Sigui com sigui, queda clar que amb tal preocupació pel resultat de l'acció Bentham dirigia l'utilitarisme cap a un conseqüencialisme radical, en el qual l'ètica d'una acció només havia de ser jutjada per les seves conseqüències pràctiques, així com les institucions polítiques i judicials del moment havien de ser jutjades per la seva utilitat social. Per això, Bentham maniobrà ben aviat per tal d'aconseguir una reforma profunda de les lleis britàniques del moment, obsoletes i injustes per a la majoria;⁹² però quan amb el pas dels anys evidencià l'oposició de la classe governant als canvis, reivindicà també una necessària i prèvia reforma del sistema polític i, fins i tot, l'abolició de la monarquia, de la Cambra dels Llocs, dels privilegis de l'Església i es manifestà favorable a la introducció del sufragi universal,⁹³ la qual cosa volia dir extensió del vot a la població masculina. Per aquestes reivindicacions, al grup de seguidors de Bentham se'ls anomenà també radicals filosòfics.

Un dels primers seguidors de Bentham, més aviat admirador seu, fou l'exiliat suís Étienne Dumont. Gràcies a aquest corresponsal del *Courrier de Provence*, periòdic propietat del revolucionari francès Mirabeau, els escrits de Bentham foren traduïts al francès i, a partir d'aleshores, coneguts arreu d'Europa i Amèrica. Entre les obres traduïdes, els *Traité de législation*, publicats per primer cop a França per Dumont l'any 1802, atorgaren a Bentham una gran popularitat en aquest país, fins el punt d'obtenir la ciutadania francesa.⁹⁴ En aquesta obra Bentham tornava a recordar la seva idea principal en matèria moral y política:

«La felicidad pública debe ser el objeto del legislador: y la utilidad general el principio del razonamiento en legislación. Conocer el bien de la comunidad de cuyos intereses se trata, constituye la ciencia: hallar el medio de realizar este bien, constituye el arte. Este principio de la utilidad

⁹¹ *Historia...*, op. cit., p. 407.

⁹² O com ho descriu Bertrand Russell: "Bentham aplicó este criterio a todos los viejos escombros de las leyes inglesas que se habían conservado tan solo para proporcionar ganancias a los leguleyos", *Libertad y organización, 1814-1914*, Madrid, 1970, p. 127.

⁹³ Copleston, *Historia...*, p. 22.

⁹⁴ Com explica Magdalena Rodríguez Gil, a l'estudi introductori de Bentham, Jeremías, *Tratados de legislación civil y penal*, Madrid, 1981, pp. 8-9.

enunciado vagamente tiene pocos contradictores, y aun es mirado como una especie de lugar común en moral y en política (...)»⁹⁵

I tornava a definir amb rotunditat els conceptes claus d'utilitat, principi d'utilitat, plaer i dolor:

«Utilidad es un término abstracto que expresa la propiedad o la tendencia de una cosa a preservar de algún mal o procurar algún bien: mal es pena, dolor o causa de dolor: bien es placer, o causa de placer. Lo conforme a la utilidad o al interés de un individuo es lo que es propio para aumentar la suma total de su bien estar; lo conforme a la utilidad o al interés de una comunidad, es lo que es propio para aumentar la suma total del bien estar de los individuos que la componen (...)

Soy partidario del principio de la utilidad cuando mido mi aprobación o desaprobación de un acto privado o público por su tendencia a producir penas o placeres: cuando me sirvo de las voces justo, injusto, moral, inmoral, bueno, malo, como de términos colectivos que expresan ideas de ciertas penas y de ciertos placeres, sin darles otro algún sentido: bien entendido que tomo estas palabras pena y placer en su significación vulgar, sin inventar definiciones arbitrarias para excluir ciertos placeres o para negar la existencia de ciertas penas.

Nada de sutileza, nada de metafísica: no es necesario consultar a Platón, ni a Aristóteles; pena y placer es lo que todos sienten como tal, el labrador como el príncipe, el ignorante como el filósofo.»⁹⁶

Fidel als seus plantejaments, Bentham no fou únicament un teòric, sinó que s'embarcà en projectes útils que endeguessin la part pràctica del principi d'utilitat. Així doncs va concebre multitud de coses, idees i propostes, algunes de les quals poden semblar petites però sempre estaven pensades amb la intenció de millorar el benestar de la majoria: proposà cotxes de línia a Londres, un canal a Panamà, ajudà econòmicament al reformador social Robert Owen en el seus projectes cooperativistes, fins i tot va presentar una proposta de congelació dels pèsols.⁹⁷ Però el projecte

---

⁹⁵ Bentham, *Tratados...*, p. 27.

⁹⁶ Id., *id.*, pp. 28-29.

⁹⁷ Segons Ross Harrison al seu article sobre Jeremy Bentham a l'Enciclopedia Oxford de Filosofia. Consultat a Internet, accessible a <http://www.alcoberro.info/utilitarisme/.htm>

reformador que amb més interès defensà fou el d'un nou model de presó, publicat l'any 1791 amb el nom de *Panopticon*. La característica principal d'aquest edifici original era la seva estructura circular, gràcies a la qual uns vigilants estratègicament situats en un control central podien dominar tots els reclusos d'un cop d'ull. Malgrat la creixent popularitat de Bentham a França, país governat aleshores per l'Assemblea Nacional Francesa, les gestions per tal de poder construir allà la presó no fructificaren; tampoc no tingué èxit entre els dirigents del seu propi país, encara que el Parlament anglès finalment el compensà econòmicament pels seus esforços i despeses. Com explica Josep Ramoneda, Bentham era un «utopista realista» ja que pretenia que tot a la realitat funcionés com una màquina de precisió, no solament les institucions sinó també les persones, entre elles els delinqüents. En aquest sentit, el Panòptic tenia la missió de controlar, però també d'higienitzar i humanitzar les presons, i d'educar els interns, amb la qual cosa Bentham es situava «en la línia dels reformadors de l'època».⁹⁸ Per això també, l'utilitarisme encara que sorgit del món liberal pretenia una reforma de caràcter social del *laissez-faire* més agressiu. Una reforma si es vol paternalista, vigilada i disciplinada, amb un èmfasi especial en el treball i la utilitat de tots, però amatent i amable amb les desigualtats i les injustícies socials que l'estat hauria de corregir. Els futurs socialistes, inclosos els més revolucionaris, li ho saberen reconèixer.

JAMES MILL

El més fidel seguidor de Bentham fou James Mill (1773-1836). Fill d'un modest sabater escocès, Mill va assolir una acomodada posició gràcies a l'estudi i l'escriptura. Llicenciat en teologia per la universitat d'Edimburg mai es dedicà a la religió; en canvi, mentre treballava en feines editorials va escriure un tractat d'història, *History of British India* (1818), en tres volums, que li reportà un bon lloc a l'East Indian Company, que ja no abandonà. Més tard va escriure *Elements of Political Economy* (1821), influït per les idees econòmiques de David Ricardo.

---

⁹⁸ Del pròleg a Bentham, Jeremy, *El Panòptic*, Barcelona, 1985, p. 6.

La seva relació amb Bentham s'inicià l'any 1808, quan aquest sonava a Gran Bretanya sobretot pel projecte del Panòptic. Sembla ser que del fracàs en la posada en marxa del projecte, per les successives traves polítiques, i del contacte amb Mill, el qual per aquella època s'havia convertit a l'agnosticisme, Bentham va anar perdent confiança en els *tories* i es convertí al radicalisme democràtic.⁹⁹ A partir d'aleshores, Bentham escriu *Plan of Parliament Reform* (1817), *Radical Reform Bill* (1819), o *Radicalism not Dangerous* (1819), obra aquesta darrera on venia a dir que radicalisme no volia dir anarquia. En aquells anys Mill va escriure també *Essay on Government* (1825), obra de filosofia política utilitarista, la qual va quedar superada pel llibre al qual Bentham dedicà els darrers anys de vida, el *Constitutional Code*.

James Mill es va dedicar principalment a la consolidació del grup de radicalistes.¹⁰⁰ Aquest estava format, entre altres, pel banquer George Grote, els periodistes John Black, James Perry o Anthony Fonblanque, el professor Alexander Bain, i altres deixebles de Bentham com ara John Bowring, Francis Burdett, lord Brougham, Peregrin Bingham, Francis Place, Edwin Chadwick, James Young, George Bentham (fill del seu germà Samuel Bentham), Aaron Burr, Robert Torrens, alguna dona com Sarah Austin, i els més importants David Ricardo, el propi James Mill, i el seu fill John.¹⁰¹ Com a característica principal, el grup volia reformar la vida política de les Illes Britàniques extirpant els vicis acumulats dels governants, fent coincidir l'interès dels legisladors amb l'interès general. Es tractava, doncs, de portar a la política una nova filosofia basada en el principi d'utilitat.

James Mill va escriure durant anys en la *Edimburg Review* fins que, massa radical en els seus plantejaments, va tenir que abandonar la revista. Posteriorment col·laborà en l'òrgan més característic dels radicals, la *Westminster Review*, fundada l'any 1824. En els seus escrits, Mill defensava una psicologia basada en l'associació d'idees. Segons Mill, les persones no actuaven per motius desinteressats, per pur altruisme —la qual cosa era una repetició d'allò que ja havia dit Helvètius—, sinó que quan ho feien era per què això els hi produïa un plaer íntim. Una acció bona que ajuda altri es

⁹⁹ Giner, *Historia...*, p. 409.

¹⁰⁰ Pendas García, Benigno, *Jeremy Bentham: Política y Derecho en los orígenes del Estado Constitucional*, Madrid, 1988, pp. 38 i ss.

¹⁰¹ Id., p. 70.

beneficiosa, plaent, també per a qui la fa. Aquest sentiment és possible perquè les persones són capaces d'associar el propi plaer i dolor amb el plaer i dolor dels demés. James Mill va aplicar la psicologia associacionista a l'utilitarisme i, tot plegat, ho dirigí cap a l'educació, el seu gran objectiu. Per a Mill, la manera de reformar la societat era educant-la utilitàriament, la qual cosa volia dir formant homes útils i fomentant la felicitat íntima de les persones. Aquesta confiança en l'educació fou la seva aportació principal a l'utilitarisme. Mentrestant, entre 1816 i 1823, James Mill escrivia per al suplement de l'*Enciclopèdia Britànica* alguns articles polítics en els quals aportava el punt de vista del cercle utilitarista més proper a Bentham que ja s'havia format. En aquest cercle s'hi podien comptar, entre altres, el jurista John Austin i els economistes David Ricardo i Thomas R. Malthus.¹⁰²

L'ECONOMIA CLÀSSICA I L'UTILITARISME

Fins a la formació del nucli utilitarista, l'única aportació de Bentham a l'economia havia estat un assaig sobre el crèdit, *Letters on Usury* de l'any 1787. En aquest llibre Bentham seguia en tot els principis establerts per Adam Smith a *An inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776), una obra aquesta que influiria pregonament en el pensament econòmic liberal durant molt de temps.

Adam Smith (1723-1740), professor d'ètica a la universitat de Glasgow, era també autor del llibre *The Theory of Moral Sentiments* (1759), el qual devia molt al seu amic personal David Hume. Com diu Carlos Rodríguez Braun, el fet que a *The Theory* hi ha elements utilitaristes «está fuera de duda»;¹⁰³ els propis utilitaristes anglesos el consideraren un dels seus, i caldria també recordar que el mestre d'Smith havia estat Francis Hutcheson, un dels primers formuladors del principi de la major felicitat del major nombre.

Com a bon il·lustrat, Adam Smith estava preocupat per la felicitat de les persones. En aquest sentit, creia que dins de l'home coincidien dos

¹⁰² Copleston, *Historia...*, p. 32, i nota 38. També a Elie Halévy, *The Growth or Phlosophic Radicalism*, Londres, 1928, p. 246.

¹⁰³ Estudio preliminar a, Adam Smith, *La teoría de los sentimientos morales*, Madrid, 2004, p. 23.

sentiments contraris, l'egoista i l'altruista, i ambdós tendien naturalment a una interna harmonia per tal d'arribar a la conveniència, tant pròpia com dels demés. La primera frase del llibre ho deixava ben clar:

«Por más egoista que se pueda suponer al hombre, existen evidentemente en su naturaleza algunos principios que le hacen interesarse por la suerte de otros, y hacen que la felicidad de estos le resulte necesaria, aunque no derive de ella nada más que el placer de contemplarla.»¹⁰⁴

Smith també creia que una harmonia semblant a la dels sentiments humans regnava en tot l'univers. Per explicar-la, apel·lava a

«La idea del Ser divino, cuya benevolencia y sabiduría desde toda la eternidad ha planteado y conducido la inmensa maquinaria del universo de forma de producir en todo momento la mayor cantidad posible de felicidad».¹⁰⁵

Es tractava de la idea de la mà invisible, que Smith desenvoluparà a la seva obra més famosa, *Wealth of Nations*, però que a *Theory* ja apareixia mencionada. El poder, la riquesa i les terres, eren posseïdes per uns pocs, però un misteriós ordre universal feia que els rics només agafessin una part, la millor, deixant-li la resta al poble:

«Una mano invisible los conduce a realizar casi la misma distribución de las cosas necesarias para la vida que habría tenido lugar si la tierra hubiese sido dividida en proporciones iguales entre todos sus habitantes, y así, sin pretenderlo, sin saberlo, promueven el bien de la sociedad y aportan medios para la multiplicación de la especie.»¹⁰⁶

Smith va senyalar que trobava agradable la idea d'utilitat en els objectes i en les persones perquè, entre altres motius, la defensava David Hume, «un filósofo ingenioso y atractivo, que une la máxima profundidad

---

¹⁰⁴ Smith, *La teoría...*, I, I, p. 49.

¹⁰⁵ Id., VI, II, 3, p. 411.

¹⁰⁶ Id., IV, I, p. 324.

intelectual con la más consumada elegancia expresiva»,¹⁰⁷ amb tot, Smith no creia que la utilitat, l'interés o l'egoisme per si sols poguessin explicar i aprovar la conducta humana, sinó que es feia necessari de comptar amb un element que sorgeix de les emocions. Aquest sentiment ell l'anomenava simpatia, i volia dir a la vegada el reconeixement de la dignitat de les persones, i la capacitat, precisament per tal reconeixement, de posar-se en la pell d'altri en qualsevol circumstància. Aquesta important correcció el separava dels hedonistes i de ser un clar referent utilitarista, com reconegué el baró d'Holbach.

D'Holbach, Helvétius i la resta de la intel·lectualitat parisenc conegueren Smith cap a 1764, quan el professor escocès viatjà pel continent com a preceptor i acompanyant del duc de Buccleugh. A París s'hi passà una llarga temporada, i allà naturalment hi freqüentà els salons més importants. Hume, a més a més, li havia donat cartes de presentació per a les principals personalitats de la capital francesa, la qual cosa el feu travar amistat a més de amb els filòsofs, amb els fisiòcrates Turgot, Quesnay i Dupont de Nemours,¹⁰⁸ entre altres. El propi baró d'Holbach impulsà aleshores la traducció de *The Theory* al francès, tot i criticar que no fos un llibre del tot utilitarista.¹⁰⁹

A la tornada de París, Smith dedicà deu anys a elaborar la seva gran obra d'economia política. La relació amb els més importants economistes francesos havia estat sens dubte estimulant; també l'influx dels utilitaristes parisencs es faria notar. En un dels passatges més coneguts de *Wealth of Nations* Smith apel·lava clarament a l'interés personal en les relacions econòmiques:

«No de la benevolencia del carnicero, del vinatero, del panadero, sino de sus miras al interés propio es de quien esperamos y debemos esperar nuestro alimento. No imploramos su humanidad, sino acudimos a su amor propio; nunca les hablamos de nuestras necesidades, sino de sus ventajas.

---

¹⁰⁷ Id., IV, I, p. 317.

¹⁰⁸ Jose M. Tallada, pròlogo de, Adam Smith, *Investigación de la naturaleza y causas de la riqueza de las naciones*, Barcelona, 1983, p. 18.

¹⁰⁹ "He [Adam Smith] seems to have been known principally as a professor whose theory of moral sentiments was worth translating into French under the general direction of d'Holbach, though it was rechristened *La Métaphysique de l'âme* and well criticized in the *Système de la Nature* for being based as much on sympathy as on utility", Wickwar, *Baron...*, pp. 94-95.

Solo el mendigo confía toda su subsistencia principalmente a la benevolencia y compasión de sus conciudadanos, y aun el mendigo no pone en ella toda su confianza.»¹¹⁰

L'obra d'Adam Smith representava la superació de les visions mercantilista i fisiocràtica de l'economia propugnant la lliure competència, analitzant la teoria del valor i definint la divisió del treball i l'acumulació de capital. En el terreny de la teoria econòmica l'utilitarisme, com ja hem dit, no havia proporcionat idees pròpies, per això Bentham i James Mill tenien *Wealth of Nations* com a obra de referència. Això, no obstant, es mantindria només fins a l'aparició d'un gran economista dins del nucli benthamià, David Ricardo, i de la seva obra *Principles of Political Economy and Taxation* (1817).¹¹¹ Ricardo (1772-1823), fill d'un sefardita agent de borsa establert a Londres, gaudia d'una bona posició social dins la comunitat jueva, però als vint-i-un anys trencà els vincles familiars i religiosos a causa del matrimoni amb una jove de la comunitat quàquera unitarista. Coneixia el món de les operacions borsàries i s'hi dedicà pel seu compte amb èxit. A l'any següent de la publicació dels *Principles* arribà a ser membre de la Cambra dels Comuns (1819), però morí inesperadament quatre anys després.

El llibre de Ricardo plantejava el problema del creixement econòmic i de com aquest creixement afectava i es distribuïa entre tots els agents econòmics. Si per a Smith el progrés econòmic i l'acumulació de beneficis pels empresaris acabarien beneficiant tota la societat, per a Ricardo, en canvi, els grans beneficiaris d'una societat en creixement eren únicament els terratinents. Això era per què Ricardo, al contrari també d'Adam Smith, temia l'augment de població, i creia en els efectes destructors que la reproducció humana tindria en els aliments i en les reserves naturals, tal com ho havia anunciat el seu amic, el reverend anglicà Thomas Robert Malthus (1776-1834). L'any 1798 havia estat publicat l'estudi sobre la població, del jove Malthus, titulat *An Essay on the Principle of Population as it Affects the Future Improvement of Society*, en el qual augurava un futur econòmic que ja no era el del progrés ideal d'Adam Smith sinó un altre de

¹¹⁰ *Investigación...*, p. 58.

¹¹¹ Com assenyala Copleston, "fueron los trabajos de Ricardo los que acabaron siendo la expresión clásica de la economía benthamiana", *Historia...*, p. 37.

ben diferent. El propi Malthus va escriure que el panorama tenia aspecte ombrívol, després de fer la següent explicació:

«Si tomamos el conjunto de la tierra, y suponemos que la población actual sea de mil millones de habitantes, la especie humana iría creciendo como los números, 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, y los alimentos crecerían como 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. En el transcurso de dos siglos la población se encontraría, respecto de los medios de subsistencia, en la proporción de 259 9; en tres siglos la proporción sería de 4.096 a 13, y en dos mil años la diferencia sería incalculable.»¹¹²

Era lògic, doncs, pensar que en una situació de creixement de població i amb la consegüent necessitat d'aliments els amos dels recursos naturals fossin els més beneficiats. Ricardo inferia que haurien de posar-se més terres en cultiu, terres cada cop més marginals i improductives, amb la qual cosa el benefici decreixeria ja que el cost de producció s'incrementaria i, per tant, també el preu final de mercat; en aquest mercat hi guanyarien més els propietaris de les terres més fèrtils, per què el preu hauria pujat sense necessitat per part seva de cap inversió addicional. Tot plegat significava l'augment de riquesa d'uns pocs, els grans terratinents, sense cap aportació útil a la societat, i a la vegada un perjudici per a la majoria. Naturalment un utilitarista com Ricardo no hi podia transigir. Lluità contra les lleis que gravaven l'importació de cereals i aportà arguments en favor del lliure canvi, amb la qual cosa —tot i ésser ell mateix propietari de terres— es feu enemic dels grans hisendats, però fou defensat pels industrials. Aquests últims, a més a més, rebien de les tesis pessimistes de Malthus i Ricardo un segon argument en defensa de la seva posició. Malthus opinava que no s'havia d'ajudar els pobres més enllà de la subsistència, perquè creia que si tenien més recursos tindrien també més fills, amb tot el problema que l'augment de població hi comportava. Ricardo per la seva part raonava que un increment del preu dels aliments, efecte de desbrossar terres marginals, portava com a conseqüència la ruïna o la disminució dels beneficis dels industrials, elements, aquests sí, útils i productius a la societat, ja que s'havien d'incrementar els salaris dels treballadors per a

---

¹¹² Heilbroner, Robert L., *Vida y doctrina de los grandes economistas*, I, Barcelona, 1984, pp. 126-127.

què aquests poguessin «comprar su pedazo de pan duro» i seguir vius.¹¹³ En ambdós casos, Ricardo i Malthus temien tant els efectes perversos de l'augment de població que no repararen en l'evident contradicció que representava uns salaris al nivell de subsistència amb el principi de la major felicitat pel major nombre. Haurà d'avançar el segle i amb ell arribar a una nova sensibilitat utilitarista de la mà de John Stuart Mill.

Mentrestant, com diu Copleston, les tesis de Ricardo esdevingueren l'expressió clàssica de l'economia benthamiana.¹¹⁴ L'any 1821 apareixia el llibre de James Mill *Elements of Political Economy*, i el 1825 el *Manual of Political Economy* de Bentham, els quals devien molt a la teoria ricardiana. A partir d'aleshores, l'utilitarisme començà a influir també en el terreny de l'economia, on hi tindrà una importància cabdal a partir de la segona meitat del segle XIX, proporcionant-hi idees i conceptes claus, com el d'utilitat marginal, que donarà pas a l'economia marginalista centrada en la demanda i en les preferències dels consumidors, proposada pels economistes neoclàssics.¹¹⁵ Aquest procés es pot veure més clarament seguint els passos de la teoria del valor i dels preus.

Els autors clàssics havien mantingut la creença de que el valor d'una cosa qualsevol depenia de la utilitat merament objectiva que aquesta cosa tingués. Un producte sense utilitat evident no tenia cap valor de canvi en un mercat;¹¹⁶ però Adam Smith, observà que objectes sense una utilitat pràctica, com per exemple els diamants, tenien un preu molt elevat al mercat i en canvi l'aigua o l'aire, molt útils, no en tenien o el tenien molt baix. Aleshores Smith distingí dos nocions del concepte de valor: valor d'utilitat o d'ús per als productes realment útils però econòmicament pobres (l'aigua), i valor de canvi per als que tenien la característica de poder ser fàcilment canviats per altres bens (els diamants), però d'una utilitat intrínseca nul·la. La paradoxa del valor fou resolta per Smith dient que el valor dels articles depenia de la quantitat de treball que n'acumulaven; és a dir, que el treball era la mesura del valor. Això, deia Smith, era vàlid per a una societat primitiva, abans de l'acumulació de capital i de l'apropiació de

---

¹¹³ Id., *id.*, p. 145.

¹¹⁴ *Historia...*, p. 37.

¹¹⁵ Sánchez Molinero, J. M., Santiago Hernando, R. de, *Utilidad y bienestar. Una historia de las ideas sobre utilidad y bienestar social*, Madrid, 1998, p. 22.

¹¹⁶ Id., *id.*, p. 25.

la terra; per a les societats més modernes, capitalistes, havien d'afegir-s'hi dos factors més: els beneficis del capital i les rendes de la terra.

Ricardo rectificà Smith. Per a ell, tant a les societats primitives com a la capitalista, el valor dels productes depenia únicament de la quantitat de treball invertit, la qual cosa volia dir l'esforç humà directe sobre el producte, i l'esforç indirecte invertit en la creació de capital o la fabricació de les màquines necessàries per a produir-lo. N'eliminava altres factors. Al seu parer, el temps de treball necessari per a elaborar un producte era un factor fonamental en relació amb el seu valor, ja que tot augment o disminució de la quantitat de temps treballat havia necessàriament d'augmentar o disminuir el valor del producte. La teoria de la distribució de la renda de Ricardo es recolzava precisament en aquesta teoria del valor, la qual fou per a alguns l'aportació ricardiana més important.¹¹⁷ Però Ricardo també hi feu una segona aportació per a nosaltres més rellevant: malgrat no ser la mesura del seu valor, el factor principal d'un producte era que fos útil. Un objecte inútil, un producte que no ens satisfés de cap manera, no tindria cap valor de canvi en un mercat. Amb aquestes apreciacions sorgia, segons John Kenneth Galbraith, «en primera aproximación el otro lado de la teoría moderna de la determinación de los precios, o sea, la interacción de la oferta y la demanda».¹¹⁸

Jean-Baptiste Say (1767-1832), amic de Ricardo i també deixeble de Bentham, avançà una mica més en el camí només suggerit per Ricardo, ja que fou el primer economista que elaborà una explicació subjectiva del valor basada en la utilitat.¹¹⁹ Say va néixer en el si d'una família de comerciants protestants de Lió. De jove, el pare decidí enviar-lo a Londres a estudiar anglès i comerç. A la tornada trobà feina en una companyia d'assegurances del financer ginebrí Clavière, el qual era aliat polític del comte revolucionari Mirabeau. És versemblant que Say trobés aquesta col·locació gràcies a l'ajuda del seu amic Ettiene Dumont, futur traductor de Bentham i que, recordem-ho, escrivia en el periòdic de Mirabeau, a més de ser conseller del

---

¹¹⁷ “Segun su discípulo J.R. McCulloch (1789-1864), la gran aportación de Ricardo fue el establecimiento del teorema fundamental de la teoría del valor”, Copleston, *Historia...*, p. 37.

¹¹⁸ *Historia de la economía*, Barcelona, 1992, p. 97.

¹¹⁹ Giolitti, Giuseppe, *El utilitarismo*, Barcelona, 1989, p. 20.

comte.¹²⁰ En aquesta època Say descobrí entre els llibres de Clavière un exemplar de *Wealth of Nations*, que l'influí pregonament. Durant el període revolucionari Say es mantingué apartat de la política, s'interessà per la pedagogia, i amb altres companys fundà el periòdic *La Décade Philosophique* (1794). De tendència enciclopedista i liberal, Say tenia ja fortes conviccions utilitaristes, de fet, com diu Enrique Ballestero, Say sempre fou fidel a l'empirisme, l'utilitarisme i a un principi d'elementalitat.¹²¹ Amb aquestes premisses pensava que *La Décade* havia de ser una revista de divulgació científica en la qual els articles fossin sobre temes útils per a la societat. Allà Say parlà d'economia, però no havia de ser fins a l'any 1803, quan es publicà *Traité d'économie politique*, que Say tingué ressò com a economista.

En aquest llibre, que Napoleó feu retirar per considerar-lo contrari a la seva política financera, Say ofería una nova interpretació de la teoria del valor basada en el treball de Ricardo i Smith. Say deia, com havia dit Smith per a les societats capitalistes, que en el procés de producció intervenien tres factors: treball, capital i agents naturals (la terra), i que a cadascun dels factors hi corresponia un ingrés diferent: salari, benefici i renda. També deia Say que el salari, el benefici i la renda eren el cost de producció del producte i que, junt amb l'oferta i la demanda, tenien un paper influent en el valor del producte. Però segons Say, el cost de producció només era el límit mínim del valor; per sobre d'aquest límit el determinant fonamental del valor era la utilitat subjectiva de les coses. La utilitat, i per tant el valor d'un producte, podia variar segons les persones, els llocs i les circumstàncies, però el consumidor sempre buscava la seva utilitat.

Al primer capítol del *Traité* Say ho explicava d'aquesta manera:

«El valor que atribuyen los hombres a las cosas, tiene su primer fundamento en el uso que pueden hacer de ellas. Unas sirven de alimento, otras de vestido; unas nos defienden del rigor del clima, como las casas;

---

¹²⁰ Ballestero, Enrique, *Los principios de la economía liberal. Un estudio en torno a Jean-Baptiste Say*, Madrid, 1986, pp. 17-18.

¹²¹ Id., *id.*, p. 166. Aquestes característiques, principalment l'utilitarisme, ja les havia mostrat en els seus escrits sobre educació. Llegim Ballestero: "¿Qué escala de valores debe mostrar la educación? Una escala donde los valores útiles a la sociedad ocupen los lugares destacados. Un libro práctico sobre jardinería —piensa Say— tiene más valor que un tratado académico sobre el sexo de los ángeles, porque es más útil, porque contribuye más al bienestar colectivo...", *id.*, p. 42.

otras, como los adornos y los muebles preciosos, satisfacen nuestros gustos que son una especie de necesidad, o lisonjean nuestra vanidad, la cual puede colocarse también en el número de nuestras necesidades. Siempre es cierto que los hombres dan valor a una cosa en razón de sus usos, y que desprecian absolutamente lo que de nada sirve.

Permítaseme llamar utilidad a la facultad que tienen ciertas cosas de poder satisfacer las diversas necesidades de los hombres.

Diré que crear objetos que tienen una utilidad, cualquiera que sean, es crear riquezas, supuesto que la utilidad de estas cosas es el primer fundamento de su valor, y que su valor es una riqueza.

Pero no se crean objetos (...). La producción no es una creación de materia, sino de utilidad, la cual no se mide por la longitud, volumen o peso del producto, sino por la utilidad que en él se encuentra. (...)

En efecto, cuando un hombre vende a otro un producto, cualquiera que sea, vende la utilidad que hay en este producto; y el comprador no le adquiere sino a causa de su utilidad, o del uso que puede hacer de él. Si por cualquier motivo tiene que pagar el comprador más de lo que le vale esta utilidad, paga un valor que no existe, y que por consiguiente no ha recibido.»¹²²

En un altre moment Say també postulà la llei que porta el seu nom, segons la qual tota oferta genera la seva pròpia demanda. Amb aquestes reflexions, i amb la caiguda en desgràcia de Napoleó l'any 1814, Say fou enviat a les Illes Britàniques com ambaixador de la nova política econòmica que volia endegar el govern francès. Durant l'estada s'hostatjà a casa de Ricardo qui li presentà a Jeremy Bentham, el qual, de seixanta sis anys, era considerat per ambdós com a mestre.¹²³ L'any 1815 Say va escriure *Catéchisme d'économie politique*, i entre els anys 1828 i 1830 aparegueren els sis volums del *Cours complet d'économie politique*. Del contacte entre Ricardo i Say s'establí una llarga amistat i respecte mutu malgrat que ambdós mantingueren i defensaren amb fermesa les respectives posicions pel que feia a la teoria del valor.¹²⁴

¹²² Say, J. B., *Tratado de economía política*, Capítulo 1, [En línia], consultat a Internet, accessible a <http://www.cervantesvirtual.com>

¹²³ Ballester, *Los principios...*, p. 119.

¹²⁴ Com es pot comprovar a la correspondència entre el dos economistes. Primer en una carta de Ricardo a Say: "Me considero en deuda con usted por las molestias que se ha tomado en explicar sus puntos de vista sobre el tema del valor, y me alegra observar que la diferencia entre nosotros es mucho menor de lo

La importància donada per Say a la utilitat dels productes obria les portes a l'economia de les preferències o economia subjectiva de la segona meitat del segle XIX. Els economistes neoclàssics, a partir sobretot de la dècada de 1870, orientaren les seves explicacions cap a una teoria gairebé psicològica de la demanda, segons la qual els individus consumien sempre amb la intenció d'obtenir el màxim possible d'utilitat, o, com també podem dir-ho, la màxima satisfacció. Diferents autors estudiaren el comportament dels consumidors i arribaren a la conclusió de que la utilitat d'un producte podia dependre de la quantitat consumida d'aquest producte. Hermann Heinrich Gossen (1810-1858) introduí el concepte d'utilitat marginal, per a indicar que un article comprat en un mercat podia donar una satisfacció o utilitat total determinada, però un segon article idèntic només n'afegiria una satisfacció marginal, i a partir d'un determinat nombre d'articles repetits la satisfacció desapareixeria. Emile Dupuit (1804-1866) parlà d'utilitat decreixent i utilitat relativa, i utilitzà per primer cop el diagrama de la corba de la demanda.¹²⁵ Però fou principalment a partir dels anys setanta, amb

---

que yo había considerado hasta ahora. Usted habla de dos utilidades diferentes que poseen los bienes, una que derivan de la naturaleza, sin que intervenga en ellos el trabajo del hombre; la otra, que obtienen exclusivamente de su trabajo (...). Aunque no puedo aprobar absolutamente los términos utilizados para explicar esta verdad, sin embargo, estoy de acuerdo sustancialmente con el razonamiento, como lo he estado siempre, porque siempre he afirmado que los bienes son valiosos en proporción a la cantidad de trabajo invertido en ellos, y cuando usted dice que son valiosos en la proporción en que son útiles, y son útiles en la proporción a la cantidad de trabajo o de industria invertido en ellos, usted de hecho expresa la misma opinión, aunque con otras palabras...”, Londres 5/3/1822, dins Ricardo, David, *Obras y correspondencia*, vol.IX, *Cartas (1821-1823)*, México-Buenos Aires, 1965, Carta 488.

I després en la resposta de Say a Ricardo: “(...) la contradicció aparente que usted encuentra aquí, señor, proviene de que usted no hace, como yo, una diferencia entre la cantidad de cosas útiles que pueden servir para hacer una adquisición. Según yo, esta última cantidad de cosas útiles compone ella sola la riqueza de la que puede ocuparse la Economía Política (...). Todo lo que nos impediría, pues, estar de acuerdo sería el que usted quisiese mezclar en las consideraciones relativas a la Economía Política a las riquezas sociales (o valores en cambio), las riquezas naturales (o sea, las utilidades que no son fruto de servicio productivo alguno y que Smith llama valor de uso). Le ruego releer lo que digo acerca de estas dos clases de riqueza en la pág. 201 de mi *Catechisme* (2ª edición) y en el tomo 2, pág. 500 de mi *Traité* (4ª edición). Por consecuencia necesaria, yo no podría separar la idea de la riqueza social de un poseedor, y os confieso que desapruuebo todas las definiciones de riqueza en donde no se haga entrar la idea de un hombre o de otra comunidad que deseen adquirirlos, deseo que se funda en su utilidad que, por ello, según yo, es la primera base de su valor en cambio.”, Id., *id.*, Carta 496.

¹²⁵ És evident que els conceptes emprats pels economistes neoclàssics provenien directament de l'ètica utilitarista clàssica. Però volem ressaltar que fins i tot la teoria de la utilitat marginal decreixent, concepte clau a partir de Gossen, ja estava insinuada en el escrits de Bentham. A *Principles of the Civil Code*, Bentham diu que un sobirà tan ric com cent obrers junts es probable que sigui més feliç que qualsevol dels obrers per separat (entre altres coses perquè a cada porció de riquesa hi correspon una porció de felicitat), això no obstant, mai no serà cent vegades més feliç. Ja farà prou si el total de la seva felicitat és cinc vegades més gran. Posseir més fortuna que un altre volia dir, segons Bentham, posseir més felicitat, però l'excés de felicitat del més ric no era mai tan gran com l'excés de la seva fortuna: “The excess of

l'aparició gairebé simultània d'autors com William S. Jevons (1835-1882), Karl Mengel (1840-1921), o John B. Clark (1847-1938), que s'inicià la denominada revolució marginalista, amb l'absoluta convicció de que la utilitat i la demanda de satisfacció explicaven els preus dels productes. Com s'ha dit ben gràficament, la mesura del valor ja no era el treball, sinó «lo que el público estaba dispuesto a comprar».¹²⁶

Posteriorment, aparegué l'obra de l'economista neoclàssic més important, Alfred Marshall (1842-1924), *Principles of Economics* (1890), la qual, com diu Galbraith, «traspasa los umbrales de nuestra época».¹²⁷ Marshall intentà conciliar la tradició clàssica de la teoria del valor amb les posicions marginalistes més radicals. Acceptava el punt de vista de Say quan deia que,

«Los hombres no pueden crear cosas materiales. En el ámbito moral y mental sí pueden crear nuevas ideas, pero cuando se dice que crean cosas materiales en realidad sólo producen utilidades; o, en otras palabras, sus esfuerzos y sacrificios tienen como resultado cambiar la forma u ordenamiento de la materia para adaptarla mejor a la satisfacción de sus necesidades...»¹²⁸

Marshall estava d'acord, doncs, amb la noció de producció d'utilitats per a satisfer la demanda, però va posar també èmfasi en la qüestió dels costos de producció, és a dir en l'oferta. Així, a partir de Marshall el valor dels productes tenien una nova determinació, la interrelació entre costos i utilitats, és a dir entre l'oferta i la demanda. La demanda descrivia una corba que senyalava la utilitat marginal decreixent (com havia dit Gossen, a més consum d'un producte menys satisfacció, fins que la corba podia arribar a ser negativa); Marshall va traçar aleshores una nova corba, la de l'oferta del mercat basada en els costos marginals de producció. El punt d'intersecció d'ambdues corbes determinava el preu d'equilibri del producte. Gràficament, Marshall ho comparà amb unes tisores observant que

---

happiness on the part of the most wealthy will not be so great as the excess of hi wealth”, Part 1, Chapter 6, [En línia] consultat a Internet, accessible a <http://www.filosofiyderecho.com/biblioteca-e/bentham.htm>
Vegeu també, C. B. Macpherson, *La democracia liberal y su época*, Madrid, 2003, p. 44.

¹²⁶ Barber, William J., *Historia del pensamiento económico*, Madrid, 1989, p. 165.

¹²⁷ *Historia...*, p. 118.

¹²⁸ Citat a Barber, *Historia...*, p. 165.

«sería igualmente razonable discutir sobre si es la hoja de arriba o la de abajo la que corta un papel, como si es la utilidad o el coste de producción lo que determina el valor».¹²⁹

A partir d'aleshores, diu Galbraith, va fer acte de presència la frase més utilitzada a la vida quotidiana quan parlem d'economia fins als nostres dies, *és la llei de l'oferta i la demanda*, la qual, freqüentment serveix com a excusa i, en realitat, «permite eludir muchas responsabilidades».¹³⁰

JOHN STUART MILL

Capítol apart mereix el darrer filòsof utilitarista clàssic, fill de James Mill i també economista, John Stuart Mill (1806-1873). Com era natural entre economistes, Stuart Mill va intervenir en la discussió al voltant del valor. En aquest aspecte, al seu llibre *Principles of Political Economy with some of their applications to social philosophy* (1848), s'interessà, a partir de les obres de Smith i Ricardo, per quins tipus de treballs es podien considerar productius o improductius, i observà que, per exemple, la transmissió de coneixements pràctics o el finançament dels tribunals de justícia, encara que no oferissin un resultat material immediat havien de ser considerats també treballs productius. Per altra banda, deia, hi havia produccions de coses que al no ser útils ni agradables no afavorien la demanda i, per tant, empobrien la nació.¹³¹ Quant a la mesura del valor, Mill opinà que no s'hi podia tenir en compte un sol factor, que les motivacions de les persones eren complexes i, per tant, també els mecanismes del consum. Es separava, doncs, de l'opinió dels clàssics que buscaven una mida única i invariable del valor, ja fos aquesta el cost de producció, el temps de treball o la utilitat.

Pel que fa a la política econòmica, Mill va traspasar la línia marcada pel liberalisme clàssic. Va viure una època de la revolució industrial que no van arribar a veure ni Smith ni Ricardo, i va tenir la sensibilitat suficient

¹²⁹ Id., *id.*, p. 168.

¹³⁰ Galbraith, *Historia...*, p. 123-124.

¹³¹ Barber, *Historia...*, p. 92.

com per a reclamar un programa d'intervenció estatal dirigit a mitigar les dures condicions de vida del proletariat. Va conèixer les idees de Saint-Simon i va simpatitzar amb els cooperativistes. Mill tenia fe en el progrés, i esperava que la divisió entre capitalistes i proletaris acabaria algun dia, perquè li desagradava pregonament l'explotació i l'ambició desmesurada que veia entre els seus contemporanis. Com va escriure,

«Confieso que no me atrae el ideal de vida presentado por quienes piensan que el estado normal de los seres humanos es el de trepar por la vida; que la situación más deseable para la humanidad es la de pisotearse, aplastarse, arremeter los unos contra los otros y ponerse mutuamente la zancadilla, como ocurre en el tipo de vida social existente, pues tales manifestaciones no son sino alguno de los síntomas más desagradables de una de las fases del progreso industrial.»¹³²

Tant poc li atreia aquella societat que en el mateix text dels *Principles* va arribar a dir:

«De modo que si hay que elegir entre el comunismo, con todas sus oportunidades, y el estado presente de la sociedad, con todos sus padecimientos e injusticias; si la institución de la propiedad privada acarrea necesariamente la consecuencia de que el producto del trabajo deba ser distribuido como vemos que se hace en la actualidad, casi en proporción inversa a la cantidad de trabajo, o sea, las partes mayores a quienes nunca han trabajado, las siguientes a aquellos cuyo trabajo es casi nominal, y así, en escala descendiente, con las remuneraciones disminuyendo a medida que el trabajo va resultando más duro y más desagradable, hasta que el trabajo corporal más fatigoso y agotador no brinda siquiera la necesidad de poder hacer frente a las más elementales necesidades de la vida, entonces, si hay que elegir entre esto y el comunismo, todas las dificultades, grandes o pequeñas, del comunismo, no serían más que polvo en la balanza.»¹³³

No és d'estranyar, doncs, que el propi Mill —quan anys més tard repassà la seva vida— s'autoqualifiqués, junt amb la seva esposa Harriet, de socialista.

¹³² Fragment dels *Principles*, citat a Barber, *id.*, p. 96.

¹³³ Citat a Galbraith, *Historia...*, pp. 134-135.

«Nuestro ideal del definitivo progreso iba mucho más allá de la democracia y nos clasificaba decididamente bajo la denominación general de socialistas.»¹³⁴

De totes maneres, com diu Galbraith, Mill no era un revolucionari. Els propis revolucionaris el veien com una espècie de capitalista moderat. Mill va denunciar una situació dramàtica, però també una crida a la paciència i a l'esperança en el futur.¹³⁵

Personatge representatiu i central de la cultura de l'època victoriana, d'aspecte greu i sever però just i noble, John Stuart Mill fou un escriptor prolífic. Entre les obres més importants cal destacar cronològicament, a més dels *Principles*, el *System of Logic* (1843); l'assaig *On liberty* (1859), del qual Isaiah Berlin ha dit que és encara ara l'exposició més clara, senzilla, convincent i commovedora de tots aquells que volen una societat oberta i tolerant;¹³⁶ *Considerations on Representative Government* (1861), o *The Subjection of Women* (1859), per a molts el punt de partida del feminisme contemporani. Però si John Stuart Mill ha de tractar-se per separat en el nostre cas, el motiu és la seva contribució renovadora a l'ètica utilitarista, una ètica que conegué ben de prop, i que feu a l'obra *Utilitarianism* (1863). Per a parlar-ne i entendre-la millor és obligat un repàs a la seva insòlita infància. En efecte, John Stuart Mill va créixer dins del nucli utilitarista. De petit conegué Ricardo, amb qui feia passejades; Hume, a qui visità freqüentment, i sobretot Bentham, amb qui, degut a l'amistat amb el seu pare, hi passava llargues temporades a la residència d'aquell a Ford Abbey, Devonshire. El propi John rememoraria anys més tard com l'estret contacte amb Bentham fou molt important per a la seva educació.¹³⁷ Posteriorment, en un viatge a França fet amb el germà del mestre, Samuel Bentham, també conegué Jean-Baptiste Say i els cercles liberals francesos. De totes maneres, allò que marcà decisivament el futur del petit John foren les idees pedagògiques del seu pare, de les que tingué notícia ben aviat. Amb només tres anys John començà a aprendre la llengua grega, la qual ja llegia amb

¹³⁴ Mill, John Stuart, *Autobiografía*, Madrid, 1986, pp. 221-222.

¹³⁵ Galbraith, *Historia...*, p. 135.

¹³⁶ Pròleg a John Stuart Mill, *Sobre la libertad*, Madrid, 2004, p. 45.

¹³⁷ Id., *id.*, p.76.

soltesa als cinc anys. Als vuit anys passà al llatí, un cop el seu pare ja li havia fet llegir en grec, entre altres,

«todo Heródoto, y la Ciropedia de Jenofonte, y los Memoriales de Sócrates; algunas vidas de filósofos de Diógenes Laercio, parte de Luciano y el Isócrates ad Demonicum y Ad Nicloclem».¹³⁸

Més tard, James Mill li encarregà la feina d'ensenyar llatí als seus germans més petits. Als dotze anys, després d'haver llegit nombrosos llibres d'història, gairebé tota la literatura clàssica grega i llatina, i amb suficient coneixement d'àlgebra, estava preparat per a l'estudi de la filosofia, concretament de la Lògica aristotèlica, i de tractats sencers de la lògica escolàstica. El sistema era sempre la comprensió i mai la memorització. Quan John aprenia una lliçó, havia d'explicar-la al pare amb les seves pròpies paraules o amb una redacció escrita, i qualsevol dubte que li sorgís era el propi John qui l'havia de resoldre amb més lectures. No fou instruït en cap creença religiosa. Com ell diu: «Me educé en un estado de negación respecto a ellas. Consideré todas las religones, tanto las modernas como las antiguas, como algo que nada tenía que ver conmigo.»¹³⁹ El 1819, amb tretze anys, James Mill considerà arribat el moment de que el seu fill gran estudiés Economia Política, de la mà dels llibres de Smith i Ricardo.

Per a la realització d'un tal programa d'estudis, i per a la necessària disciplina i ambient de treball, John Stuart Mill va viure aïllat dels altres nens, excepte dels seus germans i germanes. En conseqüència, no jugà amb amics de la seva edat, no practicà exercicis físics, ni va aprendre cap habilitat manual; com ell mateix va deixar escrit, el seu aprenentatge fou dirigit a conèixer, no a fer.¹⁴⁰ Com ha dit Isaiah Berlin, James Mill, un dels darrers racionalistes del segle XVIII, veia els homes com a matèria d'estudi científic, d'una ciència els principis de la qual es creia capaç de dominar. Per això «consideraba al hombre como un objeto natural y pensaba que el estudio sistemático de la especie humana —realizado a la manera de un estudio zoológico, botánico o físico— podía y debía establecerse sobre

---

¹³⁸ Id., *id.*, p. 34-35.

¹³⁹ Id., *id.*, p. 65.

¹⁴⁰ Id., *id.*, p. 59.

firmes cimientos empíricos».¹⁴¹ James Mill, doncs, experimentà en el seu fill gran la creença utilitarista de que l'educació racional havia de preservar els homes de la ignorància i fer-los més feliços, la qual cosa, naturalment, hauria de portar al progrés de la societat. Segons Berlin, l'experiment tingué en John «un éxito aterrador», ja que a l'edat de dotze anys o tretze anys John tenia els coneixements d'un adult de trenta excepcionalment erudit.¹⁴² John Stuart Mill, però, no valorà la seva experiència infantil com aterrador. Atribuí l'obtenció d'uns coneixements tan amplis i profunds en ciències i lletres a l'èxit de l'educació tan primerenca que va rebre, i no a causa d'una intel·ligència superior cosa, que segons ell, no posseïa en absolut.¹⁴³ La fe de Bentham i James Mill en l'educació fou heretada pel propi John Stuart.¹⁴⁴ Respecte de la figura paterna, John Stuart es mostrà comprensiu amb el seu mètode educatiu, i en certa manera l'exonerà de qualsevol retret quan digué:

«Un hombre que en todo lo que hacía aplicaba tan vigorosamente el principio de no perder el tiempo, tenía que adherirse a la misma regla en lo referente a la educación de su pupilo.»¹⁴⁵

Pel que fa al caràcter ètic del pare, John Stuart Mill ens hi deixà un breu retrat a la mateixa obra:

«En sus cualidades personales predominaba el estoicismo. Su norma moral era epicúrea en cuanto que era utilitaria; su criterio exclusivo para averiguar lo que era bueno y lo que era malo era el ver si las acciones tendían a producir placer o dolor.»

De totes maneres —continua John Stuart—, no era en el plaer allò en que més hi creia James Mill, sinó en una virtut molt més sòbria i mesurada:

---

¹⁴¹ Pròleg..., p. 11.

¹⁴² Id., *id.*, p. 12.

¹⁴³ Mill, *Autobiografía*, p. 55.

¹⁴⁴ “El poder de la educación es casi ilimitado”, afirmà rotundament a *La utilidad de la religión*, dins *Tres ensayos sobre la religión*, Buenos Aires, 1975, p. 118.

¹⁴⁵ Mill, *Autobiografía*, p. 34.

«Por lo tanto, la templanza —en el amplio sentido que los filósofos griegos daban a esta virtud— era para mi padre, como también lo fue para los griegos, casi el punto central de sus preceptos pedagógicos. Sus recomendaciones en favor de esta virtud ocupan lugar principal entre mis recuerdos de la infancia.»¹⁴⁶

John Stuart Mill no va llegir res de Bentham fins a l'hivern de 1821, quan tenia 15 anys. James Mill deuria pensar que el jove John ja estava suficientment preparat per a entendre al mestre, i John va satisfer les expectatives. El principi de la major utilitat va ser per a John Stuart com la pedra de toc que feia encaixar totes les idees disperses que fins aleshores havia adquirit. Aquell principi donà unitat al seu pensament i un objectiu certament ambiciós a la vida: «ser un reformador del mundo».¹⁴⁷ L'any 1822, John Stuart Mill fundà la Utilitarian Society, on es discutia i es donaven conferències de temes que preocupaven als utilitaristes. L'any següent entrà a treballar a l'East Indian Company, com el seu pare. Tot anava bé per a John Stuart Mill, l'hereu del corrent utilitarista del segle XVIII.

Però de sobte tot va canviar. A la tardor de 1826, amb vint anys, John Stuart Mill patí una depressió nerviosa que el deixà sense ànim ni voluntat, «sin poder experimentar sentimientos alegres o placenteros de ningún tipo».¹⁴⁸ Ja no li satisfieien els objectius vitals que s'havia posat, ni li interessaven les lectures que fins aleshores havia trobat imprescindibles. Només llegint Coleridge —un dels introductors del romanticisme al Regne Unit— trobà una ànima bessona que li descrivia allò que ell sentia. El procés depressiu durà un parell d'anys, durant els quals John es replantejà l'educació rebuda i els postulats utilitaristes, arribant a la conclusió de que havia estat una educació exclusivament analítica, preocupada només per problemes externs a les persones, amb un dèficit total d'atenció als sentiments i a les necessitats interiors dels homes. Durant aquest temps John Stuart Mill trobà ajuda i plaer en el descobriment de la poesia, l'art i la música del moviment romàntic que aleshores es trobava en apogeu. A més

---

¹⁴⁶ Id., *id.*, p. 70.

¹⁴⁷ Id., *id.*, p. 140.

¹⁴⁸ Id., *id.*, p. 141.

de Coleridge descobrí i llegí amb particular interès a Wordsworth, de qui es feu defensor, i als romàntics alemanys.

John mai va fer partícip al seu pare de la crisi mental ja que no volia manifestar-li el fracàs de les seves teories educatives, i a més creia que no era James Mill la persona més indicada per ajudar-lo. Els benthamians tot ho confiaven a la raó i al càlcul hedonista, i menystenien l'excés sentimental dels romàntics. Però John va comprendre que les persones eren més complexes; que la felicitat no es podia deure només a un càlcul quantitatiu de plaers i dolors. De totes maneres, John Stuart Mill no va abandonar mai l'utilitarisme, sinó que com veurem s'esforçà a fer-lo compatible amb el nou bagatge de la seva experiència personal. Mill renovà l'ètica utilitària amb dues innovacions importants, però mai les tractà com a innovacions, i sempre defensà que aquestes idees ja hi eren en l'esperit inicial de l'utilitarisme clàssic. La primera era que la felicitat no havia de ser un objectiu únic i directe en la vida de les persones, sinó que la felicitat era una conseqüència indirecta que sobrevenia, en moments puntuals, quan les persones es dedicaven a altres activitats que els n'eren agradables o satisfactòries. La segona era la constatació de la necessitat prioritària del cultiu intern de l'individu. Ambdues innovacions foren exposades a la seva obra de maduresa *Utilitarianism* (1863).

D'entrada, en aquesta obra John Stuart Mill defensà el significat mateix de la paraula *utilitarista*, un significat el qual feia temps que era objecte d'interpretacions errònies i tergiversacions interessades. Mill, doncs, recordava la definició clàssica de Bentham de l'utilitarisme:

«El credo que acepta como fundamento de la moral la Utilidad, o el Principio de la mayor Felicidad, mantiene que las acciones son correctas en la medida en que tienden a promover la felicidad, incorrectas en cuanto tienden a producir lo contrario a la felicidad. Por felicidad se entiende el placer y la ausencia de dolor; por infelicidad el dolor y la falta de placer.»¹⁴⁹

I a continuació desfeia la crítica malèvola dels qui equiparaven el plaer utilitarista amb el plaer animal o amb el materialisme més groller:

---

¹⁴⁹ John Stuart Mill, *El utilitarismo*, Madrid, 2002, pp. 49-50.

«Ahora bien, tal teoría de la vida provoca en muchas mentes, y entre ellas en algunas de las más estimables en sentimientos y objetivos, un fuerte desagrado. Suponer que la vida no posea (tal como ellos lo expresan) ninguna finalidad más elevada que el placer —ningún objeto mejor y más noble de deseo y búsqueda— lo califican como totalmente despreciable y rastrero, como una doctrina sólo digna de los puercos (...).

Debe admitirse, sin embargo, que los utilitaristas, en general, han basado la superioridad de los placeres mentales sobre los corporales, principalmente en la mayor persistencia, seguridad, menor costo, etc. de los primeros, es decir, en sus ventajas circunstanciales más que en su naturaleza intrínseca. En todos estos puntos los utilitaristas han demostrado satisfactoriamente lo que defendían, pero bien podrían haber adoptado la otra formulación, más elevada, por así decirlo, con total consistencia. Es del todo compatible con el principio de utilidad el reconocer el hecho de que algunos tipos de placer son más deseables y valiosos que otros.»¹⁵⁰

Perquè Mill volia deixar clara constància, cosa que passà per alt Bentham, de l'absoluta superioritat de la qualitat sobre la quantitat, en qüestió de plaers:

«Sería absurdo que mientras que al examinar en todas las demás cosas se tiene en cuenta la calidad además de la cantidad, la estimación de los placeres se supusiese que dependían tan sólo de la cantidad. (...)

Pocas criaturas humanas consentirían en transformarse en alguno de los animales inferiores ante la promesa del más completo disfrute de los placeres de una bestia. Ningún ser humano inteligente admitiría convertirse en un necio, ninguna persona culta querría ser un ignorante, ninguna persona con sentimientos y conciencia querría ser egoísta y depravada, aun cuando se le persuadiera de que el necio, el ignorante o el sinvergüenza pudieran estar más satisfechos con su suerte que ellos con la suya. (...)

Es mejor ser un ser humano insatisfecho que un cerdo satisfecho; mejor ser un Sócrates insatisfecho que un necio satisfecho. Y si el necio o el cerdo opinan de un modo distinto es a causa de que ellos sólo conocen una cara de la cuestión. El otro miembro de la comparación conoce ambas caras.»¹⁵¹

---

¹⁵⁰ Id., *id.*, pp. 51-52.

¹⁵¹ Id., *id.*, pp. 52-55.

Així doncs, amb l'anterior puntualització, John Stuart Mill incorporava explícitament al principi de la major felicitat la necessitat del conreu interior que ell tan havia trobat a faltar. En definitiva, Mill feu una redefinició de l'utilitarisme en la qual hi destacà la qualitat dels plaers sobre la quantitat:

«El utilitarismo, por consiguiente, sólo podría alcanzar sus objetivos mediante el cultivo general de la nobleza de las personas (...).

Conforme al Principio de la Mayor Felicidad, tal como se explicó anteriormente, el fin último, con relación al cual y por el cual todas las demás cosas son deseables (ya estemos considerando nuestro propio bien o el de los demás), es una existencia libre, en la medida de lo posible, de dolor y tan rica como sea posible en goces, tanto por lo que respecta a la cantidad como a la calidad, constituyendo el criterio de la calidad y la regla para compararla con la cantidad, la preferencia experimentada por aquellos que, en sus oportunidades de experiencia (a lo que debe añadirse su hábito de auto-reflexión y auto-observación), están mejor dotados de los medios que permiten la comparación.»¹⁵²

Respecte a la qüestió de la felicitat, Mill interpretava que els detractors de l'utilitarisme acusaven aquesta doctrina de buscar un únic objectiu a la vida, la recerca d'una felicitat contínua i exaltada. Mill contestà que mai els utilitaristes havien buscat una cosa així. El fonament dels filòsofs que fins aleshores havien cercat la felicitat, des dels epicuris fins als utilitaristes, havia estat sempre el de no demanar a la vida coses impossibles. Els utilitaristes, diu Mill, cerquen una vida satisfactòria, els principals factors de la qual són l'equilibri entre la tranquil·litat i l'emoció. Quan és així, l'utilitarista troba motius de satisfacció en el cultiu interior,

«En los elementos de la naturaleza, las obras de arte, las fantasías poéticas, los incidentes de la historia, el comportamiento de la humanidad pasada y presente y sus proyectos de futuro.»¹⁵³

i també en la millora del benestar públic.

---

¹⁵² Id., *id.*, pp. 57-58.

¹⁵³ Id., *id.*, p. 60.

«En un mundo en el que hay tanto por lo que interesarse, tanto de lo que disfrutar y también tanto que enmendar y mejorar, todo aquel que posea esta moderada proporción de requisitos morales e intelectuales puede disfrutar de una existencia que puede calificarse de envidiable.»¹⁵⁴

Una altra crítica a l'utilitarisme provenia de la cultura cristiana. Acusava als utilitaristes d'egoistes incapaços de renunciar a la felicitat personal, i de negar la virtut modèlica que representaven els sacrificis dels màrtirs o dels herois. Davant d'això Mill ofereix la postura utilitarista: en l'estat imperfecte de la societat actual és possible lloar un sacrifici, sempre que segueixi el principi de servir a la felicitat del major nombre —com podria ser el cas d'un soldat que amb el seu sacrifici salva molts homes de morir—, però un sacrifici que no porti aquest resultat és totalment inútil.

«Merecen toda suerte de alabanzas los que son capaces de sacrificar el goce personal de la vida, cuando mediante tal renuncia contribuyen meritoriamente al incremento de la suma de la felicidad del mundo. Pero quien hace esto mismo, o mantiene hacerlo, con alguna otra finalidad no merece más admiración que el asceta subido a su pedestal. Puede constituir una prueba indicativa de lo que los hombres *pueden* hacer, pero, con toda seguridad, no es un ejemplo de lo que *deben* hacer. (...)

La moral utilitarista reconoce en los seres humanos la capacidad de sacrificar su propio mayor bien por el bien de los demás. Sólo se niega a admitir que el sacrificio sea en sí mismo un bien. Un sacrificio que no incremente o tienda a incrementar la suma total de felicidad se considera como inútil.»¹⁵⁵

Mill desfeia, per tant, una darrera interpretació errònia de l'utilitarisme. La doctrina de la utilitat no és egoista sinó que busca la satisfacció de la majoria. I en això, digué Mill, s'equiparaven l'ètica utilitarista i la cristiana.

---

¹⁵⁴ Id., *id.*, p. 62.

¹⁵⁵ Id., *id.*, pp. 64-65.

«Debo repetir nuevamente que los detractores del utilitarismo raras veces le hacen justicia y reconocen que la felicidad que constituye el criterio utilitarista de lo que es correcto en una conducta no es la propia felicidad del agente, sino la de todos los afectados. Entre la felicidad personal del agente y la de los demás, el utilitarista obliga a aquél a ser tan estrictamente imparcial como un espectador desinteresado y benevolente. En la regla de oro de Jesús de Nazaret encontramos todo el espíritu de la ética de la utilidad: “Compórtate con los demás como quieras que los demás se comporten contigo” y “Amar al prójimo como a ti mismo” constituyen la perfección ideal de la moral utilitarista.»¹⁵⁶

Finalment, apuntem que John Stuart Mill, fidel a les arrels il·lustrades i a les ensenyances de Hume, opinava que no tenim sentiments morals innats sinó adquirits, però que no per això aquests sentiments deixen de ser naturals. Precisament, dirà, és un sentiment intern de les persones aquell que sanciona el principi utilitarista: el sentiment ferm i conscient de pertànyer a la humanitat.

«Esta base firme la constituyen los sentimientos sociales de la humanidad —el deseo de estar unidos con nuestros semejantes, que ya es un poderoso principio de la naturaleza humana y, afortunadamente, uno de los que tienden a robustecerse incluso sin que sea expresamente inculcado dada la influencia del progreso de la civilización—. El estado social es a la vez tan natural, tan necesario y tan habitual para el hombre que, con excepción de algunas circunstancias poco comunes, o a causa del esfuerzo de alguna abstracción voluntaria, puede el ser humano concebirse a sí mismo más que como miembro de un colectivo. Sentimiento de asociación que se refuerza más y más, conforme la humanidad abandona el estado de independencia salvaje.»¹⁵⁷

A partir de John Stuart Mill l'utilitarisme va dividir-se en dues grans variants: l'utilitarisme de l'acte i l'utilitarisme de la regla. El primer seria l'utilitarisme més propi de Bentham, el qual calcula cada acte segons el bé que en pugui resultar en cada cas determinat. El segon seria l'utilitarisme més propi de Mill, ja que intenta universalitzar la regla del major bé per al

---

¹⁵⁶ Id., *id.*, p. 66.

¹⁵⁷ Id., *id.*, p. 88.

major nombre. En aquest cas no s'haurien de calcular tan els resultats d'una acció determinada com l'aplicació d'una norma més general. Un exemple d'aquest segon tipus reclamat pel propi Mill era, per exemple, la necessitat d'una llei de separació de bens en el matrimoni. La muller perdia el patrimoni dels seus bens en benefici del marit un cop casada. Mill pensava que la comunitat de bens dins d'un matrimoni lligat pels sentiments més purs i amorosos estava molt bé, i n'hi haurien molts casos concrets en que tal situació no seria un problema. Però si la parella es desfeia era una injustícia que la dona quedés sense res. Pel bé de la majoria era necessària una llei general que assegurés a les dones el mateix dret que als homes.¹⁵⁸

Però haurem d'aturar-nos en John Stuart Mill, per a retornar al segle XVIII i veure la difusió de l'utilitarisme i llur recepció a les nostres fronteres.

---

¹⁵⁸ John Stuart Mill, *La esclavitud femenina*, 2001, pp. 96 i ss.

CAPÍTOL III

L'EXPANSIÓ DE L'UTILITARISME

DELS SALONS AL MÓN

L'ètica utilitarista, va senyorejar els salons parisencs del segle XVIII, però també va tenir gran protagonisme en els de principis de segle XIX, si hem de creure el judici de Madame de Staël. La baronessa, escriptora de fama i de considerable cultura, va regir un dels principals salons parisencs d'aquells temps convulsius. Companya de Benjamin Constant, va tenir problemes amb Napoleó i hagué d'exiliar-se i viatjar per Europa. L'any 1828 va visitar Bentham en el seu retir de Queen's Square Place. El filòsof rebia visites molt freqüentment ja que, com diu Benigno Pendas, aquell era «lugar de peregrinación obligado para todo filósofo y político liberal que acudiera a Londres».¹⁵⁹ Les paraules de Madame Staël sobre el filòsof utilitarista no poden ser més eloqüents, ja que va arribar a dir que la primera part del segle XIX seria recordada no com l'època de l'emperador Napoleó Bonaparte, o del poeta Byron, sinó com l'era de Bentham.¹⁶⁰

Des dels salons, doncs, i gràcies a les traduccions del seu deixeble Dumont, l'utilitarisme s'expandí per tot arreu, traspasant les fronteres europees. «La sombra de Bentham, en su tiempo, se proyecta sobre

---

¹⁵⁹ Pendas, *Jeremy Bentham...*, p. 48.

¹⁶⁰ Id., p. 65.

Europa, se alarga hasta América...», digué Saldaña.¹⁶¹ I és que tots els polítics des de Rússia a Alemanya, Suïssa, Grècia o Espanya estudien i demanen consells al Bentham filòsof i reformador judicial. El prestigi de Bentham s'estén com una taca d'oli que arriba fins a l'Egipte de Muhammad Alí, o fins als Estats Units. Amb John Quincy Adams, futur president nord-americà, Bentham mantenia llargues xerrades quan aquell era ambaixador a Londres. I també va establir correspondència amb el president Madison.¹⁶² A la França revolucionària Bentham va ser proclamat ciutadà francès, i allà podia comptar amb destacats deixebles com Morellet, Romilly o, posteriorment, Jean-Baptiste Say. La influència de Bentham també s'hauria d'estendre a la Índia, ja que destacats utilitaristes, entre els quals els dos Mills, van redactar el projecte de codi penal per la colònia; i també a Austràlia, ja que, segons H. Collins, aquella societat està plena d'idees i creences utilitaristes.¹⁶³

Menció apart ha de merèixer l'efecte del benthamisme a Hispanoamèrica. Bentham va rebre l'admiració dels contemporanis sud-americans pel partit que el filòsof va prendre a favor de la independència de les colònies espanyoles. Especialment significativa va ser la relació de Bentham amb els polítics veneçolans Simón Bolívar i Francisco de Miranda, el colombià Francisco de Paula Santander, i possiblement també amb Antonio Nariño. Bentham i «el Libertador» es van conèixer l'any 1810, quan Bolívar es trobava a Anglaterra com a comissionat de la Junta de Caracas, i es coneix l'existència de correspondència mútua posterior entre ambdós.¹⁶⁴ Una de les obres més preades pels sud-americans foren els *Traités de legislation*, traduïda al castellà, ja que un decret de 8 de novembre de 1825, expedit per Santander, aleshores Vicepresident de la Gran República de Colòmbia, ordenava que fossin ensenyats als estudiants de lleis.¹⁶⁵ El propi Santander havia dit que ell sempre tenia una còpia dels *Traités* sobre del seu escriptori.¹⁶⁶ Un darrer exemple de l'admiració per Bentham en

¹⁶¹ “Bentham en España”, op. cit., p. VI.

¹⁶² Pendas, *Jeremy Bentham...*, p. 66.

¹⁶³ Citat a Pendas, *Id.*, pp. 68-69.

¹⁶⁴ Theodora L. McKennan, “Bentham y los hombres de la independencia”, *Revista Colombiana de Educación*, 29, 1994, [En línia], consultat a Internet, accessible a http://www.pedagogica.edu.co/storage/rce/articulos/rce29_05ensa.pdf. Consultat 12/2006.

¹⁶⁵ *Id.*, id.

¹⁶⁶ Harris, Jonathan, “An english utilitarian looks at Spanish-american independence: Jeremy Bentham’s *rid yourselves of Ultramarina*”, *The Americas*, vol. 53, 2, 1996, pp. 217-233, [En línia], consultat a

terres d'ultramar la tenim a l'Assemblea Nacional Centreamericana: quan van arribar les notícies de la mort del filòsof, a l'agost de 1832, el polític José Cecilio del Valle va introduir una resolució demanant a tots els diputats que portessin dol com a senyal de respecte.¹⁶⁷

Fora de Bentham, un altre dels personatges de pes que més influí durant el segle XVIII a difondre l'esperit utilitarista al nou continent, i no únicament entre els seus compatriotes, ja que la seva popularitat i prestigi era enorme també a Europa, fou Benjamin Franklin (1706-1790).¹⁶⁸ De formació puritana i esperit pràctic, es dedicà amb èxit i ressò internacional a diferents activitats com publicista, científic, inventor i estadista; la seva vida fou un exemple de virtuts utilitàries, les quals no estigueren desproveïdes d'influències directes, ja que l'any 1724, quan tenia divuit anys, en un viatge a Gran Bretanya entrà en contacte amb il·lustrats europeus, entre altres Bernard de Mandeville. Quatre anys més tard va detallar un pla de perfecció moral amb la intenció de seguir-lo al peu de la lletra al llarg de la seva vida. El pla constava de 12 virtuts morals: temperància, silenci, ordre, resolució, economia, treball, sinceritat, justícia, moderació, neteja, tranquil·litat, castedat i humilitat. En la descripció de silenci, per exemple, va escriure, «no habléis sino de lo que puede ser útil a los otros o a vosotros mismos. Evitad las conversaciones ociosas»; i en la de treball: «No perdáis el tiempo. Ocupaos siempre en alguna cosa útil. Absteneos de toda acción que no sea necesaria».¹⁶⁹

Quan Franklin visità per darrera vegada França s'hi va quedar vuit anys, de desembre de 1776 a juliol de 1785; ho feu com a ambaixador de la nova república americana en missió diplomàtica i gaudia ja d'una reputació immensa. A França tothom el coneixia, des de les classes altes fins al poble, i n'admiraven tant l'obra científica com l'estil de vida o les creences ètiques.¹⁷⁰ Naturalment, fou un dels invitats habituals en els

---

Internet, accessible a <http://www.jstor.org/jstor/gifcvtdir/ap002445/00031615/ap030210/> Consultat, 12/2006.

¹⁶⁷ Id., id.

¹⁶⁸ Pabón, Jesús, *Franklin y Europa*, Madrid, 1985, p. 80. Diu l'autor que Franklin buscava la perfecció moral, «mediante la Etica utilitaria —de la que fue un incansable y teorizante propagador—».

¹⁶⁹ Franklin, Benjamín, *El libro del hombre de bien*, Madrid, 1964, p. 10; també a Franklin, B., *Autobiografía y otros escritos*, Madrid, 1982, pp. 170-171.

¹⁷⁰ Per als francesos, l'inventor del parallamps era l'home més cèlebre del món, i tothom volia tenir un retrat seu a casa. «El culto hogareño a su efigie respondía a la veneración general e inicial, producida por el mito del hombre primitivo, bondadoso y sabio», Pabón, *Franklin...*, p. 77-78. En aquest sentit, Ramón

millors salons de París, com en el de la marquesa du Deffand, lloc que ja coneixem, on es reunien de les personalitats polítiques més importants, i on es discutia de l'activitat pública i d'afers diplomàtics internacionals, la qüestió que més preocupava a Franklin en aquells moments.¹⁷¹ Feu amistat amb l'alta societat, amb Mirabeau, el fisiòcrates i els científics. I sobretot freqüentà als filòsofs del saló de madame Helvétius, amb qui intimà de manera especial un cop aquesta quedà vídua.

En un darrer apunt del caràcter utilitari de Franklin, podríem citar un petit fragment de les memòries que deixà escrites:

«la felicidad humana no es tanto producto de sensacionales golpes de buena suerte, que pocas veces ocurren, cuanto de pequeñas circunstancias favorables que acontecen todos los días. Y así, por ejemplo, enseñar a un joven a afeitarse y a conservar su navaja en buen estado es una manera más eficaz de contribuir a su felicidad que regalarle mil guineas.»¹⁷²

Amb Franklin acabem el repàs de personatges representatius de l'utilitarisme del segle XVIII. Escrupolosament no se l'hauria d'incloure sota la denominació d'utilitarista, com tampoc no s'hi hauria d'incloure als anomenats habitualment utilitaristes francesos, tots els quals seria més correcte d'anomenar-los preutilitaristes, o predecessors de Bentham. Amb la catalogació d'utilitarista, paraula atribuïble a John Stuart Mill,¹⁷³ segurament seria més exacte de designar només al grup més proper a Bentham.¹⁷⁴

Casteràs també ha senyalat que, a la Catalunya decimonònica, la figura de Franklin va ser respectada tant pels obrers catalans reformistes, com per la classe acomodada. Vegeu el seu llibre, *Franklin i Catalunya*, Barcelona, 1992, inclou el fulletó de Franklin, *Un llibre pel poble. Lo camí de la fortuna*, en versió traduïda de Gaità Vidal, publicat l'any 1868.

¹⁷¹ En anteriors visites a França, els anys 1767 i 1769, Franklin havia estat invitat pels reis degut al seu prestigi científic. En aquesta ocasió, en canvi, la missió era diplomàtica. Les colònies americanes estaven en guerra contra la metròpoli britànica, i Franklin, un dels redactors de la *Declaració d'Independència* (junt amb Thomas Jefferson, autor del borrador, i John Adams), buscava el recolzament de França per a la causa independentista. En aquest marc s'inscrivia, per exemple, l'entrevista de Franklin amb l'ambaixador espanyol a París, el comte d'Aranda, el 29 de desembre de 1776. Diguem de pas que el text de la *Declaració* és considerat «uno de los manifiestos políticos más importantes que hayan sido concebidos en la época de la Ilustración», segons W. P. Adams, *Los Estados Unidos de America*, Madrid, 1990, p. 25. Bona prova de l'esperit il·lustrat dels autors queda patent en els famosos preambuls on s'hi pot llegir que els drets inalienables de les persones són el dret a la vida, a la llibertat i a la recerca de la felicitat.

¹⁷² Franklin, *Autobiografía...*, p. 221.

¹⁷³ Mill, *El utilitarismo*, p. 49, nota.

¹⁷⁴ Com ho recomana Ferrater Mora: "En particular es recomendable restringir la aplicación del término utilitarismo a la corriente que aparece en Inglaterra a fines del siglo XVIII y se desarrolló durante el siglo

Segons Bertran Russell, el nom d'utilitaristes va venir de que Bentham i els seus seguidors no s'ocupaven de coses que no tinguessin utilitat, i per això intentaren la reforma de totes les lleis que jutjaven inútils.¹⁷⁵ De totes maneres, es tracta d'una delimitació terminològica de la qual normalment es prescindeix perquè en tots els autors il·lustrats que hem repassat, anteriors a Bentham, estava ja tota la lletra i tot l'esperit que posteriorment Bentham sistematitzaria i John Stuart Mill acabaria batejant.

LA IL·LUSTRACIÓ ESPANYOLA

Malgrat els esforços de la Inquisició espanyola, sobretot a partir de 1750, per frenar l'entrada d'idees il·lustrades i deistes, aquestes trobaren diferents esclatxes per les quals penetrar dins la península.¹⁷⁶ No hem de pensar, però, que la recepció de la Il·lustració fos un fenomen generalitzat i ben acceptat entre tots els lletraferits, ja que els receptors de les noves corrents eren titllats de «novatores», en un moment en el qual les novetats ideològiques eren més aviat sospitoses d'heretgia.¹⁷⁷ Els llibres dels filòsofs francesos arribaren, doncs, només a les biblioteques d'una minoria d'homes de cultura, alguns d'ells nobles, altres funcionaris de l'Estat i professionals liberals, i alguns clergues que, amb voluntat de modernitzar el país i d'adaptar-lo a les corrents europees de pensament, s'arriscaren a represàlies i processos inquisitorials no gens menyspreables, com en el cas del peruà Pablo de Olavide.¹⁷⁸

XIX, corriente representada por Jeremy Bentham, James Mill y John Stuart Mill", *Diccionario de Filosofía*, vol. IV, "Utilitarismo", Barcelona, 1994, pp. 3361-3362.

¹⁷⁵ *Libertad y organización, 1814-1914*, Madrid, 1970, p. 127

¹⁷⁶ De l'actuació del Sant Ofici contra la penetració de llibres a Espanya es pot llegir a Defourneaux, Marcelin, *Inquisición y censura de libros en la España del siglo XVIII*, Madrid, 1973.

¹⁷⁷ Vegeu, per exemple, Dominguez Ortiz, Antonio, *Carlos III y la España de la Ilustración*, Madrid, 2005, p. 297 i ss.

¹⁷⁸ Pablo de Olavide (Lima, 1725-Baeza, 1803), tingué, entre els vint i els trenta anys, una vida agitada degut a problemes judicials amb el negoci familiar. Aleshores es casà amb una rica vídua i es traslladà a viure a París. A la capital francesa va copsar l'ambient il·lustrat i va adquirir la formació necessària per a convertir-se, a la tornada a Espanya, en un dels principals reformistes del segle XVIII. De París va portar gran quantitat de llibres fins a formar la biblioteca d'un autèntic enciclopedista. Creà una tertulia a Madrid, i una encara més famosa quan va ser enviat a Andalusia, amb el càrrec de governador de les noves poblacions de Sierra Morena. A Sevilla va crear, a la manera de la moda parisenca, una de les tertúlies més importants de l'Espanya il·lustrada. Allà es parlava de lletres, de política i també de religió; s'hi organitzaven concerts i cursos literaris; s'hi menjava bé i s'hi acollia als il·lustres estrangers de pas. Els contertulis habituals eren homes de ciència i cultura, magistrats i alts funcionaris, com ara Antonio de Ulloa, el comte de l'Aguila, o Gaspar Melchor de Jovellanos. Entre altres actuacions, Olavide creà una

A conseqüència d'aquesta infiltració subreptícia d'idees, les nocions de felicitat i d'utilitat pública com a propòsit i guia de la vida es feren omnipresents en els escrits dels il·lustrats espanyols. «Dulce felicidad, plácido fruto / del honesto trabajo y virtud pura», va escriure el poeta Tomás de Iriarte; o també, «La razón, la razón, no hay otra senda / que a la alegre virtud pueda guiarte / y a la felicidad...», va dir Nicasio Álvarez de Cienfuegos, un altre poeta entusiasta de l'enciclopedisme. I si abandonem als poetes i citem a un economista, com Valentín de Foronda, membre de la Societat Econòmica Vascongada, també llegirem que

«Los hombres necesitan prestarse mutuamente sus auxilios si quieren lograr su felicidad y esta necesidad es útil, pues si pudiéramos ser independientes unos de otros ¿no faltaría aquella armonía que debe reynar en el universo?»¹⁷⁹

Ens trobem, doncs, en una època —com diu María Ángeles Pérez Samper— que té com a paraules clau treball, prosperitat, raó, progrés, reformisme, llums, felicitat, i també, naturalment, utilitat.¹⁸⁰ Es tractava del nou vocabulari del pensament europeu, el qual amb les figures de Bacon i Newton, i amb el sensualisme de Condillac i Helvétius, venia a argumentar i a lluitar dialècticament contra les reticències de la tradició aristotèlica i escolàstica, contra l'absolutisme, contra els privilegis, contra la fam i la ignorància del poble, i també contra l'obscurantisme representat per la censura inquisitorial i governamental, que també d'aquesta darrera n'hi havia. S'exalçà el treball útil, les ciències útils, el coneixement útil, rebutjant tot allò que era improductiu, ociós i en decadència. No s'ha de veure, però, com un intent de reforma radical de l'estat, el propòsit era la

---

biblioteca pública, el Pla d'Estudis de la universitat de Sevilla, i impulsà la Societat econòmica sevillana d'Amics del País (1775). Una societat tan oberta i reformista havia d'aixecar, per força, recels i enemistats perilloses entre els elements obscurantistes. La Inquisició sevillana inicià un llarg procés que portà Olavide primer a la presó del Sant Ofici (1776), i després a la confiscació de tots els bens, i posterior reclusió de vuit anys en un convent. L'any 1780 va poder evadir-se i exiliar-se a Ginebra, i després a París on va viure els sucesos de la Revolució de 1789. Finalment va poder tornar a Espanya l'any 1798, no sense haver hagut de retractar-se abans de les seves idees polítiques i religioses. Per a més detalls és encara moll útil l'obra de Marcelin Defourneaux, *Pablo d'Olavide ou l'Afrancesado*, París, 1959.

¹⁷⁹ Les tres cites han estat copiades de José Antonio Maravall, "La idea de felicidad en el programa de la Ilustración", dins *Estudios de la historia del pensamiento español (siglo XVIII)*, Madrid, 1991, pp. 162-189.

¹⁸⁰ *La España del Siglo de las Luces*, Barcelona, 2000, p. 7.

millora no la revolució. La prova més clara era el respecte a la màxima jerarquia representada per la figura del rei. La teoria política de la monarquia absoluta regeix l'estructura del poder sense possibilitat de canvis, encara que s'escoltin algunes veus crítiques a les darreries del segle i, sobretot, amb l'impacte produït per la revolució del país veí.

En general, les idees al llarg del segle van fent un camí lent i tranquil. No hi hagueren serioses temptatives amb la fi d'aconseguir la llibertat de pensament en matèria religiosa, ja que la Inquisició, sempre alerta, proclamava la fe catòlica com l'únic dogma. Seguint Pérez Samper, es tractava d'assimilar les novetats culturals europees acoblant-les amb el millor de la tradició cultural espanyola i, a més, de proporcionar «una educación en cantidad, utilitaria, que abarcara al conjunto de la sociedad»; d'aquesta manera es pretenia fer «mejores personas, para ser mejores súbditos, más útiles al Estado y a la sociedad». Per altra part, «El utilitarismo se aplicó igualmente al Estado, que debía ser eficaz y competente.»¹⁸¹

No fou, com hem apuntat, una reforma radical en tots els aspectes de la vida, però els intel·lectuals espanyols tenien clar que aquell era un temps de canvi, un segle que impulsava noves idees arreu d'Europa i les hi posava en pràctica. Amb raó aquell segle XVIII havia de passar a la posteritat i destacar-se d'altres èpoques més obscures i retrògrades amb adjectius i atributs que li fessin justícia. Així ho creia Antonio de Santaella, advocat sevillà, l'any 1788:

«De justicia se debe llamar a nuestro siglo, Siglo ilustrado y filosófico. ¿Pues qué? ¿No merecerá este nombre un siglo en que vemos universalmente esparcidas por toda Europa las luces de las ciencias, haciéndose universal su cultura? Siglo en que vemos abandonadas las sutilezas peripatéticas, introduciéndose en su lugar los estudios sólidos y útiles; y en vez de Teatros de Disputas y Gritos, vemos con utilidad nuestra Observatorios químicos, Jardines botánicos y Museos de Historia natural.»¹⁸²

En conformitat amb les noves idees, doncs, l'educació de la població fou una de les principals preocupacions dels il·lustrats. Aquesta havia de ser

¹⁸¹ *Id.*, p. 8.

¹⁸² Citat a Aguilar Piñal, Francisco, *La España del absolutismo ilustrado*, Madrid, 2005, p. 22.

útil i pràctica al país, com no es cansaren de repetir tots els reformadors. José Agustín Ibáñez de la Rentería, per exemple, en un discurs pronunciat a la Societat Econòmica Vascongada proposava descartar l'ensenyament massa especulatiu, i deia que la seva època seria benaurada «si cuanto se aprende y enseña se dirige a utilidad y beneficio del país».¹⁸³ El comte Francisco de Cabarrús (1752-1810), que fou conseller d'Hisenda, també demanava que s'ensenyessin «sólo cosas precisas, útiles y prácticas»;¹⁸⁴ i Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1810), segurament la figura més destacada i representativa de la Il·lustració espanyola, també recomanava «aquellas ciencias que se llaman útiles por lo mucho que contribuyen a la felicidad de los Estados», ja que per contra fins aleshores «nos hemos empeñado tanto en descuidar los conocimientos útiles como en multiplicar los institutos de inútil enseñanza».¹⁸⁵ De manera més gràfica i contundent, el polític i escriptor Pedro Rodríguez de Campomanes (1723-1802), en el *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento* (1775), emulava l'utilitarisme de l'Abbé de Saint-Pierre quan afirmà que la invenció de l'agulla de cosir havia estat més útil al gènere humà que moltes especulacions brillants; s'hi havia d'anteposar, per exemple, a la *Lògica* d'Aristòtil, «y a un gran número de comentadores, los cuales han sido más comunes que las fábricas de agujas».¹⁸⁶

Juntament amb l'educació, es volia canviar la mentalitat ociosa que des de sempre havia format part de l'estatut de la noblesa hereditària: el luxe, l'ostentació, el viure de rendes, el dispendi per sobre de les possibilitats reals de moltes economies... Hi havia molta feina a fer, feina acumulada de segles i no gens còmode ni fàcil de realitzar, per això sobresortí la tenacitat d'uns pocs avançats amb voluntat sortir de les ombres i arribar a les llums. Un dels primers i més importants il·lustrats espanyols que defensaren la utilitat contra l'ociositat, a la vegada que criticà els prejudicis tradicionals, les supersticions de la ignorància i la falsa religiositat que llastaven la cultura del seu temps, fou el benedictí Benito Jerónimo Feijoo (1676-1764). Autor, entre altres escrits, d'una obra voluminosa, *El Teatro Crítico Universal*, abordà en forma de discursos

---

¹⁸³ Citat a Sarrailh, Jean, *La España ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*, México, 1957, p. 176.

¹⁸⁴ Id., *id.*

¹⁸⁵ Id. *Id.*, pp. 176-177.

¹⁸⁶ Id., *id.*, p. 186.

multitud de temes: des d'art a economia i matemàtiques, filosofia, història, ciències físiques i naturals, costums o moral cristiana. L'obra de Feijoo obtingué una àmplia difusió i resultà molt polèmica, però pogué comptar amb el soplug que li proporcionà Ferran VI el qual, a partir de 1748, el designà membre del Consejo Real. Un exemple de les seves opinions, és el següent:

«Si los hombres se conviniesen en hacer el aprecio justo de los oficios o ministerios humanos, apenas habría lugar a distinguir en ellos, como atributos separables, la honra y el provecho. Miradas las cosas a la luz de la razón, lo más útil al público es lo más honorable, y tanto más honorable cuanto más útil (...) ¿Qué caso puedo yo hacer de unos nobles fantasmones que nada hacen toda la vida sino pasear calles, abultar corrillos y comer la hacienda que les dejaron sus mayores? (...)

Al contrario, venero por si mismo o por su propio mérito a aquel que sirve útilmente a la república, sea ilustre o humilde su nacimiento; y asimismo venero aquella ocupación con que la sirve, graduando el aprecio por su mayor o menor utilidad, sin atender a si los hombres la tienen por alta o baja, brillante u oscura. Siendo este el concepto justo que inspira la naturaleza de las cosas, se sigue de él que apenas hay arte u ocupación alguna digna de más honra que la agricultura.»¹⁸⁷

Precisament l'agricultura fou una altra de les grans preocupacions dels il·lustrats reformistes. El progrés del camp es veia frenat per greus problemes estructurals arrossegats des de feia segles. Els grans latifundis, el sistema de propietat senyorial, les mans mortes, eren diagnòstics d'un mal conegut, però que tothom veia difícil de solucionar. Tot i que es plantejaren projectes ambiciosos de reforma agrària, les resistències eren formidables i la reforma, malgrat tímids tempteigs, no arribaria durant el segle XVIII. Entre les crítiques a la situació del camp, el botànic Antonio José Cavanilles es fixava en el sistema de propietat senyorial de les terres, el qual, segons ell, era injust per als masovers que les treballaven i les convertien en útils i productives:

---

¹⁸⁷ Feijoo, Benito Jerónimo, "De honra y provecho de la agricultura", *Teatro Crítico Universal*, Tomo VII, Disc. XII.

«No disputo a los señores el derecho a la porción de frutos que estipularon al tiempo de repartir sus tierras, o de venderlas enfitéuticamente; pero no puedo persuadirme que lo tengan para cobrar la cantidad de frutos en aquellas tierras que eran eriales al tiempo de la venta; y aun dado que lo tengan, la razón, la equidad, la utilidad común parecen pedir cierta reforma. El valor de estas tierras se debe a la industria y al ímprobo trabajo del cultivador, que habiendo recibido un suelo estéril, pedregoso, sin aguas, sin cultivo, supo transformarle en campos útiles, y muchas veces en huertas, arrancando peñas y haciendo excavaciones en busca de la tierra y las aguas. (...) Así pues, parece duro, por no decir injusto, pretender iguales derechos en aquellos campos que empezaron a ser útiles entre las manos del colono.»¹⁸⁸

Les mans mortes, terres improductives en gran part propietat de l'Església, era una altra de les rèmores presents que venien del passat. Hi havia projectes desamortitzadors, com el de Campomanes, però encara no era arribat el temps de posar-los en pràctica. Campomanes, qui arribà a president del Consell de Castilla, i exercí també, entre altres càrrecs, de director de l'Acadèmia d'Història, conscient de la resistència que el seu projecte havia de trobar entre els propietaris apel·lava a la utilitat general:

«Todas las cosas grandes tienen algun viso de perjuicio particular; pero este perjuicio indirecto, como reflexiona Cornelio Tácito, queda bien compensado con la salud y utilidad general del comun del Reino o de la República.

Acaso el poner límite a las adquisiciones de manos-muertas en España es una de las importantísimas leyes, que salvando el estado de los vasallos contribuyentes, facilitará de suyo que los superiores puedan proporcionar con conocimiento la reformación de individuos del clero; especialmente regular, y de los Capellanes sueltos. Habrá menos, serán más escogidos, más útiles, más respetados y más perfectos.»¹⁸⁹

---

¹⁸⁸ “Observaciones sobre la Historia natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia”, citat a Pérez Samper, *La España ...*, p. 45.

¹⁸⁹ “Tratado de la Regalía de Amortización”, citat a Pérez Samper, *La España...*, p. 46.

La utilitat pública fou també l'autèntica guia de Jovellanos.¹⁹⁰ Escriptor polifacètic i polític —entre els càrrecs polítics que exercí destaquen els d'alcalde de Madrid amb Carles III i ministre de justícia amb Carles IV—, Jovellanos dedicà la vida pública als projectes de reforma social. Com es de suposar, una de les seves preocupacions fou el camp, i fou partidari també de la reforma agrària. Un dels escrits més importants de Jovellanos fou precisament l'informe dirigit al Consell de Castella sobre l'expedient de la llei agrària (1795). A la conclusió final, l'autor resumia respectuosament a Carles IV les mesures que durant tot el segle XVIII s'havien reclamat a la corona infructuosament: fer productives les terres, i educar a propietaris i a treballadors.

«Dígnese, pues, Vuestra Alteza de derogar de un golpe las bárbaras leyes que condenan a perpetua esterilidad tantas tierras comunes; (...) las que, estancando la propiedad privada en las eternas manos de pocos cuerpos y familias poderosas, encarecen la propiedad libre y sus productos y alejan de ella los capitales y la industria de la nación; (...) Instruya Vuestra Alteza a la clase propietaria en aquellos útiles conocimientos sobre que se apoya la prosperidad de los Estados, y perfeccione en la clase laboriosa el instrumento de su instrucción para que pueda derivar alguna luz de las investigaciones de los sabios (...). Así es como Vuestra Alteza podrá coronar la grande empresa en que trabaja tanto tiempo ha; así es como corresponderá a la expectación pública y como llenará aquella íntima y preciosa confianza que la nación tiene y ha tenido siempre en su celo y sabiduría (...).»¹⁹¹

Serveixi la qüestió agrària, tema estrella dels fisiòcrates, com a paradigma dels intents reformadors dels il·lustrats espanyols del segle XVIII, però també la indústria i el comerç estigueren en el punt de mira dels renovadors. Com deia Jerónimo de Uztáriz, ex-ministre de Comerç i Moneda, l'any 1742,

---

¹⁹⁰ Segons Sarrailh, "la utilidad pública es la meta sagrada, la meta única de Jovellanos", *La España...*, p. 180.

¹⁹¹ "Informe de la Sociedad Económica de esta Corte al Real y Supremo Consejo de Castilla en el expediente de la Ley Agraria...", citat a Pérez Samper, *La España...*, p. 54.

«Es evidente que en las monarquías, Reinos y Repúblicas no puede haber población grande, abundancia, esplendor, ni Ejércitos, Armadas y fortalezas que las resguarden y las hagan respetables, sin el auxilio de un comercio grande y útil.»¹⁹²

Així doncs, ja des de la primera meitat de segle la idea dels mercantilistes era la de desenvolupar i

«fomentar en los pueblos capaces y a propósito las fábricas de paños, ropas, papel, vidrio, jabón, telas, cría de sedas, telares y otras cualesquiera artes, industrias y oficios mecánicos, que más fácilmente puedan establecerse, pues además de que en el trabajo de las manufacturas se mantienen y emplean muchos individuos, con el trato de ellas se alientan los comercios y enriquecen las provincias».¹⁹³

Gràcies a la producció així estimulada s'aconseguiria fer créixer la riquesa del país, és a dir, l'obtenció abundant d'or i plata, augmentant els beneficis del comerç amb altres països. Per tal d'aconseguir-ho, el model mercantilista colbertià aconsellava la imposició de tarifes aranzelàries a les importacions i franquícies a les exportacions. La riquesa de les nacions, segons els mercantilistes, s'assoliria millorant la balança comercial, tal i com ho explicava Uztáriz:

«es preciso trabajar con vigor y con acierto en todos aquellos medios que puedan conducir a vender a los extranjeros más géneros y frutos que los que les compramos, que es en lo que estriba todo el secreto, buena dirección y utilidad del tráfico».¹⁹⁴

Però amb l'expansió del comerç, sobretot del comerç amb Amèrica, i a mida que es rebia la nova visió de l'economia, principalment la d'Adam Smith, la política econòmica va evolucionar cap a un liberalisme lliure de traves i restriccions. Així de clar ho deixava el director de la Casa de la Moneda, l'economista d'origen irlandès Bernardo Ward, a la seva obra pòstuma *Proyecto Económico* (1779):

¹⁹² «Theorica y Práctica de Comercio y Marina», citat a Pérez Samper, *La España...*, p. 66.

¹⁹³ Id., *id.*, p. 55.

¹⁹⁴ Id., *id.*, p. 67.

«De todos los medios del comercio, ninguno es más eficaz, ni más equitativo que la libre concurrencia de compradores y vendedores; ella es enemiga de todo monopolio y tiranía, deja libre carrera a la industria y al talento, da la preferencia al mérito y forma un equilibrio igualmente favorable a todos.»¹⁹⁵

De totes maneres, la renovació cap a la liberalització de l'economia, com es pot comprendre, fou un procés lent i controvertit que no s'iniciaria fins a la dècada de 1780, amb la liberalització de certs sectors fabrils. Bastarà un exemple: *La Riquesa de les nacions*, el llibre d'Adam Smith, no fou admès al pla d'estudis de la Universitat de Salamanca fins al 1807, trenta anys després de la seva publicació.

LA IL·LUSTRACIÓ A CATALUNYA

Pel que fa a la Catalunya del segle XVIII, si seguim l'opinió de Josep Fontana per a les darreres dècades, aquesta «és plena d'idees "il·lustrades" i de preocupacions modernitzadores».¹⁹⁶ En canvi, segons opinava Ernest Lluch, si mirem al llarg del segle, el balanç dels personatges il·lustres que el Principat podia mostrar amb orgull i dignitat era més aviat migrat: es podria resumir en alguns músics, «Un dramaturg, un escultor, un gravador, dos científics, uns pocs botànics i uns metges clínics és el que tenim per ensenyar».¹⁹⁷ Naturalment, no es pot obviar la repressió cultural felipista que Catalunya patí des de les primeres dècades de segle. La pobresa econòmica de les universitats i la dispersió dels seus centres repercutia en el baix nivell acadèmic, ancorat en un passat escolàstic i d'esquena a les noves llums. «La unificació de totes les universitats a Cervera no millorà res», insistia Lluch,¹⁹⁸ la qual cosa no facilitava la difusió del pensament il·lustrat. Malgrat tot, aquest historiador no negava l'existència d'un cert

¹⁹⁵ Citat a Pérez Samper, *La España...*, p. 80.

¹⁹⁶ Fontana, Josep, *La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868)*, dins P. Vilar (dir.), *Història de Catalunya*, vol. V, Barcelona, 1993, p. 116.

¹⁹⁷ Lluch, Ernest, *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, 1996, p. 30.

¹⁹⁸ Id., *id.*, p. 11.

progrés en el transcórrer dels anys. A partir de 1760 s'hi iniciava una etapa de projectes reformistes en un marc de creixement econòmic. La Junta de Comerç, per exemple, obra de la burgesia comercial, iniciava la seva tasca educativa, encara que no seria fins a principis de segle XIX que el nivell científic arribés a superar el de Cervera. En definitiva: «Si passem a les ciències socials i a la literatura com a matèria històrica o a la filologia, el ròssec millorarà.»¹⁹⁹ És, doncs, en el camp de les ciències socials, que s'haurien de destacar alguns noms propis.

Antoni de Capmany i Montpalau (1742-1813), fou a parer de Pierre Vilar,²⁰⁰ el precursor de la història econòmica amb la seva obra més important, a encàrrec de la Junta de Comerç, les *Memorias historicas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (1779-92). No va escriure en català, però com digué Jordi Rubió i Balaguer, «no pot faltar en una història de la literatura catalana».²⁰¹ Jaume Caresmar (1717-1791), fou el nom més important del monestir premonstratès de Bellpuig de les Avellanès. Paleògraf i diplomàtic, col·laborà amb Capmany, amb l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, i a la redacció del *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Catalunya de la Real Junta de Comercio de Barcelona* (1780). Francesc Romà i Rossell (1730-1784), jurista i economista, defensor del luxe com a via de progrés econòmic, fou un dels primers introductors del concepte de felicitat pública a Catalunya; o Gregori Maians i Siscar (1699-1781), gramàtic valencià d'influències jansenistes qui, amb el seu germà Joan Antoni, establiren relacions personals i intel·lectuals amb «els homes de Cervera».²⁰² Finalment, entre els docents de Cervera s'hi poden ressenyar Francesc Blanquet, Ramon-Llatzer de Dou, Francesc Xavier Dorca i els germans Finestres, principalment Josep, la figura més representativa de la Universitat. Segons Lluch, «Només la qualitat jurídica d'un Josep Finestres i del seu entorn donà contingut a la Cervera de la meitat de segle i a un cert jesuïtisme».²⁰³ Daniel Finestres, el seu germà, i abat de Bellpuig, iniciaria

¹⁹⁹ Id., *id.*, p. 30.

²⁰⁰ Vilar, Pierre, "Les transformacions del segle XVIII", dins J. Nadal i Ph. Wolff (dirs.), *Història de Catalunya*, Barcelona, 1983, pp. 385-420.

²⁰¹ *Història de la literatura catalana*, III, 1986, p. 95.

²⁰² Batllori, Miquel, "Gregori Maians i Siscar, un il·lustrat valencià", dins *La Il·lustració, Obra completa*, vol. IX, València, 1997, pp. 211-257.

²⁰³ Lluch, *La Catalunya...*, p. 123.

les *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes*. Aquesta darrera obra, que no s'edità fins el 1836, fou continuada entre altres per Jaume Caresmar i Ignasi Torres Amat, arribant a ser «una eina de treball essencial per a la Renaixença».²⁰⁴

Però pel que ara ens interessa, el fet clau és que la Il·lustració a Catalunya —segons Moreu-Rey— ben aviat es destacà per una voluntat modernitzadora que volia trencar amb la rutina, actualitzar les tècniques, i millorar l'educació. «Necessitat renovadora científica i tècnica, emulació estrangera, pruija per les mesures d'utilitat pública contra l'estancament», que portarien a la corrent que desembocaria en la Junta de Comerç, «exponent típic de l'esperit català del 1700».²⁰⁵ Ja entrant en el segle XIX, un representat capdavanter d'aquesta institució el tenim en la figura d'Eudald Jaumeandreu, primer catedràtic català d'economia política, que va escriure *Rudimentos de economía política* (1816).

A *Rudimentos* l'autor defensava l'aplicació de lleis que prohibissin l'entrada de productes estrangers, o la càrrega d'aquests amb impostos elevats; era la manera de protegir els regnes industrialment dèbils,

«como por ejemplo nuestra España, en que se puede decir que la industria está aun en su infancia (...). Si el Gobierno no hubiese protegido las fábricas de Cataluña dificultando la introducción de mercaderías extranjeras, estas habrían conservado el despacho exclusivo, no se habría creado la industria, y la Provincia no tendría la poblacion y capitales de que disfruta».²⁰⁶

Per a la redacció dels *Rudimentos* Jaumeandreu va admetre que compendià el *Traité* de J.-B. Say, de la mateixa manera que aquest autor havia «reducido y metodizado a Smith»,²⁰⁷ però tot això elaborat a través d'un model de «prohibicionisme industrial dins un sistema de llibertat».²⁰⁸ Fos com fos, Jaumeandreu es considerava un deixeble de Say del qual, per altra part, n'adoptà la teoria del valor-utilitat contraposada a la del valor-

²⁰⁴ Id., *id.*, 207.

²⁰⁵ *El pensament il·lustrat a Catalunya*, Barcelona, 1966, p. 9.

²⁰⁶ Jaumeandreu Eudald, *Rudimentos de economía política*, amb estudi preliminar d'Ernest Lluch, Barcelona, 1988, pp. 114-115.

²⁰⁷ Id., *id.*, p. X.

²⁰⁸ Lluch, Ernest, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona, 1973, p. 212.

treball d'Smith. En el següent fragment Jaumeandreu seguia aquella teoria fins a encarar, i resoldre des del seu punt de vista, la qüestió clàssica dels diamants plantejada per Smith:

«P. ¿Qué entiende V. por una cosa útil?

R. Dícese que una cosa es útil quando sirve para alguna de nuestras necesidades, y que es inútil quando no sirve para ninguna, ó que nada podemos hacer con ella, fundándose esta utilidad en la misma necesidad que tenemos de ella, estimándola mas ó menos, según la juzgamos mas ó menos propia para aquellos usos en que queremos emplearla.

P. ¿Qué nombre daremos á esta estimación?

R. Valor; pues decir que una cosa vale, es decir, que es, ó la creemos buena para algun uso, y así el valor de las cosas se funda en su utilidad, ó lo que es lo mismo, en la necesidad que tenemos de ellas, ó lo que tambien viene á ser lo propio, en el uso que podemos hacer de ellas: así es que los habitantes del Africa meridional, p. ex., desprecian el oro que juzgan inútil, y dan valor al hierro cuya utilidad reconocen.

P. Pero ¿el valor de las cosas no depende de su escasez o abundancia?

R. (...) Es verdad que quando el género es raro aumenta su estimación o valor, el qual decae mucho cuando creemos que es abundante: con todo el fundamento del valor de las cosas es la opinión que se tiene de su utilidad; por esto nadie estima aquellas cosas que son inútiles ó dañosas por raras que sean; el valor pues de las cosas pende principalmente del concepto que formamos de su utilidad, y si este valor es mayor ó menor, es porque las juzgamos mas o menos útiles, ó que baxo la misma utilidad las consideramos mas raras ó mas abundantes.

P. Pero ¿á los diamantes no les concedemos un valor extraordinario? Con todo ¿qué utilidad nos acarrear?

R. El valor de las cosas consiste, como acabamos de decir, en el concepto que formamos de su utilidad. Apreciamos un diamante por su brillo particular y por aquellas circunstancias ó qualidades raras que notamos en él. Este aprecio hace que se busque con ansia para lucir y hacer ostentacion de las riquezas que se poseen, y la consideracion que procura á una persona la posesion de un brillante, determina á otras de igual ó superior esfera á hacerse con aquel producto para disfrutar de igual ó mayor distinción.»²⁰⁹

---

²⁰⁹ Jaumeandreu, *Rudimentos...*, pp. 2-3.

De la Il·lustració se'n derivà el liberalisme, encara que també el proteccionisme o la reacció, perquè –com diu Fontana– «en ella s'hi troba tot plegat».²¹⁰ És a dir, que les apologies en defensa de la llibertat econòmica, de la llibertat civil o de la d'impremta, que sorgiren de la tasca intel·lectual dels il·lustrats del segle XVIII, foren en alguns casos contestades pels més tradicionalistes, o en altres matisades i adaptades al terreny, com en el cas de Jaumeandreu i la Junta de Comerç.²¹¹

En definitiva, l'afany per la utilitat portà a que els publicistes i lletraferits tant catalans com del regne de València,²¹² reclamessin en els seus escrits la instrucció de «notícies útils» per als joves i la utilitat de la polèmica literària;²¹³ que les Acadèmies lloessin en els discursos inaugurals la utilitat d'aquestes institucions, i el conreu de les ciències;²¹⁴ que els polítics i juristes condemnessin l'oci i la deixadesa en benefici de la utilitat pública;²¹⁵ i que els projectistes destriessin les classes útils de les inútils.²¹⁶ Tot un pla il·lustrat i utilitarista per a Catalunya.

En una visió general de la il·lustració peninsular, es podria dir que si bé no s'aconseguien grans transformacions socials ni econòmiques, sí que es modificaren algunes de les actituds tradicionals i es deixà pendent tot un programa de «revolució desde arriba» a les generacions liberals de les primeres dècades del XIX. I fou la fracció més radical d'aquestes les que desenvoluparien «las implicaciones revolucionarias del principio de utilidad».²¹⁷ En el terreny de les realitzacions, durant l'època de l'absolutisme il·lustrat s'inicià una reforma de la universitat, impulsada per

²¹⁰ Fontana, *La fi...*, p.117.

²¹¹ Per al prohibicionisme patronal es pot consultar *Protecció, ordre i llibertat. El pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)*, edició a cura d'Alexandre Sánchez, Barcelona, 1990.

²¹² Com digué Miquel Batllori, en l'ordre cultural es fa necessari, pel que fa al segle XVIII, connectar València i Catalunya al voltant de les relacions establertes pels germans Maians amb corresponents catalans, tant de dintre com de fora de Cervera, a “Gregori Maians...”, especialment pp. 227 i ss.

²¹³ Moreu-Rey, *El pensament il·lustrat...*, pp. 52-53.

²¹⁴ *Id.*, pp. 40-50.

²¹⁵ *Id.*, p. 59.

²¹⁶ *Id.*, p. 95.

²¹⁷ Carr, Raymond, *España 1808-1975*, Barcelona, 1990, p. 51.

l'expulsió del jesuïtes; es fundaren acadèmies i societats econòmiques; sortí a la llum una premsa d'opinió encara moderada però crítica, l'exemple més destacat de la qual fou *El Censor* (1781), i més endavant el *Diario de Barcelona* (1792). Durant el govern del comte de Floridablanca, de 1777 a 1792, s'impulsà la xarxa viària i la construcció d'obres públiques; s'hi feu una reforma fiscal; s'hi elaborà un cens de població i un Nomenclator. L'intent reformista es va interrompre amb la crisi revolucionària de 1789 a França i els posteriors conflictes bèl·lics en els quals la monarquia espanyola es va veurà immersa, i que conclogueren amb la gran crisi institucional que representà la invasió francesa de 1808, i la consegüent guerra de la Independència.

CAPÍTOL IV

ELS DEIXEBLES LIBERALS DE BENTHAM A ESPANYA

LA CONSTITUCIÓ DE CADIS

L'any 1811 moria Jovellanos. Les Corts reunides a Cadis el declararen «benemérito de la patria» com a postrem reconeixement. La desaparició del vell il·lustrat, unida a la revolució en la que s'emmarcà la Constitució gaditana de 1812, assenyalen l'inici de la nova era política i ideològica que hom anomena liberalisme. «La libertad civil gime en una mísera esclavitud y los ciudadanos no tienen ninguna representación», havia denunciat Leon de Arroyal, l'any 1786.²¹⁸ Vint-i-cinc anys més tard, el combat per la llibertat i la felicitat continuava i entre els enemics encara s'hi trobava la censura inquisitorial, però una part dels hereus de la Il·lustració, els nous liberals, iniciaven l'obra constitucional a Cadis, símbol del liberalisme radical. Alvaro Flórez Estrada, un dels protagonistes d'aquell tomb liberal reflexionava així, el 1811, des de Gran Bretanya:

«La libertad de imprenta (...) es el único remedio con que se puede mejorar nuestra educación abandonada. Además, sin esta libertad, de nada aprovecharía la instrucción, aun cuando la pudiésemos adquirir. ¿De qué le serviría al hombre conocer sus derechos sin la facultad de reclamarlos? ¿Para qué le sería útil saber pensar, si no le es permitido exponer sus ideas?

---

²¹⁸ Castells, Irene y Moliner, Antonio, *Crisis del Antiguo Régimen y Revolución Liberal en España (1789-1845)*, Barcelona, 2000, p. 35.

(...). La libertad de imprenta no se opone a ningún precepto del Evangelio (...). Desengañémonos, sin libertad de imprenta no pueden difundirse las luces, y sin ellas no puede haber reforma útil y estable, ni los españoles podrán jamas ser libres ni felices.»²¹⁹

La Constitució de 1812 proclamava, entre altres novetats, l'abolició del Sant Ofici, la divisió de poders i la sobirania nacional en detriment del poder absolut del monarca, el qual perdia la potestat legislativa en favor de les Corts. El rei veia limitat el seu poder i controlats els seus moviments, evitant així possibles abusos: entre altres restriccions, no podia impedir les reunions de les Corts, no podia allunyar-se del Regne sense consentiment d'aquelles; no podia signar aliances amb altres països pel seu comte ni tractats de comerç; tampoc no podia vendre ni traspassar autoritat real, o imposar contribucions, o condemnar arbitràriament. De totes maneres, encara que sempre controlat per les Corts, mantenia el poder executiu i altres facultats en diverses matèries, per exemple, dirigir l'exèrcit, vigilar la fabricació de moneda, o designar i depositar ministres.²²⁰ Bàsicament, tres foren les fonts d'inspiració del text gadità: «el pensamiento ilustrado francés del siglo XVIII, la tradición constitucional anglosajona, y especialmente el pensamiento de Bentham, y la rica tradición jurídica española».²²¹

Però la Constitució liberal fou anul·lada el 1814 per Ferran VII a la seva tornada a Espanya. El monarca derogà tots els avenços liberals, feu tornar la llei a la situació anterior a 1808, i perseguí i obligà a exiliar-se als seus autors. Segons Blanco White, el desgraciat final de «la grande obra» liberal era d'esperar a la tornada del rei absolutista:

«Preparadas le tenían en las Cortes, al pasar la frontera, las mal disfrazadas cadenas y los guardas de vista que lo habían de llevar a *jurar en su seno* (...) ¿Era posible que el rey entrase en un tratado de composición con las Cortes? Si era posible, no era de esperar, seguramente.»²²²

²¹⁹ Id., *id.*, pp. 60-61.

²²⁰ Suárez, Federico, *Las Cortes de Cadiz*, Madrid, 1982, pp. 114 i ss.

²²¹ Jover Zamora, José María; Gómez-Ferrer, Guadalupe y Fusi Aizpurúa, Juan Pablo, *España: sociedad, política y civilización (siglos XIX-XX)*, Madrid, 2001, p. 41.

²²² Suárez, *Las Cortes...*, p. 201.

Entre les dues dates, la política espanyola havia viscut uns esdeveniments greus i impensables que marcarien el futur. Pel tractat de Fontainebleau (1807) s'acordava que les tropes napoleòniques penetrarien dins la península ibèrica amb l'objectiu d'envair Portugal, aliat de Gran Bretanya. La realitat fou que l'exèrcit francès ocupà el territori espanyol —en el cas de Catalunya, les tropes del general Duhesne aviat ocuparen tot el territori des de Figueres fins a Barcelona. En aquesta situació d'engany, amb el general francès Murat acostant-se a Madrid, i amb Carles IV i el seu favorit Godoy a punt de fugir, es produí el motí d'Aranjuez, del qual en resultà l'abdicació de Carles IV i la proclamació com a rei del seu fill Ferran VII. La lamentable situació de conflicte obert des de feia temps entre Ferran VII i el seu pare fou aprofitada per Napoleó, el qual amb l'excusa de conciliar postures, els feu reunir-se a Bayona, on foren retinguts i Ferran VII obligat a renunciar al tron. Mentrestant, a Espanya diverses Juntes s'havien fet càrrec de la situació política interna, i havia començat la guerra de la independència que acabà a el 1814, amb la victòria de l'aliança hispanoanglesa i la tornada de Ferran VII.

Els esdeveniments d'aquests anys convulsius dividiren en quatre faccions els estadistes del moment: absolutistes, liberals moderats, liberals exaltats i afrancesats.²²³ Com diu González Cuevas, «nacían, así, al menos formalmente, las izquierdas y las derechas en la historia de España».²²⁴ Esquemàticament, l'objectiu polític dels absolutistes consistia en la restauració monàrquica de Ferran VII, i el rebuig de les reformes que poguessin perjudicar els interessos dels estaments privilegiats. L'altra facció de les dretes eren els liberals moderats o jovellanistes. Aquests podien condescendir amb algunes propostes reformistes del «benemèrit», com la convocatòria a Corts per estaments, on noblesa i clergat estiguessin representats en una assemblea bicameral, i amb la idea de sobirania compartida entre el monarca i les Corts. Les esquerres estarien formades pels liberals exaltats, partidaris de la constitució gaditana, i per tant a favor de canvis més profunds. Abraçaven la idea de la sobirania nacional, en front

---

²²³ Id., *id.*, p. 33.

²²⁴ González Cuevas, Pedro Carlos, *Historia de las derechas españolas. De la Ilustración a nuestros días*, Madrid, 2000, p.70.

de l'anterior absolutisme, i de la convocatòria d'una assemblea amb una única cambra de diputats on tothom —s'hi ha d'entendre la classe mitja, la nova burgesia— hi fos representat. Quant als afrancesats, els «famosos traïdors», eren contraris a les revolucions, però no pot negar-se'ls una franca voluntat regeneracionista, la qual veieren més factible de portar a terme al costat de Napoleó que en contra d'ell. Per raó d'aquesta arriscada decisió foren incompresos i odiats, i hagueren d'exiliar-se a França i Gran Bretanya com els liberals de Cadis quan, amb la restauració del règim absolutista de Ferran VII, «el Deseado», foren perseguits a partir de 1814.²²⁵

L'utilitarisme estigué present a les Corts de Cadis, tant en els discursos dels antics il·lustrats com en els dels nous liberals. A partir d'aleshores, però, no és tracta d'un utilitarisme genèric i anònim, sinó influència directa del propi Bentham. Ja hem deixat apuntat que una de les autoritats en que es fundà la Constitució de 1812 foren els escrits jurídics del filòsof anglès. En paraules de Josep Maria Colomer,

«en su fase radicalmente liberal, Bentham tuvo notable influencia en los círculos políticos e intelectuales de España, donde hubo traducciones de sus obras y él mismo intervino en la discusión de algunos proyectos legales, como la Constitución de Cádiz de 1812 y el Código penal de 1820».²²⁶

I és que, malgrat que el gran acolliment i acceptació general de les doctrines de Bentham arribaria durant el Trienni Liberal (1820-1823) —és a dir, a la tornada dels exiliats, durant un breu període en el qual la Constitució de 1812 tornà a proclamar-se—, ja en el període immediatament anterior a la guerra d'independència Bentham era conegut a la península per uns pocs intel·lectuals. Era el cas, per exemple, de José Canga Argüelles, membre de la Junta Suprema de València i diputat a les Corts de Cadis, el qual havia conegut al filòsof anglès gràcies a un viatge a Anglaterra entre 1806 i 1808.²²⁷

²²⁵ Una recent història dels afrancesats a Tabar, *Los famosos...*, op. cit.

²²⁶ Colomer, *Bentham...*, p. 39. Veure també Harris, Jonathan, "Los escritos de codificación de Jeremy Bentham y su recepción en el primer liberalismo español", *Telos*, 8, 1999, pp. 9-29.

²²⁷ Tabar, *Los famosos...*, p. 207.

LORD HOLLAND I EL CERCLE SEVILLÀ

Però la primera entrada i difusió de les obres de Bentham a Espanya fou deguda a un compatriota del filòsof i apassionat de la vida espanyola, Lord Holland, personatge del qual Manuel Moreno Alonso ha destacat el seu protagonisme en el procés constitucional previ a 1812.²²⁸ Henry Richard Vasall Fox, tercer lord Holland (1773-1840), fou un incansable defensor del liberalisme dintre del partit whig. Convertí la seva casa de Londres en un saló de prestigi, i els «breakfast» dels Holland foren cèlebres amb visites de la categoria de lord Byron, Wellington, madame de Stael, Humboldt, Metternich, Napier o el comte de Shaftesbury, entre altres.

Els Holland foren també un grans viatgers i, després de visitar molts altres països d'Europa, adoptaren Espanya com a segona pàtria, en la qual hi residiren durant tres etapes (cap a 1793; de 1802 a 1805, i de 1808 a 1809). A Sevilla formaren també un cercle d'amistats intel·lectuals, una de les principals fou Jovellanos.²²⁹ Holland, malgrat la censura inquisitorial —que en el cas de Bentham no fou especialment severa—, va difondre els *Principles* benthamians entre els seus amics, fins al punt de que el propi Bentham li va escriure dient tenir per certa l'entrada a la península de prop de set-cents cinquanta exemplars del llibre traduït al francès. El propi Jovellanos entrà en contacte amb Bentham a través de lord Holland, i l'intel·lectual espanyol causà bona impressió en el jurisconsult i filòsof anglès, ja que aquest escrigué a Holland, «en términos de gran respeto del señor Jovellanos».²³⁰

Però potser el primer deixeble espanyol de Bentham fou —com també ens ha explicat Manuel Moreno Alonso—, José María Blanco White (1775-

²²⁸ “Lord Holland y los orígenes del liberalismo moderno”, *Revista de Estudios políticos*, 36, 1983, pp. 208-217. En aquest sentit del mateix autor vegeu també, *La generación española de 1808*, Madrid, 1989; i “Sugerencias inglesas para unas Cortes españolas”, dins Juan Cano Bueso (ed.), *Materiales para el estudio de la Constitución de 1812*, Madrid, 1989. En aquest darrer treball Manuel Moreno destaca també la influència que per a Jovellanos i els liberals espanyols tingueren les opinions constitucionals d'un altre anglès, el doctor John Allen, el qual pertanyia al seguici de Lord Holland.

²²⁹ Entre les amistats que feu Lord Holland a Espanya s'hi poden comptar també els poetes Juan Nicasio Gallego i Manuel José Quintana, el comte de Toreno, Antoni Campmany, o Juan Bautista de Arriaza. Moreno, Manuel, “Lord Holland...”, p. 191.

²³⁰ Moreno Alonso, Manuel, *Blanco White. La obsesión de España*, Sevilla, 1998, p. 542.

1841). Descendent per línia paterna d'una família irlandesa, Blanco vivia a Sevilla on entrà en contacte amb Lord Holland i Jovellanos. Aviat tant Blanco White, com els seus amics, en especial Alberto Lista, es feren entusiastes defensors de les idees benthamianes. Amb l'entrada dels francesos a Andalusia (1810), Blanco emigrà a Gran Bretanya, i es dirigí a Londres, a la casa del seu amic Holland, qui el feu secretari particular.

A Londres fundà la revista *El Español* (1810-1814), en la qual hi publicà obres de Bentham, però també els suggeriments del Dr. John Allen dirigides a les Corts espanyoles, i les del propi Lord Holland. Des d'aquesta revista Blanco va seguir atentament tots els esdeveniments de la península ibèrica, en especial l'evolució de les Corts gaditanes, de les quals fou un cronista atent i entusiasta.

Segons Blanco White va escriure a la revista, «quantos se han dedicado en España al estudio de la legislación en estos últimos años conocen a Mr. Bentham, autor de la obra *Principes de Legislation*».²³¹ A poc d'arribar a Londres Blanco conegué personalment al mestre. Com ell mateix explica, una

«feliz casualidad me proporcionó el conocimiento de este último, poco después de mi llegada a Inglaterra, siendo esta una de las ocasiones en que se cree uno pagado de las incomodidades que trae consigo el salir de la patria, por el solo placer que reside en conocer a un hombre a quien ha admirado de lexos, en sus escritos».²³²

Posteriorment, Blanco va editar un altre publicació periòdica, *El Mensajero de Londres* (1824-1825), i potser el seu treball més reeixit fou el llibre *Letters from Spain*, de 1822. De totes maneres, segons Moreno, l'entusiasme de Blanco White per Bentham sembla refredar-se precisament en el Trienni Liberal (1820-1823), quan Bentham es convertí en l'oracle dels liberals espanyols.²³³

---

²³¹ Id., *id.*

²³² Id., *id.*, p. 543.

²³³ Id., *id.*, p. 544.

TORIBIO NÚÑEZ I EL NUCLI SALMANTÍ

Després del sevillà, el segon nucli d'influència de Bentham a Espanya el trobem a Salamanca, en un reduït grup de professors de la Universitat, entre els quals els més significatius foren Ramón de Salas, futur traductor i comentarista de Bentham, i el poeta i posteriorment magistrat Juan Meléndez Valdés (1754-1817). D'aquest darrer sabem, per exemple, que l'any 1803 havia adquirit al seu llibreter Alegría el llibre de Bentham traduït al francès per Dumont, *Sur les pauvres*, interessat com estava en aquells temps per la qüestió de la mendicitat.²³⁴ Precisament, tant Meléndez Valdés com Ramón de Salas tindran un pes decisiu en la vida i la formació del que serà, potser, el més important expositor del pensament de Bentham a la península ibèrica,²³⁵ el futur bibliotecari de la Universitat de Salamanca, Toribio Núñez Sessé (1766-1834).

Al catorze anys, un cop mort el seu pare, Núñez fou acollit per la família de Meléndez Valdés que viu a Salamanca. Gràcies a això cursarà estudis d'Arts i Jurisprudència a la Universitat salmantina. Entre els anys 1792 i 1794 es presentà sense èxit a les oposicions per a una càtedra universitària. Els fracassos el decidiren a abandonar la docència i acceptar una oferta per a treballar d'administrador de la duquessa d'Alba a Sevilla. En aquella ciutat tingué temps també per al comerç i els negocis, reunint aviat rendes suficients per poder retornar a Salamanca i dedicar-se a la seva vocació, la lectura i l'estudi. L'any 1807, es produí un fet sorprenent, ja que degut a l'entrada de tropes franceses a Espanya, Núñez entrà en contacte per primer cop amb un llibre de Bentham traduït al francès. Com el mateix Núñez explicaria a la seva correspondència futura amb Bentham, conegué l'obra del mestre quan «pasando por Salamanca a Portugal el ejército francés en 1807 tomé, entre otros libros que traía en venta, vuestros principios de legislación civil i penal.»²³⁶ Si no coneguéssim el

²³⁴ Demerson, Georges, *Don Juan Meléndez Valdes y su tiempo (1754-1817)*, Tomo I, Cap. X, [En línia], consultat a Internet, accessible a <http://www.cervantesvirtual.com/>

²³⁵ Saldaña, "Bentham...", p. X.

²³⁶ Citat a Albares Albares, Roberto, "Los primeros momentos de la recepción de Kant en España: Toribio Núñez Sesse (1766-1834)", *El Basilisco*, 21, 1996, [En línia], consultat a Internet, accessible a <http://www.filosofia.org/rev/bas/bas22112.htm> La biografia de Nuñez fins aquí resenyada l'hem extreta també del mateix article.

precedent de Lord Holland, ni la primerenca adquisició d'un llibre de Bentham per Meléndez Valdés (1803), estaria ben trobada la frase que deixà escrita Quintiliano Saldaña ara fa molts anys (1922): «el utilitarismo entra con las armas».²³⁷

En plena ocupació francesa, l'any 1812, Toribio Núñez fou designat bibliotecari de la Universitat de Salamanca. Des d'aquell nou càrrec Núñez, el qual es mostra ja un benthamià convençut, intentà introduir el pensament il·lustrat dins de les velles i anquilosades estructures universitàries. La millor manera, creia, era la difusió dels postulats pràctics i la doctrina moral de Bentham completada amb la filosofia especulativa i de la natura de Kant, del qual Núñez fou també un dels principals introductors a la península ibèrica.²³⁸ Per aquella època, el bibliotecari Núñez col·labora amb el seu antic professor a la Universitat, Ramón de Salas.

Salas, catedràtic a Salamanca, havia patit persecucions de la Inquisició des de 1796 acusat de traduir Rousseau, entre altres filòsofs francesos. Malgrat que se n'havia lliurat un parell de vegades, finalment havia estat confinat a la presó inquisitorial de Guadalajara. D'opinions afrancesades, amb l'inici del regnat del germà de Napoleó, Josep I, fou alliberat de l'empresonament i promogut al càrrec d'intendent. Naturalment, amb la restauració de Ferran VII, Salas hagué d'exiliar-se a Montpeller i Baiona, on es dedicà a traduir al castellà l'obra de Bentham, afegint-hi comentaris i crítiques, i la d'altres autors, com Destutt de Tracy.²³⁹

La depuració política de Núñez arribà el 16 de setembre de 1816. En aquella data, junt amb altres desafectes al nou absolutisme, Núñez serà destituït del càrrec de bibliotecari i separat de la Universitat, però no caldrà que s'exiliï.²⁴⁰ El període de restauració absolutista, que s'iniciava el 1814 amb la derrota dels francesos, i que acabarà l'any 1820 amb l'aixecament del General Riego, foren anys de desterrament²⁴¹ i d'ostracisme. La

²³⁷ Saldaña, "Bentham...", p. X.

²³⁸ Albares, "Los primeros...", p. 2.

²³⁹ Schwartz, "La influencia...", pp. 42-43. També a Tabar, *Los famosos...*, p. 207.

²⁴⁰ Albares, "Los primeros...", p. 5.

²⁴¹ Un altre exemple d'afrancesat i seguidor de Bentham que hagué de fugir fou el president de la secció de Justícia del Consell d'Estat, en el govern de Josep I, el jurista Manuel Maria Cambronero. Conegué els *Traité de Legislation*, editat per Dumont, i encarregà a Tomás Rodríguez Burón de difondre'ls per Madrid. Ambdós hagueren d'exiliar-se a França i des d'allà mantingueren relació amb Bentham. Tabar, *Los famosos...*, p. 206, i nota.

Inquisició tornava a vigilar,²⁴² i els liberals i afrancesats que no fugiren o foren expulsats hagueren d'amagar-se i crear societats secretes. Toribio Núñez, retirat a Piedrahita, província d'Àvila, aprofità —com Ramón de Salas— per a aprofundir en el pensament de Bentham, i preparar per a millors temps dos llibres sobre el mestre. El moment de la publicació del primer arribà poc després de restaurada la Constitució, l'any 1820. Era el seu *Espíritu de Bentham. Sistema de la ciencia social, ideado por el jurista inglés Jeremías Bentham...*, un exemplar del qual Núñez va remetre al mestre. A partir d'aleshores, Bentham el considerà «digno y amadísimo discípulo.»²⁴³ El segon llibre va aparèixer l'any següent, i portava per títol *Principios de la ciencia social o de las ciencias morales y políticas*. De totes maneres, hauríem de precisar que la difusió de les obres fou ben reduïda, ja que dels exemplars que s'editaren només consta que se'n vengueren 37 llibres, «para igual número de suscriptores y algunos más que compraron catedráticos y jurisconsultos».²⁴⁴

EL RETORN DELS EXILIATS

El Trienni Constitucional s'iniciava l'any 1820, quan el general Riego proclamava la Constitució de 1812 en un aixecament a Andalusia. Una segona rebel·lió a Galícia en el mateix sentit, que s'estén a Saragossa, Pamplona i Barcelona, feu que Ferran VII hagués d'acceptar aquella imposició liberal. La majoria dels exiliats a França i Anglaterra van tornar,²⁴⁵ molts dels quals havien pres contacte directe amb Bentham o amb les traduccions en francès del seu principal divulgador Dumont, i s'havien convertit en deixebles incondicionals del jurisconsult anglès. Es pot dir que

²⁴² Un exemple: el llibre de d'Holbach *La Moral Universal*, prohibit anteriorment (1804), tornava a ser censurat per l'Església l'any 1815. En l'Edicte de prohibició inquisitorial de 1819 s'hi adduien les següents raons: «Porque derivándose en esta obra la moralidad de las acciones humanas únicamente de la naturaleza del hombre, y sin considerarle bajo las relaciones que dice con su Criador, destruye las principales bases de la Moral, que son la existencia de Dios, la espiritualidad y la inmortalidad del alma (...); induce al ateísmo (...) y es además sediciosa y revolucionaria.» Citat a León Esteban, “D'Holbach en España”, dins *Educación e Ilustración en España. III Coloquio de Historia de la Educación*, Barcelona, 1984, pp. 78-89.

²⁴³ Tabar, *Los famosos...*, p. 208.

²⁴⁴ Sánchez-Rivera de la Lastra, Juan, *El utilitarismo. Estudio de las doctrinas de Jeremías Bentham. Su expositor en España*, Madrid, 1922, p. 114.

²⁴⁵ Per a fer-nos una idea de la quantitat de gent que va tenir que exiliar-se, Moreno ens diu que «Más de mil familias fijaron su residencia en Londres» durant l'emigració liberal. “Lord Holland...”, p. 213.

les idees de Bentham entusiasmen tota la classe política liberal espanyola, principalment la que dirigí el Trienni. Segons Schwartz,

«En el Madrid de 1820, Bentham es uno de los santones del liberalismo. La sociedad patriótica de la Cruz de Malta le hace socio honorario. El gobierno pide su colaboración en labores legislativas. Agustín de Argüelles, que presidió el Gabinete, le pide opiniones sobre la codificación; Canga Argüelles, ministro de Hacienda, le consulta sobre la institución del Jurado; el conde de Toreno le envía, para que lo comente, el proyecto de Código Penal (...).

Una de las razones por las que se oía tanto el nombre de Bentham en Madrid es por el esfuerzo propagandístico de José Joaquín de Mora (...).»²⁴⁶

Entre els noms que acabem de llegir, per exemple, l'andalús José Joaquín de Mora havia hagut d'exiliar-se primer a França i després a Londres on feu amistat amb Blanco White. Mora va dedicar-se a traduir a utilitaristes com d'Holbach i al propi Bentham. Del primer va traduir el llibre *La Moral Universal*, i del segon els *Consejos que dirige a las Cortes y al pueblo español Jeremías Bentham* (1820). Mora va mantenir una important correspondència amb Bentham, a qui va conèixer personalment per mitjà de Blanco White.²⁴⁷

Agustín Argüelles, un cop exiliat a Londres, entrà també en el cercle de Lord Holland, del qual va exercir de bibliotecari particular. Finalment, José Maria Queipo de Llano, comte de Toreno (1786-1843), havia format part de les Corts de Cadis, diputat per Astúries com Argüelles, amb la qual cosa havia aparegut a les llistes negres del govern absolutista com un dels personatges perillosos, dels quals es deia que «parecen tomar parte en intrigas políticas que tienen como fin derrocar a la familia de los Borbones de los tronos de Francia y España.»²⁴⁸ Exiliat entre els anys 1814 i 1820, fou també traductor de Bentham, i a la tornada, com hem vist, va remetre el projecte de Codi Penal al líder de l'utilitarisme, el qual li va respondre en set extenses cartes entre abril i novembre de 1821.²⁴⁹

²⁴⁶ «La influencia...», p. 48.

²⁴⁷ Pendas, *Jeremy Bentham...*, p. 76.

²⁴⁸ Tabar, *Los famosos...*, pp. 165-166.

²⁴⁹ Id.,

Malgrat la suposada perillositat de Toreno —a parer del poder absolutista—, el comte formava part de la facció moderada. Així el veiem l'any 1821 polemitzant amb els exaltats, i defensant la revolució liberal a la qual s'havia arribat amb arguments purament utilitaristes:

«dicen [els liberals exaltats] que no se ha hecho la revolución y que es preciso hacerla. ¿Qué entienden por revolución? Yo distingo dos clases de revoluciones; una que puede ser útil a los estados y otra perjudicial. La primera será útil, siempre que estando obstruidos los canales de la felicidad y de la riqueza pública, o no teniendo la libertad sus justas garantías, sea necesario remover todos los obstáculos que se opongan al bien general, y se hace entonces una revolución, porque es útil. Pero ¿Qué no se ha hecho en España esta revolución?(...)

Se han desamortizado casi todas las propiedades, y se han quitado casi todas las trabas que se oponían a la propiedad y a las libertades públicas. Y esto ¿no es haber hecho una revolución útil al estado y conforme a la ley?»²⁵⁰

Diguem també que durant el Trienni aparegué el setmanari *El Censor*, a través del qual es difongué el pensament de Bentham en diferents traduccions, com per exemple els "Sofismas anárquicos, o exámen crítico de diversas declaraciones de los derechos del hombre y del ciudadano", a dir de Tabar, una de les obres més conservadores de Bentham. Aquesta obra aparegué en el setmanari a partir de juny de 1822, en un ambient polític convuls, proper ja a la subsegüent reacció absolutista de 1823.²⁵¹

Podem encara afegir alguns noms més a la nòmina de liberals benthamians. Segons Swartz, «aún queda por notar un último discípulo. Se trata de Antonio Alcalá Galiano».²⁵² Polític i escriptor, Alcalá Galiano (1789-1865) fou diputat a les Corts de Cadis per Còrdova, i posteriorment un dels diputats liberals exaltats més actius del Trienni, per la qual cosa va haver d'exiliar-se condemnat a mort un cop restaurat de nou l'absolutisme, l'any 1823, amb l'entrada de l'exèrcit francès conegut com els Cent Mil Fills de Sant Lluís.

²⁵⁰ Citat a Fontana, Josep, *La crisis del Antiguo régimen, 1808-1833*, Barcelona, 1992, p. 146.

²⁵¹ Tabar, *Los famosos...*, pp. 208-209.

²⁵² Schwartz, "La influencia...", p. 50.

Amb la nova restauració absolutista de 1823, doncs, els liberals eren perseguits i obligats a fugir. En el cas d'Alcalá Galiano el destí fou Londres, on hi residí durant set anys. Allà es convertí en el primer catedràtic universitari de llengua espanyola, i entrà a formar part del cercle de Blanco White i del periòdic escrit en castellà *El Mensajero*, però el prestigi literari i polític d'Alcalá Galiano el portà a col·laborar també en publicacions angleses com *The Athenaeum*, i la *Westminster Review*, mitjà dels radicals de Jeremy Bentham. Precisament fou Bentham qui l'ajudà a aconseguir el lloc de professor de la Universitat de Londres. L'admiració entre Alcalá Galiano i Bentham fou mútua. Així mentre l'exiliat espanyol estava convençut de que la seva tasca al front de la càtedra de castellà formava part del gran sistema cap al qual qualsevol objectiu humà havia de tendir-hi, la utilitat, el filòsof anglès li escrivia cartes en les quals li agraiïa la seva amistat i li transmetia el màxim de respecte i estima intel·lectual:

«My worthy old friend,

(...) What I can say and do say with the strictest truth is that, during the continuance of that intercourse, the interruption of which has had for its sole cause those puritans to which my time has so long been exclusively devoted, I should reason on every point of view intellectual as well as moral to felicitate myself on the acquaintance I had made with you; and as to the function belonging to the particular situation in question I never heard nor do expect to hear, of any person who so far as I am capable of judging is qualified and disposed to enter into competition with you.

When mentioning the matter to D. Bowring, whose mastery over the field of language is for its extent, perhaps without an exemple, and whose acquaintance with the Spanish in particular is little lower than that a native, I had the satisfaction of finding that the opinion of mine had his for its confirm...»²⁵³

Galiano tornà a Espanya l'any 1834, un cop mort Ferran VII, però la convulsa situació política l'obligà a exiliar-se encara dos cops més. Fou ministre de Marina i de Foment en diferents governs i etapes, i anà derivant del liberalisme exaltat del Trienni cap a posicions pròpies del

---

²⁵³ Carta de Bentham a Alcalá Galiano, 2/2/1832. Citat a Matilde Gallardo Barbarroja, *Introducción y desarrollo del español en el sistema universitario inglés durante el siglo XIX*, 2.4., Antonio Alcalá Galiano, [En línia] consultat a Internet, accessible a <http://elies.rediris.es/elies20/cap24.html>

conservadorisme. Mai abandonà el pensament utilitarista que va aprendre de primera mà a Anglaterra, com francament va admetre un cop tornat a Espanya. Jeremy Bentham fou, va dir, «mi maestro en otro tiempo, pues he seguido su escuela, de la cual todavía no en mucho me aparto».²⁵⁴

De totes maneres, volgué ajustar el pensament benthamià a la realitat espanyola. Segons aquesta realitat, Galiano creia que era necessari un liberalisme pactista amb l'aristocràcia i la monarquia, els autèntics posseïdors del poder polític. Només així els sistemes polític i social anirien plegats i en benefici de la majoria.

L'any 1843, pronuncià unes *Lecciones de Derecho político constitucional*, en les quals —com digué José Luis Abellán—, «predica el principio utilitario», i «constituyen uno de los idearios del partido moderado».²⁵⁵

El partit liberal moderat va controlar la política durant les dècades centrals del segle, llevat de la fase de vigència de la constitució progressista de 1837, i del període de 1840-1843. El grup es formà en un lent procés d'acumulació d'homes ideològicament no gaire homogenis, alguns dels quals venien de les Corts de Cadis, altres del Trienni Constitucional; uns de tendència afrancesada, i altres antics liberals exaltats que després de l'experiència de l'exili havien morigerat la seva visió i les pretensions polítiques. En la definició d'E.K.Bayo, el moderats

«se reputaban amaestrados por la experiencia y la desgracia, habían perdido en el destierro y en los padecimientos aquella energía primitiva del alma, aquel entusiasmo que el conocimiento de las personas y de las cosas disipa y evapora. Con el corazón frío y la imaginación apagada por seis años de dolor y por el raciocinio querían imprimir en medio de la revolución un movimiento normal y geométrico a las ruedas del gobierno (...)»²⁵⁶

Quant a la definició política i ideològica del partit moderat, Vladimiro Adame ens fa la següent descripció:

²⁵⁴ Pendas, *Jeremy Bentham...*, p. 76.

²⁵⁵ *Historia crítica del pensamiento español*, vol. 4, *Liberalismo y Romanticismo (1808-1874)*, Madrid, 1984, p. 330.

²⁵⁶ Citat a Arnabat Mata, Ramon, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Vic, 2001, p. 59.

«Será liberal decimonónico, porque rechaza tajantemente el absolutismo. Serà moderado al rechazar la revolución (...) será utilitarista por influencia de Bentham; doctrinario, por la admiración que tienen sus teorizadores por Royer-Collard y Guizot; tradicionalistas por adscribirse al historicismo de Jovellanos o de Martínez Marina, así como a De Maistre y Bonald. En síntesis, liberal-conservador, palabra plena de matices y rica en contenidos, y por ello poco valorada.»²⁵⁷

En canvi, els liberals que continuaven en les files exaltades eren, segons Bayo,

«apuestos jóvenes ardientes, a quienes una imaginación de fuego y un corazón no amargado todavía por el acíbar de la experiencia seducían y arrebatában. Hijos de la libertad a cuyo restablecimiento habían contribuido, midiendo por su ardimiento el ardimiento del pueblo, con los ojos fijos en el cuadro de la revolución francesa, pero sin atender a sus pormenores, ansiaban repetir aquellas sangrientas escenas, porque creían que solo ellas, removiendo y amasando de nuevo los contrarios elementos que combatían la nave del estado, podían entre naufragios y borrascas sacarla a puerto».²⁵⁸

Per a difondre els ideals exaltats entre el poble es crearen les societats patriòtiques. Una de les primeres fou la *Sociedad patriótica barcinonense de buenos Amigos*,²⁵⁹ però durant el Trienni se'n constituïren un bon grapat en diferents ciutats catalanes, així com a la resta de l'Estat. En canvi, generalment, els moderats i les classes acomodades combateren les tertúlies de les societats patriòtiques i de les societats secretes que aparegueren aleshores, perquè la revolució liberal ja estava feta i no era prudent emmirallar-se en el model de la revolució francesa, el qual més aviat els intimidava. A més a més, les arengues polítiques dirigides a les classes treballadores, finalitat de les societats patriòtiques per a portar la democràcia al poble, es consideraven subversives i perilloses. El propi Bentham havia escrit sobre l'efecte dels discursos en el poble il·letrat, i les pàgines d'*El Censor* ho recordaven:

²⁵⁷ Citat a González Cuevas, *Historia...*, p. 96.

²⁵⁸ Arnabat, *La revolució...*, p. 59-60.

²⁵⁹ Arnabat, *La revolució...*, p. 132.

«el poder de la palabra es mucho mayor y más peligroso, pues un orador mal intencionado no sólo ejerce un influjo moral mucho mayor que el de un escritor, sino que tiene a la mano y a su disposición todos los materiales necesarios para llevar a cabo lo que se propone».²⁶⁰

Aquesta fou una de les raons del perquè els ajuntaments i diputacions del Trienni s'esforçaren en la millora de l'educació. Un poble educat i conscient dels nous drets adquirits tindrien més interès a conservar-los i faria que, com deia el cap polític de Girona, «puedan los jóvenes ser Ciudadanos amantes de la libertad, y miembros útiles al Estado de que hacen parte».²⁶¹

En qualsevol cas, allò que volem deixar clar és que la defensa i acceptació de l'utilitarisme fou compartida per la totalitat del liberalisme, ja fos del camp exaltat o del moderat. Per tant, podem trobar-la en el discurs exaltat d'un sergent que, en presència del general Riego a la nova *Tertúlia Patriòtica de Barcelona*, l'any 1822, llençava invectives «contra esos frailes y curas, por mal nombre (...) que no pueden o no quieren absolutamente engullir nada que huelga a liberal, es decir nada útil y justo».²⁶² Podem també localitzar-la entre figures exaltades més assenyades, com la del diputat català Antoni Puigblanch —un altre liberal expatriat a Londres que havia estat en contacte amb Bentham—, el qual en els debats sobre les societats patriòtiques a les Corts en feu «una defensa aferrissada» del seu funcionament en clau utilitarista.²⁶³ I en canvi, podem trobar també un discurs utilitari entre els moderats en el poder per combatre l'extremisme de les societats. Una de les actuacions moderades en aquesta direcció fou la creació de les Càtedres de la Constitució, com la de Tarragona, en les quals lluny d'enfervorir passions es pretenia «que todos los Domingos se explique la constitución y se conferencie públicamente asuntos de utilidad común».²⁶⁴

---

²⁶⁰ Tabar, *Los famosos...*, p. 230.

²⁶¹ Arnabat, *La revolució...*, p. 73.

²⁶² Gil Novales, Alberto, *Las Sociedades Patrióticas (1820-1823). Las libertades de expresión en el origen de los partidos políticos*, 2 vols., Madrid, 1975, p. 267-268.

²⁶³ Arnabat, *La revolució...*, p. 134.

²⁶⁴ Arnabat, *La revolució...*, p. 136-137.

La preocupació utilitària dels més conservadors per l'educació del poble pretenia aconseguir ciutadans pacífics, i en cap cas ni interrompre ni destruir «el hábito del trabajo» —com deia Martínez de la Rosa—, amb idees d'anarquia i desordre que «alejan a las clases laboriosas del puesto que les corresponde, para ser útiles a sí mismas y provechosas al Estado».²⁶⁵

---

²⁶⁵ Zavala, Iris M., *Masones, comuneros y carbonarios*, Madrid, 1971, p. 168.

CAPÍTOL V

LA CRISI DE L'UTILITARISME

LA REVOLUCIÓ ROMÀNTICA

Bentham morí l'any 1832 i Ferran VII l'any 1833. Dues dates que, encara que només ens indiquen uns fets biològics puntuals i concrets, en aquest cas són prou significatives com per a ressaltar-les. La mort del rei va permetre, com hem vist, tornar els exiliats de la segona etapa absolutista. A l'exili, aquells joves exaltats del Trienni no només van entrar en contacte amb la darrera etapa de l'utilitarisme benthamià, sinó que la sortida a l'exterior els va permetre conèixer de primera mà les noves corrents ideològiques europees. Com digué Jaume Vicens Vives,

«entre otras cosas, descubrieron el movimiento romántico en su plenitud creadora. En Francia y, sobre todo en Inglaterra el liberalismo y el romanticismo se dieron la mano, y así habían de regresar a España en 1833».²⁶⁶

Així, tot i que pel cas català els inicis del romanticisme hauríem d'anar a cercar-los en els comentaris que sobre Wilhelm Schlegel feu

---

²⁶⁶ *Aproximación a la historia de España*, Barcelona, 1985, p. 135.

Pròsper de Bofarull pels volts de 1808, la nova cultura agafà empenta a Catalunya «entre el trienni liberal i el retorn dels exiliats, el 1833»²⁶⁷.

El moviment romàntic, que s'havia iniciat a les acaballes del segle XVIII a Alemanya, dominava aleshores la cultura europea i, segons la descripció que en feu George L. Mosse,

«otorgaba la máxima importancia a las emociones y a la imaginación. Los sentimientos del corazón, aunque irracionales, se consideraban más válidos que los pensamientos de la cabeza. El enemigo era la razón fría que Charles Dickens había simbolizado en Scrooge y que había proporcionado el fundamento de la esperanza de un mundo mejor de la Ilustración.

(...) Para los románticos, la naturaleza humana se describía mejor a través del "alma", que contenía las emociones y potenciaba la imaginación. Todo lo demás era "intelectualización" abstracta, típica de gente que carecía de verdadera emoción y en consecuencia de verdadera alma».²⁶⁸

L'art exemplifica el nou model romàntic: l'artista no calcula ni dedueix ni raona; l'artista crea, imagina, actua; no hi ha lleis que obliguin a un determinat model marcat prèviament, l'home ha de ser lliure per a seguir la pròpia veu interior. Com diu Isaiah Berlin, «si la esencia del hombre es el dominio de sí mismo (...) esto constituye una ruptura radical con el modelo anterior».²⁶⁹ El nou heroi és l'home original i genial que segueix els impulsos interiors, que es deslliura de convencions, que tot sol crea i fa avançar la humanitat, el gran home que, segons Carlyle, ha protagonitzat la Historia universal. Es refusa la idea anterior de descobrir lleis generals que permetin uniformar i perfeccionar la societat. William Blake, el primer poeta romàntic, demanarà a Deu que salvi a la humanitat del somni de Newton. El pensament es capgira. El romanticisme és, doncs, la contraposició de l'utilitarisme. És molt gràfica una cita de Bertrand Russell:

«El moviment romàntic es caracteritza, en general, per la substitució de les normes utilitaristes per normes estètiques. El cuc de terra és útil,

²⁶⁷ Bilbeny, *Entre Renaixença...*, p. 23.

²⁶⁸ *La cultura europea del siglo XIX*, Barcelona, 1997, p. 42.

²⁶⁹ *El sentido de la realidad. Sobre las ideas y su historia*, Madrid, 2000, p.260.

però no es bell; el tigre és bell, però no és útil. Darwin (que no era un romàntic) lloava el cuc de terra; Blake lloava el tigre».²⁷⁰

Com a resultat d'aquesta evolució en el pensament, cada cop més les distàncies que separaven a moderats i tradicionalistes d'arrels il·lustrades dels nous liberals romàntics s'eixamplaren; a més a més de les diferències de matís polític s'afegiren una visió del món totalment antagònica i un tarannà oposat. Els liberals d'arrels il·lustrades eren racionalistes, conservadors, molts d'ells utilitaristes seguidors de Bentham; eren els representants d'un món intel·lectual que s'extingia com el seu mestre. Els joves romàntics representaven la renovació del pensament i l'intent de canvi de les velles estructures. En aquest canvi, i lligat a la nova realitat industrial, hi tingué també un paper fonamental el novell moviment socialista utòpic, el qual, «teñido fuertemente de romanticismo»,²⁷¹ llençà les seves propostes de millora de la societat.

EL SOCIALISME ROMÀNTIC I UTILITARISTA DE SAINT-SIMON

S'iniciava la crisi de l'utilitarisme, però no la seva desaparició, almenys al nostre país, ja que les velles idees no desapareixen mai del tot perquè n'arribin de noves. En alguns aspectes ambdós models poden cohabitar i s'hi barregen. L'utilitarisme, obligat per l'onada romàntica, feu un pas enrera i quedà en bona part eclipsat, però va mantenir una forta presència a la societat. Com va dir José Luis Aranguren, utilitarisme i romanticisme representaven les dues cares de la societat.²⁷² A més a més, les noves idees, com el socialisme utòpic o el positivisme no podrien explicar-se sense els precedents i les propostes utilitaristes que incloïen.

²⁷⁰ *Història social de la filosofia, Vol.III, La filosofia moderna*, Barcelona, 1996, p. 222.

²⁷¹ Giner, *Historia...*, p. 459.

²⁷² «Utilitarismo –tomada la palabra en sentido amplio- y romanticismo son inseparables, son las dos caras de una misma situación: el primero es la concepción real del mundo –nueva sociedad industrial- contra el que choca el segundo», *Moral y sociedad. La moral española en el siglo XIX*, Madrid, 1982, p. 69.

Una primera convivència de l'utilitarisme amb altres idees en principi antitètiques la descobrim en el discurs del socialisme romàntic²⁷³ i utòpic saint-simonià. Els moviments de protesta que esclataren a l'interior de la revolució francesa, com la Conspiració dels Iguals, d'inspiració comunista i dirigida per Gracchus Babeuf contra la dictadura de Robespierre, tingueren un posterior efecte: durant el següent període napoleònic s'avançà en la reflexió teòrica del socialisme. En contraposició a l'objectiu comunista de deslligar la producció econòmica de les responsabilitats de l'Estat, i d'abolir la propietat privada, les teories socialistes no prohibien la propietat privada i reclamaven que el control de l'organització econòmica de la societat havia d'estar en mans de l'Estat, però no qualssevol mans eren apropiades. Ja que les qüestions econòmiques representen la preocupació fonamental en el pensament socialista i en un moment en que la revolució industrial s'estenia per les societats europees i canviava la vida de la població, la direcció econòmica de l'Estat havia d'estar en les mans més aptes. Així ho creia Henri de Saint-Simon.

Claude Henri de Rouvroy, comte de Saint-Simon (1760-1825), va tenir, al menys fins als quaranta anys, un model de vida bohèmia i aventurera. De noble llinatge, que ell volia iniciat a l'època carolíngia, participà en la guerra d'Independència dels Estats Units on va ser apressat pels anglesos; viatjà a Mèxic i, posteriorment, tornà a França on col·laborà activament amb els revolucionaris. Es feu republicà, renuncià al títol nobiliari i adoptà el sobrenom de ciutadà Bonhomme, però caigué en desgracia i fou empresonat per Robespierre. Un cop lliure, arruïnat i amb problemes familiars, va dedicar-se a diferents treballs compaginats amb estudis politècnics, mèdics i de filosofia. No fou fins a la Restauració quan el seu esperit científic i inquiet trobà un temps de repòs i de reflexió; aleshores, en un primer assaig dirigit a millorar la societat convulsa en la qual visqué, feu una adaptació de la llei de gravitació universal per a aplicar-la a les relacions humanes; però l'èxit de Saint-Simon, la creació d'escola, hagué d'esperar a les atentes observacions de la societat industrial que el circumdava.

---

²⁷³ Per a Giner tant el socialisme saint-simonià com el de Fourier i Owen avançà "teñido fuertemente de romanticismo y adoptando formas estrechamente emparentadas con la literatura y la poesía de la época." Giner, *Historia...*, p. 459.

Saint-Simon, un cop subratllada la importància de la indústria en la configuració de la societat del futur, s'inspirà en l'utilitarisme moral alhora de respondre a la qüestió dels objectius a assolir: la major felicitat pel major nombre possible, i per això l'actuació primera havia d'ésser garantir la subsistència a la classe industrial dels no propietaris.²⁷⁴ Per a explicar quina era la classe dels qui ell anomenava «industrials», els més útils a la societat, redactà el *Catechisme des industriels*, l'any 1819; allà hi va exposar la famosa «paràbola» de les cinquantes:

«Supongamos que Francia perdiera súbitamente sus cincuenta primeros médicos, sus cincuenta primeros químicos, sus cincuenta primeros fisiólogos, sus cincuenta primeros mecánicos (...), sus cincuenta primeros banqueros, sus cincuenta primeros albañiles (...) la nación acabaría por ser un cuerpo sin alma.

Admitamos que Francia conserve todos los hombres de genio que posee, pero que tenga la desgracia de perder, el mismo día, al señor hermano del rey, al señor duque de Angulema, al señor duque de Berry, al señor duque de Orleans (...), y, además, a sus 10.000 propietarios más ricos; el estado no sufriría ningún daño político.»²⁷⁵

Per a Saint-Simon, doncs, la societat estava dividida en dues classes socials; els industrials, laboriosos i útils, i els ociosos o inútils. Com diu Giner, «el criterio de clasificación es altamente utilitarista, como si estuviera inspirado por Bentham: las clases no productivas son inútiles».²⁷⁶ D'acord amb aquest criteri la direcció de l'organització política de la societat hauria d'estar en mans de tècnics i experts industrials i científics, i ajudats per artistes creatius. Ja ho havia avançat en un altre lloc, a la revista *L'Industrie* (1816-18):

«La producción de cosas útiles es la única meta razonable que pueden proponerse las sociedades políticas [d'això es derivava que](...) al ser los productores de cosas útiles los únicos hombres útiles en la sociedad, son los únicos que deben concurrir para regular su existencia.»²⁷⁷

²⁷⁴ González Matas, Enrique, *Utopías sociales contemporáneas*, Madrid, 1994, pp. 68 i ss.

²⁷⁵ Citat a Giner, *Historia...*, p. 460.

²⁷⁶ Giner, *Historia...*, p. 461.

²⁷⁷ Citat a Durkheim, Emilio, *El socialismo*, Madrid, 1982, p. 222-223.

Ni els militars ni els eclesiàstics o teòlegs produïen res d'útil a la societat, ans al contrari, llurs funcions eren de caràcter parasitari, així doncs, a la societat del futur perdrien tota l'autoritat, que passaria a mans d'una «tecnocràcia». Els nous tècnics industrials tindrien a més la funció primordial d'ensenyar els nous valors morals, basats en l'integrés i la utilitat:

«como las relaciones sociales se reducen a relaciones de interés, los que dirigen la sociedad no tendrán otra función que enseñar a los pueblos, en virtud de su competencia especial, lo que es verdadero y lo que es falso, lo útil y lo inútil».²⁷⁸

Un altre dels fonaments bàsics pel bon funcionament de l'organització social saint-simoniana era l'igualitarisme, el qual, fill natural de les idees en apogeu a tot Europa, era compatible amb el projecte liberal d'igualtat d'oportunitats, de respecte per la propietat privada i de generalització de l'educació. Segons Isaiah Berlin, la de Saint-Simon fou una visió «medio mística y medio científica, en la que la razón sale victoriosa sobre la superstición», i que si bé va influir en el socialisme posterior, també va ser titllat de despotisme massa inhumà ja que, com el propi Engels va denunciar, la seva doctrina semblava més una administració de coses que no de persones.²⁷⁹

El pensament de Saint-Simon va influir en autors posteriors que van seguir algunes idees del mestre, però en rebutjaren altres. Barthélemy Infantin, per exemple, que va crear una comunitat gairebé religiosa (1832), i per tant, allunyada dels principis del mestre; o August Comte, el qual va trencar amb Saint-Simon encara en vida d'aquest, però del qual n'aprofità la creació d'una ciència positiva amb l'objecte d'estudiar la societat. A les terres catalanes l'ideari del comte francès arribà de la mà «d'un correcte i molt notable intèrpret del saint-simonisme»,²⁸⁰ Andrew de Covert-Spring.

²⁷⁸ Id., Durkheim, *El socialismo...*, p. 278.

²⁷⁹ Berlin, *El sentido...*, p. 138.

²⁸⁰ Ramspott, Anna i Maluquer de Motes, Jordi, "Romanticismo i Saint-simonisme a Catalunya en temps de revolució (1835-1837)", a *Recerques*, 6, 1976, p. 74.

COVERT-SPRING: EL SAINT-SIMONISME CATALÀ

Exiliat a Perpinyà durant el segon període absolutista de Ferran VII, Covert-Spring establí contacte amb el saint-simonisme, gràcies a l'amistat entre altres de Francisco Díaz Morales, saint-simonià convençut.²⁸¹ Josep Andreu Fontcuberta, nom real de Covert-Spring,²⁸² també s'acostà als textos d'Owen i als treballs de les societats cooperatives angleses, en traduccions del propi Díaz Morales, el qual, gràcies a les relacions que havia fet amb els radicals anglesos de Bentham, també li oferí l'ajuda de la *Westminster Review*, per a possibles publicacions. Naturalment, Covert-Spring també va quedar determinat pel creixent moviment romàntic europeu. Ja en els primers escrits per a revistes franceses, com el *Journal des Pyrénées*, defensà el romanticisme demostrant haver llegit i professar les idees d'autors com Victor Hugo, Chateaubriand, Byron, Goethe, Walter Scott i altres com els espanyols Moratín o Samaniego, «todo ello sin perder la oportunidad para divulgar las ideas de Saint-Simon».²⁸³ A l'arribada a Barcelona, col·laborà a les planes d'*El Catalan*, de Ramon Xauradó, un dels primers activistes del republicanisme català també retornat de l'exili a la mort del rei.

La barreja de romanticisme i utilitarisme saint-simonià entrà de ple a Catalunya amb la creació de la revista *El Propagador de la Libertad* (1835-1837). Segons Sánchez Hormigo, «la revista, de un corte liberal avanzado, fue una de las primeras tribunas del romanticismo literario en Cataluña».²⁸⁴ Signaven els articles un grup de joves liberals radicals com el propi Covert-Spring, Francesc Raüll, Gener i Solanes, A. Bohemann, Pere Mata, J. Eydoux, A. Gironella, J. Strozzi, Altés i Gurena i A. Ribot. Per a Vicens Vives aquest grup, sota el guiatge de Covert-Spring, representava als

²⁸¹ Sánchez Hormigo, Alfonso, "Economía política y Saint-simonismo en la época romántica", estudi preliminar a Covert-Spring, J.A., *Escritos Saint-simonianos*, Madrid, 1999, p. XLIX.

²⁸² Segons Sánchez Hormigo en aquest estudi, el problema de la identitat de Covert-Spring queda resolt en atribuir-la al exmilitar exaltat mallorquí Josep Andreu Fontcuberta, i no al metge higienista Pere Felip Monlau, tal com s'havia assajat a l'article anterior d'Anna Ramspott i Jordi Maluquer.

²⁸³ Sánchez, "Economía...", p. LV.

²⁸⁴ "Economía política...", p. LXXIII.

«entusiastes defensors del romanticisme discordat»;²⁸⁵ no caldrà, doncs, provar l'ideari romàntic de la revista; sí que comprovarem, en canvi, com l'utilitarisme d'influència saint-simoniana hi era present.

Ja a l'editorial del primer número, *El Propagador* mostra la preocupació per la utilitat i l'ensenyament, i es dirigeix a la part de la població més oblidada per tots, però la més nombrosa i útil:

«Para vosotros escribimos, pacíficos habitantes del Campo; ya es tiempo que la instrucción se difunda por las Aldeas. Bastantes filósofos, publicistas y sabios tratan de propagar entre las clases instruidas de la sociedad la ciencia del gobierno y el cultivo de las artes. Bastantes escritores destinan su pluma a desarrollar el espíritu y formar las costumbres de la muchedumbre ignorante que vive en las ciudades: por eso nosotros deseamos procurar a la porción más numerosa y más útil al Estado, a la Raza descuidada hasta ahora que fecunda los campos la instrucción fácil, gradual y uniforme que le es necesaria (...).

Persuadidos en fin, que las luces nacen de las luces y que el hombre se instruye a proporción de lo que es instruido esplicaremos a los habitantes del campo todos los descubrimientos útiles y que puedan mejorar su suerte, enriquecer sus retiros, facilitar sus trabajos é instruirlos en las Artes y oficios que puedan abrir nuevos manantiales de abundancia...»²⁸⁶

Hem vist repetidament com en els discursos dels utilitaristes anglesos, l'educació era un dels elements fonamentals per a arribar a aconseguir la major felicitat pel major nombre, i com el comte de Saint-Simon entenia que l'ensenyament havia d'estar basat en la ciència i la tècnica. Seguint ambdues influències, el segon número de la revista advertia, en aparença respectuosament, que a l'educació cristiana hi havia una mancança: una instrucció civil, i que tal privació hauria de resoldre's iniciant una instrucció cívica dirigida per tècnics a cercar la felicitat humana:

---

²⁸⁵ *Industrials i polítics...*, p. 197. Hans Juretschke, denominà al grup liderat per Covert-Spring com a representants del Romanticisme liberal, a "Del romanticismo liberal en Cataluña", *Revista de Literatura*, 6, 1954, pp. 9-30. Maria Grau i Meekel hi està d'acord a "Romanticisme, estètica saint-simoniana, escola harmònica. Les idees literàries d'Andrew Covert-Spring", *Segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme*, Vilanova i la Geltrú, 1995, pp. 171-192

²⁸⁶ *El Propagador de la Libertad*, 1835, Barcelona, Tomo I, Cuaderno I, pp.1-5.

«Los curas son los maestros de la Religión. Este empleo importante bajo todos los aspectos, lo sería más si a la instrucción cristiana se añadiesen la instrucción civil (...). Cuando los curas no pudiesen prestar este servicio a la causa de la Patria podrían encargarse de ello los médicos, cirujanos o maestros de escuela que harían de sus oyentes otros tantos discípulos o prosélitos: en realidad aquella reunión sería una verdadera escuela cívica donde se desarrollarían nuestras doctrinas, que nunca serían otras que las que creamos útiles a la felicidad de la especie humana.»²⁸⁷

Seguint fidelment l'utilitarisme saint-simonià un dels aspectes més tractat a les planes de la revista fou l'organització de la societat; així en un altre article del mateix Quadern s'explicava:

«¿Qué es la ley?»

Es la regla común que cada socio se impone voluntariamente por el bien de la sociedad y por el suyo propio. Es pues, la voluntad general expresada por medio del Soberano, a saber por la nación entera; porque estando compuesta una nación de individuos libres y dueños de si mismos, ella debe ser independiente sin reconocer a otro amo (...).

¿Como se forma la Ley?

La ley pues debe ser obra de todos los ciudadanos, ¿porqué quien conoce mejor que nosotros lo que puede convenirnos y sernos útil? Pero el que no es útil a la sociedad no debe tomar ninguna parte en la formación de las Leyes, (...) ni tampoco deben tomar parte los que no tienen capacidad de juzgar. De esto se sigue que los menores, locos o que tienen otra incapacidad física o moral, declarada por el Juez, no deben votar; ni los deudores que han perjudicado fraudulentamente a sus consocios; ni los ociosos que no pueden vivir sin dañar a la sociedad; (...) ni los que en vez de ser útiles a la sociedad se han abajado a prestar un servicio doméstico a sus consocios (...).

Igualdad de la Ley

Si ella establece algunas distinciones sociales a favor de algunos hombres, estas distinciones siempre tendrán por objeto la utilidad común de todos los ciudadanos (...).²⁸⁸

²⁸⁷ «Advertencia», *El Propagador de la Libertad*, Cuaderno II, p. 41.

²⁸⁸ «Legislacion», *El Propagador de la Libertad*, Cuaderno II, pp. 45-49.

Quant a la qüestió de la propietat, i per a concertar aquest dret amb el principi superior d'utilitat pública, la norma jurídica proposada havia d'anar en el següent sentit:

«La ley tiene el derecho, si la utilidad pública lo exige, de disponer de la propiedad de un ciudadano; pero esta utilidad debe ser evidente y legalmente justificada (...) y es indispensable que el ciudadano a quien se quita la posesión de lo que le pertenece reciba antes una justa indemnización.»²⁸⁹

En números posteriors s'hi insistí sobre legislació, i s'hi anaren matisant diferents punts; com per exemple la llei electoral, i la qüestió de qui havia de formar part del cos electoral i qui no. Qüestió aquesta darrera en la qual, com veurem tot seguit, allò que primava era la utilitat i la instrucció per davant de la igualtat:

«En nuestro concepto debieran ser electores todos los propietarios, cualquiera que fuese la contribución directa que pagasen (...).

Debieran también ser electores los médicos, catedráticos, abogados, notarios y demás que por sus luces y profesiones que ejercen dan motivos de una justa confianza. Debieran finalmente ser electores todos los oficiales, sargentos y cabos del ejército permanente, y todos los Guardias Nacionales del Reino, pues creemos que unos y otros tienen bien adquirido el ejercicio del derecho de concurrir a elección de los mandatarios del pueblo. Por este medio todas las exigencias quedarán satisfechas, y todos los ciudadanos que, con su fortuna, sus luces o sus personas son útiles a la sociedad, serían consultados y llegarán a las Juntas electorales para dar el voto que su derecho les compete (...).

Por este medio también se evitaría la perniciosa influencia que algunas clases ejercen sobre las masas del pueblo y sobre los espíritus dóciles de los habitantes del campo, inconveniente que habría en consentir el voto de todos, (...) que dirigidos por la influencia de ciertos privilegiados y de un clero descontento y resentido, podrían destruir la mayoría liberal (...).

Con el tiempo y el progreso de las luces (...) y cuando la instrucción, generalmente dada, haya ilustrado a los habitantes del campo sobre sus verdaderos intereses, entonces será tiempo de consentir el voto de todos los

---

²⁸⁹ Id., *id.*, p. 50.

ciudadanos útiles; y esto no será de justicia sino también de necesidad, porque la primera y más rigurosa consecuencia de una revolución liberal es la de hacer a los ciudadanos iguales ante la ley.»²⁹⁰

Però per damunt de la igualtat social, repetim-ho, la llei hauria d'assegurar la utilitat comú. Així li explicava l'editor d'*El Propagador* a un pagès de Tiana, en un diàleg imaginari:

«(...) pues hablando de la Igualdad de la ley, dije: "Si ella establece algunas distinciones sociales a favor de algunos hombres estas distinciones siempre tendrán por objeto la utilidad común de todos los ciudadanos (...)"»²⁹¹

El rebuig de l'ociositat era una altra de les preocupacions utilitaristes recollides i tractades amb freqüència a la revista. En aquest cas l'opinió anava signada pel propi Covert-Spring:

«Procuremos a demostrar que todas las cuestiones de Economía política han de referirse a un objeto comun, y que para juzgar de la utilidad de una medida o de una idea económica es preciso examinar si esta medida o esta idea es directamente ventajosa a los trabajadores, o bien si contribuye indirectamente a la mejora de su suerte, desacreditando la Ociosidad...»²⁹²

I el mateix autor hi insistia cap al final de la vida de la publicació:

«La distinción entre ociosos y trabajadores es tan necesaria cuando se trata de la prosperidad material de la sociedad, que cuando la perdemos de vista nos hallamos sin brújula; y en efecto, toda medida económica que no tuviese por principio y objeto la mejora de la suerte del trabajador y la disminución correspondiente de los privilegios de la ociosidad sería funesta a la prosperidad pública. Añadiremos para evitar toda mala inteligencia que, al

²⁹⁰ F. Raull, "Ley electoral", *El Propagador de la Libertad*, Cuaderno IV, pp. 164-166. També en els successius diàlegs que apareixeren a la revista "Entre un labrador de Tiana y el Editor del Propagador de la Libertad", es continuà justificant aquella idea d'igualtat, p.ex.: Cuaderno VIII, pp. 225-229; Cuaderno XI, pp. 321-325. En general, tots els articles de legislació anaven signats per F. Raull.

²⁹¹ F. Raull, "Legislación. Segundo dialogo entre un labrador de Tiana y el Editor del Propagador de la Libertad", *El Propagador de la Libertad*, Tomo III, Cuaderno VIII, pp. 225-229.

²⁹² "Economía política. Introducción", *El Propagador de la Libertad*, 1836, Tomo II, Cuaderno II, pp. 48-49.

hablar de la ociosidad, no queremos designar de ningún modo el descanso que sucede al trabajo, sino la peligrosa nulidad nativa y perpetua, de esa clase, felizmente poco numerosa, quien según la admirable definición de la aristocracia, dada por el general Foy, quisiera consumirlo todo para no producir nada...»²⁹³

Finalment, per ressaltar la situació limítrof, o la barreja de referents culturals heterogenis d'*El Propagador*, en els articles d'art trobem romanticisme i utilitarisme a vegades junts, a vegades separats. Tres exemples en ho mostraran; primer un manifest romàntic en un fragment d'una crítica teatral:

«Decididamente el público de Barcelona es romántico (...).

El Libertador pertenece a ese género ligero, vaporoso, que ha reemplazado en la escena moderna a la comedia clásica de nuestros abuelos; del mismo modo que el drama de impresiones terribles, como *El tirano de Padua*, toma el lugar de la decrepita y moribunda tragedia.»²⁹⁴

Després una declaració utilitarista:

«Ojalá que veamos en nuestro teatro las representaciones de los verdaderos ejemplos de las costumbres de estos tiempos, y que exclamen todos al salir de su recinto,

No es el teatro un vano pasatiempo,
Escuela es de virtud y útil ejemplo.»²⁹⁵

I per acabar un article eclèctic on el cor, la raó, el bells quadres i la utilitat s'hi acoblen:

«Trabajar para hacer felices a los hombres perfeccionando la razón y la moral, es lo que proponen los filósofos en sus profundas meditaciones (...).

²⁹³ “Economía política. Deuda Pública. Reducción del interés”, *El Propagador de la Libertad*, 1837, Tomo III, Cuaderno III, pp. 65-67.

²⁹⁴ “El Libertador”, *El Propagador de la Libertad*, Tomo I, Cuaderno XI, pp. 351-352.

²⁹⁵ T. Güell y Renté, “El hipócrita, de Moliere”, *El propagador de la Libertad*, Tomo II, Cuaderno X, pp. 309-311.

Se ve pues que hay en la obra ideas filosóficas y profundo conocimiento del corazón del hombre (...) por nuestra parte damos las gracias al que ha copiado tan bellos cuadros, porque con ellos han enriquecido la literatura española con una obra, que no dudamos merecerá la aprobación general, por la utilidad que de su lectura puede resultar a la Humanidad.»²⁹⁶

Aquests exemples ens mostren allò que a l'article esmentat més amunt de Ramspott i Maluquer s'hi anomenà encertadament «preocupacions immediatistes per la utilitat de la producció literària, (...) la missió del poeta al servei del poble i el caràcter 'sagrat' de l'art social»;²⁹⁷ article en el qual es recollí l'afirmació del propi Covert-Spring definint-se com a escriptor harmònic, es a dir pensador fet a proporció de les dues corrents de pensament.

LES REVOLTES POPULARS DE 1835-37

Mentrestant aquests escrits sortien a la llum, com uns altres de similar factura a les planes dels periòdics liberals reformistes *El Vapor* i *El Nuevo Vapor*, un encadenament de greus esdeveniments socials assenyalaren el camí definitiu cap a la moderació a la burgesia industrial catalana. L'inici de la guerra carlina per la successió al tron provocà pillatges i robatoris en nombrosos pobles de l'interior; l'activitat comercial i les comunicacions en quedaren afectades, i la indústria catalana patí d'una greu retracció en el període 1834-1835; a tot això s'hi afegí una epidèmia de còlera que, evidentment, afectà sobretot a les classes més desvalgudes. En aquest ambient la guspira d'enuig saltà a Reus el 25 de juliol de 1835; una victòria de les tropes carlistes fou replicada amb la crema de convents d'aquella ciutat. El poble, que identificava als eclesiàstics amb els absolutistes i amb els ociosos traslladà, dies després, la revolta a la ciutat de Barcelona. Aquí, en un primer moment, foren incendiats diferents convents amb l'antuència de la burgesia que, tenint un vell projecte

²⁹⁶ F. Raull, "Galería moral del conde de Segur", *El Propagador de la Libertad*, Tomo II, Cuaderno III, pp. 93-96.

²⁹⁷ "Romanticisme i Saint-simonisme...", p 78.

desamortitzador encara per realitzar, va deixar fer. Però l'intent posterior de restablir l'ordre per la força atirà el foc de la revolta. Fou mort el general Bassa, cremaren el Palau Reial, la sotsdelegació de Policia, l'arxiu d'Hisenda, la Procuradoria de Montserrat i, a més d'altres edificis industrials de Barcelona i Gràcia, un símbol del progrés burgès: la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.

La guerra civil s'acarnissà amb el pas dels mesos. A principis de 1836, un afusellament carlista de 33 presoners liberals fou venjat amb l'assalt del poble a la Ciutadella, on foren executats els carlistes allà tancats, inclòs el general O'Donnell; l'escena es repetí als calabossos de les Drassanes, l'Hospital Militar i les torres de Canaletes. Les revoltes del període 1835-37 es tancaren amb l'amotinament del batalló de milícies populars anomenat de la Brusa. L'any 1836 els dirigents del batalló havien publicat el manifest *La Bandera*, d'inspiració esquerrana i republicana; el consegüent intent del capità general de Catalunya per reimplantar l'ordre provocà la insurrecció dels milicians en 1837, només sufocat després de la deportació dels dirigents més radicals i l'execució del líder republicà Ramon Xauradó.

En acabar la revolució parisenca de 1830, que provocà un canvi de dinastia, Charles de Rémusat, un liberal moderat francès, va deixar escrit: «No conocíamos a la población de París, no sabíamos de qué era capaz.»²⁹⁸ De manera semblant, la nova burgesia catalana formada pels industrials, banquers, comerciants i fabricants inscrits a la Comissió de Fàbriques, s'adonà en el bienni 1835-37 del poder del poble i del perill que aquest els hi podia representar. Fins i tot, impressionats pels episodis que presenciaren, el grup de Covert-Spring reaccionà virant el rumb cap a la moderació i fent crides al seny i a la ponderació, però sempre des del punt de vista utilitari:

«Nosotros somos, queremos ser y seremos siempre moderados cuando se trata de marchar por el camino de las reformas, porque toda mejora, para que sea útil y justa, ha de ser progresiva y puesta en ejecución por medios enteramente pacíficos.»²⁹⁹

²⁹⁸ Citat a Droz, Jacques, *Europa: Restauración y Revolución, 1815-1848*, Madrid, 1988, p. 119-120.

²⁹⁹ *El Vapor*, 5/7/1836, citat a Covert-Spring, *Escritos...*, p. XCVI.

I més endavant,

«Más beneficio produce a su país el que introduce el cultivo de una planta útil, el que inventa una máquina, o descubre una mina; que aquel que predica teorías impracticables, o que se pone al frente de los tumultos para destruir pretendidos obstáculos a la marcha general.»³⁰⁰

Però la burgesia industrial catalana, que iniciava aleshores un expandiment econòmic, no estava per les reformes, fossin o no utilitàries, ni per noves experiències socialitzants. Així doncs prengueren partit pel bàndol més conservador, aquell que garantia l'ordre necessari per a fer negocis: Com digué Antoni Jutglar, «els homes de bé en conjunt, i els burgesos entre ells es van adaptar a la idea de fer progressar el país a través de la pau al carrer, garantida per la dictadura de Narváez».³⁰¹ Per als més conservadors els saint-simonians havien estat culpables d'agitació al difondre idees igualitàries perilloses entre el poble, però també el sectors progressistes els rebutjaren.

Com a resultat Covert-Spring va desaparèixer de la política catalana, de la mateixa manera que l'utilitarisme fou impugnat des d'aquell moment per les immediates generacions d'intel·lectuals de l'Església i de la burgesia. Per a Ramspott i Maluquer, la del grup saint-simonià era una «tercera via» enfront de progressistes i moderats que al final va fracassar. I el fracàs es produïa en un moment cabdal, quan més necessària es feia una burgesia innovadora i liberal. Això representava una prova, segons els autors, de la incapacitat de la classe burgesa de realitzar la tasca que històricament li pertocava.³⁰² Aquella tasca hagués significat vincular i fer partícips a les classes populars en la implantació del sistema liberal burgès, en comptes de controlar-les i de sotmetre-les a uns valors i una ideologia propis de la burgesia³⁰³.

³⁰⁰ *El Vapor*, 25/1/1837, citat a Covert-Spring, *Escritos...*, p. CXXVII.

³⁰¹ *Els burgesos catalans*, Barcelona, 1966, p. 161.

³⁰² «Romanticisme i Saint-simonisme...», p. 86.

³⁰³ Un interessant i clarificador article sobre aquesta qüestió a Pomares, Asunción y Valentin, Vicente, «Aproximación al control de la 'cuestión social' en la Restauración», dins *Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració (1875-1923)*, Manresa, 1992, pp.543-548.

CAPÍTOL VI

LA CRÍTICA A L'UTILITARISME

LA RENAIXENÇA

Cap a l'inici dels anys quaranta del segle XIX havia finalitzat la primera guerra carlina, i el vell projecte il·lustrat de desamortització de les terres eclesiàstiques estava en marxa; la indústria de producció tèxtil s'incrementava gràcies a la importació de cotó i a la mecanització del procediment de filatura i estampació; el vapor es popularitzava com a força motriu, i la primera línia de ferrocarril (Barcelona-Mataró) s'inaugurava l'any 1848. A més a més, un dels sectors beneficiats per la desamortització, el cultiu de la vinya, va aprofitar la crisi de la fil·loxera que assolà la producció de vi francesa a partir de 1863, per veure augmentar de manera desmesurada l'exportació de vi. Tot plegat feia que Catalunya iniciés l'etapa d'opulència i especulacions,³⁰⁴ batejada per Narcís Oller com la *febre d'or*. El període de prosperitat econòmica, amb els lògics alts i baixos, finalitzà cap els anys 1885-1890, moment en que la temuda plaga dels ceps traspassà la frontera i arribà a Catalunya, i moment també en el qual la política lliurecanvista del govern de la Restauració va provocar la redacció per part dels industrials catalans del conegut com *Memorial de Greuges*, l'any 1886,

---

³⁰⁴ Nadal, Jordi, "El fracaso de la revolución industrial en España", a Cipolla, C. M., *Historia Económica de Europa*, Barcelona, 1982, p. 206.

escrit dirigit a Alfons XII «en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña».³⁰⁵

Coincidint amb aquella etapa de ple poder econòmic i polític, la burgesia va saber envoltar-se d'una intel·lectualitat romàntica, catòlica i conservadora compenetrada amb els seus interessos. Milà i Fontanals o Pau Piferrer, entre d'altres, en són bons exemples. Afectes en un principi als cercles exaltats propers a *El Vapor*, abandonaren les «extravagàncies anteriors»³⁰⁶ per a ingressar en el corrent del romanticisme liberal més moderat. Envaïts del sentiment nacionalista europeu predominant en els primers decennis de segle, però sense cap intenció de trencar amb un mercat interior castellà imprescindible, els pensadors conservadors catalans, i amb ells els burgesos, es van impregnar d'un apassionament per la recuperació d'una llengua i d'un passat d'arrels medievals, en part històric en part mític, vindicador d'una comunitat espiritual singular, i del retorn a una suposada organització social idíl·lica, el pairalisme, «connatural amb l'ànima catalana».³⁰⁷

Tot això fou la Renaixença, però a dir de Jordi Rubió i Balaguer, aquesta no es va «desenvolupar segons un programa prèviament elaborat», com tampoc no es pot indicar una data concreta d'inici del moviment, aquest «vivía latent en l'ànima col·lectiva», i «Un sentit de frustració històrica li donava alè».³⁰⁸ Amb aquesta predisposició d'ànim, el fet de que la Renaixença triomfés sota l'hegemonia del romanticisme fou, segons Rubió i Balaguer, una coincidència cronològica. Ja hauria triomfat temps enrera si circumstàncies polítiques més tranquil·les ho haguessin permès:

«El que hem sembla evident és que també el seu esperit hauria triomfat, encara que sota un signe literari molt diferent, al començament de segle, o en els dies optimistes de l'època constitucional, si la invasió francesa i les lluites polítiques que en foren la conseqüència no haguessin obstaculitzat el seu camí. (...)

³⁰⁵ Izard, *Industrialización...*, p. 55.

³⁰⁶ Vicens, *Industrials...*, p. 197.

³⁰⁷ Prats, Llorenç, *El mite de la tradició popular*, Barcelona, 1988, p. 179.

³⁰⁸ *Història de la literatura Catalana, III*, Montserrat, 1986, pp. 263 i ss.

No hem de cercar en moviments importats de l'exterior, com el Romanticisme, allò que era evolució biològicament normal de l'ànima del país posada en trànsit d'expansió vital.»³⁰⁹

De totes maneres, és fàcil d'imaginar que dins del programa conservador, aquell catalanisme primer tenia un rerefons intencionat: el d'agermanar sentiments al voltant de la crida patriòtica entre totes les classes socials. El mite de la Catalunya pairal s'atenia al tipus de societat treballadora i obedient en la qual desitjava viure la burgesia industrial: «Els fills són educats en el temor de Déu i el respecte als pares; el petit hereu i els altres germans comencen a prendre consciència de llurs respectius papers. La família treballa unida»; així s'ho imaginava F. Manel Pau, qui sentenciava, «tot es joia en lo mas».³¹⁰

Per altra banda, la intel·lectualitat burgesa catalana s'hi trobava d'allò més bé instal·lada en el romanticisme. Aquest corrent s'esgotava a Europa a mitjan segle, mentre que a Catalunya es va perllongar encara fins als darrers decennis del segle XIX. Les successives generacions d'intel·lectuals prosseguien pels conductes de l'historicisme germànic per un cantó, i de la tradició escolàstica per un altre, quan el positivisme ja dominava la majoria de l'Europa occidental.

Però fixem-nos en l'element dels renaixentistes, en primer lloc dels catòlics, que ara més ens interessa: la seva crítica ferotge a la moral i al pensament utilitarista.

JAUME BALMES

Un dels autors cabdals de la nova etapa fou el sacerdot nascut a Vic, Jaume Balmes i Urpià (1810-1848). Estudiant de dret i teologia a la Universitat de Cervera, obtingué el títol de doctor l'any 1835. Crític amb la ideologia il·lustrada i utilitarista,³¹¹ Balmes representa una figura de

³⁰⁹ *Id.*, p. 296.

³¹⁰ Citat a Prats, *id.*, p. 171, n.

³¹¹ Com diu Norbert Bilbeny, «Racionalistes i empiristes són per a Balmes "ideòlogos", com els temuts enciclopedistes. Pensadors posteriors, com els utilitaristes anglesos, els idealistes alemanys i els eclèctics francesos són qualificats de "turba de filòsofos universitaris".» *Filosofia contemporània a Catalunya*, Barcelona, 1985, p. 54.

transició entre el liberalisme progressista, i el conservadorisme, i de transacció amb el tradicionalisme tant carlí com eclesiàstic. En aquest sentit, va propugnar opinions polítiques dirigides a la conciliació del problema dinàstic que originava la guerra carlina, la qual, a més a més, dividia els catòlics espanyols. La seva màxima política fou, «armonizar la sociedad nueva con la sociedad vieja».³¹² Encara que només visqué 38 anys foren suficients per ésser escollit membre de la Real Academia Española, i de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, al deixar escrita una obra extensa i influent, entre la qual cal destacar *El protestantismo comparado con el catolicismo* (1842), *Filosofía fundamental* (1846), però, sobretot la seva obra més popular i traduïda, *El Criterio* (1845), que en opinió de C. Lascaris, «fue el catecismo de la burguesía española durante sesenta años».³¹³

Ningú com el Balmes filòsof perquè exemplifiquem un primer rebuig total de l'ètica utilitarista, en el seu cas des de l'òptica catòlica. Ha senyalat Salvador Giner que Balmes pogué unir-se implícitament als plantejaments dels radicals anglesos al proposar un programa d'acció social dirigit al major nombre possible de persones, però en el projecte catòlic del vigatà aquesta màxima no podia afectar ni els fonaments morals ni els teològics tradicionals.³¹⁴ Per exemple, els utilitaristes a partir de Hume negaven l'existència de Deu perquè no es pot tenir cap impressió original de la seva existència. Per a Hume, i per a tots els utilitaristes posteriors, el coneixement de la natura es sensible, és a dir, només és possible el coneixement i l'acció de l'home gràcies a les impressions, les passions o les sensacions. Naturalment, Balmes n'estava radicalment en contra i, fidel i incansable divulgador de la doctrina catòlica, negava qualsevol

---

³¹² Citat a González Cuevas, *Historia de las derechas...*, p. 106.

³¹³ Citat a Abellán, *Historia crítica...*, p. 355. Un altre estudiós de Balmes, Josep Mª Fradera, ha dit que «*El Criterio* es l'obra de religió més burgesa del segle XIX a Catalunya», *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*, Vic, 1996, p. 309.

³¹⁴ Giner, *Historia...*, p. 398. Tant Balmes com els utilitaristes buscaven el benestar de la majoria, perquè la màxima utilitarista pot ésser compartida per la major part de tendències filosòfiques. En cercar simplement «el benestar de la majoria» hi estaria gairebé tothom d'acord. La diferència es troba en la manera de fer-ho. Aquí catolicisme i utilitarisme discrepen radicalment i s'hi enfronten, com ho veurem repassant aquest capítol. Així, doncs, podem estar d'acord amb Benigno Pendás quan diu que «En España, el influjo de las doctrinas utilitaristas puede espigarse en una larga serie de autores, desde Meléndez Valdés a Jaime Balmes...», Estudio preliminar a, Jeremy Bentham, *Tácticas parlamentarias*, Madrid, 1991, p.21, sempre i quan la influència no vulgui dir identificació.

protagonisme al sensualisme en el procés del coneixement. Així podem llegir-ho, per exemple, a *El Criterio*:

«La conducta del hombre, así con respecto a la moral como a lo útil, no debe gobernarse por impresiones, sino por reglas constantes; en lo moral, por las máximas de eterna verdad; en lo útil, por los consejos de la sana razón»³¹⁵

Les passions o les impressions no tenien res a fer davant la veritat del dogma. Deu existeix i això és la veritat.

«La verdad es la realidad de las cosas. Cuando las conocemos como son en sí alcanzamos la verdad; de otra suerte caemos en el error. Conociendo que hay Dios conocemos una verdad, porque realmente Dios existe».³¹⁶

Entrant de ple en la crítica a la moral utilitarista, Balmes parlava de la falsa felicitat que suposava buscar el plaer material a la terra, felicitat calculada que ell identificava amb l'egoisme. A *Cartas a un escéptico en materia de religión* (1846), Balmes deixava escrit:

«Convendrá V. Conmigo en que el juicio sobre los grados de felicidad o desdicha no ha de fundarse en casos particulares, sino que debe estribar en el orden general, tal como resulta, y ha de resultar necesariamente, de la misma naturaleza de las cosas.

El mundo está ordenado tan sabiamente, que la pena, más o menos sensible, va siempre tras el delito. Quien abusa de sus facultades buscando placer, encuentra dolor; quien se desvía de los eternos principios de la sana moral para proporcionarse una felicidad calculada sobre el egoismo, se labra por lo común su desventura y ruina.»³¹⁷

Un any més tard, al llibre *Curso de filosofía elemental* (1847), Balmes feia una nova diatriba de la moral utilitària, en la qual afirmava que si bé

³¹⁵ Balmes, *Obras...*, Vol. III, p. 661.

³¹⁶ Id., *id.*, p. 488.

³¹⁷ Carta XIX, *La felicidad en la tierra*, [En línia], consultat a Internet, accessible a <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=1828>

«Lo moral es también útil», de cap manera la utilitat era sempre moral. No ho era la utilitat privada:

«Entre los errores que se han vertido sobre la materia merece un lugar preferente el que confunde la moralidad con la utilidad privada. Según esto, lo útil a un individuo es moral para él; lo nocivo, inmoral; lo que no daña ni aprovecha es indiferente; el orden moral es el conjunto de las relaciones de utilidad: quien obra con arreglo a ellas obra bien, quien las perturba obra mal. Las facultades de un ser deben dirigirse a proporcionarle el mayor bienestar posible: la relación con el grado de este bienestar es la medida de la moralidad de las acciones. Desde luego salta a los ojos que este sistema erige en base de la moralidad el egoismo (...)

¿Qué es la utilidad? Es el valor de un medio para lograr un fin (...)

Así, pues, las ideas de utilidad e inutilidad son esencialmente relativas; lo que es útil para una cosa es inútil para otra(...)

No hallamos, pues, en la utilidad privada el fundamento de la moralidad; ni aun refiriéndola a las facultades intelectuales nos da la regla buscada (...)³¹⁸

Com tampoc no ho era la utilitat pública:

«Al desaparecer el interés privado se ofrece desde luego el común. ¿Será posible cimentar la moralidad en la utilidad de todos, por manera que lo que conduzca al bien común sea moral y lo que a él se oponga sea inmoral? Desde luego ocurre una grave dificultad contra esta doctrina: ella rechaza el egoismo como base de la moral; pero, en cambio, exime de la moralidad al individuo en aquellas acciones que no tengan relación con la sociedad, de suerte que para un individuo solo, aislado, no habría orden moral. La razón es evidente: si la moralidad es la relación al bien común, cuando esta relación falta no hay ni puede haber moralidad: la consecuencia es profundamente inmoral, pero legítima, necesaria; no hay medio de eludirla (...)³¹⁹

Adduint aquests arguments, doncs, Balmes atacava de manera directa tots els supòsits de la moral utilitària benthamiana:

³¹⁸ Balmes, *Obras...*, Vol. III, 2ª ed., 1963, pp. 101-105.

³¹⁹ Id., *id.*, p. 105.

«Los que confunden la moralidad con la utilidad, sea que hablen de la privada o de la pública, caen en el inconveniente de reducir la moral a una cuestión de cálculo, no dando a las acciones ningún valor intrínseco y apreciándolas sólo por el resultado. Esto no es explicar el orden moral, es destruirle.»³²⁰

Ja podem contrastar la diferència d'aquestes afirmacions amb les de Bentham, qui deia, si recordem, seguint les petjades de Hume i de l'utilitarisme francès (Helvétius, D'Holbach), que el fonament de tota virtut es trobava a la utilitat.

A la llum dels escrits de Balmes, doncs, hauríem de parlar en realitat no d'influència sinó de refutació sistemàtica del principi d'utilitat benthamià, segons aquest l'entenia, com a regla única que aprovava o desaprovava qualsevol acció dels homes. Si l'utilitarisme cercava el plaer i rebutjava el dolor, el tipus de moral burgesa catòlica i conservadora que Balmes predicava, quedava exemplificada a les planes de *El Criterio* amb models de virtut cristiana i d'honor castrense. Segons aquesta moral el plaer sempre havia de quedar relegat davant el deure, per més dolorós i sacrificat que aquest fos:

«(...) la hermana de la Caridad que asiste al enfermo, que le alivia y consuela, sufre más de una vez tormentos atroces, mas por esto su acción no deja de ser heroicamente virtuosa (...).

Un valiente está encargado de un puesto peligroso: el riesgo crece por momentos; a su alrededor van cayendo sus camaradas, los enemigos se aproximan cada vez más; apenas hay esperanza de sostenerse, y la orden para retirarse no llega. El desaliento entra por un instante en el corazón del valiente. ¿A qué morir sin ningún fruto? El deber de la disciplina y del honor, ¿se extenderá hasta un sacrificio inútil? ¿No sería mejor abandonar el puesto, excusarse a los ojos del jefe con lo imperioso de la necesidad? No, responde su corazón generoso; esto es cobardía que se cubre con el nombre de prudencia. ¿Qué dirían tus compañeros, qué tu jefe, qué cuantos te

---

³²⁰ *Id.*, id., pp. 106-107.

conocen? ¿La ignominia o la muerte? Pues la muerte, sin vacilar, la muerte (...) y la razón ha triunfado, el deber se ha cumplido.»³²¹

JOSEP FERRER I SUBIRANA

Un parell d'anys abans, un altre escriptor catòlic i amic seu, Josep Ferrer i Subirana, ja havia liderat la batalla contra la difusió de les idees utilitàries a la societat, la qual cosa considerà prou important com per a elaborar quatre articles que aparegueren l'any 1841 a la revista *La Civilización*. El propi Ferrer i Subirana, junt amb Joaquim Roca i Cornet i Jaume Balmes, havien fundat aquesta publicació, continuació d'una altra anterior anomenada *La Religión*.³²² Als articles, Ferrer estenia la crítica del principi d'utilitat també al camp legislatiu i contra l'aplicació de tal principi en les relacions entre governs. Recolzat en l'argument del relativisme implícit en el concepte d'útil, Ferrer i Subirana iniciava les crítiques arremetent contra la vessant legislativa en considerar

«que Bentham anduvo errado al proclamar este principio como la única regla que debe seguirse; y esta idea es la que combatimos con toda la sinceridad de nuestras palabras, con toda la fuerza de nuestras convicciones; porque sobre creerla falsa en sí, pensamos ser nociva, siquiera por su sentido avieso, y por las funestas interpretaciones que puede dársele (...) si hay una palabra relativa, una palabra elástica, que se doble a mil sentidos (...) es la palabra que acabamos de escribir [útil] (...): lo que es muy útil al comprador, suele ser excesivamente nocivo al vendedor (...).

Si la utilidad es una idea relativa y que raras veces deja de estar acompañada de algún perjuicio, y si la justicia es una idea absoluta (...) se advertirá, no con dificultad, que la utilidad unas veces irá asociada a la justicia y que otras andará separada, enteramente reñida (...). Una es la justicia, la utilidad es múltiple...»³²³

³²¹ Balmes, *Obras...*, pp. 661-662.

³²² Fradera, *Jaume Balmes...*, p. 48.

³²³ “Bentham. Escuela utilitaria”, *La Civilización*, 1841, Vol. I, art.1º, pp. 529-545.

El principi del major bé pel major nombre era incompatible també, segons Ferrer, per a regir les relacions entre governs, perquè malgrat que el principi, així escaridament presentat,

«tiene algo que deslumbra y seduce (..) solo, enteramente solo, no puede ser la guía de los legisladores ni de los gobiernos (...). Esa doctrina es profundamente egoista, es inmoral, es pérfida (...). La utilidad es un cálculo; y antes de verificar el acto se contrapesarán las ventajas con los inconvenientes (...). Con la adopción de este principio quedan sancionados todos los atentados y las mayores iniquidades. Así justificais a los romanos en su espíritu de usurpación y de conquista; así justificais el inhumano despojo de la Polonia; así justificais la conducta de la Gran Bretaña, de esa nación que con tanta exactitud aplica y tan fielmente sigue el principio de utilidad».³²⁴

Al tercer article, Ferrer intentà justificar l'atac al qual sotmetia unes idees que considerava perilloses i immorals, però sobretot ens deixava una prova inequívoca del grau d'infiltració i vulgarització que aquestes havien assolit dins la societat:

«Cuando nace una doctrina, y si llega sobre todo a alcanzar popularidad, y si seduce hasta los aventajados talentos, extravía la multitud y puede influir en la legislación y en las costumbres; preciso es ahogar esa doctrina en su germen, mostrar lo que tiene de falso y lo que envuelve de peligroso, persiguiéndola en sus consecuencias funestas y en sus aplicaciones absurdas. Tal es la tarea que nos hemos impuesto, respecto al principio utilitario, ese principio que tanta boga ha tenido y en el que candorosamente creyeron muchos...»³²⁵

Finalment, el quart article de la sèrie, Ferrer el dirigia a escometre la moral utilitària a la qual acusava d'ignorar quin era el veritable caràcter humà. Aquest no era cercar el plaer i rebutjar el dolor, sinó tot el contrari:

«La naturaleza, dicen los apóstoles de esta filosofía, y repite el jurisconsulto británico (...) ha puesto al hombre bajo el imperio del placer y

³²⁴ «Bentham. Escuela utilitaria», *La Civilización*, 1841, Vol. II, art. 2º, pp. 18-29.

³²⁵ «Bentham. Escuela utilitaria», *La Civilización*, 1841, Vol. II, art. 3º, pp. 289-304.

del dolor (...). Muy mal conocen al hombre (...); no es porque se saboree en el placer sino porque sufre el dolor, porque pone coto a sus instintos, barrera a sus pasiones, dique a sus deseos, porque enfrena su ímpetu y domina su voluntad; no por sus goces y delicias sino por sus abnegaciones y sacrificios (...). Si la utilidad ni corta las aviesas y torcidas inclinaciones del hombre, ni le lleva por el camino de la probidad y de la justicia, e incapaz es de alentarle y comunicarle impulso para grandes acciones y empresas extraordinarias, imposible es que sea el apoyo, el origen, el centro de la moral...»³²⁶

Malgrat les desaprovacions que a Ferrer i Subirana li mereixien la moral i la legislació d'inspiració utilitarista, per a ell Bentham fou autor d'una obra filosòfica humanitària: «Su filosofía está llena de interés para la humanidad (...) abunda Bentham más en ideas que en sentimientos instintos; es más lógico que ardiente.» Aquesta crítica amable anava dirigida a l'obra estrictament liberal del jurisconsult anglès, és a dir, a la part respectuosa amb la propietat privada i amb el manteniment de la pau al carrer, qüestió aquesta del màxim interès per a la burgesia industrial del moment. Recordem també que l'escola utilitarista anglesa, fou anomenada radicalisme filosòfic per la voluntat reformadora i pràctica que tots ells demostraren en els seus escrits i accions.

En aquesta línia, projectes com el del nou model de presó de Bentham, el *Panopticon*, aplegaren el reconeixement i la simpatia de la classe benestant, cada cop menys afecte a la llibertat romàntica i més inclinada al discurs de l'ordre i del progrés.³²⁷ En paraules de Ferrer, Bentham

«no combate la propiedad como la combatió el publicista milanés [Beccaria] (...) si bien no defiende la pena de muerte, no la ataca tampoco con la energía con que se había atacado (..) no rechazando su aplicación en algunos casos (...). No seguiremos uno por uno los tratados de este esclarecido talento (...).

³²⁶ «Bentham. Escuela utilitaria», *La Civilización*, 1841, Vol. II, art. 4º, pp. 433-446.

³²⁷ Torno a remetre per a la qüestió del control social a Pomares; Valentin, «Aproximación al control...», pp. 543-548.

Mas permítasenos citar el sistema penitenciario a cuyo nombre la beneficencia se alegra y lanza la humanidad un suspiro de placer [*La Panóptica*].»³²⁸

XAVIER LLORENS I BARBA

Una altra figura central de la Renaixença fou el filòsof Xavier Llorens i Barba (1820-1872). Llorens va ser deixeble de Ramon Martí d'Eixalà, un jurista i filòsof que va ser el mestre laic de bona part de la futura intel·lectualitat romàntica catalana. Del mestratge de Martí d'Eixalà, Llorens va adquirir interès per l'anomenada escola escocesa del sentit comú, els autors més importants de la qual eren Thomas Reid, Dugald Stewart i William Hamilton. Al seu torn, Llorens va ser professor de Metafísica a la Universitat de Barcelona.

Bona part de la filosofia de Llorens i Barba es conserva gràcies als seus alumnes, ja que anaren publicant posteriorment els apunts de les classes. Una altra influència important per a Llorens fou la del romanticisme alemany, en particular del pare del nacionalisme alemany Herder, l'iniciador del moviment literari *Sturm und Drang* i de la idea del *volkgeist*. Des de la càtedra, seguint Herder, Llorens explicava que l'esperit nacional d'un poble era obra de la religió i dels sentiments del poble, i tot plegat sempre es reflectia a la poesia de la nació en qüestió. A partir d'aquell primer substrat l'esperit nacional elaborava posteriorment una filosofia i una ciència, en demostració «del grau de maduresa assolit»³²⁹ per la nació.

En el discurs que pronuncià a la inauguració del curs universitari 1854-1855, Llorens explicava com aquell segon nivell més profund elaborat pel pensament nacional en forma de filosofia i ciència, saber dipositat a les diferents facultats universitàries, havia de ser transmès entre els joves però sempre amb cura de no fer-ho des de cap punt de vista utilitari.

---

³²⁸ “Bentham. Escuela utilitaria”, *La Civilización*, 1841, Vol. I, pp. 529-545.

³²⁹ Bilbeny, *Filosofia...*, p. 183.

«Si bien al parecer una sola Facultad es la destinada al logro de este objeto, no contribuyen a él en menor grado las demás, que encargadas de disponer a la juventud al ejercicio de nobles profesiones no se dejen llevar de un punto de vista exclusivamente práctico, sino que se eleven constantemente a la región de los principios, a aquella región en que la ciencia se avalora por la verdad que encierra, no por las utilidades que granjea».³³⁰

Alumnes com Francisco Giner de los Ríos, Menéndez Pelayo, Torras i Bages, Rubió i Lluch o Codina i Vilà reberen el magisteri de Llorens, alguns dels quals, en la cadena del coneixement universitari, traspassaren aquelles idees a futurs ideòlegs com Enric Prat de la Riba i Verdaguer i Callis.³³¹

MANUEL MILÀ I FONTANALS

Coetani de Rubió i Ors i de Llorens i Barba era Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), un dels més sòlids defensors de la cultura del romanticisme de mitjans de segle. Llicenciat en dret l'any 1841, formà part en un primer moment de les redaccions dels periòdics *El Vapor* i *El Propagador de la Libertad*, i es doctorà en literatura a la Universitat de Barcelona, on hi exercí de catedràtic de Literatura General i Espanyola. S'interessà per la literatura provençal, i obtingué també un bon coneixement de l'obra dels autors romàntics alemanys, entre ells Herder, Goethe, Schiller, Novalis i els germans Schlegel.

L'ideari estètic de Milà el portà a pregonar contra «la puixant invasió del positivisme», qualificant les idees enciclopèdiques i socialistes de ser les «concepcions en més alt grau antipoètiques»,³³² així com a defensar l'autonomia creativa de l'art que «l'allibera, per tant, de qualsevol finalisme teòric o funció utilitària».³³³ Una bona mostra de l'atac de Milà a la

³³⁰ *Oración inaugural que en la solemne apertura de estudios del año 1854-1855, dijo en la Universidad de Barcelona*, Barcelona, 1854.

³³¹ Bilbeny, *Entre Renaixença...*, p. 52.

³³² Milà i Fontanals, Manuel, "De la poesia contemporània", 1854, dins *Teoria romàntica*, a cura de Manuel Jorba, Barcelona, 1977, p. 107.

³³³ Bilbeny, *Filosofia...*, p. 206.

perspectiva utilitària de l'art la tenim en els següents fragments d'un article aparegut al *Diari de Barcelona*, l'any 1857:

«Como quiera que sea no cabe duda en que el fin de la industria es la utilidad y que esta se ha considerado y ha debido considerarse siempre como muy distinta de la belleza. Esto no obstante algunos prosistas y versistas de nuestros días, oponiéndose a las nociones del sentido común y olvidando adrede el evidente prosaismo de lo que sólo es útil, han aclamado una nueva poesía: la poesía de la industria (...)

La industria suprimirá acaso la poesía, mas no creará otra nueva, pues cada día se va haciendo más impropia para figurar en las pinturas sometidas a las condiciones del arte, para servir a la vida moral, para desarrollar el sentido estético y la verdadera noción de lo bello (...)

Las máquinas sustituyen al hombre cuya destreza, vigor, expresión y actitudes daban un carácter artístico a las antiguas faenas (...)

La industria es cada vez y a medida que adelanta más artificial, es decir, menos fácil de comprender, y más apartada de la naturaleza (...)

Por otra parte cuanto mayor es su perfección industrial más se alejan de las formas y de las apariencias de los objetos naturales; más transforma estos mismos objetos para acomodarlos a su empleo útil, sin que esta transformación lleve ni deba llevar mira alguna artística. Y como además la industria lucha continuamente con la naturaleza, como, por ejemplo, arranca sus bosques y corta con ferreas paralelas sus más risueños o sus más misteriosos paisajes, tiende cada día más a turbar los encantos poéticos de las perspectivas naturales. Por lo demás no creemos que por muy poderosa que sea su invasión llegue a matar la poesía (...).

Si ahora por razón del dominante espíritu utilitario no menos que por el descrédito que sus propios abusos le han acarreado se muestra la poesía estenuada e impotente, los instintos que en otras épocas la han dado vida y lozanía buscarán de nuevo salida, vencerán los obstáculos y se revestirán de su propia forma. No se ha visto todavía la última primavera».³³⁴

Un punt de vista que Milà va defensar sempre. Així, l'any 1869, seguia escrivint:

---

³³⁴ Milà i Fontanals, Manuel, "La poesía y la industria", *Diario de Barcelona*, 3/10/1857, pp. 8153-8154.

«Com que, d'altra banda, la nostra època és fecunda en mudances exteriors, i com que, segons la candorosa apreciació de molts, no hi ha mudança que no sigui millora, ha semblat que havia de seguir un curs igual la inspiració poètica i que l'art havia de progressar al compàs de les invencions científiques i de llurs útils engendraments (...)

Malgrat unes teories tan desconsoladores, no ha arribat encara, ni arribarà, el període de completa absència de la inspiració estètica, que valdria tant com la mutilació de l'ànima humana...»³³⁵

I encara l'any 1876, el mateix autor, mantenia obstinadament la primacia estètica del bell contra l'insuficiència d'allò purament lògic i científic:

«És fàcil de reconèixer fins a quin punt es diferencien la contemplació del poeta i els estudis del botànic. El primer s'acontenta amb l'aspecte de la flor, amb els elements sensibles de l'objecte, amb l'animada harmonia que en el conjunt resplendeix. El botànic en separa les parts, n'estudia els elements aïllats, va traient de la seva investigació lleis generals. El primer cerca la bellesa que per ella mateixa es presenta; el segon la veritat que s'oculta a l'interior. Hom dirà que la bellesa torna a aparèixer quan es coordinen conceptes que s'han anat adquirint, i se'n forma una admirable composició; però si els conceptes es mantenen en l'esfera purament lògica causaran l'efecte *incomplet* de l'agradable estètic, no del bell.»³³⁶

JOAN MAÑÉ I FLAQUER

Fora dels cercles filosòfics universitaris, però plenament inserit dins del moviment romàntic i conservador, el periodista que amb el temps havia de ser l'ànima del *Diario de Barcelona*, Joan Mañé i Flaquer, escrivia el 1849 una diatriba en clau desfermadament elitista contra l'esperit utilitarista. Que tenia en ment l'utilitarisme, ho veiem en la indirecta referència al «menor número», i en parlar de «mezquino egoismo», que era, com ja sabem, la manera com es titllaven les tesis d'aquella escola. Per què —acabava

³³⁵ Milà, "De l'antitradicionalisme en poesia", 1869, dins *Teoria...*, p. 43-44.

³³⁶ Milà, "Observacions sobre la bellesa intel·lectual", dins *Teoria...*, p. 95.

preguntant-se a la primera part d'aquest article— la literatura havia de preocupar-se per les misèries irremeiables de la majoria de la societat?

«Ahora, vergüenza más que dolor causa el decirlo, se ensalzan y exageran las virtudes de la multitud, acriminando con implacable ferocidad las faltas del menor número, a impulsos de un mezquino egotismo; dáse al pueblo adulator incienso para que deposite humilde su ofrenda en la gaveta del comerciante literario.

Satisfechos del eco que tales declamaciones encuentran en el público; excitados por el interés que logran despertar entre la plebe, parte la más numerosa de la sociedad, pero no el mejor juez en materias literarias, procuran los jefes renombrados de la literatura moderna excederse unos a otros, como disputándose el premio de tan ominosa carrera, pintando con los más vergonzosos colores aquellos cuadros de horribles figuras, sarcasmo contra la moral y el buen gusto.

La reforma social es su caballo de batalla, el folletín sus armas para el combate. Lejos de nosotros la idea de que la sociedad haya llegado a su estado de perfección; la marcha social no es satisfactoria, lo confesamos (...) ¿Por qué, pues, desgarrar de continuo las carnes con un doloroso e inútil examen? ¿A qué poner en descubierto la herida que el contacto del aire necesariamente ha de emponzoñar? ¿A qué presentar a los ojos del enfermo su incurable llaga? ¿No es esto reducirle a la desesperación con ferocidad inhumana?»³³⁷

A la segona part, Mañé insistia en els mateixos arguments, tot insinuant que la literatura hauria de servir per a ensenyar al poble la veritat i la virtut de les classes altes.

«Ahora forman el objeto principal de las novelas aquellos hechos que debieran cubrirse con el velo del olvido o tocarse solo incidentalmente: ahora se acude a las existencias desordenadas, a las costumbres corrompidas, o a las monstruosidades sociales. Esto es un cálculo por parte de los escritores, pues procuran así cautivar la atención de la multitud, siempre ávida de tal género de interés, y adular las tendencias del populacho, poniendo en ridículo las clases altas de la sociedad (...).

---

³³⁷ Mañé y Flaquer, J., “De la literatura en nuestros días”, art. I, *El Bien Público*, 8, 16/02/1849.

Ya que el escritor ejerce en el día tan poderosa influencia ¿Por qué no la emplea en la educación del pueblo, encaminándole a la práctica de la virtud y a la profesión de la verdad? ¿No sería de esta manera más hermosa y elevada su misión? (...)»³³⁸

Alguns anys més tard, el propi Mañé, ja fora de l'àmbit de la literatura però preocupat sempre per la virtut del poble, suggeria als seus lectors algunes instruccions concretes per a assegurar la missió fonamental d'educar el poble:

«Ciérrense las puertas de los talleres a los trabajadores de malos antecedentes, que son levadura de desmoralización para los demás; procúrese no amontonar sexos y edades en las fábricas; estimúlense las virtudes y la religiosidad de los obreros; castígnense sus faltas sin remisión, pero con justicia y dentro de la ley. Foméntese la piedad del pueblo y su antiguo amor a las tradiciones del país, dando importancia a sus fiestas religiosas y populares. Mas destiérrense sin vacilación las costumbres exóticas y contrarias a la naturaleza de los catalanes: prohíbanse las corridas de toros, importación reciente (...): suprímanse los cafés chantants, que tan mal se avienen con las costumbres de un pueblo sobrio y morigerado.»³³⁹

LA RESISTÈNCIA AL POSITIVISME

Fora de comptades excepcions, doncs, entre les qual podem citar els metges Pere Mata, Pere Felip Monlau —aquest darrer molt influït pel magisteri de l'utilitarista Mateo Seoane—, o Josep Miquel Guàrdia i Bagur, qui es proclamà deixeble de Comte,³⁴⁰ l'utilitarisme i, en general, les corrents positivistes de la cultura europea de mitjans de segle no van ser acceptades dins les nostres fronteres per la intel·lectualitat lligada a la burgesia, ni pel que fa a Catalunya ni a la resta d'Espanya.

³³⁸ “De la literatura...”, Art.”, II, *El Bien Público*, 18, 26/2/1849.

³³⁹ Mañé y Flaquer, J., “Escritos políticos”, dins *Colección de Artículos*, Barcelona, Imp. Antonio Brusi, 1856, p. 453.

³⁴⁰ Bilbeny, *Filosofía...*, p. 73.

L'any 1859 Charles Darwin va publicar *L'Origen de les espècies per via de selecció natural*. A Catalunya, però, el primer comentari seriós de les obres revolucionàries de Darwin no va arribar fins a l'any 1867 fet pel metge José de Letamendi, en unes conferències pronunciades a l'Ateneu Català, en les quals Letamendi va atacar no només les tesis darwinianes, sinó també el monisme i el materialisme de Comte i de Lamarck.³⁴¹ Les primeres traduccions aparegudes a Barcelona dels treballs de Darwin no arribaren fins al 1876. No cal dir que el catolicisme feu un front comú contra les teories evolutives i de la selecció natural durant molt de temps. Però no només es criticà el darwinisme. Dintre de l'apologètica catòlica més intransigent, l'any 1884 es publicà, i fou molt reeditat i traduït, *El liberalismo es pecado*, de Sardà i Salvany (1844-1916). Segons l'autor,

«en el orden de las ideas [el liberalisme] es un conjunto de ideas falsas; en el orden de los hechos es un conjunto de hechos criminales, consecuencia práctica de aquellas ideas (...). El fondo común de ellos [dels principis liberals] es el racionalismo individual, el racionalismo político y el racionalismo social».³⁴²

En el fons Sardà i Salvany només feia que seguir les tesis vaticanes que condemnaven «los principales errores de nuestra época», i que qualificaven el socialisme, el comunisme, les societats secretes, les societats bíbliques i les societats clérigo-liberals de «doctrinas pestilenciales».³⁴³ L'any 1925 el rebuig es mantenia per part de la revista catòlica *Critèrion*, la qual pretenia «contribuir modestament, des de les esferes de l'especulació filosòfica, a reaccionar contra tota llei de formes degradants del positivisme i de l'utilitarisme».³⁴⁴

El positivisme com a sistema filosòfic només entrarà a Espanya a partir de 1875 i quan entri ho farà molt dèbilment, des d'una actitud passiva, sense creació original, i sempre mediatitzat per l'Església catòlica, i la insuficient alfabetització motivada per l'escassa estructura educativa. La

³⁴¹ Glick, Thomas F., *Darwin en España*, Barcelona, 1982, p. 14.

³⁴² *El liberalismo es pecado*, Barcelona, 1884, pp.14-15.

³⁴³ *La Encíclica del 8 de diciembre de 1864 y el Syllabus*, Barcelona, 1868, p.32.

³⁴⁴ Bilbeny, *Filosofia...*, p. 36.

confiança en el progrés degut a l'avenç de la ciència i de la tècnica es produí sobretot entre les classes inferiors urbanes; fou entre els obrers, i en general, entre les capes menys instruïdes de les ciutats on agafà força la idea del progrés indefinit de la societat.³⁴⁵ S'ha dit també que fou a les classes populars «donde se da una resuelta persistencia del Romanticismo, tanto en sus manifestaciones vitales espontáneas com en cuanto se refiere a la continuidad del romanticismo liberal»³⁴⁶ però, com a la segona part d'aquest estudi deixarem palès, fou l'utilitarisme, ben contrari a l'esperit romàntic, el que persistí entre les actituds i pensaments de l'obrerisme català de la segona meitat del segle XIX.

---

³⁴⁵ Jover, et al., *España: sociedad...*, p. 208.

³⁴⁶ Id., *id.*

CAPÍTOL VII

LA PERSISTÈNCIA DE L'UTILITARISME

EL PRIMER REPUBLICANISME

Cap a l'any 1848, l'Europa de la Restauració post-napoleònica iniciada amb els tractats del Congrés de Viena havia caducat.³⁴⁷ Les revolucions europees d'aquell any, en les quals es barrejaren les reivindicacions nacionalistes i els conflictes socials en un context de crisi econòmica, produïren en alguns països moviments polítics i també un canvi radical d'idees. La sensibilitat romàntica, el sentimentalisme i l'idealisme predominants fins aleshores deixaren pas a la reaparició d'una nova era dominada per la confiança en la raó i la ciència, recolzada en els avenços tècnics prou evidents per a tothom. El positivisme, que ja es trobava en els plantejaments del comte Saint-Simon, en la seva voluntat d'estendre l'esperit científic a l'home i a les societats, va ser reformulat i esdevingué filosofia de la ciència a mans del seu antic secretari, Auguste Comte.

En el terreny de la literatura triomfava un nou corrent realista; les novel·les s'ompliren de descripcions gairebé psicològiques, un bon exemple de les quals foren les del francès Gustave Flaubert. Per altra banda, durant les jornades revolucionàries el nou discurs socialista, el del manifest de Marx i Engels, havia sortit al carrer exhibint la força explosiva d'una lluita de classes que amenaçava amb l'abolició del règim burgès. Les revoltes foren

---

³⁴⁷ Droz, *Europa...*, p. 269.

seguides de dures repressions i un llarg període de clandestinitat, però el modern moviment socialista sorgí aleshores.³⁴⁸

A Catalunya, en canvi, es vivia de ple l'etapa del romanticisme historicista. En el terreny literari triomfaven les novel·les històriques de Walter Scott; Balmes era la lectura preferida de la burgesia, del qual rebien lliçons de seny i de catolicisme, i encara estava per arribar la restauració dels Jocs Florals, amb tota la seva càrrega d'història romàntica i patriòtica. El positivisme tingué barrat el pas encara durant moltes dècades.

Quant a la qüestió social, la repressió governamental posterior a la crema de convents i a les revoltes de 1835-1837, no havia pogut dissoldre del tot el descontentament que es vivia al carrer. Malgrat un intent de reacció i control de la situació política i social per part dels moderats, capitanejats pel baró de Meer, els aldarulls tingueren continuïtat a la ciutat comtal. Un dels episodis significatius d'aquells moments (1840) fou l'intent d'enderrocar la fortalesa i presó de la Ciutadella, que provocà la declaració d'estat de setge del capità general de Catalunya, Van Halen, l'any 1841. Lluny d'apaivagar-se, la tensió al carrer anà pujant d'intensitat; una revolta a finals de l'any següent acabà amb el bombardeig de Barcelona sota les ordres del cap del govern, el general Espartero, i un segon bombardeig hi tingué lloc el dos de setembre de 1843, ordenat pel general Prim a conseqüència de la bullanga coneguda amb el nom de «Jamancia».

Les protestes populars i les reivindicacions democràtiques foren les primeres passes dels republicans, sinó encara com a partit polític sí com a grups d'agitadors que actuaven a favor dels drets de les classes populars. Així, demanaven el desmantellament de la Ciutadella, i la llibertat de culte i d'imprensa, o la descentralització del poder, però també la fixació d'impostos sobre els productes de luxe, l'educació, i el vot del poble o la protecció de la vellesa, etc. «És el temps —ha dit Fontana— en què el republicanisme adquireix força i consciència amb homes com Abdó Terrades».³⁴⁹

---

³⁴⁸ Giner, *Historia...*, pp. 539 i ss.

³⁴⁹ *La fi de l'antic règim...*, p. 286.

ABDÓ TERRADES I *EL REPUBLICANO*

Abdó Terrades i Paulí (1812-1856), nascut a Figueres en plena ocupació napoleònica, es traslladà de jove a Barcelona on fou un seguidor de les idees saint-simonianes i, posteriorment, cabetianes. L'any 1838 va estrenar l'obra de teatre satírica i antimonàrquica *Lo Rei Mico-micó*, la qual es feu molt popular i, posteriorment, l'any 1841, va editar una sèrie de fulls volants de crítica política, *Hojas*, que acabarien convertint-se en el periòdic *El Republicano*. Un altre èxit de popularitat per a Terrades fou la lletra de l'himne republicà *La Campana*, la qual fou musicada per l'altra apòstol del republicanisme barceloní, Josep Anselm Clavé. L'any 1842 Terrades fou elegit alcalde de Figueres, però en negar-se a jurar fidelitat al regent Espartero hagué d'exiliar-se a França.

Una petita mostra del to i de les creences del grup republicà ens la dona la lectura del seu periòdic més representatiu del moment, *El Republicano*. Lligats al saint-simonisme i, per tant a l'utilitarisme i al positivisme, aquestes doctrines suraven a les seves planes, com es pot llegir, per exemple, en un remittit «a los Ciudadanos Redactores», on s'hi podia llegir:

«esperamos que el pueblo, ese único y legítimo soberano, sabrá sacar el fruto de las luminosas doctrinas, porque el siglo actual es siglo de positivismo, grande por sus colosales hechos, filósofo sin vanas e inútiles teorías, profundo y severo por la pureza de sus doctrinas, por la rectitud y constancia con que camina a la dicha y construye el grandioso edificio del porvenir (...)».³⁵⁰

Quant a les accions pràctiques que es reclamaven, aquestes es dirigien, naturalment, a primar la utilitat contra tot allò que fos superflu. Per exemple, es demanava el dret de vot pel poble, «porque las masas populares, los hombres más útiles, los ciudadanos del trabajo y de las

³⁵⁰ *El Republicano*, 17, 7/11/1842, p. 2.

virtudes no tienen voto».³⁵¹ Amb aquest argument saint-simonià l'obrer podia enfrontar-se a la resta de classes socials (burguesia, noblesa i estament eclesiàstic), a les quals podia titllar d'inútils o d'improductives, i a més a més d'explotadores. Com tindrem temps de comprovar a la segona part d'aquest estudi, el raonament de l'home més útil es mantingué i feu fortuna en el futur, sobretot entre el proletariat internacionalista.

En conseqüència amb aquell raonament, a les planes d'*El Republicano* es reclamava també, «que se supriman todos los empleados, oficinas y sueldos inútiles».³⁵² I es considerava de la màxima importància, per a que la societat futura fos justa, el desenvolupament de l'educació a tot el poble i l'extirpació de l'ociositat inútil:

«que no baste establecer salas de asilo, escuelas, talleres, modelos, publicar cartillas, etc., sino que se debe examinar todos los años el estado en que se halla la instrucción pública y hacer responsables las autoridades y a los curas de la asistencia y aplicación de los niños. La España no prosperará si no se quita ese semillero de vagabundos que desde que pueden arrastrarse por la calle se acostumbran a una vida holgazana y aventurera. Además, debe fijarse un término, pasando el cual todo el que no sepa leer y escribir pierda los derechos políticos del ciudadano».³⁵³

JOSEP ANSELM CLAVÉ

La vida, l'obra i el pensament social de Josep Anselm Clavé (1824-1874), representen un model de virtuts utilitàries. Cabetià i republicà, a l'edat de 19 anys va participar a la revolta de *La Jamancia* (1843), on va prendre contacte amb Abdó Terrades i Narcís Monturiol. Sufocada la bullanga per les tropes del govern, el jove republicà fou empresonat durant dos anys. En sortir de la presó, a principis de 1845, Clavé i un grup d'amics crearen «una modesta sociedad, con el objeto de ocuparnos en el estudio

³⁵¹ “Diálogos políticos entre Guindilla y el tío Rebenque”, *El Republicano*, 5, 10/11/1842, p. 2.

³⁵² Id., *id.*, 9, 10/12/1842, p. 2.

³⁵³ Id., *id.*, 11, 24/12/1842, p. 2.

de varios instrumentos de música cuyas primeras nociones poseíamos».³⁵⁴ Un cop constituïda aquesta primera societat filharmònica, anomenada *La Aurora*, li vingueren a Clavé els primers pensaments de dirigir en benefici del proletariat «la propagación de sociedades análogas en nuestro patrio suelo».³⁵⁵ A partir del Carnestoltes de l'any 1846 *La Aurora* va ser rebuda en els salons de les famílies benestants, qüestió aquesta que obligà al grup a refinar els costums i la bona educació, ja que, segons Clavé, aquestes eren algunes de les mancances més greus de l'obrer del moment.

Com diu Ricard Vinyes, Clavé havia connectat amb els «pisos» i «salons-taller» que existien a Barcelona, mantinguts per joves estudiants, menestrals i artistes, allò que se'n deia «l'element filantròpic».³⁵⁶ Aquell món fins aleshores desconegut obrí noves perspectives a la imaginació de Clavé, un Clavé ja impregnat d'utilitarisme, i d'idees de reforma moral i intel·lectual dels obrers. Si els seus companys d'orquestra, abans freqüentadors de «tabernas y garitos», a més d'ignorants «de los más simples principios de buena educación», havien anat refinant llurs hàbits i inclinacions en contacte amb els salons d'un estrat superior, el mateix procés de transformació aconseguïen altres obrers, amb l'únic remei d'aproximar-se a nous ambients, més sans i agradables que els que fins aleshores freqüentaven. Així doncs, per a Clavé l'objectiu immediat va ser allunyar els obrers d'aquells «inmundos cafetines, guarida de meretrices y tahures, que con el infame cebo de lascivos cantares sabian atraer a los incautos hacia un insondable abismo de degradación y de miseria»³⁵⁷. Com va descriure el propi Clavé, en una coneguda frase que crec faríem bé de reinterpretar-la en tot el seu esperit utilitari, [se fue] «abriendo a mi imaginación un vasto campo en que elaborar mi pensamiento dominante de servir de alguna utilidad a mis antiguos compañeros de trabajo».³⁵⁸

Posteriorment, vingueren els anys de la redacció dels periòdics *La Fraternidad*, i *El Padre de Familia*; la col·laboració plena de Clavé «amb el moviment republicà de signe icarià i comunista»,³⁵⁹ i l'organització de la

³⁵⁴ J.A.Clavé, "Las sociedades corales en España", II, *Eco de Euterpe*, 348, 12/8/1867, p. 89.

³⁵⁵ Id., id.

³⁵⁶ Vinyes, "Cant, ball i festa...", p. 30.

³⁵⁷ Clavé, "Las sociedades...", id.

³⁵⁸ Id., id., p. 90.

³⁵⁹ Carbonell i Guberna, Jaume, *Josep Anselm Clavé i el naixement del cant coral a Catalunya (1850-1874)*, Capellades, 2000, pp. 58-59.

primera societat coral, l'any 1850, amb un nom de ressonàncies ben explícites, *La Fraternidad*. No és gaire difícil d'entendre que, l'acostament de Clavé a l'ambient dels pisos, al grup dels xarons,³⁶⁰ un ambient acomodat, però més radical i contestatari amb la cultura establerta, feu que tant el moviment coral —en plena efervescència: vint-i-una societats formades ja l'any 1854—, com el propi Clavé fossin mirats pels cercles poderosos de la burgesia amb recel i oberta enemistat.

L'any 1856, el músic va ser perseguit i desterrat a les illes Balears, a conseqüència de l'agitació obrera que sacsejà tot el bienni progressista (1854-1856), període en el qual va tenir lloc la qüestió de les «selfactines», màquines de filar que disminuïen els llocs de treball, i fou organitzada la primera vaga general. L'any 1854 havia vist el pronunciament liberal del general O'Donnell, però l'efervescent situació social provocà la tornada a un règim reaccionari liderat pel mateix general amb l'aquiescència de la reina Isabel II. Els republicans resistiren, aixecaren barricades i formaren partides armades, però una nova declaració d'Estat de guerra i la repressió subsegüent —com la tornada a la clandestinitat del moviment obrer—, inicià una nova etapa moderada.

El moment d'inflexió en l'acceptació per la classe acomodada del moviment coral i del seu líder arribà dos anys després. Ens ho explica, en un passatge molt revelador, Conrat Roure, un altre habitual dels pisos-taller, (he respectat la grafia original):

«D'aquesta mena de centres, el més antich qu'he conseguit fou el taller Rull, quals socis eren pintors, esculptors ò gravadors, dels quals alguns esdevingueren celebritats en l'art llur, com en Planes, en Soler y Rovirosa, en Ballester, en Plà, y altres. Els d'aquest acoblament artístich, juntament ab varis qu'erem d'altres pisos, en l'any 1858, ab motiu d'haverse estrenat pel coro d'Euterpe, en els jardins d'aquest nom situat al costat dels de la Nimfa, "La Flor de Maig", pastorel.la qu'obtingué unànim acceptació, regalaren a n'en Joseph Anselm Clavé (...) una gorra de trobador ornada ab una cigala de plata, contribuhint ab aquest obsequi fet per joves qu'alternaven ab la bona societat barcelonina, que s'acabés d'esvahir aquella mena de menyspreu qu'envers al popular músich-poeta havia fet fins

---

³⁶⁰ Els joves habituals dels pisos eren irreverents i feien mofeta pública de la cultura romàntica de la Renaixença, per això foren titllats de xarons. En tornarem a parlar al darrer capítol.

allavors alguna classe social, per raó dels ideals polítics qu'aquell sustentava...»³⁶¹

ELS CORS I ELS JOCS FLORALS: DUES CULTURES SEPARADES

Mentrestant, La cultura «oficial» burgesa consolidava el moviment renaixentista amb la institució, l'any 1859, dels Jocs Florals. Es tractava d'una iniciativa de tradició medieval, que pretenia la difusió i enaltiment de la llengua catalana, o «llemosina», nom aquest amb el qual, degut al seu suposat origen occità, es feu popular entre els lletraferits. De seguida i d'acord amb el desenvolupament del catalanisme conservador, els grans motius poètics foren l'enyor d'un passat de glorioses gestes, i la reivindicació d'una antiga pàtria idealitzada, però sempre dintre de l'ordre polític i social existent. La primera festa jocfloralesca, subvencionada per l'Ajuntament de Barcelona, tingué lloc al Saló de Cent, i fou presidida pel catedràtic Milà i Fontanals, fent-li costat, entre altres personalitats, Antoni de Bofarull i Víctor Balaguer. A partir d'aleshores, la cerimònia es celebrà cada primer diumenge de maig, i es convertí en la peça clau de la Renaixença.

Els discursos dels Jocs Florals, any rera any, reflectien nítidament quina era la situació social i política del moment, així com l'evolució del catalanisme. Per exemple, el parlament presidencial de l'any 1861, ens demostra una burgesia catalana captivada per un govern central dirigit per *el espadón de Loja*, Narváez. El bienni progressista ja era història, Narváez havia perseguit els liberals, havia restablert la calma reprimint les sublevacions i, principalment, acabava de donar satisfacció a les demandes proteccionistes dels industrials. Es vivia un moment d'expansió econòmica i de prestigi amb la victòria en la guerra del Marroc. La reina Isabel II acabava de visitar Barcelona i la rebuda havia estat entusiàstica. En aquell

---

³⁶¹ *Anys enllà. Aplech de recordances dels temps juvenils*, Barcelona, p. 28. Més personatges importants i habituals dels pisos taller –tant del Rull com del taller Embut– foren entre altres en Valentí Almirall o en Frederic Soler “Pitarra”, dels quals haurem de parlar necessàriament a la segona part d'aquest treball.

ambient, el president dels Jocs de 1861, l'advocat Pons i Fuster, iniciava el discurs dient:

«Som espanyols, sí, som espanyols: ho som amb orgull, ho som de bon cor i de bon cor i amb orgull ho serem fins al darrer sospir, fins a l'últim sacrifici. Mes també som catalans, volem ser-ho, nos gloriem de ser-ho, no podem deixar de ser-ho, ja que català fou lo breçol que ens gronxava i adormia, catalans eren los mugrons que mamaren nostres llavis, i catalanes són nostres afeccions, nostra llengua i nostra història.

Som espanyols per a servir a l'Estat, i saber morir, quan convé, per la Reina i sa bandera, com tot lo món ho veu, i per tot la sang ho prova; i som catalans per a no deixar morir jamai la memòria dels ínclits barons que de prop i de lluny, per mar i per terra admiraren los segles per la fidelitat de llur cor i la grandiositat de llurs empreses. Som espanyols per respectar, beneir i, si es vol, fins adorar la majestat i la hermosura de la llengua oficial dels Garcilasos, Leons, Herreras i Argensolas; i som catalans per a despertar del seu ensopiment, sostenir i pujar fins al cim de la perfecció la dels Jordis, Muntaners, Marchs i reis Peres, que ens recorden aquells esmaltats i frondosos camps, a on vingueren a espigolar un dia les muses castellanés, i a qui tenen encara molt i molt que envejar los que, sens haver-la vista mai ni coneguda, la motegen capritxosament de dialecte malforjat i voluntari. Som espanyols, en fi, per a cantar amb la veu sempre sonora de Castella lo resplendent toisó, que il·lumina d'un cop los hemisferis; i som catalans per a brodar noves corones, amb l'or sempre pur de Catalunya en lo pendó de les barres, que passejà un dia per l'univers los trofeus de ses mans, de sa civilització i de ses lletres.»³⁶²

Magnífic i equilibrat repartiment d'obligacions i reverències, de subjeccions i devocions per tal de complaure qualsevol de les dues sensibilitats esmentades. Estem encara lluny, en temps i intencions, del catalanisme polític encarnat per la figura d'Almirall.³⁶³

Amb el pas dels anys, els Jocs Florals s'obriren a nous camps, com ara el teatre, la narrativa o els assaigs, i la llista dels autors que hi participaren en les successives edicions constituí la pràctica totalitat del parnàs català, on hi destacaren mestres com Àngel Guimerà i Jacint

³⁶² Citat a Tasis, Rafael, *Els Jocs Florals de Barcelona en l'evolució del pensament de Catalunya (1859-1958)*, Barcelona, 1997, p. 28.

³⁶³ Per a parlar d'Almirall i del catalanisme dediquem el capítol darrer d'aquest treball.

Verdaguer. La festa de la Renaixença va acabar atraient, i amb bon protagonisme fins i tot, a alguns dels antics xarons més hostils, com ara Frederic Soler «Serafí Pitarra», o el mateix Conrad Roure. Malgrat això, l'opinió final d'aquest darrer fou que els certàmens poètics influïren poc o gens en la cultura i la llengua del poble; més aviat, «Romàntiques y arcaiques les composicions dels Jochs, eren objecte de broma pels qu'escrivien humorísticament.»³⁶⁴

Degut al to conservador de la Renaixença era natural «que ni Abdó Terrades ni Clavé no s'hi sentissin atrets»;³⁶⁵ no s'hi identificaven, doncs, ni políticament ni culturalment. Paral·lelament, el moviment coral no parava de créixer ni de fer-se popular entre les classes populars. Cap els anys seixanta, Clavé era capaç, no únicament d'organitzar i estimular la fundació de més de vuitanta societats corals arreu de Catalunya, sinó «d'esdevenir creador de pautes culturals»;³⁶⁶ en aquest sentit hauríem de considerar el lema que Clavé escollí per a les seves corals: «Progrés, Virtut, Amor», en contraposició al de «Pàtria, Virtut, Amor» que prengueren els jocfloralistes.³⁶⁷

EL LIBRO DEL OBRERO I LA REALITAT SOCIAL: DOS MONS OPOSATS

Davant l'evident i pujant importància de les corals obreres, els intel·lectuals conservadors no tingueren més remei que tenir-les en compte i intentar de controlar-les mitjançant la infiltració de models culturals burgesos. Un clar intent en aquest sentit podem trobar-lo en la redacció d'*El libro del obrero*, publicat l'any 1862. El llibre fou pensat per a regalar a cadascun dels coristes que participaren en «La Gran Festival» d'aquell any. Ceferí Tresserra, republicà individualista i un dels promotors principals del llibre, homenatjava Clavé en el pròleg amb aquestes paraules:

³⁶⁴ Conrad Roure, *Id.*, p. 23.

³⁶⁵ Rubió i Balaguer, Jordi, «Il·lustració i Renaixença», dins *Obres de J. Rubió i Balaguer*, vol. VII, Barcelona, p. 140.

³⁶⁶ Vinyes, «Cant, ball i festa...», p. 32.

³⁶⁷ Com interpeta Mireia Freixa a *El modernisme a Catalunya*, 1991, citat a Carbonell, *Josep Anselm Clavé...*, p. 60.

«Tus coros, ya no es un secreto para nadie, tienen un doble carácter, una doble misión: no son un plantel de artistas, sino una escuela de dignos ciudadanos (...); no son un germen de solfistas, sino un elemento educativo para formar corazones tiernos, probos y morigerados;»³⁶⁸

més endavant, Tresserra explicava l'objectiu del llibre: fer de pont entre «los obreros de la materia» i «los obreros de la inteligencia», per a que aquests últims oferissin «un tributo de amor a sus hermanos».

Entre els autors que participaren en la redacció figuraven alguns demòcrates com Antoni Altadill i Josep Maria Torres, i lletraferits conservadors de reputació com Duran i Bas, Mañé i Flaquer, Coll i Vehí, Victor Valaguer, Gaietà Cornet, Terenci Thos, Luis Cuchet, José Leopoldo Feu o Josefa Massanés. Però pel contingut ideològic de l'obra, estem totalment d'acord amb les paraules d'Enric Olivé i Serret qui, referint-s'hi, diu que «hem de convenir i afirmar la presència i predomini de la "carcúndia" més pura».³⁶⁹ I és que el llibre representa la demostració més transparent de fins a quin punt la burgesia ignorava la realitat social i econòmica de la classe obrera. Que aquell desconeixement fora real o simple actitud de menyspreu no ens importa ara; ens confirma, en qualsevol cas, la distància insalvable entre els dos móns.

Els escrits estaven plens de consells i d'admonicions morals de la mena: «Que aprendan desde niños [els obrers, es clar] a soportar los reveses y las contrariedades y procuren ser buenos y honrados antes que ser felices».³⁷⁰ Més d'un article anava adreçat a fomentar «l'estalvi y lo treball», ja fos en forma de rondalla,³⁷¹ o en un estil més greu, però en tots ells es predicava el sacrifici, la moderació i la previsió, com en el cas del de Duran i Bas: «la economía (...) dimana de la previsión, y solo se alcanza moderando nuestros apetitos, enfrentando nuestras pasiones, limitando nuestras necesidades...»³⁷². L'obrer que no volgués fer cas de tan sabis consells tard o d'hora es veuria abocat al desastre, veuria com acabava els seus dies en la indignència, per anar a morir en qualsevol hospici o hospital.

³⁶⁸ AA.DD., *El libro del obrero*, Barcelona, 1862, pp. 5-6.

³⁶⁹ «Els cors de Clavé i l'obrerisme», dins Dossier «La cultura obrera a Catalunya a finals del segle XIX», *L'Avenç*, 104, maig 1987, pp. 28-29.

³⁷⁰ Leopoldo Feu, José, «Algunas palabras sobre la educación del obrero», *El libro...*, pp. 22.

³⁷¹ Com l'escrit per Thos y Codina, Terenci, «Les dues eynas», *El libro...*, pp. 201-205.

³⁷² «La economía y las Cajas de Ahorro», *El libro...*, p. 129.

L'exemple definitiu ens l'ofereix el republicà Tresserra quan s'encarrega d'explicar als obrers el miracle de l'estalvi. Imaginava un matrimoni de classe obrera, de noms, Josep i Maria, ambdós treballadors, parella previsor que anessin, «con la más dulce sonrisa en los labios» a dipositar vuit rals mensuals en un «Monte-pio». Un cop quedés embarassada Maria incrementarien —sense cap tipus de problemes— el dipòsit fins a vint rals mensuals. Amb aquest senzill i gens costós sistema de col·locar diners mensualment, quan el nen tingués un any,

«José retirará los cuatrocientos reales a que habrá ascendido su capital, y los impondrá a favor de su hijo, Pedro, en la Bienechora Catalana por ejemplo, para que reciba a los veinte diez y seis mil reales, sin más imposición ni gasto».³⁷³

Paral·lelament, Josep, «comprendiendo toda la importancia de la economía», hauria iniciat una nova imposició de nou rals i mig setmanals «en la Caja de Ahorros», pensant en la seva família i a fi de prevenir una aturada de treball o la seva pròpia mort. Retirant anualment els estalvis i posant-los en un altre Banc als deu anys ja tindria 9.815 rals, els quals s'haurien convertit als vint-i-cinc anys en gairebé setanta-cinc mil rals. Si venia un segon fill, cap problema, es repetia tota l'operació estalviadora del primer fill, això sí, «redoblando sus esfuerzos». Josep i Maria, que hauran educat els seus fills «en los más sanos principios de la moral», no pensaran en fer-los treballar fins els dotze o tretze anys, «después de un maduro examen sobre sus facultades e inclinaciones». El fill d'aquests honrats obrers, convertit als setze o disset anys en un oficial intel·ligent, a més d'ajudar econòmicament els pares iniciarà ja el seu propi pla d'estalvis:

«Si desde esta edad ha adquirido hábitos de economía y ha depositado solamente cuarenta reales mensuales en la Caja de Ahorros tendrá 480 reales al año, y cuando alcance veinte años, con los intereses, 2.000, que unidos al dote que deberá percibir de la Bienechora Catalana, ascenderá su capital a 18.000 reales. Supongamos que ha resuelto casarse a los veinte y cinco años, cuyos cinco últimos ha tenido depositada esta cantidad en la misma Bienechora Catalana; tendrá 41.000 reales, más 2.500

³⁷³ «Algunas consideraciones sobre la familia proletaria», *Id.*, pp. 159-160.

a que habrá ascendido su imposición mensual en la Caja de Ahorros, 43.900 reales.»³⁷⁴

Amb uns comptes tan clars i fàcils, «iNo se diga ya que el operario está absolutamente imposibilitado de emanciparse de su triste condición!». Segons Tresserra, doncs, qui no ho aconseguia era per una manca de previsió econòmica i de responsabilitat, perquè si no s'estava preparat, si no es tenia una posició econòmica suficient,

«que tenga muy presente que nadie se atreverá a afirmarle que tiene derecho a poner hijos desgraciados sobre la tierra. Que si mañana la miseria le agobia, sin recursos en sus enfermedades, sin pan que dar a su mujer y a sus hijos, recuerde que su jornal le bastaría si fuese solo a mantenerse de él, pero que habiendo infringido los preceptos económicos, en el pecado le ha venido la penitencia...»³⁷⁵

L'obrer que reunia les característiques d'estalviador, morigerat en els costums i en la política, responsable i treballador ho tenia bé en «este país clásico de la laboriosidad por excelencia».³⁷⁶ Ser un obrer model era el secret de viure bé, i l'enveja de molts rics desgraciats que no sabien quina era en realitat la bona vida.

«¿Cuál es el jornalero, sano de cuerpo y sereno de espíritu, que se levante con el día para ganar honradamente el sustento para sí y para los suyos, que no deba, sin la menor vacilación, preferir su estado al del enervado opulento que dormita mal en su lujoso lecho, que se siente siempre hastiado en opípara mesa?»³⁷⁷

I és que no treballar i dedicar-se a l'oci era com patir una plaga, una calamitat temible física i moral:

«iAy de los que no lo hacen! Pues según tenemos indicado, el que desee conocer hasta que horrible extremo puede llegar nuestra naturaleza

---

³⁷⁴ Id., *id.*, pp. 160-162.

³⁷⁵ Id., *id.*, pp. 164-165.

³⁷⁶ Cutchet, Luis, "El trabajo en Cataluña", *El libro...*, p. 235.

³⁷⁷ Id., *id.*, p. 232.

en degradaciones físicas e infortunios mentales, nunca estará suficientemente instruido si ignora la estadística media de los infelices ricos ociosos.»³⁷⁸

Finalment, Luis Cutchet sentenciava el seu escrit apel·lant a la saviesa clàssica:

«La antigua sabiduría ha dicho, y con muchísima verdad, que la pasión es mala consejera, siendo por lo mismo enemigo del pueblo aquel que trata de irritar sus pasiones ofreciéndoles felicidades imposibles.»³⁷⁹

Els obrers havien de ser bons i honrats abans que feliços, resumia Leopold Feu, i en el mateix sentit Gregorio Amado repetia les idees de Cutchet:

«en tu pobreza y oscuridad eres más feliz que los que pasan por tu lado arrastrados en lujosas carrozas. La felicidad no es la riqueza (...). La verdadera riqueza la lleva consigo el que no abriga vanos deseos, el que sufre resignado los males de la vida...»³⁸⁰

Vist el tarannà del llibre, com s'han d'interpretar les paraules d'agraïment que al final del mateix *Libro* deixà escrites Clavé dirigides a Ceferino Tresserra?:

«acepto con toda la efusión de mi alma, en nombre de las sociedades corales que tengo la honra de dirigir, el *Libro del Obrero*, que varios de nuestros distinguidos literatos se han dignado dedicarme (...). Sé interprete de mis sentimientos para con esos escritores distinguidos y apreciables amigos que con el *Libro del Obrero*, hacen el mejor de los presentes que puede hacerse a mis coristas...»³⁸¹

Es tractava d'un simple escrit de cortesia devers les «corporaciones i particulars tan respetables como los que se han dignado ofrecer los

---

³⁷⁸ Id., Id., p. 234.

³⁷⁹ «El trabajo en Cataluña», *El libro...*, p. 244.

³⁸⁰ «Amor conyugal», *El libro...*, p. 57.

³⁸¹ *El libro...*, p. 7.

premios del certamen de la gran festival de este año»?³⁸² La manca de llibertats sindicals amb l'onada reaccionària de 1856-1868, tingué molt a veure? Procurava Clavé captar els màxims suports en benefici de les corals, encara no prou autosuficients, vinguessin d'allà on vinguessin? O són lícits els dubtes que al voltant de la idiosincràsia i de la ideologia del moviment coral s'han originat fins els nostres dies a conseqüència del contingut del *Libro*, i de l'efusivitat amb que Clavé l'acceptà?³⁸³

Respondrem confiant en la sincera sensibilitat social i reformista de Clavé capaç en un primer moment, i per tal d'aglutinar adhesions i estendre la seva obra, d'una conducta paradoxal que el portà a acceptar l'ajuda d'allà on sorgís, per més contrària que semblés. En poc temps, però, el moviment coral prengué tal volada que Clavé podia tornar a parlar clar, i dir tot allò que pensava sense por a l'escàndol; tenim la prova l'any 1864, a les planes de l'*Almanaque Democrático*.

Un any abans, «la dreta intel·lectual» de l'Ateneo Catalán havia publicat un almanac dirigit a les classes obreres repetint els missatges del *Libro* i, per tant, exaltant els «principis morals i religiosos, i també la defensa de les lleis fatals del liberalisme econòmic i la condemna del socialisme i el comunisme».³⁸⁴ Aquesta vegada, en canvi, la resposta del sector demòcrata-republicà de l'Ateneu es feu sentir, i una de les rèpliques més contundents fou la de Clavé, un Clavé rescalfat, fart de sentir parlar de sacrificis i resignacions, molest del menyspreu de les elits vers l'obrer; es diria que tip de callar el que anava a escriure. L'extracte es llarg, però val la pena:

«Los que anhelando instruir al pueblo le ofreceis la esencia de vuestro amor y consideración en ricos pebeteros, que por su coste estar no pueden al alcance del pobre proletario (...). Los que al esforzaros en hablar al trabajador de los deberes, que cumple con exceso, olvidais que siente devoradoras hambre y sed de los derechos innatos en el hombre que se le conculcan, cercenan o arrebatan bajo los más fútiles y capciosos pretextos: si leéis este ALMANAQUE, doblad aquí la hoja. Toma la palabra un hombre del pueblo, educado en los talleres, y su lenguaje rudo y franco pudiera herir

³⁸² *Id.*, id.

³⁸³ Olivé, "Els cors...", p. 28.

³⁸⁴ Gabriel, Pere, "Socialisme, lliurepensament i científisme", dins *Història de la cultura catalana*, Vol. V, *Naturalisme, positivisme i catalanisme, 1860-1890*, Barcelona, p. 144.

desagradablemente vuestros oídos avezados tan solo a los galanos párrafos, a los rotundos períodos, a las candenciosas frases (...). Vosotros egregios sabios (...) teneis mucho que aprender todavía acerca el pueblo (...) ¿Quereis escribir para la clase trabajadora? Despojaos por completo del terror visionario que os infunde, y aprended a conocerla (...). Prohombres del actual orden de cosas, ¿qué llevais a la morada del obrero para calmar los males que la infestan? Palabras de resignación... de mansedumbre... en vez de una esperanza en el cercano imperio del derecho (...). La libertad de asociación tan fecunda en bienes de todas las clases sociales, está vedada cruelmente a los que sienten mayor necesidad de socorro mútuo en las crisis económicas, en las enfermedades, en la inutilización, en la vejez (...). ¡Decid, más bien, que todas las puertas del derecho están cerradas a los hijos del trabajo! (...). ¿Qué contestais a esto, doctores de unas ideas que se van para no más volver?... ¡Ah! ¿Callais?... ¡Comprendo vuestro silencio! (...). Solo la DEMOCRACIA, ¡hermanos míos! Solo el triunfo eterno de las santas ideas de Igualdad, ¡de Fraternidad, que constituyen el DERECHO.»³⁸⁵

La tendència utilitarista dels redactors de l'*Almanaque* es feu present en diferents passatges, en articles com el de Sunyer i Capdevila, qui preocupat per si havia avançat molt el coneixement en el segle XIX, es preguntava: «Y si se sabe mucho, ¿sirve ello de utilidad al hombre?»;³⁸⁶ o en el de J. Foulon, qui contrastant la civilització antiga grega, caracteritzada per la magnificència escultòrica, amb la nova societat industrial, afirmava que «Las piedras de aquellos tiempos llevan esculpido el lema de "grandeza". Los hierros de nuestros días son el símbolo de la "utilidad".»³⁸⁷ No hi mancaven tampoc una selecció de frases cèlebres d'antics utilitaristes. Entre altres, una del liberal Flórez Estrada: «los capitalistas ociosos si no se aplican al estudio de las ciencias o de las artes, son los verdaderos zánganos de la sociedad»; una altra de Saint-Simon: «La educación es una segunda existencia dada al hombre; es la vida moral, tan apreciable como la vida física»; o una altra de Benjamin Franklin: «la ociosidad se parece al orín: consume más que el trabajo, aun siendo excesivo»³⁸⁸.

³⁸⁵ Clavé, J.A., "Quejas y esperanzas", *Almanaque Democrático para el año 1864, por varios socios del Ateneo Catalán*, Barcelona, pp. 33-39.

³⁸⁶ "La sabiduría", *Almanaque...*, p. 40.

³⁸⁷ "La piedra filosofal de la mecánica", *Almanaque...*, p. 68.

³⁸⁸ *Almanaque...*, pp. 114-115.

El grup demòcrata de l'Ateneu insistí en les seves tesis i profunditzà en el positivisme l'any següent. A la introducció de l'Almanac de 1865 es podia llegir,

«las ciencias exactas, físicas y naturales penetrando en nuestras universidades, colegios y seminarios, minan el viejo edificio del error y derrumban los altares de la falsa ciencia. Ellas son el mayor enemigo del bando teocrático, ellas llevan el libre examen a todas las cuestiones y ellas acabarán por encontrar y formular el ideal a que aspira la Humanidad».³⁸⁹

Com ha explicat Pere Gabriel, l'arrel d'aquest pensament és hereva directa del «liberalisme radical de les primeres dècades del segle», i aquests «serien ja uns punts constitutius i mai abandonats del pensament republicà progressista popular i obrer».³⁹⁰

Fou en morir Clavé, l'any 1874, que el moviment coral es dirigí cap a uns altres objectius diferents dels cercats pel seu creador: «moviment d'exaltació exclusivament nacionalista».³⁹¹ Com a detall final de l'ambient polític i cultural en el qual es mogué Clavé, podem apuntar el testimoni d'una escriptora que de jove es donà a conèixer a les planes de *l'Eco de Euterpe*, Dolors Monserdà.

De jove, Dolors va viure de prop la tertúlia ideològica dels republicans cabetians, entre ells Abdó Terrades, Narcís Monturiol i el propi Clavé en el taller del seu germà, el pintor Enric Monserdà.³⁹² Bona prova de la influència que Clavé exercí en l'escriptora la tenim en el fet de que aquesta li dedicà els seus primers versos i, més endavant, en el primer capítol de la novel·la de costums barcelonines, *La Fabricanta*, va voler deixar el record d'una velada corista celebrada als jardins d'Euterpe l'estiu de 1860. Però el que volem remarcar és la voluntat utilitària en la ideologia de l'escriptora, demostrable en les paraules que anys després deixà escrites a *Estudi*

³⁸⁹ *Id.*, p. 2.

³⁹⁰ «Socialisme, lliurepensament...», pp. 141-144.

³⁹¹ Vinyes, «Cant, ball i festa...», p. 37. En aquest sentit es pot consultar l'obra de Joan Lluís Marfany, *La cultura del catalanisme*, Barcelona, 1995, o també l'article del mateix autor ««Al damunt dels nostres cants...»: nacionalisme, modernisme i cant coral a la Barcelona del final de segle», *Recerques*, 19, Barcelona, 1987, pp. 85-113.

³⁹² Detalls de les tertúlies d'aquest taller i dels personatges que hi acudien a Feliu Elias, *Enric Monserdà. La seva vida i la seva obra*, Barcelona, 1927, especialment el primer capítol.

feminista. Orientacions pera la dóna catalana, on explicà quines eren les motivacions literàries que la movien: «escriure per a la dona i que els meus escrits poguessin ésser-li d'alguna utilitat moral i material, veus aquí els meus ideals literaris».

En general, tots els republicans aspiraven als ideals bàsics de llibertat i d'igualtat però, com ha dit Angel Duarte, i degut a la complexitat del moviment, més que en allò en que tots creien la ideologia republicana es concretava al voltant d'allò que no volien:³⁹³ rebutjaven la monarquia, el parasitisme, l'abassegadora influència del catolicisme intransigent. Fora dels trets comuns, l'espectre del republicanisme abastava des de l'utopisme cabetà o el republicanisme més polític i reformista d'Abdó Terrades, o abans d'un Ramon Xauradó, fins al possibilisme moderat, en contacte amb una part de l'oligarquia i dels partidaris de l'ordre, com en el cas de l'individualista, i per tant anticabetà, Ceferí Tresserra.³⁹⁴ En l'entremig s'hi trobaven els cooperativistes.

---

³⁹³ Duarte, Angel, "La esperanza republicana", *Cultura i movilizació...*, pp. 169-199.

³⁹⁴ Tresserra defensà l'individualisme a *¿Los anarquistas los socialistas y los comunistas, son demócratas?* Barcelona, 1861. Un altre republicà individualista, Isidro Domenech, *El obrero político. Conferencias de Derecho público al alcance de la clase trabajadora*, Barcelona, 1869, explicava així la seva tendència política: "¿Cuál es el fin del Estado? Unos dicen que el fin del Estado ha de ser la felicidad útil, y como por utilidad se entiende lo que el mayor número de individuos prefieren de aquí que el fin del Estado para ellos es la felicidad de los más (...). Unos señalan al Estado un fin grande y escésivo creyendo que ha de comprender todos los fines que la familia realiza. He aquí el comunismo. Otros señalan al Estado un fin inferior al que le corresponde creyendo que ha de guiar, cuidar, desarrollar y desenvolver las facultades del individuo. He aquí el socialismo (...). Como mi criterio político es democrático individualista, te diré que entiendo ser el fin del Estado, en lo político, el desenvolvimiento de la justicia y del derecho. En lo político el Estado debe legislar, en lo económico el Estado comienza a desenvolver los intereses allí donde acaba el individuo y debe por lo mismo atender a los servicios generales que como telégrafos, puertos, correos u otros no corresponde al individuo por sí solo iniciar, completar, fomentar y desenvolver en todas sus fases", pp. 42-45.

CAPÍTOL VIII

SOCIALISME, UTILITARISME, REPUBLICANISME

ROBERT OWEN

Abans de parlar del cooperativisme i del cabetisme catalans, i per a reforçar l'argumentació que venim defensant, és imprescindible d'abordar en primer lloc la biografia d'Owen, la figura de més prestigi i influència entre els reformadors socialistes del seu temps, influència que es va estendre al propi Étienne Cabet. Robert Owen (1771-1858) fou un empresari britànic que reeixí en l'intent de posar en pràctica, a la seva fàbrica escocesa de New Lanark, plans cooperativistes i humanitaris entre els treballadors. A l'edat de 28 anys inicià una reputació de líder filantròpic de la revolució industrial que el portà, més endavant, a ser escoltat i respectat pels monarques i caps d'estat europeus.

A New Lanark, els treballadors feien menys hores de les habituals i el salari augmentava al mateix ritme en que creixia la producció. A la colònia que Owen construï al voltant de la fàbrica, i on van arribar a viure-hi més de 2.000 treballadors, es crearen escoles per als nens, hi hagué una disminució de l'alcoholisme, es millorà la higiene i el problema de l'allotjament. En el país on les brutalitats de la revolució industrial eren més evidents New Lanark apareixia com l'estrany racó de la felicitat ideal.³⁹⁵

---

³⁹⁵ Droz, Jacques (dir), *Historia general del socialismo*, Vol. I, *De los orígenes a 1875*, pp. 372-373.

En la formació autodidacta d'Owen els fonaments estaven armats pel pensament il·lustrat i la fe en el progrés, però les influències principals li vingueren de William Godwin i, encara més directe, de Bentham.

Godwin (1756-1836), és considerat el precursor d'un primer esbós d'anarquisme utilitarista. Creia que els governs, les lleis i els grans estats eren perjudicials, i promulgava l'organització de petites comunitats independents. També tenia una confiança cega en la raó, i creia en la perfectibilitat humana. És en aquest sentit que Godwin s'apropà molt a l'utilitarisme. Pensava que l'home no era dolent per naturalesa, sinó que estava influït per l'ambient que l'envoltava, si aquest era dolent l'home també ho seria. La felicitat de la comunitat s'aconseguiria, doncs, millorant l'organització social. Owen va prendre de Godwin aquest determinisme social —que, per altra banda, Godwin havia rebut de d'Helvetius i d'Holbach, els utilitaristes francesos—, i va adonar-se de la transcendència d'una bona educació per al desenvolupament de la societat.³⁹⁶

Però la influència més directa que va rebre Owen fou la de Jeremy Bentham, i no només teòrica, ja que en un moment de crisi econòmica Bentham l'ajudà econòmicament per a realitzar els projectes educatius que havia imaginat. La filosofia utilitarista, la cerca constant de la felicitat com a bé suprem, les idees sobre reforma penal o, fins i tot, les teories econòmiques d'un altre utilitarista com David Ricardo, havien de proporcionar «un gran impacte en la formació autodidacta de Owen».³⁹⁷ El principi de la major felicitat pel major nombre fou la seva norma ètica,³⁹⁸ dit d'una altra manera, «el eudemonismo de Bentham y de su escuela aparece de continuo como trasfondo ético del socialismo oweniano».³⁹⁹ Owen i Bentham compartiren negocis i ideals, ja que com a soci, tant Bentham com els demés financers que l'ajudaren, només percebien un 5% dels beneficis, i la resta anava directament a millorar les condicions dels obrers.⁴⁰⁰ Aquest acord era coherent amb la política radical dels utilitaristes, ja que com diu Cappeletti, tant Bentham com Owen participaven de la idea de que «si uno es desdichado, este hecho disminuye la felicidad de todos aquellos que lo

³⁹⁶ González Matas, *Utopias...*, pp. 95-96.

³⁹⁷ Id., *Id.*

³⁹⁸ «Porque Owen, al igual que sus discípulos, hace suya la idea de Bentham “la mayor dicha para el mayor número”», Droz, *Historia...*, p. 380.

³⁹⁹ Cappeletti, Angel, *El socialismo utópico*, Rosario, 1968, p. 109.

⁴⁰⁰ Desanti, Dominique, *Los socialistas utópicos*, Barcelona, 1973, p. 326.

saben». ⁴⁰¹ Repartir els beneficis entre els més necessitats havia d'augmentar per força la felicitat de tots.

L'experiència exitosa d'Owen a New Lanark, el portà a Amèrica del Nord però allà fracassarà en la fundació d'una nova comunitat cooperativa socialista, New Harmony. A desgrat del malencert d'aquest episodi que esdevindria utòpic, de retorn a la Gran Bretanya, Owen es mostrà més convençut que mai de la bondat de les seves teories. Davant d'una societat que primava la competència despietada i la llibertat econòmica individual, Owen cregué fermament fins als seus darrers dies que la solució només podia venir de la solidaritat, la cooperació i el treball col·lectiu, i això podia aconseguir-se en comunitats de 500 a 2000 persones, entre homes dones i nens, en les quals hi regnessin l'harmonia, la llibertat i el benestar. L'objectiu de la major felicitat pel major nombre es veuria acomplert aleshores en un sistema de cooperació general i de propietat col·lectiva. ⁴⁰²

Al llarg de la seva vida, Owen deixà una abundant obra escrita en la qual va descriure vivències i doctrines. Un dels llibres més característics fou *La Nova visió de la societat*, text en el qual s'evidencien les influències dels utilitaristes francesos, de Godwin i de Bentham, abans esmentades:

«Eduquese una población cualquiera en forma racional, y ella será racional. Proporciónese a los que han sido educados de esta manera, un trabajo honesto y útil, y preferirán, con mucho, tal trabajo a ocupaciones deshonestas o perniciosas (...).

Tales trabajos deberían estar orientados hacia fines útiles para la nación, de modo que el público obtuviera de ellos un beneficio igual a los gastos ocasionados por dichos trabajos». ⁴⁰³

És oportú afegir també, en referència als antecedents del cooperativisme, que ja el baró D'Holbach havia apuntat el camí cap el somni cooperatiu dels socialistes utòpics del segle següent. Així ho explica en la biografia del baró, W. H. Wickwar:

⁴⁰¹ Cappeletti, *El socialismo...*, p.102.

⁴⁰² Droz (dir), *Historia general...*, Vol. I, pp. 374 i ss.

⁴⁰³ Citat a Plum, Werner, *Utopías inglesas. Modelos de cooperacion social y tecnológica*, Bogotá-Caracas, 1975, p. 88.

«Thanks to this conception of the labour of all for the well-being of all, which he had developed from the older tradition of a binding social covenant, d'Holbach escaped from the danger of resolving social obligation into a mechanical nexus of legal rewards and punishments, and pointed the way towards the early nineteenth-century dream of a society that should be a co-operative commonwealth. For, although property and inequality were essential to his system, he unhesitatingly criticized both when they departed from this utilitarian principle of the labour of all for the well-being of all.»⁴⁰⁴

Nombrosos foren els seguidors d'Owen. Aviat s'inicià arreu del Regne Unit un moviment cooperativista que lligat al sindicalisme estengué les societats cooperatives de producció, o simplement tendes cooperatives on es venien els productes fets pels obrers. Moltes d'aquestes societats es crearen mentre Owen residia als Estats Units, i contràriament a l'exemple de New Lanark, no comptaren amb participació de capital burgès, sinó únicament amb l'esforç dels treballadors liderats per sindicalistes i líders d'opinió obrera (John Doherty a Lancashire, o John Guest i William Lovett, a Londres). A la tornada, alguns escriptors cridaren Owen a liderar aquella intensa activitat cooperativa, mentre paral·lelament s'intentava la creació d'una Unió general de treballadors que arreplegués tota la força dispersa i la guiés cap a la futura organització social cooperativa. Però la resistència patronal, cada cop més ferma, unida a la repressió del govern va fer que a poc a poc anés disminuint l'autoritat de l'infatigable Owen.

Els owenistes, en canvi, continuaren en molts llocs els assaigs de societats obreres i de comunitats cooperatives, com la colònia d'Orbiston, a Escòcia, o la de Queenwood, també coneguda com Harmony Hall, a Hampshire, però totes elles tancaren al poc temps. Molta més fortuna obtingué la societat cooperativa anomenada *Rochdale Pioneer's Society*, fundada l'any 1844, la qual es convertí en el model a imitar del cooperativisme modern.⁴⁰⁵ Fou el model en el qual s'inspirà també el cooperativisme català, i que estudià amb deteniment el republicà Fernando Garrido a partir dels anys seixanta.

---

⁴⁰⁴ Wickwar, *Baron...*, p. 176.

⁴⁰⁵ Cole, G.D.H., *Historia del pensamiento socialista*, Vol. I, *Los precursores (1789-1850)*, México, 1974, p. 135, (però es fa difícil de concretar la contribució tant d'aquest text com del de Droz en la confecció del capítol dedicat a Owen; en deu bona part a ambdós *Histories*).

També els deixebles socialistes més importants d'Owen (William Thompson, John Gray, Thomas Hodgskin o John Francis Bray), seguiren les tesis utilitaristes de Bentham, i l'economia ricardiana basada en el valor del treball, per a denunciar el tipus de societat industrial injusta i basada en l'explotació en la qual vivien. La felicitat, si havia de ser la del major nombre, era fàcil de comprendre que significava la del treballador pobre. D'aquesta manera els socialistes anglesos acabarien fent seva la causa dels utilitaristes: estirant d'una part dels arguments d'aquells autors clàssics del liberalisme. És clar que tota una altra facció de seguidors anglesos dels utilitaristes, els burgesos liberals, mai no volgueren estirar d'aquell fil.⁴⁰⁶

ÉTIENNE CABET

Els experiments owenians, executats en un país on la revolució industrial ja feia temps que funcionava, despertaren les expectatives més optimistes dels reformadors socials europeus. Els més dinàmics convertiren les societats cooperatives britàniques en objectes d'estudi i en llocs de peregrinació, desitjosos de traslladar als seus punts d'origen les experiències més reeixides. Robert Owen, el filantrop, es convertí en el bondadós Papa del socialisme; rebia als visitants, donava consells, feia discursos i enviava missatges. «En cierto modo fue el non plus ultra del utilitarismo —ha escrit E. P. Thompson—, programando la sociedad como un gigantesco panopticon industrial; desde otro punto de vista, más favorable, fue un Hanway industrial muy preocupado por los niños a los que gustaba ver felices.»⁴⁰⁷

Un dels reformadors més inquiets que arribà a les costes britàniques obligat, com tants d'altres, per un exili polític fou el republicà francès Étienne Cabet (1788-1856). Li acabaven de clausurar el periòdic *Le Populaire* a causa d'un parell d'articles violents contra la monarquia, i per aquest delictes de premsa hagué de traslladar-se primer a Bèlgica i, posteriorment, a Londres. En aquesta ciutat conegué a Owen i aprofità per

---

⁴⁰⁶ Hobsbawm, E. J., *Las revoluciones burguesas*, Barcelona, 1981, pp. 428 i ss.

⁴⁰⁷ *La formación histórica de la clase obrera. Inglaterra: 1780-1832*, 3 Vol., Barcelona, 1977, pp. 459-460.

a llegir tota la literatura social que va poder, entre la qual el llibre de Thomas More, *Utopia*. Segons González Matas, la personalitat d'Owen «marcó en Cabet una influència decisiva».⁴⁰⁸ Tot plegat l'inspirà la seva obra més important *Viatge a Icària* (1840), que tracta de la descripció utòpica d'una societat comunista autoritària.

En aquesta societat aniria desapareixent progressivament la propietat privada —d'aquí la denominació de comunista—, mentre que els mitjans de producció serien socialitzats. No hi hauria comerç i tothom hauria de portar la producció a un magatzem central on cadascun hi podria agafar tot allò que necessités. A Icària el poder legislatiu estaria en mans d'una assemblea popular i s'hi farien plebiscits, fora d'això, l'estat ho controlaria tot: no hi estaria permesa la llibertat de cultes, ni la crítica, i fins i tot, el govern decidiria el vestit dels icarians. L'educació tindria una funció de primer ordre a Icària. «Cabet, bajo la influencia de Owen, sin duda, tiene una gran confianza en la educabilidad humana», diu Cappeletti, i estava convençut de que els nens podien ser dirigits com els animals o les plantes, fins al punt de que no se sabia encara a quin grau de perfecció podia arribar el gènere humà.⁴⁰⁹

L'educació com a instrument modelador de la personalitat i la fe en el progrés eren els fonaments de l'utilitarisme. No perdre el temps també, per això els icarians no dedicarien ni un minut a estudiar les llengües mortes, estalviant així «un tiempo precioso que pueden emplear mucho más útilmente»; Cabet, en canvi, veia com a indispensable l'ensenyament de la «música vocal e instrumental para todo el mundo».⁴¹⁰ En aquest punt, potser Cabet va rebre la influència de Saint-Simon, ja que com ha escrit Ricard Vinyes: «el cant coral constituí un important element del socialisme francès i contribuí a generar conclusions sobre el compromís dels artistes amb els moviments revolucionaris, i aquesta va ser una obra bàsicament saint-simoniana».⁴¹¹ No ens pot quedar cap dubte de que al cabetià Clavé, la idea del cant coral li vingué del pensament socialista utòpic francès.

El somni literari i utòpic d'Icària es convertí en un projecte real d'emigració europea als Estats Units per a fundar una comunitat ideal a

---

⁴⁰⁸ *Utopias...*, p. 112.

⁴⁰⁹ Cappeletti, *El socialismo...*, p. 132.

⁴¹⁰ *Id.*, *Id.*, p. 134-135.

⁴¹¹ Vinyes, Ricard, «Cant, ball i festa a la cultura obrera», *Acàcia*, 2, 1991, p. 27.

Nova Orleans. Així doncs, l'any 1847, Cabet tornava Gran Bretanya per a entrevistar-se amb Owen davant la imminent sortida del grup d'expedicionaris cap a Amèrica, un d'ells el metge català Joan Rovira.

NARCÍS MONTURIOL I ELS CABETIANS CATALANS

Quan el jove Rovira rebé la notificació de que havia estat escollit per a representar el grup icarià català a l'aventura americana, sacrificà família i futur professional pel compliment d'aquella utopia, tal era l'entusiasme dels seguidors cabetians. A la carta d'acceptació, que va escriure des de Calaf, Rovira deia:

«Me dice el corazón que todos y cada uno de por sí empezamos desde hoy una era de virtud y felicidad; ya no tendreis juegos, diversiones ni gastos superfluos; sereis todo economía, orden, fraternidad: vuestras miradas y vuestros pensamientos y acciones ya no se dirigirán a otro objeto más que a Icaria, a Icaria, hermanos, a nuestra querida Icaria".⁴¹²

En el grup de fervents seguidors de Cabet a Catalunya, a més del citat Josep Anselm Clavé, el seu germà Antoni, i Joan Rovira, hi figuraven entre els més significats Ignasi Montaldo, Francesc Sunyer i Capdevila, F. J. Orellana i, sobretot, Narcís Monturiol.⁴¹³

Narcís Monturiol (1819-1885), abans d'adherir-se de ple al nucli cabetià, havia col·laborat a *El Republicano*, de Terrades, i havia estat autor d'alguns fullets, com l'imprès l'any 1844, *Un reo de muerte. Las ejecuciones y los espectadores*, on carregava contra la pena de mort i les execucions públiques. Al final d'aquest opuscle, Monturiol recollia unes quantes opinions favorables sobre la qüestió, significativament la primera de les quals era de Bentham, a la que seguien altres d'autors com Beccaria, Rousseau, Diderot, Voltaire, Lamennais, etc., que evidenciaven una formació jurídica i una tradició política republicana. Cabet no era, encara, una referència visible per

⁴¹² Citat a Riera i Tuèbols, Santiago, *Narcís Monturiol. Una vida apassionant; una obra apassionada*, Barcelona, 1986, pp. 56-57.

⁴¹³ Id., *id.*, p. 50.

a Monturiol.⁴¹⁴ Però un parell d'anys més tard, el 1846, i amb força a partir d'octubre de 1847, moment de la publicació de *La Fraternidad*, «la relació amb Cabet, amb le père Cabet, estava establerta».⁴¹⁵ A les planes del setmanari, s'iniciava la divulgació de Cabet i de la utopia icariana, com si es tractés d'una nova religió:

«nuestro sistema es la panacea universal, y nuestra REVELACION es tan interesante, tan útil y consoladora, que llenará el corazón de todos de la dulce esperanza de que sus males seran remediados».⁴¹⁶

A mida que s'anava acostant el moment de la sortida cap a la fundació d'Icària, el periòdic s'anà concentrant en aquell únic focus d'atenció, l'organització del viatge i totes les notícies al voltant de l'excitant assumpte. Naturalment, tot això adobat amb sentències extrems dels escrits del «père» fundador Cabet:

«Vamos a Icaria (...). Allí en Icaria con nuestros principios icarianos, cuantos prodigios y maravillas! Nada se dejará al acaso, todo será dirigido por la Razón. Cada uno para todos, todos para cada uno. De cada uno según sus fuerzas y capacidades, a cada uno según sus necesidades. Lo necesario primero, después lo útil, en seguida lo agradable, sin otro límite que lo posible, la razón y la igualdad».⁴¹⁷

La utilitat que representaria l'empresa icariana per al conjunt de la humanitat era, com estem veient, una de les raons principals d'aquella idea d'arrels utilitaristes. El motiu de la utilitat apareixia doncs en tot els aspectes del projecte.

«Necesitamos mucho dinero. Si, mucho (...). Pero nuestra empresa es una de las más grandes y de las más útiles que jamás se hayan visto».⁴¹⁸

⁴¹⁴ Maluquer de Motes, Jordi, *El socialismo en España, 1833-1868*, Barcelona, 1977, p. 249.

⁴¹⁵ Reventós, Manuel, *Els moviments socials a Barcelona en el segle XIX*, Barcelona, 1987, p. 63.

⁴¹⁶ *La Fraternitat*, 6, citat a Ventura Subirats, Jorge, "Icaria. Vida, teorías y obra de Etienne Cabet; sus seguidores catalanes; y experimentos comunistas icarianos", Cuadernos de Historia Económica de Cataluña, VII, Barcelona, 1972, p. 163.

⁴¹⁷ *La Fraternidad*, 8, 26/12/1847, p. 1.

⁴¹⁸ *La Fraternidad*, 8, 26/12/1847, p. 2.

Veiem també un dels requisits principals pel que feia als candidats a formar part del gran viatge fundacional:

«Es necesario ser conocido como hombre laborioso, tener una profesión útil y estar pronto a trabajar en el desmonte de las tierras en caso necesario».⁴¹⁹

La reputació dels participants, la moralitat i serietat de la que sempre feren gala, fou un dels principals motius d'orgull i propaganda que utilitzaren els icarians en la preparació i divulgació de la gran aventura. A les reunions preparatòries no es discutien de frivolitats sinó de coses útils i importants. Les reunions de dones icarianes eren una bona prova:

«Sesenta y tres icarianas (...) en lugar de ocuparse en cosas fútiles y frívolas, en modas, en espectáculos y aventuras galantes, se ha discutido en común las cuestiones que interesan a la felicidad de las mujeres en general y a la de sus hijas en particular».⁴²⁰

Els cabetians catalans foren un grup entusiasta i emprenedor, format, com ha senyalat Santiago Riera i Tuèbols, per «petit burgesos procedents de professions liberals (...) que tingueren un ressò notable en la classe treballadora».⁴²¹ Un altre personalitat barcelonina del moment que se sentí atreta per les teories de Cabet fou, per exemple, d'Ildefons Cerdà. Però ni molt menys tots els republicans estaven convençuts de l'èxit de l'aventura icariana. Paradoxalment, el mateix argument de la utilitat li servia al redactor de *El Republicano*, Abdó Terrades, d'argument per criticar un viatge tan atzarós com allunyat dels reptes reals que tenien més a prop. En resposta a Monturiol, que li havia demanat consell i suport per al projecte icarià, Terrades exposava clarament:

«¿Obraré yo impulsando la realización de ese hecho? (...) No, porque ignoro todavía aquellos extremos y no quiero que mañana me maldigan los que por mi consejo hubiesen ido a lo que ha de ser Icaria; no, porque yo quiero reservarme para ser útil a mis paisanos el día que se

⁴¹⁹ *Id.*, id., p. 3.

⁴²⁰ *La Fraternidad*, 8, 26/12/1847, p. 5.

⁴²¹ *Narcís Monturiol...*, p. 50.

ofrezca oportunitat de establir la democràcia i per mitjà de esta verificar las reformes socials hacia el comunismo (...).

Como no preguntes otra cosa que lo relativo a la expedición, por eso te contesto en los términos que acabas de leer. Ahora, si se tratase de la utilidad de predicar las doctrinas comunistas, te diría que has hecho muy bien en fundar *La Fraternidad*, prescindiendo de la cuestión revolucionaria o pacífica y que considero muy provechoso que cundan estas ideas.»⁴²²

Quedava prou clar.

L'any del viatge (1848) es publicava també a Barcelona el llibre *De que manera soy comunista y mi credo comunista*, de Cabet, en el qual destacava la desigualtat com l'arrel dels mals socials:

«arrojado en Inglaterra por mis opiniones demócratas, resuelto a consagrar la quietud y el ocio de un largo destierro al estudio y al trabajo (...) quedé convencido de que la Desigualdad era la verdadera causa original y primordial de todos los vicios y de todos los males de todas las sociedades...»⁴²³

En el mateix text Cabet defensava el pacifisme de les seves doctrines, les quals podrien estendre's de la mateixa manera que temps enrera ho havia fet el cristianisme (recordem que el principal treball de Cabet⁴²⁴ es titulà *El vertader cristianisme seguint Jesucrist*, de 1846):

«...el Comunismo puede establecerse por la fuerza y la violencia? No. Estoy convencido, profundamente convencido, que no se puede establecer sino como se estableció en otro tiempo el Cristianismo, por el poderío de la opinión pública, por la persuasión, por la convicción. Un partido solamente, una minoría animosa, aunque ella misma tuviese el Gobierno en su poder, intentaría vanamente imponer a la mayoría; lo que sí es posible, razonable y útil, es preconizar, propagar la doctrina, discutir, persuadir y convencer».⁴²⁵

---

⁴²² Citat a Santiago Riera, *Narcís Monturiol...*, p. 53.

⁴²³ Cabet, E., *De que manera soy comunista y mi credo comunista*, Barcelona, 1848, p. 7.

⁴²⁴ Segons Droz, *Historia...*, p. 534.

⁴²⁵ Cabet, *De que manera...*, p. 12.

I també, òbviament, la utilitat tenia un pes específic en el sistema comunista cabetà:

«Yo no seguiré jamás sino los instintos de mi conciencia y de mi abnegación por la causa del Pueblo, y tan gustoso daré la vida por defender la verdad que crea útil, como por resistir todo lo que sea contrario a mi convicción...»⁴²⁶

«Yo creo que es menester hacer todo lo posible para hacer el trabajo útil y agradable...»⁴²⁷

I es podien llegir idees que ja havien sortit a la llum a *La Fraternidad*:

«Yo creo que conviene lo primero ocuparse en procurar a todos los ciudadanos lo necesario; que en seguida se podrá ocupar en procurarles todo lo útil; y que cuando todos tendrán igualmente lo necesario y útil, se podrá buscar continuamente todo lo que es solamente agradable, con la condición de que todos convendrán en ello por medio de leyes a propósito, y que todos lo deberán gozar igualmente...»⁴²⁸

El mes de febrer de 1848 s'iniciava la marxa d'icarians cap a Amèrica; l'esperat esdeveniment coincidia amb l'esclat de la revolució francesa de 1848, que significà l'abdicació del monarca, la formació d'un govern republicà i, entre altres mesures legislatives, l'abolició de la pena de mort. Tot plegat provocà un comentari entusiàstic a *La Fraternidad* que significà el tancament de la publicació i la fugida a Perpinyà de Monturiol. A la tornada del breu exili, Monturiol impulsà l'aparició d'una nova revista, *El Padre de Familia*, en la qual el canvi d'orientació respecte a *La Fraternidad* fou notable.

A causa, per un cantó de l'exili i de la violenta revolució, en especial les jornades de juny viscudes a París, i per l'altra decebut per les informacions rebudes del nou continent, les quals no eren gens encoratjadores i anunciaven el fracàs de l'expedició fundacional, Monturiol refredà les passions icarianes i utilitaristes, i feu un canvi de direcció en els esforços de millora moral del poble. Primer de tot era l'educació, perquè un

⁴²⁶ Cabet, *De que manera...*, p. 15.

⁴²⁷ Cabet, *De que manera...*, p. 26.

⁴²⁸ Cabet, *De que manera...*, p. 27-28.

poble il·lustrat i amb instints primaris no era capaç d'aprofitar-se d'unes idees avançades que no comprenia: «todo descubrimiento necesita una sociedad que se encuentre en estado de aprovecharse de la utilidad que proporciona».⁴²⁹

A *El Padre de Familia*, Monturiol intentà edificar un moral més mística basada en el concepte «AMA», que superés l'individualisme regnant i, fins i tot, l'utilitarisme —que ara equiparava a egoisme. L'individualisme era la pitjor de les guies morals perquè «no tiene ninguna relación con los intereses de los demás», era, doncs, insolidària. L'utilitarisme o egoisme era superior a l'individualisme perquè admetia la solidaritat, però segons l'autor, «el precepto AMA, es el principio de la moral absoluta», principi superior a tots que faria inútils les lleis, perquè faria impossibles els delictes. Aquest precepte adoptaria la màxima «amar a los demás es conservarlos y perfeccionarlos», un principi, de moment inaplicable a la societat actual, «donde todo está arreglado conforme a la moral relativa que tiene por base el interés, o por otro nombre la utilidad, o más claro todavía, el egoismo».

En fi, una nova utopia mística basada en l'educació i la solidaritat, com la utilitarista, però a la que volia superar amb amor fraternal. Per a explicar-ho, Monturiol feia un repàs dels diferents codis i lleis en funcionament:

«El Código Civil hace del interés particular una base de nuestra sociedad, además separa sus intereses; por manera que no es el egoismo lo que establece, sino el individualismo. La diferencia que nosotros encontramos entre el egoismo y el individualismo, es que el egoismo admite la solidaridad, siempre que el mismo interés particular quede satisfecho; y el individualismo no tiene ninguna relación con los intereses de los demás, deja a cada uno solo con lo que tiene. Y en todos los países del mundo la legislación civil establece el individualismo, y considera excepciones todo acto de asociación o de solidaridad. Las costumbres, por esta parte, están un poco más adelantadas que la legislación, puesto que teniendo por base el interés, admiten todo género de reformas, aunque sean colectivas, con tal que lleguen los ciudadanos a penetrarse de las ventajas que reporten. Pero

---

⁴²⁹ Abellán, *Historia crítica...*, p. 69, nota 8.

de todos modos, tanto por derecho civil como por costumbres que con él estan hermanadas, no hay otra base que el interés, esto es la utilidad.

Código político.- (...) este código se separa bastante del individualismo, puesto que sus disposiciones miran al Estado, y a los ciudadanos de una manera colectiva. No se trata de aislar sino de reunir, de establecer bases para organizar la administración de ciertos intereses comunes a todos los ciudadanos. Así es que un código político, ya establezca la monarquía o la democracia, tiene por objeto el señalar la clase de personas que deben administrar el Estado tanto para los negocios interiores como exteriores. La base, pues, es el interés, la utilidad.

Código criminal.- Es un conjunto de leyes que tratan de delitos y de la manera de reprimirlos. He aquí el individualismo puro; las leyes criminales no atienden jamás a la moralidad de los delincuentes.

(...) en la diversidad de códigos de todos estos pueblos hallareis consagrado el principio utilitario, y en sus costumbres el mismo principio traducido por la expresión siguiente: lo que no quieras para tí no hagas a otro.- En una palabra el interés, el egoismo es la base actual de la legislación y de las costumbres del género humano. En este estado, pues, verdadera moral no existe, lo que hay es moral relativa (...); una moral caos confusión; llena de contradicciones y de absurdos (...)

En la sociedad que imaginamos ha descubieto la moral absoluta y la ha aplicado (...). Los códigos civil, criminal y político han desaparecido (...).

He aquí el estado perfectamente natural y acomodado a la naturaleza humana (...), un sistema de administración tan bien calculado que no sea posible faltar ni por un solo día los alimentos necesarios (...), no necesita códigos políticos y criminales; necesita un sistema de educación conforme al mismo principio [AMA], que hará imposibles los delitos y hará naturales todas las acciones esencialmente virtuosas...»⁴³⁰

El cristianisme utòpic i exaltat de la publicació fou objecte finalment de multa i tancament acusat de «subversivo y sedicioso». Al discurs de comiat del darrer número Monturiol declarava que

«El Padre de Familia [havia estat] eco de todas las filosofías de todos siglos, eco de todas las doctrinas de todas las religiones, continuador y

⁴³⁰ «Dos códigos de moral”, *El Padre de familia*, 10, 9/12/1849, pp.72-76.

propagador del Evangelio, eco de todas las miserias de los hombres (...) [i tot això defensant el precepte ben cristà de] Amaos los unos a los otros.»⁴³¹

Malgrat que l'utilitarisme havia perdut valor en les idees de Monturiol davant el precepte de l'amor al proïme, la utilitat seguia sent un principi fonamental del seu sistema. Un breu repàs d'alguns articles del setmanari ens ho confirma:

«Amate a ti mismo; porque de este modo te instruirás, conservarás tu cuerpo y tu existencia, te perfeccionarás en todo, para poder ser útil a los demás...»⁴³²

.....

«Recomendamos a los contrarios de la igualdad, que no ejerciten su entendimiento en fútiles argucias (...). Haced lo que queráis, detractores de la igualdad, el principio está reconocido por el siglo, y el establecimiento completo se efectuará, como se han realizado todas las instituciones útiles.»⁴³³

.....

«¡Cuántas invenciones, qué adelantos, cuantos establecimientos útiles y filantrópicos si el capital fuera accesible a las asociaciones de obreros (...) ¡Qué hermoso cambio! ¡Qué bienestar para estos pobres millonarios que ahora se consumen en la ociosidad que tantas enfermedades físicas y morales ocasiona!»⁴³⁴

Fins i tot, Monturiol invocà el principi utilitari quan comentà l'obra d'un poeta francès que cantava a l'amor patri:

⁴³¹ “Denuncia y condena”, *El Padre de Familia*, Apéndice, abril 1850, pp. 185-208.

⁴³² “El hombre”, article de *El Padre de Familia*, 6/1/1850, citat a Elorza, Antonio, *Socialismo utópico español*, Madrid, 1970, p. 127.

⁴³³ “Ideas falsas de la igualdad”, *El Padre de Familia*, 23/12/1849, citat a Elorza, *Socialismo...*, p. 118.

⁴³⁴ “El mercado”, *El Padre de Familia*, 30/12/1849, citat a Elorza, *Socialismo...*, pp. 122-123.

«Para él el deseo del bien del mayor número constituye el amor a la patria (...) Este es el verdadero amor patrio. No señalan su camino la destrucción y la barbarie sino la ilustración, las reformas, las mejoras morales y materiales...»⁴³⁵

A desgrat del fracàs que va suposar l'aventura icariana, en la qual finalment va perdre la vida el metge Rovira, l'icarianisme contribuï a reforçar la consciència de classe entre els treballadors, va ajudar a creure en la imatge d'un món lliure i igualitari en el que l'explotació de l'home per l'home no fos possible. Segons Jordi Maluquer, «También alentó, muy probablemente, el reflejo antipolítico del proletariado y la desconfianza respecto de la política de los partidos que se pondría de manifiesto a partir de 1870 tras los fracasos y decepciones del republicanismo.»⁴³⁶ La influència de Cabet, doncs, va continuar viva a Catalunya; trobem referències disperses en autors republicans posteriors, tant contraris al comunisme, com en el cas de Ceferi Tresserra, com en d'altres de favorables i antics cabetians com ho foren els autors de l'*Almanaque Literario* de l'any 1863, tots junts van fer que aquell «eco lejano del icarianismo» es mantingués fins a l'arribada de l'anarquisme.⁴³⁷

Un altre reflex de l'èxit cabetià ens el mostra l'urbanisme barceloní. La zona del Poblenou, que va créixer a l'època del viatge utòpic, fou per aquest motiu anomenada per alguns Icària; era «en la época en que el famoso Cabet volvía locos a muchos jóvenes con sus planes icarianos», comentava l'any 1857 Victor Balaguer.⁴³⁸ En el plànol del projecte de l'Eixample presentat per Miquel Garriga i Roca s'anomenava Icària a la zona del Poblenou. I ja hem comentat que Ildefons Cerdà estava influït per les idees icarianes per mitjà del seu amic Narcís Monturiol. En el projecte de planificació urbana de Cerdà es promovia una la igualtat social utòpica,

«on l'organització lògica d'una convivència sense discriminacions era portada amb rigor lluminós fins a l'esfera de les realitzacions pràctiques, fent

⁴³⁵ .”Del amor a la patria”, *El Padre de Familia*, 5, 4/11/1849, pp. 33-35.

⁴³⁶ *El socialismo...*, p. 274.

⁴³⁷ Ventura, “Icaria...”, p. 214.

⁴³⁸ Citat al capítol “Literatura utòpica a Catalunya”, dins Josep Termes, *Històries de la Catalunya treballadora*, Barcelona, 2000, p. 55.

que la idea d'una societat justa es traduís en tota la immensa estructura formal d'una ciutat.»⁴³⁹

EL COOPERATIVISME CATALÀ

A mitjans anys seixanta les idees cooperativistes i d'associació obrera, difoses pels deixebles d'Owen, triomfaven arreu d'Europa. De la tasca d'importar-les a terres espanyoles se n'havia encarregat un republicà demòcrata i fourierista nascut a Catagena, Fernando Garrido (1821-1883). Durant un primer exili a Londres, de 1851 a 1854, entrà en contacte amb el moviment cooperatiu i anys més tard, el 1862, aprofità una segona expatriació política per a estudiar en el terreny i durant quatre mesos el funcionament de la cooperativa anglesa de *Rochdale*. Fruit d'aquesta estada, acompanyat del republicà empordanès Joan Tutau, Garrido publicava a Barcelona, l'any 1864, la *Historia de las asociaciones obreras en Europa*. El cooperativisme català, doncs, es relacionava directament amb el utilitarisme d'Owen i dels seus deixebles, i arribava a Catalunya produint entusiasme en els àmbits obrers. Així, per exemple, en el pròleg dels estatuts de la associació Económica Palafrugellense, fundada el 1865, s'indicava que la lectura d'aquell llibre, que incloïa la història de la cooperativa anglesa, fou una revelació.⁴⁴⁰

Garrido no elaborà una història pròpia dels cooperativistes de la ciutat de Rochdale, sino que traduí una altra ja feta d'un deixeble d'Owen, J. Holyoake. De les afirmacions d'Holyoake, els obrers catalans aprengueren per què altres experiències anteriors a la de la ciutat de Rochdale no havien tingut èxit:

«Muchas, muchísimas experiencias cooperativas han carecido de capital, porque no pocos asociados han considerado inmoral recibir intereses (...). Otros, por principio, han dicho que las asociaciones no debían pagar

⁴³⁹ Alexandre Cirici Pellicer, *Un segle de vida catalan, 1814-1930*, p. 654. Citat a Mei M. Vidal / Ferran Aisa, *Camins utòpics. Barcelona 1868-1888*, p. 116.

⁴⁴⁰ Pérez Baró, Albert, *Historia de la cooperación catalana*, Barcelona, 1974, p. 30.

interés al capital, con lo cual este no se ha presentado y sin él nada se ha podido emprender: eran demasiado morales para poder ser útiles...»⁴⁴¹

També s'informaren de que a partir del segon congrés cooperatiu reunit a Birmingham, aparegué un periòdic titulat

«*El Cooperador*, de Lancashire y de Yorkshire, que solo costaba un penique, y que se publicaba dos veces al mes. Llamábase el abogado de las clases útiles y llevaba por divisa estas sabias palabras: «El número sin la unión es impotente.- La unión sin la ciencia es inútil»...».⁴⁴²

Un altre dels problemes de viabilitat de les cooperatives, segons Holyoake, es devia a la disbauxa de les grans ciutats, com ara Liverpool o Londres:

«(...) si de la vida de la provincia, vida regular, monótona y tranquila, pasamos a Londres, con sus inagotables distracciones y atractivos! La dificultad es tanto mayor cuanto que somos aquí demasiado finos para ser útiles, y tenemos demasiado de lo supérfluo para consagrarnos a lo necesario, aunque nos falte...»⁴⁴³

Finalment, Holyoake parlava del reconeixement cada cop més estès del cooperativisme i de la necessitat de canvi social. I aportava el testimoni del pensador liberal i utilitarista més important del moment, J. S. Mill:

«No pocos escritores, de los mas autorizados, han dado testimonio de la utilidad de los esfuerzos populares, que como el de Rochdale, han hecho las masas, inspiradas por las nuevas ideas de regeneración social cuyos beneficios son tan grandes, y que se manifiestan por doquiera (...). Pero nada de lo que se ha escrito sobre esto puede servir mejor la causa de los obreros que estas palabras de Stuart Mill: "Pasó el tiempo para Europa en que se pudo creer que una vida de privaciones hacía a los hombres mejores trabajadores y más civilizados".»⁴⁴⁴

---

⁴⁴¹ Garrido, Fernando, *Historia de las asociaciones obreras en Europa o las clases trabajadoras regeneradas por la Asociación*, 2 vols., Barcelona, 1864, p. 167.

⁴⁴² Id., *id.*, p. 246.

⁴⁴³ Id., *id.*, pp. 256-257.

⁴⁴⁴ Id., *id.*, p. 263.

És clara la sintonia d'aquestes darreres paraules amb les del Clavé de l'*Almanaque*, del mateix any 1864. És fàcil imaginar que Clavé hagués acabat de llegir el llibre de Garrido, sobretot si sabem que Joan Tutau, el company de Garrido a Rochdale, també escrivia un article a l'*Almanaque* intitulat "Asociaciones Cooperativas", en el qual, a més, tractava de l'experiència de Rochdale. Es a dir, que el republicanisme més en contacte amb el treballador acceptà l'associacionisme cooperativista com a fórmula pràctica de regeneració obrera. El cooperativisme català, però, prengué un caire de reformisme transaccional, que advocava per l'harmonia amb el capital com a mitjà d'arribar als ideals de progrés i reforma social.

L'any 1864 el mataroní Antoni Gusart publicava un periòdic defensor d'aquestes idees, *El Obrero*, any en el qual també a Mataró es fundava la cooperativa Obrera Mataronesa.⁴⁴⁵ Aquest fet no esdevindrà aïllat, ja que en el Congrés cooperativista de 1865, presidit pel propi Gusart, hi participaren ja un total de 22 societats obreres segons *El Telégrafo*,⁴⁴⁶ o 40 «corporaciones» segons explicà *El Obrero*, que formaren una federació de societats, fórmula aquesta que entengueren «de utilidad inmensa».⁴⁴⁷

EL OBRERO

«...No se le diga pardiez/Al honrado jornalero/Que la fiesta es semillero/Del vicio torpe y soez/Porque si hay quien usa mal/Del día santificado/No falta quien le ha empleado/En lo útil y moral.»⁴⁴⁸

En el primer exemplar de *El Obrero*, Antoni Gusart reclamava la llibertat d'associació.

«Libertad por nosotros muy querida y que tanto ha de contribuir a armonizar y refundir las diversas clases de la sociedad. Nuestra misión es de

⁴⁴⁵ Per a la seva història vegeu Pomés Vives, Jordi i Rodríguez Calleja, Maria, *L'Obrera Mataronesa. Un bell i efímer somni (1864-1890). El cooperativisme a Mataró al segle XIX*, Mataró, 1997.

⁴⁴⁶ Citat a Termes, *Anarquismo...*, p. 27 i ss.

⁴⁴⁷ *El Obrero*, 70, 31/12/65, pp. 503-504.

⁴⁴⁸ Fragment del poema de José Espinal, "El día de fiesta", a *El Obrero*, 53, 3/9/65, p. 242.

paz, nuestra idea evitar por todos los medios posibles, días de luto y consternación a innumerables familias...»⁴⁴⁹

Llibertat d'associació que hauria d'estendre els seus beneficis a totes les classes de treballs, ja que

«Por la asociación verá el comerciante disminuir las inquietudes que le agobian, el artesano aumentar su jornal y bienestar de una manera progresiva; el agricultor, ser más fácil la aclimatación de los adelantos que la ciencia reclama, en tan útil materia como la cultivación de nuestra floreciente campiña, y las clases todas de la sociedad recibirán en ella el bautismo regenerador y humanitario...»⁴⁵⁰

Tots els qui escrivien sobre associacions obreres remetien a l'exemple exitós de *Rochdale*, oposant-lo a les experiències utòpiques fracassades dels models que no havien distingit bé «la diferencia entre co-operación y comunismo». La diferència radicava en el pragmatisme del principi associatiu;

«era, en fin, inevitable que de la esfera de los espíritus contemplativos pasase a la esfera de inteligencias prácticas. Esto es cabalmente lo que ha sucedido en Inglaterra. Allí no se ha ensayado ningún sistema completo de reformadores. Solo se ha confiado en la virtud del principio de asociación...»⁴⁵¹

El mateix autor insistiria dos números més tard:

«faltaba buscar a la idea de asociación la faz practicable, y con una constancia sin ejemplo, con una fe admirable, lo consiguieron unos tejedores de franela de Rochdale. Y estos sabios, sin haber cursado en las universidades; estos economistas, sin haber saludado a Smith; estos reformadores sin saber lo que es utopía ni ycaria [sic], han sido reales y verdaderos bienhechores de sus hermanos...»⁴⁵²

⁴⁴⁹ *El Obrero*, 1, 4/9/1864, p. 2.

⁴⁵⁰ “La Asociación”, *El Obrero*, 14, 4/12/1864, pp. 105-106.

⁴⁵¹ Zanné, J.A., “Asociaciones de obreros. Cooperadores equitativos en Inglaterra”, I, *El Obrero*, 25, 19/2/1865, pp. 193-195.

⁴⁵² Zanné, J.A., “Asociaciones...”, II, *El Obrero*, 27, 5/3/1865, pp. 209-213.

Imbuït d'esperit pragmàtic, utilitarista, l'autor de les línies anteriors rebutjava les utopies, les ànimes contemplatives i a «los reformadores de bufete, a los socialistas».⁴⁵³ Gusart, que comprenia les diferents tendències, les acceptava sempre i quan finalment triomfés la raó i la utilitat:

«Hay disidencia de pareceres entre los obreros, hay discusión, hay luz, pues de la lid razonada sale esplendorosa luz que ilumina las conciencias (...). Dejemos a un lado enemistades personales que nada pesan en la balanza de la sociedad (...). Seamos enemigos un momento; pero enemigos razonables, y después de la discusión, olvidemos lo que cada cual haya dicho para no acordarnos sino de lo que a todos pueda ser útil; y de esta manera podremos cimentar la sociedad en el amor y estimación de todos...»⁴⁵⁴

Unes altres idees es repetiren al llarg de la vida de la publicació. El respecte per la figura de Franklin, fou una constant de la publicació, i per això junt a altres sentències d'utilitaristes que també sortien a l'*Almanaque Democrático*, les de Franklin «no hi podien faltar».⁴⁵⁵ Però també Bentham aparegué citat al periòdic. Fou amb motiu d'inserir un article de Nicolás Díaz Pérez, director d'un diari extremeny, el *Museo Extremeño*. L'article s'iniciava amb la següent frase signada pel pare de l'utilitarisme clàssic: «La clase de los obreros o trabajadores es la última en el vocabulario insensato del orgullo; pero la primera a los ojos de la moralidad y de la sana política.»⁴⁵⁶ A més de les cites, el periòdic defensava la creença també utilitarista de reclamació d'instrucció per a la classe obrera.

⁴⁵³ Zanné, J.A., "Asociaciones...", IV, *El Obrero*, 29, 19/3/65, pp. 226-227.

⁴⁵⁴ Gusart, A., "La unión es la fuerza", *El Obrero*, 11, 13/11/1864, pp. 81-82.

⁴⁵⁵ Casteràs, *Franklin...*, p. 27. Que Franklin fou respectat per tots els sectors de la vida catalana, com ha afirmat Ramon Casteràs, i ja hem apuntat al capítol III, ho prova el fet que a *El libro del obrero* (escrit per bona part d'intel·lectuals burgesos i dirigit als obrers dels cors de Clavé) també apareixien algunes màximes seves: «Si quereis ser ricos no aprendais solamente a saber como se gana, sino también como se ahorra», o «Cuesta más alimentar un vicio que criar dos hijos», p. 29. Posteriorment veurem com el nom de Franklin apareix també a periòdics anarquistes, com *La Revista Social*, o donant nom a alguna escola laica.

⁴⁵⁶ "Las clases obreras", *El Obrero*, 65, 26/11/1865, p. 421.

«Instruir al obrero, levantarle del estado de postración en que se halla, he aquí nuestro deseo».⁴⁵⁷ I els raonaments que s'hi utilitzaven eren d'allò més contundents: «La instrucción es una de las primeras necesidades en la vida del hombre, es el alimento del alma; y sin instrucción no hay sociedad posible...».⁴⁵⁸

També d'arrel il·lustrada era el concepte de progrés; els redactors es declararen «acérrimos defensores del vapor y la electricidad, caracteres peculiares de nuestro siglo, señales evidentes del progreso, que es la encarnación sublime del porvenir».⁴⁵⁹ En aquest sentit, i com desmentint les opinions estètiques del catedràtic Milà i Fontanals, s'escriviren ratlles autènticament poètiques sobre la societat industrial:

«Sí, ved ese inmenso número de gigantes de blonda cabellera de humo, vomitando sin cesar sus bellas y bien formadas manufacturas industriales; y ese motor de veloz carrera que cruza los montuosos y agrestes campos de Cataluña; las fértiles y deliciosas llanuras del rico y perfumado jardín de España, la sin par Valencia; y tantas otras provincias que miran sobre sus tierras los conductores férreos que las tienen aprisionadas en una inmensa red; y todo ese conjunto de maravillas que acortan las distancias; rompen las fronteras; centuplican el capital y perfeccionan al hombre; nada son en comparación del eléctrico, que transmite las palabras de una a otra zona y hace de la humanidad una sola familia universal...»⁴⁶⁰

Tanmateix, la màquina, l'eina de l'obrer, era considerada poc menys que el sùmmum dels prodigis, «todo se vence por el utilísimo invento de la maquinaria».⁴⁶¹ Quedava lluny la vaga contra les selfactines de 1854, i encara més la crema de la fàbrica Bonaplata de mitjans dels trenta. L'argument ara consistia en que

«la introducción de las máquinas lejos de disminuir el número de trabajadores, ha contribuido eficazmente a su aumento (...); es mucho

⁴⁵⁷ *El Obrero*, 1, 4/9/1864, p. 2

⁴⁵⁸ Roig Minguet, J., "La instrucción", *El Obrero*, 35, 30/4/1865, pp. 273-275.

⁴⁵⁹ Gusart, A., "El proletariado", I, *El Obrero*, 2, 11/9/1864, 9-10.

⁴⁶⁰ "La Asociación", *El Obrero*, 14, 4/12/1864, pp. 105-106.

⁴⁶¹ "Los adelantos de la industria", *El Obrero*, 37, 14/5/1865, pp. 13-14.

mayor el número de trabajadores que gana su sustento, por que es más fácil trabajar a la máquina que trabajar como hacían antes. Ofreciendo la ventaja de ser menos cansado, con lo cual gana y no poco la salubridad pública...»⁴⁶²

De segur que no tots els treballadors estigueren d'acord amb aquestes explicacions, però *El Obrero* era reformista i actuava com a publicació frontissa o mitjancera amb la classe patronal, així el veiem defensant determinats interessos burgesos. Els temps de l'anarquisme i del trencament total amb la burgesia encara no havien arribat, tot i que estaven molt propers. En el mateix article anterior, línies després es deia:

«Volviendo a la cuestión diremos que nuestra nación no podía bajo ningún concepto prescindir de las máquinas ¿cómo, de otro modo, intentar nivelar la industria nacional con la de otros países?»⁴⁶³

Un altre article demostrava la preocupació per la competitivitat, que podríem lligar a la campanya proteccionista que el periòdic també lliurà alguna vegada:

«Además de la guerra que devasta la América, una de las causas que influyen poderosamente en el malestar de Cataluña, es la introducción fraudulenta de géneros extranjeros, y esto no se evitará (...) sino por medio de un sistema protector de la industria nacional...»⁴⁶⁴

Altres afirmacions acrediten el caràcter moderat del periòdic, com la de que «la propiedad es sagrada e inviolable en todas las naciones civilizadas»,⁴⁶⁵ o la justificació dels jurats mixtes, «institución tan útil», formada per obrers i patrons per a administrar justícia en els conflictes industrials.⁴⁶⁶ No obstant això, no podem oblidar que *El Obrero* fou la primera publicació que anuncià l'existència de la Associació Internacional de Treballadors (A.I.T.), fundada a Londres l'any 1864, de la qual Marx va ser

⁴⁶² A.F.C., "Las máquinas", II, *El Obrero*, 50, 13/8/1865, pp. 185-187.

⁴⁶³ Id, *id.*

⁴⁶⁴ "La situación actual", *El Obrero*, 8, 23/10/1864, pp. 57-58.

⁴⁶⁵ *El Obrero*, 5, 2/10/1864, p. 34.

⁴⁶⁶ "Tarifa y jurado", *El Obrero*, 4, 25/9/1864, pp. 25-27.

el principal ideòleg,⁴⁶⁷ ni tampoc que fent honor al seu nom, el periòdic anava destinat primordialment als obrers, «esa masa productora, tan útil, tan necesaria a la sociedad».⁴⁶⁸

LA ASOCIACIÓN

Més moderat i intercessor amb la burgesia industrial es mostrà el setmanari *La Asociación*, de Roca i Galés, que aparegué l'abril de 1866. La negació amb que començà el prospecte del primer número, «No nos guía ninguna idea utilitaria al empezar la publicación de esta revista»,⁴⁶⁹ hauria de sorprendre en un periòdic defensor del cooperativisme, moviment tan vinculat a l'utilitarisme des dels orígens. Però aquell antiutilitarisme era producte del caràcter conservador i marcadament individualista de la publicació, contrària als sistemes socialistes i comunistes utòpics, entre ells els d'Owen i Cabet, als quals titllaven d'escèptics indiferents, i d'anteposar en les seves accions «el cálculo egoista».⁴⁷⁰

Un dels autors el pensament del qual seguia el setmanari era el francès Jules Simon. Defensava les societats cooperatives i llur utilitat per als obrers,⁴⁷¹ però de la lectura d'un dels seus llibres, traduït a Barcelona l'any 1869, quedava clar que si bé la utilitat era important, en els dominis de la política, l'economia i la moral, havia d'estar sempre subordinada a la justícia:

«La ley que aumenta la riqueza total garantizando a cada uno la mayor cantidad posible de bienestar es justa. Pero entiéndase que no es justa porque aumenta la riqueza de todos y el bienestar de cada uno; sino que hace estos beneficios porque es una ley justa (...). Discútese a veces si el hombre debe tomar por objeto de su vida la utilidad o la justicia, o sea el interés y el deber. Sin duda podemos pensar en nuestros intereses; sin duda es cosa laudable trabajar en intereses de los propios y en interés de la

⁴⁶⁷ Valls, Josep Francesc, *Prensa y burguesía en el XIX español*, Barcelona, 1988, p. 225.

⁴⁶⁸ Berges, Jacinto, "El desgraciado", *El Obrero*, 48, 30/7/65, p.166.

⁴⁶⁹ *La Asociación*, 1, 1/4/1866, p. 1.

⁴⁷⁰ "Del proletariado y del pauperismo", III, *La Asociación*, 9, 3/6/1866, pp. 97-100.

⁴⁷¹ Per exemple a "Las sociedades cooperativas en Francia e Inglaterra", *La Asociación*, 4, 22/4/1866, pp. 48-52 i *La Asociación*, 6, 13/5/1866, pp. 76-79.

humanidad, pero hay una verdad que es necesario poner al abrigo de los sofismas, y esta verdad es que el deber es el solo y soberano señor de las acciones humanas (...) [Així, doncs, segons Simon], la justicia es la única cosa que hay inmutable, la única que no depende de las opiniones ni de las acciones de los hombres. Representa en lo moral lo mismo que en la lógica el principio de contradicción. En vano para dar al cálculo del interés un carácter sólido, se recuerda que son supremamente idénticos lo justo y lo útil». ⁴⁷²

Quant a la tasca de censurar el socialisme però respectant la figura d'Owen i llur obra cooperativista a New Lanark, el setmanari la resolgué amb imaginació: el sistema cooperatiu era encertat, però tot es girà quan aparegueren les idees socialistes.

«Owen mientras se mantuvo como patrono, vió aumentarse considerablemente su fortuna. Despues su propaganda socialista y sus desgraciados ensayos en New Harmony, consumieron aquella fortuna, volviendose de América a Escocia.- El admirable establecimiento de New Lanark, cayó en manos de hombres vulgares, que pusieron en práctica las doctrinas socialistas, y en poco tiempo desapareció todo.- La prosperidad hizo a Owen socialista, y el socialismo arruinó la admirable organización de Lanark debida al espíritu moral de asociación de un hombre benévolo.- Este hecho demuestra indudablemente que ninguna solidaridad existe entre la asociación y el socialismo...» ⁴⁷³

Per al redactor de les línies anteriors, que signava els articles sota el pseudònim d'«Un liberal», l'època brillant de New Lanark havia estat la d'implantació dels valors morals i materials de la burgesia, els quals havien triomfat en un districte on abans només hi regnava la corrupció:

«en el corto período de cuatro años, sufrió aquel distrito una metamorfosis increíble e incontestable. De vicioso y turbulento, de lugar de disturbios y de inseguridad, se convirtió en morigerado y tranquilo (...).-

---

⁴⁷² Simon, Julio, *El trabajo y la redención del proletariado*, Barcelona, 1869, pp. 12-13. La controvèrsia amb Bentham es en aquest passatge molt clara. Per al pare de l'utilitarisme els senyors sobirans regidors del comportament humà eren el plaer i el dolor. Vegeu el capítol 1.

⁴⁷³ “Del proletariado y del pauperismo”, IV, *La Asociación*, 12, 24/6/1866, pp. 146-150.

La religión, la familia, la propiedad y la responsabilidad de cada uno por sus acciones sirvieron de base en la organización del período de prosperidad de aquel establecimiento.⁴⁷⁴

Malgrat que *La Asociación* havia nascut amb voluntat d'inflexible imparcialitat, «Los que nos conocen saben que jamás hemos adulado al poderoso; saben también que somos incapaces de ser cortesanos del proletariado», i amb el desig de que hi hagués «entre el capital y el trabajo un hermanamiento completo»,⁴⁷⁵ al poc temps altres publicacions obreres ja abrigaven seriosos dubtes sobre la seva orientació, degut a la doctrina massa conservadora que demostrava. *L'Association*, revista parisenca dirigida per Eliseu Reclus, i *El Obrero*, de Gusart, per exemple, manifestaren les seves reticències pel subtítol del setmanari, en el qual es defensava «la beneficencia privada»,⁴⁷⁶ incompatible, al seu parer, amb els principis associatius i mutualistes.

La revolució de setembre de 1868, que culminà amb la fugida a França d'Isabel II, afavorí un expandiment de la vida associativa. Les noves lleis d'associació, tan reclamades pels cooperativistes, permeteren que el mes següent fos creada una Dirección Central de las Sociedades Obreras de Barcelona, que aviat proposà la celebració d'un congrés obrer català. En el congrés participaren 61 societats catalanes, sorgí la idea de publicar un nou periòdic, *La Federación*, que aparegué l'agost de 1869, i es demanà a l'Estat ajuda per al foment i manteniment de les cooperatives de consum mitjançant la creació de bancs o caixes de crèdit al treball; però sobretot, el congrés es declarà a favor de la participació de l'obrer en política. Gràcies a la República federal, digué Roca i Galés durant la seva intervenció, «obtendremos la descentralización, que en vano la esperaremos de los que quieren la República unitaria, que tanto favorece (...) a los cortesanos que viven a costa de las demás provincias».⁴⁷⁷

Però ni la pràctica del cooperativisme, com a medi de emancipació obrera, ni la participació dels treballadors en política foren acceptades en el

---

⁴⁷⁴ Id. id., p. 148.

⁴⁷⁵ *La Asociación*, 1, 1/4/1866, p. 1.

⁴⁷⁶ *La Asociación*, 6, 13/5/1866, pp-63-65.

⁴⁷⁷ Citat a Termes, *Anarquismo...*, p. 36.

següent congrés, el primer que l'Associació Internacional de Treballadors organitzà a Barcelona el juny de 1870.⁴⁷⁸

Entre ambdós esdeveniments amb resolucions tan dispars succeí la fecunda expedició de l'italià Fanelli a Espanya. Portador d'un missatge de la secció ginebrina de l'A.I.T. dirigit als treballadors espanyols, Giuseppe Fanelli es dedicà a adoctrinar uns quants grups d'obres madrilenys radicals en les tesis d'ateisme, apoliticisme i abolició de l'estat que, dintre de l'A.I.T. defensava l'anarquista Bakunin. Els va deixar alguns exemplars dels Estatuts de la Internacional, de l'Aliança de la Democràcia Socialista, discursos de Bakunin i, sobretot, una grata impressió i un entusiasme per l'ideal de transformació social i de desig de justícia, que aviat va anar-se escampant entre l'obrerisme.⁴⁷⁹ Quan Fanelli tornà a Ginebra, pel febrer de 1869, ja s'havien format els primers nuclis internacionalistes a Madrid i Barcelona; no pararien de créixer i, a partir del congrés de 1870, l'anarquisme prengué l'hegemonia del moviment obrer català.

---

⁴⁷⁸ Tot i això, la polèmica sobre si el cooperativisme constituïa o no una solució pràctica al problema social, o al menys una ajuda que venia a paliar la misèria crònica del proletariat, sempre estigué a sobre de la taula amb detractors, però també amb bastants partidaris, com es pot veure al Apèndix 7.

⁴⁷⁹ La impressió causada per Fanelli entre els obrers que formaren el primer nucli organitzador de la Internacional queda ben reflectida a les memòries d'un d'ells: Anselmo Lorenzo, *El proletariado militante*, Madrid, 1974, pp. 38-44.

SEGONA PART

CAPÍTOL I

ANARQUISME I UTILITARISME: LA NOVA MORAL OBRERISTA

CRÍTICA DE LA MORAL BURGESA

Del primer Congrés de societats obreres espanyoles adherides a l'A.I.T., organitzat a Barcelona l'any 1870, sorgiren triomfadores entre altres les idees d'apoliticisme, emancipació obrera pels propis obrers, i revolució i liquidació social. Es a dir, es proclamà la necessitat d'una reforma institucional completa de la societat establerta. La nova organització social hauria d'estar fonamentada en els interessos del treball, i les noves institucions representatives serien les seccions d'oficis, federacions locals i federacions regionals. Entre els interessos de les classes rectores i els del poble baix havia existit des de sempre un abisme insalvable, però a partir del creixent enduriment de les condicions de vida i treball imposades per la revolució industrial, unides a la gradual pressa de consciència de la classe obrera, la convivència es feu insuportable.

Els obrers es malfiaven de les autoritats i de la Justícia; el fabricant era vist com un enemic explotador; vivien en la precarietat, no tenien oportunitats de promoció i, sobre aquest panorama, encara tot podia empitjorar amb una malaltia, un accident laboral o la pèrdua del treball. Com ha dit Esperanza Guisan, una societat desigualtària no experimenta

únicament pèrdues econòmiques o socials, sinó especialment morals.⁴⁸⁰ Pitjor que les estretors econòmiques fou el detriment sofert en la dignitat de la persona, el menyspreu que percebien de l'amo o de l'encarregat; la manca de reconeixement social tot i estar convençuts de ser la classe més útil a la societat, mentre que els plaers i els honors eren pels qui, segons ells, no treballaven.

Per això, la prioritat fonamental de l'obrerisme català quant a planejar la societat ideal, fou la de basar-la en una moral diferent, formada de valors procedents de l'antic utilitarisme i del nou anarquisme. D'aquesta unió va sorgir una moral pròpia en la qual la utilitat social és convertí en la virtut principal, la clau de volta del nou edifici social.

La nova moral, contraposada a la per a ells odiosa i egoista moral burgesa, hauria

«de transformar al Estado guerrero y religioso en una libre asociación industrial y pacífica, donde los hombres unidos a la naturaleza y poseedores de la ciencia y del arte, desarrollarán progresiva y colectivamente lo bueno, lo útil y lo agradable, prescindiendo por completo de todo lo que no lleve en sí estas tres condiciones indispensables para la grandeza y prosperidad solidarias de los seres».⁴⁸¹

En la tasca de la nova construcció ètica una part essencial era l'anorreament de la moral tradicional. La premsa obrera internacionalista,⁴⁸² inicià l'adoctrinament de l'obrer en allò que considerava defectes i corrupcions enquistats des de feia segles en el si de la societat, imperfeccions que, molts cops, quedaven interessadament amagades:

«la sociedad actual, inmenso dédalo de confusiones, contrariedades e hipocresías (...) tiene tan habilmente velada su repugnante corrupción, que

⁴⁸⁰ *Ética sin religión*, Alianza Editorial, 1993, p. 139. D'aquesta autora son interessants també les lectures dels llibres *Manifiesto Hedonista*, Anthropos, 1990, i *La ética mira a la izquierda*, Tecnos, 1992, on ha defensat l'utilitarisme hedonista com a norma ètica actual.

⁴⁸¹ "Ideas disolventes", *La Federacion*, 94, 4/6/1871, p. 1.

⁴⁸² Per als anys que van des dels inicis de la I Internacional fins a finals de la dècada dels setanta, hem consultat prioritàriament el periòdic *La Federación*, i 400 números de *La Revista Social, Organó de la Unión Manufacturera de la Región Española*, les quals podríem denominar-les com anarco-sindicalistes. Per a la dècada dels anys 80 i en endavant, l'anarco-colectivisme es farà predominant i abundaran els periòdics d'aquesta tendència, com ara *Los Desheredados*, *La Federación Igualadina*, *El Productor*, *El Proletariado* i d'altres.

no solo es difícil, sino hasta espuesto, levantar atrevidamente la punta de este tupido velo para que contemple, al presentárselas desnudas, su horrible podredumbre, su degradante fealdad».⁴⁸³

La moral burgesa era, a més, una doble moral. Defensava únicament a uns quants privilegiats, deixant desprotegits a la gran majoria. Al contrari de la moral utilitarista, que desitjava la felicitat pel major nombre, la moral establerta només buscava la utilitat per a uns quants, fins i tot en el cas de la pitjor de les injustícies, l'esclavitud:

«(...) La esclavitud, pues, es robo de libertad (...). ¿Una iniquidad, reconocida como tal por todos, se sostendrá ni un día, ni una hora, porque es conveniente, porque es útil para algunos? Si la utilidad de algunos debe prevalecer contra la justicia de todos, ¿con qué derecho tenemos en presidio miles de hombres que se han apoderado de los bienes ajenos por la misma razón que se priva al negro de su libertad, porque así les convenía? Es preciso que los sostenedores del hecho de la esclavitud nos demuestren cómo lo que es absurdo en Europa es razonable en América; cómo lo que es aquí inícuo, será allá equitativo.»⁴⁸⁴

Però un cop li fos efectivament arrencada la careta tothom, incloses les classes que se'n beneficiaven, prendrien consciència de fins a quin punt arribava la degradació social. A una societat tan injusta anaven dirigides les següents paraules:

«Contempla cual será la eficacia de tus principios religiosos, cuando ellos por sí solos engendran la superstición y el fanatismo con su séquito de sangrientos furros, consecuencias naturales de haber sido hollada la razón por los preceptos inconcebibles del dogma. Contempla cuál será la inutilidad de tu moral cuando de tu gangrenado seno se ve salir constantemente el horrible pus de la prostitución, el infanticidio, los niños espósitos, la guerra, el duelo, el hambre, la usura, la conculcación de la justicia, el respeto al rico, a quien se le guardan consideraciones sin averiguar la procedencia de sus riquezas, y ese cruel desprecio al pobre, a quien ni aun siquiera se le quieren reconocer las cualidades de honradez y talento. Contempla,

---

⁴⁸³ Id., *id.*

⁴⁸⁴ “Moral blanca y moral negra”, *La Revista Social*, 130, 14/05/1875, pp. 518-519.

volvemos a repetir, la inutilidad y falsía de esa tu preconizada moral, a cuya sombra se acoge la tiranía del capital, origen de los vejámenes, privaciones y lamentable estado de los que tienen que sucumbir a su absorbente poderío...»⁴⁸⁵

Al catàleg de crítiques obreres contra la moral burgesa establerta podrien afegir-se multitud d'escrits, per exemple, contra la pena de mort i l'espectacle de les execucions públiques, contra l'explotació en el treball de dones i nens, o contra casos concrets d'immoralitat burgesa.⁴⁸⁶ Podríem fer-ne un llarg llistat, però el greuge principal era la immoralitat que representava una societat menyspreadora del benestar general, i consegüentment de l'element majoritari i més útil, el treballador. Així es denúncia en una carta de resposta dirigida al Sr. Castells, un fabricant de filats, amb motiu d'una vaga:

«Las clases privilegiadas, las clases parásitas, que son todas las que no trabajan, entienden estas cosas al revés. Ellos llaman justa, a la organización social presente; y está fundada en la injusticia, supuesto que el trabajador, el ser más útil y digno, está supeditado al capitalista, y a todos los demás explotadores que viven para alabar y bendecir los privilegios y los monopolios. Nadie, en el mundo, puede poner en duda que los seres más desamparados de la tierra son los trabajadores, y sin embargo, son los más útiles e indispensables ¿Es esto moral, señor Castells?»⁴⁸⁷

No coneixem la resposta del senyor Castells però de ben segur que, com la majoria dels seus col·legues empresaris, no veia amb bons ulls les intencions de l'*Associació Internacional de Treballadors*, a la qual acusaven d'incitar els obrers a les protestes, les vagues i les idees revolucionàries.

⁴⁸⁵ “Ideas disolventes”, *Id. id.*

⁴⁸⁶ Tot es prou conegut, però recordarem que en el darrer cas s'arribaven a denunciar des de maltractes de majordoms de fàbriques, també coneguts com «cabos de vara», amb l'antuència del burgès, com en el cas de Juan Sant, majordom, “¡Ojo con él!”, *La Revista Social*, 27/6/1873, p. 184 i 4/7/1873, p. 187, fins a les “Asquerosas indecencias” que un burgès havia comès sobre una nena treballadora seva, *La Revista Social*, 30/5/1873, p. 168, o un cas d'intent d'assetjament sexual: “Un fabricante Tenorio”, *La Revista Social*, 9/4/1875, p. 498. Val a dir que en nom de la rectitud ètica que el moviment obrer voldrà impulsar, són tant o més nombrosos els casos denunciats de treballadors esquirols o traïdors a la solidaritat obrera. Se'ls titllava de ser «instrumentos de los explotadores» i, a fi de ser coneguts i recriminats, freqüentment publicaven els noms, àlies, i el lloc on treballaven. Un exemple amb totes aquestes característiques a *La Federació Igualadina*, 2, 16/2/1883, p. 4.

⁴⁸⁷ *La Federación*, 79, 19/2/1871, pp. 2-3.

La rèplica obrerista era que si la tasca encetada per l'A.I.T. era immoral, al parer de la burgesia, com seria de dolenta la moral burgesa que no podia suportar la comparació amb l'obrera.

«Y considerar que tanto como se ha hablado estos días de la inmoralidad de la Asociación Internacional de Trabajadores, a nadie se le ha ocurrido compararla: Con la moral de los cuarteles, presidios y conventos: Con la moral del Estado, condenado a vivir, siquiera en parte, del impuesto que cargará a las prostitutas, casas de juego y juego propio; Con la moral de los trabajos de catorce horas, y más y menos, para los obreros; Con la moral de los propietarios, que no tabajan ninguna, ni menos ni más; Con la moral del robo... legal por supuesto; Con la moral del tanto por ciento, que como los panes de Cristo sacia al Capital por miles de millones y por los siglos de los siglos; Con la moral de los que depositan recién nacidos en medio de la calle; Con la moral de los que hacen ostentación de sus queridas; Con la moral de los industriales que deshonoran a sus trabajadoras; Finalmente, con la moral antigua y moderna practicada...»⁴⁸⁸

ATEISME

Segons el discurs obrerista, el greu estat moral de la societat era responsabilitat de les classes altes, però de manera molt especial de les eclesiàstiques. La religió demostrava tenir una la doble moral quan recomanava resignació al pobre, però en canvi passejava la seva opulència en les cerimònies religioses.

«Ha llegado el Corpus Christi y los energúmenos que se titulan Católicos, gastan el dinero del pueblo en ridículas manifestaciones (...).

Y estos hombres que acompañan al hijo de su fingido Dios, al paso que recomiendan al hambriento obrero paciencia por amor al que dicen hemos crucificado, y nos exigen la pobreza como un mérito, nos arrancan el

---

⁴⁸⁸ *Id.*, 115, 20/10/1871, p. 1.

pan que con nuestro sudor ganamos, enriqueciéndose a costa nuestra, a costa del hombre más útil de la sociedad...»⁴⁸⁹

La moral eclesiàstica era hipòcrita i pretenia entabanar al poble amb falses promeses i consells de resignació. Cap obrer, doncs, no podia caure en aquells engany. Amb el discurs religiós les classes altes, totes unides, pretenien legitimar l'exploració econòmica:

«Las clases aristocráticas y teocráticas creen que su imperio no terminará nunca. Las clases privilegiadas por la riqueza, creen que es legítima la explotación del hombre por el hombre (...).

No faltan trabajadores que creen que si él es pobre, si hace ricos a otros, es porque la suerte que Dios le ha deparado es esta; es porque con esas tribulaciones se conquista la gloria del cielo. Lejos de nosotros semejantes preocupaciones. Observe bien el que las tenga, que los que les recomiendan que estén mal en esta vida, porque estarán mejor en el otro mundo, y que así serán premiadas sus virtudes; procuran rodearse de las mayores comodidades, de la mayor cantidad de riquezas, que se acumulan robando a la infeliz clase obrera. Lo que estamos indicando es una de las hipocresías más refinadas; y nunca, ningún obrero, debe jamás hacerse eco de los hipócritas.»⁴⁹⁰

Però el perill venia de la part femenina, l'element més dèbil de la classe obrera. Molts obrers, de conformitat amb el discurs habitual del segle, i a causa de la manca d'instrucció que patien les dones, les veien com uns personatges inferiors, volubles i molt influenciables. La missió de les dones era la de romandre confinades a la llar, encomanades de servir els diferents mascles de la seva vida: el pare, el germà, el marit, el fill, per això llur feblesa tenia el gran perill d'introduir dins del domicili, entre altres, el virus de la religiositat.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ “El Corpus Christi”, *La Federación*, 97, 25/06/1871, p. 4.

⁴⁹⁰ “Las preocupaciones”, *La Revista Social*, 66, 14/11/1873, p. 262. El mateix argument el trobariem a les distintes publicacions obreres, per exemple a *El Productor*: “Los pueblos pues son enemigos de la religión, porque comprenden que bajo las nebulosidades de los dogmas, bajo la capa de la divinidad, se quiere degradarlos y explotarlos”, 151, 5/7/1889.

⁴⁹¹ La percepció de que les dones eren més devotes que els homes sembla estar confirmada en algun estudi, com per exemple el de Josepa Ballbè, “El Compliment Pasqual a Barcelona a principis del segle XIX (1826-1834)”, *L'Avenç*, 177, gener 1994, pp. 32-37.

Així doncs, si es volia construir una nova societat, la dona havia d'abandonar els sofismes religiosos:

«Solo nos faltaba una cosa de la mujer. Que cambiase el rumbo de sus ilusiones, abandonando al cura, el lujo, la hipocresía y el escondido vicio unidos al confesionario y, en vez de entregar los tesoros de su amor al extraño, espía de la familia, consagrara su poética imaginación a los sublimes anhelos del padre, del hermano, del marido o del compañero trabajador, cuya libertad no se cumple por el obstáculo del fanatismo y la cobardía del sexo débil.»⁴⁹²

Aquest punt era realment imprescindible. Mentre la situació de la dona no canviés la revolució social i de pensament tan necessària esdevindria gairebé irrealitzable:

«Mientras, pues, la influencia de los oscurantistas impere en la escuela y en el hogar doméstico por vías de la mujer, el socialismo moderno habrá de luchar con terribles contrarios, y a pesar de su conveniencia, de la imprescindible necesidad de plantear sus salvadores principios para generalizar la paz y la ventura entre todos los individuos, le saldrán obstáculos, le surgirán trabas (...).

Procure, pues, el obrero si quiere emanciparse, despreocuparse a si mismo, a su mujer, madre o hermana, para que ella a su vez, como mujer, y por consiguiente educadora de la niñez, despreocupe a la sociedad venidera. Solo de esta suerte la revolución social podrá realizarse sin obstáculos invencibles.»⁴⁹³

Enfront de la religió, l'anarquisme propugnava un ateisme d'arrel positivista i utilitarista. D'acord amb aquests principis, en lloc de perdre el

⁴⁹² “La Asociación de la muger”, *Los Desheredados*, 127, 1/11/1884, pp. 1-2. El mateix article, però abreviat, a *La Federación Igualadina*, 92, 7/11/1884, p. 2.

⁴⁹³ “Reformas practicables”, *La Revista Social*, 56, 5/9/1873, pp. 221-222. La intolerància entre el socialisme i l'Església era mútua, i ambdues parts es disputaven la posició mitgera de la dona. A elles anaven dirigides molts escrits de la catòlica *Revista Popular*: «El socialista (...) –y a ti te lo digo, suegra; entiéndelo tú, mi nuera– es un ser de nuevo cuño, en teoría se entiende, que en la práctica socialistas ha habido desde que hubo un primer ladrón. El socialista por fuerza ha de ser uno de aquellos de quienes dice la frase popular que no tienen donde caerse muertos. Es condición indispensable. Puede que alguna que otra vez, raras, muy raras veces, yo os lo fio, sea un hombre algo acomodado, pero examinad sus libros de caja, si los tiene, y no los hallareis muy limpios, o examinad su corazón, y lo vereis tan envidioso de la fortuna del prójimo, o tan enemigo del bienestar ajeno que no se contenta con lo suyo, y a trueque de ser dueño de lo que es de otros dará su alma al diablo», 9, 25/2/1871, pp. 68-69.

temps elucubrant sobre presumptes deus, els obrers, si algun cop teoritzaven sobre el tema, ho havien de fer centrant llurs reflexions entorn de la figura social, no mística, de Jesús i, sobretot, des del punt de vista dels fets i dels resultats; així ho explicaven el Nadal de l'any 1870:

«Hoy es la fiesta de la Natividad del Señor. Hoy celebran los cristianos el cumpleaños de su segundo Dios, del pretendido Redentor del mundo. Dejemos a los filósofos y a los teólogos entretenerse en sus discusiones sobre la divinidad de Jesús, sobre su humanidad, y hasta a los que parece que demuestran que no ha existido; dejemos a los poetas que lo canten como a sus fantasías les cuadre (...) y vayamos a ocuparnos de esta figura bajo el punto de vista social; esto es: ocuparnos de él bajo el punto de vista de los hechos, o por mejor decir de los resultados.⁴⁹⁴ ¡Nuestra razón nos impide creer en ningún Dios, en ninguna cosa sobrenatural. Así, pues, no es por cierto nuestro ánimo tratar de Jesús, como Dios,⁴⁹⁵ porque no tenemos el tiempo de sobras, para emplearlo tan inútilmente.»⁴⁹⁶

Així doncs, des del punt de vista racional i pràctic, el contingut doctrinal cristià no resistia la crítica científica:

«El conjunto de su sistema, si así podemos llamarle, se puede reducir a las siguientes ideas: amor, paz, resignación, caridad. Puestas al análisis de la ciencia, resultan incoherentes o ineficaces. Para que una cosa sea un hecho, es preciso estar en condiciones: si la sociedad ha de descansar en los principios de amor y paz, es necesario que previa y fundamentalmente descansa en los de igualdad y solidaridad (...).

⁴⁹⁴ Recordem que l'utilitarisme és la doctrina orientada als resultats. Les accions, els fets, seran útils o bons només quan els resultats de tals accions promoguin la felicitat. Si el resultat d'una acció no és satisfactori, no promou la felicitat, l'acció s'haurà de considerar automàticament dolenta o inútil.

⁴⁹⁵ Si és cert que negaren la divinitat, s'ha de remarcar –com fa Josep Termes–, que la classe obrera mai va atacar la figura social de Jesús (*Anarquismo...*, op. cit., pp. 202-203). Fins i tot, en algun moment el citaren a primera pàgina, com ho feu *El Proletariado*: «Todo árbol estéril debe ser arrancado y quemarlo. *Jesus-Cristo*», 2, 12/7/1884.

⁴⁹⁶ «El redentor del mundo», *La Federación*, 71, 25/12/1870, p. 1. Parlant de Deu, Teresa Claramunt de Gurri digué en un discurs anys més tard: «Nuestro Dios tiene por compañero la naturaleza, por hijo el amor y de estas dos cosas hermosas se sirve para dar a la mujer el dulce nombre de madre, vuestro Dios para tan hermosa obra se sirvió la vez que se lució más de la ridiculez, es decir de un animal llamado paloma que aunque bonito, es animal, al fin; nuestro Dios odia el oro por ser metal que ocasiona tantos crímenes; vuestro Dios deja tan solo llegar hasta él, quien tiene de ese metal para poder decir misas: nuestro dios da al obrero el producto íntegro de su trabajo, y solo mata de hambre al holgazán, con vuestro Dios al contrario el obrero muere de hambre y de frio, el holgazán es el que mejor come y gasta, y por último, nuestro Dios es la anarquía bonito nombre y de más bonitos hechos...», a *Los Desheredados*, 147, 20/3/1885, p. 3.

[en conclusió] La ciencia y la necesidad nos demuestran a nosotros, los trabajadores, que más interesados que nadie estamos en que venga pronto esa redención, que para alcanzarla no debemos celebrar fiestas a favor de Dios, que esto es perder el tiempo (...), sino de hacer una profunda, radical y completa revolución económico-social, sin la que es imposible la redención del mundo.»⁴⁹⁷

L'origen de tots els problemes, segons un altre article, residia en el costum:

«¡La costumbre, solo ella, es la que hace que el explotador de las creencias de la fe ciega, el mágico de la conciencia, el conculcador de la razón, el sacerdote, en una palabra, cobre su primer impuesto al ser que acaba de venir al mundo, cumpliendo las leyes inmutables de la naturaleza (...).

La costumbre, causa primordial de todos los errores tradicionales que pesan sobre la humanidad, para impedir su marcha progresiva, es también el principal agente de que se vale el clero para atraerse las multitudes (...).

Por eso el libre pensador ha de librar continuas batallas contra la costumbre (...).

Entonces los hombres desestimarán por inútiles y perjudiciales a su vida social y política, las rancias doctrinas (...), moral hipócrita que enseñada por los ministros del error, es la base y fundamento, así de la miseria y de la ignorancia del pueblo, como esplendor y poderío de la iglesia católica».⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ “El Redentor del mundo”, Id., *id.* Vegem el “Credo socialista-revolucionario”, segons un tal C.R.: «Creo en el socialismo revolucionario, Todo Poderoso, fomentador de la Agricultura, de la Industria y del Comercio, y en la Anarquía, su querida hija, compañera nuestra, que es y ha sido perseguida por los políticos burgueses, y nació del seno de la verdad; padeció bajo el poder de todos los gobiernos, por los que ha sido maltratada, escarnecida y deportada; descendió a los lóbregos calabozos y de ellos ha venido para emancipar al proletariado, y está sentada en el corazón de los Anarquistas-Colectivistas, y dese allí juzgará a todos sus enemigos; creo en los grandes principios de Autonomía, Federación y Colectivismo; detesto los privilegios, la propiedad individual y los políticos perdurables. ¡Viva la Revolución Social!», a *Los Desheredados*, 124, 11/10/1884, p. 4.

⁴⁹⁸ “¡Levántate, humanidad!”, *La Federación*, 72, 1/1/1871, p. 4. La tradició, la preservació dels costums, el pairalisme, fou tasca dels costumistes, folkloristes i, en general de tots els publicistes d'ideologia conservadora, no només del clergat. Per exemple, Joan Mañé i Flaquer: «Foméntese la piedad del pueblo y su antiguo amor a las tradiciones del país, dando importancia a sus fiestas religiosas y populares». “Escritos políticos”, dins *Colección de Artículos*, Impr. Antonio Brusi, 1856, p. 453. En canvi, la diatriba contra el costum estava en conformitat amb les idees del màxim representant de l'utilitarisme d'aleshores, John Stuart Mill, qui havia dit que «Ahora, el mero ejemplo de disconformidad, la mera repulsa a hincar la rodilla ante la costumbre es en sí misma un servicio», o «El despotismo de la costumbre es en todas partes el eterno obstáculo al desenvolvimiento humano», ambdues cites a *Sobre la libertad*, Madrid, 1992, pp. 140 i 144. Personatge central en el pensament del segle XIX, seguirem invocant aquest autor per a destacar la sintonia de moltes de les opinions obreres amb les idees defensades per un utilitarista com ell.

I si consideraven inútil la doctrina, consegüentment també ho era el lloc on aquella era impartida. Així, doncs, per l'època de l'epidèmia de febre groga de l'any 1870, i davant la possibilitat del tancament de temples amb l'excusa de «no andar los curas corrientes de paga», *La Federación* advertia

«en general a las poblaciones y especialmente a nuestros compañeros que cuando vean queda por tal motivo cerrado algún templo no dejen de participárnoslo cuanto antes a fin de procurar que inmediatamente puedan emplear el templo en cosa inmensamente más justa, útil y humanitaria».⁴⁹⁹

A més a més de la fugida del clergat, l'epidèmia evidenciava, segons la revista, la baixesa moral de la classe dirigent:

«Los gobernantes que sin romper con antiguas e ininteligentes rutinas desatienden la fuente de riqueza y salud que hay en millares de brazos dispuestos y avezados al trabajo, más que gobernantes son una positiva calamidad para el pueblo todo; y atendiendo a la limosna, a la que llaman caridad, a ese lento aniquilamiento de los capitales, sin más efecto útil que el pan para hoy y hambre para mañana (...).

Cada peste, cada crisis –no hablemos de guerras-, cada caso de desgarradora miseria en familias cuyo todo es el trabajo, debiera servir de aviso, debiera sonrojar a los que... muy al contrario, aun, con escarnio de la verdadera moral, la moral humana, la moral universal, lejos de enmienda, se esmeran y preocupan en darse vano lustre (...).

Trabajo, trabajo y trabajo, requieren los modernos tiempos. Disminución de la ociosidad y aumento de la instrucción.»⁵⁰⁰

Un exemple de l'omnipresència de la moral en els escrits anarquistes era la divisa «Verdad, Justicia y Moral»,⁵⁰¹ amb la qual solien acabar els articles o les cartes enviades als diaris, sobretot en els primers anys de la Internacional. No es tractava d'una simple fórmula de comiat, molts cops servia d'argument en escrits on es definia l'autèntic caràcter i l'objectiu de

⁴⁹⁹ *La Federación*, 54, 28/8/1870, p. 3.

⁵⁰⁰ *La Federación*, 67, 27/11/1870, p. 4.

⁵⁰¹ Un exemple a *La Revista Social*, 37, 25/4/1873, p. 146.

l'obrer que buscava la regeneració social mitjançant el cultiu de les millors virtuts:

«Una de las cualidades que resaltan más en la vida íntima del obrero es la franqueza. Esta cualidad, esta virtud, más bien, es tan grande, tan patente y universal entre nosotros, que muchos entes pusilánimes y espantadizos, fijándose en las aprensiones momentáneas, han llegado a calificarla de falta. Empero nosotros, los que de todo corazón enarbolamos la enseña de la moral, la justicia y la verdad, jamás aplaudiremos los trabajos de zapa, el misterio, la hipocresía y la farsa. Déjese esto para las instituciones caducas, para los partidarios del oscurantismo, para los aspirante a burgueses».⁵⁰²

Amb el mot *Veritat* els obrers volien significar la veritat il·lustrada i científica, a la qual només s'hi podia arribar per la raó i la demostració, incompatible amb qualsevol fe religiosa o no empírica. Malgrat tot, a vegades, per la definició que se n'hi feia, la ciència podia semblar gairebé una nova religió:

«La ciencia es la verdad en sus más amplias manifestaciones. La ciencia es el centinela avanzado del progreso y de la libertad velando por la raza humana. La ciencia es el gran foco de luz adonde convergen todas las aspiraciones grandiosas. Todos los grandes inventos se derivan de ella, todos los grandes progresos son consecuencia suya.

(...)

¿Quién negará que la verdad como expresión de la ciencia es el crisol donde se depuran las generaciones? Consúltese la Historia, extiéndase la vista por los horizontes del porvenir y siempre se verá a la ciencia como aurora de redención (...).

Sumisión del interés individual al general, y de este al Universal, esta es la base, el fundamento, la ley suprema del progreso moral.

(...)

La ciencia es hoy, para los que la poseen, el íris de paz, la civilización, el progreso, la base de todas las mejoras sociales. Para los que no la poseen es el ángel tutelar, la luz redentora, la inspiración sagrada. Es la columna de fuego que guía a los amantes del progreso hacia la tierra de

⁵⁰² *La Revista Social*, 57, 12/9/1873, p. 225.

promisión, hacia la verdad, la justicia y la libertad. Inmaculada como la espada del heroico patricio, austera como el apóstol, serena como la resignación del martir, la ciencia marcha impávida por el sendero de la verdad (...).

La ciencia es el genio de este siglo, grabando en la puerta del futuro la regeneración del hombre por la verdad y la libertad».⁵⁰³

Es fa ja prou evident la importància que l'obrerisme atribuí a la ciència, però d'això en tornarem a parlar en el capítol dedicat a la instrucció. De moment, acabarem amb una altra definició de moral:

«Para nosotros Moral es el cumplimiento de los deberes y los derechos: Justicia, proporcionar a cada uno lo necesario a su desarrollo físico y moral: Verdad, consecuencia y efecto del cumplimiento de la Moral y de la Justicia. Hé aquí en pocas palabras formulado un nuevo código; hé aquí la más clara definición que hemos sabido dar a las palabras moral, justicia y verdad.»⁵⁰⁴

CAP A LA NOVA MORAL UTILITARISTA

Vistes les imperfeccions de la moral i del govern de la burgesia, alguns escrits obreristes es dirigien, en base al criteri utilitarista del bé de la majoria, a provar fórmules de govern alternatives, com la publicada a *La Revista Social* per «un compañero de trabajo». L'autor proposava la posada en marxa d'uns poders o Consells denominats d'iniciativa que fomentessin la discussió i la iniciativa entre els ciutadans, en comptes de la subordinació al poder de la força. La defensa de la llibertat i l'utilitarisme del text evocuen implícitament a John Stuart Mill:

«El poder autoritario es siempre injusto, por tanto no es la expresión de la voluntad de todos o del mayor número, sino la abdicación de la mayoría a favor de la minoría, a favor del orgullo o de la atracción que alguno ha sabido imponer (...).

⁵⁰³ «La ciencia», *Los Desheredados*, 177, 23/10/1885, p. 2.

⁵⁰⁴ «La justicia, la moral y la verdad», *La Federación*, 107, 3/9/1871, p. 1.

La moral no sale muy bien parada de manos del poder autoritario; mejor dicho, la moral no entra donde reside un poder autoritario ¿Qué haría allí? La base moral es: *Haz para todos lo que quisieras para ti, y no hagas a nadie lo que para ti no quieras*⁵⁰⁵ ¿Cómo pueden caber en aquella institución que permite a uno o a algunos imponerse a la gran mayoría? (...) Los poderes autoritarios han de desaparecer irremisiblemente de la faz de la tierra ¿Quién los sustituirá? Hoy por hoy los poderes de iniciativa⁵⁰⁶ (...). Esta [la fórmula proposada per aquest autor] podemos decir que puede ser la de Consejos de iniciativa, sin más facultades en el hecho práctico y en el mandato que la iniciación de lo que crea más *útil al mayor número*, procurando armonizar los deseos y la justicia de todos con la de cada uno.»⁵⁰⁷

Altres escrits es dirigiren a afirmar, com ho havien fet tots els utilitaristes des de Hume, que l'home era essencialment bo, i que eren les circumstàncies, es a dir, la injustícia social regnant, les que el feien ésser dolent i egoista. Negaven, doncs, la doctrina del pecat original. L'home era, com sostingueren els utilitaristes, un paper en blanc al néixer i podia arribar a ser allò que en aquell paper fora escrit per influència del demés, per inculcació dels mestres, de la societat, de la opinió pública. Era el que venia a dir un obrer que signava els seus escrits anomenant-se, orgullosament, «Un internacional antes que ampurdanés»:

«No pertenecemos a la escuela de los filósofos cristianos que dicen: "El hombre es malo por naturaleza". El hombre, al nacer, no lleva consigo vicios ni virtudes, tal es nuestra creencia. El hombre es lo que la influencia de los demás y su naturaleza particular quiere que sea, y devuelve a la

⁵⁰⁵ Recordem que una de les regles d'or de Jesús de Natzaret, en la qual J.S. Mill hi trobà tot l'esperit de l'ètica de la utilitat, era: «Compórtate con los demás como quieras que los demás se comporten contigo», *El utilitarismo*, op. cit., p. 66. Així, doncs, tant l'obrerisme com l'utilitarisme més clàssic coincidien en quin era el fonament de la moral. És important tornar a ressaltar també que, malgrat el general refús de la religió, l'obrerisme va admetre alguns preceptes de la moral cristiana dimanats directament del Jesús «social», i no del diví. És a dir, d'allò que interpretaven com a cristianisme pur, i no passat pel sedàs de la interpretació eclesiàstica. També hauríem de recordar Cabet i la defensa del seu «vertader» cristianisme.

⁵⁰⁶ Segons l'autor, el poder o Consell d'iniciativa tenia la virtut de «que no se impone, no quita el libre alvedrio (sic) a los individuos, que no adormece las facultades, sino que por el contrario, la activa e impone el deber de discusión a todos, y la indicación de iniciativa es común al poder (que no es poder) y a los subordinados (que no son subordinados)».

⁵⁰⁷ «Poderes autoritarios», *La Revista Social*, 8, 4/10/1872, p. 29. (Veure l'apèndix 2R.) Cal recordar una altra vegada a J.S. Mill. En aquest cas, no únicament per la cita de la utilitat del major nombre, sino també per la seva obra *Sobre la llibertat*, i la defensa que va fer de les llibertats de pensament i expressió, així com per l'atac del mateix autor contra qualsevol poder que vulgués reprimir-les.

sociedad su ignorancia o sabiduría, su bondad o maldad, su dicha o su infelicidad. (...) Tal es el estado actual de la sociedad: ella impregna sus vicios al hombre; él los devuelve corregidos o aumentados, según su naturaleza particular.»⁵⁰⁸

Això mateix es deia també en un altre periòdic anarquista onze anys més tard, amb l'afegit de la solució obvia que ells hi proposaven: millorant els fonaments ètics de la societat milloraria l'home:

«El hombre moralmente considerado es lo que las circunstancias que le rodean le exigen que sea. Es un error creer que es malo por naturaleza; no lo es, en efecto; (...)

Si el hombre se inspira y tiene a veces ideas egoistas y perversas, es porque colocado como hemos dicho, en un mundo de injusticias (...), procura su propia conservación sin reparar en los medios aunque estos sean infames, pues a tal punto ha llegado la degradación de esta sociedad, que los hechos más escandalosos de explotación están legalizados (...). No es extraño, pues, que una sociedad organizada en este sentido, produzca hechos criminales (...).

El hombre navega hoy por el grande océano de las injusticias, y con tal de salvarse individualmente, ¿qué le importa los demás?

(...)

Reformemos la sociedad y habremos reformado al hombre. Sentemos una base justa, y el hombre será justo; quitemos la explotación y el hombre no será explotado ni explotador y el crimen se extinguirá (...)»⁵⁰⁹

De la reorganització social, del capgirament de la moral individualista i egoista, sorgiria la necessària i primordial solidaritat entre les persones. La solidaritat serà una altra de les claus de volta del nou edifici social. Donada la manca d'hàbit, en un primer moment la solidaritat seria fins i tot obligatòria, però és que la infausta situació de les classes més baixes ho imposava. Si això era vist com un sacrifici, aquest estava del tot justificat pel benefici del resultat final.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ “Cartas a los trabajadores del Alto y Bajo Ampurdán, III”, *La Federación*, 159, 1/9/1872, pp. 1-2.

⁵⁰⁹ “Algo sobre el crimen”, *La Federación Igualadina*, 7, 23/3/1883, pp. 2-3. Gairebé fil per randa aquestes eren les idees de Cabet expressades al prefaci de *Viatge a Icària*.

⁵¹⁰ D'acord amb les morals conseqüencialistes, com l'utilitarisme, el resultat de l'acció és el que la fa bona o desitjable.

«Para que la práctica de la solidaridad dé todos sus frutos, es preciso regularizarla, y esta regularización no se obtiene sino organizando las clases obreras con el lazo que las obligue a prestarse mutuo apoyo en determinados casos, a fin de que las funciones colectivas tiendan a una común y completa victoria. Si los males que nos señala la historia contemporánea son un hecho triste, cúlpese por una parte a la falta de solidaridad, y por otra a la falta de organización sólida y eficaz (...). Todos los sacrificios que nos impongamos deben tener un fin práctico y útil, pues de otro modo contribuiríamos con ellos a hacer más gravosa nuestra posición.»⁵¹¹

Sobre la solidaritat es deia a *La Revista Social*, un parell d'anys més tard:

«Hacerse solidario, es tomar parte en las desdichas y felicidades del otro; es como si dijéramos amor al prójimo como así mismo; es en fin obtener la recíproca de todo lo útil, lo bueno y humanitario que practiquemos en nuestra vida.»⁵¹²

LA MORAL UNIVERSAL (DE D'HOLBACH) PER «UN OBRERO»

Però la prova més significativa que hem trobat sobre l'adopció de la moral utilitarista entre l'obrerisme i, a més a més, l'intent més tenaç d'ensenyar-la i divulgar-la entre el proletariat, arribà en forma d'articles a les planes d'aquest periòdic el maig l'any 1878, i es publicà durant més de vuit mesos en diferents entregues. Representava un autèntic curs de moral utilitarista i portava l'ambiciós títol de «La moral universal».⁵¹³ Afegim també que malgrat «Un obrero» presentava els articles com el resultat de lectures i reflexions pròpies, comprovarem tot seguit que es tractava d'una

⁵¹¹ *La Federación*, 30, 20/2/1870, p. 2.

⁵¹² *La Revista Social*, 35, 11/4/1873, p. 137. No queda més remei que recordar les paraules de J.S. Mill: «En la regla de oro de Jesús de Nazaret encontramos todo el espíritu de la ética de la utilidad: «Comportarte con los demás como quieras que los demás se comporten contigo» y «Amar al prójimo como a ti mismo» constituyen el ideal de la moral utilitarista.» *El utilitarismo*, p. 66.

⁵¹³ A l'Apèndix 1A podeu consultar tots els articles tal com van aparèixer a *La Revista Social*.

transcripció abreujada, i en moltes parts literal, del llibre del mateix títol de l'utilitarista francès baró D'Holbach.

Els articles anaven dirigits, segons aquell obrer —molt probablement l'editor de *La Revista Social* en aquells moments, Josep García Viñas—,⁵¹⁴ a omplir una llacuna en la formació dels treballadors i a esvair-los els dubtes en un assumpte tan imprescindible com era la moral. Així ho explicava en el primer dels articles dedicat a la introducció:

«En el tiempo que hemos tenido de ocuparnos de la lectura de libros y periódicos, no hemos podido jamás solazarnos con algún escrito dedicado a la propagación de la moral pura, de esta ciencia la más importante de todas las conocidas, sin la cual no es posible la vida social (...).

Mucho se ha escrito sobre la moral, pero ha sido siempre aisladamente y de una manera difusa y misteriosa. Por esto nosotros, sin

---

⁵¹⁴ Josep García Viñas (1848-1931), nascut a Màlaga, va traslladar-se amb vint anys a Barcelona per estudiar medicina. A la ciutat comtal de seguida va relacionar-se amb els cercles obrers aleshores lligats al republicanisme i d'idees cooperativistes. Però l'arribada a Barcelona del diputat italià i enviat de Bakunin, Giuseppe Fanelli, aviat canvià el panorama i García Viñas passà a formar part del nucli fundador de la secció de l'A.I.T. barcelonina. L'any 1870 va assistir al primer congrés obrer de la Internacional que es celebrà a Barcelona representat a una cooperativa sevillana, i va ser un dels redactors del dictamen antipolític, que va ser acceptat després d'un intens debat. Dos anys més tard va participar al congrés de Cordova, aquest cop com a delegat de la federació de Barcelona. Proclamada la I República, el juny de 1873 un nombrós grup d'obrers ocupà l'ajuntament de Barcelona exigint la creació d'un municipi comunalista, i el propi García Viñas va demanar una Junta de Vigilància, o Comitè de Salut Pública. Amb les hores les negociacions amb l'autoritat i la manca de suport popular obligaren a retallar les reivindicacions i l'insurreccionalista García Viñas va veure fracassar l'intent de revolució social. El setembre del mateix any es traslladà a Ginebra on participà en un congrés de la Internacional, allà va visitar Bakunin a qui li explicà els aconteixements ocorreguts a Barcelona. García Viñas, que havia estat un dels membres més actius i enèrgics de la Internacional, ho continuarà sent a l'etapa d'il·legalitat (1874-1880), durant la qual fou membre de la Comissió Federal. Va ser en aquell període que es llicencià en Medicina (1875) i participà en els darrers congressos internacionals anarquistes (Berna, 1876, i Verviers, 1877). Amb ocasió d'aquest darrer congrés García Viñas tingué relació amb els anarquistes Guillaume i Kropokin. A l'any següent Kropotkin viatjava a Espanya allotjant-se a casa del ja metge aliencista al seu pas per Barcelona. García Viñas es feu càrrec de la redacció de *La Revista Social* el 1877, quan la va deixar l'anterior redactor i tipògraf Rafael Farga Pellicer, un altre dels fundadors de la Internacional barcelonina. García Viñas va canviar un tant la forma i el to —més moderat— de *La Revista*, obligat per les sancions i la censura del govern. Va ser aleshores (maig de 1878-gener de 1879) quan hi va aparèixer la sèrie d'articles dedicats a *La Moral Universal*. Per causa de dissensions internes (imposició de les posicions anarcosindicalistes dintre de la Federació regional), i per les suspicàcies de que venia sent objecte al no tenir durícies a les mans (ésser un estudiant i després un llicenciat amb temps lliure no estava ben vist entre alguns obrers), García Viñas va abandonar la Comissió Federal i la direcció de *La Revista Social* el desembre de 1880. Retirat de la lluita revolucionària, va tornar a Màlaga on va exercir la medicina, i el 1902 va ser nomenat metge titular a Melilla.

Per als detalls sobre la biografia de Josep García Viñas hem consultat la seva entrada al *Diccionario Biográfico del movimiento obrer als Països Catalans*, Barcelona, 2000, pp. 642-643; també el capítol "Catalunya i els seus metges socials en el segle XIX", del llibre de Termes, J., *Històries de la Catalunya Treballadora*, op. cit., pp. 43-50. També altres obres generals del moviment obrer on la informació de García Viñas és abundant i dispersa, com a Termes, J., *Anarquismo y sindicalismo en España (1864-1881)*, op. cit.; o a l'imprescindible Anselmo Lorenzo, *El proletariado militante*, amb pròleg i notes de José Alvarez Junco, Madrid, 1974.

pretensiones de ningún género, nos proponemos publicar una serie de artículos consagrados a la propagación de la más pura moral y disipar en lo posible las nubes que aun cubren la inteligencia de algunos hombres, persuadidos de que con esto haremos un bien a los habituales lectores de La Revista.»⁵¹⁵

A partir de la segona entrega s'iniciaven pròpiament els articles de la moral universal a *La Revista Social*, el quals també seguien el mateix ordre de capítols que el llibre de D'Holbach.⁵¹⁶ Al Capítol primer de la Primera part, *La Revista* copiava literalment el primer paràgraf del llibre del baró, dedicat a la definició de la moral, i continuava així:

«La moral debe necesariamente ser fundada en y conforme a la naturaleza del hombre, sobre su esencia o sobre las propiedades o cualidades que se hallan en su ser, por las cuales se distingue de los demás animales.

La ciencia es el fruto sazonado de la experiencia; saber una cosa, es haber experimentado los efectos que produce.

Las relaciones que existen entre nosotros son las diferentes maneras de obrar por las que influimos en nuestra mutua y recíproca conveniencia.

La moral nos impone deberes, los cuales son los medios que un ser inteligente y capaz de experiencia debe emplear para conseguir la felicidad que le apetece, a la que le obliga su naturaleza.»⁵¹⁷

⁵¹⁵ “La moral universal”, *La Revista Social*, 285, 3/5/1878, p. 2.

⁵¹⁶ Per a fer la comparació dels articles de *La Revista Social* amb el llibre, *La Moral Universal o los deberes del hombre fundados en su naturaleza*, de D'Holbach, hem utilitzat la traducció al castellà d'aquesta obra feta per José Joaquín de Mora, utilitarista liberal, de qui ja hem parlat com a propagandista de Bentham, i proper al cercle anglès de Blanco White. Fou editada a Madrid, el 1840, per l'Oficina del Establecimiento Central. Probablement el redactor de *La Revista Social* hauria utilitzat també un exemplar editat entre els anys 1820 i 1841, ja que com senyala W. H. Wickwar, a Espanya, «during the constitutional struggle between 1820 and 1840 d'Holbach's ethical works were printed there...», *Baron...*, p. 115. Més concretament, León Esteban ens ha detallat les dates de les edicions traduïdes de *La Moral Universal* al castellà: 1822, 1835, 1840, 1841 i 1845. La de 1840 fou la traduïda per José Joaquín de Mora; les altres es deuen a la traducció de Manuel Díaz Moreno, “D'Holbach en España”, op. cit., p. 88. Tot i això, altres edicions de l'obra fetes els anys 1812, 1819 i 1826 es poden trobar i consultar a la Biblioteca de Catalunya.

⁵¹⁷ “La moral...”, Parte Primera, I, *La Revista Social*, 286, 10/5/1878, p. 1. Mentre que al llibre de D'Holbach pot llegir-se: «Para que la moral sea universal, debe ser conforme a la naturaleza del hombre en general, esto es, fundada sobre su esencia, o sobre las propiedades y cualidades que se hallan constantemente en todos los seres de su especie, por las cuales se distingue de los otros animales. [Hi segueix una frase que no apareix a *La Revista Social*] Ninguna ciencia es ni puede ser mas que el fruto de la experiencia. Saber una cosa, es haber experimentado los efectos que produce, la manera con que obra, los diferentes aspectos por los que puede ser considerada. [Hi segueixen varis paràgrafs que el redactor de *La Revista* omiteix] Los deberes de la moral son los medios que un ser inteligente y capaz de experiencia

En el segon capítol, es tractava de la felicitat, que com ja sabem és l'objectiu que segons l'utilitarisme busca l'home a la seva vida.

«El hombre es un ser sensible, inteligente, racional, sociable, el cual en todos los instantes de su duración anhela incesantemente su conservación y felicidad.

Se observa constantemente en los hombres una variedad grandiosa, es cierto; mas también lo es que todos tienen una naturaleza que no puede contradecirse jamás. ¿Conoceis algún hombre que no se proponga un bien en los días de su vida, que no busque su felicidad y que no huya del pesar? No encontrareis ninguno. En alguno llegareis a indagar únicamente que por falta de experiencia o por mala elección, se ha engañado en los medios que ha empleado para el logro de su felicidad.

Nunca ponderaremos bastante lo útil que es al hombre la educación, por cuanto todos nuestros males son producidos por la ignorancia y el error.»⁵¹⁸

Seguint el pla de l'obra de D'Holbach, el tercer capítol de *La Revista* anava dedicat a indicar com l'home aprecia el plaer i tem el dolor:

«Verdaderamente acontece que en los hombres a pesar del raro contraste que ofrecen sus fisonomías, pues es difícil encontrar dos enteramente iguales, hay no obstante un punto en el que todos están acordes, cual es el amor del placer y el temor del dolor.»⁵¹⁹

Y més endavant podem seguir comprovant com D'Holbach fou un clar precedent de Bentham,

---

debe tomar para conseguir la felicidad a que le impele incesantemente su naturaleza.» Sección I, Capítulo I, pp. 3-4.

⁵¹⁸ “La moral...”, II, *La Revista Social*, 286, 10/5/1878, p. 2. El primer paràgraf és literal del llibre del baró, mentre que al segon D'Holbach hi deixà escrit: «A pesar de la variedad prodigiosa que se observa entre los individuos de la especie humana, todos tienen una naturaleza común, que no se contradice jamás. No hay hombre que no se proponga algún bien en los instantes de su vida; ninguno hay que por los medios que supone los más acertados, no busque la felicidad y huya de las penalidades. Es verdad que muchas veces nos engañamos en el fin y en los medios, ya por falta de experiencia, ya por no saber usar de las que tenemos recogidas. La ignorancia y el error son las verdaderas causas de los extravíos de los hombres y de las desgracias que ellos mismos se acarrearán.» Sección I, Capítulo II, p. 3.

⁵¹⁹ “La moral...”, III, *La Revista Social*, 288, 24/5/1878, p. 1. D'Holbach: «Siendo las fisonomías de los hombres tan diferentes que no se encontrarán dos enteramente semejantes, hay no obstante un punto general sobre el que todos están de acuerdo; el amor del placer y el temor del dolor.» Sección I, Capítulo IV, p. 6.

«Lo que ha producido en nosotros una sensación agradable se llama bien, placer, porque es bueno y *útil*; y lo que ha obrado a la inversa se llama mal o dolor, porque es malo, perverso, desagradable. El placer continuo se llama dicha, bienestar, felicidad; y el dolor permanente desgracia; infortunio.

El hombre ama el placer por naturaleza, porque debe necesariamente amarle, así como desecha el dolor por malo y funesto.

Sin embargo, aunque el amor del placer sea natural del hombre, debe estar subordinado al amor de su conservación y al deseo de un amable bienestar.»⁵²⁰

Que el comportament moral ideal era buscar el plaer i rebutjar el dolor s'explicava en el capítol dedicat a la utilitat de les passions:

«Nada más natural en el hombre que tener pasiones y deseos; los movimientos de atracción más o menos vivos que siente a ciertos objetos o de repulsa respecto de otros, son consecuencias de la analogía o contrariedad de sus órganos con los objetos que ama o detesta. Todas las pasiones se reducen a desear algún bien o placer, alguna felicidad real o imaginaria, y a desechar y temer todo mal verdadero o aparente (...).

Las pasiones, en sí mismas, no son ni buenas ni malas: el uso que se hace de ellas les dan el valor aplicable. Finalmente, naciendo el hombre con necesidades, nada le es más natural que satisfacerlas, amando siempre el placer y detestando el dolor. El que obrase de distinto modo dejaría de ser hombre, y además inútil y dañoso a la sociedad (...).

Nuestros deseos, excitados por las necesidades verdaderas o imaginarias, constituyen el interés personal, que es todo lo que el hombre desea como útil o necesario a su propia felicidad o la cosa en cuyo goce cree cada uno que consiste su felicidad (...).

---

⁵²⁰ «La moral...», *La Revista Social*, 288, 24/5/1878, p. 2. D'Holbach: «Toda sensación o todo movimiento agradable que se escita en nosotros mismos, y del cual deseamos su duración, se llama bien, placer; y el objeto que produce esta impresión en nosotros, se llama bueno, útil, agradable. Toda sensación de la cual deseamos su fin, porque trastorna y desarregla el orden de nuestra máquina, se llama mal, o dolor, y el objeto que la produce se dice malo, perverso, dañoso, desagradable. El placer constante y continuado se llama dicha, bienestar, felicidad; y el dolor continuo y permanente desgracia, infortunio (...). El hombre, por su naturaleza, ama necesariamente el placer y aborrece el dolor, porque el placer es conveniente a su naturaleza, esto es, a su organización, a su temperamento, al orden necesario a su conservación...», Sección IV, p. 9.

Un célebre moralista ha dicho que “la palabra interés, como la palabra pasión, presenta a nuestro entendimiento la idea de un bien o el amor y el deseo de la felicidad”. No se puede vituperar en los hombres que sean interesados (cuya palabra significa que tienen necesidades y deseos), sino cuando sus pasiones, intereses y necesidades son dañosas a sus semejantes.»⁵²¹

I sobre les passions s’insistia en el número següent, en el qual veiem també influències helveticianes:

«El amor propio, que nace de las pasiones, intereses y voluntad de los hombres, es el deseo permanente de conservarse y ser dichoso. Condenar al hombre porque se ame a sí mismo, es condenarle por ser hombre. (...)

Tarea inútil sería el declamar contra las pasiones, y es ciertamente impracticable el proyecto de destruirlas. La moral se practica exponiendo las ventajas de la virtud y los inconvenientes del vicio, moviendo, interesando y compeliendo a cada uno a que contribuya al interés de los demás. La instrucción del hombre consiste en indicarle lo que debe amar o temer, dirigir sus pasiones a objetos útiles, enseñándole a reprimir los deseos que pudieran perjudicarle a él y a sus conciudadanos. Para reprimir una pasión basta otra pasión (...); de este modo nadie puede dudar que se puede hacer de las pasiones un uso provechoso, en bien de todos los seres racionales, y

---

⁵²¹ “La moral...”, *La Revista Social*, 289, 1/6/1878, p. 2-3. D’Holbach: «Nada más natural en el hombre que tener pasiones y deseos; estos movimientos de atracción que siente a ciertos objetos, y de repulsión respecto de otros, son consecuencias de la analogía o de la contrariedad entre sus órganos y las cosas que ama y aborrece (...). A poco que se reflexione se hallará que las pasiones en sí mismas no son ni buenas ni malas; y que solo llegan a ser tales por el uso que se hace de ellas. Naciendo todo hombre con necesidades, nada le es más natural que el deseo de satisfacerlas; susceptible de placer o de dolor, nada más natural que el amar el uno y aborrecer el otro. De donde se concluye que las pasiones y los deseos son esenciales al hombre, inherentes a su naturaleza, inseparables de su existencia, y necesarios a su conservación. Un ser sensible que aborreciese el placer, que no procurase el bienestar, que desease el mal, en fin, que no tuviese necesidades algunas, dejaría de ser hombre; y siendo incapaz de conservarse a sí mismo, sería enteramente inútil a los otros hombres (...).» Sección I, Capítulo V, pp. 10-11.

«Nuestros deseos, excitados por las necesidades verdaderas o imaginarias, constituyen el interés, en cuya denominación se comprende generalmente todo lo que desea el hombre como útil o necesario a su propia felicidad; en una palabra, la cosa en cuyo goce y posesión cree cada uno que consiste su placer o dicha (...). No hay, pues, la menor duda en que todos los hombres obran, y les es necesario obrar por interés. La palabra interés, como la palabra pasión, solo presenta a nuestro entendimiento la idea de un bien, o el amor y el deseo de la felicidad. No se puede vituperar en los hombres que sean interesados (cuya palabra significa que tienen necesidades y deseos) sino cuando sus intereses, sus pasiones y sus necesidades les son dañosas a ellos mismos, o a los otros con cuyos intereses no se avienen a los suyos.» Sección I, Capítulo VI, pp. 13-14.

los diversos intereses pueden combinarse en consonancia con el interés general. (...)

No hay pasión alguna que no pueda ser útil al cuerpo social (...).

Entendámoslo así, y desechemos aquella filosofía que hace consistir la virtud y la felicidad en una total privación de pasiones y deseos, procurando la educación siembre en los corazones pasiones útiles a los hombres, y que aleje de nosotros las dañosas y perjudiciales. La naturaleza no nos prohíbe amar; pero nos dice que amemos lo que solamente es digno de ser amado, que no deseemos sino lo que lícitamente podemos obtener, y proponernos lo que, haciéndonos dichosos, haga la dicha de los demás.»⁵²²

En tots els articles publicats per *La Revista Social* el nom de D'Holbach aparegué citat un parell de vegades, però mai reconeixent-lo com l'autèntic autor del text. Se'l citava com per acabar d'arrodonir un raonament. Així ho veiem al final de l'article dedicat a la veritat:

«Digamos con Holbach, para terminar este artículo: "La verdad. Fundada sobre la experiencia, es la que debe juzgar de los hombres, de sus instituciones, de su conducta y de sus costumbres. La ignorancia y el error son los manantiales del mal moral: la verdad sola, ilustrando a los mortales,

---

⁵²² "La moral...", *La Revista Social*, 290, 7/6/1878, p. 2. D'Holbach: «Las pasiones, los intereses, las voluntades y las acciones de los hombres tienen por objeto constante la satisfacción de su amor propio. Este amor propio tan vituperado por algunos moralistas, y confundido malamente por otros con un egoísmo insociable, no es real y efectivamente más que el deseo permanente de conservarse, y ser dichosos. Condenar al hombre porque se ame a sí mismo, es condenarle por ser hombre.» Sección I, Capítulo VI, p. 15. «Nada es ciertamente más inútil que el declamar contra las pasiones; nada más impracticable que el proyecto de destruirlas. El moralista debe exponer las ventajas de la virtud y los inconvenientes del vicio: la obra del legislador ha de ser el mover, interesar y compeler a cada uno por su propio bien, a que contribuya al interés general. Instruir a los hombres es indicarles lo que deben amar o temer, es dirigir sus pasiones a objetos útiles y provechosos, es enseñarles a reprimir, y no irritar los deseos que pudieran causarles efectos perjudiciales a sí y a los demás. Oponiendo unas pasiones a otras (...); se podrá hacer de las pasiones un uso ventajoso, y dirigir las a la utilidad pública con la cual está estrechamente unida la de los particulares, He aquí como los diversos intereses pueden combinarse con el interés general. (...) No hay pasión alguna que no pueda ser útil al cuerpo social (...). No demos, pues, oído a las vanas declamaciones e una filosofía que hace consistir la virtud y la felicidad en una total privación de pasiones y deseos. Procuremos, sí, que la educación siembre en los corazones pasiones útiles a nosotros y a los demás hombres; que sofoque o corte de raíz en tiempo oportuno los hábitos de los males que resultarían para nosotros y para nuestros asociados (...). La sabiduría no nos prohíbe el amar; nos prescribe, sí, que amemos solo aquello que es verdaderamente digno de amor; que no deseemos sino lo que podemos lícitamente obtener; que no queramos sino lo que puede hacernos sólidamente dichosos. "Todo hombre, dice Ciceron, debe proponerse el hacer solamente lo que siendo útil a sí propio, lo sea también a todos los demás".» Sección I, Capítulo VII, pp. 18-20.

acerca de la naturaleza de las cosas, podrá hacerles algún día mejores y más racionales".»⁵²³

El capítol sisè de *La Revista*, que corresponia al capítol XI de l'obra de D'Holbach —ja que el setmanari resumia el llibre, i en algun article n'hi encabia més d'un capítol— parlava «De la Razón»:

«En la moral, la razón es el conocimiento de la verdad aplicada a la conducta de la vida; la facultad de distinguir lo bueno y lo malo, lo *útil* de lo dañoso, los intereses verdaderos de los aparentes y de arreglar por ende la conducta a seguir.»⁵²⁴

Com ja sabem, una de les matèries cabdals per a l'utilitarisme fou l'educació, doncs creien a l'home i a la societat capaç de ser transformats per la seva influència. Aquesta preocupació es va transmetre al proletariat com tindrem oportunitat de veure quan parlem d'instrucció més endavant. D'Holbach, i per tant *La Revista Social*, hi dedicaren un capítol:

«Educar e instruir a un niño, desenvolver su razón, es ayudarle a hacer sus experiencias, es comunicarle las que se han hecho por los que le han precedido. (...)

El hombre, pues, se hace digno de él mismo, auxiliado por la experiencia, siendo indiscutible que la educación le modifica y reforma.»⁵²⁵

La segona part de la moral universal s'iniciava amb la definició utilitarista de societat: buscar la felicitat de la majoria.

«Sociedad es la reunión de muchos hombres reunidos con el propósito de trabajar en pro de su mutua felicidad. Cuando dos hombres se

---

⁵²³ “La moral...”, V, *La Revista Social*, 291, 14/6/1878, p. 3. No cal ni dir que la cita és literal de D'holbach, i pertany a la Secció I, Capítol X, p. 25.

⁵²⁴ “La moral...”, VI, *La Revista Social*, 292, 21/6/1878, p. 3. D'Holbach: «En la moral, la razón es el conocimiento de la verdad aplicada a la conducta de la vida: es la facultad de distinguir el bien del mal, lo útil de lo dañoso, los intereses verdaderos de los aparentes y de arreglar por aquí su conducta.» Sección I, Capítulo XI, p. 26.

⁵²⁵ “La moral...”, VII, *La Revista Social*, 293, 28/6/1878, p. 2. D'Holbach: «Educar, instruir a un niño, desenvolver su razón, es ayudarle a hacer sus experiencias, es comunicarle las que cada uno ha hecho por sí mismo; es transmitirle las ideas, las nociones y los juicios que ha formado (...). El hombre llega a ser lo que es con el auxilio de sus experiencias o de las que los otros le comunican, siendo la educación quien le modifica y le forma.» Sección I, Capítulo XII, p. 27.

asocian, es de suponer que necesitan uno de otro para obtener un fin; la felicidad universal de los asociados es el fin necesario de toda sociedad.»⁵²⁶

Felicitat que només es possible de trobar gràcies a la virtut.

«Es la virtud una disposición de ánimo habitual y constante de contribuir a la felicidad continúa de los que nos rodean. (...)

La virtud, por su grandeza, debe ser amada, porque nos proporciona todo lo que produce la mayor suma de felicidad en todo tiempo.»⁵²⁷

I quina era la virtut més important?: la justícia.

«La única obligación del ser sociable, según un respetable autor, es la justicia; porque, en efecto, la justicia, es la virtud por excelencia y la base de toda las demás. (...)

Si las leyes son justas, es decir, conforme a la utilidad y felicidad de los socios, todos estan igualmente obligados a guardarlas siendo castigados con justicia sus violadores.»⁵²⁸

Un capítol del que volem també deixar constància és el dedicat a la humanitat. Aquí D'Holbach —i com en la resta de punts *La Revista Social* transcrivint-ho s'hi adheria—, atacava la idea de nacionalisme i defensava l'afecte degut a tots els homes com a membres de la societat universal. L'internacionalisme no era altra cosa. Ens interessa perquè reprendrem la qüestió més endavant, quan parlarem d'obrerisme i catalanisme.

⁵²⁶ “La moral...”, Parte Segunda, I, *La Revista Social*, 297, 26/7/1878, p. 3. D'Holbach: Una sociedad es el conjunto de muchos seres de la especie humana reunidos con el objeto de trabajar de concierto en su común ventura. (...) Cuando dos seres se asocian se debe inferir que necesitan uno de otro para conseguir algún bien que desean en común. Así, pues, la felicidad común de los asociados es el término necesario de toda sociedad compuesta de seres inteligentes y racionales.» Sección II, Capítulo II, pp. 38-39.

⁵²⁷ “La moral...”, II, *La Revista Social*, 299, 9/8/1878, p. 2-3. D'Holbach: «La virtud en general es una disposición, una voluntad habitual y permanente de contribuir a la felicidad constante de los seres en cuya sociedad vivimos. (...) La virtud debe ser amada porque es útil a la sociedad y a cada uno de sus miembros: lo que es verdaderamente útil es lo que proporciona en todo tiempo la mayor suma de felicidad.» Sección II, Capítulo III, p. 40.

⁵²⁸ “La moral...”, III, *La Revista Social*, 300, 16/8/1878, p. 2. D'Holbach: «(...) puede decirse que la única obligación del ser social es ser justo. La justicia es la virtud por excelencia, y sirve de base a todas las otras. (...) Si la leyes son justas, es decir, conformes a la utilidad general y al bien de los hombres que viven juntos, deben obligarles a todos igualmente, y castigar con mucha justicia a los que las violan.» Sección II, Capítulo V, p. 47.

«La humanidad, fundada en la equidad, condena esas antipatías nacionales, esos odios religiosos, esas crueles preocupaciones que cierran el corazón del hombre a sus semejantes, proscriben el amor exclusivo a los miembros de una misma sociedad, a los individuos de un mismo cuerpo, a los partidarios de una misma secta. Honra igualmente, dice Focilides, al extranjero que al ciudadano, porque todos somos viajeros esparcidos por la tierra. Sócrates, preguntado de que país era, respondió: del mundo.»⁵²⁹

El capítol vuitè de *La Revista* explicava, entre altres coses, una de força important també per al proletariat: com havia de ser l'individu digne de ser apreciat per la societat: el més útil.

«El honor es el derecho legítimo que hemos adquirido con nuestra conducta a la estimación de los demás hombres y a nuestra propia estimación. Solo espera con fundamento el hombre a la estimación de la sociedad cuando es un miembro útil de ella (...).»⁵³⁰

El membre útil a la societat, és a dir, qui contribuïa a la utilitat pública era doncs el més digne d'estimació. Tot el contrari d'aquells a qui un altre tipus de moral els invitava a l'ascetisme i a retirar-se de la societat. O tot el contrari de l'ociós. L'oci invitava al vici i convertia els homes en els membres més inútils de la societat.

«Una moral más sensata y racional obliga a todos los ciudadanos a contribuir, según sus fuerzas, a la utilidad pública. En una sociedad justa y bien ordenada no debe ser permitido a ninguno el separarse de los otros o vivir sin ser útil (...).»⁵³¹

⁵²⁹ “La moral...”, V, *La Revista Social*, 302, 30/8/1878, p. 2. D’Holbach: «Por esta razón la humanidad fundada en la equidad reprueba esas antipatías nacionales, esos odios religiosos, esas preocupaciones odiosas que cierran el corazón del hombre a los llamamientos de sus semejantes, ese afecto mezquino que se limita a ciertos hombres conocidos, ese amor exclusivo a los miembros de una sociedad, a los ciudadanos de una nación, los individuos de un cuerpo, a los partidarios de una secta. El hombre verdaderamente humano y justo se interesa en la dicha y en la desgracia de todos los seres de su especie. Un alma verdaderamente grande, abraza en su afecto a todo el género humano, y desea ver felices a todos los hombres.» Sección II, Capítulo VII, p. 51.

⁵³⁰ “La moral...”, VIII, *La Revista Social*, 305, 20/9/1878, p. 1. D’Holbach: «El honor es el legítimo derecho que hemos adquirido por nuestra conducta a nuestra propia estimación y a la de los demás hombres. La estimación de la sociedad no se adquiere sino es siendo útil.» Sección II, Capítulo X, p. 60.

⁵³¹ “La moral...”, XI, *La Revista Social*, 319, 27/12/1878, p. 1. D’Holbach: «Una moral más sensata prescribe a todo ciudadano que contribuya según sus fuerzas a la utilidad pública. (...) En una sociedad

Finalment, iniciada la tercera part, el 19 de gener de 1879 sortia sense més comentari el que seria darrer article de la *Moral Universal* segons *La Revista Social*. El resum, o còpia no confessada del llibre de D'Holbach, quedava així interromput després de vuit mesos de llargs articles, però la part manifestament utilitarista havia estat publicada abastament, i molts dels articles havien omplert la primera pàgina del setmanari.

No fou la darrera vegada que *La Moral Universal*, del baró D'Holbach, fou utilitzada per l'anarquisme peninsular. En el Segon Certamen Socialista, celebrat a Barcelona l'any 1889, el gallec Ricardo Mella va rebre un accèssit pel seu treball *Breves apuntes sobre las pasiones humanas*.⁵³² Gairebé tot el treball es fonamenta en els capítols que D'Holbach dedicà a les passions, que ja hem vist que eren del V^e al VIIe, de la Secció I_a, i a diferència dels articles de *La Revista Social*, Ricardo Mella cita repetidament a D'Holbach, i el reconeix com a font principal del seu treball.⁵³³ A més a més, com bé explica Mechthild Albert, Mella també s'endinsà en altres capítols (XII, XIII), fins a resultar que «el sistema pasional y moral presentado por Mella constituye, tanto en su base teórica cuanto en sus ejemplos prácticos, un préstamo tomado de d'Holbach».⁵³⁴

Però l'article de M. Albert planteja un interrogant per al qual no te resposta certa: es pregunta per quina via Mella ha rebut la influència de D'Holbach. Diu Albert que, de D'Holbach,

«con anterioridad a los *Apuntes* de Mella sólo consta [a la prensa obrerista] el *Sistema de la Naturaleza* publicado de manera incompleta por *Bandera Social*, números 1-6, en 1885. A falta de una traducción de la *Moral*

---

justa y bien constituida, no debe ser lícito a nadie aislarse ni vivir sin producir utilidad alguna...» Sección II, Capítulo XV, pp. 74-75.

⁵³² Tots els premiats foren reunits en el llibre *¡HONOR A LOS MARTIRES DE CHICAGO! Segundo Certamen Socialista (1889)*, editat a Barcelona, Establ. Tipográfico "La Academia", 1890. Se'n feu una edició posterior (1903), també a Barcelona, per la Imprenta Comunal «La Tipográfica».

⁵³³ En el qual també cita a Proudhon i a Hobbes.

⁵³⁴ "Ricardo Mella y la tradición francesa. En torno a las fuentes de sus *Breves apuntes sobre las pasiones humanas*", dins B. Hofmann et al. (eds.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, Frankfurt am Main/Madrid, 1995, p. 7.

Universal, obra condenada por la Inquisición en 1804, habrá que preguntarse por qué caminos Mella llegó a conocer a d'Holbach»,⁵³⁵

i el mateix historiador intenta explicar-ho indicant que

«hay que suponer que Mella la habrá leído en el original, movido ya sea por los escritos de Pi i Margall, ya sea por la lectura del *Sistema de la Naturaleza*, o bien por influencia de su suegro [Serrano y Oteiza], él mismo autor de una *Moral del progreso o religión natural* (Sabadell 1884), cuyo título tiene una clara resonancia materialista, pero cuya obligación efectiva hacia d'Holbach u otros autores de la Ilustración francesa quedaría aún por esclarecer». ⁵³⁶

Després del nostre estudi ja podem respondre a M. Albert que un bon fragment de *La Moral Universal*, de D'Holbach, entre el qual tots els capítols dedicats a les passions, va aparèixer transcrit, com acabem de veure, a *La Revista Social* entre el 3 de maig de 1878 i el 17 de gener de 1879. També, que el llibre de D'Holbach, malgrat la prohibició inquisitorial de 1804, va ser traduït al castellà varies vegades, entre els anys 1820 i 1840, per liberals utilitaristes espanyols com ara José Joaquín de Mora o Manuel Díaz Moreno. Per tant, Ricardo Mella podia haver llegit el llibre directament del castellà, com presumim que també ho va fer García Viñas per als seus articles a *La Revista Social*, i creiem que aquests articles de García Viñas, podien haver estat el precedent directe de l'interès de Mella per la figura de D'Holbach.

García Viñas, com hem vist, no atribuïa la sèrie de *La Moral Universal* al seu autèntic autor, el baró D'Holbach, però això no vol dir que els amics més directes, companys o col·laboradors, alguns d'ells cultes i lletraferits com sabem que eren alguns dels anarquistes més conscients, no tinguessin clar de quin autor copiava García Viñas els seus articles. Sense anar més lluny, el propi títol ja donava una pista prou evident.

Finalment, una darrera qüestió. Mella va escriure els *Breves apuntes* l'any 1889, mentre que els articles de *La Moral Universal* van aparèixer a *La Revista Social* onze anys abans. Potser sí que aquí hi pot haver influència de

---

⁵³⁵ Id., *id.* Vegeu l'Apèndix 1B, on transcribem les dues primeres entregues de *Bandera Social*, que contenen un elogi de d'Holbach. Del llibre *El Sistema de la Naturaleza*, pròpiament dit, només hi van aparèixer dues entregues més, breus i sense interès, dels primers capítols.

⁵³⁶ Id., *id.*, p. 8.

Juan Serrano y Oteiza cap al seu gendre Ricardo Mella, però no perquè hagués escrit una obra, *Moral del progreso*, que no pot relacionar-se amb D'Holbach, sinó perquè Serrano y Oteiza fou el successor de García Viñas al front de *La Revista Social*, el qual la traslladà a Madrid. El sogre de Mella podia ser un dels coneixedors de l'existència d'aquells articles de García Viñas, coneixedor també de l'autèntica font de la qual aquest s'hi havia servit, i animar el seu gendre en la lectura de l'utilitarista francès.

Així les coses, l'interrogant en aquests moments hauria de ser: d'on li venia la influència utilitarista a García Viñas, per fer servir la moral de D'Holbach com a model ètic a seguir pel proletariat? Al qual hauríem de respondre per dues vies. Una, la tradició cultural obrerista la qual, segons defensem en el present estudi, era fruit del llegat que des de la Il·lustració fins a l'anarquisme, va arribar a través del liberalisme, el republicanisme, els saint-simonisme, l'icarianisme, el cooperativisme...

La segona via, complementària de la primera, podia haver estat la influència directa que sobre García Viñas va exercir la poderosa figura de Kropotkin, amb qui ja sabem, el metge anarquista i redactor de *La Revista Social* mantingué un estret contacte.

PIOTR KROPOTKIN

El conflicte intern que vivia l'Associació Internacional de Treballadors havia acabat amb l'expulsió de Bakunin, i el trasllat, a proposta de Marx, del Consell General a Nova York. Aquest era el principi de la fi de la Primera Internacional. L'AIT oficial va dissoldre's en una conferència a Filadelfia l'any 1876, mentre que a Europa els antiautoritaris es mantingueren organitzant congressos aliancistes cada cop més minoritaris fins al darrer de Verviers de 1877. Això i la mort de Bakunin l'any anterior havia deixat els anarquistes europeus aïllats en diferents grups i mancats d'un nucli organitzador. Fou aleshores quan aparegué l'acció terrorista i l'anomenada propaganda pel fet. El primer gran atemptat tingué com a víctima el tsar

Alexandre II que va ser assassinat l'any 1881 a mans del grup «La Voluntat del Poble».⁵³⁷

A Espanya, mentrestant, el declivi de la Federació Regional era evident des del cop d'estat del general Pavía, el 3 de gener de 1874. La Internacional espanyola passà a la clandestinitat de la qual ja no sortí fins a la pujada de Sagasta al poder en 1881. A partir d'aquella data tornà a sortir a la llum amb el nom de Federació de Treballadors de la Regió Espanyola, però els anarquistes ja no seran un bloc únic, sino que apareixeran dividits entre els seguidors col·lectivistes de Bakunin i el grup d'anarcocomunistes partidaris de Kropotkin.

Piotr Kropotkin (1842-1921) va néixer en una família de la més alta aristocràcia russa, i de jove va formar part del seguici i l'exèrcit del tsar Alexandre II, però en un viatge per Europa ingressà en la secció aliancista de la Internacional, i al tornar a Rússia fou empresonat. A partir de la seva fugida de la presó dos anys després (1876), organitzà grups anarquistes per Europa i publicà periòdics com *Le Revolté*, a Suïssa amb Eliseu Reclús, o *Freedom*, a Gran Bretanya. Per aquestes activitats fou expulsat de Suïssa i detingut a França però, a canvi, la seva fama i prestigi s'estengué arreu d'Europa.

Kropotkin defensava la visió apolítica, antiestatal, insurreccional i llibertària de Bakunin, però el separava la tàctica organitzativa a seguir un cop aconseguida la revolució social. Segons Bakunin, la comunitat o col·lectivitat era la unitat social bàsica. Després de la revolució, les persones que formaven part de cada col·lectivitat haurien de contribuir a desenvolupar-la amb el seu treball i, en correspondència amb aquest, veurien satisfetes les seves necessitats materials. Esquemàticament, la qüestió podia plantejar-se com qui no treballa no menja, o millor *a cadascú segons el seu treball*. Aquesta concepció bakuniniana era denominada anarquisme col·lectivista. Kropotkin discrepava en la manera de resoldre les necessitats dels individus. Creia en una futura societat en la qual la distribució dels bens fos comunista, es a dir, on tothom tingués tot allò que necessités, fins i tot si no treballava. Estava convençut de que cada comunitat, gràcies al progrés de la ciència i la tecnologia, seria solvent per

---

⁵³⁷ Bookchin, *Los anarquistas...*, pp. 168-169.

proveir les necessitats de tots els seus components. El lema dels anarcocomunistes era doncs, *a cadascú segons les seves capacitats i a cadascú segons les seves necessitats*.

Kropotkin va entrar en contacte amb la realitat espanyola a través del mestre d'escola d'Alcoi Severiano Albarracín. Membre del Consell Federal de la Federació Regional des del congrés de Saragossa, Albarracín s'exilià a Suïssa després de ser detingut el 1874 per la distribució d'un manifest aliancista animant a la revolució social.⁵³⁸ Albarracín passà tres anys a la regió del Jura lligat al grup de Kropotkin, i va tornar a Espanya el 1877. Una altra de les relacions espanyoles que establí Kropotkin fou la de José García Viñas. García Viñas, quan encara era estudiant de medicina a Barcelona, havia visitat Bakunin en companyia del tipògraf Rafael Farga Pellicer i Paul Brousse, amb motiu del congrés antiautoritari de Ginebra de l'any 1873. Quatre anys més tard, el 1877, conegué a Kropotkin i a James Guillaume en el Congrés de Verviers. Segons Guillaume, García Viñas era un anarquista molt autoritari, i el propi Kropotkin el titllà fins i tot de jacobí.⁵³⁹ Això no impedí que Kropotkin i García Viñas mantinguessin un bona relació, com ho demostra el fet de que el rus s'allotgés a casa seva durant l'estada a Barcelona el 1878. Aleshores, García Viñas era ja el redactor de *La Revista Social*, i havia escrit la tesi doctoral en medicina sobre la misèria. Aquell mateix any moria Severiano Albarracín, al qual va atendre el propi García Viñas en els últims moments.

Quan Kropotkin arribà a Espanya encara no hi havien arribat les primeres traduccions dels seus escrits, que daten de 1885. Va estar-s'hi poc temps, només un mes i mig, però les seves idees començaren a propagar-se, i allà on va exercir major influència va ser sobretot entre els anarquistes d'Andalusia. A Barcelona, en canvi, malgrat García Viñas i un nucli d'entusiastes partidaris dintre del qual hauríem d'incloure els noms d'Emili Hugas i Martín Borràs, de Gràcia, el grup principal seguia sent l'anarcol·lectivista, amb els noms al capdavant de Farga Pellicer o Lluçàs i Pujals, futur redactor de *La Tramontana*.

---

⁵³⁸ Termes, *Anarquismo...*, p. 274.

⁵³⁹ Id., *id.*, p. 264, n. 37.

Davant l'onada nihilista⁵⁴⁰ i insurreccionalista els bakuninians propugnaven l'acció sindical, sense descartar del tot qualsevol vaga que fos realment necessària. A Andalusia, en canvi, on l'ambient social inclinava a les accions més radicals i violentes, es feu majoritari l'anarcocomunisme. Kropotkin no era especialment partidari de la propaganda pel fet, és a dir, de l'acció terrorista, però en alguna ocasió havia arribat a justificar algunes accions individuals, com l'assassinat del tsar, per l'odi a la tirania, en nom de la igualtat, l'equitat, i per l'eliminació d'algú que no complia la màxima utilitarista de tractar als demés com voldries que et tractessin a tú.⁵⁴¹

Com diu Álvarez Junco, Kropotkin fou un defensor de l'utilitarisme, i va proclamar-se continuador d'Adam Smith, Bentham i John Stuart Mill.⁵⁴² No es pot dir que Piotr Kropotkin introduís l'utilitarisme en la teoria anarquista. Abans que ell, William Godwin (1756-1836) havia compartit amb els utilitaristes francesos la convicció de la plasticitat de la ment humana. Tampoc no va ser Kropotkin l'introduïdor de l'utilitarisme entre l'obrerisme català, doctrina que ja repercutia des dels temps dels republicans cabetians o des de l'entrada del cooperativisme, d'origen utilitarista anglès. Però sí que podríem suposar que Kropotkin, amb la visita a Barcelona de 1878, hagués sigut la influència necessària per a que el mateix any *La Revista Social*, dirigida per García Viñas, publicés la sèrie sobre la *Moral Universal* que hem vist més amunt.

La defensa de l'utilitarisme, com a pas decisiu en la història del desvetllament humà contra les cadenes de la tradició, la feu Kropotkin a *La moral anarquista*.

LA MORAL ANARQUISTA

En aquesta obra Kropotkin comença dient que la història del pensament funciona com un pèndol, ja que transcorregut un llarg període de son, que pot durar segles, sempre arriba l'hora del desvetllament de les

⁵⁴⁰ El 25 d'octubre de 1878, l'obrer català J. Oliva Moncusí atemptava contra la vida d'Alfons XII, i l'any següent va ser el gallec Francisco Otero González qui ho va tornar a intentar.

⁵⁴¹ El dret a utilitzar la força està explicat a *La moral anarquista*, capítol VI, obra de la qual tractarem a continuació els aspectes utilitaristes. L'hem consultat en línia a Internet, Archivo Kropotkin, accessible a <http://www.marxists.org/espanol/kropotkin/moral.htm>

⁵⁴² Álvarez Junco, *La ideología...*, op. cit., p. 119.

consciències, motivat per l'adveniment d'una nova idea tinguda per revolucionària. Era fàcilment comprensible, doncs,

«la admiración de nuestros abuelos cuando los filósofos ingleses, y más tarde los enciclopedistas, vinieron a afirmar, en contra de sus primitivas concepciones, que el diablo o el ángel no tienen nada que ver en los actos humanos, sino que todos ellos, buenos o malos, útiles o nocivos, derivan de un solo impulso: la consecución de placer. Toda la turbamulta religiosa, y sobre todo, la numerosa tribu de los fariseos, clamaron contra la inmoralidad. Se llenó de invectivas a los pensadores, se les excomulgó. Y cuando, en el transcurso de nuestro siglo, las mismas ideas fueron expresadas por Bentham, John Stuart Mill, Tchernykeaky y tantos otros, y que estos pensadores vinieron a afirmar y a probar que el egoísmo o la consecución del placer es el verdadero impulso de todos nuestros actos, las maldiciones se redoblaron: hízose contra sus libros la conspiración del silencio, tratando de ignorantes a sus autores. Y, sin embargo, ¿qué más verdadero que esta afirmación?»⁵⁴³

Per certificar la veritat del principi utilitarista, Kropotkin cerca i troba exemples d'aquesta afirmació en tots els àmbits de la natura, des del regne animal fins al vegetal. Es a dir, el príncep rus amplia la teoria utilitarista a tot ésser vivent:

«Buscar el placer, evitar el dolor, es el hecho general (otros dirían la ley) del mundo orgánico: es la esencia de la vida. Sin este afán por lo agradable, la existencia sería imposible. Se disgregaría el organismo, la vida cesaría.»⁵⁴⁴

A partir d'aquesta correcció sociobiològica de la teoria utilitarista, a l'estil d'un Büchner o Guyau, com diu Álvarez Junco,⁵⁴⁵ l'autor hi voldrà afegir una distinció. Tot allò que és bo o útil ho ha d'ésser per a l'espècie i no tan sols per a l'individu:

⁵⁴³ Kropotkin, *La moral...*, Sección I, p. 6.

⁵⁴⁴ Id., *id.*, Sección I, p. 9.

⁵⁴⁵ Álvarez Junco, *La ideología...*, p. 119.

«no para el individuo, como decían Bentham y Mill, sino hermoso y bueno para la especie entera (...) ¿Es útil a la colonia? Luego es bueno. ¿Es nocivo? Entonces es malo».⁵⁴⁶

Es tracta, però, d'una distinció fictícia. Kropotkin equipara utilitarisme a egoisme i en això Mill no hi estaria d'acord, ja que ell no parlava únicament d'individus sino d'harmonitzar els interessos d'aquests amb els del conjunt.⁵⁴⁷ De totes maneres, Kropotkin retorna directament a Mill, quan recorda a continuació que «la moralidad que se desprende de la observación de todo el reino animal, (...) puede resumirse así: Haz a los otros lo que quieras que ellos te hagan en igualdad de circunstancias»,⁵⁴⁸ però amb un nou matís. Aquesta veritat moral no prové de cap regla religiosa o mística,⁵⁴⁹ sinó que ha estat sempre dintre dels éssers vius, i es tracta del sentiment de simpatia. Aquest descobriment moral és obra d'un altre autor ja conegut, Adam Smith. Gràcies a aquesta intuïció, l'autor escocès «ha puesto el dedo sobre el verdadero origen del sentimiento moral»,⁵⁵⁰ afavorint el progrés de les idees deslliurades de qualsevol dogma religiós. La simpatia o altruisme, revelació d'Adam Smith com a regla de conducta humana en el segle XVIII, serà traduïda per Kropotkin amb el terme més decimonònic i anarquista de solidaritat, concepte que l'autor insisteix a eixamplar a tot el regne animal.

Segons Kropotkin, la teoria de la simpatia iniciada per Adam Smith sobretot, i seguida per altres pensadors del segle XVIII, no era altra cosa que el sentiment de solidaritat, d'ajuda mútua, natural llei del progrés humà i també animal. El lema *fes als altres allò que tú vulguis que ells et facin...*, resumit en una sola paraula aquesta era *solidaritat*. Podien estudiar-se tant les societats primitives humanes com les de les formigues –que mai havien llegit cap text bíblic- i sempre trobaríem actiu el sentiment solidari. Tot això s'havia amagat i distorsionat als ulls de les persones. La llei i la religió

⁵⁴⁶ Kropotkin, *La moral...*, Sección II, pp. 2-3.

⁵⁴⁷ Com diu Esperanza Guisán, “Nunca se insistirá suficientemente en que el utilitarismo de Mill no guarda relación alguna con el hedonismo egoísta. Tampoco se trata como algún autor ha distinguido, de un hedonismo altruista, sino de un hedonismo universalista, que pone en un mismo plano los intereses personales y los ajenos”, Mill, *El utilitarismo*, p. 55, nota 19.

⁵⁴⁸ Kropotkin, *La moral...*, Sección II, p. 4. El fonament de l'ètica utilitarista, segons J.S. Mill.

⁵⁴⁹ Mill, recordem-ho, recollia aquesta norma de Jesús de Natzaret.

⁵⁵⁰ Kropotkin, *La moral...*, Sección II, p. 6. Sentiment que Adam Smith desenvolupà al ja citat *Teoria de los sentimientos morales*, llibre que, segons Kropotkin deia a continuació, era “infinitamente superior a su obra senil *La economía política*”.

havien arrencat de les mans dels homes aquest principi moral, i l'havien manipulat fins a utilitzar-lo en llur benefici i interès. Arribava ara, gràcies al pensament i l'observació intel·ligent tant de la societat com del món orgànic, una nova oscil·lació del pèndol que empenyia cap a un nou progrés moral. Però calia actuar:

«Arrojando por la borda la Ley, la Religión y la Autoridad, volverá la humanidad a tomar posesión del principio moral, que se había dejado arrebatado, a fin de someterlo a la crítica y de purgarlo de las adulteraciones con las que el clérigo, el juez y el gobernante lo habían emponzoñado y lo emponzoñan todavía. (...) Además, ese principio de tratar a los demás como uno quiere ser tratado ¿qué es sino el genuino principio fundamental de la Anarquía? ¿Y cómo puede uno llegar a creerse anarquista sin ponerlo en práctica?»⁵⁵¹

Fins ara, però, la solidaritat, o l'altruisme, havia marxat per un cantó, i l'egoisme individualista (utilitarista, segons Kropotkin) per l'altra. Aquestes dues virtuts morals, totes dues necessàries, havien rondat fins aleshores desunides, aïllades. Segons Kropotkin, el nou ideal anarquista havia d'ésser la unió d'ambdós sentiments:

«En general, los moralistas que han levantado sus sistemas basados en la pretendida oposición del sentimiento egoísta y altruista, han equivocado el camino. Si esa oposición existiera en realidad, si el bien del individuo fuera verdaderamente opuesto al de la sociedad, la especie humana no existiría; ningún animal habría podido alcanzar su actual desarrollo. (...) La distinción entre el egoísmo y el altruismo es, pues, absurda a nuestros ojos.»⁵⁵²

El camí encertat serà l'anarquisme. La moral utilitarista fou un pas important quan va ser proclamada contra els dogmes i les lleis divines; fou una moral que oferí la igualtat i l'equitat, però una vida monòtona i grisa, sense riscos ni emocions.

El nou camí, la moral anarquista segons Kropotkin, oferirà una vida sencera, social, i fèrtil, en la qual l'egoisme i la solidaritat aniran plegades

⁵⁵¹ Id., *id.*, Sección III, p. 2.

⁵⁵² Id., *id.*, Sección IV, p. 5-6.

contra la injustícia i la mentida, però tindrà un preu: s'haurà de conquerir, serà necessària l'acció, la lluita i la rebel·lió.

«En las relaciones igualitarias encontrarás lo que necesitas, la mayor suma de felicidad posible dadas tus escasas fuerzas; pero si sientes en ti el vigor de la juventud, si quieres vivir, si quieres gozar la vida entera, plena, desbordante –es decir, conocer el mayor goce que un ser viviente puede desear-, sé fuerte, sé grande, sé enérgico en todo lo que hagas. Siembra la vida en tu alrededor, advierte que engañar, mentir, ser astuto, es envilecerse, empequeñecerse, reconocerte débil (...).

Sé fuerte, por el contrario, y cuando veas una iniquidad y la hayas comprendido –una iniquidad en la vida, una mentira en la ciencia, un sufrimiento impuesto por otro- rebélate contra la iniquidad, la mentira y la injusticia. ¡Lucha! La lucha es la vida, tanto más intensa cuanto más viva sea aquella. Y entonces habrás vivido; y por algunas horas de esta vida no darás años de vegetación en el cieno del pantano. Lucha para permitir a todos vivir esta vida rica y exuberante, y ten por seguro que encontrarás en esta lucha goces tan grandes, como no los encontrarías parecidos en ningún otro orden de actividad. Tal es cuanto puede decirte la ciencia de la moral: a ti te toca escoger.»⁵⁵³

---

⁵⁵³ Id., *id.*, Sección IV, p. 7.

CAPÍTOL II

L'HOME MÉS ÚTIL

L'OBRRER

La utilitat pública havia estat el principal argument dels intel·lectuals il·lustrats del segle XVIII fet servir tant per a criticar els privilegis de l'ociosa aristocràcia, com per a patrocinar l'hegemonia econòmica de l'emergent burgesia revolucionària. L'obrer del darrer terç del segle XIX, al seu torn, esgrimí la mateixa munició per a defensar la primacia dels drets del poble davant les demés classes de la societat.⁵⁵⁴ El proletariat considerava que la burgesia havia tingut temps, tot el segle XIX, després d'una revolució que la portà al poder arreu d'Europa, d'arreglar la situació social del poble baix, però no ho havia fet en cap oportunitat. Ben al contrari, un cop dalt de tot la burgesia feu una aliança amb els anteriors enemics, es dedicà a gaudir dels privilegis i de la vida ociosa contra la qual havia lluitat, i s'aprofità del treball de qui s'havia convertit en l'únic personatge útil de la societat: l'obrer. Per al proletariat, doncs, era necessària una nova revolució social, que acomplís l'objectiu de la felicitat general, per mitjà del treball i la utilitat pública de les persones:

---

⁵⁵⁴ Recordem el raonament de Hume: "El primer que ens ve al cap quan volem elogiar una persona és mostrar la seva utilitat social i enumerar els serveis que presta als homes i a la societat." *Investigació...*, op. cit., p. 103.

«(...) nosotros no queremos hombres que no trabajen y que no sean útiles a la sociedad, porque hartos hemos visto las consecuencias de la revolución francesa del 48 conduciéndonos todos a la perdición...»⁵⁵⁵

El mateix sentiment contra la burgesia per l'abandó i explotació del poble baix es mantenia a mitjans dels anys 80, com es pot llegir a *Los Desheredados*, fent un repàs del segle transcorregut:

«Nuestro siglo XIX es grande. Siglo de las reivindicaciones y de la justicia. Siglo de las claridades y del triunfo de la verdad. La revolución política y la religiosa que costó siglos, fue el prólogo de la social que ahora se desarrolla. La experiencia de los gobiernos con su séquito de estados, naciones y autoridades, todo causa de ruina y muerte, ha dado al mundo el consejo de la anarquía, de esa forma que los suprime por completo y que rechazando e imposibilitando toda clase de futura preeminencia o superioridad humana, obligará forzosamente, sin fuerza, a que habite la tierra una sola familia (...).

La burguesía, por consecuencia lógica de sus hechos y aspiraciones, nos conduce rápidamente al triunfo de nuestros ideales (...).

Pudisteis y en vuestra mano estuvo, mejorar nuestras condiciones; con mejor alimentación e instrucción, con más paternal solicitud fue muy hacadero desde el 68 hasta el 73 habernos hecho más instruidos, más independientes, más viriles y confiados, pudisteis hombres todos de la Revolución de Setiembre, haber creado intereses a favor de esa revolución al pueblo trabajador, preparando la reforma que tanto necesita y que se impone; esa reforma pudo tener su aspecto bondadoso y tranquilo realizándose como la soñais y preferis y como entonces, acaso, nos hubiera contentado o por lo menos entretenido; pero nada, nada de eso: vosotros señores entre nuestro avance y el abismo de la clerigalla, preferisteis la restauración, mintiendo en todo como bellacos y causándonos torrentes de sangre, de suerte que ahora habeis de estar a las consecuencias (...).

El proletariado marcha a suprimir el delito y la mentira, estableciendo una Justicia que no necesita magistrados ni bayonetas. El proletariado marcha a hacer propietario a todo el mundo de sí mismo y de lo que produzca sin que haya pobres ni ricos, sabios que gobiernen ni ignorantes dirigidos, sino hombres y mujeres que para comer han de trabajar y que

---

⁵⁵⁵ “Actas del I Congreso Obrero de Barcelona”, dins *La Federación*, 31/7/70, Supl. 19, p. 34.

para vivir felices han de respetar sacratísimamente la dicha de los demás...»⁵⁵⁶

Segons Jacques Droz, la distinció entre treballadors útils i inútils (aquests darrers militars, eclesiàstics, especuladors, cortesans) es troba ja en els escrits del francès Volney, i es popularitzà a finals del segle XVIII gràcies a Thomas Paine (1737-1809).⁵⁵⁷ D'aquests passà als socialistes utòpics —ja coneixem els arguments de Saint Simon o de Cabet—, i posteriorment formà part del cos teòric de tots els publicistes proletaris des d'aleshores. L'argument era que l'obrer era l'únic personatge útil de la societat, perquè era qui tot ho produïa i en canvi es trobava explotat per la resta de classes ocioses, les quals, a més, vivien luxosament a la seva esquena. Per a copsar aquest estat real de les coses només calia donar un cop d'ull a la societat:

«Estudiemos pues este fenómeno que se observa en esta mal llamada sociedad, en la que en su mayor parte, la más útil y laboriosa, se halla oprimida y explotada por los menos que a la par que no producen, nadan en la abundancia y creyéndose semi-dioses disponen de la suerte del trabajador desde lo alto de sus soberbios palacios, amasados con el sudor y la sangre del pobre obrero...»⁵⁵⁸

Copsar-ne la realitat era el primer pas cap a la revolució, la qual era imminent i necessària per tal de transformar tot aquell desori social. Per tal d'encarar la solució una de les tasques prioritàries a realitzar era la de fixar amb claredat qui era digne de ser denominat obrer i qui no ho era. Separar el gra de la palla:

«Falta definir convenientemente la palabra trabajador u obrero, determinar científicamente qué son trabajos útiles y que son trabajos inútiles; falta que se complete la organización corporativa, federativa y solidaria de los oficios. Hechas estas distinciones, y preparadas u

⁵⁵⁶ «A donde va el proletariado», *Los Desheredados*, 132, 5/12/1884, pp. 1-2.

⁵⁵⁷ *Historia general...*, Vol. 1, p. 367.

⁵⁵⁸ «Actas...», *La Federación*, 21/6/1870, Suplemento 2, p. 4.

organizadas debidamente las clases trabajadoras, el viejo edificio se derrumbará...»⁵⁵⁹

Els obrers es dividien en útils i inútils, segons la utilitat social que aportaven o no a la comunitat. En el següent article, s'encarava la qüestió definint primer qui havia de ser considerat obrer, i després fent un inventari de les professions inútils i prescindibles. A més a més, es definia el valor de canvi d'un producte segons la seva utilitat, a la manera de la millor tradició de l'economia utilitarista. David Ricardo i Jean Baptista Say ressonen en algunes ratlles d'aquest escrit⁵⁶⁰:

«Obrero, o por mejor dicho proletario, lo es todo hombre que crea un producto, pero que le da una forma cambiabile; y para que un producto sea cambiabile es preciso que revista un carácter de utilidad social. El individuo que se entretiene en crear, por ejemplo, pantalones de papel, por más que trabajase no podría considerársele como proletario. La forma socialmente útil es el único requisito indispensable de todo producto. Por consecuencia las producciones intelectuales, como poesías, dramas, estatuas, pinturas, descubrimientos científicos, etc., que revistan el carácter de utilidad social, dan derecho al productor a clasificarle en la categoría de proletario y a tomar el título de obrero. Por el contrario, todo individuo que, si bien trabaja, no da a su trabajo la forma útil social, no puede aspirar al título de obrero y debe ser incluido en la clase doméstica. Deben ser incluidos en la clase doméstica o de lacayos todos los individuos que, como los reyes, los hombres de Estado, los militares, los clérigos, los abogados y las prostitutas, si bien trabajan para mantener los privilegios de la clase burguesa, o para mantener sus vicios, no dan al trabajo una forma de utilidad...»⁵⁶¹

---

⁵⁵⁹ “El trabajo”, *La Revista Social*, 31, 14/3/1873, p. 122. Veure Apèndix 2A.

⁵⁶⁰ De totes maneres, la teories ricardianes del valor-utilitat és més que probable que arribessin al proletariat mitjançant els escrits econòmics de Proudhon, molt més traduït i difós a la premsa obrera. Per exemple, a la sèrie d'articles de *La Federación*, “Proudhon y las contradicciones económicas”, que s'iniciaven amb l'anàlisi del valor precisament; 75, 22/1/1871, pp.1-2. Diguem també que al mateix setmanari van reproduir-se uns articles del secretari general de l'A.I.T, J.J. Eccarius, titulats “Refutación de las doctrinas económicas de John Stuart Mill”, en el qual s'atacava l'economia clàssica des d'Adam Smith; el primer va aprèixer en el número 54, 28/8/1870, p. 2.

⁵⁶¹ “¿Qué se entiende por obrero?”, *La Federación*, 140, 21/4/1872, p. 3. Es tractava d'un dictamen que s'havia d'haver presentat al Segon Congrés Regional, de Zaragoza, “frustrado por la autoridad gubernativa”.

Fos quina fos l'ocupació, en general, tothom qui gaudís de luxes i privilegis era un vividor que no aportava cap utilitat a la societat. Durant els mesos de la febre groga ja hem vist que es consideraven inútils també els edificis que, com els temples, estaven tancats i no oferien cap tipus de servei. En aquells moments d'angoixa l'epítet d'inútils fou repetidament dedicat també a les classes rectores que fugiren de Barcelona:

«De Barcelona han huido las autoridades civiles y militares, todos los soldados, los magistrados, la mayoría de los individuos del Ayuntamiento y de la Diputación provincial; la mayor parte de la gente del clero y la de dinero. Hoy se van por su gusto... Día llegará que nos determinaremos a pasarnos sin esta gente a todo punto inútil.»⁵⁶²

Un cop passat el perill, a la tornada, la indignació contra «els paràsits» era manifesta per causa d'haver abandonat llurs obligacions:

«Ya han vuelto todos los satisfechos, todos los parásitos que escaparon del peligro cuando la fiebre amarilla estendía su funesto imperio sobre nosotros. Después de cantado el Te-Deum vuelven: ya no hay peligro, habiendo dejado en el mayor abandono a aquellos que habían producido todas sus riquezas (...).

Las autoridades nada han hecho para remediar el malestar del pueblo (...). Es decir, que para proporcionar a los obreros del municipio barcelonés una vergonzosa y todavía más miserable limosna, han tenido que reunirse los generosos esfuerzos de la clase media, de los banqueros, de los grandes comerciantes, de las sociedades de crédito, de los eclesiásticos, de los militares y marinos, de los jurisconsultos, de los empleados, de las corporaciones oficiales y particulares, de los grandes propietarios, de todo el mundo en fin, que vive sin producir nada útil a la sociedad, y que sin embargo son los que más desahogadamente viven en este mundo...»⁵⁶³

Aquesta altra manera de motejar els ociosos que acabem de veure, la de paràsits, era un mot de ressonàncies saint-simonianes que feu fortuna entre el proletariat aquells dies:

⁵⁶² *La Federación*, 59, 2/10/1870, p. 2.

⁵⁶³ *Id.*, 70, 18/12/1870, p. 1.

«Los trabajadores empiezan a comprender que, en la actual organización social, solo existen dos partidos. El del trabajo y el del Capital. El primero lo forman los que producen. El segundo los que solo consumen. Una guerra sin tregua ni descanso a los parásitos debe ser nuestro constante objeto.»⁵⁶⁴

Poques setmanes més tard s'hi insistia i es feia la descripció detallada de qui havia de ser considerat sota aquell títol:

«¿Quiénes son los parásitos? Los sacerdotes, que comercian con la mentira; los militares que viven matando; los comerciantes, que adquieren su bienestar perjudicando al productor y al consumidor; los escritores, que medran y asaltan los destinos públicos, defendiendo desde las columnas de un periódico los mezquinos y transitorios intereses de los partidos; todos los que, según se dice en la actual sociedad, llegan a ocupar una brillante posición, improvisada sobre la ruina y la miseria de los más; los gobernantes, que hinchán sus arcas con los despojos del esquilmo pueblo, etc., etc.... Todos estos son los parásitos impúdicos y desvergonzados; gentes que han perdido la conciencia, entre los que no halla cabida ningún sentimiento generoso que no les sirva de máscara para engrandecerse (...). Además de estos y algunos otros perjudiciales improductivos, son parásitos en general: todos los que viven y prosperan en la holganza, sin producir nada que pueda servir para el consumo (...).

En efecto, la propiedad, el capital y sus agentes intermediarios para con el trabajador, como son: empresarios, industriales, contratistas, armadores, maestros, etc. No pueden ni deben ser considerados como elementos de producción, puesto que por sí solos, sin la colectividad trabajadora, no podrían absolutamente producir nada, y por lo mismo nos vemos precisados a considerarlos parásitos...»⁵⁶⁵

L'article continuava acusant també de parasitisme als advocats, els professors científics, els sabis juriconsults i magistrats, el economistes sabis, els metges, etc. No cal continuar perquè ja queda clar que ho era tot aquell que no fos obrer. Les diatribes contra els ociosos foren una constant de la lluita obrera al llarg dels anys, fins arribar a considerar-los criminals

---

⁵⁶⁴ *Id.*, 69, 11/12/1870, p. 1.

⁵⁶⁵ *Id.*, 76, 29/1/1871, pp. 1-2.

de la societat. Així l'any 1884 es publicava el següent article a *El Proletariado*, de Sabadell:

«Si el trabajo es un deber el ocio es un crimen; los vagos, los ociosos, los que no viven del fruto íntegro de su trabajo son criminales, ladrones más o menos furtivos; más o menos ladrones pasivos del fruto de nuestro sudor, de nuestras penas y de nuestras privaciones...»⁵⁶⁶

En definitiva, la idea de la utilitat de l'obrer s'anà repetint al llarg del temps, i això la convertí en un postulat del moviment obrer. Un altre periòdic anarquista, *El Proletario*, editat quinzenalment a Sant Feliu de Guixols, l'any 1890, recollia els mateixos arguments aquest cop en forma de diàleg imaginari entre Enrique, un treballador anarquista, i Julio, ingenu fill d'un fabricant burgès. El jove burgès pregunta el significat de la paraula proletari, i Enrique l'instrueix enllaçant utilitat i ideari anarquista. El poder de la raó i de la veritat converteix a Julio en un nou anarquista convençut de la injustícia social i prest a lluitar per la revolució social quan aquesta comenci:

«(...)

—Proletario es sinónimo de productor y productor es todo aquel que produce algo útil para la humanidad, ya sea intelectual, ya materialmente;

—Así pues, di que papá y yo también somos proletarios.

—¿Que vosotros sois proletarios? Ca hombre, estás en un error.

—¿Cómo que estoy en un error? ¿Por ventura papá no produce algo de utilidad? ¿Y los taponos que fabrica de quién son más que suyos?

—No, Julio, mal que te disgustes debo decirte, aclararte y convencerte de lo que vosotros sois.

(...)

Estos y muchísimos más que te podría citar y que no lo hago por amor a la brevedad, tienen el derecho de llamarse el por todos conceptos noble y honroso nombre de proletario; pero no así, los que pasan la mayor parte de su vida en la más odiosa y perjudicial holgazanería.

⁵⁶⁶ “¿Qué hacemos?”, *El Proletariado*, 2, 12/7/1884, p. 1.

Estos últimos —entre los cuales coloco a tí y a tu padre—, tienen otro nombre, se les llama parásitos.

(...)

—En conclusión: con que dices que proletario es aquel que produce algo útil a la humanidad; que parásito es el que se alimenta de la savia de los trabajadores o lo que es igual, el que nada útil produce; y por último, que la propiedad es un robo...?

—Sí. ¿Pero que tienes, han hecho mella en tí mis afirmaciones? Te veo pensativo.

—Sí, en efecto, Enrique; mella en mí han hecho tus afirmaciones revolucionarias, y tanto es así, que yo creía que esta sociedad estaba basada sobre principios de justicia, ahora veo que todo es infamia: que aquello de “siempre habrá pobres entre vosotros” es una sarcástica carcajada evangélica; en una palabra, acabo por reconocer que lo que posee el que me dio el ser, no le pertenece en justicia por ser el producto de una lenta pero infame explotación de seres completamente iguales a él.

—¿Y que hacer, Julio, despues de tan explícito reconocimiento?

—Estudiar hasta en sus detalles las importantes cuestiones de la sociología y asimilarme cuanto informe un justo criterio, y como no dudo que el amante de la verdadera justicia es verdadero anarquista, puedes contarme hoy entre el número de tus amigos, y si un día, cansados ya de sufrir os lanzais a la revolución para la conquista del triunfo de la justicia, ten por seguro que me hallarás a tu lado.

—¿Sí? Pues salud, Julio, y al estudio.

—Salud, Enrique, y hasta otra.»⁵⁶⁷

LA DONA

Durant els anys setanta del vuit-cents les dones, en tant que obreres, no foren vistes amb bons ulls pels seus companys mascles. Quan l'home definia qui podia ser considerat un proletari no solia incloure en aquella definició a la dona. La dona tenia altres finalitats a la vida, i per això se la considerava com a inútil per al treball a les fàbriques. L'opinió majoritària

---

⁵⁶⁷ *El Proletario*, 1, 14/2/1890, pp. 3-4. Veure el diàleg sencer a l'Apèndix 3J.

entre els treballadors era la que exposà el ciutadà Farrés en un fragment del seu discurs al Congrés Obrer de Barcelona:

«Yo soy representante de la clase de vapor de Barcelona, clase triste y lamentable porque los burgueses han declarado a los hombres inútiles para explotarles, y les han sustituido con las mujeres y niños que apenas pudiendo andar han de agacharse debajo de las máquinas, ellos pues son los preferidos. Esto debería tenerse en consideración porque solo el hombre es útil para el trabajo y no la mujer, y si esto no se toma en consideración, no sabremos que hacer los hombres, pues no hemos nacido para robar, sino para trabajar. La mujer después de haber tomado estado no puede trabajar».⁵⁶⁸

Segons figura a les transcripcions de les actes, els congressistes aplaudiren al final del discurs, la qual cosa volia dir que s'adherien a les opinions del ciutadà Farrés. El motiu de les postures més intransigents contra el treball de la dona, com es veu clarament, raïa en el problema de la concurrència. Els burgesos, progressivament, anaren col·locant ma d'obra més barata —dones i nens— en llocs de treball que fins aleshores havien ocupat els homes.⁵⁶⁹ La qüestió suscità no pocs conflictes que en alguns casos desembocaren en vagues,⁵⁷⁰ i en d'altres en negociacions per aconseguir la solució que l'element masculí considerava satisfactòria, és a

⁵⁶⁸ «Actas...», *La Federación*, 23/6/1870, Supl. 3, p. 6.

⁵⁶⁹ «...en vista del mínimo salario que ganan las mujeres en su trabajo, se dedican a hacer el de los hombres», *La Revista Social*, 90, 6/8/1874, p. 357.

⁵⁷⁰ Un exemple en una fàbrica de Balsareny: «...en una selfagrina [sic] gobernada por un hombre, introdujo [el majordom] a once o doce muchachas para que fuesen enseñadas de hilar por el hilador, a lo que él se negó: por este motivo fue inmediatamente despedido; sabido por los demás hiladores, en número de doce, desampararon su trabajo, ya por agravio hecho a uno de los suyos, ya porque también los hubiera impuesto a ellos las condiciones de enseñar a estas mujeres; a lo que se ha seguido el abandono de todos los demás trabajadores de la preparación (...). Las mugeres, nuestro consuelo y nuestro bálsamo en nuestros dolores, por ser nuestras compañeras inseparables, pues que son nuestras madres, nuestras hermanas, nuestras esposas, nuestras hijas; hallan estos monstruos de egoismo medio de convertírnoslas en nuestras enemigas. ¡Pobres mugeres que por su ignorancia y debilidad no saben comprender el daño que nos van a causar a nosotros es su daño! Las imponen el yugo de esta esclavitud, excluyéndonos a nosotros, y esto será perpétuo para ellas, y con que condiciones! Manresa responde a esto. Los hombres sin trabajo (...); y la muger que ha de estar por naturaleza bajo el apoyo y amparo del hombre, cumpliendo su misión de formar familia, y fomentar las buenas costumbres, dulzuras y delicias del hogar doméstico; ¿de quién tendrá apoyo y quién la amparará en su longevidad si se adhiere a los planes antinaturales y controvertidos, que estos materialistas so pretexto de que sus hierros, por su ligero manejo pueden ser gobernados por las mugeres? (...) Entendedlo obreras, no contribuyais al empeño de estos desalmados que no os quieren si no el mal (...).- La comisión de la fábrica declarados en huelga.- José Sera,- Magín Bertomeus,- José Bertran,- Francisco Gonfaus», *La Federación*, 45, 12/6/1870, p. 4.

dir, la desaparició de les dones dels tallers.⁵⁷¹ De totes maneres, a poc a poc, el moviment obrerista tendiria a reconèixer el dret de la dona a treballar, sempre i quan es complissin uns principis fonamentals que, en general, eren els següents: la funció principal de l'home era treballar, i la de la dona les feines de la casa i cuidar de la família, missió aquesta darrera considerada sagrada. Aquests principis eren assumits per la gran majoria de la societat, també per les treballadores. Així ho reconeixia l'obrera Jacinta Pi:

«He leído, no se donde, que la mujer debe ser la custodia del hogar y el ángel tutelar de la familia en especial, de la infancia, digan esto por adulación o sea con verdad, la razón demuestra que así debería ser.»⁵⁷²

Fora d'aquesta llei no escrita, a la dona en general se li reconeixia la possibilitat de treballar en conjuntures difícils, com situacions d'extrema precarietat, viduïtat, etc., però sempre respectant la prioritat de l'home i reconeixent que la naturalesa més fràgil del sexe dèbil no li permetia realitzar segons quins treballs propis del sexe més fort:

«considérese cuan desgraciada es la mujer que queda viuda con hijos; la pobre joven que pierde su padre; la desamparada hermana que la muerte la arrebató a su hermano... y se verá cuan funestos son los resultados de la horfandad en que la mujer se ve sumida cuando desaparece de su lado el ser querido que procuraba el pan de cada día! Demostrado como queda que la mujer debe ser trabajadora, se nos dirá quizá: tal como estan las cosas, ¿hay trabajo para el sexo femenino? Cuando apenas hay ocupación para los hombres ¿la habrá para las mujeres? ¿es que se han de trocar los papeles, haciendo que el hombre vaya a cuidar la casa, los hijos, la comida, la limpieza, y la mujer ha de ir a ser fognista, carretero y peon de albañil? Nada de esto...»⁵⁷³

---

⁵⁷¹ Un exemple d'aquest cas el trobem a Reus: «Los tejedores de velos de Reus han obtenido una importante reforma en las condiciones de trabajo. Ha bastado pedirlo para alcanzar de los fabricantes que no se acepte en lo sucesivo ninguna obrera más en el oficio; que será preferido todo socio que tuviera más de tres días de paro, a ocupar el telar de una mujer; que se ocuparán los telares de las obreras no asociadas (...). Constancia social, para asegurar estas reformas, y conquistar otras!», *La Revista Social*, 28, 21/2/1873, p. 112.

⁵⁷² *La Revista Social*, 9, 11/10/1872, p. 33.

⁵⁷³ «Trabajo de la mujer», *La Revista Social*, 107, 4/12/1874, p. 425. Veure Apèndix 2C.

Cada sexe naixia amb una missió principal a la vida, la de la dona era la dedicació a la família, i qualsevol altre activitat en quedava sotmesa.

«no creemos que deba ocuparse en faenas impropias de su sexo; no está conforme con su organización y su sagrada misión en la familia que se entregue a rudas ocupaciones, a fatigosas tareas. Al contrario, débese hacer de modo que pueda fácilmente dedicarse a las labores que por naturaleza son más apropiadas a sus fuerzas, a su capacidad, a sus inclinaciones».⁵⁷⁴

Al criteri de que la dona era un ésser amb capacitats i inclinacions diferents a les de l'home, a més de poc il·lustrada, —ignorant, hem pogut llegir en una nota més amunt—, i per tant manipulable pels burgesos, s'afegia el de la debilitat del seu cos, per la peculiaritat de la seva complexió física. La constitució de la dona determinava unes capacitats i unes inclinacions diferents a la dels homes. La medicina higienista, venia a ratificar científicament aquest parer, com podem llegir en el següent fragment d'una conferència donada pel Dr. Giné Partagás, i transcrita a les planes de *La Revista Social* per a informació de tots els obrers:

«En el predominio de la pelvis en el esqueleto de la mujer ve en indelebles caracteres gravado el destino de ella, como el del hombre se ve, igualmente, en el predominio del craneo. Pero donde cree encontrar las más esenciales diferencias entre el hombre y la mujer es en el sistema nervioso. El gran desarrollo que adquieren en la mujer las partes del centro de este sistema que presiden al movimiento, a la sensibilidad y a las funciones de reproducción, explican el que la mujer sea menos reflexiva que el hombre, más apasionada y experimente más la necesidad de amar y ser amada. (...) Deduciendo del estudio del esqueleto, del sistema muscular, circulatorio y nervioso que la mujer no tenía aptitud para los trabajos intelectuales reflexivos, ni para los trabajos rudos que exigen grandes potencias y grandes esfuerzos musculares; siendo por el contrario, muy a propósito para las artes imaginativas y para todos aquellos trabajos que exigen agilidad y delicadeza.»⁵⁷⁵

---

⁵⁷⁴ Id., id.

⁵⁷⁵ 226, 16/3/1877, pp. 1-2.

La realitat, en canvi, era que les dones treballaven cada cop més a les fàbriques, amb treballs llargs i penosos com els homes, i que algunes dones obreres, malgrat posseir un caràcter pretesament poc reflexiu a causa de la seva estructura òssia, eren capaces de preocupar-se de la situació real dels proletaris en general, i de la dona en particular.

L'OBREIRA CONSCIENT

A les planes de *La Federación* es rebia la següent carta d'una dona desconeguda pels redactors del diari, Elisa Huigom, la qual feia una crida en nom de l'A.I.T. a diferents companyes col·lectivistes d'Espanya:

«Siendo de primera necesidad para el progreso de la especie humana la redención de la esclavitud de la mujer; considerando que el fanatismo religioso hace de ella un ser degradado y sin conciencia (...); considerando que otra de las principales causas de la esclavitud de la mujer, es el bochornoso e insignificante papel que desempeña en el seno de la familia, de cuyo jefe es la primera en sufrir las consecuencias de su fuerte adversa y su mal trato, compartiendo raras veces con ella la felicidad y la dicha de que es objeto por su saber, por su lisonjero estado de salud, o por sus riquezas (...).

Por estas razones y otras que pudiera emitir, recomiendo a mis hermanas J. Sánchez, de Palma de Mallorca; María Rodríguez y Fernández, de Madrid; Modesta Periu, de Zaragoza; Narcisa de Paz y Molín, de Granada, y a cuantos les sea simpático el movimiento obrero que hoy se efectúa en el seno de la Asociación Internacional de Trabajadores, sean o no obreras, nacionales o internacionales, se sirvan ponerse de acuerdo con la que suscribe respecto del sistema de propaganda que conviene adoptar, cada una en su respectiva localidad, para hacer salir de la indiferencia y miserable situación a nuestras hermanas, sin menoscabo y dentro siempre de la pureza de los principios colectivistas.

Dirigirse al Ateneo Catalán de la Clase Obrera, Mercaders, núm, 12, Barcelona.»⁵⁷⁶

---

⁵⁷⁶ *La Federación*, 50, 31/7/1870, p. 1.

La carta acabava suplicant la seva reproducció en tots els periòdics obrers. Les respostes d'altres dones no es feren esperar. La pròpia Elisa Huigom lliurava a *La Federación* una carta d'adhesió rebuda d'una nova i entusiasta correligionària, Concepción Eguí, des de Madrid:

«Profesión de fe científica de una miserable. A mi amiga E. Huigom (Mi alma simpatiza con la tuya antes de conocerte).

Tu llamamiento, querida hermana que acabo de leer inserto en nuestro periódico *La Solidaridad*, me ha llenado de gozo e inspirado este primer desahogo de mi vida (...).

Hoy he venido a concluir que Dios es un absurdo especulativo. Más claro y en otros términos. Dios es una gran casa de moneda (...).

Dios, además, es la limitación de la inteligencia hasta lo infinito. DIOS ES EL ROBO. DIOS ES UN ASESINO CÉLEBRE (...).

¡GUERRA A DIOS! ¡¡¡PASO AL PROGRESO!!!»⁵⁷⁷

Poc després, s'inseria al mateix diari un article d'una de les interpel·lades per Elisa Huigom, Modesta Periu, de Saragossa. Però primer llegim el comentari introductori que feu el redactor de *La Federación*, felicitant-se de la consciència social que darrerament anava agafant la dona envers els problemes que l'envoltaven. S'hi mostrava sorprès, ja que l'opinió general, com hem pogut comprovar, no era gens positiva sobre les capacitats i interessos de la dona:

«De algún tiempo a esta parte observamos con grata sorpresa el notable desarrollo que a nuestras ideas comienza a dar la mujer. (...) Acostumbrada la mujer a vivir como un parásito, pegada al hombre como la yedra al tronco, sin acción, sin voluntad, sin libertad, su pensamiento, si es que piensa en sí y sus destinos, fácilmente se extravía, y no llega nunca a profundizar las causas de su prostración moral y física, por más que estas existen precisamente en lo que ella tiene de más santo, natural y lógico. Mas ¿acaso es de extrañar que no piense la mujer? Observadla en el seno de la familia. Nace y se desarrolla entre cadenas. Por toda ciencia hereda las preocupaciones de su madre, que la tradicional y torcida primera enseñanza afirma más y más en su intelecto. Dócil, sumisa, obediente, en tal estado, el

⁵⁷⁷ *La Federación*, 52, 11/8/1870, p. 2.

poder religioso, a falta de las luces que le negará, invoca para ella, a fin de que le sirvan de guía a su paso por el mundo, las bendiciones de la providencia. Preguntadle a esa edad de que provienen los más sencillos fenómenos físico-naturales que pasan ante sus ojos, sobre todo en días de grandes tempestades: —Dios hace llover; las tempestades Dios las envía para castigo de los hombres— os contestará santiguándose con supersticioso terror al ver cruzar ante sus ojos un relámpago...»⁵⁷⁸

Pel que feia a l'article en si, l'autora animava les dones a no mirar enrera, al passat; a treballar per anivellar llur estat social al dels homes, i a no tenir por del futur, del progrés, ja que aquest era imparabile:

«No es la cuestión fomentar la caridad dando limosna; la gran cuestión es trabajar, para que haya una nivelación, y con ella desaparezca la miseria que nos aniquila; que no tengamos necesidad de esos establecimientos de beneficencia, donde se mantienen tantas plantas parásitas; de esos hospitales donde por encima se ven cubiertos de limpias alfombras, mientras por debajo se esconde lodo y podedumbre.

No se asusten las almas timoratas; se busca el bien en la ley del progreso (...).

El progreso recorre su línea marcada por la fatalidad; ya no es posible detener la marcha de los acontecimientos; el que intentara retroceder, sería un loco; el que se parase en el camino se expondría a ser aplastado...»⁵⁷⁹

És de ressaltar que pels mateixos dies un grapat de dones espanyoles «principalmente obreras», segons *La Federación*, havien elaborat i signat un manifest en contra de la guerra franco-prusiana. En el manifest, les dones, que apel·laven a la seva dignitat, culpaven de la guerra a la idea del nacionalisme:

«Hermanas prusianas; hermanas francesas: Ved como los gobiernos despóticos de la tierra, bajo el pretexto de las nacionalidades, obtienen con nuestros hijos y esposos, ejércitos, con los que satisfacen su voracidad...»⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ *La Federación*, 54, 28/8/1870, p. 2.

⁵⁷⁹ *Id.*, id.

⁵⁸⁰ *La Federación*, 52, 11/8/1870, p. 3.

Entre les signants de la protesta es podien llegir els noms de Josefa Marsal Anglera, Maria Pineda, Eufemia Marsal, Clemencia Puig Espinal, Tadea Espinal, Teresa Buttini, Adelina Estivill, Consuelo Oliveras, Paula Dalmau Bofill, Dolores Santos, Manuela Pucherbé, Luisa Mustich, Engracia Santos, i les professores de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, Petronila Pellicer i Baudilia Pi.⁵⁸¹

Altres obreres hi havia que, durant l'època de la primera Internacional, eren sindicalistes a peu de carrer. Una de les més actives fou Maria Perelló.⁵⁸² Tenim diversos testimonis que ens porten a afirmar que la popular «Marieta» tenia facilitat de paraula, i que en els discursos s'expressava de manera eloqüent. *La Federación* descriu el míting de clausura del primer congrés de la nova Unió Manufacturera, celebrat el diumenge 12 de maig de 1872 al Teatre Zarzuela de Barcelona, on Maria Perelló va prendre la paraula:

«Entre los que hicieron uso de la palabra, recordamos a los compañeros Bragulat, Valls (...), y la compañera María Perelló de las clases de vapor, que con su encantadora peroración hizo una conmovedora reseña de los grandes males, de las horribosas miserias que el trabajador sufre en la presente sociedad, presa del monopolio y la injusticia. Recordó los deberes que todos tenemos de solidar nuestras obras de Redención social haciendo una inspirada reseña de las inmensas ventajas que, cumpliendo nuestros deberes, son de esperar de la grande y solidaria Unión Manufacturera.»⁵⁸³

Una altra sindicalista, i amiga de María Perelló, era l'obrera reusenca Josefa Sedó, matalassera i membre del consell de la federació local de l'Associació Internacional dels Treballadors de Reus.⁵⁸⁴ El setembre d'aquell

⁵⁸¹ Les dues donaven classes els diumenges de 14 a 16 hores, d'«Enseñanza elemental para las obreras, con toda la extensión que permite el tiempo», *La Federación*, 73, 8/1/1871, p. 4. També, per exemple, a *La Federación*, 11, 10/10/1869, p. 2, on s'explica com cadascuna d'elles pronunciava un «bonito discurso» d'inauguració del curs 1869-70.

⁵⁸² Per sobrenom, la «Marieta», sindicalista i membre de las Tres Clases de Vapor. Va participar en diferents mitings de la Unió Manufacturera, i d'assemblees de teixidors de Barcelona i Reus. També va prendre part en el miting celebrat a la plaça de Catalunya de Barcelona el 13 de febrer de 1873, en defensa de la República Federal. Veure la seva entrada al *Diccionari biogràfic...*, p. 1050.

⁵⁸³ *La Federación*, 144, 19/5/1872, p. 2.

⁵⁸⁴ *Diccionari biogràfic...*, op. cit., p. 1285.

any enviava una carta a *La Revista Social* on hi plantejava un interessant dilema. Primer veiem el comentari previ del redactor de *La Revista*, gratament sorprès de la iniciativa plantejada per una dona, i a continuació el dilema clar i pràctic que plantejava Josefa Sedó:

«Hemos recibido la siguiente carta, que por las preguntas que contiene es de una significativa importancia, la cual crece para nosotros por proceder de una digna obrera. Esta circunstancia nos llena de completa satisfacción, pues cuando entre nosotros la mujer empieza a llevar su contingente a la obra de emancipación y lo hace meditando sobre cuestiones tan trascendentales como sobre las que en ella se interroga, es señal de que el proletariado está próximo a emanciparse porque la mujer toma conscientemente parte en la obra. Sean muchas las que tal hagan.

Compañeros de la redacción de *La Revista Social*.

Vosotros teneis la penosa, peo honrosa misión de defender las verdaderas tendencias de la Unión manufacturera-fabril.

A vosotros que estais encargados de esparcir la luz de la Verdad, de la Justicia y de la Moral.

Yo ignorante, pero ingenua y humilde, inspirada por mi amor a la causa social, me dirijo a vosotros para haceros las siguientes preguntas; las cuales espero las insertareis y contestareis detenidamente en la Revista que con el mayor celo dirigís, a fin de saber a que debemos atenernos los hijos del trabajo.

¿Debe el obrero preferir la rebaja de horas al aumento de jornal?

¿Cuál de las dos tendencias es la que puede dar mejores resultados atendiendo la falta de instrucción que posee nuestra laboriosa clase en general?— Josefa Sedó. Reus, 28 de setiembre de 1872.»⁵⁸⁵

La redacció de *La Revista* considerà la qüestió prou complicada —la qualificà d'àrdua— com per a anunciar que es prendria una setmana de temps per a elaborar una resposta satisfactòria. La qüestió fou del màxim interès dels lectors, ja que la jornada laboral diària en el ram tèxtil oscil·lava aleshores de deu a setze o, fins i tot, divuit hores diàries,

---

⁵⁸⁵ *La Revista Social*, 8, 4/10/1872, p. 29.

depenent dels oficis i de les poblacions.⁵⁸⁶ A la setmana següent el periòdic ja havia rebut dues contestacions una de les quals era de «la compañera de trabajo» Jacinta Pi, de qui no tenim més dades, i de la qual ja hem citat un petit fragment abans. Tenint en compte que la dona també havia de cuidar de la casa i la família, aquesta obrera s'inclinava clarament, en el cas concret de les dones, per la rebaixa d'hores de treball:

«No me atreveré a tocar esta cuestión respecto a los hombres, cuyas circunstancias son bien distintas; pero respecto a la mujer, no vacilo un instante en declararme por la rebaja de horas de trabajo antes que por el aumento de jornal; no solo por las razones expuestas, sí que también porque deseo que se iniciara en algún punto una práctica, que no se si existe, de que la mujer de toda edad asistiera todos los días, aunque no fuera más que media hora, a algún centro instructivo donde recibiera los rudimentos de lectura, escritura, nociones de labores y economía doméstica, ya fuese por la enseñanza mútua, ya por alguna profesora costeadada por las educandas, pues no puedo recodar sin horror lo que oía en mi infancia de boca de mi abuela, a saber: que las niñas no debíamos saber leer ni escribir;»⁵⁸⁷

La segona resposta venia d'«Un obrero de Manresa», el qual, més agosarat, estava per no descartar cap dels dos objectius: «Así es que el menos trabajar ha de ser correlativo del más ganar aunque parezca una contradicción».⁵⁸⁸ Finalment, una segona obrera que ja coneixem, «María Paralló» [Perelló] no contestava però animava a fer-ho a tothom i felicitava a la companya Sedó per la iniciativa:

«Compañeros de redacción de la Revista Social:

Espero insertareis estas cuatro líneas en tan digno periódico:

Habiendo encontrado en el número 8 de la Revista Social una carta de nuestras compañera Josefa Sedó, de Reus, en la cual pregunta a nuestros compañeros de redacción, si el obrero debe preferir la rebaja de

⁵⁸⁶ En el proper capítol parlarem de les primeres lluites importants de la Unió Manufacturera per a aconseguir la reducció d'hores de treball. L'estimació de les hores que es treballaven a l'Apèndix 4L, «*Nuestra opinión, I*».

⁵⁸⁷ *La Revista Social*, 9, 11/10/1872, p. 33. Pot consultar-se la carta completa a l'Apèndix 4L, «*Contestaciones*».

⁵⁸⁸ *Id.*, id., pp. 33-34. Veure Apèndix 4L, «*Respuesta a nuestra hermana...*»

horas al aumento de jornal, pregunta a mi entender de gran trascendencia, la cual espero sea contestada para hacer un estudio de ella, aunque mi inteligencia sea escasa, para hacerme solidaria de la tendencia que mejores resultados nos pueda proporcionar. Al mismo tiempo, felicito a nuestra compañera por el grande acierto que ha tenido en tan trascendental pregunta. Os desea constancia y valor en vuestras convicciones sociales, vuestra compañera.— María Paralló. Barcelona 9 de octubre de 1872.»⁵⁸⁹

La resposta oficial de *La Revista Social* arribà en dues entregues.⁵⁹⁰ A la primera es deia que la conclusió satisfactòria del dilema anava implícita a la mateixa pregunta de la companya Sedó, en la qual es deia: «Atendiendo a la falta de instrucción de nuestra laboriosa clase en general». Així doncs,

«Nuestro objeto debe ser por lo tanto el sostenimiento de los jornales y la disminución de las horas de trabajo, pues con ello encontraremos un descanso a nuestro cuerpo, bien físico; cultivo de nuestra inteligencia, bien moral; y habremos por lo tanto hecho servir nuestras huelgas, haciéndolas obedecer a este criterio, para facilitar la realización de nuestra aspiración suprema.»⁵⁹¹

La segona entrega sortia la setmana següent, i es centrava en el cas de les dones. Recollint les consideracions de la carta de la companya Josefa Pi, els redactors de *La Revista* admetien que les dones tenien els mateixos drets que els homes de treballar i d'emancipar-se de qualsevol tutela o esclavatge: «no podemos admitir que las sociedades ni la sociedad bajo ningún pretexto prohiban a la mujer el dedicarse a otros trabajos que no sean los domésticos». Per acabar, els redactors esperaven haver acomplert les expectatives d'aquelles obreres tan preocupades per la qüestió social:

«Sentiríamos no haber satisfecho a nuestra hermana Sedó, así como a nuestras hermanas Jacinta Pi y María Paralló que tanto interés han demostrado en la solución del problema planteado por aquella. Crean desde

⁵⁸⁹ *La Revista Social*, 9, 11/10/1872, p. 34.

⁵⁹⁰ Les dues a l'Apèndix 4L, amb el títol "*Nuestra opinión*".

⁵⁹¹ *La Revista Social*, 10, 18/10/1872, pp. 37-38.

luego que no faltándonos voluntad, si algún vacío hemos dejado al emitir nuestra opinión, estamos dispuestos a llenarlo...»⁵⁹²

Finalment, dos números més tard l'autora de la pregunta, Josefa Sedó, tornava a escriure a *La Revista Social* agraint al periòdic l'interès i la seva opinió al respecte, i mostrant-se plenament d'acord amb la resposta: els obrers havien de preferir la rebaixa d'hores de treball. Aclarida la qüestió ara tocava, segons Josefa Sedó, donar un segons pas: lluitar per aquest objectiu i, tot seguit, instruir-se tots els treballadors convertint les societats obreres en escoles, d'aquesta manera s'acabaria amb la principal mancança dels treballadors, la ignorància, autèntica raó de l'explotació a que eren sotmesos pels burgesos:

«Compañeros de la redacción de *La Revista Social* y del Consejo de la Unión:

Mis queridos hermanos:

Es indecible la satisfacción que he tenido al leer vuestra opinión sobre las preguntas que os dirigí en la mía del 20 del pasado Setiembre.

Es de la única manera que se podía haber contestado, después de estudiar con la más sensata detención la cuestión, bajo el punto de vista más natural. Si registramos la historia de la clase obrera; si reflexionamos sobre su malestar; si discurrimos por doquier alcance nuestras escasa inteligencia; hallaremos demostrado que la horrible ignorancia a que nos han sumido las bárbaras instituciones, son la causa de nuestra deplorable situación.

(...)

Ya que conocemos, pues, que la ignorancia es el origen de todo lo expuesto; que vemos que continuando siendo ignorantes serviríamos siempre de juguete de tanto parásito, de tanto explotador, procuremos, pues, instruirnos cuanto antes; convirtiendo cada sociedad obrera en una escuela; por medio de la cual, podamos desarrollar el campo de nuestro entendimiento.»⁵⁹³

Durant aquests anys d'activitat de la Primera Internacional, tant Josefa Sedó com Maria Perelló es convertiren en unes dinàmiques i

⁵⁹² *La Revista Social*, 11, 25/10/1872, p. 41.

⁵⁹³ *La Revista Social*, 13, 8/11/1872, p. 49. La carta completa a l'Apèndix 4L, Carta d'agratament final.

enèrgiques líders del moviment obrer. El 18 de març següent, ja proclamada la República, *La Revista Social* informava d'una gran manifestació de tots els oficis celebrada a Reus, «acontecimiento importante; del cual imperecederamente se conservará memoria». El motiu era la commemoració del segon aniversari de la Comuna de París. Després de recórrer tota la ciutat amb estendards i banderes —val a dir que entre els diferents lemes dels estendards que portaven els oficis, en el de Teixidors de Vels s'hi podia llegir: «No más entrada de mujeres en los telares»—, els manifestants entregaren un escrit a l'Ajuntament dirigit al nou govern de la República, al qual se li demanava reducció d'hores de treball i augment de salari; higiene i moralitat en els tallers; treball pels aturats, i ensenyament gratuït i obligatori. Finalment, els obrers es congregaren en un espaiós local de reunions, on les dues obreres, entre altres participants, prengueren la paraula:

«Se pronunciaron discursos socialistas; y nuestras hermanas Josefa Sedó y María Parelló se expresaron de la manera elocuente y sentida como saben hacerlo, conmoviendo repetidas veces al pueblo, con las razones convincentes de la justicia que asiste a la causa del obrero.»⁵⁹⁴

A *La Federación*, que també feu ressenya de l'acte, es publicà amb aquest motiu un escrit en el qual es glorificava les obreres de París que van sacrificar la vida per la causa del poble, el qual escrit anava signat per «Josefa Sedó, Josefa Gavaldá, Buenaventura Gavaldá, Francisca Balañá, Teresa Tondo i Magdalena Balañá».⁵⁹⁵

Durant aquest primers anys de la Internacional, encara trobaríem altres casos de dones sindicalistes actives. Per exemple, el d'Isabel Vila, de Llagostera, secretària, a l'agost de 1873, del Consell local la Federació Regional Espanyola de l'A.I.T.⁵⁹⁶ Però tot just per aquells dies, un conflicte amb la secció de «taponeros de aquella villa» era la causa de que *La Federación* informés de la manera següent: «nuestra amiga es el blanco de los dardos y calumnias de los burgueses y malos socios obreros

⁵⁹⁴ *La Revista Social*, 32, 21/3/1873, p. 127.

⁵⁹⁵ *La Federación*, 188, 22/3/1873, p. 2.

⁵⁹⁶ *Diccionari biogràfic...*, p. 1348.

extraviados», de totes maneres, seguia l'article, «esa propaganda no la arredra».⁵⁹⁷ Tres números més tard, en canvi, el mateix periòdic anunciava la dissolució de la secció, formada per deu membres, i el Consell local sense dir-ho clarament semblava anunciar la renúncia de la companya fent el balanç de la seva actuació:

«Por la influencia de la burguesía y con el apoyo de la autoridad republicana se ha disuelto la sección de taponeros compuesta por 10 federados, protestando contra dicho acto la compañera Isabel Vila. El Consejo local manifiesta que la compañera Isabel Vila, Secretaria del mismo, durante el desempeño de su cargo ha cumplido con su deber.»⁵⁹⁸

Dues dones sindicalistes més de Barcelona, de Sants concretament, eren Maria Sabaté i Teresa Parallada, de la secció d'obreres papereres d'aquella localitat. El juliol de 1873 enviaven a *La Revista Social* una crida dirigida a «sus hermanas las obreras costureras de Barcelona y demás asociadas de la región española». Es tractava d'un manifest demanant unió a totes les obreres per aconseguir l'emancipació, els drets i la dignificació que la dona mereixia dins de la societat. Com deia el redactor de *La Revista Social*, en aquella carta «se revela el espíritu revolucionario que anima a nuestras hermanas». Destaquem-ne un parell de fragments:

«Somos esclavas, porque la organización de la actual sociedad ibárbara! no considera a la mujer como una parte de la humanidad, susceptible de instruirse, de pensar y de ser todo lo útil que puede y debe ser dentro de la familia humana, sino que la considera como un objeto destinado única y exclusivamente a la explotación y recreo. (...)

Nosotras somos ya muchas; somos una gran parte de las mujeres que nos dedicamos al ramo de la fabricación del papel en España; si vuestra convicción es bastante, unámonos en las ideas y juntas disputaremos el puesto más peligroso y avanzado al hombre más activo y más enérgico.»⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ *La Federación*, 210, 23/8/1873, p. 3.

⁵⁹⁸ *Id.*, 213, 13/9/1873, p. 3.

⁵⁹⁹ *La Revista Social*, 48, 10/7/1873, p. 190. Pot consultar-se el text sencer a l'Apèndix 5B.

Una altra crida feta per dones obreres barcelonines i dirigit a les seves companyes, aquesta col·lectiva i sense signatura, havia sortit també a la llum el mes de maig. Es difonia en nom de l'Associació Internacional per a celebrar una reunió d'obreres, «el domingo próximo, por la mañana, en el Casino Universal», a fi de combatre la indiferència: «Hora es ya de despertar del letargo en que nos tiene sumida la explotación», i d'animar-les a associar-s'hi. Els arguments eren els habituals:

«hoy que además de recaer en nosotras el peso de un trabajo anormal, recae además toda la carga doméstica excesiva a nuestros deberes y fuerzas femeninas, hoy, por lo tanto, debemos levantar muy alto el CESE a tanta infamia y degradación.

Compañeras: Dad una mirada a vuestro alrededor, y como obreras productoras encontrareis un vacío que llenar. Indagad las causas de vuestro malestar social y vereis que vuestra indiferencia es perjudicial, para vosotras y en extremo dañina para la causa de la emancipación obrera. La desigualdad social que hoy impera, es manantial de la injusticia presente, en pos de la cual vemos envuelto nuestro mísero porvenir, cuyo resultado es la legación de una herencia de lágrimas, patrimonio a nuestros hijos.

A cada hora vemos aumentarse más y más las cargas de nuestro cotidiano trabajo, empeorarse nuestras condiciones, sin poder nunca ni siquiera encontrar un pequeño reposo en nuestros débiles miembros.

Sea, pues, ¡oh, compañeras! la Asociación, el medio por el cual podamos hacer frente a esas prerrogativas exorbitantes, y reclamar nuestro derecho hollado por excesivas horas de trabajo en cambio de un mísero jornal.»⁶⁰⁰

Queda clar, doncs, que durant el període d'activitat de la Primera Internacional, i en el curt temps de vida de la República, les dones obreres catalanes feren sentir la seva veu i la seva presència. Algunes dones enardiren assemblees atapeïdes de companys adreçant-los discursos que tots escoltaven amb admiració; altres escriviren manifestos reivindicatius i revolucionaris, o plantejaren qüestions laborals de la màxima importància per al moviment obrer en general; també n'hi hagueren que formaren part dels Consells locals de la Internacional, i les més polititzades promogueren

---

⁶⁰⁰ *La Revista Social*, 39, 9/5/1873, p. 154.

manifestos contraris a les sagnants guerres internacionals. Amb la caiguda de la Primera República i la prohibició de la Internacional el declivi del moviment obrer revolucionari serà general. Però quan a principis dels anys vuitanta quedi superada la fase més dura de la clandestinitat, la veu de la dona tornarà a fer-se sentir, i cada cop més forta i més nombrosa. No cal oblidar, per exemple, les 16 anònimes lluitadores de la població de Carme, que a finals de 1884 van patir dos mesos d'arrest a la presó d'Igualada, per haver mantingut una vaga laboral. El cas va aixecar força indignació i va suscitar la solidaritat obrera obrint una nombrosa col·lecta al seu favor.⁶⁰¹ Serà el moment del relleu generacional, de les joves i apassionades anarcosindicalistes nascudes a mitjans dels anys seixanta, com ara Teresa Mañé Miravet (Soledad Gustavo, mare de Frederica Montseny), Teresa Claramunt, Federación López Montenegro o Gertrudis Fau, la lluita i les reivindicacions de les quals, en defensa de la dona i de la llibertat anarquista, potser per més radicals ens són molt més conegudes, i per tant podem obviar-les en aquestes planes.

EL NENS OBRERS

Acabarem el present capítol amb un breu comentari dels obrers i obreres infantils. El moviment obrer considerava el treball infantil una explotació i una vergonya, no només perquè nens de vuit anys es deixessin la salut als tallers durant un grapat excessiu d'hores en comptes d'anar a l'escola, sinó perquè, com també passava en el cas de les dones, veien els infants com una competència al treball i al salari dels adults. En l'acte d'inauguració de l'Ateneu Obrer de Terrassa (1886), en un dels discursos, es llegia per a informació dels oients la llei Benot, la qual datava del temps

---

⁶⁰¹ La recaptació feta pel periòdic *Los Desheredados* va pujar a 120 ptes. Amb 40 cèntims. Entre la llista de donants que apareixien cada setmana es poden llegir des de noms propis fins als àlies més pamfletaris, normalment contra l'església: «Dos compañeros que desean ver convertidas en volcanes todas las iglesias, colegios y guaridas de los sotanas»; «Una que desea el exterminio de los curas»; «Una que desea que las monjas tejieran»; «Una enemiga de los deistas»; «Una que jamás cometió la indecencia de confesar»; 132, 5/12/1884, p. 1. «Una que desea que los curas sean eunucos»; «Una que quiere que no hayan más hostias que las del turrón»; 133, 12/12/1884, p. 1. «Una que quiere que las monjas hilen»; «Una que desea que las monjas produzcan hijos y los crien»; 134, 19/12/1884, p. 1. La llista podria ser molt llarga, així que l'acabarem amb una de les darreres donacions de «Varias Obreras que, tiritando de frio, ofrecen a sus compañeras del Carme, el importe del fuego y de la merienda con que habían de calentarse hoy», la qual pujava a 1,50 ptes., 137, 9/1/1885, p. 1.

de la Primera República i regulava des d'aleshores el treball dels nens, ordenant per als infants una edat mínima de deu anys per a poder treballar a les fàbriques, tallers i mines. La llei no es complia, i per això es protestava «por la dolorosa competencia que las mujeres y los niños nos estan haciendo en las fábricas y demás sitios de producción».⁶⁰² De totes maneres, just abans d'aprovar-se la llei, el mateix mes de juliol de 1873, La Unió Manufacturera havia enviat una Exposició a les Corts espanyoles,⁶⁰³ en la qual no reclamava la total prohibició del treball infantil, sinó que demanava elevar l'edat mínima d'entrada en dotze anys.

«Prohibición de todo trabajo de los niños menores de doce años; puesto que hasta esa edad deben dedicarse a desarrollar su capacidad intelectual y sus facultades físicas, si quieren estar en condiciones útiles para ingresar en un trabajo cualquiera.»⁶⁰⁴

Al poc d'aprovada la llei, els propis obrers parlaven dels treballadors de vuit anys queixant-se no de que se'ls permetés l'entrada a les fàbriques, sinó de l'excessiva quantitat d'hores que treballaven. La llei no la podien complir els obrers, ja que el míser salari dels pares era insuficient per a mantenir la família, com reconeixien ells mateixos. Així, mentre el jornal d'un obrer adult no fos suficient, que treballessin els nens era una qüestió de supervivència.

«Sensible, es, doloroso y amargo, contemplar a las niñas y a los niños de corta edad, en las fábricas; debiendo estar ocupados once, doce y más horas diarias; de día o de noche en las pesadas y monótonas tareas de vigilar una máquina, la cual causará infaliblemente su muerte o su desgracia en el instante mismo que se distraiga, o se duerma, rendido de fatiga.

La distracción o el exceso de cansancio son, en efecto, causas principales de las desgracias que se sufren en las máquinas de la fábricas. Distracción nada extraña, si se considera la edad tierna de los pequeños trabajadores; cansancio muy natural, si se atiende a la larga duración de la

---

⁶⁰² *Los Desheredados*, 193, 5/2/1886, pp. 1-2.

⁶⁰³ En la qual la reclamació principal era la jornada de vuit hores de treball, com veurem en el capítol següent.

⁶⁰⁴ “A las Cortes”, *La Revista Social*, 10/7/1873, p. 189. Tota l'Exposició presentada a les Corts a l'Apèndix.

jornada, puesto que para ellos serían suficientes cuatro o seis horas, debidamente repartidas; una vez se admita y suceda que por fuerza debiesen trabajar.

(...)

La pobreza es la que obliga, casi siempre; el egoísmo, casi nunca; a que se llenen los establecimientos manufactureros, y los quehaceres de todas clases de niños y de niñas de corta edad; porque los padres, si ganasen lo suficiente, con mejor gusto les darían instrucción, que no les llevarían al fatigoso trabajo.»⁶⁰⁵

Així doncs, malgrat la llei Benot els mals antics continuaven, «especialmente en las fábricas movidas a vapor, con los mismos vicios, que antes, y en tan malas sino peores condiciones», deia un altre article. L'única solució era que el salari dels pares fos superior, i així no caldria que nens menors de dotze anys haguessin de treballar.

En el mateix article es reproduïa un fragment d'un escrit de l'economista ginebrí Sismondi,⁶⁰⁶ que venia a ratificar les raons de la queixa del obrers per la competència que els representava el treball dels nens, i el nul profit que aquest treball reportava al conjunt d'una nació.

«Si los niños no trabajasen, sería necesario que sus padres ganasen lo suficiente para mantenerlos hasta que sus fuerzas estuviesen suficientemente desarrolladas: sin esto los niños morirían en su infancia y el trabajo cesaría pronto. Pero desde que los niños ganan una parte del salario, el de sus padres ha disminuido en igual, sino mayor proporción, y de la actividad de aquellos no ha resultado ningún aumento de bienestar a la clase obrera, pero si un aumento en la cantidad de producción que se paga al mismo precio que cuando la cantidad era menor, mientras que el precio total del trabajo nacional, no ha bajado lo más mínimo.

Está, pues, desprovisto de provecho para la nación, que los hijos de los obreros puedan ser privados del único bienestar de su vida en la edad

⁶⁰⁵ “El obrero de ocho años”, *La Revista Social*, 88, 24/7/1874, p.349. Veure Apèndix 2D.

⁶⁰⁶ Inicialment divulgador de les teories econòmiques d'Adam Smith, Simonde de Sismondi (1773-1842) es convertí posteriorment en un crític del capitalisme degut a l'atur i la misèria que provocava. La seva obra principal fou *Nouveaux principes d'Economie politique*. Els marxisme va aprofitar d'ell, com d'altres socialistes utòpics, alguns anàlisis i categories econòmiques. Segons Pedro Bravo Gala, Sismondi, malgrat no poder ser considerat un socialista, «tiene un lugar bien ganado en cualquier antología que trate de dar explicación de los orígenes del socialismo», *Socialismo premarxista*, Madrid, 1998, p. 54.

que sus fuerzas físicas e intelectuales deberían desarrollarse en la alegría y la libertad.»⁶⁰⁷

---

⁶⁰⁷ “El trabajo de los niños”, *La Revista Social*, 89, 31/7/1874, p. 353.

CAPÍTOL III

EL TREBALL MÉS ÚTIL

«EL TREBALL ÉS L'ÚNICA VIRTUT»

En el capítol anterior hem vist com, segons la visió obrerista, no tothom era útil a la societat; només ho era qui treballava en alguna cosa útil i n'aportava quelcom de necessari per a la majoria: aquest personatge era l'obrer. Deixant de banda el cas concret de la dona, l'apel·latiu d'obrer, també ho hem vist, era un títol, gairebé un honor, al qual no tothom hi podia aspirar. Altres eren anomenats paràsits o ociosos, i els qui estaven al seu servei es quedaven en l'esglaó dels domèstics o lacais. Naturalment, l'obrer era digne i era el personatge més important i imprescindible de la societat perquè «El trabajo es la única virtud», es podia llegir a *La Federación*;⁶⁰⁸ i en un altre cantó,

«El Trabajo, que es lo más digno, lo más honroso, lo más útil y lo más necesario, es acreedor a tener decididos defensores de todo lo que puede arraigar en su fomento, su esplendor y su gloria».⁶⁰⁹

«¡Viva el trabajo! ¡Viva la dignidad del obrero!», acabava un altre escrit.⁶¹⁰ Per això, alguns obrers, com el manresà Ignaci Perramon,

⁶⁰⁸ «Máximas», 97, 25/6/1871, p. 4.

⁶⁰⁹ *La Revista Social*, 142, 6/8/1875, p. 565.

s'indignaven i consideraven poc menys que un agravi sentir-se dir que no volien treballar, i més quan això ho pronunciava un burgès.

«Dicen que queremos vivir sin trabajar. Esto que lo dijéramos los obreros que toda la vida no hacemos otra cosa, sería un poco más lógico; pero que lo digan hombres que no han trabajado nunca, que no hacen otra cosa que seguir una carrera de vicios, y a veces hasta de crímenes, es necesario ser como son para no encendérseles el rostro de vergüenza. Nosotros, obreros, no queremos vivier sin trabajar, es imposible; la gloria del hombre es el trabajo; lo que queremos es que nadie viva del fruto de nuestros sudores; es decir, el que quiera comer, siendo útil para trabajar, que trabaje, pero un trabajo que sea productivo y útil a la humanidad».⁶¹¹

La futura revolució moral i social que proclamava la Internacional portaria un canvi total en la consideració del treball. Si en el present el treball estava desvalorat i envilit, l'elogi del treball seria una cosa nova i general, revolucionària. El menyspreu del treball, però, no era una cosa del segle XIX, venia de lluny:

«En las antiguas sociedades humanas el trabajo se consideraba degradante. El hombre libre no trabajaba, pues tenía esclavos que producían para él toda clase de alimentos y de comodidades...»⁶¹²

De totes maneres, el progrés innegable viscut per la humanitat des dels primers temps havia anat mitigant aquella primera i dura esclavitud, així com la primitiva consideració del treball:

«El trabajo fue en la antigüedad considerado como desdoro, una mengua, y a él debían dedicarse tan solo los verdaderos parias de la sociedad (...)

Pasaron para nunca más volver aquellos tiempos de funestos desafueros. El progreso ha borrado hasta las huellas que dejaran sus recuerdos (...)

---

⁶¹⁰ *La Revista Social*, 105, 20/11/1874, p. 417.

⁶¹¹ “A los obreros de Manresa”, *La Revista Social*, 3, 30/8/1872, p. 2.

⁶¹² “A la liquidación social universal”, *El Proletario*, 2, 28/2/1890, p. 2.

La civilización hase generalizado extraordinariamente; y ya que no sea de este lugar la enumeración de las causas que a ello hayan contribuido, manifestaremos que con ella se ha generalizado el deseo de trabajar, el afán de producir, de ser útiles a la sociedad en que se vive, de ser a sí propio útiles». ⁶¹³

Tan important com la tasca d'identificació de qui havia de ser reputat com a obrer era, lògicament, la de la catalogació de les diferents feines útils a la societat. Sobre aquesta catalogació havia de fonamentar-se el salari dels obrers a la futura societat, no com fins aleshores que qui més cobrava era qui menys treballava. Els economistes clàssics havien perpetuat aquest error, o més aviat, aquest engany.

«Todo cuanto se ha escrito por los doctrinarios en economía política, en lo que se refiere a la propiedad y al trabajo, es un tejido de sofismas y embustes. Mientras no se clasifique el trabajo en necesario, útil, y superfluo, ⁶¹⁴ fijando al primero una fuerte retribución, al segundo las dos terceras partes de esta y al tercero una retribución ínfima, la cuestión social permanecerá siempre en pie, porque siempre habrá miseria (...).

Los males del mundo tienen su asiento en la injusta retribución del trabajo útil. Mientras el que produce los artículos de primera necesidad sea remunerado despreciable y vilmente, y el trabajo superfluo y corruptor alcance doble, triple y veinte, y mil veces más retribuciones que aquel, la sociedad conservará en su seno la miseria, el robo, la estafa y la holgazanería, que son hoy dueños del mundo. La guerra social que hemos planteado, no tiene su límite en el programa de la Asociación Internacional de los Trabajadores. Detrás de la federación de los trabajadores, vendrá la guerra entre el trabajo útil y el superfluo, que será la avalancha niveladora que realice en toda su plenitud la extinción del pauperismo, aun cuando de esta manera retroceda la humanidad en la falsa senda de la civilización. Nadie tiene derecho a producir ni consumir lo superfluo, mientras no tengan

⁶¹³ “El trabajo y las máquinas caseras”, *La Revista Social*, 170, 18/2/1876, p. 677.

⁶¹⁴ En aquesta divisió del treball l'evocació dels cabetians és difícil d'obviar. Primer allò necessari, després allò útil i només després les coses agradables, es llegia a les planes de *La Fraternidad*, prèvies a l'aventura icariana (repasseu el capítol de la primera part dedicat als cabetians catalans). Molt més austerament —utilitàriament, diríem—, ara la condició d'agradable desapareixia substituïda per la de supèrflua.

todos lo necesario: esta será la segunda y tal vez la última etapa de la revolución moderna y el desideratum del género humano.»⁶¹⁵

La mateixa idea la tornarem a trobar un any més tard, a *El Trabajo*:

«LO ÚTIL.- Detrás de la revolución social a que aspiramos los trabajadores, tiene que venir forzosamente la revolución contra lo superfluo, que será complemento de lo justo y equitativo. De nada serviría a la sociedad que todos sus miembros trabajasen, si una gran parte se dedicase a producir lo superfluo, sin tener lo útil y necesario. La revolución social tiene que hacer retrogradar a la civilización actual al punto necesario para alianzar su existencia y progresar después debidamente.»⁶¹⁶

Si l'utilitarisme dels articles anteriors és evident, el de l'escrit que comentem a continuació és, més que evident, clàssic. En aquest se'ns diu que els treballs, ja siguin de tipus manual o intel·lectual, per a que siguin treballs útils han de beneficiar al major nombre d'individus:

«Uno saca agua de un pozo para regar un campo, cuyos productos se destinan a la manutención de una o varias familias; o con este mismo objeto, estudia un plan de minas que una vez realizado fertilizará una comarca. En este caso, mecánicamente o por medio de la inteligencia, se realiza un trabajo verdadero, un trabajo productivo. Si el agua que se saca se vuelve a arrojar al pozo sin hacer ningún uso de ella; o sus trabajos intelectuales se encaminan solo a pasar el tiempo, aquellos ejercicios pueden tal vez personalmente ser útiles, para dar expansión a sus facultades; pero jamás servirán de nada al resto de los individuos. Ese trabajo, pues, puede denominarse improductivo.

(...) Es necesario siempre que los trabajos o la ocupación de una clase o corporacion determinada, convenga moral o materialmente hablando al mayor número de individuos de nuestra especie.

---

⁶¹⁵ *La Federación*, 102, 30/7/1871, p. 4. L'adveniment del treball útil ultrapassava els límits del programa de l'AIT, perquè com venim defensant en aquesta tesi la utilitat era un objectiu anterior, de l'utilitarisme d'origen il·lustrat, i arrelat en la consciència obrera catalana.

⁶¹⁶ *El Trabajo*, 2, 9/6/1872, p. 8. Aquest periòdic havia substituït *La Federación* durant el mes aproximat de suspensió d'aquesta.

(...) Por más que quieran los explotadores llamarse obreros; unos de la inteligencia, de la industria otros; de la moral los de acá; de las ciencias los de allá; no es obrero sino aquel que con sus fuerzas físicas e intelectuales produce un trabajo útil a la sociedad, de reconocida moralidad social y de verdadero progreso humano. Creemos que gran número de ocupaciones, gran número de trabajos, son inútiles; y que solo tienen razón de ser, en la actual sociedad, que debe ser transformada, para que esté conforme con la razón, la equidad y el derecho.»⁶¹⁷

EL TREBALL I LES MÀQUINES

La fe absoluta dels obrers en el progrés duia aparellat, en el cas concret del treball, un problema que els intranquil·litzava i al voltant del qual reflexionaren abundantment: la introducció de les màquines. Des de temps primitius el progrés moral i material de la civilització havia estat un fet indiscutible, això ningú no ho discutia. «No se pueden negar los progresos consumados: la mujer, la humanidad entera, ha ganado en dignidad, ha habido adelanto».⁶¹⁸ Però s'imposava una reforma decidida en aquell avenç, una millora a la vista de la realitat social:

«no nos contentamos con los resultados obtenidos, porque estos están muy mezclados aun con mucha hipocresía; y no es libertad verdadera la libertad que se ha disfrutado hasta ahora en el mundo, y ni tampoco es cabal y brillante la civilización presente.»⁶¹⁹

Els obrers en particular no participaven de tots els beneficis socials i econòmics que l'avenç havia portat a la societat, i en reclamaven una part en nom del principi utilitari del benestar del major nombre, perquè només respectant-lo es complia el progrés:

⁶¹⁷ “Trabajos útiles”, *La Revista Social*, 37, 25/4/1873, p. 146. L'article complet a l'Apèndix 2B.

⁶¹⁸ “El trabajo y las máquinas caseras, II”, *La Revista Social*, 174, 17/3/1876, p. 693.

⁶¹⁹ Id., *id.*

«Siempre hemos creído que el progreso no puede estar reñido con la salud y la economía, y convencidos de esta verdad, para nosotros axiomática ya desde nuestra infancia, hemos procurado buscar la razón de los clamores, pues que cuando el río suena agua lleva, dice el refrán. (...)

Se progresa, cuando del progreso resulta algún alivio para el mayor número de personas; pero si solo resulta una especulación de la riqueza en aisladoras manos, habremos de convenir con aquella sentenciosa y sencilla frase, que dice: «El dinero hace ricos pero no dichosos.»⁶²⁰

Així doncs, els obrers acceptaven que la humanitat havia progressat, i també que les màquines havien tingut molt a veure en aquesta millora, però calia veure quin ús se'n feia, i calia impedir l'abús i l'egoisme dels fabricants. Els periòdics obrers tractaren la qüestió de les màquines amb molta cura, i no només es preocuparen de la introducció i perfeccionament de les màquines a les fàbriques i els tallers, sinó també dintre de la pròpia llar. La màquina de cosir, per exemple, fou un invent qualificat de meravellós pels resultats i la perfecció de les peces que fabricava, però el sistema de treball tenia greus inconvenients. Si en un principi fou cert que posseir una màquina i treballar a casa podia semblar una empresa enlluernadora, ben aviat la realitat quotidiana feu canviar les perspectives.⁶²¹ Una part de l'explicació d'aquest canvi de valoració es basava en la higiene:

«Hemos hablado de la *máquina de coser*, y mucho se merece que fijemos en ella nuestra atención, porque es el prototipo de la máquina casera, es en la actualidad el instrumento de trabajo que más ocupa a la mujer. Como adelanto mecánico, esta máquina es una maravilla; los diferentes y a cual más perfeccionados sistemas que se conocen, ofrecen cierta baratura y bastantee perfección. Mas considerada como instrumento de producción, lo mismo puede decirse de la máquina de coser, que de la máquina en general: los dueños de las máquinas y de *sus productos* son los que se llevan la mejor parte; para el productor no quedan más que las

⁶²⁰ “Las máquinas de coser”, *La Revista Social*, 84, 26/6/1874, p. 333.

⁶²¹ Com diu Michelle Perrot: “Las primera seducciones de la máquina de coser –tener su propia Singer se convierte en el sueño de no pocas amas de casa- las confinan en su propio hogar, en una ruptura total con su utilización peatonal de la ciudad. Los abusos del *sweating system* volverán a hacer preferible la fábrica”, a *La Revolución francesa y el asentamiento de la sociedad burguesa*, dins Ariès, Ph., y Duby, G., (dirs.), *Historia de la vida privada*, Tomo 7, Madrid, 1991, p. 150.

sobras. La infeliza obrera de las máquinas de coser ha de trabajar muchas horas para lograr un mezquino salario; pero ¡qué trabajo!... pocas ocupaciones son más contrarias a la salud de la operaria que la extensa jornada de trabajo en las máquinas de coser: la vista, el corazón, el pecho, la espalda, los órganos genitales, todo, en una palabra, sufre tanto, que es grandísima la mortandad que reina entre los millares de obreras que han de ganarse el sustento cosiendo a máquina.»⁶²²

A més a més d'un paisatge tan aterrador per a la salut, altres escrits incidien en els aspectes econòmics i laborals, és a dir moltes hores de treball i paga minsa. Es podia comprovar només entrant a un domicili qualsevol, allà

«Encontramos una o dos jóvenes ocupadas alrededor de una máquina, no menos oprimidas por la necesidad, pues deben pagar el alquiler de la máquina si sus economías no les han permitido comprarla, y los trabajos que les mandan hacer, sumamente limitados, apenas bastan para cubrir sus primeras necesidades de albergue, alimento y vestido; y con todo, como una hora más de trabajo puede facilitarles el estreno de una pieza de ropa el domingo próximo, no hay que preguntar cuántas son las horas de trabajo para estas infelices, porque si hay días que se contentan con doce horas, no serán los más, sino los menos, y habrá días de diez y ocho y más horas de trabajo.»⁶²³

Font de problemes i no rendible econòmicament, la màquina de cosir, segons *La Revista Social*, aviat fou abandonada com a font d'ingressos per moltes dones decebudes:

«Cada día se venden máquinas de coser por personas que no pudiendo manejarlas por haber perdido la salud se ven en la precisión de deshacerse de ellas. Estas máquinas, lo hemos dicho mil veces, acabarán con cuantas jóvenes las ejercitan, si no se remedian los males que tanto hemos denunciado.»⁶²⁴

⁶²² «El trabajo y...», *La Revista Social*, 174,

⁶²³ «Las máquinas...», *La Revista Social*, 84, 26/6/1874, p. 333.

⁶²⁴ «Otra máquina casera», *La Revista Social*, 196, 18/8/1876, p. 781.

L'exploració econòmica s'havia infiltrat en el domicili de l'obrer, el sistema de treball de les cosidores no acomplí cap missió humanitària de millora de la qualitat de vida ni de progrés que se li havia suposat, i per tant fou condemnada.⁶²⁵

Pel que feia a la indústria, a la fàbrica, la valoració era també ambivalent entre la celebració d'un nou invent útil dirigit a fer la feina més breu i menys feixuga,⁶²⁶ i la por a que la seva introducció provoqués acomiadaments i reducció de salaris. Proves de la desconfiança davant l'ús que es fes d'una nova invenció les trobem en la majoria dels escrits als periòdics que parlen del tema. D'aquesta manera, després d'exaltar l'invent d'un nou motor que, segons el redactor de *La Revista Social*, vindria a revolucionar tots els medis mecànics, ja fossin industrials o de comunicació; després de glorificar al seu creador, el jove mexicà Moisés González, —«su nombre será mucho más famoso que el de Franklin, inventor del pararrayos; que Fulton, inventor del vapor y de Morse, inventor del telégrafo»—, i després de destacar les meravelles econòmiques que procuraria el motor (increment de la producció industrial, rebaixa del cost i del preu dels productes, evitació dels treballs més penosos, millora dels transports i de les comunicacions), el redactor de *La Revista Social* matisava:

«En cuanto a las consecuencias sociales del motor, estas pueden ser favorables al bien común o muy terrible; según como se resuelva la cuestión.

Si se resuelve por el criterio del egoísmo, entonces producirá una miseria espantosa, por cuanto muchos miles, mejor dicho, algunos millones de trabajadores en todo el mundo, quedarán sin trabajo, sin recursos; lo cual producirá una pobreza general, completa, a las clases obreras; a la cual

⁶²⁵ “Las máquinas...”, *La Revista Social*, p. 84, p. 333.

⁶²⁶ Algunes mostres de l'exaltació amb que es rebien a la premsa obrera les diferents innovacions tècniques i científiques, així com la celebració d'Exposicions Universals, tot plegat pel seu caràcter eminentment útil, a *La Revista Social*: “Los caminos de hierro”, 97, 25/9/1874, p. 385; “Las exposiciones universales”, 148, 17/9/1875, p. 589; “Invento útil”, 195, 11/8/1876, p. 780; “Maravillosa invención”, 266, 21/12/1877, p. 4; “Inventos útiles”, 286, 10/5/1878, pp. 2-3; i 290, 7/6/1878, p. 2; “Adelantos científicos. Un descubrimiento utilísimo”, 220, 2/2/1877, p. 4. Entre els invents descrits trobo curiosos de mencionar l'encertada notícia de que «En Inglaterra se acaba de inventar una máquina utilísima, que está llamada a propagarse tanto como las de coser: la máquina para escribir», 201, 22/9/1876, p. 803; o aquesta altra: «Se ha presentado a la Exposición de Filadelfia una máquina para colocar etiquetas a los tarros de conservas. Su utilidad es tan notoria que un niño puede colocar diariamente veinticuatro mil etiquetas», 205, 20/10/1876, p. 820, en aquesta darrera notícia, la utilitat de l'artefacte impressionà tant l'articulista que passà per alt algun comentari sobre el fet de que fos un nen qui el manipulava.

una u otra solución habrá que darse, porque no es de esperar que la sociedad pudiese ver con indiferencia que por falta de recursos perecieran masas de pobladores, miles de individuos del género humano. Si se resolviese por el criterio de la justicia, entonces cooperará este invento, muchísimo, en pro de la armonía; y por lo tanto, será uno de los progresos más grandes y benéficos para la humanidad.»⁶²⁷

L'opinió més freqüent era, doncs, que el problema no venia de la introducció de les màquines, sinó de com s'utilitzaven. L'egoisme burgès i la defectuosa organització industrial en tenien la culpa:

«Evidente es que la industria tiene una gran misión social y humana que cumplir. La industria, si se la considera desligada de toda idea de egoismo y de monopolio, no cabe duda que tiende a la armonía entre los hombres, a la abundancia de los bienes, y al mayor desarrollo de la inteligencia. Lo que produce efectos contrarios a estos, no es la industria, sino el egoismo. Las máquinas, por ejemplo, son útiles, son buenas; lo que no es bueno ni útil es en muchos casos la organización del trabajo industrial, que condena al hombre a ser más autómatas que el aparato de hierro que dirige (...).

Organícese, pues, debidamente el trabajo (...) y se verá como se disipan los llamados inconvenientes de las máquinas».⁶²⁸

En definitiva, el que es reclamava era que

«Los inventos, los progresos industriales, que han de cooperar en la obra del bienestar social, deberían establecerse de modo que fuesen útiles a todos y sin causar tan terribles y funestos efectos a gran número de honrados hijos del trabajo».⁶²⁹

⁶²⁷ “Motor asombroso”, 102, 30/10/1874, pp. 405-406. El motor, en fase d'experimentació, estava a punt de provar-se en un globus aerostàtic, segons el redactor que reproduïa la notícia d'una «acreditada revista hispano-americana que se publica en Bruselas». Quant al nom, el mecanisme o a la llei física que feia funcionar el motor, tot plegat era una incògnita: «Cuantos inteligentes en física y demás conocimientos naturales lo han visto, no saben darse una razón de en qué consiste el invento; cuya novedad consiste en que el señor D. Moisés González ha ideado aplicar una ley física no usada a fuerza de estudios, de ensayos y de aplicación».

⁶²⁸ “La producción industrial”, *La Revista Social*, 119, 26/2/1875, p. 473.

⁶²⁹ “Fabricación de calzado con máquina”, *La Revista Social*, 240, 22/6/1877, p. 1.

Però mentre la desitjada organització del treball no fos una realitat útil a tothom, la desconfiança en les intencions dels patrons era la tònica general. A Vilanova i la Geltrú, on acabaven d'arribar noves màquines de filar, el corresponsal de *La Revista Social* ja preveia més atur i misèria per als obrers, com a funesta i lògica conseqüència; en qualsevol cas no en culpava tant al progrés industrial o al propi fabricant, com a la desunió del proletariat.

«(...) como le decía en mi anterior, es cierto que habían llegado en un vapor las máquinas de hilar llamadas continuas para la fábrica de los Sres. Guicheron y compañía; ya las están montando. ¡Con que tranquilidad estarán contemplando esta operación los hiladores que estas máquinas vienen a dejar parados! ¿Renegarán de los adelantos de la industria? Es de presumir que sí, pues cuando el resultado, para ellos, ha de ser el dejar de ganar el sustento de sus familias ¿como han de entusiasmarse con estos progresos que los dejan sin pan?

En cambio el fabricante estará muy satisfecho porque reduciendo sus gastos va a aumentar sus beneficios. Este es el resultado constante en cada uno de los progresos mecánicos e industriales: el beneficio para el poseedor de la máquina; la miseria para los obreros que quedan sin trabajo. Pero ¿son por esto condenables los progresos industriales? Para mí no; lo que es condenable son las condiciones económicas en que la sociedad tiene sumiso al obrero cuya existencia depende de la buena voluntad de los fabricantes.

Seamos justos y demos a cada uno lo suyo. Es verdad que los señores fabricantes parece que no tienen otros sentimientos ni otras entrañas que las de las sanguijuelas, según los abusos que para chupar la sangre de los trabajadores cometen a cada momento (...). Pues bien, como le decía, si bien es verdad que estos y otros abusos se cometen con los trabajadores, no toda la culpa es de los fabricantes, sino que hay que dársela, y mucha, a los mismos obreros de esta población que en sumayor parte son refractarios a unirse y asociarse.»⁶³⁰

Les exposicions universals eren moments adequats per a tornar a meditar sobre el progrés i les màquines. A propòsit de la de París de 1878, l'autor de l'article es preguntava si la condició de l'obrer havia millorat amb l'arribada de la maquinaria moderna. Entre pros i contres, la pregunta

⁶³⁰ *La Revista Social*, 325, 7/2/1879, p. 3.

quedava sense resposta, però es venia a dir allò mateix que fins ara hem llegit. El potencial de la maquinària s'havia d'utilitzar útilment.

«En todas las épocas, pero más ahora con la Exposición de París, se pondera la utilidad de los modernos descubrimientos, en especial los relativos a la maquinaria; y mientras las publicaciones científicas e industriales de todas clases se entusiasman a cada nuevo invento, que viene a aumentar el catálogo de tantos, como en lo que va de siglo han surgido de la humana mente, se puede patentizar la prevención o repugnancia con que ven su aparición una gran parte de aquellos, que más directamente estan en su aplicación interesados; los que prestan su esfuerzo corporal para su funcionamiento; en una palabra, el trabajador. (...)

Y no se crea que vayamos a anatemizar el empleo de las fuerzas físico-naturales, que gracias a estos inventos se ha logrado todo lo contrario; deseamos el progresivo desarrollo de todos los conocimientos humanos, cuyos hechos prácticos y tangibles son esas máquinas, que multiplican nuestras fuerzas casi hasta lo infinito; pero deseamos que se empleen con justicia.»⁶³¹

Lligada a la introducció de les màquines als tallers, estava la greu qüestió dels accidents laborals. Constantment es reclamaven reformes adreçades a evitar-los. La freqüència de les desgràcies que inutilitzaven i finalment condemnaven a la indignència als qui les patien, es convertí en autèntic martiri del moviment obrer.⁶³² Per a la premsa obrera, el culpable dels accidents era, altra cop, l'egoisme del burgès acusat d'escatimar en la higiene i en la seguretat del treballador. I com que el fabricant era egoista i

⁶³¹ “¿La maquinaria moderna ha mejorado la condición del obrero?”, *La Revista Social*, 312, 8/11/1878, p. 1. Com ha dit Lily Litvak, “los anarquistas sí aceptaban los beneficios producidos por las máquinas, con la condición de que ello no derivase en una mutilación de la dignidad humana ni en perjuicio de la labor del obrero”, *Musa libertaria. Arte, literatura y vida cultural del anarquismo español (1880-1913)*, Barcelona, 1981, p. 127.

⁶³² Tots els periòdics dedicaren espais als accidents (autèntic martirologi obrer, com ho titulà *El Productor*), amb detalls esfereïdors de les lesions i dels ferits, com en els casos de nens i nenes amb braços mutilats, cosa freqüent en les fàbriques tèxtils (per exemple, dos casos –un nen i una nena– en el mateix número de *La Revista Social*, 27/6/1873, pp. 183-184. I també tractaren de la higiene i de la insalubritat dels tallers, per exemple, la tisi cotonera, a *La Revista Social*, 105, 20/11/1874, pp. 417-418; o el patiment dels obrers tintorers, a *La Revista Social*, 106, 27/11/1874, p. 422. Una llista exhaustiva dels riscos professionals de la indústria barcelonina en general, per a l'any 1884, a *El Obrero*, 484, 20/6/1884, citat a Casterás, Ramón, *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*, Barcelona, 1985, pp. 57-63.

no se'l podia convèncer per mera filantropia, algun cop s'intentà de fer-li comprendre que reparar les màquines, i fer-les més segures per als obrers anava en interès seu,⁶³³ que el treball amb seguretat produïa millors resultats. Tornaren a intentar-ho quan s'inicià la implantació de l'electricitat als telers aquest cop invocant un sorprenent principi utilitari, que aquí potser volia referir-se més aviat a un principi d'ús o utilització:

«No solo el principio moral de amor al prójimo, sino el *principio utilitario* de producir con más perfección, inducen a que los propietarios de fábricas se impongan el sacrificio de introducir esta reforma, aconsejándoles que rechacen ese egoísmo, muchas veces contraproducente, que tienen no pocos de ellos».⁶³⁴

En definitiva, si bé progrés, les noves màquines també suscitàren moltes preocupacions i nous reptes al moviment obrer, un dels quals fou l'augment de l'atur atribuït a la sobreproducció que produïa la seva introducció. La solució ja no passava per la destrucció de les màquines, com en els primers temps del ludisme; la situació ja era irreversible i els obrers es veïen forçats a adaptar-se a les noves condicions industrials. Una manera primitiva i fraternal de fer front al drama que suposava quedar-se sense feina, ja fos per l'entrada de noves màquines als tallers, ja per crisis d'altres tipus, fou el costum de repartir-se el treball. Els obrers que havien tingut la sort de no perdre el lloc de treball es repartien els dies de feina amb els que havien estat acomiadats. A *La Industria Algodonera*, fàbrica de cotó situada a Sant Andreu de Palomar, trobem un cas d'aquest exemple de solidaritat obrera:

«atravesando una crisis de trabajo, con motivo de una avería de ocho semanas acaecida en la maquinaria, se vieron obligados durante este tiempo

---

⁶³³ Degut als nombrosos accidents amb les llançadores, *La Revista Social* es queixava amargament de que els fabricants no volguessin solucionar aquest perill evident amb la fàcil col·locació, a ambdós cantons del teler, d'una petita reixa protectora: «...de aquí se sigue que es incalificable la conducta de los señores dueños que, por insignificantes gastos, —muy insignificantes ciertamente, atendidas las utilidades que perciben—, dejan de efectuar una obra tan indispensable, tan humanitaria, tan equitativa...», 140, 23/7/1875, p. 557.

⁶³⁴ “Aplicación de la electricidad para parar instantáneamente los telares”, *La Revista Social*, 211, 1/12/1876, p. 842.

a no treballar més que la meitat, posat que la fàbrica solament ha funcionat amb un sol balanç.

Per aquest motiu, no podent estar tots ocupats a la vegada, sinó tan solament la meitat, prenem una resolució digne i honorosa, que tenim summe gust a publicar.

Units els treballadors, com hem d'estar-ho, i de comú acord amb el representant de la fàbrica citada, acordem repartir-nos tots els obrers el treball, com amics, com germans.

Les seccions de preparadors i teixidors mecànics nos lo repartim treballant una setmana la una meitat d'obrers, i altra setmana la altra meitat.

La secció de filadors, que no van poder arreglar-se així, perquè la fàbrica té quaranta i set màquines *self-actings*, i no podent treballar més que diez i set màquines, venia a tocar-les als filadors a no treballar més que una setmana cada tres. Entonçes se resolgué el cas repartint-se tots els filadors de la fàbrica, cada diumenge, tot el que guanyaven els que els tocava treballar; sense treure cap dret als ajudants.»⁶³⁵

Per fer-nos una idea de fins a quin punt estava arrelat el costum de repartir-se el treball, només tenim que resseguir l'incident ocorregut a la gran fàbrica dels germans Batlló, de les Corts, a finals de 1874.⁶³⁶ A Can Batlló, una de les fàbriques cotoneres més grans d'Espanya, amb més de dos mil quatre cents treballadors i tots els avenços tècnics,⁶³⁷ els propietaris no van permetre l'acció fraternal de repartir-se el treball, després d'haver estat acomiadats els obrers nocturns de preparació i filats, i més tard 300 obrers teixidors del torn de dia. La negativa patronal motivà una vaga de solidaritat dels més de dos mil treballadors que trigà tres mesos a solucionar-se, durant els quals l'empresa fou tancada per l'autoritat militar, i els germans Batlló amenaçaren amb donar-se de baixa de la contribució industrial.

En els diferents comunicats que al llarg del conflicte la comissió de les classes de vapor envià a *La Revista Social*, s'insistia en que l'únic

⁶³⁵ "Amor y solidaridad obrera", *La Revista Social*, 117, 12/02/1875, p. 465.

⁶³⁶ La història dels negocis tèxtils de la família Batlló, incloent-hi la fàbrica de Les Corts –de durada curta i plena de conflictes socials–, a Francesc Cabana, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la Revolució Industrial a Catalunya*, vol. 2, *Cotoners*, Barcelona, 2001, pp. 193-203.

⁶³⁷ El detall exhaustiu de les característiques tècniques de Can Batlló a l'Apèndix 3A.

desencadenant de la vaga obrera era la inhumana i inacceptable actitud dels Batlló, negant-se a acceptar «la costumbre antigua y generalmente usada de repartirse el trabajo en épocas de escasez».⁶³⁸

Però, la reivindicació del costum de repartir-se el treball significava en darrer terme l'acceptació resignada d'una situació llastimosa d'atur i fam, a causa de l'excés de ma d'obra provocat per les màquines i l'increment de producció. Per això altres veus inconformistes que volien una solució al greu problema que portava el maquinisme, la imaginaven en la rebaixa d'hores de treball.

«Con motivo de hacerse venir ocho telares mecánicos han quedado despedidos diez y siete tejedores de casa Bautista Corominas (a) *Sech*. Los obreros no somos enemigos de las máquinas, al contrario, en ellas ciframos nuestro porvenir; pero tampoco se debería consentir que fuesen la causa de empeorar nuestra triste situación. Un medio queda hoy por hoy para los obreros, y es el rebajar las horas de trabajo».⁶³⁹

Com aquest altre escrit que deu anys més tard reclamava la mateixa solució lligada a la col·lectivització de les màquines:

«las máquinas producen consecuencias funestas para el obrero, que a una excesiva hora de labor producen un exceso de producción, e influye en la baja de los salarios y es causa de que una parte de la población se encuentre siempre sin trabajo, establece la concurrencia y ofrece sus brazos a cualquier precio (...)

Para contrarrestar la perniciosa influencia de las máquinas en la baja de los salarios, debe estudiarse la rebaja de horas de trabajo; y la solución económica del problema, o sea la percepción del producto íntegro del esfuerzo, se encontrará en el usufructo de las máquinas e instrumentos de trabajo por la colectividad».⁶⁴⁰

Però la reivindicació de la rebaixa d'hores de treball, centrada en el ram tèxtil i liderada per la Unió Manufacturera mereix un capítol apart.

⁶³⁸ El seguiment del conflicte, des de la perspectiva obrera, amb els comunicats de la comissió pericial, pot trobar-se a l'Apèndix 3B.

⁶³⁹ *La Revista Social*, 210, 24/11/1874, p. 839.

⁶⁴⁰ «El esclavo de la maquinaria moderna», *La Federación Igualadina*, 31, 7/9/1883, pp. 1-2.

LA REDUCCIÓ DE LA JORNADA LABORAL

En parlar de la dona obrera hem vist com entre els internacionals catalans de primera hora es plantejava el dilema de la prioritat en la direcció de les reivindicacions laborals, i que la resposta a la pregunta directa suscitada per la matalassera Josefa Sedó havia estat contestada clarament: l'objectiu principal havia de ser la reducció d'hores de treball. Evidentment, la qüestió ja havia preocupat als treballadors industrials europeus anteriorment i era un dels motius de les lluites més importants de la Internacional.⁶⁴¹

Amb la consigna clara doncs, el moviment obrer català albirà pocs mesos més tard la proclamació de la República com una conjuntura immillorable per al triomf del projecte: «Los momentos son supremos; y debemos aprovecharlos (...). La rebaja de horas ha de ser nuestra principal tarea», proclamava *La Revista Social*.⁶⁴² Les seccions de vapor de Barcelona, de la Unió Manufacturera,⁶⁴³ seguint la consigna del seu periòdic, no van esperar més i es posaren mans a l'obra. El dia 14 de febrer de 1873, enviaven una circular als fabricants anunciant-los que des d'aquella data totes les seccions reduirien en dues hores la jornada laboral, passant a treballar deu hores diàries, de dilluns a dissabte, i que «a pesar del toque de las campanas y de que las máquinas de vapor y los instrumentos de trabajo estuviesen en movimiento», els treballadors i les treballadores entrarien a les fàbriques a les sis del matí i sortirien a les sis de la tarda.⁶⁴⁴ Conscients, però, de que la rebaixa de dues hores diàries podia significar una reducció proporcional d'un salari ja de per si míser, les seccions de vapor advertien als fabricants de que no renunciaven a recuperar el sou,

⁶⁴¹ Les primeres vagues importants per les deu hores de treball tingueren lloc a París (1865) i Ginebra (1868). Vegeu *Historia general del socialismo*, "De los orígenes a 1875", II, op. cit., pp. 831-832.

⁶⁴² "Adelante! Adelante! Adelante!", 27, 14/2/1873, p. 105.

⁶⁴³ Llistats de delegats als Congresos de la Unió Manufacturera, veure Apèndix 5D, E, i F.

⁶⁴⁴ A continuació, i amb satisfacció, es feia una relació dels fabricants que ja el mateix dia havien hagut d'acceptar les noves condicions. Entre altres, «cuyo nombre no recordamos accedieron el mismo día 14, los fabricantes de Barcelona: Juncadella, Batlló, España Industrial, Morell, Sirvent, Fàbregas, Roig, Oriols, Rodés, Matabosch, Vapor Cremat; Vapor Vell y todas las fábricas de Sans; Alsina, de San Andrés de Palomar; todos los de San Martín de Provensals, menos el de la lana; y todos los fabricantes de la Villa de Gracia», "Las diez horas de trabajo", *La Revista Social*, 27, 14/2/1873, p. 105. Veure Apèndix 5C.

«reservándose el presentar, en seguida que lo estimen oportuno, un aumento en los salarios, proporcional al perjuicio que en el jornal ocasione el trabajar dos horas menos».⁶⁴⁵ Segons *La Revista Social*, amb la unió de tots els obrers, la victòria estava assegurada.

Al mateix temps, el Consell de la Unió elaborà un manifest explicant a la opinió pública les raons de la justa i pacífica reivindicació de les deu hores de treball. «El progreso y bienestar del pueblo trabajador», així com l'indispensable desenvolupament de la civilització, eren arguments de pes. També s'informava de que ja a Anglaterra, Bèlgica i a altres països la jornada laboral era de deu, nou i, fins i tot, vuit hores de treball, gràcies a la lluita i «energía de nuestros hermanos; y a haber comprendido los mismos explotadores que la rebaja de horas resulta en beneficio de la mejor y más abundante producción». Però raons empresarials apart, al manifest també apareixien els motius ja coneguts de caràcter social i moral, com la pèssima organització de la societat que permetia la immoralitat que significava premiar l'oci per sobre de la utilitat:

«Es sabido que el trabajador, el que produce toda la riqueza social, vegeta en la escasez más horrorosa, y por el desarreglo de la sociedad presente, en la cual gozan de riquezas y comodidades los que nada útil producen, nuestro patrimonio forzoso es la miseria y la ignorancia. ¡Esto es inícuo, esto es inmoral, esto es injusto; y lo inícuo, lo inmoral y lo injusto ha de desaparecer de la faz de la tierra!»⁶⁴⁶

L'acció contundent i decidida dels treballadors forçà a l'instant la negociació amb els empresaris tèxtils. No s'aconseguí tot el que es volia, però l'acord arribava en només dos dies de reunions. El dia 16 de febrer, una assemblea general de les seccions de jornalers, filadors i teixidors mecànics de La Unió Manufacturera, acceptava les condicions pactades per una comissió d'obriers amb els fabricants. El Consell de la Unió aleshores feu pública una circular on informava que la resta de seccions es podien adherir a la reforma si ho demanaven.⁶⁴⁷

---

⁶⁴⁵ Id., *id.*

⁶⁴⁶ “Los Jornaleros, Hiladores y Tejedores Mecánicos, al público”, *La Revista Social*, id. id.

⁶⁴⁷ Amb data de 20/2/1873, i signada a Gràcia pel secretari del Consell la Unió Manufacturera Gabriel Albajés, la circular es publicava al seu organ *La Revista Social*, 28, 21/2/1873, p. 109.

Finalment la jornada seria d'onze hores de treball efectiu, és a dir sense comptar les pauses per esmorzar, dinar i berenar, la qual cosa volia dir 64 hores de treball setmanal de dia, i quaranta set hores setmanals al torn de nit. Això pel que feia a la plana de Barcelona, a la resta de poblacions es treballarien 68 hores setmanals, i 50 hores a la nit. Malgrat no haver aconseguit les deu hores, el Consell justificava el conveni explicant que la nova jornada equivalia a una reducció de cinc hores setmanals sense pèrdua de salari. *La Revista Social* detallava les noves condicions horàries:

«El trabajo empezará, todos los días laborables, a las cinco y media de la mañana, y terminará a las seis y media de la tarde.

Los sábados terminará el trabajo a las cuatro y cuarto.

Habrà dos horas de descanso diarias, distribuidas así: media hora para almorzar, hora y cuarto para comer, y un cuarto de hora para merendar.

Los jornaleros tendrán los mismos semanales.

Resultando cinco horas de trabajo, de rebaja a la semana, se ha obtenido un siete y medio de aumento. De modo que, si bien se ha convenido, por ahora, en trabajar once horas en lugar de diez que se pedían sin aumento de jornal, se ganará ahora tanto como antes, trabajando cinco horas menos.

En total, pues, de horas semanales está fijado en sesenta y cuatro en Barcelona, Gracia, Sans, San Andrés de Palomar y San Martín de Provensals.

Conforme a las indicaciones hechas por el Consejo de la Unión Manufacturera, en las fábricas de las tres secciones de vapor de otras poblaciones, se ha iniciado también la rebaja de horas de trabajo, a sesenta y ocho la semana, en lugar de setenta y cinco como venían trabajándose en muchas poblaciones.

Algunas de ellas han alcanzado ya el triunfo en su demanda. Las que a la hora que escribimos sabemos que lo han obtenido son: Monistrol, Bauma de Castellvell, Tayá, Papiol y Cornellá.»⁶⁴⁸

Al final de la nota, i després d'animar a seguir millorant les condicions laborals, el periòdic insistia en la legitimitat de la demanda obrera, ja que

---

⁶⁴⁸ *La Revista Social*, id.

«no puede estar mejor basada, en los principios de la moral, de la higiene y del bienestar».

Pel que feia a les poblacions més allunyades de la capital, i a desgrat de l'optimisme de *La Revista*, la reducció d'hores no fou fàcil d'aconseguir.⁶⁴⁹ A Rubí, per exemple, a la fàbrica Bertran de teixits de pana, la reforma només fou aconseguida després d'una vaga;⁶⁵⁰ igual que a Manlleu, on acabada la corresponent vaga per demanar les 68 hores setmanals, la qual cosa volia dir una jornada diària diürna d'11,45 hores, descomptats els descansos, les noves condicions quedaven de la següent manera:

«Empieza el trabajo a las cinco de la mañana, media hora para almorzar, una hora y cuarto para comer al medio día, media hora para merendar, y se concluye el trabajo a las siete; y el sábado se concluye a las cuatro y cuarto.

Los trabajadores de noche tienen que seguir las reglas siguientes:

Empieza el trabajo a las siete y se concluye a las cinco de la mañana. A media noche una hora de descanso, quedando el sábado tres horas de trabajo por la noche que se concluye el trabajo a las diez.

La media noche del domingo, queda excluida con la rebaja de horas que se pide, advirtiendo que no se trabaja mas que las horas marcadas en este papel, sea por algún objeto de la fábrica quisieren los fabricantes hacer recuperar ni un cuarto de hora.»⁶⁵¹

Però endinsats en la dinàmica reivindicativa, i estimant que la conjuntura era favorable, una setmana més tard la Unió Manufacturera ja aspirava a més en la lluita per la rebaixa d'hores de treball. Enviava una circular a tots els afiliats convocant-los al cinquè congrés general

⁶⁴⁹ En general les condicions laborals dels pobles eren molt més dures que a prop de la capital. A Manresa, el corresponsal de *La Federación* denunciava que «Lo que pasa en las fábricas, casi es increíble por lo atroz; pero es bien positivo por desgracia. A las cinco de la mañana, los obreros ya estan en marcha, hasta... a las nueve de la noche, y con una sola hora para comer. ¡Infames asesinos! De nueve a cinco de la mañana van ocho horas, ¡ocho horas para ir a casa, que muchos la tienen lejana, para ir a cenar, dormir y volver a las maldecidas y verdaderas inquisiciones modernas, en las que se siente un ruido horrendo y olores nada gratos, y todo para ganar doce miserables pesetas semanales! (...) En el lugar llamado Pon de Vilumara hay una fábrica que empiezan a las cuatro de la madrugada! ¿Qué nos indican queridos compañeros internacionales, esos tristísimos cuadros sociales (...)? Nos indican que, nosotros los proletarios estamos completamente abandonados a nuestra obligada miseria e ignorancia, que todas las instituciones presentes tienden a perpetuarnos en la abyección y la esclavitud», 66, 20/11/1870, p. 2.

⁶⁵⁰ «¡Victoria!», *La Revista Social*, 35, 11/4/1873, p. 137.

⁶⁵¹ «¡Otro triunfo!», *La Revista Social*, 41, 23/5/1873, p. 163.

extraordinari, en el qual, a més a més de discutir les tarifes dels diferents rams i seccions que formaven la Unió, el punt més destacat seria la reclamació de la jornada de vuit hores.

«Compañeros:

Las circunstancias nos favorecen, y debemos aprovecharlas.

Se trata de llevar a la práctica las mejoras sociales que tanto necesitamos.

Cierto es que los hombres de la actual situación han prometido al pueblo reformas sociales; pero el pueblo trabajador no debe confiar en nadie más que en si mismo.

No debemos vivir de promesas, sino de hechos

(...)

Hoy, que podemos hacer algo; debemos hacerlo.

La rebaja de horas de trabajo, es nuestro común deseo.

OCHO HORAS DE TRABAJO es la bandera que actualmente, y por día, enarbola el proletario de los países más industriados de Europa y de América.

Nuestro lema también es de OCHO HORAS DE TRABAJO, por ahora.»⁶⁵²

Considerant que no s'havien aconseguit les deu hores de treball en el ram tèxtil demanar-ne vuit era en aquells moments poc menys que una utopia, per això a continuació la pròpia circular plantejava la pregunta: «Pero, ¿podremos triunfar en nuestra empresa?», responent més endavant: «Todo lo alcanzaremos, sino hoy, mañana; si tenemos suficiente organización; y somos, todos, verdaderos socialistas y revolucionarios».⁶⁵³

⁶⁵² *La Revista Social*, 42, 30/5/1873, p. 165. *La Federación* també es feia ressó de la proclama de les vuit hores feta per la Unió Manufacturera, i deia que s'havia aconseguit per unanimitat i «después de un debate luminoso y enérgico», 199, 7/6/1873, pp. 1-2.

⁶⁵³ Al mateix número, a fi d'esperonar als treballadors en la nova reivindicació, *La Revista Social* insertava el següent comentari: «El ministro de Hacienda de la república española ha dado orden a todos los centros directivos para que las horas de oficina sean unas mismas para todos, de once a seis. Son siete horas de trabajo. Decimos “de trabajo”, y mejor dicho sería “de ocupación”. El Estado obliga a sus asalariados por siete horas diarias. ¿Y nosotros, los trabajadores, las víctimas de la clase media, no podremos alcanzar ocho horas en nuestro trabajo mucho más pesado que el de los empleados? ¿No pedimos con justicia? Siendo más fatigosas nuestras labores, ¿no sería justo, cuando menos, trabajar lo mismo que los servidores directos del gobierno?», 42, 30/5/1873, p. 165. I encara hi publicava una altra notícia breu: «Los pintores de Barcelona y sus contornos, con solo un día de huelga, han obtenido la reforma para todo tiempo del año de OCHO HORAS diarias de trabajo», *Id.*, *id.*, p. 166.

El mes de juliol de 1873, la Unió Manufacturera ratificava la voluntat d'organitzar grans mítings i manifestacions per a reivindicar la jornada de vuit hores, proposta que ja s'havia aprovat en el seu cinquè congrés de Barcelona. A més a més, a *La Revista Social* s'informava de que el Consell de la Unió, en nom dels quaranta mil afiliats que deia representar, havia enviat per escrit la nova demanda a les Corts Constituents, acompanyada d'una exposició raonada de catorze punts reclamant reformes socials que al seu parer eren urgents d'endegar, donada la trista situació de la classe obrera. El primer punt, la jornada de vuit hores, era una petició tan justa que no podia topar, segons els autors, amb cap argument en contra:

«OCHO HORAS de trabajo, siendo el tipo máximo para todos los trabajadores, a fin de que no nos hagamos una competencia anti-fraternal los unos a los otros. Este tipo es el proclamado por las clases obreras de diversos países y el aprobado unánime por el quinto Congreso de la Unión Manufacturera, celebrado en Barcelona los días 1º y 2º del mes de junio. Está mucho más conforme con la higiene, que los que hoy rigen. ¿Que oposición puede encontrar el tipo *ocho horas de trabajo*; quedando por consiguiente ocho para el descanso, y otras ocho para el recreo y la instrucción? Esta reforma, por si sola, perfeccionará y desarrollará extraordinariamente los productos de la industria y del trabajo en general.

Los jóvenes de doce a catorce años, no trabajarán más de cuatro horas diarias.»⁶⁵⁴

De la resta de reformes proposades destaquem l'ensenyament gratuït, obligatori i laic; la higiene als tallers; la fixació d'un jornal mínim; la igualtat del preu del treball de l'home i de la dona; la reducció dels preus dels lloguers i arrendaments; o la prohibició del treballs dels nens menors de dotze anys.⁶⁵⁵ En aquest sentit, el mateix mes de juliol, les Corts republicanes aprovarien la llei del ministre de Foment, Eduardo Benot, que prohibia el treball de menors de deu anys als tallers i a les fàbriques, així com la instrucció a les escoles dels nens dels obrers. Però pel que sabem ni

⁶⁵⁴ «A las Cortes», *La Revista Social*, 48, 10/7/1873, p. 189.

⁶⁵⁵ El text complet a l'Apèndix.

l'exposició de la Unió Manufacturera fou presa en consideració ni la pròpia llei Benot tingué un acompliment tangible.⁶⁵⁶

A partir d'aleshores la petició de les vuit hores de treball ja no fou abandonada pel moviment obrer català. No és el moment de seguir fil per randa el recorregut que portaria al moviment català a adherir-se amb entusiasme a les protestes internacionals del primer de maig de 1890,⁶⁵⁷ però si recordar quins foren els arguments i quines les consignes essencials. La reivindicació es feu sempre en nom de «felicidad común»,⁶⁵⁸ o de la «prosperidad común»,⁶⁵⁹ objectiu inequívocament utilitarista; es denunciava que el treball més útil a la societat era el menys recompensat i reconegut, mentre que «son más considerados y mejor retribuidos otros cargos improductivos o inútiles».⁶⁶⁰ Fou constant la crida obrerista a la unió, a la solidaritat i a l'associació als sindicats, ja que la indiferència o la manca de solidaritat tenia com a conseqüència l'empitjorament de les condicions laborals.

Especialment desemparats es trobaven els obrers de les indústries més allunyades als nuclis urbans, com els de les colònies industrials als marges dels rius, per l'autoritat incontestable que exercia el fabricant.⁶⁶¹ Evidentment, en els moments de més debilitat sindical, com a l'època de clandestinitat de la Internacional, els intents de reduccions d'hores de treball ensopegaren amb la inflexibilitat de la patronal, la qual cosa, però,

---

⁶⁵⁶ Com tampoc no tingué major transcendència un contacte anterior i directe d'una comissió de les Tres Classes de Vapor amb el president del govern de la República, Estanislao Figueras, fet el mes de març, concretament el dia 12 a les sis de la tarde, aprofitant una visita que el president de l'executiu va fer a Barcelona. Tot i això, segons la descripció de l'encontre que feu *La Revista Social*, el president del govern «les recibió con amabilidad, franqueza y sencillez. Después de haberle dirigido la palabra varios representantes, el señor presidente del poder ejecutivo contestó que consideraba justo y atendible todo cuanto manifestaban, y les dio la seguridad de que el señor Salmerón [aleshores ministre de Gracia y Justicia] estaba ocupándose de la cuestión de reformas en las condiciones sociales de las clases obreras, para exponerlas a las próximas Cortes; declarando además que él se comprometía a emplear toda su influencia en todo esto, para que saliera conforme con las aspiraciones manifestadas por la comisión de obreros pertenecientes a la Unión Manufacturera», 31, 14/3/1873, p. 122.

⁶⁵⁷ La vigília del dia 1 de maig, els anarquistes d'*El Productor*, partidaris d'organitzar una vaga general de dimensió universal per reclamar la jornada de vuit hores, consideraven que «Nos hallamos en los momentos más solemnes de la historia», 197, 30/4/1890, p. 1.

⁶⁵⁸ *La Revista Social*, 91, 14/8/1874, p. 362.

⁶⁵⁹ *Id.*, 100, 16/10/1874, p. 398

⁶⁶⁰ *Id.*, id.

⁶⁶¹ Així es denunciava a l'article "Sufrimientos de los trabajadores de las fábricas situadas en las orillas de los ríos", *La Revista Social*, 122, 19/03/1875, p. 485. Veure Apèndix 2S. De les colònies industrials tornem a parlar més abaix.

no comportà que les protestes i els conflictes desapareguessin.⁶⁶² Finalment, la jornada de vuit hores de treball era una prescripció de caràcter higiènic i racional perquè distribuïa la vida de les persones en «*ocho horas consagradas al trabajo; ocho horas para el estudio, el cultivo intelectual, las ciencias, la gimnasia, etc., y ocho horas para el descanso*».⁶⁶³

ELS INGRESSOS DELS OBRERS

Reivindicar la rebaixa d'hores de treball no volia dir renunciar a l'augment de salari. Apujar el jornal dels obrers era una qüestió de necessitat vital plenament justificada. Per un cantó, n'era una necessitat perquè el salari que rebien no arribava a cobrir les despeses mínimes indispensables, com ho volien demostrar nombrosos estudis d'economia domèstica que aparegueren a les planes dels periòdics obrers. Per una altra banda, l'augment de salari era just i inexcusable perquè essent l'obrer l'home més útil i, per tant, més important de la societat la seva remuneració havia d'anar en consonància amb la utilitat pública que n'aportava. Segons aquest darrer argument, no hi havia cap raonament que pogués sostenir la desigualtat de salaris, i menys encara remunerar més alt els oficis inútils:

«Por más que los partidarios del privilegio hayan sentado como a regla común, que la remuneración del trabajo sea distinta i desigual, según la clase a que pertenezca; nadie nos podrá desmentir, que los trabajos de utilidad a la masa común de los individuos, son necesarios, y por consiguiente dignos de remuneración igual en su valor intrínseco.

De lo contrario, la distinción que se hace del abogado al peón de albañil, o del catedrático al trabajador del campo, divide hoy día las tareas

---

⁶⁶² Com denunciaven els corresponsals de *La Revista Social*, per exemple el de Mataró: «Los oficiales vidrieros, que emplean en su trabajo trece horas al día, siendo sin disputa uno de los oficios de más largo jornal, a pesar de ser de los más fatigosos, piden rebaja de dos horas al día en su jornada, y esta demanda que nosotros, y con nosotros cuantos tengan amor a la humanidad, hallamos muy justa, no ha sido aceptada por los dueños de las fábricas; hallándose, por consiguiente, ambas cerradas (...). El hecho en sí se presta a tristes consideraciones; pues no se ve en los dueños vidrieros sobra de amor al prójimo y de consideración alas penalidades del obrero», 189, 30/6/1876, p. 754.

⁶⁶³ «Congreso obrero de Lyon», *La Revista Social*, 277, 8/3/1878.

en viles y honrosas; y por consiguiente a los operarios que las desempeñan, en privilegiados y esclavos u oprimidos.

Los abogados, que quieren ser de condición distinguida que los demás, al tratar sobre la remuneración del trabajo proclaman la desigualdad de salarios, apoyándose en que su carrera es más larga y dispendiosa, al paso que el aprendizaje de un albañil, por ejemplo, apenas reporta gasto alguno.

Las incomodidades, y el riesgo de perder la vida, a que cada día se esponen los albañiles, es más interesante que todos los gastos que puede ocasionar una carrera. Y no nos vengan en que los riesgos de esta naturaleza están solo en los albañiles; pues los obreros y obreras de las clases de vapor, y en todos los oficios, en todos los estamentos, el trabajador tiene en su herramienta un contrario que le amenaza a cada paso la fractura de un brazo o pierna, el daño, o la pérdida de un miembro o de la vida.»⁶⁶⁴

Per resumir, l'article preconitzava «la igualdad en materia de remuneración de trabajos, mientras que estos sean considerados de pública utilidad»; que tot treball considerat «útil a la colectividad», i per tant noble, havia de ser remunerat pel que realment valia, «sin distinción de clase y sin calificación de superior o inferior»; i finalment que

«consideramos como inútiles trabajos, y que ningun valor tienen los de los hombres que son funcionarios del Estado político, jurídico, autoritario, militar, capitalista y religioso. Gran número, ciertamente, es el de los trabajadores inútiles».⁶⁶⁵

Destaquem també que entre la multitud d'arguments sobre la necessitat i justesa de demanar increment de sou, *La Federación* aportà una reflexió del més destacat filòsof utilitarista encara viu, John Stuart Mill:

«El obrero ¿recibe una retribución equitativa por su trabajo? He aquí lo que dice, respecto de esto el eminente economista burgés,⁶⁶⁶ Stuard [sic]

⁶⁶⁴ «Nobleza de todo trabajo útil», *La Revista Social*, 73, 2/1/1874, pp. 289-290.

⁶⁶⁵ Id., *id.*

⁶⁶⁶ Per als obrers Mill era un pensador burgès però d'opinions sensibles als problemes del poble, ja que d'acord amb la teoria utilitarista, va denunciar també el sistema hereditari i d'altres que anaven en direcció oposada al benestar de la majoria. Per això, sense poder arribar a qualificar-lo de socialista si que

Mill: "El producto del trabajo se reparte en la actualidad en una proporción casi inversa del trabajo invertido; la mayor retribución viene a pasar a manos de los que nunca trabajan; después de estos, a las de aquellos cuyo trabajo es solamente nominal, y así en una escala descendente los salarios van disminuyendo a medida que el trabajo es más oneroso y más desagradable, hasta que, por fin, aquel que es más fatigoso y perjudicial para el cuerpo, apenas si puede proporcionar con seguridad lo indispensable para las necesidades de la existencia".⁶⁶⁷

Pel que feia a la demostració palpable de que el salari que rebien els obrers era totalment insuficient, és a dir, per a denunciar la dura realitat, els periòdics confeccionaren meticuloses llistes dels ingressos i de les despeses de famílies proletàries prototípiques. Amb voluntat d'imparcialitat, demanaven als obrers, i a les seccions a les quals pertanyien, que escrivissin informant de llur experiència diària per a confeccionar estadístiques exhaustives,⁶⁶⁸ i així demostrar la raó de les seves queixes, o almenys aportar les dades més objectives possibles. *La Revista Social*, per exemple, també va prendre en consideració la Monografía Estadística, d'Ildefons Cerdà, «trabajo de utilidad y mérito incontestable», el qual, encara que referit a l'any 1856, vint anys més tard s'assegurava que «servirá de grande auxilio, de preciosa guía».⁶⁶⁹

---

es situà en la posició més a l'esquerra de la de qualsevol altre pensador i economista liberal del segle XIX, com opina Giner a *Historia...*, op. cit., p. 415.

⁶⁶⁷ *La Federación*, 103, 6/8/1871, p. 3. De John Stuart Mill es poden trobar més referències als periòdics obreristes, la qual cosa ens demostra el respecte i la valoració positiva que tenien de la seva figura i del seu pensament. Amb motiu d'elevat-se una escultura a la seva memòria, *La Revista Social* ressenyava: «El día 29 del pasado mes se verificó en Londres la inauguración del monumento erigido por suscripción a la memoria del célebre economista y hombre de Estado, Stuart Mill. El acto se llevó a cabo en presencia de los miembros del Parlamento, de varios publicistas y de multitud de obreros. Después de las formalidades de la presentación del monumento a los delegados de la Cámara metropolitana de trabajos públicos, un miembro del Parlamento, M. Fawcet, hizo un elogio de Stuart Mill, que fue calurosamente apludido. La estatua que representa al ilustre filósofo, sentado y en traje moderno, es de bronce. Empezada por M. Foley, ha sido terminada por W. Woolner, y ha costado 50.000 francos. Ha sido colocada en el centro del gran boulevard que se extiende a lo largo del Támesis desde Westminster hasta Blackfriars' bridge.» 273, 08/02/1878, p. 3.

⁶⁶⁸ La fe en la nova ciència Estadística per part del moviment obrer fou notable. La veien com una eina del progrés que havia de venir a desemascarar totes les injustícies de la societat industrial: «Esforcémonos, pues, en hacer la Estadística del Trabajo; busquemos los datos de este gran problema social, que también a nosotros muchísimo nos interesa conocerlos y publicarlos; porque con la ciencia Estadística en la mano, demostraremos matemáticamente al mundo, que la Razón y el Derecho, exigen grandes Reformas, mucho Progreso y mayor Bienestar que el que generalmente en la totalidad de los países se disfruta en la época actual», "La Estadística del Trabajo", *La Revista Social*, 84, 26/6/1874, p. 333.

⁶⁶⁹ Es tracta de la "Monografía Estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856", dins *Teoría General de la Urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanches de Barcelona*.

Sense entrar aquí en el detall de les llistes que confeccionaren el diaris, diguem que les condicions salarials i de jornada laboral no van millorar, i en algun cas van empitjorar, durant els anys del darrer terç del segle XIX, almenys pel que feia als obrers del tèxtil, i concretament als filadors i teixidors mecànics. Segons *La Revista Social*, que recordem era l'òrgan de la Unió Manufacturera, l'any 1875 es treballaven per terme mig unes 11 hores diàries, i 64 hores setmanals:

«*Horas de trabajo*: En general los oficios han conquistado en Barcelona, de unos cuatro años a esta parte, la rebaja en la duración diaria de la jornada: así es que *diez horas* es lo que comunmente se trabaja en esta ciudad.

No obstante, una dolorosa excepción hay que hacer. Las secciones de jornaleros, hiladores y tejedores mecánicos, trabajan aun 64 horas semanales; pero como quiera que han de limpiar los instrumentos de trabajo, esta tarea les ocupa en término medio unas dos horas semanales. Esto hace que el trabajo efectivo sea de 11 horas diarias. Antes de obtener la rebaja de tiempo que también obtuvieron, trabajaban estas secciones 12 horas cada día.»⁶⁷⁰

Pel que feia al salari, els filadors mecànics, segons el mateix article, cobraven a Barcelona, de mitjana, 4,50 pessetes de jornal diari, la qual cosa feia un total de 27 pessetes setmanals, i aproximadament 1057 anuals, segons el compte que feia *La Revista Social* de 245 dies de treball útil, descomptant diumenges, festius, infermetats, crisis i imprevistos. Els teixidors mecànics en cobraven unes 3,50 pessetes diàries, és a dir, 21 pessetes setmanals, i 857 pessetes anuals.

Vint-i-un anys més tard, la *Revista de l'Ateneu Obrer de Barcelona* publicava una nota amb «la demostración de la situación que ocupan las

---

Hem consultat l'edició d'Imprenta Española, Madrid, 1867. A aquest estudi s'hi dedicaren els articles "Economía doméstica", de *La Revista Social*, 114, 22/1/1875, p. 453, i els articles "Los ingresos del obrero", *La Revista Social*, 117, 12/2/1875, p. 465; 118, 19/2/1875, p. 469; 120, 5/3/1875, p. 477; i 121, 12/3/1875, p. 481. Poc després encara s'hi inseria un altre article d'economia domèstica, "Detalles económicos", *La Revista Social*, 123, 26/3/1875, pp. 490-491; i més endavant, "Datos prácticos de ciencia social", *La Revista Social*, 187, 16/6/1876, p. 746. L'any 1873, la mateixa *Revista* havia publicat tres llargs articles titulats "La manutención del obrero". Tot plegat es pot consultar a l'Apèndix 6. A tots els periòdics trobaríem exemples, però pel seu detall és curiós de veure els titulats "Estadística", a *Los Desheredados*, 114, 2/8/1884, pp. 1-2, i "El déficit del trabajador", a *El Productor*, 12, 13/2/1887, p. 1.

⁶⁷⁰ "Los ingresos del obrero. III", *La Revista Social*, 120, 5/3/1875, p. 477.

clases de vapor de Catalunya, respecto a jornales y horas de trabajo». Pel que feia a «Barcelona y su radio», les hores de treball continuaven sent les 64 hores setmanals. A la Plana de Vic se'n treballaven 68, mentre que a la ribera i conca del Llobregat es treballaven unes 70 hores a la setmana. Pel que feia al salari, els filadors de Barcelona seguien cobrant 27 pessetes setmanals, treballant a preu fet; jornal que es veia rebaixat a 24 ptes., a la conca del Llobregat, i a tant sols 16 ptes., a la seva ribera. Pel que feia al teixidors mecànics de Barcelona, el jornal era de 15 ptes. a la setmana, amb la correcció següent: treballaven també a preu fet, i «En cuanto a los colores, oscila el jornal semanal de 18 a 19 ptas. Los que trabajan en telares anchos, en blanco, ganan por término medio 18 ptas.» A la resta de zones, els preus dels teixidors i teixidores eren similars. Sempre, a les colònies del Llobregat els salaris eren més reduïts. Pel que feia als sexes, a la secció de preparació de filats les dones solien cobrar unes 4 ptes. menys a la setmana, a totes les zones; mentre que a la secció de teixits els preus eren equiparables.

Al final del quadre, es feien les següents observacions generals:

«los precios consignados representan el término medio. El número de operarios (de ambos sexos) que se ocupan en el Principado de Cataluña, en la fabricación asciende al respetable número de más de 40.000, sin contar los operarios que se ocupan en los telares de mano, en algunas arrinconadas comarcas de la parte montañosa, los cuales trabajan en malísimas condiciones, ascendiendo al número aproximado de 6 a 7.000. En la Cuenca del Llobregat, igual que en la Ribera, las condiciones con que ha de trabajar el operario son deshonrosas bajo el punto de vista social, pues se han de proveer en las tiendas que estan establecidas por el mismo industrial, adquiriendo los artículos de primera necesidad por medio de las llaunas (hojas de lata) que se les da en lugar de dinero. En algunas colonias de la parte de Berga, hay fábricas en donde las monjas preparan las comidas para los obreros ocupados en dichas fábricas.

Hay colonias que no distan un cuarto de hora de la población, contraviniéndose con esto las leyes referentes a colonias.

Prescindimos de presentar un cuadro detallado de las penalidades y privaciones a que se ven sujetos los trabajadores de las colonias, porque no se nos tache de parciales, pues son tantas las que podríamos citar, tanto

con respecto al orden moral como en el material, que bien se podría demostrar que en ellas no se contrata el trabajo sino el suicidio.»⁶⁷¹

Gairebé equidistant de les dues dates citades (1896 i 1875), l'any 1887, trobem un altre estudi fet, aquest cop, pel periòdic *El Productor*. Després de repassar les despeses d'una família obrera de cinc persones en aliment, vestit, i lloguer imprescindibles, i

«prescindiendo por completo de la renovación de muebles, enseres y ropa de casa, por suponer que todo esto se ha comprado con los ahorros del padre y la madre cuando eran solteros y que no se renueva nunca, lo cual es mucho suponer»,

s'arribava a la conclusió de que diàriament —en els 300 dies útils de treball—

«el obrero, cualquiera que sea su profesión, debe ganar un jornal mínimo de 5 pesetas 25 céntimos; y esto suponiendo que no haya paros forzosos en su trabajo y pescindiendo de que pueda estar enfermo, porque el obrero no pueda permitirse el lujo de cuidarse so pena de ver entrar el hambre por las puertas de su casa. Por esta razón no hemos presupuestado nada para gastos de medicina y botica».⁶⁷²

---

⁶⁷¹ *Revista del Ateneo Obrero de Barcelona*, 71, nov. 1896. Alguns dels inconvenients que patien els treballadors de les colònies els podem trobar descrits, per exemple, a *El Productor*. Segons aquest setmanari, «En las colonias industriales del Llobregat todo es del industrial, desde la fábrica a la iglesia, desde la vivienda del trabajador al café en que este pasa los domingos, desde la tienda en que se vende de todo hasta la escuela en que se atrofia la inteligencia del niño bajo la férula de un sacerdote de tres al cuarto o de ignorantes monjas. El obrero se encuentra en ellas completamente imposibilitado de hacer la menor reclamación. La más pequeña rebeldía es castigada con la expulsión de la fábrica, y esta lleva consigo la expulsión de la casa y la falta de todo crédito para poder vivir mientras encuentra ocupación en otro punto, porque el obrero deja dentro de la colonia en forma de pago de alquileres, compras en el establecimiento, gasto en el café, etc., etc., todo cuanto gana; locual no es uno de los menores beneficios del dueño de la Colonia que nunca tiene que mandar fondos a ella, puesto que todo lo invertido en jornales vuelven a quedar allí. Cuando el obrero vive en casas que no son del dueño del establecimiento en que trabaja, el casero le hace crédito cuando por cualquier causa se encuentra sin trabajo, y lo mismo hace el tendero que conoce desde tiempo a su parroquiano y sabe si puede o no fiarse de él. Es pues indudable que es mucho más independiente la situación del obrero que trabaja en fábricas de poblaciones que la del que vive en colonias industriales. (...) Hay más: los obreros de las colonias industriales cobran un jornal mucho más reducido y trabajan muchas más horas que los de las demás fábricas...», «Las colonias industriales del Llobregat», 60, 23/9/1887, p. 1. Per a endinsar-se en el món de les colònies industrials, és molt útil el llibre de TERRADAS, Ignasi, *Les colònies industrials. Un estudi entorn de l'Ametlla de Merola*, Barcelona, 1979. Més recentment, i també molt recomanable, el llibre de DOREL-FERRÉ, Gràcia, *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la Colonia Sedó*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.

⁶⁷² «El déficit del trabajador», *El Productor*, 12, 13/2/1887, p. 1.

A continuació, l'article feia una llarga llista de salaris mitjos a Barcelona, dels quals ens interessa per comparació el dels filadors i filadores, que era de 25 ptes. setmanals, i els dels teixidors mecànics, «a destajo», 17 ptes. Per la característica del preu fet, s'hi afegia la nota de que «No pueden precisarse bien el jornal de estos obreros, pues en tanto que unas veces solo ganan 5 pesetas semanales, otras llegan a ganar 25 y 30.» Pel que feia a les «obreras varias de las filaturas», el salari oscil·lava entre les 10 i les 15 pessetes.

La conclusió era la mateixa que podríem trobar en qualsevol dels estudis fets pels obrers de l'època:

«De todo esto resulta que los asalariados, y entendemos por tales lo mismo a los que cobran un jornal que a los que viven de un sueldo, se encuentran de todo punto imposibilitados de cubrir sus atenciones, no teniendo otro remedio que vestir mal y comer peor, y viéndose obligados a compartir su ya sobrado reducida vivienda con otros compañeros de infortunio, todo lo cual redundando en perjuicio de su salud.»⁶⁷³

Per acabar, diguem que les millores laborals, com acabem de veure eren molt difícils d'aconseguir, i en cap cas no es podien aconseguir sense la solidaritat, la unió i la lluita de tots els treballadors, per això els diaris esmerçaren tot l'esforç necessari en explicar qualsevol qüestió en la que sorgissin els més mínims dubtes. En el cas de l'augment de salari, hom podia veure-hi una repercussió negativa i frustrant: si augmentaven els salaris podien pujar també els preus dels productes de primera necessitat fabricats pels propis treballadors, i per tant anul·lar el benefici econòmic que tal mesura podia reportar. Per a respondre a aquesta possibilitat de la teoria econòmica, només calia reprendre la solució basada en la classificació del treball útil i superflu. A la futura organització social, tots el diners que produeixin els treballadors no aniran a finançar els ociosos i les seves institucions, sinó a les despeses necessàries i, amb aquesta fàcil solució, encara en restarà per a que el poble pugui «ponerse al abrigo de un siniestro». Tal era el raonament:

---

⁶⁷³ Id., *id.*

«¿Cómo subiendo el valor del trabajo y por consiguiente el valor de los productos, ha de mejorar la condición de los obreros?

(...)

A primera vista resulta, efectivamente, una contradicción entre el aumento simultáneo del valor del trabajo, y el beneficio del obrero, pero clasificando el trabajo, se encuentra resuelto el problema, pues hay trabajo necesario, útil y superfluo. El trabajo necesario y las cosas de primera necesidad que produzca, tendrán un valor crecido en contraposición del despreciable que hoy tienen; y si bien es verdad que los productores aunque ganen más tendrán que gastar más también por los servicios que reciban de otros trabajadores, como esos servicios no son de primera necesidad sino superfluos, libres serán de utilizarlos o no. El productor no tendrá que pagar ejército, ni tribunales, ni cultos religiosos, ni alquiler de edificios, ni empleados, ni monopolio ninguno, ni acaparadores, ni comerciantes, ni usureros, ni fabricantes, ni propietarios a quienes ahora sostiene a costa de su trabajo, y suprimidos estos parásitos ¿a quien le corresponde gozar sino al que produce las cosas?»⁶⁷⁴

---

⁶⁷⁴ *La Federación*, 118, 19/11/1871, pp. 2-3.

CAPÍTOL IV

LA UTILITAT DE LA INSTRUCCIÓ

L'EDUCACIÓ: UNA FE UTILITARISTA

Una de les qüestions que més preocupava al proletariat conscient, juntament a la del treball, era la de l'educació del poble. Estaven convençuts de que si la societat havia de progressar fins a la llibertat final que tant anhelaven, això només es podria aconseguir mitjançant la il·lustració de tots els seus membres i, en canvi, la realitat era que la majoria més útil, és a dir, el poble treballador era precisament il·lustrat. Només amb instrucció l'obrer adquiriria consciència de les desigualtats i les injustícies de la societat en la qual vivia. Aleshores, l'esclau modern obriria els ulls i s'adonaria de l'explotació a que era sotmès, i podria veure clar que l'única solució per arreglar la societat seria canviant-la. La fe racionalista en l'educació era una herència de la Il·lustració, particularment dels filòsofs utilitaristes. Ells la transmeteren entre altres als grans reformadors socialistes Owen i Cabet,⁶⁷⁵ i aquests als seus deixebles, que en el cas català tingueren molt predicament entre la ciutadania. Tota aquesta tradició creia de manera fervent —com ja ho hem vist capítols enrera— en la plasticitat de la intel·ligència humana, i en la capacitat de l'educació per a formar o canviar les persones i, per consegüent, la societat.

---

⁶⁷⁵ Per a un repàs de les idees educadores dels socialistes més importants, encara és útil l'obra clàssica de Maurice Dommanget, *Los grandes socialistas y la educación: de Platón a Lenin*, Madrid, 1972.

El pensament obrer imputava la ignorància de la majoria del poble baix al nul interès per part de l'Estat d'instruir a la població, ja que tant al propi Estat, com a la religió o als industrials ja els anava bé tenir un proletariat ignorant i, per tant, poc conscient i poc reivindicador. Una prova d'aquell pacte de conveniència entre els tres poders paràsits —segons la expressió anarquista— era que cap d'ells no feia res per limitar l'excés d'hores de treball, impedit així que l'obrer tingués temps per dedicar-se a l'estudi.

«¿Qué le importa al que no tiene alas, tener la libertad de volar? Lo mismo al que no tiene tiempo, que le digan que *puede* instruirse?

¿Qué le importa al infeliz hambriento que le cuenten los espléndidos banquetes de los grandes señores? Lo mismo que al que no tiene dinero, le digan que tiene el derecho de comprar cuantos libros quisiera, y que nadie le impide matricularse en las escuelas; que *nadie* le cierra las puertas del saber.

Sucede, es verdad, que *nadie* impide que los pobres puedan concurrir a las academias y a los institutos; *nadie* ordena que solo los ricos puedan comprar libros: todo, si se quiere, se tiene abierto: la libertad de nombre, existe. Pero, ¿*puede* el trabajador utilizar esas libertades, ejercer esos derechos?

Contesten por nosotros, las diez o doce horas que permanecen encerrados los obreros en sus talleres: contesten también los escasos salarios que perciben por su penoso trabajo.»⁶⁷⁶

La reivindicació de les vuit hores de treball es dirigia, com hem vist en un altre capítol, a donar temps de descans i d'instrucció al treballador.

EL GREU ESTAT DE L'ENSENYAMENT

Una segona evidència de la desídia de l'administració devers un bon ensenyament públic eren les necessitats de tota mena, les estretors econòmiques i, fins i tot, la indigència en que vivien molts mestres d'escola. Només cal llegir les amargues queixes dels professors de primària en els

⁶⁷⁶ “La cuestión del A. B. C.”, *La Revista Social*, 137, 2/7/1875, p. 545. Veure Apèndix 20.

seus òrgans de premsa. D'un cantó i de l'altra de la península es rebien denúncies de mestres que feia mesos i anys que no cobraven el sou.⁶⁷⁷ Tant era així que la recomanació d'un altre periòdic era clara: no arriscar un sou, quan aquest es cobrava regularment, per una plaça millor en un altre lloc sense garanties:

«Quien cobre que no cambie. El ascenso es tentador, codiciado, si se quiere; pero ¿que ventaja hay en tener mil o dos mil reales de asignación más que se tenía, si se topa con un pueblo que deja olvidadas y sin efecto las atenciones de la enseñanza? ¿No vale más cobrar trece duros mensuales que no recibir ninguno por el afán de alcanzar una escuela de mayor haber y categoría?»⁶⁷⁸

Al poc d'aquesta recomanació, un decret del govern d'Amadeo I venia a reconèixer la legitimitat de les queixes, i ordenava al Tresor Públic abonar els salaris pendents dels mestres des de l'1 d'octubre de 1868 fins a l'1 de gener de 1871. Per aquesta decisió *El Clamor* enviava «el más profundo voto de gracias al Excmo. Sr. D. Manuel Ruiz Zorrilla, Ministro de Fomento».⁶⁷⁹ Malgrat les bones expectatives, tres mesos més tard, el mateix setmanari llençava un crit tràgic i desesperat descrivint la situació del professorat de primera ensenyança com pròpia d'una catàstrofe humanitària:

«Mas de veinte mil Profesores se MUEREN DE HAMBRE, y no tienen pan que dar a sus hijos; el dolor ha penetrado en sus entrañas, sin lágrimas con que llorar como único desahogo del desconsuelo, porque las últimas, amargas, muy amargas, las han ido vertiendo un día y otro día en el silencio de su hogar desmantelado en medio de la vergüenza y hasta el desprecio de sus conciudadanos. Ya no resta en la humilde morada del

⁶⁷⁷ «Nos escriben de la provincia de Cáceres manifestándonos el abandono en que se tiene a los Maestros relativamente al pago de su sueldo, habiendo alguno entre ellos que hace quince meses no ha percibido un céntimo del que le corresponde. No nos extraña tal noticia, porque estábamos acostumbrados a ver los mismo en muchas otras provincias y en infinidad de pueblos...», *Anuario de Primera enseñanza*, 2, 10/01/1866, pp. 23-24. Pitjor encara estava la situació en un poble català: «A los Maestros de Ulledecona, pueblo de la provincia de Tarragona, se les están adeudando 32 mensualidades de las retribuciones de los niños a pesar de las repetidas órdenes que para su abono han dirigido al Alcalde las Autoridades de la provincia», *Anuario...*, 5, 25/2/1866, p. 57.

⁶⁷⁸ «Quien cobre que no cambie», *El Clamor del Magisterio*, 1, 5/1/1871, p. 1-2.

⁶⁷⁹ «Un voto de gracias», *El Clamor...*, 4, 26/1/1871, p. 25.

Maestro ni un solo objeto de valor; y hasta las prendas queridas de sus padres, recuerdos del alma, han sido pasto de la usura, y junto al hogar amortiguado y sin alimento que condimentar, más bien parece la familia honesta del honrado Maestro tristes sombras, que quimérica imaginación forjara al figurarse un cuadro de hambre, miseria y desesperación.

(...)

Un decreto, el último, el de 21 de Enero; ese decreto, hijo más bien que del Sr. Ruiz Zorrilla de la opinión pública, como él mismo sabe, reanimó al Profesorado de Instrucción primaria, y hasta nosotros creimos que iba a remediar el mal algún tanto, pero van transcurridos más de dos meses, y el Estado de los Maestros es hoy mucho peor aún; porque ni lo antes devengado cobran, ni esperan cobrar lo que va venciendo, porque muchos Ayuntamientos se creen relevados de tan sagrada obligación.»⁶⁸⁰

La premsa obrera va recollir els planys i les queixes dels deprimits mestres d'escola i s'hi posà decididament a favor, a més de perquè valoraven molt alt l'educació, perquè «¿Qué son los maestros de escuela, los profesores de instrucción, sino unos pobres obreros?». L'extrema penúria en que vivien equiparaven al mestre i a l'obrer i, per això, l'obligació moral del setmanari, defensor dels més humils, «nos impulsa hoy a dedicar estas lineas a la defensa del pobre maestro de escuela»:

«Si, proletarios, infelices trabajadores son los maestros de escuela, no solo por ocupación, sino también por su situación en la actualidad. Ellos, como los demás obreros saben lo que es sufrir privaciones, no percibir ni lo debido, ni lo suficiente; no alimentarse y vestir como es preciso; no tener fondo alguno para atender a posibles necesidades y que la misma pobreza hace imprescindibles; y, en una palabra, no poseer lo que el hombre ambiciona más: una situación conveniente, la subsistencia asegurada, y risueño el porvenir de sus hijos.

Cada día leemos con suma tristeza en los periódicos noticias que desgarran el corazón, sobre el estado de los maestros de escuela. Aquí un maestro que no percibe regularmente sus salarios; allá otro que ha tenido

---

⁶⁸⁰ «¡Siquiera por caridad!, *El Clamor...*, 15, 13/4/1871, pp. 114-116. Per la llei Moyano, de 1857, el sou dels mestres havien de ser satisfets pels municipis, però les fretures econòmiques dels ajuntaments feien que aquestes partides anessin quedant impagades mes rera mes. Decrets com el de Ruiz Zorrilla venien a intentar paliar —tard i malament, com veiem— una situació que al llarg del segle XIX, i encara a principis del XX, es feu crònica.

que empeñar y vender cuanto de valor tenía en su casa para subsistir; acullá otro que vive de limosna, alimentándose solamente de frugales y escasos productos agrícolas que le suministran sus propios alumnos...»⁶⁸¹

Essent tal la situació del mestre, del «tipo social más venerable», ja que «él es que nos prepara al ingreso a la vida social, a la vida del buen ciudadano», no podia ser molt millor la de l'ensenyament en general:

«Y si del institutor, pasamos a considerar la instrucción misma, ¡cuánta miseria nos encontramos también! Pocas escuelas, mal construidas, comarcas sin una, ni buena ni mala; escasos aparatos para la enseñanza, sin museos, sin colecciones, sin cuadros, sin libros, ni papel, ni plumas gratuitas, sin gimnasio, sin un jardín, patio o huerto en el cual puedan espaciarse nuestros hijos...

¡Así se mira lo que ha de salvarnos de la ignorancia, lo que ha de regerarnos de la abyección; lo que es indispensable para que pueda ser una verdad el progreso; lo que es un deber imprescindible y un preciosísimo derecho; lo que por lo tanto constituye para la sociedad, la más suprema de las obligaciones!... ¿Así está la instrucción?

Si, sensible es decirlo, deplorable para la común prosperidad es tenerlo que confesar: así está la instrucción; así están los maestros.

¡Verdad amarga; cruel realidad!»⁶⁸²

Aquesta realitat era considerada molt trista per el proletariat més conscient, convençuts com estaven de que l'educació era la base damunt la qual es fonamentava la felicitat social present i futura:

⁶⁸¹ “Los maestros de escuela”, *La Revista Social*, 104, 13/11/1874, p. 413. (Veure l'article complet a l'Apèndix 2Q). Posar-se al costat dels mestres d'escola, quan aquests ho estaven passant molt malament, no volia dir, evidentment, identificació dels internacionalistes amb altres plantejaments moderats del gremi de professors. En un article sobre la «primera enseñanza» el periòdic *La Federación* mostrava el total desacord amb l'ensenyament de la Religió que propugnava un altre article d'*El Clamor del Magisterio*: «*La Federación* contesta que la educación popular que propugna *El Clamor* tiene el resultado de fomentar fanáticos e ignorantes, por la cantidad de horas (740) de oraciones, Catecismo e Historia sagrada al año, contra las 800 acordadas a la escritura, ortografía, lectura, aritmética, geografía, historia, dibujo, etc., etc.», 56, 11/9/1870, p. 1. Per un altre cantó, els mestres d'escola, com els dependent de comerç, o els empleats públics de l'Administració, treballadors anomenats de coll dur, o «de levita», eren vistos amb un cert recel pels treballadors de brusa, o «de chaqueta». Aquests els acusaven de creure's superiors i, per tant, «tienen a menos rozarse con los obreros», segons deia *El Productor*. De totes maneres, aquest periòdic descrivia als treballadors «de levita» com a classe encara més desgraciada que la obrera, i els animava a prescindir «de un orgullo que a nada conduce», i a unir esforços amb el proletariat, és a dir, amb «sus hermanos los trabajadores de chaqueta», per tal d'aconseguir l'emancipació de l'explotació a que també s'hi veien sotmesos. “Los trabajadores de levita”, 6, 6/2/1887, p. 1.

⁶⁸² “Los maestros...”, *La Revista Social*, 104, 13/11/1874, p. 413.

«Tanta fe tenemos en la eficacia de la educación, que de ella hacemos derivar el bien y el mal. El bien, si se desarrolla. El mal, si se olvida. La educación es el todo. Se equivocan los que se afanan buscando otros orígenes, otras causas, a la abyección, o a la regeneración popular; porque educados los seres humanos, el pueblo sobre todo, de manera conveniente, caería el mal, la iniquidad; y se afirmaría en la sociedad todo cuanto de un modo positivo consolidase la felicidad común.»⁶⁸³

Per això, l'opinió general era que «vergonzoso es, en efecto, el abandono en que se encuentra la instrucción pública», que per la seva utilitat havia d'estar en primer lloc de les preocupacions del govern, i en canvi les inversions anaven a altres despeses jutjades perjudicials i inútils pels obrers:

«Los enormes presupuestos del Estado dedican las más grandes sumas a la guerra, a la destrucción; y las más pequeñas, ínfimas, son las que se dedican al cultivo del saber, que es la base de la dicha, de la paz y de la civilización.

(...)

Y en tanto, lo provechoso, lo útil, lo indispensable, que es la instrucción, no llega a ocupar ni un lugar secundario.»⁶⁸⁴

Passava el temps i la situació econòmica del mestre d'escola, a qui *La Revista Social* arribà a denominar «el primer obrero», no es resolía satisfactòriament. La premsa obrera, doncs, seguí denunciant la negligència de l'Administració, mentre l'empobriment del professorat es convertí en una condició crònica i pròpia del gremi. No debades el dit popular «passar més gana que un mestre d'escola», va aparèixer aleshores.⁶⁸⁵ Era vergonyós, segons *La Revista Social*, que l'home que era «el segundo padre de familia», ja que «él es quien nos guía para que seamos hombres útiles y libres», visqués immers en la misèria.

⁶⁸³ «Trabajo de la mujer», *La Revista Social*, 107, 4/12/1874, p. 425.

⁶⁸⁴ «La cuestión...», *La Revista Social*, 137, 2/7/1875, p. 545.

⁶⁸⁵ Guereña, Jean-Louis, «Las instituciones culturales: políticas educativas», dintre de Salaün, Serge y Serrano, Carlos (eds.), *1900 en España*, Madrid, 1991, p.71.

«¿No es hora aun de que cese de una vez para siempre, ese malestar del profesorado, que aun hayan provincias en que no se le satisfaga conforme es debido? ¿Acaso no es una de las primeras obligaciones que deben cumplirse sin demora ni retraso alguno, el que se pague a los maestros no tan solo sus mensualidades corrientes, sino también sus atrasos?

Imposible parece que aun tengamos que registrar en los anales de la historia profesional, el que se deje de cumplir con uno de los más ineludibles deberes que se impone todo pueblo que quiere ilustrarse.»⁶⁸⁶

Normalment les escoles estaven encomanades a un sol professor, i freqüentment un professor en portava més d'una, ja que hi havia més escoles que mestres. Segons una estadística de 1871, a Espanya hi havia un total de 27.100 escoles (22.271 públiques, i 4.829 privades, incloses també les escoles d'adults), mentre que el nombre total de mestres era de 25.005.⁶⁸⁷ Pel que feia a les províncies catalanes, en nombre d'escoles de primer ensenyament Barcelona anava al capdavant amb 698, Tarragona 396, Girona 355, i Lleida 208.⁶⁸⁸ Gairebé quinze anys més tard, l'òrgan de premsa del col·legi de Professors de Catalunya donava les següents dades: «Según los datos oficiales últimamente publicados, España contaba a fines de 1880 con un total de 29.828 Escuelas (23.132 públicas y 6.695 privadas), a las que concurrían 1.769.456 alumnos (999.083 varones y 770.373 hembras)», de totes maneres l'esforç governamental seguia sent molt escarransit si tenim en compte que «El gasto anual por atenciones de primera enseñanza, resultaba ser de 1,41 pesetas por habitante».⁶⁸⁹ Havia pujat el nombre d'escoles, però el nombre d'analfabets —que per a l'any 1860 era d'11.978.168 espanyols—⁶⁹⁰ era encara molt elevat, ja que per l'any 1887 es xifrava en el 71,6 per 100 de la població espanyola.⁶⁹¹ Pel que fa a la Catalunya del mateix any, a grans trets, l'analfabetisme podria xifrar-se en un 60% a les províncies de Barcelona, d'un 60 a 70% a les

⁶⁸⁶ «¿Aun no es hora?», *La Revista Social*, 170, 18/2/1876, p. 677.

⁶⁸⁷ *El Clamor del Magisterio*, 8, 23/2/1871, pp. 59-61.

⁶⁸⁸ Les dades es referien al cens de setembre de 1868 de la Dirección General de Instrucción Pública, citat a *El Clamor...*, 6, 10/2/1870, pp. 47-48.

⁶⁸⁹ *El Profesorado*, 1, 1/4/1885, pp. 5-6.

⁶⁹⁰ *Id.*, id.

⁶⁹¹ Mentre que l'any 1900 l'analfabetisme es situava entorn del 63,8%. Això significava mantenir-se sempre per sobre d'onze milions d'analfabets. Aquests darrers percentatges d'il·letrats els hem consultat a Guereña, «Las instituciones...», op. cit., pp.59-83.

províncies de Tarragona i Girona, i d'un 70 a 80% a les de Lleida. Naturalment amb les lògiques oscil·lacions segons les zones, les classes i el sexe, ja que les dones patien més aquest problema que els homes. Recapitulant, com diu Jordi Monés, «els fills dels obrers, de bona part dels pagesos i en general de les classes subalternes, arribaven a la maduresa sense haver passat mai per l'escola».⁶⁹²

Dades percentuals a part, la premsa obrera tenia molt clar que la quantitat d'il·letrats era molt alta, i que si la instrucció era el termòmetre que assenyalava el nivell moral d'una societat, la societat actual era poc menys que lladre de si mateixa, ja que deixava en la ignorància a la gran majoria del poble i robava capacitats i intel·ligències necessàries precisament a la societat, és a dir, tot allò que pogués ser útil a la majoria:

«Existe en el mundo y en especial en España, una gran parte de población que no solamente no es instruida, en la acepción de la palabra, sino que ni siquiera conoce los primeros rudimentos de lectura y escritura. Esto nadie se atreverá a negarlo, así como tampoco se nos negará que los seres que componen esta gran parte de población, pertenecen todos a la clase obrera.

(...)

Si alguna clase o algún individuo es privado de la parte que le pertenece en saber o instrucción, puede decir que es víctima de una usurpación, pues falto de la enseñanza necesaria no pude gozar de las ventajas que ella proporciona, y lo que es más, que si la sociedad entera es la que condena a un individuo a la ignorancia, ella es culpable de robo a que se hace a si misma. ¿Quién sabe si aquel a quin no ha instruido como debía, mañana sería el autor de un descubrimiento útil a la humanidad? (...)

La sociedad, pues, debe procurar que a ninguno de los individuos que forman parte integrante de ella misma, le falle el alimento de la inteligencia, si no quiere ser culpada de abandono en sus semejantes en ciertos casos, y de usurpación y suicidio propio en otros.

---

⁶⁹² “El liberalisme: escola i societat”, dins Borja de Riquer (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 7, Barcelona, 1996, pp. 314-332. Les dades de l'analfabetisme català estan interpretades, a grans trets, a partir de les dades aportades per aquest article. En el cas concret de les comarques del nord-est, per exemple, la mitja de població alfabetitzada masculina el mateix any 1887 era del 41%, però entre les dones no n'arribava al 22%, segons es desprèn de les dades mostrades a Solà Gussinyer, Pere, *Cultura popular, educació i societat al nord-est català (1887-1959)*, Girona, 1983.

Al hombre que por desidia o gusto inutiliza alguno de sus miembros, se dice que conspira contra si mismo: la sociedad dejando abandonado en la ignorancia a un solo individuo, que constituye uno de sus miembros, conspira contra si misma, contribuye a su ruina, se suicida.»⁶⁹³

Finalment, l'article donava un darrer argument utilitarista dirigit a la classe rectora recomanant-li pel seu interès facilitar la instrucció al proletariat, ja que si es molestaven a comparar el treball d'un obrer ignorant amb un altre d'instruït, «el ignorante sabe tan solo moverse en un círculo vicioso, el educado trabaja útilmente.»⁶⁹⁴

L'EDUCACIÓ DELS OBRERS PELS PROPIS OBRERS

L'Ateneu Català de la Classe Obrera, fundat l'any 1862, inaugurava, el diumenge 1 de gener, les classes corresponents al curs de l'any 1871. Com era habitual, l'acte implicava una sèrie de discursos, primer el del president de l'Ateneu, i seguit els parlaments d'alguns professors, en aquesta ocasió els dels senyors Gispert i Badia. Finalment, l'obrer Rabasa,⁶⁹⁵ fent ús de la paraula, es congratulava de que els companys proletaris anessin a estudiar en comptes d'anar a perdre el temps al ball o a pitjors llocs de «vana y pernicioso distracción». També va relacionar instrucció amb descens de criminalitat, i va fer constar que

«nos es indispensable la instrucción para conocer nuestros derechos y deberes, para perfeccionar el trabajo, para asegurar la tranquilidad y el bienestar del hogar doméstico, para obtener, en fin, la completa regeneración social de las clases trabajadoras.»⁶⁹⁶

El preu de la matrícula era d'un ral per als federats a la Internacional presentant el carnet, mentre que els no federats havien de satisfer 4 rals d'entrada i 2 rals mensuals. L'Ateneu havia estat fundat per republicans

⁶⁹³ «La instrucción», *La Revista Social*, 89, 31/7/1874, p. 853.

⁶⁹⁴ Id., *id.*

⁶⁹⁵ Molt probablement, Zacarías Rabasa, obrer cooperativista, que en el Congrés Obrer de Barcelona actuà com a delegat de la secció de sabaters *La Igualdad*, de Barcelona.

⁶⁹⁶ *La Federación*, 73, 8/1/1871, p. 4.

progressistes, i s'havia mantingut en una línia moderada fins a la revolució de setembre de 1868. Des d'aleshores els internacionalistes n'estaven al front, i lògicament l'Ateneu havia evolucionat cap a un pensament molt més radical.⁶⁹⁷ En contra d'allò que passava a les escoles de primària o d'adults oficials, ja fossin públiques o privades, a l'Ateneu hi havia gairebé un professor per cada una de les disset assignatures que s'hi donaven.⁶⁹⁸ Les matèries anaven de la cultura general a la Química o a la Física aplicades a la indústria, o Teoria de teixits, en allò que el proletariat anomenava educació pràctica i integral, i de la que més endavant en parlarem. Naturalment, no hi havia doctrina cristiana ni religió, però tampoc cap assignatura de filosofia o ètica. Cada obrer podia escollir matricular-se en una o varies assignatures. Les hores de classe eren de 8 a 10 del vespre, de dilluns a dissabtes, menys les d'instrucció elemental per a obreres que s'impatrien només els diumenges de 4 a 6 de la tarda, per les professores Baudilia Pi i Petronila Pellicer.

L'any següent, una resolució de la Federació barcelonesa de la Internacional acordava obrir, al mateix local de l'Ateneu, una Escola per a Nenes de famílies obreres. La característica primordial de la nova escola seria la de difondre una «enseñanza revolucionaria, positivista y útil, tal como la necesitamos los trabajadores». A la proposta del Consell local, debatuda en assemblea general, s'hi podia llegir també que l'Escola de Nenes obriria tot el dia i que amb la major economia possible s'hi donaria «la enseñanza más útil y revolucionaria, a nuestras hijas, hermanas, esposas, etc.»⁶⁹⁹ A la circular, més extensa, que amb aquest motiu publicà la Federació barcelonesa per informar a tots els federats, es feia una exposició dels objectius i de la filosofia del projecte, destacant que si els obrers volien emancipar-se necessitaven instruir-se, i que l'educació que els

---

⁶⁹⁷ Termes, *Anarquismo...*, p. 26.

⁶⁹⁸ «Lectura, escritura, Aritmética, Geometría práctica, Gramática, Teneduría de libros, Química aplicada, Física aplicada, Francés 1º y 2º curso, Teoría de tejidos, Dibujo lineal, maquinaria, arquitectura, adorno, figura, paisaje, etc., Historia universal, Fisiología e Higiene, Caligrafía y Enseñanza elemental para las obreras», *La Federación*, 72, 1/1/1871, p. 4. Una setmana més tard s'anunciava que també s'hi establirien classes de «Principios de construcciones, Inglés y otros idiomas, Tintorería y Blanqueo, Geografía, Derechos y Deberes, etc., a fin de tener la enseñanza tan completa como sea posible», i a més a més que hi hauria conferències dominicals d'algunes assignatures. *La Federación*, 73, 8/1/1871, p. 4.

⁶⁹⁹ *La Federación*, 158, 25/8/1872, p. 1. El mateix anunci aparegué també a *La Revista Social*, 4, 8/9/1872, p. 14.

convenia haurien de proporcionar-se-la ells mateixos, una educació útil i necessària:

«Una de las necesidades de la clase obrera que más urge satisfacer, es la de instruirnos.

Si estuviésemos más ilustrados en lo que nos conviene, si supiésemos más, la grande obra de nuestra emancipación social sería ya un hecho realizado, o muy inmediato a realizarse.

A pesar de ser los trabajadores los que producimos la riqueza social, carecemos completamente de todo medio de progreso. Si en lo referente a la instrucción, como en todo, queremos pureza, queremos verdad, debemos procurárnosla por nosotros mismos.

Grandes son los sacrificios que el obrero ha de hacer para dar instrucción a sus hijas, ¿y al fin, para qué? Para alcanzar una instrucción fanática y burguesa; costosísima y de resultados negativos para el fin social y humano a que debiera tender toda instrucción...

Fundados en esto, y visto que la carencia de medios de instrucción más se nota en la mujer; hemos considerado de nuestro deber hacer todo lo posible para subsanar esta evidente y tan sentida necesidad.

(...)

La enseñanza que en ella se dará bajo la inmediata inspección de una comisión especial, estará basada en los principios de Verdad, Justicia y Moral, con exclusión completa de fanatismo, de ideas no positivas, ni de preocupaciones.

Todas las asignaturas serán enseñadas con una claridad suma y con todo el esmero, la amabilidad y celo deseable. Las clases seran alternadas, de modo que reciban las niñas sin fatigarse, con gusto y hasta con deleite, la instrucción de todo lo útil y necesario; para hacer de nuestras hijas unos inteligentes seres, que auxiliarán poderosamente con su cooperación el cumplimiento de las obligaciones del hogar doméstico, y prepararlas a ser inteligentes ciudadanas, compañeras verdaderas, y decididas partidarias de la emancipación social de sus padres, sus hermanos y esposos, los trabajadores.»⁷⁰⁰

La instrucció útil i revolucionària consistia en les assignatures generals de Lectura i Escripura, Aritmètica, Gramàtica i Economia

---

⁷⁰⁰ *Id.*, id.

domèstica, unides a les labors més pràctiques de la llar com Costura de totes classes, Mitja, Apedaçar i sargir, i Tallar. Un segon grau, per a les nenes en disposició aprehendre'l, consistia en Dibuix, Geometria, Geografia, i les labors més fines de Brodats, Planxar, i Labors d'ornament. El quadre d'ensenyament —finalitzava la circular— seria practicat amb el mètode i sistema més racional possible, per tal d'aconseguir els fruits desitjats i reunir les condicions —s'hi insistia— «de verdadera utilidad para el presente y el porvenir de la clase obrera».⁷⁰¹

La resolució de la Federació barcelonesa s'anticipava al dictamen que sobre la qüestió de la instrucció del proletariat fou aprovat en el tercer Congrés Regional Espanyol de la Internacional, celebrat a Còrdova el mes març de 1873. En aquest congrés s'oficialitzava l'opinió de que l'obrer s'havia d'instruir pels seus propis medis. No en va la majoria dels comissionats encarregats del dictamen eren catalans.⁷⁰² Portava per títol: «Medios de establecer escuelas puramente internacionales en el mayor número posible de poblaciones», i destacava que

«La instrucció que nos conviene a nosotros y en general la instrucció de toda clase, debemos proporcionárnosla nosotros mismos, porque el Estado supremo conservador de privilegios y monopolios, tiene acaparados todos los medios dispuestos solamente para aquellos que poseen capital, esto es para los parásitos y los explotadores.

(...)

En cuanto a la parte pedagógica de la cuestión, creemos que tanto los libros como los profesores han de salir generalmente también de nuestro propio seno. Como elemento de lectura nuestros periódicos y nuestros folletos socialistas internacionales; como profesores solo diremos que el obrero que sepa un poco puede y debe enseñar al que sabe menos.

Nuestros propios locales de dirección pueden servir de locales para escuelas.»⁷⁰³

---

⁷⁰¹ *Id.*, id.

⁷⁰² Farga Pellicer, Manuel Bochons, Josep Pamias i Felipe Jané. Completaven la comissió Emmanuel Fournier, teixidor a la mà d'origen francès però afincat a Barcelona; Severino Albarracín, mestre d'escola valencià, i Vicente Fombuena, fonedor de ferro de la federació d'Alcoi.

⁷⁰³ *La Revista Social*, 31, 14/3/1873, p. 123; També a Termes, *Anarquismo...*, p. 172.

Pocs mesos després de reunit el tercer Congrés *La Revista Social*, seguint el dictamen anterior, informava a les seccions que col·laboraven al sosteniment del periòdic que regalaria un número a cada comissionat de fàbrica o taller, per a que en els breus temps de descans el llegissin en veu alta a tots els obrers. Tothom tenia dret a informar-se del seu contingut, per això,

«Lo mejor que pueden hacer es que en las breves horas de descanso, el que o los que sepan leer lo lean en voz alta para que se enteren todos; dando lugar así que el que comprenda lo explique al que no lo entienda; y de esta manera podrán estar al corriente de todo lo que ocurra en el mundo obrero, ya en lo referente a ideas socialistas, ya en lo referente a los hechos de la Asociación.

Si se presentase el caso que un comisionado no sepa leer, tomará sin embargo, el periódico, para que pueda leerlo cualquier compañero o compañera que sepa; y si por casualidad ningún asociado o asociada de aquel grupo o sección no supiese leer, no obstante de esto también el comisionado tomará el periódico, y procurarán que un obrero de cualquier oficio les lea LA REVISTA SOCIAL, órgano manufacturero fabril.

Este sistema de instrucción mútua dará a no dudarlo muchos y buenos resultado.»⁷⁰⁴

A la setmana següent, segons la pròpia revista, ja s'hi notaven els efectes: «En varias fábricas unos leen el periódico, en alta voz, y los demás escuchan. Produce esto muy alhagüenos resultados.»⁷⁰⁵

Per a assolir l'objectiu de l'aprenentatge, els periòdics obrers no únicament portaven notícies sindicals, sinó que la instrucció de l'obrer es completava i s'enriquia amb nombrosos articles d'alt interès pràctic i utilitarista, especialment els referents a la ciència. Primer, perquè la gran característica de la ciència és la de ser útil a la societat, i tendeix «constantemente a la facilidad y a la felicidad de la vida»:

«Difundir, estudiar las ciencias, es de suma utilidad y de necesidad perentoria porque más que ninguna otra de las aplicaciones del saber

⁷⁰⁴ *La Revista Social*, 54, 22/8/1873, p. 213.

⁷⁰⁵ *La Revista Social*, 55, 29/8/1873, p. 217.

humano, son las que de verdad en verdad, realizan descubrimientos provechosos a los individuos y a los pueblos; son las que determinan los maravillosos progresos de la industria y del trabajo en sus aplicaciones diversas; son las únicas manifestaciones capaces de producir bienes reales; por cuanto en las ciencias no prevalece el sofisma, ni las fantasías de la imaginación; en las ciencias todo es penetración sólida, preciso, positivo y exacto.»⁷⁰⁶

Segon, perquè la ciència és una de les palanques del progrés i de l'alliberament:

«La filosofía, la ciencia, el trabajo, la industria, el arte, todo lo que de grande posee la sociedad, todo demuestra, con sus adelantos, la existencia de la magnífica e imprescindible ley del progreso.

(...)

La fe pierde terreno que gana la ciencia; el derecho divino es amenazado de muerte por el derecho humano; la oración pierde su vetusto prestigio, y va creciendo, aunque no tanto como debiera, la consideración, el enaltecimiento del trabajo; al paso que el hombre y los pueblos van comprendiendo, formulando y conquistando sus libertades y su independencia».⁷⁰⁷

Així, junt amb altres iniciatives com eren les col·leccions de fulletons, o les biblioteques de llibres útils per al proletariat,⁷⁰⁸ als periòdics obrers sovintejaren els articles de divulgació científica, com la sèrie apareguda a *La Revista Social*, de «pequeños pero utilísimos trabajos [extrets] de las mejores y más recientes obras».⁷⁰⁹ La secció que més longevitat tingué a les planes de la revista fou l'anomenada «Conocimientos útiles». Sota

⁷⁰⁶ «Superioridad de las ciencias», *La Revista Social*, 98, 2/10/1874, p. 389. L'article complet a l'Apèndix 2P.

⁷⁰⁷ «La ley del progreso», *La Revista Social*, 100, 16/10/1874, p. 397. Sobre la ciència i els anarquistes vegeu també Litvak, *Musa...*, op. cit., a la que hi dedica el cap. VI, «La Buena Nueva», p. 203 i ss.

⁷⁰⁸ Com la que projectava el periòdic *El Condenado*, el qual anunciava que «Las obras serán originales y traducidas; pero todas provechosas y útiles al trabajador; todas tenderán a despertar y educar su conciencia revolucionariamente», *La Revista Social*, 35, 11/4/1873, p. 140.

⁷⁰⁹ 104, 13/11/1874, p. 413. En aquest primer lliurament s'hi tractà de l'aire i de l'aigua. En els següents els temes foren «El tránsito de Venus» i «El movimiento» 106, 27/11/1874, pp. 421-423; i «El calor», 107, 4/12/1874, pp. 425-426. Setmanes després la sèrie es va reprendre amb l'article «Las ciencias al alcance del pueblo», 114, 22/1/1875, p. 453; i «Las matemáticas», 115, 29/1/1875, pp. 457-458; a partir del 116, 5/2/1875, es dedicaren alguns números sobre Física, de la mateixa manera, a partir del número 129, 7/5/1875, sobre Química.

aquest encapçalament, s'hi podia trobar, amb l'esperit utilitari que caracteritzava la premsa obrera, des d'indicacions domèstiques de com conservar la fruita en bones condicions, o la prevenció de l'halitosi, fins a procediments més complicats com la fabricació de caràcters tipogràfics amb vidre endurit, o explicacions sobre la solidificació del petroli, passant per les aplicacions del paper, l'actuació contra la ràbia, o el correcte mètode del cultiu de la patata. En qualsevol cas, un llistat de recomanacions d'interès i utilitat —que fora prolix detallar ara— d'allò més heterogeni que venia a satisfer la necessitat d'aprenentatges útils, tan preuats pels obrers catalans.⁷¹⁰

Podríem dir que l'activitat lectora als tallers tingué una certa difusió, i la millor prova és que no agradà gens a molts fabricants. Temien els periòdics perquè per aquest mitjà els obrers podien estar al corrent de les idees socialistes; s'assabentaven dels conflictes i de les protestes de tota mena que succeïen en altres fàbriques,⁷¹¹ i podien practicar la solidaritat. El recel portà a alguns fabricants a prohibir la lectura en veu alta de la premsa obrera dins dels tallers, fins i tot en temps de descans, com s'encarregaven de denunciar els treballadors afectats.⁷¹²

Pel que feia a l'ensenyament, «La unión produce maravillas», perseverava l'òrgan de la Unió Manufacturera amb la idea de l'educació recíproca entre obrers. Només feia falta voluntat per a aprendre en els breus moments d'esbarjo, i un lloc on reunir-se uns quants obrers i obreres, per exemple el propi domicili.

⁷¹⁰ He localitzat els següents exemplars que inclogueren la secció “Conocimientos útiles”: 176, 31/3/1876, p. 704; 184, 26/5/1876, pp. 735-736; 189, 30/6/1876, p. 756; 193, 28/7/1876, p. 772; 205, 20/10/1876, p. 822; 295, 12/7/1878, pp. 3-4; 300, 16/8/1878, p. 4; 316, 6/12/1878, p. 4; 317, 13/12/1878, p. 4; 319, 27/12/1878, p. 4; 320, 3/1/1879, p. 4; 321, 10/1/1879, p. 4; 324, 31/1/1879, p. 2; 327, 21/2/1879, p. 4; 329, 7/3/1879, p. 4; 332, 28/3/1879, p. 4; 333, 4/4/1879, p. 4; 335, 18/4/1879, p. 4; 339, 16/5/1879, p. 4; 346, 4/7/1879; 350, 1/8/1879, p. 4; 358, 26/9/1879, p. 4; 358, 26/9/1879, p. 4; 362, 24/10/1879, p. 4; 363, 31/10/1879, p. 4; 364, 7/11/1879, p. 4; 366, 21/11/1879, p. 4; 368, 5/1/1879, p. 4; 370, 19/12/1879, p. 4; 372, 2/1/1880; 376, 30/1/1880, p. 4; 379, 20/2/188, p. 4; 381, 5/3/1880, p. 4; 383, 19/4/1880, p. 3; 384, 26/3/31880, p. 4; 2/4/1880, p. 3-4; 386, 9/4/1880, p. 4; 387, 16/4/1880, p. 4; 388, 23/4/1880, p. 4; 390, 7/5/1880, p. 4; 392, 21/5/1880, p. 4; 395, 11/6/1880, p. 4; 396, 18/6/1880, p. 4; 397, 25/6/1880, p. 4; 398, 2/7/1880, p. 4; 400, 16/7/1880, pp. 3-4; 401, 23/7/1880, p. 4; 403, 6/8/1880, pp. 3-4; 404, 13/8/1880, p. 4; 405, 20/8/1880, p. 4; 406, 27/8/1880, p. 4; 410, 24/9/1880, p. 4; 411, 1/10/1880, p. 4; 413, 15/10/1880, p. 4; 414, 22/10/1880, p. 4; 415, 29/10/1880, p. 4; 416, 5/11/1880, p. 4; 417, 12/11/1880, p. 4; i 418, 19/11/1880, p. 4, darrer número consultat de la revista.

⁷¹¹ Diferents exemples de correspondències denunciant conflictes laborals, aparegudes a *La Revista Social*, i signades moltes amb els noms i cognoms dels propis obrers afectats, a tot l'Apèndix 4. Algunes circulars a l'Apèndix 5.

⁷¹² Dos exemples: un a la “fábrica de preparación, hilados y tejidos mecánicos del señor Basté y Cía, de Cornella”, *La Revista Social*, 202, 29/9/1876, p. 806; l'altre a Reus, “en la Fabril Algodonera”, *La Revista Social*, 189, 30/6/1876, p. 754.

«Ánimo, pues. Emplear bien el tiempo. El que sabe leer, puede enseñar al que no conoce las letras. El que sabe contar, puede enseñar al que aun no conozca los números. El que sepa escribir, puede enseñar al que aun no sepa poner sobre el papel su propio nombre. Reúnanse durante las veladas unas familias con otras, unos amigos con otros, sin distinción de edades ni de sexos, y conviértanse mutuamente en maestros y en discípulos, transformando (aun que solo sea por breves instantes cada día) su hogar en escuela.

Los inmensos beneficios que puede proporcionar el cultivo de la inteligencia, reclaman estos sacrificios; que, no dudeis, el progreso se encargará de remunerar con largueza, colmando de dicha a la familia y a la sociedad.»⁷¹³

El proselitisme en el terreny de l'educació obrera, útil i mútua, no tingué un èxit immediat ni molt menys, sinó que fou una tasca llarga i difícil. Les moltes hores de treball sempre foren una barrera important, però també, segons el proletariat més conscient, la despreocupació de la majoria del poble.

Un any después de l'entusiasta proposta del Consell local, l'Escola de Nenes de l'Ateneu no s'havia pogut obrir per falta d'alumnes. Un projecte útil que no havia pogut endegar per culpa —segons l'enutjat redactor de *La Federación*— de la ignorància, la rutina i la superstició religiosa dels obrers, característiques totes més pròpies d'homes del passat, i que ja haurien d'haver estat eradicades de la vida del proletariat d'un nucli industrial com era la ciutat comtal.

«Hemos manifestado ya que el fanatismo religioso entre el proletariado constituye un mal que lo arrastramos de nuestros antepasados; y esto se demuestra en que Barcelona que por su importancia fabril debe ser uno de los pueblos en que el proletariado más despreocupado debería estar; Barcelona, decimos, vió el pasado curso en el Ateneo, desamparado de alumnas, la clase de niñas dotada con una ilustrada profesora competente para enseñar todos los conocimientos teórico prácticos a la mujer para ser buena obrera, esposa y madre de familia, mientras que en algunos colegios

---

⁷¹³ “La cuestión del A.B.C.”, *La Revista Social*, 2/7/1875, p. 545.

o escuelas, donde se enseña a ser tonto, apenas se desocupa un puesto enseguida hay aspirantes de sobra para ocuparlo.

(...)

¿Qué medio nos queda para ilustrarnos y salir de esta esclavitud moral, pues esclavitud moral es nuestra ignorancia? Uno, según nuestro entender.

Planteamiento de escuelas para los niños de ambos sexos, en las cuales se enseñe solo lo útil, enteramente útil, dejando todas esas superfluidades que para nada sirven mas que para consrvarnos en el error. Los adultos, en sus escasos momentos de reposo, solo un medio tienen; la lectura de libros, periódicos o folletos obreros, que ya comienzan a abundar siendo de fácil adquisición.»⁷¹⁴

Així doncs, davant l'inici del nou curs 1873-1874, i malgrat l'experiència anterior, l'article tornava a insistir en la importància que la classe obrera havia de donar a emancipar-se de la ignorància, i per tant de portar els seus fills a estudiar a les escoles obreres.

«Por estas razones y otras que hemos dejado de exponer, no nos cansaremos de recomendar eficazmente a nuestros compañeros, ya que no lo hicieron el año pasado, envíen sus hijos al Ateneo, principalmente las niñas, puesto que hay profesora destinada con este objeto, la cual nos consta está a la altura de las necesidades que tiene la joven obrera de desempeñar todos sus deberes para consigo misma y la sociedad. ¿Serán sordos esta vez a nuestro llamamiento? ¿Será como el año pasado que, como hemos dicho, la clase de niñas no se pudo abrir por falta de concurrencia? Téngase presente que nuestra propaganda revolucionaria hemos de empezar por hacerls en nuestra propia casa, ante la mujer y los hijos, porque cuando nosotros dejemos de existir sean ellos los proseguidores de la gran obra regeneradora de la humanidad, del planteamiento de la igualdad, la justicia y el derecho, sin cuyos requisitos es imposible nuestra emancipación política, moral y religiosa.»⁷¹⁵

⁷¹⁴ “El fanatismo en el proletariado”, *La Federación*, 219, 25/10/1873, p. 1. Per al nou curs a l'Ateneu, que tenia el local al carrer de la Palla, 10, estava projectat obrir no l'Escola de Nenes, que no havia tingut èxit, sinó una escola mixta, «Escuela Diaria de Niñas y Niños», esperant que tots els companys «tomarán con el debido interés el presente proyecto», *La Revista Social*, 70, 13/12/1873, p. 277.

⁷¹⁵ “El fanatismo...”, *id.*

Per acabar d'animar a la gent, el nou curs obria amb una novetat econòmica. La matrícula passava a ser gratuïta per a tots els membres federats i els seus fills i germans. Els no socis haurien de satisfer quatre rals mensuals. També era gratis per als joves orfes i fills de vídues d'obrers.⁷¹⁶ Una altra novetat fou el curs especial per a les obreres a càrrec «de una profesora proletaria». D'aquesta manera, les dones —que només havien tingut classes els diumenges— passaven a tenir-ne tots els vespres de vuit a nou o a dos quarts de deu, segons els dies. Urgia instruir a les dones obreres «no sobre las preocupaciones, la rutina y lo anti-natural, sino sobre los más útiles y sencillos principios de las ciencias sociales». El curs combinava l'ensenyament de lectura i escriptura amb coneixements d'aritmètica, economia domèstica, geografia, gramàtica, dibuix, etc. Una trentena d'obreres de diferents edats ja havien inaugurat l'escola. «Adhiéranse todas» acabava l'anunci, «que para instruirse no son dificultad los años: todas las épocas de la vida son aprovechables para aprender».⁷¹⁷ L'Ateneu barceloní, doncs, volia donar totes les facilitats per a que mai més no es pogués dir allò que deu anys més tard seguia lamentant «una obrera» igualadina: «me ha sucedido lo mismo que sucede a miles de nuestra clase, que por ser hijas de un desheredado no podemos ni aun cruzar los umbrales de las clases de primera enseñanza».⁷¹⁸

Com hem dit abans, l'escolarització del poble treballador fou un procés lent i feixuc. La fe educadora dels líders del moviment obrer, de totes maneres, va persistir incòlume al llarg del temps. No hi havia un altre remei; fins que el proletariat no s'instruís no s'emanciparia de l'esclavitud burgesa.

«¡A instruiros trabajadores todos! El plazo que durará nuestra esclavitud, es el mismo que tardaremos en proporcionarnos científica y racional enseñanza. Si el pueblo obrero tarda un siglo en instruirse (sin sofismas) el mismo período quizá de tiempo continuará esclavo económicamente. Hermanos de infortunio; no desoigais la voz de vuestros

⁷¹⁶ «Ateneo Catalán de la Clase Obrera», *La Revista Social*, 63, 24/10/1873, p. 252.

⁷¹⁷ «Instrucción a las obreres», *La Revista Social*, 69, 5/12/1873, p. 274. En el número següent s'explicava que «Esa clase ha sido recibida con tanta decisión, que ya se ha llenado una sala», 70, 12/12/1873

⁷¹⁸ «A las obreras en general», *La Federación Igualadina*, 4, 2/3/1883, pp. 3-4.

fieles compañeros que como vosotros son víctimas de todas las injusticias humanas y divinas, si es que ansiáis redemiros, allanando de paso el camino para acelerar la marcha de la Revolución Social que ha de emanciparnos.»⁷¹⁹

LA INSTRUCCIÓN INTEGRAL

En molts aspectes formals i estructurals, la llei d'Instrucció Pública de 1857, la coneguda com a llei Moyano, va mantenir la seva influència fins ben avançat el segle XX. Pel que es refereix al criteri pedagògic, en canvi, a partir de la Revolució de 1868 i el Sexenni Democràtic s'impulsen idees renovadores, enfront de les anteriors molt més moderades. Es van obrir pas les teories sobre llibertat d'ensenyament; es critica l'abassegadora tutela del clergat sobre l'ensenyament primari; es fomenta l'ensenyament popular, les assignatures d'utilitat pràctica, la primacia de la ciència, i es projecten reformes del batxillerat i dels estudis superiors que portaran, entre altres iniciatives, a la creació de la Institución Libre de Enseñanza, l'any 1876.

Pel que fa al moviment obrer català, ja hem vist que volien un tipus d'educació que fos útil, allunyada d'enrevessades teories i lliure sofismes religiosos, i gestionada per ells mateixos; que portés a terme el principi internacionalista de que l'emancipació dels treballadors havia de ser obra dels propis treballadors. Els fonaments pedagògics que adoptaria el moviment anarquista, i que foren introduïts a la primera meitat de segle pels deixebles dels socialistes utòpics, i particularment pels cabetians, formaven un programa educatiu que incloïa el cultiu de la intel·ligència, amb matèries teòriques i pràctiques, i l'educació física. Era allò que es denominava educació integral,⁷²⁰ i que el setmanari *La Federación* es dedicà

⁷¹⁹ *Los Desheredados*, 147, 20/3/1885, pp. 2-3.

⁷²⁰ S'ha dit que el primer a desenvolupar la noció d'educació integral per a assolir l'harmonia interna de l'individu fou Charles Fourier (1772-1837), i després el seu deixeble Victor Considerant (1808-1893), vegeu Debesse, M., y Mialaret, G. (dirs), *Historia de la pedagogía*, II, Barcelona, 1974, p. 124 i ss. Però la divulgació a Catalunya, al menys entre l'obrerisme, de la teoria de l'educació integral, que unia la formació física amb la intel·lectual, la moral i la cívica, estigué a càrrec dels seguidors d'Etiénne Cabet, principalment Narcís Monturiol, al Principat, i Geroni Bibiloni a Mallorca. Podeu consultar, entre altres, l'article de Bartomeu Mulet, "L'educació física als llibres de text dedicats a la formació dels mestres a la

a difondre des del primer número. Entre altres coses, i a més de recomanar activitats a desenvolupar, i llocs on portar-les a terme, com ara, «Academias de enseñanza mútua; escuelas-talleres; gimnasios higiénicos; expediciones científicas al campo», l'educació integral també pretenia que les mares fossin persones instruïdes, ja que

«La ignorancia de las madres engendra la corrupción desoladora de la especie humana. Produce moral y físicamente seres débiles, viciados, informes, capaces de toda aberración. Se ven hombres en presidio, no por otra cosa sino por consecuencia, lejana pero directa, de la educación inconsciente, ignorante, de su propia madre, y que fue no hay duda en medio de cordial afección y entrañables besos.»⁷²¹

Aquest punt era realment important tenint en compte que l'obrerisme creia fermament en l'antiga teoria utilitarista, recollida després pel socialisme utòpic, de la plasticitat de la ment infantil. L'educació era capaç de fonar forma al caràcter i a la intel·ligència del nen com si aquests fossin argila o fang tou, essent-ne la responsable des d'aleshores i fins a la fi dels seus dies de la conducta de l'adult.

«En el primer período de enseñanza, estando la imaginación del niño a la vez que tierna e impresionable cual la blanda cera, ávida de absorber imágenes, formas o figuras, ideas o sonidos, grabándoseles indeleblemente lo que oye, siente y ve; debemos redoblar nuestro cuidado, que nunca será bastante, para que a su espíritu llegue lo cierto, lo bueno, lo bello, lo justo, lo útil, lo moral.»⁷²²

Naturalment, entenent que per moral no volien dir principis religiosos o transcendents:

---

primera meitat del segle XIX”, dins *XI Jornades d'història de l'educació als Països Catalans. Aspectes físics de l'educació: visió històrica*, Reus, 1992, pp. 203-215.

⁷²¹ “De la enseñanza integral. II”, 2, 8/8/1869, pp. 2-3.

⁷²² Id., *id.*

«Rechazamos sí, para la educación toda moral teológica y metafísica. Lo verdaderamente fraternal, lo positivamente social y universalmente cierto, esto es de buena moral.»⁷²³

El nen, instruït en un entorn d'educació integral, haurà adquirit les qualitats necessàries i imprescindibles que l'ajudaran de jove en els diferents avatars de la vida.

«Al ir adelantando en edad, como ha de sufrir los embates de influencias diversas, para todo necesitará una VOLUNTAD DIGNA; al efecto ha de llevar en sí, como a componentes principales, el conocer y comprender, el amar y querer, virtualidad, aptitud, habilidad, fuerzas indispensables constituyendo la LEY MORAL.

Por ello irá formándose el hombre, viniendo a ser elemento universal útil y activo en todo tiempo y lugar, de acción progresiva y permanente en el desenvolvimiento de la sociedad.»⁷²⁴

En canvi, l'element útil a la societat podia esguerrar-se a l'arribar als estudis universitaris tal com aquests estaven plantejats. Allà, al jove, en comptes de la possibilitat d'aprofundir en els estudis científics i en els coneixements útils i positius, la Universitat només li oferia frivolitats i foc d'encenalls que acabaven per anul·lar la seva capacitat.

«Nosotros quedamos horripilados al considerar los estudios universitarios, allí se agosta en flor la capacidad intelectual del escolar (...); la ciencia oficial vicia el espíritu público y es enemiga de la fecunda ciencia libre. Por la ciencia oficial, nuestra juventud, por lo general, no solo es poco estudiosa, sino que es frívola, se paga de lo que agrada y brilla, de lo que halaga desde luego; no es atenta, no observa, no medita; ni distingue que es más conveniente lo útil y bueno aunque sea más árido y no tan bello a primera vista. ¡Cuan graves males de lo que no es sino frívolo al parecer!»⁷²⁵

---

⁷²³ Id., *id.*

⁷²⁴ «De la enseñanza integral. III», 3, 15/8/1869, p. 3.

⁷²⁵ Id., *id.*

Útil contra bell, és a dir, un altre cop veiem la lluita de l'utilitarisme contra el romanticisme.⁷²⁶ En fi, que l'educació de les persones en totes les edats s'havia de posar sota la il·luminació «de la ciencia y de la filosofia positivista», d'aquesta manera «la humanidad puede marchar sin clericales andadores»,⁷²⁷ i se satisfarien «las condiciones de armonía, utilidad y salud humanas, de integralidad social».⁷²⁸ O com escriuria més endavant Antonio Carreras, reflexionant sobre l'educació obrera en el marc del Primer Certamen Socialista: «la importancia de las ideas está en razón directa de la mayor utilidad que reportan».⁷²⁹

Ciència i taller, doncs, podia ser el resum del model d'educació integral del discurs obrerista, en una escola laica i gratuïta:

«sí, pues, la enseñanza que nos corresponde de derecho, y sin la cual no podríamos ser verdaderamente útiles, es la enseñanza integral, completa, que responde a la doble necesidad de la ciencia y del taller. Esta es la enseñanza que queremos y no la que se reduce a saber leer y escribir, y la queremos exenta de toda carga particular, y con manutención de los niños en la misma escuela, hasta la edad en que puedan dedicarse al trabajo para ser útiles a su vez a los nuevos arribantes»⁷³⁰.

A partir d'aleshores totes les publicacions obreres oferiren als lectors diferents programes d'instrucció basats en els principis d'utilitat, instrucció mútua i educació integral. La *Revista Social*, com no podia ser menys, proposà una pràctica guia educativa amb les tres característiques citades, en la qual se seguia fil per randa el principi utilitari d'una educació que proporcionés la major felicitat possible a la terra:

«Ilustrémonos mutuamente y empecemos desde ahora a practicar el principio de que la emancipación de los trabajadores ha de ser obra de los trabajadores mismos. Así es que obras y no lamentos, soluciones prácticas y

⁷²⁶ Recordem la cita de Bertrand Russell, del cuc i del tigre: Blake, romàntic, lloava el tigre per bell; Darwin, científic més a prop de l'utilitarisme, en canvi, lloava el cuc per útil.

⁷²⁷ «De la enseñanza integral. IV», 4, 22/8/1869, p. 3.

⁷²⁸ «De la enseñanza integral. VI», 7, 12/9/1869, p. 3.

⁷²⁹ «Necesidad de establecer escuelas-talleres o de artes y oficios y modo o medio de instalarlas», *Primer Certamen Socialista*, Reus, 1885, pp. 275-281.

⁷³⁰ *La Federación*, 119, 26/11/1871, p. 2.

no insustanciosas teorías se necesitan para la mejora y emancipación del pueblo.

(...)

La educación por sí sola nos facilitará muchísimo nuestra grande obra; es la principal palanca para alcanzar la verdad, la moral y la justicia; la mayor felicidad posible sobre la tierra; *La Emancipación social*»⁷³¹.

Els plantejaments de l'educació integral apareixien clarament a la segona entrega:

«Por las diversas manifestaciones de la materia, podemos considerar en la entidad humana: fuerzas materiales o físicas, fuerzas mentales o intelectuales y fuerzas sentimentales o morales. La educación para ser completa debe comprender: El estudio de las fuerzas físicas y los medios de desarrollarlas y perfeccionarlas. El conocimiento de las fuerzas mentales y los medios de desarrollarlas y perfeccionarlas. La apreciación del sentimiento de solidaridad y su encauzamiento para el bien general de la humanidad. El desarrollo armónico y la perfección indefinida de todas y cada una de las fuerzas vitales, constituye el laborioso y nunca acabado trabajo de educación individual y humana»⁷³².

I parlant del llenguatge, de la creació d'un futur idioma universal, el principi d'utilitat tornava a ser la directriu a seguir:

«Sobre este punto se ofrece una cuestión de más trascendentales consecuencias de lo que a primera vista parece. ¿Hemos de aprender a leer con el lenguaje de la localidad o con el lenguaje que sea más general y comprensible a mayor número? Esta es la cuestión. Razones hay en pro y en contra dignas de ser estudiadas y apreciadas en lo que valgan en su mayor extensión de utilidad y consecuencias. Parece conveniente que se estudie y aprenda a leer por el lenguaje comprensible al mayor número de residentes en la región donde se establezca la enseñanza popular, hasta que se realice la formación de un lenguaje universal con el cual se entiendan todos los hombres, como hoy se entienden ya con las notas musicales y las cifras

⁷³¹ “Educación popular”, 13, 8/11/1872, p. 49.

⁷³² “Educación popular”, 17, 6/12/1872, p. 65.

arábigas, o sea con números. Esto lo puede y debe realizar la Internacional.»⁷³³

Encara que la resposta ja estava donada —millor una educació del llenguatge comprensible al major número—, a la tercera entrega quedava reafirmat que havia de seguir-se allò que dictés el principi d'utilitat:

«Una de las principales tendencias que deben plantear en el terreno de la práctica los pedagogos, los instructores integrales, sea en la prensa, sea en la tribuna, sea en las escuelas domésticas o públicas, es facilitar los medios de progreso en todo lo que el principio de utilidad dicte deba conservarse o deba crearse, según las nuevas fórmulas que las generaciones se den.»⁷³⁴

En un altre pla d'educació popular pràctica que aparegué també a *La Revista Social*, l'educació integral en formava la base i l'objectiu final era un altre cop un objectiu utilitarista o, diguem, il·lustrat en general: la felicitat.

«EDUCACIÓN, ciencia de la cultura y desarrollo de las facultades humanas, puede considerarse bajo tres puntos de vista: 1. su sujeto, el hombre; 2. su objeto, la perfección física, moral e intelectual, y la felicidad; 3. su instrumento, el tiempo.

El hombre, sujeto sobre el cual versa la educación se compone de tres elementos: 1. el cuerpo; 2. el corazón; 3. el entendimiento. En el que la cultura y el desarrollo constituyen los verdaderos medios de perfección y de bienestar, o la felicidad.»⁷³⁵

Però, sobretot, la part més utilitarista del pla era la que es referia a l'ús de l'instrument educatiu, el temps. A més a més, tornava a aparèixer citat —com al capítol dedicat a la Història— l'utilitarista Benjamin Franklin, un dels personatges històrics més populars i apreciats pels obrers catalans, :

«El tiempo, instrumento de la educación y materia de la vida (el tiempo, dice Franklin, es la sustancia de que se forma la vida), se ha de

⁷³³ Id., id.

⁷³⁴ *La Revista Social*, 19, 20/12/1872, p. 74. Els tres articles d'Educació popular a l'Apèndix.

⁷³⁵ “Cuadro analítico del plan de Educación práctica”, *La Revista Social*, 74, 16/1/1874, pp. 293-294.

aprovechar del modo más fructuoso, por la aplicación de un método que comprenda tres condiciones esenciales:

1. no hacer nada sin preguntarse: ¿para qué es bueno y útil? ¿Cui bono?»⁷³⁶

LES ESCOLES LAIQUES O RACIONALISTES

Per acabar aquest capítol, fem menció d'una altre tendència que anà guanyant terreny amb força a mida que avançava el segle: les anomenades Escoles Laiques.⁷³⁷ També foren conegudes com escoles racionalistes perquè s'ensenyava «a los alumnos a raciocinar por sí mismos acostumbrándoles a que cultiven el entendimiento más que la memoria». En aquestes escoles s'hi donava també «la enseñanza verdaderamente útil, positiva y regeneradora».⁷³⁸ Per això el moviment obrer també les va veure amb bons ulls. En una posterior sèrie d'articles, *La Federación Igualadina*, de tendència anarco-colectivista, s'encarregava de difondre'n els beneficis:

«¿Cuál es la instrucción más útil y conveniente al proletario? (...) ¿Le enviaremos por ventura a las Universidades, Ateneos, o a las aulas de la clase media, donde se le enseña que los unos son nacidos por mandar y los otros por obedecer; unos por producir y otros por consumir; junto con la moral religiosa base y sustentáculo de la explotación del hombre por el hombre? No, y mil veces no. La instrucción más útil y que más conviene al

⁷³⁶ Id., *id.*

⁷³⁷ La primera «Confederación de personas y establecimientos laicos y libres» inicià les activitats per l'abril de 1881, i el director era Bartomeu Gabarró i Borràs, segons ho indicava el seu òrgan de premsa barceloní, *Eco de la enseñanza laica*. Un any després, l'abril de 1882, n'aplegava 19 escoles i acadèmies, alguns noms de les quals eren “Escuela Pascal”, “Escuela Franklin”, “Escuela Fraternidad”, “Escuela Bakounine”, o “Colegio Luis Blanc”, *Eco...*, 11, 15/4/1882. Una breu semblança de Bartomeu Gabarró, i de l'evolució de les escoles laiques a Solà i Gussinyer, Pere, *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'escola moderna*, Badalona, 1990, pp. 43-44 i ss. Algunes escoles ja funcionaven als anys setanta, com es pot veure per l'anunci inserit a *La Revista Social*, 275, 8/2/1878, p. 4, en el qual es parla de l'inici dels «cursos dominicales de enseñanza popular gratuita que se darán en las Escuelas Laicas de Barcelona». Les classes es feien els diumenges de 8 a 10 del matí. A partir de les 11 del matí començaven les conferències: hi havia una sobre «Pilotage; tomando la cuestión bajos varios puntos de vista todos importantísimos a la Nautica». A la tarda, a las 15 hores, s'hi tractaria «sobre el trascendental tema: Pluralidad de mundos habitados», a càrrec de don Ceferino Tresserra. Aquests cursos eren gratuïts. Per a consultar l'evolució posterior de les escoles laiques, Solà, Pere, *Las escuelas racionalistas en Cataluña (1909-1939)*, Barcelona, 1976.

⁷³⁸ “Instruíos, obreros, instruíos”, *La Revista Social*, 284, 26/4/1878, p. 2.

proletario es la que basándose estrictamente en los eternos principios de Moral, Verdad y Justicia, dirija el hombre hacia su perfección, esto es: que mueva la moral, sus actos; la verdad, sus labios y la justicia su corazón. Esta es, a nuestro entender, la instrucción más útil y conveniente al proletariado. ¿Cómo la denominaremos? La instrucción Laica.»⁷³⁹

Com la Integral, les Escoles Laiques volien potenciar tots el aspectes de la persona, i amb aquesta idea l'educació es dividia en dos grans àrees:

«La primera le ha de enseñar los deberes y derechos que tiene que cumplir como a hombre. La última le ha de instruir en un oficio o arte útil a la Sociedad, como a obrero. Como hombre ha de saber leer, escribir y contar; estar instruido en los derechos y los deberes; tener conocimiento de los principios de la Moral física, o universal; y poseer nociones de la Geometría, la Física y la Química. Sabiendo leer, escribir y calcular, tendrá en principio emancipada la inteligencia; pues, que, con la lectura encontrará materia intelectual para nutrir, y con la escritura tendrá medios de dar forma gráfica a sus pensamientos. Estando instruido en los derechos y los deberes hará que al mismo tiempo que disfrute de los primeros sepa cumplimentar los segundos; único medio para la realización del Derecho. Teniendo conocimiento de los principios de la Moral Universal sabrá que acciones son útiles y provechosas al individuo y a la Sociedad, trayendo honra y estímulo al que las ejecuta; así como las malas y perversas, sabrá a lo que se hubiera hecho acreedor aquel que las hubiera ejecutado. Conviene además que el proletario posea nociones de Geometría; Física referente a las fuerzas mecánica y calórico; Química orgánica e inorgánica. Puédense ampliar esta clase de conocimientos, y además, hasta llegar a la enseñanza integral, graduándola según los medios de que dispongan las localidades.

No estamos por el método verbal e impositivo, sino por el intuitivo, que es el que despierta en el talento la conciencia de las propias fuerzas. Además, juzgamos de suma utilidad la conferencia, y la publicación del libro, del folleto y del periódico; porque así como toda idea nueva exige mucha propaganda para hacerla crecer y desarrollar: la anarquía-colectivista, puede y debe valerse de estos elementos, a fin de que, a la mayor brevedad posible, pueda formar escuela con materiales propios.»⁷⁴⁰

⁷³⁹ “La instrucción. III”, 7, 23/3/1883, pp. 1-2.

⁷⁴⁰ “La instrucción. IV. La Escuelas Laicas”, *La Federación Igualadina*, 8, 30/3/1883, pp. 1-2.

Finalment, en unes escoles anomenades laiques, òbviament, el rebuig de l'educació religiosa era un dels principals objectius. Un rebuig que no s'havia de limitar a l'àmbit de l'escola, sinó que havia de començar dins de la pròpia llar, apartant a la dona de la perniciosa influència eclesiàstica que patia.

«Los libros que sirven de texto en las escuelas de instrucción primaria, segunda enseñanza, institutos y Universidades, están escritos en su inmensa mayoría, por curas, canónigos y obispos y estos son también los encargados de su explicación. El obrero debe estudiar en libros que estén desligados de cuestiones dogmáticas, que a nada le conduce, y por lo tanto se enseñe a leer, escribir, contar, geometría, historia, geografía, física, filosofía y que aplicado a la industria, comercio, artes y agricultura, puede sacar grandes utilidades y enseñanza. Estudiando al hombre se estudia filosofía: el dogma es la oscuridad, la filosofía la luz.

(...)

Compañeros, en libros hechos por nosotros y que no toquen otras ciencias que las que se conocen como racionales y lógicas, es donde debemos estudiar constantemente, para que de esta manera crear una generación de hombres, que convencidos de la verdad, impongan el trono de la razón a todo el Universo. Nuestro deber primero está, en educar a la mujer en los sanos principios de la moral y que nos sea un ser fanatizado, que venga luego al hogar, a inculcar sus creencias y errores en nuestros hijos: esto es todo, y mientras la mujer no se emancipe de la influencia que sobre ella ejerce el fanático, no habrá libertad de conciencia y todos nosotros seremos víctimas inmoladas al capricho eclesiástico.»⁷⁴¹

---

⁷⁴¹ “Escuelas Laicas”, *La Federación Igualadina*, 53, 8/2/1884, pp. 3-4.

CAPÍTOL V

LES LLIÇONS DE LA HISTÒRIA

DE LA FOSCOR A LA LLUM

Per als obrers la història era una font de lliçons i aprenentatge molt útil i important, ja que gràcies al passat es podia entendre el present i preveure el futur. Els obrers de la segona meitat del segle XIX interpretaven la història humana en clau de progrés i en sentit teleològic. Creien en un destí final cert en el qual imperaria la llibertat, el coneixement, la pau, la solidaritat i la igualtat, i creien també que aquest somni utòpic quedava demostrat només repassant els fets de la història. El destí final, a més, s'aconseguiria en un temps no gaire llunyà, ja que després d'una esforçada i continua evolució des de les èpoques més primitives i ignorants, l'avenç de la instrucció, de la ciència i de la tècnica havia recorregut un llarg camí i havia permès que la humanitat avancés grans passes cap al domini de la natura i el rebutj dels sofismes religiosos. A més a més, la lluita de classes que des de l'antiguitat es venia produint, i de la que cada cop n'eren més conscients els treballadors, gràcies a l'estudi dels exemples que oferia la història, acabaria amb l'explotació econòmica i les guerres imperialistes.

La continua evolució que durant el segle XIX assoliren disciplines com l'arqueologia i l'antropologia feien recular els inicis de l'home, i documentar l'etapa prehistòrica cada cop més prolíficament. Les noves dades, però, no

venien sinó a complementar i ratificar la tesi de l'inicial primitivisme i obscuritat, i del progressiu desenvolupament:

«El hombre era tan pobre, tan miserable, que no tenia pan ni abrigo. Desnudo y aferrado a las ramas de los árboles, estaba en continua lucha con las fieras para poder alimentarse con silvestres frutos. Ni la pesca ni los productos de la agricultura bastaban a satisfacer las necesidades públicas; por lo cual, fue preciso formular preceptos que obligaban a sacrificar los padres, al ser inútiles para el trabajo, por manos de sus propios hijos.»⁷⁴²

En tan deplorable escenari,

«el ideal humano era poco elevado, pues se reducía a la siguiente aspiración: comer y no ser comido. El hombre de aquellos remotos tiempos corría por las selvas, desnudo y casi sin armas, devorando todo lo comestible y llegando a veces a comer su misma prole (...).

En los países salvajes, y particularmente en Nueva-Zelanda, hay todavía tribus que viven de un modo parecido a ese estado primitivo».⁷⁴³

Amb el pas del temps, «la concurrencia vital creó la necesidad de la asociación contra el peligro; y formáronse tribus más complejas», en les quals,

«la ambición ayudada de la fuerza y por otra parte la ignorancia ayudada de la cobardía, hicieron que allí también, [ja havia passat en les primeres edats] uno o varios individuos lograran imponerse y que se implantase en el cerebro humano la tendencia a doblarse ante un amo. Este, apoyándose en los más fuertes, les protegía en sus usurpaciones contra los más débiles,

⁷⁴² «El trabajo», *La Revista Social*, 31, 14/3/1873, p. 122.

⁷⁴³ «Orígenes de la sociedad», *El Productor*, 124, 28/12/1888. Amb aquest dos darrers paràgrafs, els autors demostraven estar al corrent dels coneixements més avançats sobre prehistòria i antropologia del moment. Aquesta matèria havia fet grans progressos des dels treballs d'E. B. Tylor, però sobretot des dels estudis i les idees de Lewis H. Morgan, qui va ser el primer en intentar una periodització rigorosa de la història primitiva, la qual dividí en salvatgisme, barbàrie i civilització. Friedrich Engels seguí fervorosament aquesta classificació, complement ideal del materialisme històric, i en feu una síntesi a *El origen de la familia, de la propiedad privada y del Estado*: «I. SALVAJISMO. 1. *Estadio inferior*. Infancia del género humano. Los hombres permanecían aún en los bosques tropicales o subtropicales y vivían, por lo menos parcialmente, en los árboles; ésta es la única explicación de que pudieran continuar existiendo entre grandes fieras salvajes. Los frutos, las nueces y las raíces servían de alimento (...) 2. *Estado medio*. (...) Por efecto de la constante incertidumbre respecto a las fuentes de alimentación, parece ser que la antropofagia nace en ese estadio para subsistir durante largo tiempo. Los australianos y muchos polinesios se hallan hoy aún en ese estado medio del salvajismo», Barcelona, 1992, pp. 56-57.

y de ahí deriva la propiedad. En las guerras que unas tribus sostenían con otras, el instinto utilitario demostró que era más ventajoso hacer trabajar a los prisioneros que matarlos, y de ahí deriva la esclavitud, representada hoy por el salario».⁷⁴⁴

Amb la propietat i l'esclavitud s'iniciava, segons el materialisme històric, la fase de la civilització marcada per la lluita de classes, es a dir, la divisió de la societat en explotadors i explotats.⁷⁴⁵

La història també servia, doncs, per a demostrar que l'obrer i el burgès del segle XIX procedien de l'esclau i l'amo de l'antiguitat. Això, i que les categories marxistes de la lluita de classes havien penetrat en l'ideari popular, queda ben palès al següent l'article signat per «Un pagès de la Seu»:

«Recurrim donchs per un moment a la història, y retrocedint als temps de la república romana y del imperi ficsemnos sobre la divisió de classes, y veurem als amos o ciutadans (patricis) aixecarse sobre'ls criats o esclaus (plebeus) o ciutadans y no ciutadans, recollint los profits donats pel treball dels esclaus que formavan la classe proletària antiga (...).

Mirem la situació del amo y del esclau antich y veurem que hi ha una relació molt íntima entre l'amo y l'esclau de las societats antigas y l'amo y l'obrer modern. L'esclau antich era un instrument de treball respecte l'amo antich; ¿y qué es avuy lo proletari respecte al capitalista? També un instrument de treball. En l'antiguitat la cadena y'l latigo era'l simbol de la esclavitud, y avuy la cadena y el latigo del esclau modern es la fam».⁷⁴⁶

A l'article anterior es passava de l'esclau antic al proletari modern, però altres escrits no es descuidaven de mencionar també l'època medieval:

⁷⁴⁴ «Orígenes...», *id.*, *id.* Segons la classificació morganiana, el primer instint utilitari podria localitzar-se en l'estadi de barbàrie, que Engels resumiria: «Período en que aparecen la ganadería y la agricultura y se aprende a incrementar la producción de la naturaleza por medio del trabajo humano», *El origen...*, p. 64.

⁷⁴⁵ Un bon resum ens el proporcionà el propi Engels a l'obra ressenyada abans: «Con la esclavitud, que alcanzó su desarrollo máximo bajo la civilización, realizóse la primera gran escisión de la sociedad en una clase explotadora y una clase explotada. Esta escisión se ha sostenido durante todo el período civilizado. La esclavitud es la primera forma de explotación, la forma propia del mundo antiguo; le suceden la servidumbre, en la Edad Media, y el trabajo asalariado en los tiempos modernos. Estas son las tres grandes formas del avasallamiento que caracterizan las tres grandes épocas de la civilización; ésta va siempre acompañada de la esclavitud, franca al principio, más o menos disfrazada después», *El origen...*, p. 299-300.

⁷⁴⁶ «L'obrer y lo capital», *La Federación*, 79, 19/2/1871, p. 1.

«Pasó la edad antigua, el obrero fue siempre esclavo; vino la edad media, de esclavo se convirtió en terruño: estamos en la edad moderna y de terruño se convierte en desheredado».⁷⁴⁷

Fins i tot, el sector més conservador de l'obrerisme, el que representava l'Ateneu Obrer, la voluntat del qual era evitar la lluita de classes i «quitar asperezas, afinar la vía, arreglar con tiempo esa fusión de castas», s'adaptà a la periodització marxista: «Al esclavo, al siervo, al vasallo, ha venido a suceder, en cierto modo, el llamado cuarto estado...».⁷⁴⁸ I en consonància amb l'anàlisi completa, hi havia qui n'afegia la fase final:

«Después del primitivo esclavo el siervo. Después del siervo el criado. Después del criado el jornalero. Viene, enseguida del jornalero, el trabajador asociado: el hombre libre»⁷⁴⁹,

que en la parla marxista significava el triomf del proletariat.

EL PROGRÉS PERPETU

La Il·lustració havia proclamat la idea de que el progrés passava pel domini de la natura segons les necessitats i utilitats de l'home. Darrerament, la nova teoria de la selecció natural havia donat renovats arguments als defensors de la teoria del progrés, ja que, d'una manera igual a com succeïa a la naturalesa, inequívocament també a la societat aniria quedant eliminat tot allò que es considerava anacrònic, inútil i superflu. De moment, la situació de la humanitat era la d'una fase de transformació en tot aquell procés que anava de la ignorància a la il·lustració i el benestar:

«(...) Las razas inferiores desaparecen, como las lenguas elementales y limitadas, como las formas primitivas del estado social, como las

⁷⁴⁷ «El explotado de ayer y de hoy», *La Revista Social*, 67, 21/11/1873. Veure Apèndix 2K.

⁷⁴⁸ «Las clases productoras», *Revista del Ateneo Obrero de Barcelona*, 1, sept., 1886, pp. 3-6.

⁷⁴⁹ «A donde va el proletariado», *Los Desheredados*, 132, 5/12/1884, pp. 1-2.

supersticiones y las fábulas de las religiones y de las mitologías. El suelo tiende a uniformarse. El hombre llega gradualmente a transportarse de un extremo al otro del globo, los animales, las plantas, y cuanto le acomoda, al paso que destruye las especies vegetales y zoológicas que le son inútiles y perniciosas (...).

El pasado representa todo cuanto pertenece a la ignorancia y a su triste séquito. Al porvenir está resevado el disfrute íntegro de los bienes que la ilustración verdadera proporcionará. El presente es la época de la transición; participamos de ambos extremos. Salimos de la esclavitud y vamos a la libertad. ¡Cuán temerarios y estériles son los esfuerzos que para anular la libertad o retardar su definitivo triunfo, hacen los oscurantistas! El progreso marcha; y contra él no prevaleceran sus enemigos por fuertes, tenaces y poderosos que sean».⁷⁵⁰

Consegüentment qualsevol intent de negar la realitat del progrés a tot el món provenia d'interessos retrògrads i estava condemnat al fracàs:

«Los que pretenden negar la fuerza del progreso, los que quieren desconocer que el mundo avanza con presteza hacia los altos fines de la fraternidad y la justicia, los que persisten en negar todo esto, tienen ojos y no ven, tienen oídos y no oyen.

Y no solo la Europa sigue visible y aceleradamente esta senda, sino tambien la joven América, el continente del hemisferio opuesto, el nuevo mundo, coopera con gran fuerza y con enérgico impulso en la grande obra de la conquista de la verdadera civilización.»⁷⁵¹

Però tenir clar quin era el destí final de la societat no volia dir que el futur que ells volien ja estigués guanyat. Una de les lliçons de la història era precisament que el progrés no s'aconseguia sense lluita. El sacrifici i les dificultats dels homes extraordinaris que havien fet avançar la humanitat —entre els quals hi figurava l'admirat Benjamin Franklin— així ho demostraven. Els mateixos poders i forces reaccionàries del passat que els oposaren tota la resistència possible la seguien oposant en el futur, però

⁷⁵⁰ “Destinos de la humanidad”, *La Revista Social*, 109, 18/12/1874, p. 433. En el mateix article s'hi inseria un quadre del «Curso progresivo de la civilización. Su origen y su ideal». Veure Apèndix 3I.

⁷⁵¹ “El mundo marcha”, *La Revista Social*, 191, 14/7/1876, p. 761.

no aconseguirien aturar la força del progrés, perquè, i això era una altra lliçó de la història, el progrés no tenia aturador.

«Los colosales esfuerzos de la reacción han sido siempre insuficientes para detener la marcha progresiva de las ideas, como nos lo demuestra la historia de todos los tiempos y de todas las naciones.

Si examinamos la historia antigua, encontramos que hace cerca de mil novecientos años apareció en uno de los pueblos del viejo continente un hombre, hijo del pueblo y de una familia humilde, que levantando el estandarte de la *Fraternidad*, alcanzó muchos partidarios en breve tiempo, con su mágica y elocuente palabra.

Consternados los amigos del retroceso, secuaces del oscurantismo, se concertan para perderle y ahogar en su cuna a la nueva doctrina; logran en parte su objeto, pero lo esencial, jamás. El innovador fue preso y sentenciado a muerte por trastornador del orden público (...).

¿Murió la doctrina al dejar de existir su fundador? No. (...)

En la Edad media vemos a Galileo, aquel sabio astrónomo que enseñó a sus discípulos el movimiento del globo que habitamos; acusado de hereje por los teólogos ante un tribunal de infausta memoria, que le obliga, por medio del tormento, a negar las verdades que había sustentado; no obstante que hoy, los más sabios en teología, no solamente las admiten, sino que las enseñan en las clases que dirigen, probando de este modo la perversidad de los acusadores y la injusticia de aquel tribunal.

Franklin encadena el rayo destruyendo su acción destructora; cien voces se levantan a la vez de otros tantos reaccionarios preguntando quien era aquel imbécil que se había propuesto detener la omnipotente mano de Dios. Franklin no retrocede; al contrario, pone en práctica su proyecto, y hoy vemos coronadas por sus agujas las torres de los alcázares y las cúpulas de las basílicas.

A últimos del siglo pasado el pueblo francés proclama *los derechos del hombre*; muchas naciones de Europa se conmueven, equipan numerosas tropas y mandan aceleradamente sus ejércitos a ocupar las fronteras para impedir el desarrollo de la *idea* (...) todo fue inútil: hoy aquellos derechos de valor relativo se hallan consignados en las leyes fundamentales de las naciones que más sacrificios prestaron para detenerlas; siendo esto una prueba más de la incontestable fuerza del progreso. (...)

Desengáñense los reaccionarios, nunca lograrán su objeto; podrán con sus inícuos y tenebrosos planes sacrificar una gran parte de la

humanidad, pero no lograrán jamás detener la marcha progresiva de las ideas siendo aplastados por la corriente del siglo si se oponen a su paso.»⁷⁵²

Amb el pas dels anys, en canvi, la burgesia, aquella minoria creativa que havia proclamat els drets de l'home, ja no representava el progrés. La classe mitja s'havia convertit en una força reaccionària, que havia heretat i acumulat tots els vicis i privilegis de l'antiga aristocràcia, a la qual havia derrocat en nom del tercer estat.

Com que exercia el poder, acumulava riqueses i explotava als obrers, la burgesia era ara l'enemic del poble. Molt lluny quedaven els temps dels discursos proclamant la llibertat, igualtat i fraternitat, i havien desaparegut els herois burgesos del poble. La burgesia explotadora ja només es movia per l'afany del diner:

«Aquella burguesía que asombró un día al mundo con su potente genio, cuyos oradores eclipsaron la gloria y la elocuencia de los antiguos clásicos, cuyas hipótesis y teorías hicieron palpitar de entusiasmo los corazones de toda una generación y que arrastraron a los más empedernidos aristócratas a jurar en el Juego de Pelota la renuncia de todos sus privilegios, ha descendido hoy más bajo que sus antiguos dominadores; se arrastra en las asquerosidades de la usura, del tanto por ciento, de la arbitrariedad, del caciquismo, del doctrinarismo político. No cuenta ya con el amor de nadie: sus arcas están guardadas por ingeniosas obras de cerrajería; sus almacenes se hallan custodiados por hombres de su confianza reclutados en el escuela del crimen; sus fábricas se convierten en cuartel de la fuerza pública al menor asomo de una reclamación obrera.

Aquella grandilocuència de Mirabeau que nadie havia antes alcanzado y que no ha superado nadie después contrasta con profesión de fe que lanzan nuestros burgueses a cada paso: "la cuestión son cuartos".»⁷⁵³

---

⁷⁵² "La fuerza del progreso", *La Revista Social*, 306, 27/9/1878, p. 2.

⁷⁵³ "Una evolución histórica", *El Productor*, 14, 16/2/1887, p. 1.

LA HISTÒRIA COM A CIÈNCIA

La història ensenyava als homes el punt de partida i els mostrava cap a on es dirigia la humanitat en el futur: «Basta investigar algo de nuestro pasado, para deducir cuál podrá ser la suerte de las generaciones venideras.»⁷⁵⁴

Per a l'anarquisme, doncs, la història era una font de coneixements i una disciplina important equiparable a la ciència: «(...) la anarquía pone ante el hombre la ciencia y la historia y le dice lee y aprende (...)»; tot al contrari del que predicava la religió, la qual consistia en «creer lo que no se ve», i en censurar la voluntat de coneixement amb l'anatema: «si lees serás condenado». Per als anarquistes, moltes eren les raons de la jerarquia catòlica per abonar aquesta actitud:

«Les asusta la historia y temen que se lea porque en ella se ven muchas páginas manchadas con sangre vertida por ellos y les asusta la luz porque no veamos sus maldades, [i] les asusta la ciencia por que con ella se instruye el obrero».⁷⁵⁵

Tants segles de domini de la fe per damunt de la raó eren el motiu principal de que fins aleshores el treballador hagués estat un ésser ignorant sense voluntat ni iniciativa, sotmès i resignat:

«El trabajador de ayer sometido a un fanatismo religioso sin límites, y por lo tanto a una obediencia ciega a todo aquello que él creía superior, sufría con resignación todas cuantas vicisitudes le aquejaban de una manera tan cándida, sin pensar o estudiar si lo que le pasaba era justo o no. Además no conocía a los compañeros del pueblo más cercano, porque casi estaba prohibido el verse, amén de llevarse una soberana paliza que le magullaran los huesos, y expuestos a mil contingencias por falta de caminos y carreteras. Mas no es esto solo, había trabajador que no podía creer que existía la mar y otros pueblos más que los de su provincia; no conociendo

⁷⁵⁴ «El trabajo», *La Revista Social*, 31, 14/3/1873, p. 122.

⁷⁵⁵ *Los Desheredados*, 147, 20/3/1885, p. 3.

más herramientas, más pan, ni más objetos que los que diariamente cogían sus manos, viviendo una vida tan monótona, que más que hombres eran autómatas; pero vivían felices con saber que había encargados de mirar por él en todo lo terrenal y celestial.»⁷⁵⁶

I encara en el darrer terç del segle XIX, bona part del proletariat romania sense instrucció i desconeixia la història, de la mateixa manera que en molts casos ignorava la nova doctrina social de l'emancipació. Si la culpa era de l'església i dels seus dogmes, feia falta que allà hi penetrés la llum de la raó i la ciència:

«Tres siglos de oscurantismo han dejado profunda huella de sus pasos por la tierra; dejando en el ánimo y conciencia de algunos individuos por norma de todos sus actos el statu quo, y un temor grande al progreso del día (...).

Estos individuos, ligados a la influencia del campanario, son los que han servido de escabel a todas la reacciones (...).

Para acabar con un cúmulo de males tan fatales es preciso arrojar luz, mucha luz, sobre esas potencias adormecidas u ofuscadas. La antorcha del progreso debe penetrar, e iluminar con sus destellos las cavernas de las tinieblas y la ignorancia. Es preciso entrar en esos antros con el libro de la Historia en una mano y la antorcha del Progreso en la otra y decirles: "Humanos, vosotros habeis causado vuestros males, vosotros los podeis curar; la naturaleza ha establecido leyes, a vosotros os toca practicarlas, observad, raciocinad, aprovechad la experiencia y sabreis que os toca hacer".»⁷⁵⁷

Imprescindible en la formació de les persones, la història no podia deixar de mencionar-se en cap manifestació cultural important de l'obrerisme, com per exemple, al primer Certamen socialista de l'any 1884, organitzat pel Centre d'Amics de Reus. A la convocatòria es proclamava amb satisfacció l'aprenentatge útil que la història procurava a l'home: «la Historia le ha abierto sus páginas mostrándole, como eslabones de una infinita cadena, millares de hechos...».⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ "El trabajador de ayer y el trabajador de hoy", *La Federación Igualadina*, 6, 16/3/1883, pp. 2-3.

⁷⁵⁷ *Id.*, pp. 1-2.

⁷⁵⁸ *Los Desheredados*, 129, 15/11/1884, pp. 3-4.

LA UTILITAT DE L'OBRETER A LA HISTÒRIA

El llibre de la història venia també a demostrar aquelles afirmacions que ja hem li hem vist fer a l'obrer en capítols anteriors, per exemple la de que antigament el treball s'havia considerat embrutidor de les persones; la de que no qualsevol tipus de progrés era beneficiós i, sobretot, l'afirmació de que des dels albors de la societat només un havia estat l'únic individu útil de la societat: el treballador. L'obrer havia estat en el passat i era en el present la persona més útil de la societat, malgrat romangués encara a baix de l'escala social. La història donava clares proves de que això havia estat així, i de que la utilitat era la raó de ser del treballador:

«Mientras tanto llega, hay que deslindar los campos de nuestra utilidad en el mundo de lo social; porque nos hemos convencido, después de una dilatada experiencia, que la miseria sin fin y la esclavitud casi sin esperanza, que nos dividía en dos clases: una sumida en la ignorancia y relegada a todos los trabajos físicos; la otra en la abundancia gozando de todos los placeres materiales y morales; era tan solo una división odiosa, basada en un régimen que se origina en nuestra propia debilidad. En el estado salvaje, los hombres librados al imperio de la naturaleza, todos eran igualmente útiles a sí propios; no había mútuas necesidades, cada uno atendía a su propia existencia y solo había una colectividad: la familia; no se conocían trabas, la libertad era absoluta. La ley de sociabilidad estaba en su estado fetal; era un instinto. Cuando se asociaron los hombres nació esta ley, e indudablemente, hubo uno más útil que los demás, y fue sin duda alguna el que satisfizo el primer deseo de la sociedad: su conservación. Los que atendieron a ella, impulsados por su primer instinto, no fueron otros que obreros, trabajadores. Todos sabemos que el primer deseo del hombre es el de atender a su conservación; y evidentemente el primer trabajador, fue el primer hombre más útil a la sociedad primera. La genealogía del obrero no reconoce otro origen».⁷⁵⁹

A totes les civilitzacions, la utilitat fou l'origen i la raó de ser de l'obrer, i per això el treballador es convertí arreu en el personatge més

⁷⁵⁹ «El explotado...», *La Revista Social*, 67, p. 266.

important de la societat. Aquesta era una qüestió tan clara que gairebé no calia ni demostrar-la:

«Decir que los obreros fueron los más considerados entre los primeros pueblos donde hubo sociedad, tanto en la India como en la Grecia, donde se deificaban los mejores cultivadores, los primeros artistas; hacer ver luego, que en los primeros albores de la civilización, tanto en China (donde aun existe), como entre los judios, pueblo más adelantado, cuna de la agricultura y artes; seria un trabajo por demás pesado y no preciso para demostrar lo que fueron los obreros en todos tiempos ante la sociedad en el orden de lo útil: en el mundo social».⁷⁶⁰

¿Què va passar, aleshores, per a que l'obrer es convertís en esclau i el treball fos menyspreat?: el desenvolupament en alguns esperits perversos de l'afany de poder i de l'avarícia en nom de la divinitat.

«Los legisladores de la Índia, de la Persia, de Egipto, Grecia y Roma, prepararon el camino a los inventores y reformadores de las religiones, para dictar de consuno los Códigos que consagran los espolios, conquistas y robos hechos por las primitivas generaciones de asesinos, contra todas las demás que hemos ido formando la humanidad. El absurdo inconcebible de las aberraciones divinas, hizo a los reyes a los nobles y a los privilegiados, y en lugar de que cada cual viviera de lo suyo y que la virtud y la moral consistieran únicamente en la estricta compensación del derecho y del deber, la idea de Dios aniquiló la igualdad de los medios y el más infame se hizo rico. El trabajar o producir fue considerado patrón de ignominia para los seres que en su fatuidad llegaron a creerse superiores y una vez penetrados de la existencia de Dios, agradeciendo a este los favores inmerecidos de que los colmaba, muchos hubo y hay que consiguieron ensordecer la conciencia, achacando a crímenes y predestinación justa, los dolores e infortunios que padecen los que no han tenido ascendencia de ladrones».⁷⁶¹

Com autèntics paràsits, els vicis de l'egoisme, el luxe i l'ociositat es desenvoluparen nodrint-se de l'explotació del treball dels més útils:

---

⁷⁶⁰ Id., *id.*

⁷⁶¹ “A donde va el proletariado”, *Los Desheredados*, 132, 5/12/1884, p. 1-2.

«No se había despertado en los primitivos tiempos el vicio de los supérfluo. En la recta inteligencia de la frase, el lujo era desconocido, y las cosas que con escasa inteligencia inventaba el hombre llenaban más o menos el fin para lo que eran aplicadas. De este modo orillando dificultades, fue consiguiendo el objeto que se proponía. Atraerse comodidades. ¡Ah! No contaban sin duda con que el virus venenoso de egoísmo personal había de despertar para mal del género humano, la explotación. Considerándose el hombre superior a todo lo existente, trató de sujetar a la naturaleza en lo que le fue posible; y así como hoy domina el rayo, la mar, las tormentas y la máquina, rompe las montañas, los istmos y une los mares haciendo las distancias más cortas, entonces inventó el vestido y la choza; quería vivir y resistía a las inclemencias de la naturaleza luchando con ella; de esta lucha ha resultado que el vapor, el telégrafo y la electricidad hacen el mundo más pequeño, y facilitan el conocimiento de las leyes naturales, por virtud de las que el individuo rechaza el fanatismo y la preocupación que tiende siempre a retenerle en estado de ignorancia. ¡Oh principio sacrosanto de la Anarquía! ¡Cuantos bienes has reportado a la humanidad! A ti solo, a ti es debido todo progreso (...).

El deseo de bienestar condujo al hombre a inventar comodidades; pero el egoísmo personal al mismo tiempo, inventó la explotación del hombre por el hombre mismo».⁷⁶²

Per finalitzar, haurem d'apuntar que malgrat la fe en el progrés, i a desgrat dels perills i dificultats dels temps primitius, hi hagué qui, davant l'egoisme del capitalisme, sospirava per un passat idealitzat, anterior a l'imperi de l'or, del diner i de l'explotació del treballador:

«Preferimos mal que los pese a los economistas, la época desconocida en que no existía el dinero (...); entonces los pueblos debían ser familias, los reyes padres: las necesidades menos y menor por tanto la corrupción; el trabajo el patrimonio de todos: entonces, la tiranía, la explotación, y el abuso del capital, debieron ser desconocidos: los pueblos debieron ser pastores y agricultores: la madre tierra sostendría entonces a su hijo (...); hoy se ordeña la tierra, permítasenos esta frase, y todos sus productos se obtienen por otro producto, solo por el oro, por eso el oro es el

---

⁷⁶² “La vivienda del proletario”, *La Federación Igualadina*, 23, 13/7/1883, pp. 1-2.

ansia, es la sed de todos, porque el oro representa el valor de todas las cosas; y por eso el oro determina el ocio de los ricos y el trabajo forzado de ese esclavo de su condición que se llama proletario».⁷⁶³

Però com ja hem dit abans, l'esperança generalitzada no era la de tornar al passat, sino la de guanyar un futur lliure de l'explotació econòmica, de l'egoisme insolidari, i lliure del dogma religiós. Un món futur que ja s'aixecava gràcies a la solidaritat, a la instrucció i a la emancipació de les noves generacions obreres.

«Aquellos trabajadores embrutecidos por las prácticas del catolicismo, comparsas obligados de los autos de fe, alimentados por la sopa de los conventos, hijos de fraile, que llegaron a responder a las primeras excitaciones de la burguesía liberal con el odioso grito de *¡Vivan las caenas!* han sacudido poco a poco la torpeza de su cerebro, han estudiado, han formulado la solidaridad y se organizado para practicarla, han celebrado Congresos nacionales e internacionales, han publicado su pensamiento en multitud de libros y periódicos escritos en todas las lenguas modernas, han verificado controversias y polémicas con los sabios más festejados por la burguesía, han puesto en conmoción los Estados y se preparan a obligar al mundo entero a una nueva renuncia de todos los monopolios y de todos los privilegios, infinitamente más solemne y eficaz que la efectuada por la burguesía en 1789, porque en la de lo porvenir no habrá apuestas posibles.

Mientras que la burguesía baja al abismo de la crisis permanente de la bancarrota y de la guerra universal, el proletariado se eleva a las más claras concepciones de la economía y de la sociología y afirma la fraternidad entre todos los productores del mundo, establece la gran patria del trabajo y declara extranjeros a los fautores de la tiranía y de la explotación.

Ese desnivel entre una fuerza que decae y una fuerza que se levanta es presagio seguro, ineludible, de un acontecimiento grandioso y solemne, superior a cuantos consigna la historia, porque (...) abarcará en un conjunto absoluto la emancipación del proletariado, reparación justa llevada a cabo en una generación de todas las injusticias que las sociedades humanas

---

⁷⁶³ “El mal acuñado”, *La Federación Igualadina*, 13, 4/5/1883, pp. 2-3. En un altre escrit sobre la mateixa qüestió, un mes abans, l'articulista deia que “el dios temporal es la moneda, ese vil metal que todo lo puede”, i es preguntava “¡Oh dios sublime! ¿Quién será tu inventor?”, a lo qual es contestava a sí mateix: “Se atribuye la invención de la moneda a un chino ¡Excelente chino! Su invención y sabiduría ha sido la fuerza con que se apoyan los tiranos...”, *La Federación Igualadina*, 10, 13/4/1883, p. 3.

cometieron durante muchos siglos en los parias, en los esclavos y en los siervos.»⁷⁶⁴

---

⁷⁶⁴ «Una evolución...», *El Productor*, 14, p. 1.

CAPÍTOL VI

EL FUTUR

L'AVENÇ DE LA CIÈNCIA I DE LA TÈCNICA

Algunes de les novel·les que més apassionaren durant la segona meitat del segle XIX foren les que tractaren del futur, sobretot les que descrivien detalls de nous invents i grans avenços de la ciència. Durant aquells anys sorgiren alguns dels escriptors més famosos del gènere, com ara Juli Verne, H. G. Wells o Edward Bellamy. També les utopies obreres, encomanaren totes les expectatives al futur. La fe en el progrés fou un dogma del segle. A la primera meitat de segle els socialistes romàntics havien confiat en que l'emigració a un territori verge, lliure de traves i vicis adquirits, seria suficient per a assolir l'establiment de noves comunitats fraternals, mitjançant una reorganització social en la qual la igualtat econòmica fos el tret fonamental; fracassats aquells intents, les esperances es posaren en el futur, un futur de progrés basat en la raó i la il·lustració, en el poder de la ciència i la tecnologia. Un futur de pau, d'igualtat, d'associació i de solidaritat. Aquest era el destí que, vist el progrés de la civilització, esperava a la humanitat:

«El grandioso progreso que se ha realizado en todos los ramos en el presente siglo, prueba que no es utópico, sino muy posible, la Fraternidad

universal; y que ella es la que resume e identifica los inquebrantables y gloriosos destinos de la Humanidad.»⁷⁶⁵

El mateix destí que anys més tard vaticinava també Soledad Gustavo:

«auguramos para el porvenir el bienestar que la humanidad viene conquistando desde que piensa y razona, porque creemos en la justicia del progreso».⁷⁶⁶

L'avencç que havia hagut en el camp de les comunicacions, per exemple, feia entreveure un nou món més igualitari i unificat, lliure de fronteres i d'interessos nacionalistes, en el qual els homes serien germans i compartirien un mateix idioma i unes mateixes preocupacions materials i morals. Tot serà universal, llegim en el següent article, cent anys abans de que es generalitzi el concepte de la globalització:

«Eso que se llama nación debe sustituirse con lo que se llama humanidad. La electricidad y el vapor, los grandes inventos modernos, han hecho desaparecer las monstruosas distancias que aislaban a los hombres en nacionalidades distintas, en nacionalidades enemigas. Un día, tal vez próximo, la electricidad, que hoy conduce la palabra con la rapidez del rayo a través de los mares y de las montañas de hielo, salvando en algunos segundos miles de leguas, convertido en elemento de locomoción, conducirá la materia con la rapidez que hoy conduce la palabra. Esto romperá a las naciones, es decir, borrará las fronteras. Todo será universal, mutuo, conveniente, justo dentro del derecho y de la razón; la industria llegará a su verdadera manera de ser; el cambio será recíproco e igualmente beneficioso a todos; la moral y la justicia tendrán un mismo imperio sobre todas las zonas habitables de nuestro planeta. Y entonces, cuando al borrarse las fronteras haya desaparecido del lenguaje la palabra extranjero, entonces habrá dejado de ser, y de poder ser la guerra: ese crimen y esa infamia contra la humanidad, hija del bárbaro egoísmo de las naciones y de esa creencia de la patria circunscrita a un pedazo de terreno en un número de kilómetros cuadrados.

⁷⁶⁵ “Destinos de la humanidad”, *La Revista Social*, 109, 18/12/1874, p. 433. Veure Apèndix 2L.

⁷⁶⁶ “Pasado, presente y provenir”, *El Productor*, 257, 30/7/1891, pp. 1-2.

El hombre es hermano del hombre. En el terreno de la razón, y por consecuencia del derecho, no hay ni más ni menos que el hombre. La facilidad de la locomoción y del transporte, por el progresivo desarrollo de la humanidad en las ciencias físicas, mezclarán al hombre y harán iguales en todas partes, mutuos y recíprocos los intereses materiales; esto determinará necesariamente un lenguaje universal, y la diferencia de idiomas, última razón de las nacionalidades, habrá desaparecido. A más de esto: nosotros amamos nuestra patria; pero, a la par, somos cosmopolitas. Nosotros no encontramos diferencia entre un hombre y otro hombre; para nosotros la palabra extranjero, donde quiera que se pronuncie es una palabra bárbara. Nosotros aborrecemos las fronteras que separan a la humanidad, y para nosotros esas fronteras no son las montañas, los ríos o los mares; son las preocupaciones, los fanatismos, que es necesario borrar, y que borrarán el tiempo y la civilización».⁷⁶⁷

Els progressos materials eren incontrovertibles, i provaven «el grau de desenvolupament intel·lectual i moral de les nacions»; els progressos materials eren, en definitiva, «los irrefutables, los útiles, los imperecederos.» Però abans d'arribar al món ideal molta era encara la feina per fer, moltes les obres concretes i pràctiques projectades per al futur immediat, obres inimaginables en el passat, però que ara es creien possibles per l'absoluta fe en el progrés tecnològic i científic:

«Grande es, en verdad, este espectáculo; inconmensurables son los resultados de los progresos materiales realizados; más ¡ay!... ¡Cuánto y cuánto queda aun por hacer para llegar al colmo de un mejor bienestar y de una más positiva, humana y extensa grandeza!

Todavía está en proyecto la obra de la apertura del istmo de Panamá, que permitirá ir directamente desde Europa a las costas occidentales de ambas Américas, sin necesidad de dar la vuelta a toda la Meridional; aun ha de abrirse el gran túnel sub-alpino de St. Gottardo; aun ha de construirse el túnel sub-marino o puente del paso de Calais que una la Francia con la Inglaterra; aun ha de empezarse unos, y concluirse otros, ferro-carriles y telégrafos, que atraviesen en distintas direcciones la América, el Asia, el

---

⁷⁶⁷ “No hay mal que por bien no venga”, *La Federación Igualadina*, 61, 4/4/1884, pp. 1-2. Actualment es segueixen mantenint algunes d'aquestes afirmacions entre els partidaris, també utòpics?, d'una globalització alternativa. Un món sense guerres era un dels lemes del Foro de Porto Alegre, de l'any 2002.

África; aun han de fomentarse muchísimo en Europa; aun ha de hacerse algo de provecho en Oceanía; aun hay que construir muchos caminos, grandes canales, más explotación de ríos, más puentes, más túneles, más obras de necesidad, de utilidad y de higiene social; aun hay que transformar en mares o lagos, los desiertos y los pantanos que hay en varios puntos; aun hay que hacer más viajes científicos; hay que arrancar de la naturaleza sus secretos, o mejor lo que ignoramos; hay que buscar más plantas; hay que averiguar más cualidades de los cuerpos; hay que hacer que, —porque todo el mundo conozca las ciencias— estas se desarrollen de un modo inconcebible.

Y a pesar de todo esto, ¡cuánto y cuánto, repetimos, quedará aun por hacer, para llegar al colmo de la dicha y del bienestar!

Aun no moviéndonos del progreso material, sábese que el hombre, la humanidad entera, ha de hallar y de aplicar el *motor asombroso* que con grande economía y suma facilidad resuelva los problemas de la navegación submarina, de la dirección de los globos aerostáticos o viajes por el aire; nuevos impulsos para el transporte por tierra y por la superficie del mar; la sustitución de los combustibles por las fuerzas físico-naturales; el que por medios mecánicos el hombre pueda hacer producir lluvias donde quiera, y en la extensión y cantidad que necesite para el abono de los campos; modificar la obra de la naturaleza en todo concepto, para que rinda más utilidades; y aplicar, en fin, a todo trabajo la mecánica, por grosero o delicado que sea, hasta que resulte falsa aquella máxima divina que dice: *ganarás el pan con el sudor de tu rostro*.

Apresúrese el progreso, foméntense los adelantos materiales, para que ellos vengán, por su poderoso influjo, a poner término a las miserables e interminables divergencias de los hombres; venga pronto el progreso, todo el progreso, para que triunfe la paz, la dicha, la felicidad y la justicia entre todos los hombres y sobre toda la tierra.»⁷⁶⁸

---

⁷⁶⁸ “Los verdaderos progresos”, *La Revista Social*, 80, 29/5/1874, p. 317. Veure Apèndix 2N.

UN FUTUR BASAT EN LA UTILITAT

Segons els anarquistes, doncs, els progressos materials havien de portar, o al menys ajudarien a portar la felicitat i les llums a les persones, doncs «todo progreso material lleva consigo un progreso moral».⁷⁶⁹ Però el món feliç que s'anunciava no seria una realitat sense tot el treball pendent que hi havia per fer. D'aquesta manera era prèvia la revolució moral en el sentit utilitarista del qual hem anat parlant en tots els capítols. Per a arribar a la societat del futur feia falta que tothom fos útil prèviament; i un cop en aquella societat futura, i per tal de que funcionés, totes les persones, les institucions i els oficis haurien d'aportar-ne també quelcom d'útil i productiu. Per tant, a la societat del futur s'eliminarà tot allò que sigui superflu i perjudicial, també les persones ocioses que no tinguin voluntat de produir cap utilitat social. D'entrada, però, no s'exclourà ningú:

«En la reforma social que nosotros queremos hacer, caben todos los que prestan servicios a la humanidad, porque no vamos ni contra la civilización, ni contra el bienestar del género humano. Caben las ciencias y las artes, caben todos los oficios, caben todos cuantos quieran ser útiles y no un estorbo en la sociedad; los que no caben son los políticos y cuantos viven de las discordias sembradas en la sociedad por los holgazanes de todas clases, que hoy gozan espléndidamente sin cultivar ninguna arte ni ninguna ciencia útil. Grande es el número de estos zánganos, pero aun conociendo como conocemos sus bellaquerías no los excluimos de la sociedad; pero les decimos que para tener derecho a vivir, hay que ejercitar las potencias de la producción, hay que ejercitarse en cosas útiles y no reprobadas, en hacer bien a la humanidad y no en desmoralizarla, que es su actual y criminal ocupación...»⁷⁷⁰

Si, amb tot, els privilegiats i els paràsits no volien col·laborar, la ciència ja havia dictaminat que passava a la natura amb els menys aptes i

⁷⁶⁹ «El mundo marcha», *La Revista Social*, 191, 14/07/1876, p. 761. Veure apèndix 2M.

⁷⁷⁰ «¿Por qué se combate a la Internacional?», *La Federación*, 117, 12/11/1871, pp. 1-2.

més inútils: desapareixien. A la societat futura, tard o d'hora, s'eliminarien també els inútils que destorbessin el progrés i el dret del major nombre.

«Vamos a practicar la teoría darwiniana que, aunque formulada en muy distinto sentido y para provecho de los felices, es de clarísima y recta interpretación para nosotros. Según el sabio, condenados están a desaparecer, seleccionándose todos los seres y especies inferiores. En la lucha por la existencia, el menos apto o fuerte sucumbirá, y como en nosotros, productores de todas las cosas no naturales del planeta, residen el mayor número y el mejor derecho, sin duda alguna venceremos y sin duda alguna, cuanto más tenaces sean los obstáculos que se nos opongan, más terrible y más vigoroso ha de ser el empuje con que los derribaremos y el estrépito con que caigan.

(...)

Aguardaremos pacientemente. Bien puede esperar 10, 12 y más años, quien resistió 60 siglos de historia conocida...»⁷⁷¹

A la utopia anarquista, la societat del futur seguirà tenint tallers escolars, hospitals, producció i consum, en definitiva, institucions i accions útils per a la comunitat, però no hi haurà Estat ni política ni exèrcit ni religió ni cap institució inútil; l'administració serà merament econòmica i seguirà principis i criteris estrictament científics.⁷⁷² Les noves disciplines científiques com la sociologia i l'estadística seran les encarregades d'assegurar als ciutadans la rectitud de les decisions dels administradors responsables.

«El buen régimen, la acertada dirección de las cosas, la aplicación razonada de las investigaciones de la estadística y de los principios de la ciencia y de la justicia, —que en todo esto consiste la Administración—, es de una importancia inmensa, es de mucha mayor importancia que la que hasta ahora se le ha venido considerando (...) pues una Administración basada en la economía verdadera y en la ciencia, —abrazando todo lo útil, y

⁷⁷¹ “¡No queremos ser pobres!”, *Los Desheredados*, 194, 12/2/1886, pp. 1-2.

⁷⁷² La triada bàsica es resumia en anarquisme, ateisme i col·lectivisme: «La libre federación de asociaciones agrícolas e industriales formará la Sociedad del porvenir, cumpliendo los ideales de Justicia basados en la Ciencia, la Moral y la Verdad, realizados con la Anarquía que es la negación de todos los gobiernos políticos, estados, fronteras y nacionalidades del día, reemplazadas por administraciones económicas; el Ateísmo que es la destrucción de todos los mitos sobrenaturales inventados por los hombres; y el Colectivismo, fundamental sistema del Trabajo dentro del cual la producción será infinitamente mayor y más perfecta, cada uno recibirá lo que merezca y todo el que consuma ha de producir», *Los Desheredados*, 120, 13/9/1884, pp. 1-2.

deslindando bien los diferentes intereses; subdividida, autónoma y descentralizada— vendrá por si sola a simplificar notablemente los organismo sociales, en conformidad con la sociología, facilitando el mayor desarrollo de los intereses morales y materiales de los pueblos». ⁷⁷³

UN FUTUR MÉS JUST

A l'avenir també podran suprimir-se els jutjats, així com els presidis i els calabossos, i les penes de mort, perquè les persones, científicament administrades, no hauran de delinquir per a viure; malgrat tot,

«Si algún fenómeno, que fenómeno se le podría llamar al criminal que entonces aparezca, se le castigará con la instrucción; tanta, que a fuerza de ella se logrará cambiar el modo de ser de aquel individuo, hasta convertirle en un ser útil que aborrecerá el crimen y practicará la virtud; es decir el cumplimiento de sus deberes.» ⁷⁷⁴

I si la vida pública haurà de canviar, també ho haurà de fer, lògicament, la vida privada de les persones i de les famílies. La dona s'alliberarà de l'esclavitud de l'home, i la institució del matrimoni deixarà de ser una pèrdua de la llibertat. Per tant, el matrimoni tal com es coneixia en aquells moments quedarà abolit, perquè

«el contrato vitalicio celebrado entre los conyuges es un férreo nudo que ata las voluntades de manera terrible, matando la libertad omnímoda que deben tener y deseamos a los dos sexos (...).

Por otra parte, los hijos quedan sujetos a la dominación paternal de una manera absoluta (...); [i la dona] nace sierva de sus padres, pasa a ser sierva del marido, y siempre esclava de la sociedad (...).

Concluiremos sentando que, cuando se haga una revolución tan profunda que pueda modificar la manera de ser actual de la familia, y permita que todos los hijos puedan ser igualmente alimentados y educados, es cuando habremos dado un gran paso en el camino de la civilización.

---

⁷⁷³ «La Administración», *La Revista Social*, 85, 3/7/1874, p. 337.

⁷⁷⁴ «Algo sobre el crimen», *La Federación Igualadina*, 7, 23/3/1883, pp. 2-3.

Entonces cuidará colectivamente una generación de la siguiente, y sabrá hacerla útil para el bien y la felicidad humana».⁷⁷⁵

Pel que feia a una altra de les tares més funestes de la societat capitalista, la prostitució, es trobava tan arrelada i estesa que les reformes proposades pels anarquistes a la societat del futur, tot i tenir-les molt clares, no n'asseguraven la total eradicació.

«Pero, se nos podrá replicar, las medidas que realizarse pueden, ¿serán capaces de aniquilar por completo, en absoluto, la prostitución?

No lo sabemos. Ignoramos si una vez el mal se encuentre eficazmente combatido, logrará burlar alguno de los medios que se pongan en práctica. Pero, ante todo, tenemos viva y entera fe en la bondad de los principios del Progreso y de la verdadera Civilización, y todo lo fiamos a sus fecundos resultados.

Mas, si en absoluto no nos atrevemos a afirmar que *por completo* la prostitució desaparecerá; si, afirmamos, con convicció entera, que se *estará en condiciones para destruirla*, mientras que hoy, tal como están las cosas, tal como marchan, más que otra cosa, se va por camino contrario al de los intereses de los excelsos principios de la Verdad, de la Justicia y de la Moral.

Íntima y profundamente convencidos de esto, no vacilamos en sostener que la prostitució puede ir desapareciendo de la faz de la tierra, realizándose las siguientes reformas:

Emancipación del hombre y de la mujer; esto es: que todos los seres, por medio del trabajo, puedan atender a la satisfacción de todas sus necesidades, sin que dependa la existencia de los unos del capricho o de la voluntad de los otros.

Instrucción integral; o sea desarrollo completo de todas las capacidades del ser humano, teórica y prácticamente; de modo que por medio del estudio, el desnivel intelectual no sea tan monstruoso como lo es hoy, y solo esté limitado o no reconozca otro desnivel que el desnivel natural de la diferencia de aptitudes de los diversos cerebros (...).

Realización, en el grado más sublime y extenso, de todos los descubrimientos y aplicaciones de las ciencias sociológicas; práctica de la Justicia en todas las relaciones de la vida humana, como exclusivo recurso

---

⁷⁷⁵ “La familia”, *La Federación*, 92, 21/5/1871, p. 2.

que es de hacer comprender al ser inteligente sus derechos y sus deberes, de cuyo equilibrio, y solo de cuyo equilibrio, puede resultar lo que se llama la Moral.

(...)

Urge que cuanto antes llegue el reinado del Amor positivo y sincero; y desaparezca de la tierra el imperio de la falacia. Urge que la sociedad deje de ser un inmenso hospital; y sea un vastísimo taller escuela; donde los seres, según sus fuerzas, sujetos a la fecunda, imprescindible e higiénica ley del trabajo, vean por sus propios esfuerzos su propia regeneración y la paz y ventura de las generaciones venideras.»⁷⁷⁶

LA UTOPIA IMMINENT

A mida que avançava el segle el futur solidari i triomfant del proletariat es veia més proper. «Estamos en el principio del fin»,⁷⁷⁷ deia un article que feia el repàs del segle XIX, el qual havia vist la degeneració de la ideologia burgesa, i el progrés de les idees regeneradores de la societat basades en la pau, el treball, la solidaritat i el dret. Tres anys més tard, un nou periòdic quinzenal anarquista, de S. Feliu de Guixols, repetia «que nos hallamos al *principio del fin*», ja que «En el reloj de los siglos ha sonado la hora de la reclamaciones proletarias».

«Sabemos ya de donde venimos y donde vamos: venimos desde remotos tiempos ora llevando el ignominioso nombre de parias, ilotas, esclavos, siervos y asalariados constantemente sujetos al yugo capitalista y llevando atrofiado el cerebro de absurdas e inverosímiles creencias dogmáticas: vamos a la expropiación de la tierra y demás útiles del trabajo, para que pasen a manos de las colectividades productoras; a la extinción de privilegios y monopolios de todas clases y categorías; a la supresión de todo poder y autoridad revistiese en la forma que quiera; en una palabra, a la transformación radical de la actual sociedad por medio de la Revolución social.

(...)

⁷⁷⁶ «La prostitución», *La Revista Social*, 77, 6/2/1874, pp. 305-306.

⁷⁷⁷ «Una evolución histórica», *El Productor*, 14, 16/2/1887, p. 1.

Prepárate pues, obrero, que tal vez no está lejano este día; día feliz y venturoso será este en que desaparecerán para no volver jamás todo ese farrago de injusticias que te tienen supeditado al más miserable y abyecto estado de servilismo.»⁷⁷⁸

El moviment obrer auspiciava la imminent revolució sobretot després de la històrica jornada de l'1 de maig de 1890, en la qual el proletariat unit d'arreu del món demanà la jornada de vuit hores de treball. Es tractava potser de l'inici de la fi tan anunciat, després de fites històriques i preparatòries com havien representat la *Commune* de París, de 1871, o la condemna i execució a Chicago de set anarquistes, considerats màrtirs de la causa, l'any 1887. La vaga del primer de maig de 1890, per la repercussió universal, fou considerada la primera escaramussa de la revolució final contra el capitalisme:

« ¿Ha empezado ya el avance? ¿Se ha comenzado el ataque? (...)

En efecto, preludios de la gran batalla ha habido, y por ahora, hemos avanzado bastante terreno y tomado ya algunos reductos con victoria.»⁷⁷⁹

En definitiva, el futur esdevingué la nova utopia, «un feliz Porvenir» capaç d'eliminar «los martirios del Tiempo Pasado» i de corregir «las condiciones del Tiempo Presente».⁷⁸⁰ Un futur, finalment, on triomfarien i es generalitzarien les idees que ja pretengueren imposar els il·lustrats del segle XVIII a la seva societat: la primacia del treball damunt l'oci improductiu; la primacia de la raó sobre la superstició; la fe en el progrés, en la utilitat, en l'educació, en la felicitat. Un futur on els socialistes utòpics van afegir els conceptes d'amor, de fraternitat, d'administració social, d'igualtat econòmica i d'organització del treball; i al qual els anarquistes de finals de segle acabaren de donar forma amb una proposta antiestatista, llibertària, de solidaritat, d'associació i, en fi, de revolució social —la qual mai pretengueren llurs antecessors— però que constituí la nova utopia obrerista en nom del major nombre.

⁷⁷⁸ «La Revolución se acerca», *El Proletario*, 1, 14/2/1890, p. 2.

⁷⁷⁹ «El movimiento obrero de Mayo», *El Productor*, 198, 4/7/1890, pp. 1-2.

⁷⁸⁰ «Pasado, presente y porvenir de las clases proletarias», *La Federación Igualadina*, 4, 2/3/1883, pp. 1-2.

Dels nombrosos escrits dedicats a imaginar la societat del futur trobats a la premsa obrera, volem destacar el següent, fruit creatiu de José López Montenegro, director del setmanari anarquista *Los Desheredados*, el qual fou llegit en el transcurs d'una vetllada literària a l'Ateneu Obrer de Sabadell, l'any 1884. Repeteix alguns arguments ja exposats més amunt, però n'afegeix d'altres, com ara la futura unitat monetària basada en el temps ocupat en el treball. Parla també, per exemple, de comitès pericials, que ens recorden als tècnics i experts industrials de les antigues propostes de Saint-Simon. El discurs planteja una nova organització social democràtica, en la qual les noves infraestructures, la higiene, i els mitjans de locomoció i comunicació, incloent-hi la creació d'un idioma universal, prenen el paper destacat que d'ells s'esperava. En la societat del futur regna l'utilitarisme del treball i de l'aprofitament del temps; poca o cap concessió a la diversió i l'oci; una moral basada en el deure i en el dret; la llibertat de les persones i l'amor en les relacions de parella; finalment, la vida torna al camp, a la natura, la qual l'home modifica a voluntat. Es tracta, en paraules de l'autor, d'una «intuición del porvenir», de la qual mostrem un fragment molt llarg, però que és un bon exemple de la utopia obrerista de final de segle.

«El que más trabajo disfrutará más; el que, voluntariamente no produzca nada, perecerá. Se concluirán el ahorro y la herencia individuales, por innecesarios. El derecho y el deber inseparables y a tanta cantidad de uno, igual del otro. El trabajo uno en categoría y preeminencia, infinito en sus formas. El trabajo intelectual y el material iguales en merecimiento y consideraciones. La posesión nacida del producto o riqueza, podrá usufructuarse o consumirse para los fines útiles de la vida, pero no destruirse. La propiedad colectiva será indivisible, inagenable e intransferible a determinada persona o corporación, porque siempre deberá ser de todos. La propiedad individual fruto y acumulación del trabajo de cada uno, será disfrutada, consumida o regalada, nunca destruida, por su dueño o creador, pero solo mientras dure su existencia; al transformarse o fallecer, pasará su dominio a la colectividad. Todos los medios de locomoción (globos, ferrocarriles, buques, etc.) y los de habitación (casas, palacios, museos, teatros, etc.) serán de todos, mediante el título de productor que exhibirá para usarlos. Ninguna persona podrá vivir si no está federada y carecer de

libreta, cartilla o documento con el cual acredite su personalidad de productor. La falta de dicho documento implicará la negativa de solidaridad, porque en él ha de poseerse el único medio y sistema de los cambios. La unidad de dinero será el tiempo (minuto, hora, día, mes, etc.) certificación de plazo ocupado y valoración del mismo: el que carezca de dinero (certificación de tiempo ocupado y valorado) nada podrá adquirir y usar. Cada uno, pues, fabricará su moneda personalísima e infalsificable, y con arreglo a la cantidad de que disponga, consumirá. Los productos o riquezas se elaborarán con sujeción a las disposiciones científicas de los Comités periciales. Estos, encargados de la estadística general, en acuerdo constante, por medio del telégrafo y demás medios de emisión del pensamiento, sabrán sin dilación, que producto se necesita en cada lugar de la tierra para consumir y, por lo tanto, el que hace falta elaborar; y este mismo Comité pericial de cada oficio, federación local, comarca y región, fijará los valores de las cosas y el de la mano de obra, en justa proporción de las necesidades públicas y de los esfuerzos individuales. Los Congresos compuestos de Delegados elegidos por sufragio directo de todos, establecerán y renovarán incesantemente, los medios de entenderse y concertarse el mundo del Trabajo. El Comité de oficio, el de la Unión y el Regional serán el lazo permanente que sostenga la equidad o equilibrio entre la producción y el consumo. La sociedad se convertirá en económica, olvidando todos sus miembros la política y la religión. La mujer, tan libre y emancipada como el hombre, atenderá, en la propia forma y por iguales medios, a su sustento y perfección. El anciano, el niño y el enfermo, de ambos sexos, estarán a cargo de toda la Humanidad. Los reyes y sus funcionarios con los Estados, quedarán suprimidos. Los curas y las iglesias, desaparecerán. La guerra y los militares, serán narración histórica. El magistrado y los tribunales, así como los patíbulos, las prisiones y el crimen, tampoco existirán. Y el comerciante y el propietario, funestos seres que vilipendian y aniquilan a los humanos, habrán concluido su inicua explotación y el privilegio de que nos hacen víctimas. Cambiada la forma de la propiedad, cambiará indudablemente la de la familia. Cómo ha de constituirse esta, los trabajadores lo dirán. Por de pronto sabemos que no habiendo cura ni juez que intervengan en su formación, como bárbaramente acontece hoy, el pacto mutuo, el amor, la simpatía, han de ser su base.

El infanticidio y la prostitución, moneda corriente de la infame moral deista y de privilegio que nos degrada, dejarán su lugar a la noble y decentísima reproducción de la especie, en las formas que la naturaleza

marca y las conveniencias científicas determinen. El título de honor más sublime y preciado de la mujer, será el de haber llegado a la edad y circunstancias de concebir, sin que nadie le pregunte ni tenga derecho a indagar, de quien, ni cómo. El matrimonio del día, con su infausto cortejo de liviandades, traiciones, celos, enojos, tiranías y mansa corrupción, quedará relegado al olvido, porque difícilmente habrá mujer que, siendo libre, consienta en ser esclava, y no teniendo, para nada, necesidad de la protección del hombre, prefiera su brutal dominio y perpetua compañía. Esta habrá de sostenerla una dulce atracción, un cariño independiente y libre que no tenga otra ley que el amor, ni otro lazo que el del progreso de la humanidad. Cuando tan dulces compromisos se rompan, por equivocación o defecto, no será posible que el cándido niño, quede a merced del ignorante azar o el débil cuidado de una persona aislada. El derecho de esa criatura, exigirá el deber de que todos los productores sean sus padres.

(...)

La arquitectura variará por completo sus concepciones. Hoy carece de lo más esencial, que es la higiene. La habitación defectuosa ocasiona tantas víctimas en la humanidad, como el hambre, la peste y la guerra. Concluirán esos centros de podredumbre aglomerada llamadas capitales. Serán demolidos todos esos edificios que la pérfida codicia y la ambición insaciable de los explotadores hizo construir, con pisos sobre pisos, para enjaular familias y viciar el aire. Tampoco los palacios particulares tendrán razón de ser y se derribarán. Extendiéndose las poblaciones por los hoy yermos y solitarios campos; desparramándose esas multitudes, que la defensa y el interés obligaron a juntarse, por los ámbitos de las desiertas comarcas, que el genio de las secciones federadas de nuestros constructores, ha de convertir en laboriosa colmena de asociados, ni el pestilente miasma las diezmará, ni la debilidad del aislamiento podrá aniquilarlas.

Vías y canales por todos lados. Túneles que horaden las montañas. Puentes que crucen todos los ríos. Fertilidad, ornato, enlace y movimiento, por donde quiera que el hombre tienda su mirada.

Fundaremos el idioma universal: nuevos signos como los musicales o aritméticos, constituirán el alfabeto que, adaptándose a todas las pronunciaciones, permita entenderse a los Trabajadores. De su diccionario desaparecerán cuantas palabras grafíen los crímenes y errores de la antigua sociedad. Limosna, beneficencia, filantropía, merced, gracia, caridad, esclavitud, privilegio, etc., (palabras contrarias al derecho), se suplirán y refundirán en la de Justicia. Honor, gloria, virtud y sus símiles, en la de

deber. Fuerza, dicha, suerte y sus correspondientes, en Asociación. Nuestros Consejos locales convertidos en Municipios, donde solo ejercerá representación el que trabaje, transmitirá a los Federados los acuerdos de la colectividad, cuya permanente iniciativa no es posible se detenga un día ni un minuto, sabiéndolo todo, poseyéndolo todo y organizando la producción y el consumo de suerte que con claro conocimiento de todas las necesidades y aspiraciones, llegue instantáneamente la fuerza universal al apoyo y socorro de cualquiera que la necesite y también al castigo o, mejor dicho, curación del que se extravíe. El templo y la oración venidera será el estudio practicado integralmente con la enseñanza material e intelectual del arte o profesión que a cada cual le sea más simpático, enseñanza que a todos alcance y para todos sea obligatoria, gratuita y garantida, enseñanza que atienda al alimento del cuerpo y de la inteligencia, dispensándose en el gran palacio municipal, donde se formarán los productores con corazón de hermanos y costumbres de pacífico amor y verdadera ciencia.

El Municipio, a la vez de desempeñar esa primera función social de Colegio politécnico, será el Banco general y único de los productores, la Administración y gran bazar que, con todas las sucursales o almacenes necesarios, llevará en el gran libro, la cuenta corriente de cada ciudadano y depositará todos los valores producidos para pagarlos en el acto de su presentación y proceder luego a su reparto comercial dentro y fuera de la localidad. Este será el comienzo de la nueva civilización que traeremos los revolucionarios concluyendo para siempre la era de los retrocesos y tiranías individuales. Este es el Socialismo anárquico-colectivista.

¡Anchos y esplendorosos horizontes de la Sociedad venidera, llegad pronto a consolar los duelos y enjugar el llanto que derrama el mundo Trabajador!

(...)

No os enojeis, queridos Compañeros, por lo poco que falta. Para la edad del mundo, para los dos mil siglos que existe el hombre sobre la tierra, nada es el pequeño espacio que nos separa de la felicidad y de la anarquía.»⁷⁸¹

---

⁷⁸¹ *Los Desheredados*, 128, 8/11/1884, p. 1-2.

CAPÍTOL VII

L'OCI I LA CREACIÓ ÚTILS

L'OBRENO NO PODIA PERDRE EL TEMPS

Una de les reivindicacions més importants del moviment obrer mundial a les acaballes del segle XIX fou, com hem vist, la jornada laboral de 8 hores. D'aquesta manera, un dia laborable, segons l'esquema ideal, s'havia de dividir en 8 hores de treball, 8 hores de descans (dormir), i 8 hores d'educació, ja fos aquesta intel·lectual, científica o gimnàstica.⁷⁸² Essent aquesta la distribució ideal de la jornada diària, segons el discurs oficial de l'internacionalisme, no sembla que ningú reclamés en cap moment temps dedicat a l'esbargiment, al lleure pur i simple de badar, o a l'oci de la taverna i del ball. I és que en el discurs auster i pràctic dels internacionals, gairebé purità, a l'estil franklinià i dels utilitaristes clàssics, el temps lliure, si se'n disposava, no es podia malbaratar i sempre s'havia d'aprofitar de manera útil:

«hay que tener en cuenta que nosotros no podemos divertirnos, no podemos malgastar ni tan solo un minuto, porque las pocas horas, los contados instantes que nos deja libres la explotación burguesa, el monopolio del capital, las hemos de aprovechar sin desperdiciar un instante en hacer

---

⁷⁸² Ja vam veure que aquest era el lema del Congrés de Lió, de 1878. A *Los Desheredados*, descrivint una manifestació de Nova York, també es recitava el lema: «Ocho horas de trabajo, Ocho horas de descanso, ocho horas de educación», 213, 25/6/1886, p. 2.

trabajos de organización, en discutir, en no fallar puntualmente a todas las reuniones, en leer, en fin, y estudiar todas las materias propias de nuestra clase». ⁷⁸³

De totes maneres, la reiteració d'aquest missatge a les planes dels periòdics deixa de manifest que la majoria de treballadors no dedicava normalment les poques estones d'oci a la revolució social, com ho reconeixia amb disgust el següent escrit:

«Por desgracia no hay tanta abnegación como es necesario; en general los socios rehuyen el aceptar cargos, y muchos hasta cometen la imperdonable falta de no asistir a las reuniones que sobre estos asuntos se ha de tratar con el objeto de evitar el que les confien un cargo. ¿Qué resulta de aquí? Que aquellos que llenos de abnegación no tienen inconveniente en perder el paseo del día festivo y unas cuantas horas de descanso cada noche, son los que siempre se les encarga de todo». ⁷⁸⁴

Els dos fragments escollits són de 1872; un any més tard, en el curt però esperançat període de la Primera República, en el qual el dret de reunió podia facilitar les coses, la situació no havia millorat:

«Las reuniones que celebran hoy los obreros, apenas son tales reuniones; por eso hemos tocado pocos o ningún resultado de ese derecho. No acudimos o acudimos tarde a los sitios de convocación; así es que las cuestiones se discuten mal, faltándoles el principal elemento para darlas luz, para ilustrarlas, como es la concurrencia.

Muchas veces reuniones o espectáculos que rechazan la moral y las buenas costumbres, se ven favorecidos por una numerosa concurrencia de todas las clases sociales; mas los ateneos, los centros de lectura y cuanto sirve para ilustrarnos y apartarnos de la esclavitud, están a veces desiertos. Solo los que están persuadidos de nuestros males, los que comprenden perfectamente la naturaleza del remedio que conviene aplicar a esa lepra

---

⁷⁸³ “El juego”, *La Federación*, 127, 21/1/1872, pp. 1-2.

⁷⁸⁴ “Consecuencias”, *La Revista Social*, 4, 6/9/1872, p. 13. Seguia l'article enumerant les conseqüències que per als més sacrificats i responsables tenia aquesta manca de solidaritat dels companys: fer-se mal veure dels burgesos sempre els mateixos obrers; creure's aquests vanitosament imprescindibles, i, finalment, les murmuracions i malfiança de certs «espíritus mezquinos que no pueden comprender la abnegación de ciertos individuos».

social que nos mata y devora, roban horas al sueño y al reposo, estudiando, acudiendo a las mesas de lectura, y devorando con sus soñolientos ojos aquellos olvidados periódicos, aquellos empolvados, libros

Mas así como tenemos sinceridad y franqueza para lamentar la desidia y esa especie de abandono en nuestros compañeros, debemos manifestar también que las ideas regeneradora, los principios bajo los cuales hemos de lograr emanciparnos completamente, están en germen, y solo con grandes esfuerzos y constancia alcanzaremos su depuración, su difusión completa.»⁷⁸⁵

La crítica per la pèrdua de temps, per no dedicar el temps a coses més útils, també es feu caure algun cop sobre els treballadors membres de les societats corals, especialment si per corejar es desinteressaven dels problemes socials, fent-li el joc al burgesos. De Monistrol de Montserrat arribava aquesta queixa signada per un enutjat «F.»:

«Entre tanto una parte de la clase obrera de esta se divierte, y vamos viviendo. Pena da el pensar que por culpa de unos cuantos a los cuales puede aplicárseles perfectamente aquella fábula que empieza: Cantando la cigarra / Pasó el verano entero, los obreros tengamos que sufrir tantas y tantas vejaciones (...).

No critico yo las sociedades corales porque comprendo perfectamente que el ánimo necesita recreo y que la música es un lenitivo a los más amargos pesares; pero sí critico, es más, censuro a los que olvidando por completo el cumplimiento de sus deberes sociales no piensan sino en la sociedad coral; y no es esto solo lo peor sino que a más de olvidar el cumplimiento de esos deberes se complacen en necias y vanas cuestiones de amor propio despertando rivalidades y sembrando la desunión en las filas de los trabajadores dividiéndolos en bandos, por si estos lo hacen mejor que aquellos o estos mejor que los otros».⁷⁸⁶

Hem parlat del moviment coral a la primera part d'aquest estudi; no hi tornarem a entrar en detall. Només recordarem que les societats tenien una funció utilitària —aquesta era almenys la intenció de Clavé—, que no

⁷⁸⁵ “El derecho de reunión”, *La Revista Social*, 57, 12/9/1873, p. 225. Per a una comprensió més global i estadística de l'evolució societària en aquell període pot consultar-se, Termes, *Anarquismo...*, op. cit., pp. 242 i endavant.

⁷⁸⁶ *La Revista Social*, 328, 28/2/1879, p. 3. Vegeu la carta completa a l'apèndix 4E.

tenia res a veure amb la qüestió d'alliçonar l'obrer en matèria sindical, sinó de distreure'l, i de refinar-li el cervell i l'esperit. En paraules del propi Clavé, servia «el bello arte de la música a morigerar las costumbres, cultivar la inteligencia, elevar los sentimientos y ennoblecer el espíritu».⁷⁸⁷

Fos justa o no l'acusació d'oblit dels deures socials dels coristes que feu l'obrer de Monistrol, les societats corals significaren una font de recursos solidària i fraternal pels seus membres, ja que organitzaven funcions a benefici dels coristes o de les seves famílies en situacions de dificultat, ja fora per malalties, atur o mort.⁷⁸⁸ Estrictament en l'apartat de l'oci, pertànyer a una coral volia dir oportunitats de fer excursions i de conèixer altres poblacions.⁷⁸⁹ A més a més, el cor apartava a rics i pobres del vici del joc, l'enemic més odiat per l'anarquisme, com veurem a continuació. Així, almenys ho afirmava el corista E. B. (Eusebi Benages?).

«Sentim explicar, avuy encara, històries de molts hereus que en la festa major de tal o cual poble van perdre una gran part de la seva herència, de propietaris que s'havien arruïnat y de treballadors y sencills jornalers que enlluernats per un grapat d'or que del joch se n'havien endut, s'entregaren al vici pera caurer embrutits en lo fons de son llot.

(...)

Avans, la vigília de la festa major lo jovent sols preguntava quin pinxo tenia la banca. Avuy pregunta quin es lo mestre que dirigeix lo coro. Avans, son desitj era saber si s'establiria la ruleta, los daus, o'l monte. Avuy s'entera de si's cantarán Las flors de maig, Los pescadors, o Los Xiquets de Valls.»⁷⁹⁰

La idea de Clavé fou, doncs, utilitarista, sens dubte, com ja vam afirmar a la primera part, però d'un tarannà moderat, d'agermanament de les classes. Molts anarquistes posteriors no ho entengueren.

⁷⁸⁷ *La Aurora*, año VIII, 5, 1/3/1897, p. 1. Fragment que aquesta revista havia extret d'una publicació anterior, *El Metrónomo*, de 1863.

⁷⁸⁸ Alguns exemples a *La Aurora*, año VIII, 1, 1/1/1897, pp. 2-3; 2, 15/1/1897, pp. 3-4; o 3, 1/2/1897, pp. 3-4.

⁷⁸⁹ «Ventajas morales que reportan los coristas expedicionarios», *La Aurora*, 12, 9/6/1897, p. 2. En general, quan es visitava una localitat, algun expedicionari en feia la crònica.

⁷⁹⁰ «Las societats corals en las festas majors de Cataluña», *La Aurora*, 8, Agost 1890, p. 2.

EL JOC I LES TAVERNES

El discurs utilitarista del temps lliure va criticar durament el lleure dedicat a un vici propi de burgesos desvagats —segons l’obrerisme conscient— com era el joc. El joc, el qual no tenim més remei que creure’l bastant estès entre la classe treballadora, segons les repetides denúncies que podem llegir a la pròpia premsa obrera,⁷⁹¹ o fins i tot l’esment que se’n feu en el Congrés Obrer de Barcelona,⁷⁹² constituïa el primer dels vicis a combatre, ja que destorbaven la solidaritat i encanallaven l’obrer.

«Como en la lotería, nada tiene de extraño que los ricos, los potentados arrojen enormes sumas al azar de una carta o de un instrumento cualquiera de esta naturaleza, y que pierdan días enteros en su favorita afición (...). Pero si que nos extraña, ver a un trabajador aficionado al juego, el cual de ninguna manera podrá atender a sus centuplicadas obligaciones (...).

Comencemos, pues, a aburrir todos los hábitos propios de las que se llaman clases superiores; despreciemos aquellas reuniones, aquellas orgías inmundas, aquella disipación y criminal despilfarro; acostumbremos a llamar gandules a todos cuantos malgastan gran parte de tiempo en cafés, en tabernas, en todo lo que no sea útil y provechoso para la humanidad; pues pueden haber establecimientos que sirvan para satisfacer legítimas necesidades, tanto en la alimentación como en todo; mas, pasar una noche, una tarde sin hacer nada o haciendo mal, como lo es el jugar, esto, decimos, no es útil ni permitido al trabajador, cuando tanto tiene que hacer, cuando tanto tiene que reformar, con solo sus esfuerzos, sin que nadie más le auxilie en su obra regeneradora, en su titánica empresa».⁷⁹³

⁷⁹¹ Un exemple a Vilanova i la Geltrú: «oblígame a decir esto, el incremento que ha tomado el juego en esta villa; pues no falta sino que se juegue al azar en medio de las calles», *La Revista Social*, 385, 2/4/1880, p. 3; un altre per a Sabadell, a *Los Desheredados*, 206, 7/5/1886, p. 3.

⁷⁹² Em refereixo al fragment del discurs del ciutadà Pagès: «No desperdiciemos ni un rato de ocio, porque la holganza es reprochable; detestad los cafés y las bebidas, alejaos de la execrable pasión del juego...», a “Actas...”, *La Federación*, 29/6/1870, Supl. 7, pp. 13-14. No fou, tampoc, l’única menció del temps lliure que se sentí en aquelles sessions; els aplaudiments subscripiren les paraules finals del ciutadà Vergès, de Reus: «haya voluntad en todos para instruirse y no para entregarse a inútiles placeres, dedíquense dos horas a la instrucción, y si no se procuran estos medios nos estacionaremos en la idea sin poder pasar adelante», “Actas...”, *La Federación*, 23/6/1870, Supl. 3, p. 6.

⁷⁹³ “El juego”, *La Federación*, 127, pp. 1-2.

El joc era immoral perquè no era fruit de cap activitat útil ni produïa cap d'utilitat social:

«En general, todo juego está reñido con la moralidad: lo que se gana no es producto de un trabajo útil, ni mucho menos; y todo lo que se adquiere sin trabajar útilmente o es robo o es engaño. No hay manera moral y digna de adquirir, sino la en que se alcanza por medio de la creación de objetos útiles a la humanidad, y que además es debido al esfuerzo propio, esto es sin explotar a nadie. En el juego nada se produce. Por más que del bolsillo del uno al del otro se trasladen millones, la sociedad no alcanza con ello ningún resultado útil, nada de provechoso. Esta razón prueba que el juego está reñido con la moral.»⁷⁹⁴

L'home que jugava ho feia per la cobdícia de fer-se ric. L'obrer no havia de sentir aquesta ambició típicament burgesa d'acaparar luxes i comoditats. A més a més, l'obrer no podia posar en greu risc el diner imprescindible al pressupost familiar.

«Rechaza de tu cerebro la idea de hacerte rico, que este es mal de males; y dedícate a fomentar tu inteligencia y la de tu familia, y la de tus compañeros de trabajo, leyendo o aprendiendo o enseñando los derechos y los deberes del hombre; reúnete frecuentemente con tu familia y tus amigos para tan saludable objeto, y no vayas a las casas de juego; y así emplearás muy bien el tiempo, guiarás a tu familia, arraigarás las mejores inclinaciones a todos, te harás capaz más fácil y más profundamente la idea de regeneración y de emancipación social de la humanidad entera; y comprenderás la grande, colosal y trascendentalísima misión que tiene de cumplir el proletariado en el universo.»⁷⁹⁵

---

⁷⁹⁴ “El juego”, *La Revista Social*, 76, 30/1/1874, p. 301. Veure l'Apèndix 2E.

⁷⁹⁵ Id., p. 302. Més modestament, un altre article explicava simplement la utilitat d'estalviar el diner que es malgastava en una rifa: «Desde que no juego a la rifa me visto de la rifa», perquè «determiné poner en una alcancía (*guardiola*) todo el dinero que antes me gastaba en billetes de rifa y cada año me encuentro con un capital que al llegar al otoño me permite comprarme un vestido de invierno», “Meditaciones de un obrero”, *La Revista Social*, 75, 23/1/1874, p. 300.

Malgrat que els anarquistes més ascètics censuressin els cafès i les tavernes, i fins i tot tractessin de suprimir el cafè, el tabac i el vi,⁷⁹⁶ en realitat foren llocs molt freqüentats pels obrers, i s'han definit com a punts ideals de trobada dels nuclis anarco-comunistes.⁷⁹⁷ Si hem de fer cas a les dades aportades pel Dr. Griñan en una conferència a l'Ateneu Barcelonés, entre els anys 1874 i 1884 Barcelona tenia 460 «tabernas y botillerías», i 118 «cafés, horchaterías y cervecerías», llocs tots ells on es podia consumir alcohol.⁷⁹⁸ No sabem quantes d'aquestes tavernes eren les normalment freqüentades pels obrers, però en general la reprensió no anava dirigida al fet d'anar-hi sinó contra els obrers que bevien en excés,⁷⁹⁹ de la mateixa manera que criticaven als que jugaven a jocs d'atzar i, en general, a tots aquells que volien imitar els entreteniments de la burgesia, o anhelaven el seu model de vida. L'obrerisme opinava que tenia una moral pròpia molt més virtuosa i decent que la de la burgesia —ja hem vist que pensaven de la moral burgesa—, i no la podien malmetre copiant llurs defectes.

«El baile y el lujo son el disfraz de la lascivia; como los toros y diversiones por el estilo, la barbarie. La iglesia y sus rezos, la más vil de las prostituciones, porque comienza por la del pensamiento, para terminar siempre en la del cuerpo. No os podeis figurar, compañeros, el daño horrible que nos causa ese necio afán de parecernos a los burgueses (...).

Tenemos derecho, y muy superior al de ellos, para comer, vestir, alojarnos y disfrutar, en todos los sentidos y en todas partes, con la esplendidez, el decoro y la abundancia que merece el que todo lo elabora y produce. Tenemos derecho sí, para que todo lo bello y suntuoso; agradable

⁷⁹⁶ Litvak, Lily, *Musa libertaria*, Barcelona, 1981, p. 153.

⁷⁹⁷ Piqué i Padró, Jordi, "El món lúdic de l'obrer", dins "La cultura obrera a Catalunya a finals del segle XIX", Dossier, *L'Avenç*, 104, maig, 1987, pp. 30-34.

⁷⁹⁸ També parla d'altres llocs on es podia comprar alcohol, com «Droguerías y Ultramarinos», ja que el tema de la conferència era "El alcoholismo desde el punto de vista médico-social", Tipografía de los sucesores de N. Ramires y Cia., Barcelona, 1884. Per comparar, a Reus, per exemple, la segona ciutat de Catalunya a nivell demogràfic i una de les primeres a nivell industrial, tenia poc més de 100 tavernes i 50 cafès, segons explica Albert Arnavat. Segons aquest autor, «Les tavernes, l'alcohol i el joc semblen les principals diversions de les classes populars vuitcentistes. (...) La taverna, entesa per extensió com un element de sociabilitat popular, va tenir un paper fonamental. S'hi bevia, fumava, es jugava a cartes, a vegades s'hi menjava, s'hi parlava també, en un moment donat s'hi conspirava. En algunes, els vespres d'hivern s'hi podia reunir tota la família per escalfar-se. La taverna va ser però, sobretot, una forma de sortir d'una realitat opressora i sovint buida, una manera de fugir, amb l'ús de la droga culturalment permesa: l'acohol.» *Obrers a Reus. Classes populars urbanes sota la Restauració (1874-1881)*, Reus, 1993, p. 39.

⁷⁹⁹ «(...) si el embriagarse es un mal para el que lo hace, lo es mayor cuando es obrero el que adolece de este defecto», "La embriaguez", *La Revista Social*, 88, 24/7/1874, p. 349. Veure Apèndix 2G.

y útil sea nuestro y lo gocemos; pero hacemos muy mal, horriblemente mal en imitar la más pequeña cosa de los salvajes gustos y antisociales placeres con que se distinguen los explotadores».⁸⁰⁰

Naturalment, molts obrers freqüentaven el cafè o la taverna, i n'hi havia que no s'estaven de manifestar-ho. De fet era el lloc de sociabilitat obrera més freqüent, i els discursos criticant-ne l'assistència, vinguessin d'allà on vinguessin, no sempre eren ben rebuts.

El següent fragment constitueix una reivindicació del cafè, i una crítica de l'excessiu ascetisme utilitarista.

«Tal vez querrían que el obrero trabajase toda la semana y viviera los días festivos como un anacoreta. No es la primera vez que vemos echar en cara a los obreros la frecuentación de cafés y otros puntos de recreo, y vamos a justificarle plenamente poniendo de manifiesto la necesidad de que los frecuente.

El obrero vive en malos tugurios, pues nadie se ha ocupado hasta el presente de que sus viviendas reunieran, no ya ciertas comodidades necesarias para la vida de familia, sino ni aun las condiciones higiénicas indispensables para la vida animal.

Sale del trabajo, va a casa, no ve más que miseria por todas partes; la esposa se queja, los hijos lloran, ¿qué ha de hacer él, que después del trabajo necesita esparcir el ánimo y distraerse? ¿Quedarse en medio de aquel infierno que sin cesar le recuerda su mísera condición? Nosotros nos explicamos perfectamente que el obrero frecuente los cafés, donde por veinte y cinco céntimos se sienta en mullidos almohadones o en elegantes sillas, disfruta de buenas luces y se ve rodeado de un lujo que momentáneamente le hace olvidar su precaria suerte.

Si los burgueses, que tienen toda clase de comodidades en su casa, huyen de esta para ir a distraerse al café, ¿porqué no ha de hacerlo, y con más motivo, el obrero?»⁸⁰¹

⁸⁰⁰ *Los Desheredados*, 146, 13/3/1885, pp. 1-2.

⁸⁰¹ *El Productor*., 14, 16/2/1887, p.1.

ELS DIES PERDUTS

El moviment obrer anomenava dies perduts els diumenges i les festes religioses —que sumaven a l'any al voltant de 68 dies—,⁸⁰² les commemoracions patriòtiques —de les quals els anarquistes eren també acèrrims enemics—,⁸⁰³ i les festes majors.⁸⁰⁴ El motiu era que no es cobraven, la qual cosa era causa d'enuig contra la burgesia i les autoritats civils i religioses. Però de les festes anuals, la més vituperada pels anarquistes fou, sens dubte, la del Carnestoltes. Des del punt de vista utilitarista, es tractava d'una celebració del tot inútil; no se'n podia treure cap profit ni aprendre'n bones costums, i a més a més, era econòmicament impossible per a l'obrer:

«Estamos en plenas fiestas de Carnaval: días de broma, de bailes, de diversión y de bulla, para... el que tiene dinero. Para el infeliz obrero las antiquísimas diversiones del Carnaval no existen, no las conoce, no puede disfrutarlas, porque no tiene traje, ni tiempo, ni dinero para invertirlos en esas superfluidades. Cuando no tiene bastante para su casa y familia, nada extraño es que no pueda alquilar un traje, un coche, y con amigos ir a paseo, o con otras amigas concurrir a un espléndido baile.

⁸⁰² «Los domingos, días dedicados al descanso corporal, —y según la religión, consagrados al culto de Dios-Padre—, constituyen al año 52 días. Al culto religioso de Dios-hijo y del Espíritu Santo, —como son Navidad, Circuncisión, Reyes, Pasión y muerte, Resurrección, Ascensión, Corpus y Pentecostés,— comprenden 9 días. Al culto de la Virgen, —Nacimiento, Concepción, Purificación, Anunciación, Ascensión y Merced,— son 6 días. Al culto de los Santos: —San Juan, San Pedro, San Jaime, y otros santos y santas,— son 7 días. Total general al año de los días no laborables: 74 días. Mas, como quiera que algunas de esas fiestas coinciden a veces con los domingos, y para no pecar de exagerados, rebajaremos seis, del total hallado, y fijaremos los días perdidos con motivo de las fiestas de precepto, en 68 al año; sin contar tampoco las que a veces se hacen de carácter puro y exclusivamente cívico o político, ni otras de carácter local», a «Los ingresos del obrero I», *La Revista Social*, 117, 12/2/1875, p. 465.

⁸⁰³ «Las fiestas nacionales, solo deben celebrarlas los burgueses», es deia en un comentari sobre la festa del Dos de Maig a *La Revista Social*, 38, 2/5/1873, p. 150.

⁸⁰⁴ «Se celebró la fiesta mayor de Sabadell a principios del corriente, eterno carnaval de la mogigatocracia que anhelamos concluya para honra de la civilización. Omitiremos el relato de serenatas, bailes, pirotecnia y otras zarandajas con que por tres días ha entretenido a los obreros, que además de no cobrar jornal durante ellos, gastan, por fuerza, lo que no tienen; y señalaremos el carácter distintivo de las mencionadas funciones. Se ha jugado escandalosamente. Se han atravesado cantidades crecidas en blancas y negras, habiendo café que estableció el tapete en la primera mesa de entrada pública. Se han hecho venir de Barcelona y otros puntos gran número de prostitutas, habiendo local en que a la vez de servir estas desgraciadas, existían departamentos interiores para rendir culto a Citeres, Baco y Venus. ¡Es una gran moral, la moral religioso-conservadora! ¡Ah revolución, cuando vendrás a desinfectarnos de tanta inmundicia neo-católica, burguesa!», *Los Desheredados*, 115, 9/8/1884, p. 3.

Pero dejemos esas consideraciones, y veamos si el Carnaval tiene razón de ser. (...) ¿Es el Carnaval una costumbre digna de conservarse en nuestros tiempos?

No. De ninguna manera creemos que sea útil ni conveniente que el hombre y la mujer hagan tales simplezas impropias de un pueblo civilizado.

(...)

El Carnaval no es ninguna educación; en él nada se aprende, al paso que se derrocha salud y dinero que mucho cuesta de producir. Hay quien baila, come, bebe, juega y se prostituye en las máscaras hasta que está harto, o hasta que ha concluido el dinero.

(...)

El hombre ya debe estar harto de Carnaval. Hagamos de modo que un más perfecto grado de civilización acabe con estas fiestas grotescas de Carnestolendas, y que una instrucción más elevada y buena, haga al ser humano completamente digno, superior y grande.»⁸⁰⁵

El dies de Carnaval, com hem dit, eren dies de feina perduts per als obrers, que en algunes ocasions posteriorment es veien obligats a recuperar-los. Per això, l'arrambatge contra els obrers que hi participaven era d'allò més dur.

«Se dice que ha pasado el Carnaval, pero el Carnaval es perenne (...). Bailes, músicas, trajes carísimos, lluvia de dulces; y por otro lado juegos, disolución y francachelas (...).

Entretanto suspendieron las fábricas su movimiento, dando alguna paro forzoso de un día o medio a sus Trabajadores, para obligarlos después a que se recupere el tiempo perdido en diversion de los amos, con media hora diaria de aumento en la jornada. ¡Qué lástima de desunión e indiferencia por parte del obrero! ¡Qué dolor tan grande verle también mezclado en las liviandades y salvajes tradiciones de sus opresores, sin comprender que solo sirven de escarnio y mofa de los mismos!

(...)

Ah Trabajadores individualistas: ¡qué neciamente desperdiciáis el tiempo invertido en alegrar a los que os explotan, separándoos de vuestra honrada clase, y copiando, como los monos, las ridiculeces y hábitos de vuestros señores! Más valdría supiéseis leer y escribir bien; más valdría que

⁸⁰⁵ “El Carnaval”, *La Revista Social*, 116, 5/2/1875, p. 461. Veure l'Apèndix 2F.

enseñáseis a vuestra mujeres e hijos a huir de las depravaciones del lujo del juego y de la superstición». ⁸⁰⁶

Un altre setmanari obrer, després de fer un repàs històric del Carnaval, titllava aquesta festa pagana assimilada pels pobles cristians, de repugnant.

«Actualmente la burguesía, que ha abandonado las creencias del pasado y renunciado a las generosas aspiraciones que abrigaba antes de su triunfo, ávida de placer y deseosa de ahogar en el vicio la voz de la conciencia que le reprocha la explotación desenfadada de donde saca sus tesoros, se aturde en las modernas bacanales, se encenaga en el burdel, en el salón y en el palco de la ópera, y se complace en presentarse chocarreramente disfrazada en el paseo público deslizándose la calumnia y la injuria envuelta en epigramática broma.

Es la burguesía el último baluarte de tan antigua como repugnante costumbre.

El triunfo de las aspiraciones revolucionarias del proletariado acabará con esa farsa tradicional, porque no se concibe que en una sociedad de trabajadores libres, iguales y dignos puedan tener cabida las costumbres de los pueblos esclavos e ignorantes. Entre tanto los trabajadores ilustrados deben renunciar a tomar parte en esa repugnante locura, alejándose de ella sin ni siquiera autorizar con su presencia esa fiesta en que son protagonistas sus explotadores.» ⁸⁰⁷

Encara un darrer exemple d'una altra publicació. La llista d'adjectius i desqualificacions n'era similar, però com a novetat oferia alternatives d'esbarjo més útils i instructives per a aquells dies de bogeria i de despeses supèrflues.

«Días nefastos, decimos nosotros, en los que en muchas partes que se observa la broma asimismo se observa la demasía, la destemplanza y la inquina manifestadas en broma; y no pocas veces se ve la intolerancia, la inmoralidad, la indecencia y el poco respeto, involuntaria o premeditadamente provocadas, realizadas y manifestadas en público y en

⁸⁰⁶ *Los Desheredados*, 200, 26/3/1886, pp. 1-2.

⁸⁰⁷ "El Carnaval", *El Productor*, 18, 20/2/1887, p. 4.

privado. Además que se deprimen más aun los ya insuficientes medios que el salario permite a las clases proletarias.

(...)

Si los bailes carnavalescos en particular, y los demás en general, son y reportan gastos supérfluos, y que además de estos son aquellos de fatales consecuencias para la clase explotada, moral y económicamente considerado; ¿no fuera mejor y más provechoso que el gasto extraordinario, colectivamente considerado, se destinara o invirtiera en Escuelas, Certámenes, Veladas artísticas, literarias, vocales e instrumentales y en conferencias, donde todos los seres y sexos se pudieran instruir, aprender y educar, con recto criterio de la Justicia?»⁸⁰⁸

EL TEATRE

L'espectacle més popular i concorregut dels dies festius era el teatre. Els edificis dels teatres no simbolitzaven indrets desacostumats o estranys per als obrers, ja que eren també els llocs on, com veurem més endavant, acudien a escoltar mítings i actes propagandístics.⁸⁰⁹ El públic més popular que assistia a les representacions s'hi implicava de tal manera que podia acabar insultant i llançant objectes a l'actor que interpretava un paper especialment antipàtic. Junt als espectacles a preus populars de companyies dramàtiques comercials, els darrers anys del segle XIX proliferaren grups anarquistes que, afeccionats al teatre, organitzaven representacions complementades amb discursos ideològics, lectura de poemes, sessions musicals o col·loquis. La temàtica de les obres era sempre social i la finalitat era sobretot educativa.⁸¹⁰ Malgrat això, també s'ha dit que «no hi havia cap consum específicament obrer de teatre, i la premsa anarquista i la catalanista ressenyaren les mateixes obres, encara que ben sovint arribaren a conclusions diferents».⁸¹¹

⁸⁰⁸ “El Carnaval”, *El Proletario*, 2, 28/2/1890, p. 2.

⁸⁰⁹ Com s'explica també a Piqué, “El món lúdic...”, op. cit., p. 30.

⁸¹⁰ Vegeu Litvak, Lily, “Teatro anarquista catalan 1880-1910”, *Estreno*, 2, otoño, 1971, pp. 15-19.

⁸¹¹ Nagel, Klaus-Jürgen, “La cultura obrera i el fet nacional català al primer quart del segle XX”, dins *Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració (1875-1923)*, Manresa, 1992, pp. 303-307.

Potser perquè el teatre anarquista encara no estava prou desenvolupat, i per prevenir de la temàtica immoral i sensiblera del teatre més comercial, el discurs obrerista dels anys setanta el condemnà sense pal·liatius. Titllava l'art dramàtic d'espectacle decadent, i de tractar temàtiques sensibleres gens creïbles i menys raonables. Naturalment, tot lligat a la crítica utilitarista de la manca d'aprofitament del temps lliure, i a que no se n'aprenia res d'útil per a la vida real. La reforma del teatre era imprescindible introduint-hi la lògica i la ciència, en la recerca de solucions pràctiques als problemes reals de la societat.

«Es generalmente considerado el teatro como una diversión decente y honesta, y entre los trabajadores pasa por persona instruida y de buen gusto el que pudiendo disponer de una peseta el domingo y fiestas de precepto la gasta en una entrada general y hace el sacrificio de pasar cuatro horas cada semana en el *paraiso*. No es nuestro ánimo combatir ese pasatiempo; solamente con él enhorabuena los que disponen de dinero y paciencia para ello, si no ven otro medio más útil y agradable de emplear su tiempo, pero séanos permitido hacer algunas ligeras consideraciones sobre este asunto.

(...)

En efecto, cada día nos presentan nuestros poetas inmorales preceptos de moral, personajes inverosímiles, pasiones falsas y, como consecuencia, acciones y desenlaces absurdos;

(...)

Así vemos como disparatan sobre el amor, el ódio, la venganza, el honor, el patriotismo, etc., etc., sin reparar en la absoluta ineficacia de sus elucubraciones.

(...)

¿Qué es, pues, necesario para colocar el teatro en su verdadero terreno? Según nuestra pobre opinión, nada menos que la solución científica y práctica del problema social; es preciso que los poetas, en vez de buscar la inspiración en las ideas del pasado la busquen en las del porvenir».⁸¹²

En consonància amb aquella crítica anarquista, l'escriptor i crític Josep Yxart (1852-1895) s'estranyava de no recordar cap obra teatral on

⁸¹² «El teatro», *La Revista Social*, 95, 11/9/1874, p. 378. El text complet a l'Apèndix 2I.

l'obrer aparegués tal com era a la realitat. En el seu assaig sobre el teatre català, Yxart descrivia les peculiaritats del caràcter del català, «en qui predomina la raó i el sentit pràctic sobre la imaginació que abrillanta i l'abstracció que idealitza». Però després de fer una exhaustiva relació de tots els personatges estereotipats a les comèdies, —com ara la filla tendra i obedient; el vell i el pare, «los tipos més catalans: sensats, severs, fidels a la paraula, de cor franc, de ferma voluntat»; l'hereu i la pubilla orgullosos; «lo patriota indomable i altiu»; la dida, dona baronil que dominava el seu marit; fins a l'alcalde, l'estudiant, el capellà, «la criada desvergonyida; lo jove calavera (...), l'industrial enriquit a Cuba»—, trobava a faltar aquell tipus enraonat i pràctic que treballava a les fàbriques:

«No recordem (i ens estranya) una sola comèdia en que l'obrer de fàbrica, tal com és i com viu en les ciutats manufactureres, dongui l'espectacle de ses aspiracions i idees modernes i vinga a ocupar un lloc en la galeria al costat de les demás classes, com protagonista de l'acció (...).

Canta, enlairat, festejat, com fill del treball modern, com representació de l'indústria, convertit en classe a part i distinta, sols en lo teatre deixa de sortir, sense que altra explicació puga donar-se que sa evident relació amb assumptos i matèries delicadíssimes, que sols han sigut objecte del melodrama fins avui, i encara del melodrama vergonyant.»⁸¹³

No podem pas deixar d'anotar que, malgrat les opinions anarquistes, el circ fou un altre espectacle que va atreure l'atenció de la classe popular a les darreries del segle XIX. La inauguració del Teatro Circo Español al Paral·lel, l'any 1897, és la millor prova d'aquella bona recepció.

Ni tampoc que al tombant de segle la sarsuela, l'anomenat «genero chico» acabà convertint-se en «l'espectacle rei a Catalunya».⁸¹⁴

---

⁸¹³ Yxart, Josep, "Teatre català. Ensaig històric-crític", dins *Entorn de la literatura catalana de la Restauració*, Barcelona, 1985, pp. 45-93.

⁸¹⁴ Marfany, *La cultura...*, op. cit., p. 313.

LES FESTES ANARQUISTES

Els anarquistes promogueren la celebració de vetllades literàries, «meetings» i conferències als Ateneus,⁸¹⁵ teatres, o als locals dels sindicats. Tenien l'objectiu útil d'adoctrinar el poble en els ideals anarquistes, suscitar la solidaritat i la unió dels treballadors, i també es llegien discursos de tot tipus, com ara de ciència, d'art, d'educació, d'història, del futur de la societat, del treball, de les dones, etc. Els locals solien engalanar-se amb quadres de personatges socialistes famosos, banderes i pendons, o altres guarniments com els que presentava el teatre Cervantes, de Sabadell, en un «meeting anarquista», l'escenari del qual estava «decorado con banderas rojas y negras y un paisaje de vistosísimo efecto». A mitja vetllada i al final solien fer-se actuacions musicals o es recitaven poesies, «para dar descanso a los oradores y solaz a la concurrencia».⁸¹⁶ En una vetllada a l'Ateneu Obrer de Terrassa, per exemple,

«Terminó la fiesta obrera con el recitado de nuestra poesía [de José López Montenegro] del 18 de marzo "Ecos del calabozo" que el niño de 8 años José Paloma pronunció con acierto y admirable corrección, siendo frenéticamente aplaudido por la numerosa concurrencia, en especial cuando, con una virilidad ajena a sus infantiles años, proclamó la necesidad de la jornada de las 8 horas y que no vayan al taller sus tiernos compañeros.»⁸¹⁷

Per a fer-les més agradables, sobretot a l'estiu, algun cop es proposà de traslladar les conferències al camp, on tota la família hi pogués combinar distracció amb doctrina, tal com ho feien en altres llocs:

⁸¹⁵ Els Ateneus o «Círculos» normalment gaudien de biblioteca i subscripció a periòdics obreristes. L'objectiu d'aquests centres era sempre doble: «que a la vez les sirve de expansión y recreo, sea también de instrucción mútua». Les conferències servien «para lograr que todos los obreros de la población se instruyan y vean cual es el camino que han de emprender para lograr su emancipación tanto intelectual como económica», a *La Federación Igualadina*, 13, 4/5/1883, pp. 2-3. Com ha dit Pere Anguera, als Ateneus «es buscava la creació d'una consciència cívica». Foren també «un moviment plural», ja que hi participaren activament les classes mitjes i les populars, i tot plegat, amb el mecenatge de les altes. "Els ateneus", dins *Història, política, societat...*, vol. 7, op. cit., pp. 220-221.

⁸¹⁶ Para «allegar recursos y excitar la solidaridad obrera en favor de 75 huelguistas de las clases de rodateras y tejedores mecánicos existentes en Martín de Provencals», *Los Desheredados*, 223, 3/9/1886, p. 1.

⁸¹⁷ *Los Desheredados*, 195, 19/2/1886, p. 3.

«En Suiza e Inglaterra, se organizan, durante el verano, fiestas campestres, en que toman parte las mujeres y los niños (...) ¿Por qué la Internacional en España no toma la iniciativa de semejantes fiestas? (...) Nosotros iríamos al campo a solemnizar los grandes aniversarios del proletariado y olvidar nuestros padecimientos y nuestras desgracias en estas fiestas fraternales, donde todas las familias proletarias formarían lazos que estrechamente deben unirnos. Durante el invierno, podríamos dar bailes, y en los intermedios de la alegre danza, los oradores desenvolverían las doctrinas y enunciarían las verdades de la Internacional. En una fiesta parecida celebrese en Londres el nacimiento de nuestra grande Asociación. Nosotros, que reclamamos todos los goces para todos los seres humanos, mostremos al mundo que sabemos divertirnos también, y como no somos egoistas, queremos la dicha de las mujeres y de los niños. Una fiesta de la Internacional haría por la propaganda tanto como la famosa discusión de las Cortes.»⁸¹⁸

L'any 1885 tingué lloc la que s'anomenà gran festa major del proletariat: el Primer Certamen Socialista, organitzat pel Centre d'Amics de Reus,⁸¹⁹ el qual tingué successor en el Certamen Socialista de Barcelona, celebrat quatre anys més tard.⁸²⁰ Van ser organitzats amb la idea de que la comunitat proletària donés mostra de llurs inquietuds, idees i aspiracions de futur presentant treballs a concurs sobre diferents aspectes de la qüestió social. Com podem suposar, les preferències del jurat del primer Certamen anaren adreçades a premiar la utilitat dels treballs, es a dir, valorarien aquells que reunissin major nombre de dades i més claredat en esponar-les, i només després es mirarien l'estil de l'autor: «las condiciones literarias se apreciarán en segundo término». Amb el mateix criteri pràctic, a la Memòria del Jurat del II Certamen es declarava que:

⁸¹⁸ Es refereix al debat que portà al govern de Sagasta a declarar il·legal la Internacional. “Las fiestas de la Internacional”, *La Federación*, 127, 21/1/1872, p. 3.

⁸¹⁹ Convocatoria, temes i premis a *Los Desheredados*, 129, 15/11/1884, pp. 3-4; també a *La Federación Igualadina*, 93, 14/11/1884, pp. 1-3. Tots els treballs premiats es recolliren posteriorment en el llibre ja citat anteriorment: *Primer certamen socialista (1885)*, Reus, Centro de Amigos de Reus, 1885. El veredict del jurat també va ser publicat a *Los Desheredados*, 162, 10/7/1885, p. 4; la descripció de la manifestació i festa final al Teatre Principal, a *Los Desheredados*, 164, 24/7/1885, p. 1.

⁸²⁰ La Convocatòria amb els temes proposats pot consultar-se a *El Productor*, 156, 9/8/1889. El llibre on es recolliren totes les obres premiades portava el títol de *¡HONOR A LOS MARTIRES DE CHICAGO! Segundo Certamen Socialista (1889)*, que fou editat a Barcelona, Establ. Tipográfico “La Academia”, 1890.

«Muchos certámenes se celebran en la región española, especialmente en esta comarca, sin que uno solo tenga interés social, si no son inútiles y aun perniciosos. Excepción hecha de algún congreso científico, llámase generalmente a concurso para glosar la Patria, la Fe y el Amor, sentimientos que pertenecen a otras épocas (...).

Podráse producir, a fuerza de ingenio, una obra bella, pero no se producirá una obra útil, progresiva. Por esto nosotros ofrecemos en este Certamen cierta indisputable originalidad. No venimos nosotros aquí a perder el tiempo (...); venimos aquí, en este edificio comunal, a proclamar los derechos naturales de todo ser racional; a proclamar nuestra emancipación, la emancipación humana, que hasta en esto hemos de ser generosos; puesto que no sólo queremos nuestro bienestar, sino el de todas las clases, de la sociedad entera, para que nunca más la sociedad sea una guarida de bandidos, sino de hermanos.»⁸²¹

Les idees de l'últim paràgraf podríem resumir-les en dues paraules: utilitat i justícia, paraules essencials de l'utilitarisme.

LA MISSIÓ UTILITÀRIA DE L'ART

Segons els internacionalistes, l'art havia de combinar dues vessants, la intel·lectual i la sensible; ambdues tenien la missió de representar, de la manera més real possible, tot allò que només fora útil i conforme a les regles morals i socials. La sensibilitat sola, sense la raó, no ho podia fer, ben al contrari:

«Si el hombre va al vicio y a veces hasta al crimen, conducido es a él por la belleza, y de seguro que no habría tantos supersticiosos ni tantos corrompidos, si el misticismo y la corrupción no hubieran sido envueltos por los artistas con el manto de la poesía. Así el arte deberá tener la forma verdadera, real o natural, y la idea justa, que tienda a la destrucción de todo lo inútil o perjudicial, o a la sublimación de todo lo útil y lo equitativo. Así se obtendrá un arte puramente humano, un arte crítico, un arte que sea a la injusticia lo que el hierro candente a la llaga gangrenada, un arte libre de los

---

⁸²¹ *El Productor*, 172, 22/11/1889. Tot el número està dedicat a la descripció de la festa, la presentació dels treballs, i proclamació dels premiats.

preceptos de la academia, un arte, en fin, joven, robusto y revolucionario que, teniendo por fondo ideas revolucionarias, las expresará por medio de formas reales adquiridas por una concienzuda observación de la Naturaleza exterior...»⁸²²

Supressió d'allò inútil i perjudicial i enaltiment de tot allò útil i equitatiu, aquesta era la finalitat de l'art. Perquè l'art no era únicament contemplació, o admiració de la natura com a obra de Deu, sinó acció dirigida a una finalitat i objectiu útil a la humanitat. La Terra i la natura havien d'estar subordinades a la voluntat i al treball de l'home, es deia en un altre article, i només un cop aconseguida la funció útil d'una creació qualsevol venia, en segon lloc, el complement de la bellesa. Aquest era l'origen de l'art.

«Desmontar, cultivar la tierra, irrigarla, poner diques a los torrentes, canalizar los rios, contener, tunelizar los mares, re[ ] el globo en todos los sentidos, allanarlo, cavarlo, nivelarlo... el hombre hace todo eso gracias a su genio industrial. Hace más, aun; después de haber continuado, utilizado, la obra de la Naturaleza, la embellece, la endulza, la armoniza, la ensalza. Esto es lo que da origen a lo que se ha convenido llamar al Arte.

El Arte, pues, no tiene solo por misión copiar, imitar o utilizar la Naturaleza; sino también ornarla, humanizarla y glorificarla, de tal suerte, que el hombre, colocado en frente de una producción artística, reciba una impresión de dignidad y de grandeza que le diga: ama esto, evita aquello, no porque sea bello o feo, —lo bello y lo feo es igualmente dominio del Arte—, sino porque es útil u hostil a tu desarrollo físico, intelectual y moral!».⁸²³

L'art, finalitzava el mateix article, tenia una missió utilitarista: la de guiar a l'home cap al bé i la justícia, i apartar-lo de la injustícia.

«¿Cual es el objeto del Arte? El de despertar y hasta hacer nacer y fortificar sentimientos elevados en el corazón del pueblo, manifestándole su dignidad, mejorando su condición, y guiándoles hacia el bien, haciéndole amar y sentir lo que es justo, y rechazar lo que no lo sea.

⁸²² “El arte en la Revolución”, *La Federación*, 144, 19/5/1872, p. 1.

⁸²³ “El Arte”, *La Revista Social*, 81, 5/6/1874, p. 321. Veure l'Apèndix 2H.

Esta definición da igualmente gran fuerza a las ideas modernas, que tienen también por objeto suprimir lo injusto, concluir con el malestar involuntario y establecer la equidad de condiciones; que es lo único que puede permitir al Arte desarrollarse en el sentido del *Progreso*, y conformemente a su verdadero origen.

La conclusión lógica de lo que precede es que el Arte emancipa y civiliza los pueblos; y que sus discípulos, los verdaderos artistas, deben ser reformistas y edificadores, so pena de faltar a su misión.»⁸²⁴

Una altra de les manifestacions artístiques més importants necessitada de reforma era la literatura. La poesia, i en general qualsevol manifestació literària en vers i prosa, havia d'anar adreçada a la formació dels ciutadans, a ensinistrar-los en les seves conveniències. Prou de perdre el temps en sentimentalismes i fantasies romàntiques, prou de superfluitats líriques, ja que com en el cas del teatre, no era això el que feia falta: la humanitat necessitava veritats científiques i justícia social.

A continuació inserim una ressenya de *La Revista Social* amb motiu de presentar elogiosament el llibre de poesia titulat *Algo*, que acabava de publicar el «joven y estudioso ciudadano», de nom Joaquim Maria Bartrina:

«El mundo ya está harto de poesías insulsas enalteciendo fantasmagorías, y que divorciadas de la ciencia, son buenas para llenar de viento la cabeza y pervertir el corazón. Hoy es ya preciso que se diga en prosa y se cante en verso la verdad, y se defienda la justicia, con claridad, sin ambages. Preciso es que al pueblo se le diga lo que le conviene y a la sociedad lo que ha de hacerse, con pocas palabras.

Es incalculable el daño que han producido al progreso humano tanta poesía y tanta prosa insulsa como corre por estos desarreglados mundos, que pasando no obstante por bonitos períodos retóricos, y cumpliendo con todos los preceptos gramaticales, se sale sin saber lo que se quiere decir, ni lo que se dice. Menos retóricas y mas verdades; esto conviene.

Los versos de Bartrina los vemos encaminados a la propagación de las ideas positivas. ¡Mucho hay que escribir para desvanecer los perniciosos efectos de tantas poesías *bonitas*, pero *muy malas*, que se han impreso no

---

⁸²⁴ Id., *id.*

para servir a la humanidad, sino para ganar dinero y recibir los aplausos de los reaccionarios.»⁸²⁵

En definitiva, el principi utilitarista en matèria d'art fou una norma ètica i estètica que arribà intacta fins a final de segle. L'any 1895, la revista *Ciencia Social* la defensava com si fos el primer dia:

«Pero llegamos a un tiempo en la lucha por la vida empieza a hacernos distinguir lo pernicioso de lo útil; y como no siempre lo bello es bueno, bien haríamos, venciendo escrúpulos artísticos que huelen a rancio, en derribar lo vetusto y carcomido para reemplazarlo por lo útil.»⁸²⁶

Per a finalitzar aquest capítol dedicat a les hores d'oci i a la creació, farem referència a una exposició de manualitats femenines. Es tractava d'un concurs de labors que fou organitzat per la Asociación del Fomento de la Producción Nacional. Un cop exposades les puntes, els brodats i altres treballs a competició, i abans de fer-se pública la decisió del jurat, el redactor de *La Revista Social* no s'estava de fer-ne unes quantes consideracions conformes amb el punt de vista utilitarista:

«En efecto, diferencia notable hay, en igualdad de trabajos, entre los que son hechos por humildes jóvenes, faltos de recursos pecuniarios, y los efectuados por señoritas completamente desocupadas, poseyendo medios para no escasear ningún gasto, y teniendo a la vez una dirección inteligente, por costosa que sea.

Nuestra predilección al visitar este concurso fue hacia los objetos de pura utilidad; hacia los objetos que reunían las circunstancias de útiles y de hermosos a la par. El esplendor de los objetos de puro lujo, no prueban en general ni mayor mérito ni más inteligencia en sus autoras; y atendiendo los

---

⁸²⁵ *La Revista Social*, 110, 25/12/1874, p. 438. L'article anava dedicat a la poesia del "joven y estudioso ciudadano J.M. Bartrina", qui acabava de publicar l'opuscle *Algo*, els versos del qual "los vemos encaminados a la propagación de las ideas positivas". D'entre les poesies extractades la primera deia així: "¿Quién sabe ¡oh ciencia ignota!/cuántos mundos encierra cada gota/de la sangre que corre por mis venas!/Tal vez cuanto en el cielo contemplamos/junto con el planeta que habitamos/tan solo un poro llena/de un grano microscópico de arena/del fondo de los mares de otro mundo,/que se agita a su vez en lo profundo/de un átomo de polvo de granito/de otro mundo... y así hasta el infinito..."

⁸²⁶ Citat a Glöckner, Wolfgang Karl, "Sean mis versos bombas que estallen a los pies del ídolo. La poesía como forma de acción directa», dins de Hofmann, B. (ed.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, 1995, pp. 129-137.

poderosos medios de que puede echar mano la riqueza, más defectos tenían los objetos ricos que los humildes. (...)

El trabajo que merece más estímulo y más aprecio es el *útil*, “aquel cuyo conocimiento nunca sobra, que es –según *La Crónica*- para muchísimas mujeres imprescindible, y que en el vaivén de la vida moderna, ninguno debe imprudentemente desconocer”.

Dícese en pro del trabajo lujoso, que así las señoritas adquieren hábitos de trabajo. Mejor es adquirir hábitos de trabajo, sobre cosas útiles, hermosas y variadas... Había, por ejemplo, en la Exposición trabajos de *frivolité* que representaban el trabajo de medio año. ¡Pasar medio año haciendo cada día lo mismo; siempre un punto igual; para producir al fin un solo objeto y un dibujo dado!... ¡Esto es monstruoso! ¡Esto es derrochar el tiempo, el dinero, la paciencia, la vista y la inteligencia!...»⁸²⁷

---

⁸²⁷ “Labores femeniles”, *La Revista Social*, 116, 5/2/1875, p. 461. Veure Apèndix 2J.

CAPÍTOL VIII

OBRRERISME I CATALANISME

LA PÀTRIA DELS ANARQUISTES

Malgrat recents esforços per a avançar i estendre el primer catalanisme a totes les classes de la societat,⁸²⁸ no podem parlar de catalanisme entre els obrers seguidors de la primera onada internacionalista al principat: no ens ho permet la lectura dels diaris anarquistes més importants del moment. No es pot parlar, com s'ha fet, del catalanisme de *La Federación* ni d'«indicis ben clars de la preocupació dels obrers anarquistes pel ressorgir de Catalunya».⁸²⁹ No era aquesta la preocupació de l'obrer del qual venim repassant el seu pensament utilitarista. I no és que hi hagi referències vagues i de interpretació incerta respecte al catalanisme en aquesta publicació, o escrits diversos a favor i en contra del patriotisme que poguessin confondre'ns a l'hora de valorar quin pes tenia la idea de pàtria entre els responsables del periòdic; és que quan hi apareix algun article, i n'hi ha uns quants, aquests són, d'acord amb l'ideari anarquista, expressament bel·ligerants contra tot allò que s'acosti al concepte burgès de pàtria. Per als anarquistes catalans la organització de la

---

⁸²⁸ Com es fa a Termes, Josep, *Història del catalanisme fins al 1923*, Barcelona, 2000, i també a Termes, Josep, i Colomines, Agustí, *Patriotes i resistents. Història del primer catalanisme*, Barcelona, 2003, on es diu, per exemple, que «abans de l'aposta catalanista de la burgesia ja existia un catalanisme d'arrel popular i ideològicament d'esquerres, sostingut per la catalanitat de les classes populars que, al contrari del que feia la burgesia, parlaven amb normalitat i espontàniament la llengua del país», pp. 20-21.

⁸²⁹ Termes, *Història del catalanisme...*, p. 231.

societat en la qual vivien era funesta, entre altres molts defectes perquè «Hemos visto al hombre embrutecido por esas salvajes pasiones como el patriotismo, la guerra, la codicia, etc.»⁸³⁰

Que l'obrer del principat parlava català és un fet incontestable del qual tenim prou proves de tot tipus, entre les quals els malnoms o àlies pels quals eren conegudes les persones i també els llocs. Així, tot sovint, quan els corresponsals de *La Revista Social* donaven a conèixer algun fet esdevingut a la seva localitat, i volien que tothom n'identifiqués els protagonistes, el sobrenom en català hi era sempre present.⁸³¹ Ara bé, pel sol fet d'enraonar català no ha d'inferir-se una voluntat d'afirmació catalanista del poble, sinó un fet espontani i natural. Parlaven la llengua que tenien com a pròpia sense més intenció que fer-se entendre. I quan l'obrerisme criticava la ideologia burgesa, un dels conceptes més odiats era el de pàtria. Repassem-ho.

El concepte de pàtria, tal com l'entenia el nacionalisme liberal, fou repetidament condemnat pels anarquistes acusat de ser l'origen de totes les guerres, l'explotació, el domini i les agressions entre els pobles. El sentit patriòtic de la burgesia era tot el contrari de l'esperit de fraternitat universal que els anarquistes desitjaven per a la societat del futur. No obstant això, s'ha de dir que, si bé per als internacionals no hi havia fronteres ni estrangers, ja que tots els treballadors del món eren germans i la humanitat sencera era la pàtria, sí que acceptaren i explicaren un altre fet evident i palpable: el sentiment de simpatia solidària, d'estima i bon veïnatge vers els més propers. Aquest sentiment més extens que l'estrictament familiar, que comprenia les relacions que hom podia tenir amb la gent del poble o dels voltants, era el vertader patriotisme primigeni i natural, un sentiment lògic i espontani, anterior a qualsevol discurs ideològic. Així ho indicà Bakunin, qui veia aparèixer aquesta pàtria natural en les primeres llums de l'alba de la història fruit d'un instint de pertinença gairebé animal, i per tant lliure d'interessos econòmics, religiosos o polítics. Exposada ben aviat a les planes de *La Federación*, la doctrina bakuniniana sobre el patriotisme marcarà l'opinió dels primers anarquistes catalans:

⁸³⁰ «La reorganización social», *La Federación*, 97, 25/6/1871.

⁸³¹ Dos exemples a l'atzar: «En San Andrés de Palomar se ha declarado huelga en la fábrica de los señores Puig y Basté (a) Can Gana»; o «...el fabricante Miguel Font (a) *Rutllat*, ha rebajado dos pesetas...», a *La Revista Social*, 56, 5/9/1873, p. 222, i 240, 22/6/1877, p. 3, respectivament.

«...el patriotismo natural, instintivo, mezquino y restringido por esencia, y reducido a un hábito colectivo de pura localidad ha sido desde los albores de la historia profundamente modificado, desnaturalizado y disminuido por la sucesiva formación de los Estados políticos (...).

En efecto, el patriotismo, como sentimiento puramente natural, es decir, producido por la vida realmente solidaria de una colectividad, y aun poco o nada debilitado por la reflexión o por el influjo de los intereses económicos y políticos, como también por el de las abstracciones religiosas; ese patriotismo, animal de todo punto, o a lo menos en gran parte, solo puede abarcar un campo muy reducido: una tribu, un municipio, una aldea. En el origen de la historia, al igual que hoy en los países salvajes, no existía la nación, ni la lengua, ni el culto nacionales. No existía, pues, la patria en el sentido político de esta palabra. Cada pequeña localidad, cada aduar tenía su lengua especial, su Dios, su sacerdote o su brujo, y no era otra cosa que una familia multiplicada, ensanchada, que se iba afirmando con el tiempo, y que, en guerra con todas las demás tribus, negaba con su existencia todo el resto de la humanidad, [era] el patriotismo natural en su enérgica y cruda sencillez. Encuéntrase todavía en alguno que otro país civilizado de Europa restos de esa clase de patriotismo. En Italia, por ejemplo, sobre todo en las provincias meridionales, en que la configuración del suelo, las montañas y el mar, crean una barrera entre los valles, los pueblos y las ciudades, separándolos, aislándolos y convirtiéndolos casi en extranjeros unos de otros, es donde particularmente se observa aquel fenómeno. Proudhon en su folleto sobre la unidad italiana, observó con mucha razón que tal unidad no era más que una idea, una pasión exclusiva de la clase media y de ningún modo popular;

(...)

En la misma Suiza, sobre todo en los cantones primitivos, ¿no vemos acaso con bastante frecuencia luchar el patriotismo local contra el cantonal, y este contra el político o sea nacional de la confederación entera? Concluiré, en resumen, que el patriotismo, como sentimiento natural, siendo en su esencia y en su realidad un sentimiento localizado, es un obstáculo serio para la formación de los Estados; y que estos y la civilización que los acompaña no han podido constituirse sino sobre la destrucción absoluta o considerable de aquella pasión animal».⁸³²

---

⁸³² “Carta séptima, A los individuos de la Asociación internacional de trabajadores de Locle y de Chaux-de-Fonds”, *La Federación*, 14, 31/10/1869, p. 2. La càrrega contra el patriotisme pròpiament burgès,

Bakunin acceptava, doncs, un primitiu sentiment de patriotisme natural, una espècie de «familia multiplicada», ja desaparegut, però que, per condicions geogràfiques especials, encara es podia apreciar en algun lloc d'Itàlia. Fora d'aquests casos, el patriotisme burgès «por ser la negación de la igualdad y solidaridad humanas, es un hábito pésimo, mezquino y funesto».⁸³³ A redós de les cartes del líder rus aparegueren a *La Federación* un seguit d'articles al voltant de la qüestió del patriotisme amb voluntat d'adoctrinament:

«Nosotros, que pudiera decirse que no tenemos patria, en el sentido más general de la palabra (...) consideramos el espíritu de patria, en virtud de lo que llevamos dicho, tan estúpido y absurdo y ocasionado a desastres como el espíritu religioso».⁸³⁴

En el número següent es deia que «La patria del hombre es la tierra, su familia la humanidad».⁸³⁵ I un mes després, el dia de Nadal, s'hi explicava «el programa de la Asociación Internacional de los Trabajadores» on quedava establert

«Que la emancipación de los trabajadores no es un problema simplemente local o nacional, que es eminentemente internacional, de lo cual resulta que toda política de la asociación no puede ser sino política internacional, con exclusión absoluta de todas las vanidades patrióticas y siempre interesadas de los burgueses, de toda política exclusivamente nacional. La patria del obrero, miembro de la Internacional, es desde hoy la gran federación de los trabajadores del mundo entero, en lucha contra el capital burges. Para el trabajador no puede haber ya otros compatriotas y hermanos que los trabajadores, sea cual fuere su nacionalidad; ni puede haber otros extranjeros que los burgueses, a no ser que estos rompiendo

---

Bakunin la feu a la “Carta octava”, en el número següent, la qual començava així: “Después de haber considerado el patriotismo desde el punto de vista natural, y demostrado que por un lado es un sentimiento propiamente bestial, puesto que es común a todas las especies animales, y por otro es esencialmente local, puesto que solo puede abarcar el estrecho campo donde pasa la vida el hombre incivilizado; voy a emprender el análisis del patriotismo exclusivamente humano, del patriotismo económico, político y religioso”, 15, 7/11/1869, p. 1.

⁸³³ “Carta séptima...”, *Id.*, id.

⁸³⁴ *La Federación*, 16, 14/11/1869, p. 3.

⁸³⁵ *Id.*, 17, 21/11/1869, p. 1.

toda solidaridad con el mundo burgés, quieran abrazar francamente la causa del trabajo contra el capital. Tal es el programa de la Asociación Internacional de los Trabajadores. La igualdad es su objeto; y la organización patriótica de las fuerzas obreras, la unificación del proletariado en el mundo entero, a través de las fronteras de los Estados, y sobre las ruinas de todas las ruindades patrióticas y nacionales; he ahí su arma, su grande, su única política con exclusión de cualquier otra.»⁸³⁶

A partir d'aquí, i fins al darrer número del periòdic, la teoria quedarà fixada i ja no s'hi pot trobar altre cosa que diferències d'èmfasi en els escrits contra el patriotisme, algun dels quals, per cert, ple de sorollosa intensitat:

«¿Con qué poderoso talisman se arrastra a tantos miles de hombres contra sus propios hermanos, en perjuicio de sus intereses y en defensa de sus tiranos? Con el grito sagrado de la patria. Pues ¡¡¡maldita sea la patria!!! ¡¡Cien mil veces sea maldita esa preocupación!!...»⁸³⁷

I també hi trobarem la simple però contundent negació del fet. El patriotisme com una invenció dels ociosos, dels inútils.

«No hay eso que se llama patriotismo; es una indigna farsa inventada por los holgazanes. ¿Qué patriotismo es ese que aparenta esponer su vida por la patria, y el corazón está corrompido? ¿Qué abnegación hay en esos hombres si jamas han hecho ningún bien, ningún sacrificio, ninguna caridad al género humano? El patriotismo es una mentira, y si no es una mentira, es una superstición que debe combatirse.»⁸³⁸

Joan-Lluís Marfany ha explicat que durant els anys setanta del vuit-cents, quan els redactors de *La Renaixença* parlaven de nació es referien a Espanya,⁸³⁹ i Pere Anguera ha recordat que quan els jocfloralistes i els historiadors catalans de les gestes medievals dels Jaumes i dels Berenguers

⁸³⁶ *Id.*, 22, 25/12/1869, p. 1.

⁸³⁷ *Id.*, 51, 7/8/1870, p. 2-3. Un exemple més relaxat en el poema anomenat "El Patriotismo", de l'autor o autora "PP" (Petronila Pellicer?), la darrera estrofa del qual deia: "Aclamad como patria el orbe entero/ y vereis todo el mal ya destruido:/ al mundo en la igualdad constituido,/ y al hombre pensador y no guerrero.", *La Federación*, 82, 12/3/1871, p. 4

⁸³⁸ "Pensamientos diabólicos", *Id.*, 104, 13/8/1871, p. 3-4.

⁸³⁹ *La cultura del catalanisme*, Barcelona, 1995, p. 24 i ss.

es referien a Catalunya «siempre se reivindicaba una Cataluña española, aunque libre de las castellanizaciones impuestas».⁸⁴⁰ De la mateixa manera, quan els redactors anarquistes de *La Federación* en algun cas excepcional tractaren d'assumpes «puramente nacionales», o havien d'utilitzar el mot pàtria a la manera de la burgesia, no tenien cap dubte de que la pàtria a que es referien era Espanya. Així succeí davant la imminent arribada d'Amadeu I:

«Siendo internacionales, nos deja muy fríos lo que a todos los demás adversarios del rey italiano exaspera, el ser extranjero. Para nosotros no hay extranjeros en este valle de lágrimas, todos los seres humanos son nuestros hermanos. Por lo tanto, lo mismo nos da, si el rey nos viene de Italia, o de China, de Logroño, o de Sevilla, y hasta si hubiese nacido en Reus no le profesaríamos por esto menos odio, ni lo estimaríamos más. Nosotros los obreros podemos muy bien calificar de extranjeros en el sentido de opresores, tiranos, a todos los que viven de nuestros sudores; y así veremos que hay muchos extranjeros en el mundo, y hasta en nuestra patria, la España...»⁸⁴¹

Però la situació més normal era que blasmessin contra el significat de la idea de pàtria, com passava cada any amb motiu de la festa del Dos de Maig. Aleshores, el periòdic inseria un manifest dirigit als treballadors de Madrid per a que no celebressin la festa patriòtica, ja que

«la idea de patria es una idea mezquina, indigna de la robusta inteligencia de la clase trabajadora. ¡La patria! La patria del obrero es el taller, el taller de los hijos del trabajo es el mundo entero...»⁸⁴²

⁸⁴⁰ “Nacionalismo e historiografía en Cataluña”, dins de Carlos Forcadell (ed.), *Nacionalismo e historia*, Zaragoza, 1998. Sobre els Jocs Florals restaurats vegeu encara el clàssic i excel·lent llibre de Rafael Tasis, *Els Jocs Florals de Barcelona en l'evolució del pensament de Catalunya (1859-1958)*. Premi Patxot als Jocs Florals de la Llengua Catalana de 1959, Barcelona, 1997.

⁸⁴¹ “La Internacional y el rey extranjero”, *La Federación*, 68, 4/12/1870, p. 1. Per a Josep Roca i Galès, obrer més moderat, tampoc no hi cabia cap dubte: “...Nuestra patria, o mejor dicho España, es la nación...”, deia en el mateix periòdic uns mesos abans dintre de la sèrie d'articles titulats “Estudios sobre economía social, I”, 35, 27/3/1870, p.2.

⁸⁴² *La Federación*, 41, 15/5/1870, p. 4. Veiem repetida la proclama any rera any: núms. 89, 30/4/1871, p. 1; 142, 5/5/1872, p. 2; 194, 3/5/1873, p. 2. Ens estem centrant en *La Federación*, però tot el que diem pot fer-se servir per a l'altre gran periòdic obrer dels anys setanta, *La Revista Social*. Llegim, per exemple, el fragment d'un article que aquest setmanari publicà criticant el lema que exhibia un altre periòdic, *El Mataronés*, que deia «Todo por Mataró», i «Todo para Mataró». El redactor de *La Revista Social* el considerava un lema patriòtic, amb la qual cosa «Si se siguiese esta divisa al pie de la letra, cada ciudad, cada pueblo, sería un pequeño imperio absoluto. El excesivo amor propio de un pueblo trae consigo el

LA LLENGUA ESCRITA

La Federación era redactada en castellà, com hem vist, però quan fou útil als interessos obrers es publicà algun article en català; això succeí amb quatre articles en forma de cartes enviades per «Un pagès de la Seu», el qual, segons explicava a la primera, era un antic burgès, fill segon, que havia quedat sense res i ara era jornalero.⁸⁴³ Les seves reflexions es dirigien significativament contra la propietat i l'herència.⁸⁴⁴ A la Carta segona, referint-se a «L'obrer i lo Capital», repetia la consigna ja coneguda:

«Es necesari que'ls obrers de todas las naciones, de tots los pobles y localitats s'uneixin en un sol cos, porque quant arribi aqueix dia tan desitjat, pujan a la una cambiar aqueix estat social que tants perjudicis causa no sols al proletariat que ho coneix, si que hasta, si anem a mirar, a la clase mitja que participa dels obrers y del capitalista, al mateix temps es la que menos coneix lo mal que reporta del present estat social...»⁸⁴⁵

Realment les cartes del pagès constituïren una excepció lingüística a *La Federación*. Precisament, uns mesos més tard, el periòdic internacionalista encitava una polèmica política contra el setmanari català republicà *La Campana de Gràcia*, i les paraules finals d'aquell deixaven clara quina era l'opció lingüística preferida:

«La Campana de Gracia la emprende también contra los socialistas, porque rechazamos los servicios de la gente de su comunión y declaramos que nada podemos esperar de la política republicana de la clase media, mañosamente disfrazada con traje democrático. Ya hemos contestado a un artículo de la Campana y casi nos arrepentimos de haber gastado el tiempo

---

sentir la indiferencia, desprecio para los otros; desarrollándose entonces en el individuo y en la colectividad una especie de patriotismo bestial que le conduce a considerar inferiores y a querer dominar a los otros... El lema capaz de formular el espíritu liberal y justiciero de nuestro siglo, es este: "Cada uno para todos, todos para cada uno". Esta es la mejor divisa, la más conforme con el progreso social, la que más afirma la solidaridad entre los individuos y entre los pueblos.» *La Revista Social*, 208, 10/11/1876, p. 829.

⁸⁴³ «Carta primera», 76, 29/1/1871, pp. 2-3.

⁸⁴⁴ Cartes tercera i quarta, números 81, 5/3/1871, pp. 1-2, i 84, 26/3/1871, p. 2.

⁸⁴⁵ «Carta segona», 79, 19/2/1871, p. 1.

tan inútilmente. No le contestaremos más porque es un periódico que... todavía se escribe en catalán. Basta.»⁸⁴⁶

A Catalunya, el català estava prohibit en documents oficials (per exemple, Llei del notariat de 1862, o la de Registre civil de 1870), així doncs, la situació de diglòssia era evident: es parlava en català però s'escrivia en castellà. Aquesta qüestió afectava també el poble, ja que l'ensenyament tampoc no es podia fer en català, des que la Llei Moyano d'instrucció pública, de 1857, perpetuà la prohibició fins ben entrats els anys trenta del segle XX. L'escassa població alfabetitzada entre els obrers només sabia escriure i llegir en castellà. Aquesta situació no ajudava, evidentment, a la simpatia pel català imprés entre el poble baix.

Els qui escrivien en català no solien ser obrers, que amb prou feines ho sabien fer en castellà. *El català que ara es parla* —sentència de Frederic Soler, «Pitarra», que feu fortuna en el teatre popular— es dirigia contra el català que aleshores s'escrivia, posat en vers arcaic per lletraferits burgesos que s'anomenaven catalanistes, que no s'hi fixaven en la part més crua del present, i que a més a més, organitzaven un Jocs Florals on hi cantaven mítiques glòries patriòtiques, que pertanyien a reis i comtes del passat. Estem, per tant, lluny encara de poder parlar de catalanisme entre el poble. Llegim que deia Enric Prat de la Riba:

«Així, avui, a Catalunya, el corrent descatalanitzador va acabant de dur, per l'empenta rebuda, la seva acció cap a les perifèries de la vida catalana, quan ja els cims enlairats el nou corrent escampa la seva acció catalanitzadora. Coexisteixen, doncs, un procés de catalanització i un de descatalanització, tots dos en moviment, en activitat, l'un obrant pels volts dels cercles superiors, l'altre, foragitat dels alts, furgant per la perifèria. És natural, doncs, que mentre es restaurava en els Jocs Florals la llengua catalana, la gent es deixés d'escriure en català; que, quan Verdager publicava en català *L'Atlàntida*, les famílies humils consideressin un insult, una ofensa, que els escrivissin en català les cartes.»⁸⁴⁷

⁸⁴⁶ *La Federación*, 105, 20/8/1871, p. 2.

⁸⁴⁷ *La nacionalitat catalana*, Barcelona, 1978, p. 20.

La qual cosa podia dir-la per pròpia experiència, ja que com hi afegia a peu de pàgina : «A mi va succeir-me escrivint cartes en català l'any 1886.»

LA FEDERACIÓN NO ERA CATALANISTA

Tot això és prou conegut i evident i la digressió que fins ara suposa aquest capítol no hauria hagut de fer falta, però el recent invent, que dèiem al principi, d'adjudicar una tendència catalanista al periòdic anarquista *La Federación*, ens obliga a recordar obvietats ostensibles. Refutem-ho pas per pas. Primer se'ns diu que estem davant d'un obrerisme amb «estretes relacions» i, fins i tot, «subordinació» al federalisme, «especialment des de la Revolució de Setembre de 1868».⁸⁴⁸ En canvi, la realitat no anà ben bé així; l'explicació no pot aturar-se en aquesta afirmació fins aquí correcte, ja que si bé en el Congrés Obrer de 1868, convocat pel Centre Federal de les Societats Obreres, es decidí que la República democràtica federal era la forma de govern més convenient als interessos de la classe treballadora, ben aviat, en el Congrés Obrer de 1870, la cosa ja havia canviat radicalment. A partir d'aleshores s'imposaren les tesis contràries d'apoliticisme, de desvinculació total dels federalistes, als quals veien ja com a burgesos porucs i contrarevolucionaris. Un dels obrers que liderà aquesta nova línia d'actuació que es convertí en majoritària en el Congrés de 1870 fou el «ciudadano Borrel», el qual era interromput per ovacions i crits d'aprovació quan esperonava l'audiència dient:

«Me diréis: no hemos tenido todavía la república federal, pero yo os contaré: acudid donde la hay y veréis que los trabajadores están iguales o peor que donde no la hay, (aplausos) y no digáis que soy ideólogo, acudid a Suiza y allí veréis que cuando los trabajadores se declaran en huelga en reivindicación de un derecho, viene, no el ejército, porque allí no le hay, sino la milicia nacional, que es lo que le substituye, y se impone con la fuerza a

---

⁸⁴⁸ Termes, *Història del catalanisme...*, p. 229.

aquellos trabajadores. He aquí, pues, lo que sucede con la república federal en Suiza. (Bravo, bravo)»⁸⁴⁹

A partir d'aquell moment, doncs, *La Federación* es hostile als federals republicans. Fins i tot en el període de la Primera República, i per a que tothom ho tingués clar, apareixen escrits explicant les diferències fonamentals entre l'anarquisme i el federalisme:

«Nosotros, trabajadores, somos federalistas; pero, es preciso determinarlo bien, nuestro federalismo no tiene nada de común con el federalismo doctrinario de la burguesía. Federación, deriva de la palabra latina foedus, foederis, que significa, pacto, contrato alianza. Cualquiera, pues, que se declara por la Federación, se hace partidario del régimen de los Contratos, contra el régimen de los Gobiernos. Federal es sinónimo de anarquista.»⁸⁵⁰

I en el mateix article insistien en el rebuig de qualsevol tipus de govern, ja fora el de les monarquies constitucionals, el dels comunistes autoritaris, el de les democràcies representatives (perquè també en aquestes darreres els governats resignaven part de la seva sobirania lliure i personal), o el dels republicans:

«Mas, he aquí otra escuela doctrinaria: la de los burgueses republicanos federalistas. Estos declarándose por la autonomía y por la federación de los Estados o Cantones. Este orden de cosas, como se ve fácilmente, es quizá peor que el otro. Partidarios de las medias tintas, temerosos de la Revolución, enemigos del Pueblo, en fin, estos hombres quieren arrancar al poder central todas las prerrogativas gubernamentales para transportarlas a las asambleas o poderes provinciales. No quieren destruir el poder, quieren solamente cambiarlo de sitio. De tal modo, que a todas las vejaciones inherentes a todo gobierno, se añadirán de nuevas; puesto que aquellos que estarán encargados de gobernarnos serán en mayor número, serán nuestros vecinos. En todo caso el Poder, como todos los males, como dice el adagio, mejor es tenerlo lejos que cerca».⁸⁵¹

⁸⁴⁹ “Actas...”, *Id.*, 48, 17/7/1870, Supl. 16, p. 30.

⁸⁵⁰ “El Federalismo”, *La Federación*, 196, 17/5/1873, p.1-2.

⁸⁵¹ *Id.*, *id.*

És a dir, la influència política dels republicans federals sobre el proletariat barceloní adscrit a la línia internacionalista de *La Federación* s'acabà l'any 1870. No hi ha, a partir d'aleshores, subordinació obrera vers les tesis estratègiques i tàctiques del federalisme. Una altra cosa és el que en aquest estudi venim defensant: el pes cultural que els republicans progressistes han exercit sobre el poble baix. Aquest es manté almenys en un aspecte: l'utilitarisme. L'utilitarisme de Clavé, de Narcís Monturiol, republicans progressistes dels quals ja hem parlat en la primera part, que reberen al seu torn l'utilitarisme dels socialistes utòpics, sí ha calat en el poble baix, i ho ha fet pels seus discursos, però principalment per les seves accions. El cas de Clavé és paradigmàtic. En el proper apartat veurem potser el cas més clar d'utilitarisme federalista, el de Valentí Almirall.

Però continuem. Tot seguit, Termes exposa elements «ben significatius» i «indicis ben clars de la preocupació obrerista anarquista pel ressorgir de Catalunya», i no creu «que sigui casual ni anecdòtic d'assenyalar que *La Federación*, sempre que parla, el 1869, de les societats obreres, diu que estan o són "del Estado de Cataluña"». ⁸⁵² Però només cal llegir *La Federación*, que té una secció titulada «Centro Federal de las Sociedades de Tejedores a la mano del Estado de Cataluña» per a veure que tal secció només dura 4 números, i que a mida que avança i s'estén l'internacionalisme ja no té cap sentit parlar d'aquesta manera, i el propi periòdic anuncia que en el Congrés dels Teixidors a la mà quedava acordat,

«(...) en su consecuencia, y porque así lo exigen los progresos realizados en la organización obrera, cambiar el título de la federación, que así como decía del Estado de Cataluña, determinaron que se llame Federación del Oficio de Tejedores a la mano de la Región Española.» ⁸⁵³

No hi ha cap més referència a l'«Estado de Cataluña». Un altre element significatiu és, segons Termes, que «diversos articles [de *La Federación*] són signats per "un internacional antes que ampurdanés", amb la qual cosa allò que queda de manifest és que el signant se sentia català i

⁸⁵² Termes, *Història del catalanisme...*, p. 231.

⁸⁵³ *La Federación*, 77, 5/2/1871.

internacionalista però mai espanyol».⁸⁵⁴ Ja hem citat, en el capítol dedicat a la moral, algun fragment del que deixà escrit aquest obrer. No hi ha cap de les seves cartes en les quals parli a favor del que representa Catalunya. Ell mateix s'anomena internacional abans que una altra cosa i, conseqüent amb el que això vol dir, es dirigeix «a los trabajadores del Alto y Bajo Ampurdan», i els hi diu coses com ara,

«No antepongáis, antes bien subordinad, la política burguesa, republicana o monárquica, a la política de la Internacional; no trabajéis por ningún partido político, cuyos intereses, lenguaje, costumbres, leyes, reglas, bienestar y recreo, si por una parte nos ahogan, por otra son inaccesibles a nuestros hábitos y costumbres (...).

Rechazad rancias creencias políticas, religiosas y sociales, que en malhora os inculcaron para que no supierais hallar la verdad y dominaros mejor. Oponed la ciencia a la fe, al análisis al dogma o a lo que es de revelación divina; la imprenta y el libro al misal y a la sacristía; y no habrá para vosotros nada de lo que os digan vuestros enemigos que no podais refutar.»⁸⁵⁵

La resta de cartes són semblants. Estem davant d'una prova del catalanisme de *La Federación*? Només podem concloure que, com a bon anarquista, aquell empurdanès rebutjava tota preocupació política burgesa. Però, sobretot, no és cert el darrer element significatiu que aporta Termes, segons el qual els internacionalistes bakuninistes de primera hora que volien la desaparició de l'Estat, «es convertien així en uns radicals defensors dels drets de Catalunya», i que, «En definitiva, es tractava d'una opció catalana que partia de la lliure federació i de l'antiestatisme com a manifestació de catalanitat».⁸⁵⁶ D'on pot treure Termes aquesta afirmació categòrica del catalanisme de *La Federación*? Doncs del nucli central d'un article d'aquesta publicació que, sense més referència, introdueix a continuació i el fa iniciar en el paràgraf que diu: «Al grito de 'Vivan los fueros de la Patria!' se ha regado con sangre el árbol de la tiranía, se ha mantenido el poder de las clases explotadoras, y se ha asegurado la esclavitud política, religiosa y social del pueblo (...)», [i que continua fins a

⁸⁵⁴ Termes, *Història del catalanisme...*, p. 231.

⁸⁵⁵ *La Federación*, 157, 18/8/1872, p. 2.

⁸⁵⁶ Termes, *Història del catalanisme...*, p. 232.

enllestir-lo en la frase] «la Revolució no consisteix en altra cosa que en la abolició radical i completa de les institucions mezquines i tiràniques que representen i conserven les idees dels Doses, l'existència de les patries i el sostén de tota classe de Reis». El comentari a continuació de Termes és: «Tanmateix, aquesta opció no era anticatalana, sinó antiestatista, en tant que la pàtria a què fan al·lusió els redactors de *La Federación* és identificada amb l'Estat pel qual han estat provocades guerres.»⁸⁵⁷ Doncs no. Fals. L'article es titulava «Los Fueros de Cataluña» i s'iniciava d'aquesta manera:

«Los fueros de Cataluña, como los fueros de otras provincias y de diferentes países, vienen a ser en la historia, en la vida de los pueblos, lo mismo que los partidos políticos: una de las artificiales, pero funestas divisiones, que perpetuan el antagonismo de unas clases contra otras, en perjuicio constante y terrible de las clases trabajadoras, víctimas de la explotación, de la miseria é ignorancia forzosas a que les encadenan el Capital, la Iglesia y el Estado. Todos estos titulados fueros y privilegios de ciertos pueblos no son mas que una farsa (...)»⁸⁵⁸

Precisament, aquest escrit es potser la prova més clara d'anticatalanisme de *La Federación*. L'article, a més a més, finalitzava així:

«Hemos escrito las anteriores líneas, impresionados por la lectura de un periódico que se publica en Vilafranca del Panadés, cuyos primeros números hemos recibido, titulado: "Los Fueros Catalanes", el cual viene a defenderlos. Inútil y estemporánea es la misión del colega. El entusiasmo por el patriotismo y por los fueros ha muerto, por fortuna, en Cataluña, y en todos los pueblos donde son conocidos los principios y la organización de la Asociación Internacional de los trabajadores (...)»⁸⁵⁹

Joan-Lluís Marfany, en descàrrec per la quantitat de planes del seu llibre dirigides a desfer una interpretació capgirada —«manipulació ideològica», en diu ell— del catalanisme, quan amb un parell de fulls «n'hi hauria d'haver prou», manifesta: «però jo no tinc la culpa que aquests

---

⁸⁵⁷ Id., id.

⁸⁵⁸ *La Federación*, 124, 31/12/1871, p.2.

⁸⁵⁹ Id., id.

historiadors s'hagin inventat aquest fantasma del catalanisme popular, esquerrà i obrerista i l'hagin inflat tan monstruosament».⁸⁶⁰ És el comentari que em vé a la ment ara mateix.

ANARQUISME I CATALANISME

Així les coses, fins fa poc, la historiografia més aplicada a cercar els inicis del catalanisme entre els obrers havia vingut sostenint que un primer «catalanisme-llibertari» podia trobar-se a partir dels anys vuitanta del vuitcents, a les planes de *La Tramontana*, de Josep Lluнас.⁸⁶¹ I que en aquest mateix setmanari, el propi Lluнас s'esforçava per acostar i fer compatible el mot pàtria amb els ideals de l'internacionalisme.⁸⁶² Però l'adopció del catalanisme i del patriotisme pels anarquistes, una contradicció en els termes, serà, a més de difícil, gradual en el temps. Amb prou feines podem parlar, fins al final dels dotze anys de vida del setmanari, d'una declaració en la qual un cert catalanisme sigui acceptable. Però anem per ordre cronològic. D'entrada, la raó anarquista no té ombres en la declaració inicial del setmanari, l'any 1881:

«Nosaltres no som separatistes (...) nosaltres no volem pas dividir, sino multiplicar; y obehint a'n aquestes ideas, som més unionistes, molt més que tots los unificadors del mateix ventrell d'Espanya, puig desitjem que s'esborrin les fronteras, que'ls noms de nació sols serveixi per designar grans regions; anhelem que tothom sigui germà, y volem, en una paraula, per patria, no sols Catalunya, sino Espanya, l'mon. Ja vehuen si som més unificadors que'ls de Madrit. Però ara no s'vajin a creure que cantarem los goigs de santa centralisació; ica! No senyors no, ni pensarhi. Som enemics dels pops y de l'absorció, y volem que tothom visqui per las forsas y medis de que disposi».⁸⁶³

⁸⁶⁰ Marfany, *La cultura...*, p. 12.

⁸⁶¹ Olivé, E., "La Tramontana, periòdic vermell (1881-1893) i el nacionalisme de Josep Lluнас i Pujals", *Estudis de Història Social*, núm. 28-29, 1984, pp. 319-326.

⁸⁶² Abelló, T., "El moviment anarquista (1874-1914): entre el catalanisme i l'internacionalisme", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, VII, 13, 1992, pp. 131-141.

⁸⁶³ "Altre vegada", *La Tramontana*, 42, 11/11/1881, aquest fragment citat també a Olivé, op. cit., p. 322.

És a dir, Llunas no identificava pàtria amb cap nom en concret ni amb unes fronteres marcades, perquè no era aquell un problema principal per a l'obrer. En tenia d'altres molt més urgents com per preocupar-se en cabòries de burgès:

«Parleu de patria al que no troba feyna y te fills que li demanan pá; parleu de patria al que si treballa en lo seu pais guanya sis rals per morir-se de gana, mentres que emigrant podrá satisfer sas necessitats, y ab rahó malehirá aquesta patria que li nega la subsistencia».⁸⁶⁴

Així doncs, no es trenca a *La Tramontana* el discurs antipatriòtic que hem vist defensat pels anarquistes de la Primera Internacional. Si aquells havien dit que la pàtria era la humanitat sencera, deu anys més tard, la pàtria anarquista havia de ser, en tot cas, un lloc ideal, sense identificar, un lloc de llibertat i d'igualtat, no un territori concret,

«Y allí ahont hi hage un bocí mon que respectin per igual a tothom lo dret a la vida; allí ahont dret y deber vagin sempre aparellats; allí ahont les institucions no lliguin los brassos ni l'enteniment y sian servidoras de la Humanitat; allí ahont los privilegis no's coneguin, allí serà la Pàtria».⁸⁶⁵

Quatre anys més tard, el 1885, Llunas repetia les mateixes idees:

«Habém dit varias vegadas en anteriors articles, que l'amor á la patria tenia d'esser substituït per l'amor a la humanitat, y avuy mes que may torném á refermarnos en aquesta rahó...»⁸⁶⁶

I recollia el concepte de pàtria natural, de Bakunin, sentiment instintiu, contraposant-lo a l'agressiu ideal polític burgès que provocava l'odi entre els pobles:

«No vol això dir que creguém que no's tinga de portar cap afecte á la terra que'ns ha vist neixe, al poble qual llenguatje parlém y quinas costums nos donan vida. Al contrari, creyém que per las relacions naturals que

⁸⁶⁴ «Altra vegada», *Id.*, p. 1.

⁸⁶⁵ *Id.*, *id.*, Aquest darrer paràgraf, també citat a Abelló, *op. cit.*, p. 138.

⁸⁶⁶ «Nostre patriotisme», *La Tramontana*, 222, 18/9/1885, p. 1.

determinan una extensió de territori las condicions d'afinitat de clima, idioma, hàbits y costums, s'estableix una solidaritat d'interessos que ve a crear, diguemho aixís, una patria natural, quina patria no pot menos que trabar ardorós afecte en tots los cors de sos fills. Que's procuri lo be d'aquesta patria, per ser lo propi; que's defensi dels atacs de sos enemichs, si'ls té, res mes natural; pero que's vulga estirar aquesta patria a costa de las altrás patrias que s'hajan format, es altament injust y despótich, y no obstant, en aixó es en lo que mes está arrelat avuy encara l'instintiu amor de patria, tan esplotat pe'ls mes grans enemichs d'ella, los tirans de tots los temps».

(...)

«L'amor patri tindria de ser: Amor a nostra patria, per ser la nostra; amor a cada una de les demás patrias, y per tant digne de carinyo y respecte; de lo qual se'n deduhiria: amor a la patria universal, lo mon; amor a tots los patriotas, la humanitat...»⁸⁶⁷

No obstant, a desgrat de la línia recta i ferma del pensament àcrata en aquestes qüestions, o precisament per això, hauríem d'aturar-nos un moment a fer un parell de consideracions obligades. Primer, constatar el canvi que representà un periòdic anarquista escrit en català; segon, la necessitat d'escriure-hi un article com l'anterior titulat «Nostre patriotisme» en el qual, «avuy mes que may», s'hi tornaven a refermar i repetir unes posicions, per altra banda prou conegudes. Per força, aquesta necessitat d'explicació, potser fins i tot de justificació, respon a un entorn que pressiona.

Estem al setembre de l'any 1885, i ja no són només uns quants lletraferits benestants, al voltant de *La Renaixença*, els qui acaparen el catalanisme. A principis dels vuitanta surten amb energia creixent un grup de federalistes, liderats per Valentí Almirall (1841-1904) i el Diari Català que ell mateix dirigeix, que voldrà polititzar el catalanisme i dirigir-lo cap a projectes més ambiciosos i regeneradors. El 1880 el grup d'Almirall impulsà el Primer Congrés Catalanista, amb la participació de 1.282 inscrits de diferents tendències. Aprofitant aquell primer estímul, els federalistes fundaren el Centre Català i organitzaren el Segon Congrés Catalanista, l'any

---

⁸⁶⁷ Id., *id.*, El darrer fragment citat també a Olivé, op. cit., p. 324.

1883. Les iniciatives del grup d'Almirall, però, no tingueren un reconeixement general. Al contrari, hagueren de combatre fortes reticències i, a vegades l'oposició frontal, de la resta de sectors del catalanisme. Ja fos per por a la radicalització del catalanisme, ja per l'acusació d'excessiu afany de protagonisme d'Almirall, o per unes tendències positivistes allunyades del catolicisme, les crítiques arribaven de totes bandes. Des dels conservadors del *Diari de Barcelona* i de *La Renaixença*, o dels republicans més possibilistes de *La Campana de Gràcia* o *La Publicidad*, fins els catòlics de *La Veu de Montserrat*, o els carlistes d'*El Borinot* i *El Correo Catalán*. Malgrat tot, el moviment catalanista federal amb el lideratge d'Almirall anava pujant.

El punt àlgid arribà amb l'entrega de la *Memòria en defensa dels interessos morals i materials de Catalunya*, feta al rei Alfons XII, el 10 de març de 1885. El *Memorial de Greuges*, redactat en la seva part política per Almirall, és considerat una de les primeres fites del catalanisme polític, i fou important perquè aconseguí aplegar al seu voltant, encara que de forma puntual i després de concessions al pensament conservador, la major part de les tendències i de les entitats civils catalanistes. Almirall, republicà federal, hagué de transigir i pactar amb els monàrquics; positivista convençut, amb els catòlics; de tendència esquerrana, amb les dretes; i particularista i descentralitzador, amb els centralistes. Era la manera d'unir entorn d'un únic projecte tots els sectors catalanistes. El ventall de tendències estaven representats en les personalitats que lliuraren el *Memorial* al rei: a més de Valentí Almirall, autors teatrals d'èxit com Frederic Soler i Angel Guimerà; el poeta i clergue Jacint Verdaguer, i el també clergue i director de *La Veu de Montserrat*, Jaume Collell; el jurista Joan Permanyer; l'historiador Josep Pella i Forgas; un representant de l'obrerisme moderat, Manuel Vila, i un altre de la pagesia, Josep Pujol; el diputat conservador Maspons i Labrós; el secretari de l'Associació de Propietaris, Joan Antoni Sorribes; i els proteccionistes Ramon Torelló i l'industrial Benet Malvehí. Tothom estava d'acord en el programa bàsic de defensar el Dret Civil català contra les normes uniformitzadores que pretenia el govern espanyol, i de protegir la indústria catalana contra les polítiques lliurecanvistes, que volien suprimir els aranzels en els tractats de comerç amb França i Gran Bretanya.

De retorn a Barcelona la comissió de lliurament fou rebuda amb gran entusiasme, i es pot dir que el lideratge d'Almirall serà reconegut entre els catalanistes de totes les tendències, almenys fins a l'escissió del Centre Català i el debat entorn a l'Exposició Universal de Barcelona, de 1888. L'any 1886 aparegué la seva obra cabdal *Lo Catalanisme*, i fou elegit president dels Jocs Florals. L'aspiració d'Almirall era la de bastir un catalanisme ideològicament plural, que, al crit de visca Catalunya, mobilitzés la majoria de la societat catalana, ja fos monàrquica o republicana, catòlica o escèptica. No era, per tant, un sol partit o un grup més o menys fort qui ho podria assolir, sinó que, com digué al final del seu llibre, feia falta «una explosió dels sentiments de tot lo poble; un moviment general de l'opinió».⁸⁶⁸

Malgrat tot, l'any 1885 encara no hi ha un sentiment catalanista general entre el poble obrer, i d'això eren conscients, a part d'Almirall, un nombre ben migrat d'ideòlegs anarquistes il·lustrats amb simpaties catalanistes, els quals escrivien en els periòdics, o n'eren els directors, com, per exemple l'enginyer Cels Gomis, el dibuixant Josep Lluís Pellicer, el tipògraf Eudald Canibell, el poeta Emili Guanyabens o el propi Lluís. El nul ressò de les idees renaixentistes entre l'anarquisme i, posteriorment, l'ambient crispat i convuls dels inicis dels noranta no afavoriren gens cap manifestació propera al catalanisme, si més no des de les tribunes anarquistes. Cels Gomis, per exemple, participa el mateix any 1885 en el Primer Certamen Socialista de Reus, amb el poema «La Pàtria de l'home», escrit en català, però on hi diu només allò que fins aleshores deien tots els anarquistes, que la pàtria que ell cantava no era ni la catalana ni cap altra, era el món sense fronteres:

«No canto, no, la pàtria catalana / Que s'estén desde'l cim dels Pirineus / Fins al Mediterrá, dins quinas onas / Tranquila banya sos robustos peus. / No canto, no, la pàtria del ibero, / Ni tampoch la del celta primitiu, / Que no es pàtria de l'hom la limitada / Per alterosa serra o fondo riu. / La pàtria que jo canto és la del geni, / I la pàtria del geni és tot lo món, / Com las obras pe'l geni produhidas / De la humanitat tota també son/ (...) Lo jorn en què

---

⁸⁶⁸ *Lo Catalanisme*, Barcelona, 1979, p. 260.

los homes germans sien / Ja no més fronteres en lo món hi haurà, / I la pàtria de l'hom per únics límits / L'espai que la rodeja ne tindrà.»⁸⁶⁹

No podem estar d'acord, doncs, amb interpretacions com la següent:

«Quan a Catalunya sector polític com ara el d'Almirall, denunciaven la crisi del sistema polític de la Restauració tot impulsant un esperit col·lectiu que primés Catalunya per damunt d'Espanya, ben entès que aquesta era l'única manera de fer possible la unitat nacional, els anarquistes, com també la resta del moviment obrer, s'inclinaren a defensar-lo precisament perquè les seves arrels catalanes els hi abocaven.»⁸⁷⁰

Amb l'aiguabarreig de burgesos monàrquics, catòlics, i lletraferits arcaïtzants, el gruix de l'anarquisme no podia ni volia barrejar-s'hi. El catalanisme, malgrat les intencions d'Almirall, anava inclinant-se decididament cap el cantó conservador, i precisament així ho veien, el 1886 —primer any, per cert, en que es commemorava públicament l'Onze de Setembre—, des de *La Tramontana*, amb el poema en to burleta dirigit «A un aspirant a catalanista»:

«lo ser catalanista es lo mes facil / y ho serás desseguida si tu vols, / que no tens que cremarte las pestanyas / aprenent pera serho grans llissons. / Del diari catalá *La Renaixensa* / comensa pera ferte suscriptor: / si no vols que's malogrin tos desitjos / segueixlo sempre en tot y pera tot. / Parla mal de Valencia y de Viscaya, / d'Asturias, de Galicia y d'Aragó, / renega de Lleó y Andalusia / y posa als castellans com un drap tort. / Té molt present que fora Catalunya / no pots ni deus trobarhi res de bó, / y repeteix ben alt que en tota Espanya / no hi ha res que se sembli al nostre born...»⁸⁷¹

Hem vist com el catalanisme efervescent d'Almirall aplegà voluntats al seu voltant, i encara que no pogués penetrar dins l'òrbita de l'anarquisme, podem ara entendre millor la circumstància d'aquell article de *La Tramontana* titulat «Nostre patriotisme».

⁸⁶⁹ *Primer Certamen Socialista*, Reus, Centro de Amigos de Reus, 1885, pp. 572-573.

⁸⁷⁰ Abelló, "El moviment...", pp. 136-137. També a Termes i Colomines, *Patriotes...*, p. 314.

⁸⁷¹ *La Tramontana*, 273, 10/11/1886, p. 2.

Dos anys més tard, el 1887, Eudald Canibell, des del periòdic *Acracia*, torna a reflexionar-hi. El sentiment patriòtic és indefugible, diu, és un fet innegable, però insisteix en que sorgeix sense adonar-nos-en, espontani i natural. Es tracta d'allò que han dit sempre els anarquistes de la pàtria natural i de la fraternitat universal. Però Canibell s'esforça per donar un pas endavant quan diu que patriotisme i acràcia poden conviure junts, tot i que persevera en l'aplicació dels mots "espontàni, natural, inherent als sentits, sentiment natural que surt sense adonar-se'n", etc. La pàtria era tot el contrari d'una negociació política, d'un interès legislatiu o d'una reforma aranzelària. A l'article hi manca encara el pas decisiu cap a una altra cosa que pugui definir-se com a catalanisme obrer: hi manca la defensa concreta de Catalunya. La defensa del catalanisme seria encara massa agosarada en una publicació anarquista. Però, segons Canibell, la pàtria s'identificava per

«La lengua propia, las costumbres locales, la manera de sentir, las condiciones físicas del lugar en que el individuo nació o se ha criado, etc., (...) y sin darnos cuenta sentimos amor a la patria en su forma natural, espontánea y bella (...), [como] el sentimiento de cariño que sentimos en país extranjero al dar con un compatriota a quien antes no conocíamos (...), cuya explicación es un problema sin solución si se niega el amor patrio como inherente a nuestros sentidos (...).

El amor patrio es sentimiento natural como resultado de afecciones espontáneas (...) y es preciso educarlo para que pasión tan noble beneficie a la humanidad (...) [y] nos encamine a la fraternidad universal por la emulación patriótica de sentimientos bellos.

(...)

Acracia y patriotismo pueden coexistir, al igual que patriotismo y cosmopolitismo...»⁸⁷²

De totes maneres, el moviment obrer anarquista i socialista de finals dels anys vuitanta, malgrat algunes comptades excursions pels viaranys de la interpretació patriòtica, tenia altres objectius i preocupacions força més greus a resoldre. El primer d'ells, aconseguir la jornada de treball de vuit hores. Després d'una llarga preparació arribava el dia de la gran

---

⁸⁷² «Preocupaciones y problemas», *Acracia*, junio de 1887, pp. 238-243. Veure també Abelló, op. cit. p. 138.

manifestació i vaga de l'1 de maig de 1890. Passada la jornada, el setmanari *El Productor* —com també *La Tramontana*, entre altres periòdics— va patir una suspensió, en aquell cas de dos mesos, per haver estat un dels més entusiastes promotors de la jornada. Intent inútil per part de l'autoritat, segons el setmanari, de fer callar la veu i les reivindicacions dels treballadors, perquè

«Afortunadamente, la causa de los trabajadores no es una causa local ni comarcal ni regional: es una causa universal. Y si en Barcelona, si en Cataluña, si en Valencia y en alguna otra localidad se ha acallado por un momento nuestras voces, que al fin y al cabo dos meses son un segundo en la historia humana, otras comarcas como Sevilla, Cádiz, Ferrol, Coruña, en la misma región española, y todas las demás regiones del universo, han suplido con creces nuestro forzado mutismo, y la obra regeneradora ha seguido su curso y la corriente simpático-eléctrica que mueve al unísono la clase trabajadora del mundo entero, no se ha interrumpido, ni un minuto, ni un segundo. La misma grandiosidad del movimiento obrero inaugurado el 1º de Mayo ha empujado la monstruosidad de la tiranía...»⁸⁷³

I més endavant deixava clar que,

«Ni el espíritu de raza, ni las ideas religiosas, ni el patriotismo, ni la política, que han procurado exaltar los privilegiados para separar del movimiento general a los trabajadores, ha podido impedir la poderosa manifestación del proletariado en todas partes, por más que circunstancias fortuitas en algunas regiones hayan cohibido algo su expansión. Lo que era antes un deseo, una aspiración redentora, se ha convertido en evidente realidad. Ha encarnado en el sentimiento de los obreros de todos los países la solidaridad de los oprimidos contra los opresores, prescindiendo por completo de toda preocupación patriótica, política, religiosa o comercial. La emancipación de los esclavos del tanto por ciento ha sido proclamada al unísono en todo el mundo llamado civilizado, por más que se haya presentado con una bandera tan modesta como la de la jornada de las ocho horas; pero ella revela la conciencia universal; ella determina, por ese empeño sentido y entusiasta la próxima revolución social.

(...)

⁸⁷³ “La suspensión de El Productor”, 198, 4/7/1890, p. 1.

La Internacional comenzó la gran obra. Ella inició la jornada de ocho horas y las grandes huelgas a la par que la lucha universal de los trabajadores contra la burguesía o el capitalismo. Necesitó mucho tiempo, aunque mucho menos de lo que han necesitado otros ideales políticos o religiosos, para organizar las huestes proletarias y convencerlas. Pero desde que se iniciaron los ideales redentores de la Internacional, la labor ha sido continua, el estudio incesante, se ha trabajado con fe, se han multiplicado sus propagadores y al fin se ha convertido a la masa general. Poco a poco se ha ridiculizado el patriotismo y se ha abandonado. Paso a paso se ha quebrantado la fe religiosa y la indiferencia se ha apoderado de los creyentes. Jornada tras jornada se ha trabajado para que abandonaran los trabajadores las cuestiones políticas, cuestiones de opresores, para dedicarse únicamente a la cuestión social, cuestión emancipadora, y los partidos políticos han quedado con los cuadros de jefes, pero sin soldados.»⁸⁷⁴

Tornava a quedar clar el rebuig del fet patriòtic en uns moments en que els proletaris tots estaven lluitant per coses veritablement importants per a ells, i les autoritats burgeses els havien fustigat amb força. A Barcelona, la manifestació del primer de maig del 1890, malson de la burgesia des de feia temps, s'havia convertit en una declaració d'estat de guerra, amb detencions d'anarquistes i socialistes, i per als carrers fins al dia 7 de maig en que es reprenqué la feina a les fàbriques. Les agitacions, unides als esclats de les primeres bombes anarquistes de l'any següent, calaren a fons en l'ànima del catalanisme conservador. No era el catalanisme la preocupació obrera, assenyalava el propi discurs presidencial dels Jocs Florals del 1891, escrit pel jurisconsult Joan J. Permanyer i Ayats. Permanyer, després de fer un repàs del passat i el present de Catalunya, i posant la mirada en l'esdevenidor, es situava «al primer terç del segle que està per venir», i s'imaginava que, encara vint-i-cinc anys més enllà, els catalanistes topaven amb creixents obstacles als seus propòsits; el més angoixant dels quals era la qüestió social plantejada, com reconeix Permanyer, per «masses obreres sense fe, sense esperit de pàtria»:

---

⁸⁷⁴ “El movimiento obrero de mayo”, id., pp. 1-2.

«La qüestió social lo problema etern de la humanitat se plantejà llavors amb caràcter cosmopolita i amenaçador com mai s'havia presentat en edats passades. Les masses obreres, sense fe, sense esperit de pàtria, sense altres ideals que els que naixen del desequilibri de la riquesa, quan aquesta passa de límit, amb inflexible lògica demanaven compte als Governos d'aquell desequilibri, exigint-los benestar material quan lo benestar que no tenien era el de l'ànima.»⁸⁷⁵

A finals dels anys vuitanta el lideratge d'Almirall s'havia anat apagant. Del Centre Català s'escindiren joves membres que formaren el Centre Escolar Catalanista, entre els quals hi figuraven Enric Prat de la Riba, Narcís Verdager i Callís o Josep Puig i Cadafalch. Aquests elements, i d'altres afins a *La Renaixença* discrepaven del sentit federalista que Almirall s'entestava a mantenir i optaren per una via regionalista i conservadora. El 1887 els escindits impulsaren un nou projecte polític, el de la Lliga de Catalunya, i Almirall els acusà de trencar la unitat del catalanisme polític. A més a més, Almirall es veié immers enmig d'una polèmica que no afavorí la seva imatge política: s'oposà frontalment a l'organització de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888. La Lliga de Catalunya, en canvi, recolzà l'Ajuntament de Barcelona en l'organització de l'Exposició i, fins i tot, aprofità la visita de la reina a Barcelona, amb motiu de la inauguració de l'esdeveniment, per convidar-la a presidir els Jocs Florals d'aquell any. La indignació d'Almirall, que havia sigut el president dels Jocs Florals de 1886, arribà al punt d'organitzar uns Jocs Florals paral·lels de protesta, i de tarannà republicanofederal. Totes aquestes baralles, unides als problemes de salut que patí aleshores, feren que el prestigi d'Almirall decaigués en poc temps.

A principis dels noranta, el lideratge del catalanisme havia passat a mans de la Lliga de Catalunya. D'aquesta nou cercle sorgí la idea d'una Unió dels centres i societats catalanistes, amb la voluntat d'estendre el catalanisme arreu del Principat. L'any 1892, els representants d'aquella Unió Catalanista⁸⁷⁶ es reuniren a Manresa per a elaborar un programa polític

---

⁸⁷⁵ Citat a Tasis, *Els Jocs Florals...*, pp. 190-191.

⁸⁷⁶ «Resumint, la llista per professions dels delegats, segons la nòmina que fou publicada, era la següent: 64 propietaris, 31 advocats, 21 metges, 20 hisendats, 17 fabricants, set enginyers, cinc artistes, quatre preveres, tres arquitectes, tres mestres, tres industrials, tres mestres d'obres, dos banquers, dos cronistes-

que els aglutinés, que anomenaren *Bases per a la Constitució Regional Catalana*. Aquell mateix any, Verdaguer i Callís, primer president del Centre Escolar Catalanista, fundava l'Associació de Propaganda Catalanista que tenia per objectiu «introduhir lo regionalisme en las masses populars».⁸⁷⁷

Tenien feina per endavant. De totes maneres, per fi trobem, el setembre de 1892, la primera referència d'un catalanisme acceptable, «sensat», amb totes les lletres, a *La Tramontana*. L'article denunciava, satiritzant-lo, el catalanisme «carca» del *Setmanari Català*. En aquest havia apaegut un escrit intentant demostrar la inversemblant teoria de que la parla catalana era més cristiana que la llengua castellana. A continuació, *La Tramontana* denunciava el patriotisme que sempre havien combatut, el que feia enemics i anava en contra de la fraternitat universal:

«El catalanisme de tots aquets catòlics, apostòlics y carlins no consisteix en res més qu'en professar y predicar l'odi als castellans, cosa tan insensata y tan fora de lloc avuy que precisament se vol portar la fraternitat humana més enllà de las fronteras de tota nacionalitat, com creure qu'es pot tornar als ominosos temps de l'absolutisme en qu'el clero era el dueny y senyor de tothom y de tot. Aquets catalanistas y tots els que s'inspiren en tal petitesa de miras son els primers enemics dels catalans. Ells voldrien, baix capa d'independencia de Catalunya, fer esclaus als catalans, subjectantlos al jou ignominiós del clericalisme y d'una aristocracia estúpida y depravada ostentant sa noblesa en pergamins molt rancis, però may tant com son cervell atrofiat ja a copia de ranció.

El catalanisme sensat, digne, il·lustrat, am verdadera rahó de ser, no pot ser altro qu'el que vol l'independencia catalana igual que la de Castella, la d'andalusia, y la de tot arreu, no tan sols d'Espanya, sinó de tot el mon civilisat, pera que resulti la fraternitat universal en tota la familia humana, y no aquestas predicacions d'odis patrioters qu'ens volen fer odiar al francés, rus o alemany per no ser espanyol, al castellá per no ser catalá, al de la província de Tarragona ó Lleyda per no ser de la Barcelona, als pobles per no ser de ciutat, y, finalment, als del carrer tal per no ser del carrer qual, ressucitant las ja passadas rivalitats de pobles vehins, de la Barceloneta am

---

historiadors, un petit agrònom, un impressor, un fuster i un pilot. L'element més popular de la Unió Catalanista, els dependents i els mateixos estudiants, no figuren en la llista d'assistents", citat a Termes, Josep, i Colomines, Agustí, *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*, Barcelona, 1992, p. 140.

⁸⁷⁷ Marfany, *La cultura...*, pp. 27-28.

Barcelona y de cendrosos y lleons, que tant donavan de fer fa quaranta anys en els cops de pedra de la quitxalla de Barcelona.»⁸⁷⁸

Segons Oliver, amb aquest escrit Lluçà i Pujals «deix clara la seva opció catalanista».⁸⁷⁹ Havien passat onze anys des de la sortida del primer número de *La Tramontana* i, finalment, hi trobem una manifestació d'aprovació d'un catalanisme tolerant, més aviat d'una manifestació d'acceptació de l'independentisme en general, de llibertat de tots els pobles, ideal anarquista. Però amb tot, i acceptant que es tracta d'una opció clara de catalanisme, cal recordar que un ordre cronològic en la presentació dels fets és imprescindible? És l'any 1892, vint-i-tres anys després de la sortida de *La Federación*.

Abans que l'obrerisme s'acosti al catalanisme, és molt més encertat, al nostre parer, assenyalar que fou el catalanisme pràctic i reformista engegat per Valentí Almirall, el que voldrà acostar-se al poble baix, a l'obrer de la ciutat, a l'obrer industrial molt influenciat aleshores per les idees anarquistes antiburgeses, antiteològiques i antipatriòtiques. La manera de fer-ho no podia ser una altra que l'apel·lació als dos criteris bàsics en què es basaven les idees d'aquells obrers: la utilitat en l'actuació, propi del seu caràcter pràctic, i el positivisme en la direcció del pensament. Amb això reprenem el fil de la nostra argumentació.

VALENTÍ ALMIRALL I EL CARÀCTER DEL CATALÀ

Com diu Josep Pich i Mitjana, «Valentí Almirall fou un dels principals polítics i intel·lectuals catalans del segle XIX».⁸⁸⁰ Degut a la bona situació familiar, pogué estudiar i va adquirir uns coneixements superiors als de bona part dels seus coetanis, ja que a més de llicenciar-se en Dret, dominava el francès, l'anglès l'italià, l'alemany, i coneixia el llatí i el grec clàssic; també va estudiar música i dibuix artístic. Ben aviat, en l'època universitària, Almirall s'uní a un grup de joves progressistes que es reunien

⁸⁷⁸ «Ximplesas catalanistas», *La Tramontana*, 16/9/1892, p. 2.

⁸⁷⁹ Olivé, «La Tramontana...», p. 323.

⁸⁸⁰ *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*, Vic, 2004, p. 21.

en els anomenats pisos i tallers, dels quals ja hem dit alguna cosa, i que pretenien passar-s'ho bé organitzant obres teatrals de caire popular i satíric, a més de fer burla i befa de la cultura catalana més seriosa i encarcarada dels jocfloralistes, o «englantinistes», com ells els anomenaven. A la vegada, els englantinistes titllaren de xarons aquells humoristes irreverents, nom amb el qual han estat coneguts posteriorment. Els elements més actius del grup de xarons que s'aplegaven en els pisos i tallers més coneguts, com ara el taller Rull, el club de la Borla, o el taller de l'Embut eren, a més d'Almirall, Jaume Garriga, Gonçal Serraclara, Coll i Britapaja, Frederic Soler, Conrad Roure i Anselm Clavé, de qui Almirall posteriorment va escriure que fou la primera figura del renaixement artístic català.⁸⁸¹

Cap a mitjan dels anys seixanta Almirall i alguns dels seus amics com Garriga, Serraclara o Roure, van iniciar un acostament a la política activa. La inestabilitat del govern d'Isabel II, que portà a la caiguda de la reina el setembre de 1868, feu que el grup s'unís als demòcrates progressistes barcelonins, alguns dels quals es congregaven clandestinament al Cafè Suís de la plaça Reial. En aquest lloc, el grup de revolucionaris republicans, encapçalats pel comerciant Cirili Montserrat, organitzaven activitats d'oposició al règim i, fins i tot, impulsaren un pronunciament fracassat l'any 1867, que portà Josep Anselm Clavé a la presó. Finalment, la revolució que inicià a Cadis el general Topete, triomfà a tot arreu, i Prim entrà a una Barcelona convulsada que el va rebre amb honors d'heroi el 3 d'octubre de 1868.

En aquell temps, les figures més apreciades per Almirall eren Abraham Lincoln i Benjamin Franklin.⁸⁸² Fou un seguidor del socialisme utòpic, que els propis republicans progressistes van ajudar a difondre entre el poble, i la seva formació es completarà amb la lectura dels autors anglosaxons i francesos del moment, entre altres J. Stuart Mill, Spencer, Darwin, Tocqueville o Taine, els quals després, lògicament, «ressonen en els seus escrits».⁸⁸³ La fórmula de govern que jutjava ideal era el federalisme tal com funcionava als Estats Units, encara que semblava decantar-se pel més proper sistema federal suís. L'octubre convuls de 1868,

⁸⁸¹ *Cultura i Societat de Valentí Almirall*, a cura de Josep M. Figueres, Barcelona, 1985, pp. 83-96.

⁸⁸² Garriga i Massó, Joan, *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, Barcelona, 1987, p. 31.

⁸⁸³ Com indica Isidre Moles a "Valentí Almirall: el catalanisme liberal", dins *El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XX)*, a cura d'Albert Balcells, Barcelona 1988, p. 107-127.

Almirall, Serraclara, M. de Lasarte, Baldomer Lostau i Antoni Feliu i Codina fundaren el Club dels Federalistes, el qual constituïa la primera associació política d'aquesta tendència a Catalunya, i proposaren al catedràtic Carlos Fernandez de Castroverde, el qual havia viscut molts anys a Nova York, que el presidís i hi divulgés entre els socis el sistema federalista que tan bé coneixia.⁸⁸⁴ L'ideal d'Almirall era un sistema descentralitzat, on un poder central federal garantís els drets individuals i territorials dels Estats, i aquests últims tinguessin autonomia en llurs territoris, sempre que fossin repúbliques democràtiques i respectessin la divisió de poders proclamada per Montesquieu.

Quant a la filosofia, la font doctrinal d'Almirall era l'escola anglosaxona, el liberalisme de John Stuart Mill, amb molta influència del seu utilitarisme, i això darrer es pot veure constantment en els escrits i en les accions d'Almirall. A més, com diu Norbert Bilbeny,⁸⁸⁵ s'hi nota també el positivisme d'influència darwiniana passat pel sedàs de Spencer, i influències d'autors francesos com ara Renan i Taine.

L'ocasió de posar en pràctica les tesis reformistes utilitàries, Almirall la tindrà com a director de la Casa de Caritat passats els anys 1869 i 1870, que foren de força turbulència a Barcelona. El ministre de Governació, Sagasta, havia volgut desarmar les milícies republicanofederales que es mantenien a les províncies catalanes, i la repressió acabà amb Almirall, entre altres, empresonat a les Illes Balears. D'aquí aconseguí escapar-se i arribà a Provença fins a l'indult del govern.

A principis de 1870, els republicans catalans es dividien en dos grups, els intransigents d'Almirall, i els històrics o «benèvol», afins a les tesis pactistes del capitost republicà a Madrid, Pi i Margall. Les diferències entre ambdues faccions havien arribat a ser grans en determinats moments, però la insurrecció contra les quintes i el servei militar obligatori de 1870, va unir de nou tots els republicans momentàniament. Posteriorment, i degut a les tàctiques insurreccionals que volien mantenir els intransigents més radicals, el propi Almirall i Josep Anselm Clavé acostaren posicions amb els històrics trencant de moment el lligam amb els antics companys. Aquest canvi va permetre que l'any següent Clavé fos elegit president de la Diputació

---

⁸⁸⁴ Pich, *Federalisme...*, pp. 90-91.

⁸⁸⁵ Bilbeny, *Entre renaixença...*, op. cit. p. 44.

provincial, i que des d'aquesta dignitat demanés al seu amic Almirall de fer-se càrrec de la Casa de Caritat de Barcelona.

Almirall, uns anys després i recordant la tasca realitzada en aquest institució, va escriure: «Quisimos proceder a la reforma por pasos graduados, a fin de que fuesen sólidos»,⁸⁸⁶ reforma que, com bé diu Josep Pich, Almirall i la seva junta emprengueren en nom del pragmatisme, ja que es dirigia a fer dels nois allà internats «membres útils a la nació».⁸⁸⁷ Pel feia a les noies Almirall era més pessimista ja que l'asil no era el lloc adequat per a llur educació pràctica. Allà recloses i òrfenes deixaven de rebre la part més important de la seva formació:

«Una parte de la educación de la niña en cuanto llega a la pubertad, y quizá la más fundamental, es el conocimiento del hombre. Véase como los padres solícitos por sus hijas, en cuanto llegan a la edad núbil, las llevan al teatro, a bailes, a tertulias, a lugares variados según las clases a que pertenecen, pero en todos los que alternan decentemente con jóvenes (...).

Obsérvese lo mucho que se crece la parte moral de la niña con este estudio práctico, dirigido prudentemente por sus padres.»⁸⁸⁸

L'esperit utilitarista d'Almirall el portà a introduir reformes pràctiques i útils per a dignificar la vida dels hospicians. Millorà la higiene repartint tovalloles i culleres a cada individu; convertí en estudiants els orfes més joves; va establir una impremta dins de la Casa per a formar tècnics tipògrafs; inicià una biblioteca pels interns; millorà l'alimentació, la il·luminació del centre, el tracte dels zeladors i establí un règim intern de funcionament.⁸⁸⁹ Tot plegat, com ell mateix va escriure posteriorment: «Buena alimentación y mejor trato; carne, vino, educación y sobre todo compasión y cariño. Ved aquí lo que necesitan los infelices que tienen la desgracia de caer en un Asilo de beneficencia.»⁸⁹⁰

Amb la crisi del regnat d'Amadeu de Savoia, Almirall tornà a l'activisme polític al costat, un altre cop, dels intransigents, i prengué una

⁸⁸⁶ *La Casa de Caridad de Barcelona trabajo en que se combate la traslación de la misma*, Barcelona, 1879, p. 35.

⁸⁸⁷ Pich, *Federalisme...*, p. 146.

⁸⁸⁸ *La Casa de Caridad...*, p. 23.

⁸⁸⁹ Pich, *Federalisme...*, pp. 151 i ss.

⁸⁹⁰ *La Casa de Caridad...*, p. 34.

decisió sorprenent: anar a publicar a Madrid la quarta època d'*El Estado Catalan*; naturalment, fou rebut amb força hostilitat per la premsa de la capital. Com explicà posteriorment el propi Almirall, el diari era un intent de portar «el provincialismo a Madrid, y no fuimos escuchados».⁸⁹¹ Almirall volia explicar a Madrid el tipus de federalisme descentralitzat i aplicable a tot el territori espanyol que ell defensava, però no fou comprés i fou titllat de separatista. Als pocs mesos desistí d'aquell esforç i torna cap a Barcelona decebut també dels dirigents del seu partit Republicà Demòcrata Federal:

«Desde la corte presenciamos la no explicable fuga de Figueras, el descreimiento intencionado de Castelar, la atonía inerte de Pi (...).

Por esto en 11 de junio del mismo año cesamos de publicar el *Estado Catalán*, y después de decir la verdad al público, nos retiramos a nuestras casas, perdida completamente la esperanza en los hombres que mandaban o suspiraban mandar, pero conservando entera la fe en nuestros principios. Durante todo ese período, o sea desde el 68 al 73, fuimos los únicos que propagamos el federalismo: todos los demás, incluso los prohombres, o no se separaron de las generalidades y lugares comunes de la democracia histórica o esparcieron utópicos desvaríos.»⁸⁹²

Poc a poc s'anava gestant el trencament ideològic amb Pi i Margall i el decantament d'Almirall cap al catalanisme polític, que tindrà una tribuna d'excepció amb la publicació del *Diari Català*, l'any 1879, en el qual hi col·laboraren els amics de sempre com Feliu i Codina, Conrad Roure, Pere Ravetllat, Frederic Soler, i també Eudald Canibell, Leandro Pons o Angel Guimerà, entre altres. En el *Diari* hi havia una secció meteorològica, una de crítica literària, una altra del moviment científic i artístic del moment, a més de tractar temes candents de política, economia i societat en general. S'hi publicaren obres literàries o científiques en fulletó, com el viatge al voltant del món, de Charles Darwin, amb la qual s'iniciava la Biblioteca del *Diari*. El federalisme i el catalanisme que desenvoluparà anys més tard a la seva obra cabdal *Lo Catalanisme* (1886) ja s'hi troben en els articles d'aquest

⁸⁹¹ «Esplicaciones. Cartas políticas por V. Almirall publicadas en el periódico *El Diluvio*», Carta 1ª, Barcelona, Imprenta de El Principado.

⁸⁹² «Esplicaciones..., Id.

primer quotidià escrit en català, però també el positivisme, el progrés, la divulgació científica i l'utilitarisme apareixen al llarg dels dos anys de la publicació.

Almirall volgué fer arribar el catalanisme a totes les capes de la població. Amb la defensa del proteccionisme i del dret català es posava al costat de la burgesia; amb ressenyes de conferències sobre les cooperatives obreres, el pensament de Robert Owen i el progrés de la cooperativa de Rochdale,⁸⁹³ volia aproximar-se a l'obrerisme.⁸⁹⁴ Ja hem vist, però, que el seu lideratge entre les capes altes de la societat catalana li durà ben poc, només un parell d'anys a partir del *Memorial de Greuges*, i que entre l'obrerisme amb prou feina tingué predicament. De totes maneres, Almirall s'esforçà en aconseguir-ho, i d'una manera pràctica.

Cap a mitjans dels anys vuitanta, Almirall intentà reorientar les associacions corals fundades pel seu amic Clavé, mort el 1874, en el sentit del model cooperativista anglès, del qual ja hem dit que era entusiasta defensor, amb l'afegitó del patriotisme català. Segons Garriga i Massó, «El cooperativisme era en sentir d'Almirall, el mitjà de fer capitalistes els obrers i que agafessin un sentit conservador per a defensar els profits de les cooperatives que eren el capital de l'obrerisme.»⁸⁹⁵

A les planes del *Diari Català* Almirall va comparar el caràcter del català —pràctic i positivista com els anglosaxons—, amb el de la resta d'Espanya que eren, segons ell, malversadors i despreocupats. És molt probable que la lectura dels utilitaristes, com ara J.S. Mill, el pensador més

⁸⁹³ “Sección de Fondo. Origen y progreso de las Asociaciones obreras en Inglaterra. Conferencia pública donada en l'Ateneo Libre de Catalunya'l dia 3 del actual per Fernando Garrido”, *Diari Català*, 4, 7/5/1879, pp. 3-4.

⁸⁹⁴ També s'hi publicaren resums de les conferències dominicals que tenien lloc a l'Ateneo Barcelonés, dirigides als obrers, de qüestions que els n'afectaven de prop com per exemple, “Habitació de l'obrer, [a càrrec de] Lluís Góngora.- (...). Utopias sociales, don Joseph Zulueta.- (...). Educació física y moral, D. Jaume Gres.- (...). Escuelas Froebel – Jardins de la infancia, don Eusebio Corominas.- (...). Cultura intelectual y moral, don Joan E. Lladó.- (...). Debers del ciutadà, don Lluís García del Corral.- (...). Influencia del teatro en las costums, don Eduardo Vidal y Valenciano.- (...). Vestit del obrer, don Pere Esquerdo y Esquerdo.- (...). Medis de protecció de la infancia, don Joseph Roca y Roca.- (...). La dona obrera, don Lleó Formiguera.- (...). Protecció y lliure cambi ab relació als interessos del obrer, don Joseph Griera.- (...). Higiene dominical del obrer, don Raimundo Comet.- (...). Ventatjas de la participació industrial en los beneficis, don Eusebio Pascual y Casas.- (...). Los invalids del treball, don Joan Sol y Ortega”. *Diari Català*, 240, 24/1/1880, p. 178. Aquesta aproximació a l'obrer era, però, paternalista i conservadora, dirigida a un tipus de proletariat que es volia mesurat, educat, cooperativista, interessat per la política oficial i allunyat de reivindicacions socialistes perquè, com explicà Josep Zulueta a la seva conferència, “lo socialisme se conduheix mes aviat al retrocés que al progres”, *Diari Català*, 249, 2/2/1880, pp. 242-243.

⁸⁹⁵ Garriga i Massó, *Memòries...*, op. cit., p. 74.

prestigiós dels darrers anys, l'influís a l'hora de traslladar les virtuts utilitàries a la gent de Catalunya. De fet, a la seva obra cabdal *Lo catalanisme* descriurà els dos tipus molt gràficament: don Quixot i John Bull. Mentre que el primer és l'encarnació de «lo tipo genuïnament castellà», desinteressat, generós, cortès, idealista, però dèbil de cos i d'intel·ligència, el segon és «la més completa representació del positivisme basat en lo sentit pràctic individualista».⁸⁹⁶ Abans d'escriure *Lo catalanisme*, aquest raonament ja el veiem apuntat en alguns articles del *Diari Català*. Per exemple en aquest:

«La nostra comarca, amb la seva activitat, que relativament a la de les demés espanyoles és realment extraordinària, amb lo seu amor al treball, amb lo seu temperament pràctic, és d'ençà de molt temps la caixa d'ahorros d'Espanya. La major part de la riquesa s'acumula a Catalunya, i els anys de bones collites són bons anys per a nosaltres (...).

Al cap de poc temps hem tornat a acumular i ens hem trobat en disposició de ser altra vegada banquers i prestamistes de tota Espanya. La riquesa de Catalunya, que considerada en absolut no és despreciable, relativament és extraordinària. Los catalans seguim sent parcs en los nostres gastos, i vivim en general modestament. Compari's la nostra classe mitjana amb ses similars en les demés nacions, i es veurà que la nostra és la que menos gasta. D'aquí ve que igual riquesa ens faci molt més rics. Però fins ara, si hem sapigut acumular riquesa no hem sapigut luego conservar-la o administrar-la. Nosaltres sabem guanyar diners, però la gent de Madrid té l'habilitat de fer-nos-els saltar de la butxaca, i tots los ahorros acumulats a Catalunya van a parar directament o indirectament a sostenir el despilfarro de la cort.»⁸⁹⁷

Posteriorment, a *Lo catalanisme*, dirà:

«Lo caràcter català és lo revers de la medalla del genuí castellà. En los bons temps, aquest era lo tipo del generalitzador,⁸⁹⁸ i nosaltres érem

⁸⁹⁶ Valentí Almirall, *Lo catalanisme*, op. cit., pp. 33 i ss.

⁸⁹⁷ Valentí Almirall, "Nova missió del catalanisme", *Articles polítics. «Diari Català» (1879-1881)*, Barcelona, 1984, pp. 99-101.

⁸⁹⁸ Almirall diu "en los bons temps", referint-se a la Castella que dominava el món del segle XVI, perquè en els anys en els quals escriu l'Estat espanyol està administrat per la ignorància, la immoralitat, la corrupció i el caciquisme. Així ho denuncia en el primer capítol del llibre, i abans ho ha fet a *La Revue du*

eminentment analitzadors. Ells s'exaltaven per una abstracció idealista: nosaltres buscàvem sempre ventatges positives. Pel castellà, apassionat de les formes, les condicions a què dava capital importància, eren la finura, l'elegància, la magnificència; pel català, poc ciudadó de les apariències, la brusquetat no era un gran defecte, així com ho era lo pecar poc o molt pel cantó oposat. La mirada d'aquell, com que abraçava un vast camp, no veia bé els detalls dels objectes: la nostra veia bé los detalls, més en contra abraçava un camp reduït. Ells, doncs, pogueren realitzar les epopeies que van assombrar a tot lo món, tenint en canvi caigudes de no menys ressó ni conseqüències, mentre que nosaltres deguérem reduir-nos a fets molt menys brillants, però en canvi molt més sòlids. Lo geni castellà no va desenrotllar-se en gran escala fins que el món se va eixamplar: l'esperit català va trobar-se fora de son centre al punt mateix en què va tenir lloc un aconteixement de tanta transcendència.»⁸⁹⁹

Almirall parlava de caràcter pràctic, equiparant pràctic a útil, a allò que produeix un profit material o comporta una utilitat real, i contraposada a la brillantor espurnejant però poc útil dels idealistes castellans. Si bé utilitzà més el mot pràctic, quedava clara la definició quan utilitzava en el mateix sentit el mot útil:

«La unió amb Castella va produir en nosaltres, com primer efecte fatal, lo de fer-nos olvidar los ideals de llibertat i particularisme en què es basava la política aragonesa. Per llur pròpia naturalesa, aquestos ideals eren molt més sòlids que brillants —puix lo útil i positiu no acut jamai als adornos llampants—.»⁹⁰⁰

Essent doncs el caràcter català diferent del castellà, el mètode de govern havia de tractar per força de manera diferent a Catalunya que a la resta d'Espanya. El sistema polític que ho garantia era el federalisme particularista el qual, abraçant tot el territori espanyol, respectava la varietat. L'unitarisme centralitzador havia ja demostrat la seva impotència,

---

mon Latin, en uns articles titulats “L’Espagne telle qu’elle est”, els quals seran editats en forma de llibre en 1886.

⁸⁹⁹ Almirall, *Lo catalanisme*, p. 51.

⁹⁰⁰ Id., *id.*, p. 55.

tocava ara fonamentar la política estatal en l'autonomia de les diverses regions, cadascuna amb diferent «modo de ser».

«Fundat lo federalisme en la varietat, i utilitzant lo concurs de tots los temperaments i tots los modos de veure i de sentir, és com arribaran a resoldre pràcticament totes les qüestions. En Espanya hi ha temperaments molt diversos i modos de veure i de sentir fins oposats. Los andalusos, per exemple, i els de les demás regions del migdia són exageradament imaginatius; nosaltres com los d'altres províncies del nord som tal vegada massa reflexius i positivistes. De l'harmonia entre els somnis dels andalusos i l'esperit pràctic de la gent de prop dels Pirineus ha de sortir-ne lo sistema verdaderament aplicable a Espanya.

Lo catalanisme, doncs, no és altra cosa que el federalisme positiu i pràctic aplicat a Catalunya.»⁹⁰¹

Almirall fou també un dels més aferrissats defensors de la supervivència del Dret Civil de Catalunya perquè en aquest s'hi podien trobar els fonaments filosòfics, la història i el caràcter diferents dels catalans. El projecte del primer Congrés Catalanista fou una iniciativa seva i del *Diari Català* amb el qual es pretenia, entre altres assumptes, fer «sentir clara i catalana la veu del nostre país en la qüestió de vida o mort de la unificació del còdics». Almirall demanava l'esforç de tothom per a convertir les idees catalanistes en fets positius, «que són l'únic signe del caràcter català, que sempre s'ha distingit per ser pràctic i positivista».⁹⁰²

En aquesta línia, llegí el discurs en el Congrés de Jurisconsults, de 1881, on a més de ressaltar «les belleses i grans condicions de les lleis civils vigents en Catalunya», digué que «les diverses compilacions de les nostres lleis demostren l'esperit pràctic i civilitzat dels catalans d'altres èpoques», i remarcà que, entre d'altres característiques, «La tercera condició intrínseca del nostre dret és son caràcter eminentment pràctic, sa perfecta harmonia amb lo caràcter català i amb les circumstàncies de la terra catalana». Circumstàncies les quals ens donen peu per a parlar de determinisme geogràfic, ja que si bé som llatins com els andalusos, al ésser també pirenaics, la montanya ens domina el caràcter:

⁹⁰¹ Almirall, «Catalanisme i federalisme», *Articles polítics...*, p. 13.

⁹⁰² Id. «Lo primer Congrés Catalanista», *id.*, p. 93.

«Entre la gent llatina ocupem un bloc que s'aparta més d'excés d'imaginació que del de reflexió, de lo qual i d'altres circumstàncies llargues d'analitzar, ne resulta que la qualitat que més domina entre nosaltres és la del sentit comú. En Catalunya no tenim per regla general gran gènits ni nul·litats completes. Los catalans som dels més disposats a l'igualitarisme, que és una de les tendències característiques de la gent llatina. Los catalans, ademés, vivim en una comarca pirenaica, i la nostra especialitat de caràcter és lo ser aspres i independents, com muntanyesos.»⁹⁰³

En política econòmica Almirall defensà el proteccionisme, i negà que això fos incompatible amb la democràcia i la llibertat. No costaria gens de reconèixer les idees de John Stuart Mill, d'intervencionisme estatal en l'economia i d'imposició de taxes per a utilitzar els fons recaptats en projectes socialment beneficiosos, en paràgrafs com els següents:

«La democràcia crida a intervenir i dirigir la cosa pública a tots los ciutadans sens distinció de classes ni de fortunes. La voluntat de la majoria és la que fa la llei. La democràcia, doncs, mata tot exclusivament i busca el bé general.

(...)

Fixant-nos en Catalunya, trobarem que els immensos capitals que dintre del sistema unitari i no democràtic destinem a socórrer els governs sens profit del país, podríem dedicar-los a obres d'utilitat pública, al foment dels interessos realment catalans, amb qual canvi és impossible calcular los immensos beneficis que en reportaríem.»⁹⁰⁴

I és que era arribada l'hora, segons Almirall, dels resultats. El catalanisme fins aleshores havia avançat en el terreny de la literatura i de la moral, ara tocava el torn de progressar en el dels «interessos materials». Un aspecte que sens falta havia de millorar era el de la ciència.

⁹⁰³ Id., «Discurs en defensa del Dret Civil de Catalunya», *id.*, p. 154.

⁹⁰⁴ Id., «Democràcia i proteccionisme», *id.*, pp. 179-180.

«Avui sabem ja que les qüestions rigorosament científiques poden ser tractades en la nostra llengua i amb l'esperit tal vegada poc brillant, però eminentment pràctic, que és fill del nostre caràcter català.»⁹⁰⁵

Per això, Almirall no es reprimia a l'hora de criticar projectes científics poc útils, és a dir, que no representessin un progrés, vinguessin d'on vinguessin. Això succeí amb el sistema de la «divisibilitat de la llum elèctrica», dels Srs. Cebrian i Molera, arran de l'invent de la làmpada incandescent enginyada per Edison l'any 1879:

«No se'ns tatxi de falta de patriotisme per la opinió que acabem d'exposar, puig que'l patriotisme no consisteix en viure d'ilusions, sino que demana realitats. Los senyors Cebrian y Molera han fet una lucubració tant bonica com se vulgui, pero no han resolt lo problema que avuy preocupa als que's dedican al perfeccionament de las aplicacions de las ciencias.»⁹⁰⁶

Amb el mateix rigor Almirall jutjava l'estancament de les activitats de les associacions excursionistes. D'un temps ençà, se n'havien anat creant en gairebé tots els pobles de Catalunya, però Almirall els reclamava un major dinamisme i uns objectius científics clarament utilitaris. Les associacions, deia,

«no han arribat fins ara a l'estat en què les voldriem (...).

Per què una associació excursionista no ha de poder donar la base a un viatge anyal artístic o científic? Quant agraït deuria quedar-li, si alguna ho logrés, lo progrés de la nostra estimada Catalunya! (...)

Bo és que s'estudiïn les èpoques passades però és dolent oblidar lo present i lo porvenir. La població que ha aixecat un bon teatro, per exemple; la que ha obert un carrer o una plaça vestida a la moderna; la que sostingui un ateneu, un institut, una escola ben muntada és tan digna de ser visitada, què diem!, és més digna de ser visitada que la que té les ruïnes d'un monestir o els murallons mig ensorrats d'un castell feudal. Allí a on hi ha una millora, allí deuriem acudir los excursionistes a fi d'animar altres viles i de recompensar amb sos elogis els estadants. I encara deuriem fer més. Deuriem no donar importància exclusiva a l'art antic ni modern, sinó que

⁹⁰⁵ Id., "Nova missió del catalanisme", *id.*, p. 98.

⁹⁰⁶ *Diari Català*, 240, 24/1/1880, pp. 175-176.

deurien principalment donar-la a la ciència. Los excursionistes serien beneïts per tot arreu, si no sols estudiessin lo país baix lo punt de vista de les ciències naturals i físiques, sinó que procuressin, en sa esfera, fomentar la riquesa dels punts que visitessin. Reunint notícies de tota mena, estudiant la topografia i l'orografia de les nostres comarques, acaparant datos geològics i climatològics, etc., podrien ser lo centro conseller de tots los que volguessin emprendre alguna obra sèria i profitosa.

Per fortuna les associacions excursionistes han entrat ja en aquest terreny, en lo que els augurem dies de glòria per a ells i per a Catalunya. Persuadeixin-se de que han fet més per al país col·locant un termòmetro a Sant Jeroni de Montserrat, que no pas que haguessin copiat o fotografiat totes les antigualles que guarda aquesta muntanya. Estableixin sens pèrdua de temps les estacions o observatoris que projecten, i hauran entrat de ple en lo camí sòlid que ha produït la riquesa de els altres nacions. Lo rei del món, lo déu de la terra és avui lo que més ciència atressora.⁹⁰⁷

Un any després, Almirall es mostrava més optimista i escrivia un altre article felicitant-se per la millora que ell apreciava en la divulgació científica de la associacions:

«D'algun temps n'aquesta part, los que segueixen lo moviment científich barceloní haurán reparat ab gust sens dubte, que empren un camí verdaderament útil y practich. Han passat ja de moda aquellas conferencias a la madrilenya, en las que l'orador anava a captar alguns aplausos recitant com un llorito un capitol d'una obra o un article de revista sobre assumptos rimbonbants y en general passats de moda. Sos discursos plens de paraulas y vuits d'idees d'aplicació han quedat ja per l'ús exclusiu d'aquelles corporacions pretensiosas que fan gala de ser refractarias al moviment catalanista. Dihem aixó, perque realment lo cambi salutable de que'ns ocupem se deu al nostre renaixement. Las associacions d'excursionistas son tal vegada las que van donar l'exemple. Cada vegada que assistim a alguna de las conferencias de que parlem, y'ns trovem ab que lo qui las dona prescindeix per complert de las galas oratorias y parla lo mateix llenguatge que usaria en una conversa ab quatre amichs; cada vegada que veyem que l'únich que procura lo que parla es adhirir los datos y observacions que ha reunit a copia d'estudi y de constancia; cada vegada que veyem que'ls que

---

⁹⁰⁷ Almirall, "Lo catalanisme (VI). A l'èminent escriptor S.", *Articles politics...*, pp. 86-88.

van a escoltar la conferencia son sols aquells a qui pot interessar lo fondo de la materia que's tracta, hem de convéncens de que anem pel bon camí, y que no tardarém a treuren fruyts.

Aquestes consideracions nos han inspirat las conferencias que acaban de dar en lo «Foment de la producció espanyola» y en la «Catalanista d'excursions científicas» respectivament los senyors Fiter e Inglés y Mariezcurrena (...) [els quals] han lograt interessar a son auditori, proporcionantli datos y coneixements práctichs verdaderament difícils d'adquirir.»⁹⁰⁸

Durant la vida del *Diari Català* Almirall evolucionà cap al federalcatalanisme que desenvoluparà al llibre que serà capçalera del catalanisme durant molts anys, *Lo catalanisme*. En aquesta obra, defensà el federalisme, particularisme en dirà ell, com a sistema polític, fossin quins fossin els tipus de govern dels Estats particulars i central de la federació. La divisió dels poders executiu, legislatiu i judicial garantirien la llibertat, els drets col·lectius i els individuals, i una sèrie de controls recíprocs controlarien la correcta aplicació de les funcions federals i particulars.

A la primera part del llibre feia un repàs dels vicis i defectes de la vida espanyola, mostrava les diferències incompatibles dels caràcters català i castellà, i feia una llista dels greuges i reclamacions històriques de Catalunya. Finalment, a la tercera part presentava les solucions pràctiques a que podia arribar el particularisme en l'organització dels Estats, amb exemples de monarquies, com «l'agregació» britànica o la Confederació germànica, o de repúbliques, com els Estats Units d'Amèrica o la Confederació suïssa.

Ja hem apuntat més amunt que en pocs anys Almirall passà de l'apogeu a la decadència, tant política com particular. El Centre Català, primera associació política catalana, creació d'Almirall impulsada en el Primer Congrés Catalanista, patí una escissió liderada pels sectors al voltant de *La Renaixença* i *L'Arc de Sant Martí*, l'any 1887. Al mateix temps patí un atac de feridura, i s'entestà a criticar l'Exposició Universal de Barcelona de l'any següent. Poc a poc es sentí marginat i sol, puix que va anar perdent els seus amics i col·laboradors de sempre, com Rosend Arús, mort el 1891,

---

⁹⁰⁸ *Diari Català*, 544, 8/2/1881, p. 307.

del qual va gestionar l'herència, i la Biblioteca pública que deixà a la ciutat de Barcelona; i com Frederic Soler, que va morir el 1895.

El seu projecte polític interclassista, laic i regeneracionista s'avançà massa en el temps i no fou seguit per la burgesia catalanista. Com diu Josep Pich, i malgrat que un cop mort molts sectors volgueren apropiarse el seu llegat doctrinal, en vida Almirall fou «massa catalanista per als republicans d'aquell període, massa republicà per a la major part dels catalanistes, massa radical per als conservadors i massa conservador per als radicals.»⁹⁰⁹ Finalment, fou un utilitarista tant a la teoria com a la pràctica, ja que preocupat pel benestar de la majoria, quan tingué l'oportunitat s'hi posà mans a l'obra.

---

⁹⁰⁹ *Federalisme i catalanisme...*, op. cit. p. 347.

CONCLUSIONS FINALS

El pensament obrerista català del darrer terç del segle XIX no pot explicar-se sense una referència explícita a l'ètica utilitarista. Mesclada amb la nova ideologia anarquista, que arribà amb força a finals dels anys seixanta, l'antiga norma moral de la utilitat, popularitzada a través de la premsa obrera, va servir al discurs obrerista per a persuadir als treballadors de la veritat de les seves reivindicacions. L'obrer era el personatge més útil i, per tant, el més important de la societat, en base a això, l'explotació i la degradació que patia es demostraven totalment injustes. Era necessària una revolució social per a construir una nova societat solidària, igualitària, lliure de l'explotació de l'home per l'home, on ningú no pogués perdre el temps improductivament i viure com un paràsit del treball dels altres. Una societat on tothom hauria de dedicar-se a feines útils per al benestar de la majoria, i on es suprimirien l'oci superflu, i tots els vicis de la societat capitalista: el joc, la prostitució, la embriaguesa, el luxe... Tal era el somni. Per a aconseguir-ho el proletariat havia d'insistir en la norma de la utilitat: treballar, aprendre i esbargir-se útilment, tal era el mitjà.

No hem volgut dir, i potser és fa necessari aclarir-ho ara, que la burgesia no reivindicés mai les coses útils. De la mateixa manera que el poeta Alfred Tennyson, recordant la Gran Exposició londinenca de 1851, posava en vers l'orgull dels industrials anglesos per la seva primàcia tecnològica, tot dient: «Mirad las gigantescas naves / ricas en modelo y en

diseño / (...) Todo lo bello y útil / que un hermoso planeta puede producir»,⁹¹⁰ també la burgesia catalana havia lloat les coses útils i belles:

«El supremo placer está en el trabajo, en la sobriedad, y en la duradera, en la celeste alegría que nunca deja de procurar al espíritu y al corazón la fe en lo verdaderamente útil, en lo verdaderamente bello, ya fuese artístico, moral o científico»,

havia escrit, per exemple, Lluís Cutchet a *El libro del obrero*.⁹¹¹ La diferència estava en que l'utilitarisme defensava la felicitat del major nombre. Els obrers, com els utilitaristes, volien fer coses útils dirigides a estendre un major benestar general, moral i material; la burgesia, en canvi, volia que tot continués tal i com estava. En el plantejament conservador era impensable estendre el benestar a la majoria, si aquell benestar volia semblar-se a l'igualitarisme:

«...conseguir que todos satisfagan igualmente sus necesidades, con la misma facilidad y comodidad o con la misma pena, es de todo punto imposible (...) por consiguiente, si lo que se llama problema social es el propósito de obtener la nivelación o igualdad de fortunas, este problema, no es problema, ni es nada, porque de lo imposible no se ocupan, ni pueden, ni deben, ocuparse los humanos»,

deia amb tota la cruesa *El Fomento de la Producción Española*, l'any 1884; i Joan Mañé i Flaquer sentenciava uns mesos més tard, a *Diario de Barcelona*:

«Unos cuantos idealistas y otros tantos tunantes han pervertido la inteligencia y el corazón de las masas con el cebo de un bienestar imaginario, que se funda en la destrucción del presente estado social. En todo lo que dicen no se encuentra un adarme de sentido común; pero como es innegable que los progresos modernos crean a la clase proletaria una situación violenta por antinatural, urge, como hemos dicho, plantear y resolver el problema o problemas que ella crea.

⁹¹⁰ Citat per Asa Briggs a *El siglo XIX*, dins *Historia de las civilizaciones*, vol. 10, Madrid, 1989, p. 29.

⁹¹¹ “escrito espresamente para los individuos de las sociedades corales de Euterpe en la Gran Festival de 1862”, DD.AA., Barcelona, 1862, p. 245.

Es estúpido pedir la igualdad para lo que Dios ha criado desigual, así es que no pueden inspirar sino lástima las aberraciones de los que pretenden que todos los trabajadores ganen el mismo jornal, que todos los hombres desciendan a la condición de trabajadores mecánicos, que todos reciban la misma instrucción como si todos tuvieran la misma capacidad, en una sola palabra, reducirles a todos a las mismas obligaciones para que tengan derecho a iguales goces...»⁹¹²

Allò que hem volgut deixar clar, doncs, és que la idea d'utilitat que podia tenir la burgesia catalana no tenia cap punt de contacte amb el principi fonamental de l'ètica utilitarista.

També volem aclarir, finalment, un altre punt. L'utilitarisme va sorgir de la burgesia radical anglesa il·lustrada, amb la idea pràctica de reformar la societat legislant a favor dels més necessitats. No era una filosofia revolucionària, però pretendre el bé de la majoria apareixia a ulls dels més conservadors una idea massa esquerrana, fins i tot socialista. Si l'utilitarisme es pot confondre amb el socialisme és perquè a partir del primer, tant el socialisme com el comunisme i l'anarquisme s'hi desenvoluparen. Owen i Cabet foren exemples dels dos primers; Godwin ho fou de l'anarquisme utilitarista.

Com ho va dir Engels:

«Los dos más grandes filósofos prácticos de los últimos tiempos, Bentham y Godwin, también son, y en especial el nombrado en último término, propiedad casi exclusiva del proletariado; aun cuando Bentham posee una escuela bajo la burguesía radical, sólo el proletariado y los socialistas han logrado, sin embargo, hacer algún progreso a partir de él.»⁹¹³

Posteriorment, algunes de les tesis del deixeble més important de Bentham, John Stuart Mill, també s'aproparen al socialisme. Però malgrat això, i a pesar de tot allò que hem vingut defensant fins aquí, hem de

⁹¹² Amdues cites a Casterás, Ramón, *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*, Barcelona, 1985, pp. 420 i 427.

⁹¹³ Citat a Colomer, Josep M^a, *El utilitarismo. Una teoría de la elección racional*, Barcelona, 1987, p. 49. Del mateix llibre també podriem extreure aquesta altra cita d'Engels: «Sobre la moral de Helvetius, Bentahm funda su sistema del interés bien entendido, así como Owen, partiendo del sistema de Bentham, echa las bases del comunismo inglés», p. 49.

confessar una evidència: l'obrerisme català mai no s'anomenà utilitarista, almenys no ho hem pogut trobar escrit enlloc, encara que els seus plantejaments i manifestacions ho siguin clarament i, molts cops, explícitament. L'explicació és que si bé Engels, com també Bakunin, i posteriorment Kropotkin, reconegueren a l'utilitarisme el mèrit de ser un primer pas en la direcció d'una futura transformació social, també el van criticar per la seva procedència burgesa, pel seu reformisme de classe mitja apocat i gens revolucionari, incapaç d'arribar fins al final del canvi revolucionari que feia falta.

Però ja des dels seus inicis l'utilitarisme no ha tingut una història fàcil, més aviat ha patit de mala premsa, com diu Esperanza Guisán.⁹¹⁴ Aquesta autora ho atribueix a una deformació interessada dels seus postulats per part de governs, esglésies i grups dominants preocupats per la influència d'una ètica defensora de la llibertat, de les reformes socials, d'eliminar deus i mites innecessaris. Aquests poderosos enemics de l'utilitarisme l'acusaren de fomentar l'egoisme, de ser una doctrina de la conveniència, de no voler només que plaers materials, plaers propis de bèsties satisfetes i gens espirituals. Contra tot això ja va respondre John Stuart Mill al seu llibre *L'utilitarisme*, però fruit d'aquells atacs el significat de les paraules utilitari o utilitarista ha romàs generalment tergiversat, i utilitzat desencertadament per a injuriar les intencions d'altri. En trobaríem exemples des de tots els bàndols. No ens ha d'estranyar doncs que criticat i deformat intencionadament per les classes dirigents, i jutjat com a ideologia burgesa pels revolucionaris, tothom fugi del títol d'utilitarista. També una bona part del moviment obrer que, en canvi, ho fou de pensament i d'acció, com ho hem deixat ben demostrat en aquest estudi.

---

⁹¹⁴ Guisán, Esperanza, El utilitarismo, dins Victoria Camps (ed.), *Historia de la ética, 2. La ética moderna*, Barcelona, 1999, pp. 457-499.

UNA REFLEXIÓ FINAL A PROPÒSIT DE LA HISTÒRIA DE LES MENTALITATS

Fa al cas de mencionar, molt per sobre, el comentari de Manuel Pérez Ledesma a la historiografia espanyola sobre la formació de la classe obrera.⁹¹⁵ Diu aquest autor que, malgrat haver de remuntar-nos a E.P. Thompson per a la consideració de classe obrera com a creació cultural, i a l'acord més o menys extens al voltant d'aquest punt, aquest plantejament no ha tingut encara gaire influència entre els historiadors locals, i se segueix considerant la revolució industrial, es a dir, les dures condicions de vida i treball, i l'adveniment de la Primera Internacional, com a claus de la formació de la classe obrera.

Però entre les insuficiències d'aquesta visió local es troba el fet de que el procés no fou iniciat pels treballadors industrials, sinó pels artesans i obrers clàssics de tallers manufacturadors millor pagats que els futurs obrers industrials, tal com també va veure Thompson per al cas anglès. Així doncs, sembla imprescindible, segons Pérez Ledesma, tornar a insistir en la hipòtesi cultural. Per exemple, en com l'elaboració de cerimònies i manifestacions obreres al voltant del primer de maig, ajudaren a mobilitzar i a crear aquella consciència de classe, o com va ser d'important per a crear-la, l'extensió d'una terminologia de classe, un llenguatge propi.

Mots com oci i ociós, treball, explotació, emancipació, burgès, proletari, privilegiat, desheretat, etc., van fer possible —sense oblidar mai la situació de deteriorament de les condicions econòmiques—, la construcció cultural d'una identitat de classe com l'obrero. En definitiva, que la història de les mentalitats encara no s'ha tingut suficientment en compte.

Participant d'aquesta sensació, el present treball vol avançar un pas més en la comprensió cultural del moviment obrer, afegint-hi al seu pensament els vertaders principis de l'utilitarisme, i al seu llenguatge els conceptes d'útil, o d'utilitat els quals, com hem vist, tant van participar en

---

⁹¹⁵ Pérez Ledesma, Manuel, "La formación de la clase obrera: una creación cultural", dins Rafael Cruz y Manuel Pérez Ledesma (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, 1997, pp. 201-233.

el procés de configuració moral i de conscienciació dels obrers com a classe. No tingué menor importància el fet de l'adopció per part de la intel·lectualitat burgesa d'un romanticisme antiutilitarista, hostil i bel·licós.

APÈNDIXS

APÈNDIX 1.

A.

Ética utilitarista per al proletariat. *La moral universal*, (de D'Holbach) escrita per un obrer.

LA MORAL UNIVERSAL

En el tiempo que hemos tenido de ocuparnos de la lectura de libros y periódicos, no hemos podido jamás solazarnos con algún escrito dedicado a la propagación de la moral pura, de esta ciencia la más importante de todas las conocidas, sin la cual no es posible la vida social.

Sin embargo, se ha aplicado y se aplica constantemente la moral en todo; pero de una manera que sería preferible se la dejara antes de aplicarla a ideas que más bien la falsifican y la rebajan, que la acreditan y la enaltecen.

La moral no debe ser súbdita de las ideas o creencias de los hombres; antes bien ha de ser y es superior a ellas. Una secta podrá imperar en una extensión más o menos vasta de terreno, pero nunca avasallará más que una insignificante aglomeración de creyentes, ni logrará imperar más que en una cortísima extensión territorial. La moral, por el

contrario, debe imperar en todas partes y ser practicada por todos los hombres en general.

El estoicismo, con sus máximas fanáticas y feroces, de ninguna manera hizo amable y atractiva la moral y la virtud para los hombres; dice el barón de Holbach: las perfecciones imposibles que exigía solo podían formar del sabio un ente de razón. La moral que dejando de ser puramente humana pretenda sacar al hombre de su esfera, elevarle sobre su naturaleza, hacerle insensible, indiferente al placer y al dolor, impasible a fuerza de razonamiento y en suma, que le prescriba que deje de ser hombre, podrá muy bien ser admirada por algunos entusiastas, mas nunca podrá convenir al hombre, por su naturaleza sensible y sujetos a necesidades y deseos.

Discurriendo sobre la moral, no profundicemos hasta los abismos de una metafísica sutil o de una tortuosa dialéctica; las reglas de las costumbres, como que son universales, deben ser claras, sencillas, demostrativas y a la comprensión y alcance de todos los hombres. Las nociones oscuras, abstractas y complicadas, las autoridades a veces sospechosas, un fanatismo exaltado no pueden ilustrar ni servir de guía segura. No es necesario asombrar a los hombres para persuadirlos, ni trastornar el entendimiento humano con enigmas y misterios, pues este procedimiento, lejos de ilustrar, fanatiza y entorpece los sentidos y acaba por pervertir al que se quiere moralizar. Para hacer bueno al hombre, no hay necesidad de conducirlo por caminos sobrenaturales, sino guiarle por sendas naturales y prácticas sencillas.

La moral es la que regula el destino del universo: abraza y reúne los intereses de toda la especie humana y manda con razón y justicia a todos los pueblos, a todos los reyes, a todos los ciudadanos, sin que sus derechos sean jamás impunemente violados. La *política* no es más que la moral aplicada a la conservación de los Estados; la *legislación* es la moral consagrada por las leyes; el *derecho de gentes* es la moral aplicada a la conducta de las naciones entre sí; el *derecho natural* no es otra cosa que el conjunto de las reglas de la moral fundadas en la naturaleza del hombre. Con tan justos títulos puede llamarse esta ciencia *universal*, pues que su vasto imperio comprende todas las acciones del hombre en todas las situaciones de la vida.

Mucho se ha escrito sobre la moral, pero ha sido siempre aisladamente y de una manera difusa y misteriosa. Por esto nosotros, sin pretensiones de ningún género, nos proponemos publicar una série de artículos consagrados a la propagación de la más pura moral y disipar en lo posible las nubes que aun cubren la inteligencia de algunos hombres, persuadidos de que con esto haremos un bien a los habituales lectores de *La Revista*. - *Un obrero*.

La Revista Social, 285, 3 de mayo de 1878, p. 2

LA MORAL UNIVERSAL

PARTE PRIMERA.

I. Principios generales y definiciones.

De los deberes y obligación moral

«La moral es la ciencia de las relaciones que existen entre los hombres y de los deberes que nacen de estas relaciones; o de otro modo, la moral es el conocimiento de lo que deben necesariamente o evitar los seres inteligentes y racionales que quieren conservarse y vivir felices en sociedad.»

La moral debe necesariamente ser fundada en y conforme a la naturaleza del hombre, sobre su esencia o sobre las propiedades o cualidades que se hallan en su ser, por la cuales se distingue de los demás animales.

La ciencia es el fruto sazonado de la experiencia; saber una cosa, es haber experimentado los efectos que produce.

Las relaciones que existen entre nosotros son las diferentes maneras de obrar por las que influimos en nuestras mútua y recíproca conveniencia.

La moral nos impone deberes, los cuales son los medios que un ser inteligente y capaz de experiencia debe emplear para conseguir la felicidad que apetece, a la que le obliga su naturaleza. Los actos más naturales de la vida, son deberes que debemos cumplir. El hombre, por lo tanto, si quiere granjearse el afecto y estimación de los demás, ha de procurar serles útil y evitar ser dañoso y perjudicial.

«La obligación moral es la necesidad de hacer o de evitar ciertas acciones para la existencia y felicidad que buscamos en la vida social. El que quiere un fin, debe buscar los medios que le conduzcan a él. El que quiere ser feliz, está obligado a seguir el camino que le conduzca a la felicidad y a

separarse del que le desvíe de este objeto, so pena de ser desgraciado»
(Holbach.)

Es preciso no perder de vista que para llegar a los medios apetecidos no hay más camino que el de la experiencia. Nada más absurdo, por lo tanto, que creer que el hombre al nacer trae consigo sentimientos morales, cuando lo que el hombre al venir al mundo trae consigo es la facultad de sentir, por lo cual se le hace repulsivo el dolor y le atrae el placer.

II.

De la naturaleza, sensibilidad y facultades Intelectuales del hombre

«El hombre es un ser sensible, inteligente, racional, sociable, el cual en todos los instantes de su duración anhela incesantemente su conservación y felicidad.»

Se observa constantemente en los hombres una variedad grandiosa, es cierto; mas también lo es que todos tienen una naturaleza que no puede contradecirse jamás. ¿Conoceis algún hombre que no se proponga un bien en los días de su vida, que no busque su felicidad y que no huya del pesar? No encontrareis ninguno. En alguno llegareis a indagar únicamente que por falta de experiencia o por mala elección, se ha engañado en los medios que ha empleado para el logro de su felicidad.

Nunca ponderaremos bastante lo útil que es al hombre la educación, por cuanto todos, absolutamente todos nuestros males son producidos por la ignorancia y el error.

Para estudiar la moral y formarse de ella una idea exacta, es preciso conocerla y practicarla desde un principio ; no haciéndolo así, a cada paso erraremos. Afortunadamente la moral no nos impone ciencias ocultas y misteriosas, sino que nos da ideas claras, sencillas y concretas. Para

conocer al hombre basta considerarle tal como se presenta a nuestra vista, y según obra constantemente, examinando las cualidades que le son constantes y visibles.

La *naturaleza* en el hombre es el conjunto de propiedades y cualidades que constituyen su ser, y que le distinguen de los otros animales o que le son comunes con ellas. Así, pues, nosotros no hemos de remontrarnos al origen que produce sus cualidades especiales de pensar y sentir; a nosotros ha de bastarnos, en la moral, saber que el hombre siente, piensa, obra y busca su bienestar en todos los instantes de su existencia, en razón a su humana condición.

El hombre, pues, no necesita averiguar nada más para saber la conducta que ha de observar para lograr su felicidad.

Sensibilidad es una disposición natural a recibir impresiones, de los objetos que obran sobre nosotros. De esta facultad gozan todos los animales. El hombre recibe diferentes impresiones por medio de los sentidos de la vista, el tacto, el gusto, el olfato y el oído, que le producen impulsiones, movimientos; las mutaciones que en él se suceden, de las que tiene una ciencia interior, que es el conocimiento de las variaciones y de los efectos que producen en él los objetos.

Las sensaciones producen luego las ideas, según la impresión que nuestros sentidos reciben. El *pensamiento* es la vibración, contigua o renovada de las sensaciones de que nos hemos apercibido. *Reflexión* es la facultad de coordinar las ideas. Con la *memoria* reproducimos las ideas o imágenes comunicadas por nuestros sentidos, después que han desaparecido los objetos que las causaron. Con el *juicio* comparamos los objetos que pasan ante nosotros según los afectos que nos hacen sentir. La facilidad de comparar con prontitud las relaciones de las causas con los afectos es el *talento*; y finalmente, la *imaginación* es la facultad de representarnos con viveza las ideas o los efectos que los objetos han producido en nosotros.

Los animales dan señales evidentes de sensibilidad; como el hombre, buscan lo que es útil a la conservación y huyen de los objetos que les causan sensaciones dolorosas. Lo que llamamos *instinto* en los animales es la facultad de procurarse los medios de satisfacer sus necesidades, el cual se asemeja a lo que se llama en el hombre *inteligencia, razón, sagacidad*.

¡Cuántos hombres con su conducta demuestran ser inferiores al *instinto* de las bestias! El hombre intemperante, beodo, colérico y vengativo, ¿no da señales evidentes de su inferioridad a los seres irracionales?

Para ser digno y superior a los otros animales, el hombre ha de aplicar las cualidades que de estos le distinguen. Con esta aplicación y auxiliado por la experiencia, hace que la naturaleza contribuya a su propia felicidad.

Sabemos ciertamente que todos los hombres no gozan de igual grado de sensibilidad. Esta depende de la mayor o menor susceptibilidad o actividad de sus órganos, de aquí que unos son más prontamente movidos y excitados por los objetos que hieren sus sentidos, lo que se traducen en unos por vigor, talento, impetuosidad, pasiones vivas; y en otros por languidez, debilidad, estupidez, pereza. Según la sensibilidad del individuo así es su modo de ser o de pensar.

La Revista Social, 286, 10 de mayo de 1878, pp. 2-3

LA MORAL UNIVERSAL

III.

El placer y el dolor.

Verdaderamente acontece que en los hombres a pesar del raro contraste que ofrecen sus fisonomías, pues es difícil encontrar dos enteramente iguales, hay no obstante un punto en el que todos están acordes, cual es el amor al *placer* y el temor al *dolor*. Y lo que sucede con el hombre acontece de la propia manera con las plantas; todos obedecen a un mismo fin. Colocadas las plantas en un terreno preparado convenientemente, que reciban los benéficos rayos de un sol radiante y regadas con cuidado, se animan, vegetan, nacen y se ofrecen a nuestra vista alegres y lozanas; pero si sucede lo contrario, se marchitan y perecen por grande que sea el afán de cultivarlas (1). Cuando deseamos la presencia de un objeto y que siga produciendo en nosotros impresiones convenientes a nuestra naturaleza, es que le amamos; y cuando deseamos que otro objeto se aparte de nosotros para que termine la mala impresión que en nosotros ha producido, es que le aborrecemos. Lo que ha producido en nosotros una sensación agradable se llama *bien*, *placer*, porque es bueno y útil; y lo que ha obrado a la inversa se llama *mal* o *dolor*, porque es malo, perverso, desagradable. El placer continuo se llama *dicha*, *bienestar*, *felicidad*; y el dolor permanente *desgracia*, *infortunio*.

El hombre ama el placer por naturaleza, porque debe necesariamente amarle, así como desecha el dolor por malo y funesto.

Sin embargo, aunque el amor del placer sea en el hombre, debe estar subordinado al amor de su conservación y al deseo de un amable bienestar.

No debemos olvidar que el placer acaba siempre atormentándonos cuando no es conforme a nuestros deberes; algunos hay que, halagando por algunos momentos, llegan a causarnos males duraderos. Hay placeres

verdaderos, que son los que la experiencia nos muestra conformes a nuestra conservación; placeres engañosos, placeres legítimos e ilícitos. El hombre bárbaro y cruel, por más que en la apariencia parezca un hombre bueno, no goza ni un solo instante de placer, y si lo goza, es para luego atormentarse más con el remordimiento; mientras que el hombre virtuoso disfruta continuamente del bien que ejercita y goza con la idea lisonjera de ser amado.

- (1) Un autor ha dicho que la educación basta para hacer de los hombres lo que se quiera; mas nosotros somos de parecer que si la naturaleza no presenta un sujeto idóneo es imposible educarle bien. *En vano será sembrar sobre una roca o un pantano.* Dice Plutarco: "La naturaleza sin doctrina y enseñanza es una cosa ciega; la doctrina sin la naturaleza es defectuosa; y el solo uso sin las dos primeras, es una cosa imperfecta. Ni más ni menos que en la labranza: es menester que, en primer lugar, la tierra sea buena; en segundo, que el labrador sea un hombre experimentado, y en tercero, que sea escogida la semilla. Así la naturaleza representa la tierra, el maestro el labrador, y la enseñanza y los ejemplos la simiente."

La Revista Social, 288, 24 de mayo de 1878, pp. 1-2

LA MORAL UNIVERSAL

IV.

Pasiones y necesidades del hombre, del interior personal o amor propio. Utilidad de las pasiones.

Bien quisiéramos nosotros extendernos ampliamente en cada uno de los puntos que tratamos, pero no nos lo permiten nuestras escasas fuerzas; además la limitada parte que nos cabe en *LA REVISTA*, que debe necesariamente ocuparse de otros asuntos de interés palpitante, hace que procuremos ser breves en nuestras disertaciones, que creemos de suma utilidad por su especial índole.

Nada más natural en el hombre que tener pasiones y deseos; los movimientos de atracción más o menos vivos que siente a ciertos objetos o de repulsión respecto de otros, son consecuencias de la analogía o contrariedad de sus órganos con los objetos que ama o detesta. Todas las pasiones se reducen a desear algún bien o placer, alguna felicidad real o imaginaria, y a desechar y temer todo mal verdadero o aparente.

Por más que muchos han mirado las pasiones como unas *enfermedades del alma*, nosotros no debemos estar conformes con tal suposición, pues no porque un hombre abuse de la necesidad de las pasiones hemos de suponer que sean malas y dañosas. Muchos son los que abusan de los objetos necesarios a la vida, pero no se pueden sentar precedentes en la moral sobre esto: estamos, por lo demás, plenamente convencidos que una filosofía fanática es la causa de que en la moral los hombres no hayan casi nunca podido convenirse en nada.

Las pasiones, en si mismas, no son ni buenas ni malas: el uso que se hace de ellas les dan el valor aplicable. Finalmente, naciendo el hombre con necesidades, nada le es más natural que satisfacerlas, amando siempre el

placer y detestando el dolor. El que obrase de distinto modo dejaría de ser hombre, y además inútil y dañoso a la sociedad.

Las necesidades varían según el modo de satisfacerlas; en lo general son todas las mismas. Mientras que a un pobre le basta un pedazo de pan seco para satisfacer la necesidad de su hambre, el opulento se recrea en una suntuosa mesa, llena de exquisitos manjares; pues este ha de satisfacer, según su criterio, dos necesidades: el hambre y la vanidad. Y lo que sucede con la comida es aplicable también a los vestidos y demás.

La imaginación, el hábito y las preocupaciones nos aumentan las necesidades, constituyéndonos en un estado deplorable si por cualquier motivo no podemos satisfacerlas; por esto es importantísimo limitar en lo posible nuestras necesidades, pues mientras que las naturales son limitadas, las necesidades de la imaginación son infinitas.

Nuestros deseos, excitados por las *necesidades verdaderas o imaginarias*, constituyen el *interés personal*, que es todo lo que el hombre desea como útil o necesario a su propia felicidad o la cosa en cuyo goce cree cada uno que consiste su felicidad. El interés del avaro está en la posesión de sus tesoros. El interés del hombre bondadoso se fija en merecer el aprecio de los demás. El del rico en hacer ostentación de más riquezas para engrandecerse ante los que carecen de fortuna y el del artista en la celebridad. Cada hombre fija la idea de su bien en diferentes cosas y objetos.

Un célebre moralista ha dicho que «la palabra *interés*, como la palabra *pasión*, presenta a nuestro entendimiento la idea de un bien o el amor y el deseo de la felicidad.» No se puede vituperar en los hombres que sean *interesados* (cuya palabra significa que tienen necesidades y deseos), sino cuando sus pasiones, intereses y necesidades son dañosos a sus semejantes.

El interés mal entendido constituye la idea del bienestar o el interés que ponemos en los placeres o en los objetos contrarios a nuestra felicidad, que es el origen de los errores y extravíos de los inexpertos e irreflexivos.

El amor a la virtud es el interés aplicado a las acciones ventajosas a los hombres. Contra los intereses injustos y raquíticos hay otros muy nobles y bien justificados. Si existen hombres resueltos a sacrificarlo todo a su

mezquino interés personal hay en cambio otros que sacrifican sus intereses materiales en bien de sus semejantes.

El hombre está obligado a obrar con interés en los actos de su existencia; mas para que este sea laudable debe conocer que le exige que se haga útil y agradable, porque sus conciudadanos, sensibles e interesados como él, no contribuirán a su bien sino en proporción del que puedan esperar de él. Para esto es preciso que el hombre funde sobre la moral todos los actos de su vida. Fundados en tan sanos principios, veremos que hasta aquellas personas virtuosas que llevan su desinterés al extremo de mostrarse atento con los ingratos hallan siempre en ellos mismo las recompensas que los ingratos les niegan.

La Revista Social, 289, 1 de junio de 1878, pp. 2-3

LA MORAL UNIVERSAL

(Continuación)

El *amor propio*, que nace de las pasiones, intereses y voluntad de los hombres, es el deseo permanente de conservarse y ser dichoso. *Condenar al hombre porque se ame a sí mismo es condenarle por ser hombre.*

Prescindiendo de preocupaciones fanáticas y rutinarias, el hombre debe reconocer que es imposible su existencia si desconoce al amor de sí mismo, y se manifiesta indiferente al bien o mal que le sucede. Nosotros somos los que experimentamos los efectos agradables del trato mutuo, y es una demencia que por una preocupación más o menos fanática dejemos de buscar el bien.

Cuando participamos del sentimiento de un deudo o amigo, cuando lloramos sobre su tumba nos compadecemos y lloramos por nosotros mismos. El hombre que reflexiona acompaña su amor propio al de sus conciudadanos. Podríamos citar en apoyo de nuestras aserciones infinidad de filósofos. Séneca ha dicho que «el que se ama mucho ama a los demás hombres.» Arriano «que todos los actos de los seres animados y aun los de la divinidad nacen del amor propio.» Cicerón reconoce «que todos nuestros deseos, nuestras aversiones y nuestros proyectos, todos tienen por único móvil el placer o el dolor; de donde se sigue que todas las acciones buenas y laudables no tienen otro objeto que una vida cómoda y feliz.» El hombre sociable reconoce que únicamente se tiene verdadero amor a sí mismo cuando interesa a sus semejantes en su felicidad.

Tarea inútil sería el declamar contra las pasiones, y es ciertamente impracticable el proyecto de destruirlas. La moral se practica exponiendo las ventajas de la virtud y los inconvenientes del vicio, moviendo, interesando y compeliendo a cada uno a que contribuya al interés de los demás. La instrucción del hombre consiste en indicarle lo que debe amar o temer, dirigir sus pasiones a objetos útiles, enseñándole a reprimir los deseos que pudieran perjudicarle a él y a sus conciudadanos. Para reprimir una pasión

basta otra pasión: el odio y aborrecimiento a las acciones perjudiciales; los intereses reales y verdaderos a los aparentes e imaginarios; un permanente bienestar a los momentáneos caprichos; de este modo nadie puede dudar que se puede hacer de las pasiones un uso provechoso, en bien de todos los seres racionales, y los diversos intereses pueden combinarse en consonancia con el interés general.

Es contrario a la vida social un hombre que no siente pasión o deseos; y esto es tan natural que no se necesita grande esfuerzo para convencerse de ello. ¿Qué le importa a un bárbaro que le echen en cara sus vilezas? Movido constantemente por su idiotismo, es insensible a las amenazas, a los vituperios y a las ignominias, como a las recompensas, a las alabanzas y a la gloria.

No hay pasión alguna que no pueda ser útil al cuerpo social. Debe tratarse de regular el amor de un modo que no sea dañoso ni al amante ni al objeto amado, ni a la sociedad; porque la pasión del amor, tan justamente combatida por sus terribles estragos, es una necesidad indispensable a la conservación y multiplicación de nuestra especie.

Son pasiones útiles y necesarias la cólera y el odio para desechar de nosotros y de la sociedad las cosas dañosas. La indignación, el odio y la cólera son legítimos, y sirven para excitarnos contra la injusticia y la perversidad. Es de utilidad la codicia del mando, o la ambición del poder, que tanto detestamos, cuando empeña y estimula al ciudadano a ser digno por sus talentos y sus virtudes del mando y del poder.

La pasión que más necesaria es a la humanidad, y que el hombre egoísta mira como una ilusión vana, es la del amor a la gloria. Esta pasión es de notoria utilidad, pues produce el valor, el honor, la beneficencia, la generosidad, etc., y los talentos que sirven al bien de la humanidad. La *pasión de la riqueza*, bien interpretada, es el manantial de la industria, del trabajo y de la actividad tan necesaria a la vida social. El *temor*, que es común a cobardías y bajezas, es necesario para contener las malas pasiones. El *orgullo* o *amor propio*, que cuando deprime a los demás es insoportable, es una pasión laudatoria, pues nos retrae de las acciones viles y despreciables. Hasta la envidia, esta pasión tan vil, se ennoblece cuando en vez de ejercer su común vileza nos estimula a imitar a los hombres grandes por sus virtudes y talentos.

Entendámoslo así, y desechemos aquella filosofía que hace consistir la virtud y la felicidad en una total privación de pasiones y deseos, procurando que la educación siembre en los corazones pasiones útiles a los hombres, y que aleje de nosotros las dañosas y perjudiciales. La naturaleza no nos prohíbe amar; pero nos dice que amemos lo que solamente es digno de ser amado, que no deseemos sino lo que lícitamente podemos obtener, y proponernos lo que, haciéndonos dichosos, haga la dicha de los demás.

La Revista Social, 290, 7 de junio de 1878, p. 2

LA MORAL UNIVERSAL

V.

De la verdad.

«La verdad consiste en ver las cosas tales como ellas son»

Cuando el hombre está dotado de una sana experiencia puede descubrir la *verdad*, que es precisamente la conformidad del parecer con la naturaleza de las cosas. Por esto, conocido un objeto, aseguramos con fijeza los efectos que en nosotros ha de producir. Decir que la intemperancia y la disolución de las costumbres destruyen la salud, es formar un juicio confirmado por la experiencia diaria, que nos demuestra que las consecuencias naturales de los vicios reducen el cuerpo tarde o temprano a una vida desdichada. Decir que la virtud es amable, es juzgar conforme a la experiencia constante de todos los hombres en general.

El hombre, apoyado en la verdad, por la experiencia que de los hombres y de las cosas tiene, no debe vacilar ni un momento en decirla en todas partes sin temer sus consecuencias.

Muchas veces interpretamos mal la expresión, y de ahí resulta el *error*; fruto de los juicios precipitados, de lo que se llama *ignorancia*, del delirio de la imaginación y de la perturbación de los sentidos. Está en un *error* el que cree que los placeres deshonestos producen la felicidad porque la reflexión y la experiencia tenían que haberle dado a conocer que estos placeres, tras largas penas, le hacen despreciable a los ojos de los demás.

Falsos conceptos hijos de la repetición y no de la experiencia son las preocupaciones. Todos saben que los pueblos y los individuos en particular, se hallan dominados de preocupaciones, que en vez de encaminarles a la felicidad, los alejan de ella cada vez más. Necesario es, pues, que se acojan con reserva ciertas opiniones, usos y leyes, que tan contrarias son muchas

veces a la razón, consagradas por el hábito y transmitidas sin examen de generación en generación; pues de ahí resulta que los más perniciosos errores, las más falsas ideas, las costumbres más depravadas y los más crueles abusos se perpetúan lastimosamente entre los hombres. Por eso vemos a los hombres sometidos a preocupaciones destructoras, a los más bárbaros usos, a las opiniones más falsas de una ciega rutina, cuyo objeto es engañarlos e impedirles conocer sus intereses y los objetos que deben amar o aborrecer: todo lo verdadero está oscurecido por una inmensidad de errores que forman un laberinto difícil de esclarecer.

La moral no sería verdadera si se fundase sobre las preocupaciones, opiniones y costumbres, por lo común abominables, como las que se ven establecidas en la mayoría de los pueblos de la tierra: casi en todos ellos la violencia y la fuerza constituyen el derecho y la ley. ¡El homicidio, la guerra, el duelo, la crueldad, el adulterio, el robo y la infidelidad no son crímenes a los ojos de naciones que se llaman civilizadas! Por esto sin duda han creído muchos que la moral no tenía principios fijos, que era una pura quimera y que sus reglas y deberes pendían únicamente del capricho de los gobernantes y de las convenciones de los hombres.

Digamos con Holbach, para terminar este artículo: «La verdad, fundada sobre la experiencia, es la que debe juzgar de los hombres, de sus instituciones, de su conducta y de sus costumbres. La ignorancia y el error son los manantiales del mal moral: la verdad sola, ilustrando a los mortales, acerca de la naturaleza de las cosas, podrá hacerlos algún día mejores y más racionales.»

LA MORAL UNIVERSAL

VI.

De la razón.

En la moral, la razón es el conocimiento de la verdad aplicada a la conducta de la vida; la facultad de distinguir lo bueno y lo malo, lo útil de lo dañoso, los intereses verdaderos de los aparentes y de arreglar por ende la conducta a seguir.

El hombre es un ser racional; pero esto no quiere decir que traiga consigo al nacer el conocimiento de lo que es ventajoso o perjudicial, porque sería creer un absurdo, sino solamente que él goza de la facultad de sentir y de conocer y distinguir lo que es favorable de lo adverso, lo que debe amar y buscar, de lo que debe aborrecer y huir; de lo cual fuerza es deducir que la razón en el hombre no puede ser sino el fruto tardío de la experiencia, del conocimiento de la verdad y de la reflexión.

Al nacer el hombre no es más que una masa capaz de sentir. En su infancia muestra tan poca razón que es mucho menos capaz de ayudarse que la mayor parte de las bestias, y sin el socorro de sus padres el hombre perecería a cada instante de su nacimiento.

Lentamente va aprendiendo el hombre lo que debe amar o temer, lo que debe querer o no querer, los medios que necesita emplear para obtener las cosas que desea y para evitar o huir de los que puedan dañarle; a fuerza de tiempo aprende a moverse, caminar, hablar y expresar sus pasiones y deseos. Solo a fuerza de las experiencias que se graban con más o menos facilidad en su memoria, aprende a conservarse, a conocer los objetos, a distinguir los que le agradan de los que le disgustan, los que le causan un bien de los que le producen un mal. En una palabra, con mucha lentitud aprende a obrar; y reiterando la experiencia que sus padres y maestros le

ayudan a hacer, adquiere el hábito o la facilidad de hablar, de escribir y de pensar como los demás hombres.

La Revista Social, 292, 21 de junio de 1878, p. 3

LA MORAL UNIVERSAL

VII.

De la instrucción y educación del hombre.

Educación e instrucción a un niño, desarrollar su razón, es ayudarlo a hacer sus experiencias, es comunicarle las que se han hecho por los que le han precedido. La experiencia superior, o la razón más ejercitada de los padres y de los maestros, es el fundamento natural de la autoridad que tienen sobre la infancia o la juventud. El respeto que se muestra en sociedad a los magistrados y superiores supone en ellos más buena educación, y las consideraciones que se tienen con los sabios y personas respetables por su profesión demuestra la experiencia que han adquirido relativamente con su arte. El hombre, pues, se hace digno de él mismo, auxiliado por la experiencia, siendo indiscutible que la educación le modifica y reforma.

No deberíamos olvidar jamás que en la infancia es cuando se hace el hombre. Según la educación que recibimos así pensamos generalmente; y digo generalmente, porque muchas veces ha acontecido que se ha indicado a un joven el sendero del vicio, y lo ha trocado por el de la virtud y viceversa. Mas estos son casos excepcionales que no deben servirnos de guía, pues nuestras ideas, nuestras opiniones, nuestros afectos, nuestros intereses, los conocimientos que tenemos del bien y del mal nos son inspirados primeramente por la educación, y luego por la sociedad. Por tanto, si las impresiones que recibimos son verdaderas y conformes a la razón, nosotros somos buenos y racionales, mas si estas son falsas, nos pervertimos también, llenándonos de errores y preocupaciones perjudiciales.

¡Cuan cuidadosa ha de ser la educación de un niño! ¡Cuan digno de la estimación general se hace el hombre que cuida con esmero la infancia! Desde que con trabajo aprende a andar empieza la educación, pues poco a

poco, y a fuerza de ejercitar sus piernecitas, anda con libertad, y luego, lo que antes le costaba trabajo practicar le es tan necesario, que prohibirle correr es para él una mortificación. Primero no habla, sino que solamente usa gritos desacompasados; mas luego su lengüecita con el ejercicio pronuncia la palabra con rapidez, según su construcción.

Hay además lo que se llama *instinto moral*, que es la facultad de juzgar rápidamente, sin vacilación, y al parecer sin reflexión, que nace precisamente de un efecto natural del hábito de las costumbres. Nos dejamos llevar en lo físico por instinto hacia el objeto que nos halaga, y en lo moral sentimos un afecto repentino de aprecio, admiración y amor a las buenas acciones y de horror y desprecio a las malas que traslucimos su tendencia y su fin con prontitud y facilidad.

La Revista Social, 293, 28 de junio de 1878, p. 2

LA MORAL UNIVERSAL

VIII.

De la conciencia.

Es deplorable que haya tan distintos pareceres sobre una de las bases más principales del hombre, cual es la *conciencia*. Algunos moralistas la han mirado como un sentimiento innato, es decir, como una cualidad inherente al hombre. Lejos nosotros de estar conformes con tal suposición, creemos que el hombre es un blanco, por decirlo así, dispuesto a recibir las impresiones que en él se hagan. Una vez recibida la educación, el hombre forma su *conciencia* por ella: esto es lo que opinamos en este asunto. Por lo tanto, la conciencia, lo mismo que el instinto o el sentimiento moral de que hemos hablado, es una disposición adquirida. Un hombre que no tenga ideas puras de la justicia, dice un respetable moralista, ¿cómo podrá tener la conciencia de haber cometido una acción injusta?

Si la conciencia fuese en el hombre el efecto de un sentido moral inherente a su naturaleza y común a todas las criaturas de nuestra especie, ¿sería tan sumamente rara como es en el hombre? Porque bien sabido es que solo se encuentra en un escaso número de hombres privilegiados, de noble constitución y dotados de una imaginación viva o de un corazón sensible y bien educado. Rarísimos son también los que tienen la calma y la tranquilidad de espíritu que se requiere para pesar y prever las consecuencias de sus acciones, y muchísimos los que tienen la conciencia depravada con las preocupaciones, los ejemplos, las falsas ideas y las perversas instituciones que tiranizan la sociedad. Muchos son los que obran el mal y cometen delitos con tranquilidad de conciencia, porque sus preocupaciones lo pervierten; pues sabido es que no hay vicio que no pierda su deformidad cuando se ve aprobado por la sociedad, y que el delito se ennoblece con el número y la autoridad de los culpables. Nadie se

avergüenza del adulterio en un pueblo corrompido: ninguno se sonroja de ser bajo y adulador en la corte.

Muchos creen que sus acciones bajas y ridículas son legítimas, y que sus crueldades son efectos de un valor pueril: ricos hay a quienes su conciencia nada dice por haber adquirido una fortuna inmensa a costa de sus conciudadanos. Fanáticos hay que, poseídos de un falso celo, tienen la conciencia infatuada por las ideas falsas de virtud, que no perdonan medios para exterminar sin piedad ni remordimientos a cuantos no profesen sus opiniones. Del mismo modo hay también naciones corrompidas en que la conciencia no condena a los hombres los robos, los homicidios, los adulterios y seducciones, cuando estos vicios son tolerados por la opinión general y las leyes no los reprimen.

La vergüenza es una afección dolorosa, que nos da idea del desprecio en que conocemos haber incurrido, y a esto sigue el remordimiento de conciencia que es el temor que nos produce la idea del desprecio que hemos merecido. El arrepentimiento es un dolor interior de haber hecho alguna cosa, de la cual conocemos las consecuencias desagradables que ha producido.

Cuando conocemos las consecuencias desagradables o peligrosas para nosotros mismos de alguna cosa que hemos hecho, es que sentimos *arrepentimiento*, producido por un dolor interior. No obstante, los hombres no tienen generalmente remordimiento ni arrepentimiento de las acciones que ven autorizadas por el ejemplo, o toleradas por las leyes y practicadas comúnmente, y solo se excitan estos sentimientos en ellos cuando conocen que sus acciones son exageradísimas, o pueden ser condenadas. Un fanático lejos de compadecerse, se complace en las ruinas y desastres que su falso celo causa en la sociedad.

Finalmente, la conciencia es casi nula en las poblaciones muy numerosas donde los hombres pueden con facilidad evadirse de las pesquisas de los demás. He aquí por qué las grandes ciudades y las cortes son continuamente el centro y abrigo de los pícaros que se vienen a ellas de los pueblos reducidos.

El hombre que no reflexiona no puede juzgarse a sí mismo. En los grandes criminales los reiterados golpes de la conciencia producen con el tiempo un endurecimiento que la moral es impotente de destruir.

La conciencia solamente nos habla cuando estamos recogidos en nosotros mismos y reflexionamos nuestras acciones, y para ello es preciso que la educación haya producido el deseo y el interés de agradar, y el temor de hacernos aborrecibles y odiosos. Un hombre que reúna tales condiciones se hace juez de sí mismo, se condena cuando ha cometido una acción baja e indigna, y se avergüenza y arrepiente de su mal proceder, concluyendo siempre por enmendarse, temeroso de incurrir en el desprecio de los demás en lo sucesivo, porque se ha mirado de la misma manera que los demás le miran.

La Revista Social, 294, 5 de julio de 1878, pp. 2-3

LA MORAL UNIVERSAL

IX.

Efectos de la conciencia.

Por efecto de una ley constante de la naturaleza, el que obra malamente no gozará nunca de una felicidad pura en el mundo. Ni se fían de sus riquezas ni de su poder, porque nada creen seguros en ellos. No pueden dar oídos tampoco a su conciencia porque se los presenta constantemente atribulada y llena de horribles ideas. El asesino aun en la soledad y en el descanso, ve siempre la imagen de su víctima, y las miradas espantosas de un público indignado que clama venganza; y son tan vivas algunas veces estas figuraciones, que se han visto delincuentes ofrecerse ellos mismos al rigor de la justicia para poner término a los remordimientos que les atormentan sin cesar.

Mas no es esta tampoco la regla de la conciencia, porque ella casi nada dice a los de torpe entendimiento, y a los hombres inexpertos y distraídos habla de paso y a hurtadillas. En el tumulto de las pasiones enmudece y es impotente para oponerse a las inclinaciones del hábito, que cierra los oídos del hombre a su clamor.

Hay vicios, faltas y aun delitos que no son de difícil reparación. Se puede reparar un mal indemnizando al individuo con el bien; el hurto se enmienda con la restitución; con una declaración categórica se repara la ofensa hecha a reputación ajena. Mas, por mucho que se haga, no se completará nunca una reparación que pretendamos hacer para disipar en nosotros las cicatrices de la conciencia.

Muchas reparaciones no se hacen porque hay que sacrificar la vanidad y el orgullo, cosa muy dolorosa para muchos; no se mirarían tanto en ello, no obstante, si pensasen en las consecuencias que de sus pasiones resultan. Pero hay crímenes que carecen totalmente e enmienda. ¿Cómo se repara la muerte violenta causada por un amigo fiel a otro amigo? ¿Cómo

obtendrá tranquilidad un tirano que por largo tiempo ha sido la desgracia de un país con sus excesos? ¿Cómo apaciguar la conciencia de un ministro cuyos pérfidos consejos han hecho desgraciados a sus conciudadanos? ¿Cómo inspirar tranquilidad a un juez cuya ignorancia o iniquidad ha castigado al inocente? ¿Y cómo, en fin, sosegar el espíritu del que se ha enriquecido y cebado con la sangre del pobre, de la viuda y del huérfano?

La Revista Social, 295, 12 de julio de 1878, pp. 2-3

LA MORAL UNIVERSAL

PARTE SEGUNDA

De las virtudes sociales

I.

Deberes del hombre en el estado de naturaleza Y en el de sociedad.

Para la definición del lema presentado en esta parte, consideramos al hombre bajo dos aspectos generales: en estado solitario, o visto acompañado de otros hombres con quienes se relaciona. Al primero llaman los moralistas y filósofos, *estado de naturaleza*, por hallarse aisladas sus relaciones con el resto de los demás hombres. Pero por más que el hombre no se halle en este estado de abstracción, sin embargo, cuando se encuentra solo absolutamente, no deja por eso de estar sujeto a ciertos deberes que le es forzoso practicar.

Los deberes, como hemos visto, son los medios necesarios que practicamos para obtener el fin apetecido. El fin que el hombre en soledad apetece es sin duda alguna conservarse y ser feliz; y como es un ser sensible, capaz de sentir el placer y el dolor, se halla obligado a desear el primero y a temer el segundo. Por insignificantes que sean, pues, los conocimientos que adquiera en este estado de abandono, puedo reunir experiencias suficientes para amoldar su conducta con la soledad en que se halla.

Cuando nos hallamos enteramente solos entonces reflexionamos sobre nuestros actos, y nos juzgamos a nosotros mismos, arrepintiéndonos de nuestras pasiones y malos procedimientos, de avergonzarnos [sic] de nuestros vicios y debilidades, fallando, en suma, contra nosotros si hemos

faltado a lo que a nosotros mismos nos debemos. El hombre, aunque esté solo, estando dotado de inteligencia, ama y aborrece respectivamente el orden y el desorden que se opera en su conciencia; ha de sentir siempre que sus funciones orgánicas se alteren, inquietud y molestia; ha de experimentar también sensaciones de temor, enojándose consigo mismo si ve que sus facultades o sus fuerzas no le procuran lo que necesita o no le alejan los peligros que le amenazan. Mas, si todo le sucede bien, si sus facultades le sirven ordenadamente, cuando sus fuerzas y su ingenio son fieles a sus propósitos legítimos, se aplaude a sí propio y siente un gran placer interior.

Con lo dicho comprenderemos que el hombre, solitario o en el estado natural, está obligado a ser racional consultando la experiencia, suspendiendo las acciones de efecto inseguro, absteniéndose de los placeres que le causan dolor y reprimiendo sus pasiones desordenadas; porque, como dice un célebre moralista, aun cuando él fuese el único morador de la tierra, esta soledad absoluta no le dispensaría de vivir de un modo conforme a su naturaleza.

El hombre es fruto de la unión formulada por sus padres, sin el auxilio de los cuales perecería sin remisión. Sería, pues, contrario a su naturaleza el pretender que renunciase a un estado, cuya necesidad siente, y del que no puede prescindir.

Sociedad es la reunión de muchos hombres reunidos con el propósito de trabajar en pro de su mutua felicidad. Cuando dos hombres se asocian, es de suponer que necesitan uno de otro para obtener un fin; la felicidad universal de los asociados es el fin necesario de toda sociedad. Verdaderamente no se concibe, porque sería contrario a su naturaleza, que unos seres ávidos de conservación y felicidad, se reuniesen unos con otros para fomentar su destrucción o infelicidad recíproca.

Entendemos, por consiguiente, que la raza humana es una vasta sociedad, compuesta de todos los hombres. Las que se llaman naciones deben ser consideradas como individuos de esta sociedad general. Los pueblos son sociedades particulares que solo se distinguen por el nombre, y que por falta de sociabilidad sin duda guerrear y se destruyen en vez de procurarse su mutua dicha y felicidad (I).

Conocida ya la sociedad y sus aspiraciones, no es nada difícil, pues bastaría para ello la menor reflexión, dar a conocer a cada uno de los hombres lo que debe a los que como él son sensibles y están organizados en sociedad, de cuya amistad y afecto no puede prescindir ni un momento. Considerando que si a él le repugna lo malo que los demás hagan, a estos también les ha de repugnar lo malo que haga él, no cabe duda que será feliz, pues obrará conforme con la moral que precisamente ha de fundarse en unas reflexiones tan naturales y sencillas. Meditemos bien, pues, lo que somos y lo que deseamos, y no nos quepa la menor duda que nuestra propia naturaleza nos inclinará a la virtud, comprendiendo como hemos de adquirir el aprecio de nuestros conciudadanos.

- (I) Ha llegado por casualidad a nuestras manos una publicación reciente, cuyo título, por hallarse deteriorado, no sabemos, en la que hemos visto un artículo titulado: *Eternidad de la guerra*, en el cual se trata de demostrar que esta, lejos de ser perjudicial, es útil y hasta necesaria. Deploramos sinceramente que tal se diga; y por más que estemos muy distantes de rebatir tal aserción, diremos, no obstante, que la guerra, tal como la define el articulista, lejos de moralizar, es contraria a la moral. Más adelante veremos hasta que punto puede el hombre indignarse y hasta encolerizarse, puesto que la cólera es una pasión natural, y demostraremos también la verdad respecto del origen de ciertos actos belicosos que no tienen razón de ser.

La Revista Social, 297, 26 de julio de 1878, p. 3

LA MORAL UNIVERSAL

II.

De la virtud.

Es la *virtud* una disposición de ánimo habitual y constante de contribuir a la felicidad continua de los que nos rodean. Esta disposición ha de fundarse en tres bases sólidas : la experiencia, la reflexión y la verdad. Sin la primera obraremos inciertamente, y a veces sin pensarlo tal vez confundiremos el bien y el mal, lo que ha de causarnos grandes disgustos y trastornos. Montaigne hace notar la gran diferencia que hay entre los ímpetus virtuosos o instantáneos del hombre, y un hábito decidido y constante.

En efecto, no es virtuoso el hombre que proporciona a sus semejantes placeres momentáneos y frívolos, tras los cuales sigue el dolor y el arrepentimiento. No creamos tampoco que virtud favorecer a los hombres en sus vicios, en sus falsas ideas y en sus preocupaciones, porque la virtud ha de ser ilustrada y proponerse el bien constante de la humanidad. La virtud, por su grandeza, debe ser amada, porque nos proporciona todo lo que produce la mayor suma de felicidad en todo tiempo.

El hombre virtuoso está expuesto a ser engañado en sus acciones e incurrir en lamentables errores involuntariamente, es verdad; pero una vez acostumbrado a meditar sobre las consecuencias de sus actos, puede reprimir la acción y evitar las seducciones de las pasiones y de la imaginación, de lo que no deben fiar.

La bondad en el hombre está en calcular, combinar con exactitud y temer desagradar, y el malvado, arrastrado por las malas pasiones, no piensa ni raciocina en su conducta.

Acertado anduvo, pues, un sabio moralista al decir que *la virtud es un arte que se debe aprender*. El hombre aprende la virtud examinándose a sí

mismo, acostumbrándose e identificándose con ella. Examinando con detención las ventajas que la virtud nos acarrea, halagándonos sus dulzuras y los tiernos afectos que suscita en nosotros, se hace de este modo amable y familiar a nuestros ojos; y el conocimiento de su mérito da al hombre fortaleza para resistir a intereses mezquinos y a placeres que no apreciará el que no esté dotado del gran tesoro de la virtud.

Cuando se dice que *la virtud es su propia recompensa*, se quiere dar a entender que todo hombre que la practica es merecedor del cariño y estimación de los demás. En efecto, ¿no adquiere un derecho a su afecto y estimación el que hace felices a los que tienen relación con él?

Cuando el hombre no conoce la virtud cree que es difícil y penosa y la considera como un sacrificio de sus intereses, puesto que para practicarla ha de renunciar a los placeres que la naturaleza nos inspira y a las más buenas inclinaciones; pero si tal hiciéramos dejaríamos de ser virtuosos, porque nos aborreceríamos a nosotros mismos. No es renunciar a los placeres practicar la virtud, sino que lo que esta nos prescribe es que hagamos elección y buen uso de ella, ni nos prohíbe gozar de los beneficios de la naturaleza, sino que fundemos en ellos nuestra continua felicidad.

La virtud no es austera ni feroz, no es un entusiasmo fanático sino una suave costumbre de complacerse con el buen uso de nuestra razón.

Haciendo todo el bien que podamos mereceremos el afecto de nuestros conciudadanos. Si apetecemos gloria la alcanzaremos con nuestras acciones universalmente útiles, que se nos ofrecerá como premio de nuestro buen proceder. Si nuestra ambición aspira al poder, ¿hay acaso alguno más dulce y más seguro que aquel que lograremos con nuestros benéficos actos? Finalmente, el hombre puede estar plenamente convencido que gozará de una tranquilidad y bienestar completo practicando la virtud, la cual por sí sola nos dará el derecho de juzgarnos y hacernos justicia, si el mal proceder de los hombre nos priva del agradecimiento que nos deben.

Cuando la virtud, ofuscada por la ignorancia, la sociedad le niega el galardón merecido; cuando el gobierno, en lugar de estimular a los ciudadanos al trabajo en beneficio público, trata a la virtud con desdén, no se hace tardar el castigo de su locura e injusticia. Desaparecen las virtudes necesarias al orden, a la armonía social, a la paz y a la concordia; los intereses mezquinos hacen olvidar los generales; se relajan o se rompen los

vínculos de la sociedad, los ciudadanos se dividen y el mundo se convierte en campo de batalla donde luchan desesperadamente los vicios y las pasiones.

La mayor parte de los hombres ignoran lo que es virtud por falta de razón y de luces, y falsifican este nombre respetable de una manera dolorosa, atribuyendo la virtud al valor guerrero, que por cierto no es tal virtud, puesto que hace derramar copiosas lágrimas. Así los reinos como los individuos, dominados de funestos errores, desconocen sus propios intereses; y por esta causa sin duda se desconoce en casi todos los pueblos la equidad, se confunde la fuerza con el derecho y resultan otros tantos errores todos ciertamente lamentables por los grandes perjuicios que irrogan.

Por todo lo expuesto se comprende fácilmente que solo el hombre virtuoso es verdaderamente sociable, es decir, que contribuye de buena fe al fin que se propone la sociedad. Pasemos ahora a examinar en particular las virtudes sociales. (*Se continuará.*)

La Revista Social, 299, 9 de agosto de 1878, pp. 2-3

LA MORAL UNIVERSAL

III.

De la justicia y de la autoridad.

La única obligación del ser sociable, según un respetable autor, es la justicia; porque, en efecto, la justicia, es la virtud por excelencia y la base de todas las demás. La justicia es una disposición continua que hace que los hombres se mantengan en plena posesión de sus derechos y de hacer por ellos todo que querríamos que hiciesen por nosotros.

Quisiéramos aquí tratar de definir un poco los derechos del hombre. El hombre está en posesión de sus derechos cuando en el libre uso de su voluntad y de las facultades de que está dotado se procura los objetos necesarios a su felicidad. El que estando solitario usa de cualquier medio que juzgue conveniente a su conservación y bienestar, está en su derecho, porque en este estado natural a nadie ofende.

Ningún hombre, en sano juicio, hace uso de la libertad de hacerse mal o destruirse; todo ser inteligente y racional ha de ser justo para consigo mismo, pues no sería usar sino abusar de sus derechos al dañarse a sí mismo. En el estado de sociedad los derechos del hombre o la libertad de obrar están limitados por la justicia, pues le enseña que han de obrar conformes con el bienestar general. Injusto sería el que, al usar de su derecho, causase daño y perjuicio a la libertad y bienestar de sus conciudadanos.

La libertad del hombre, en la vida social, es el derecho que cada cual puede ejercer libremente, siempre que el uso de este derecho no cause perjuicio a sus asociados. El hombre que obra sin consultar la razón, sino en su propio interés, y sus malas pasiones, puede ser injusto y desconocer por lo tanto, el derecho de los demás.

Con las leyes la sociedad se amolda a las buenas acciones y evita que [sic] el perjuicio mutuo, porque, a no dudarlo, las leyes son las voluntades de la sociedad o las reglas de la vida que disponen que cada individuo observe los deberes que le impone la justicia para no turbar a los demás en el uso o ejercicio de sus facultades. Por esto, ha de tenerse especial cuidado de que las leyes sean justas, y lo son únicamente cuando mantienen en sus derechos a cada uno de los miembros de la sociedad; cuando lo protegen y defienden contra toda violencia, facilitando a todos el uso y el derecho de la libertad personal y el goce de los bienes inherentes a su conservación y felicidad. La autoridad de la sociedad se le asigna por base solamente las ventajas que ha de proporcionar; y se dice que es justa cuando es conforme a su objeto contribuyendo a la felicidad de todos en general.

Toda sociedad, para evitar la discordancia en las pasiones, deseos y caprichos injustos de sus miembros, debe ejercer su poder sobre ellos, se dice, para que así no se vean turbados de continuo la tranquilidad pública y la felicidad particular.

Partiendo de esta base, la *autoridad* es el poder o facultad de regular las acciones de los hombres.

Con la mira de su bienestar, viven los hombres en sociedad, puesto que en ella encuentran la seguridad, ventajas, socorros y placeres necesarios a su vida; por lo tanto, todo miembro de una familia, de un cuerpo, de una asociación cualquiera dependen forzosamente de la sociedad en general.

Y si depender de alguno es necesitar de él para su conservación y felicidad, dependemos de los que nos procuran los medios que por nuestro esfuerzo no podríamos alcanzar; por tanto, la necesidad es el principio y el motivo de la vida social. La autoridad de los padres dimana de la necesidad que los hijos tienen de fomentar su experiencia, por medio de los consejos, socorros y beneficios que les han de proporcionar estos, puesto que por sí solos son incapaces de adquirirlos. En esta teoría se funda la autoridad social y sus leyes las que, por el bien de todos a todos deben mandar.

Como quiera que en los hombres se note una gran desigualdad, se da una superioridad natural a los que muestran disposiciones que aventajan a los demás. Es justo que aquel que hace gozar a los otros grandes bienes sea preferido al que no es bueno para nada.

Pero si la justicia aprueba la preferencia o superioridad que los hombres dan a los que son más útiles a su bienestar, la misma condena esta preferencia tan luego como los superiores abusan de su autoridad para dañar. Llámase *equidad* la justicia porque a pesar de la desigualdad natural de los hombres quiere que los derechos de todos sean igualmente respetados prohibiendo a los más fuertes prevalerse de sus fuerzas contra los débiles.

Consecuencia natural de esto es que la sociedad, o los que ella ha elegido para la ejecución de sus leyes, ejerce una autoridad que debe ser reconocida de todos los que gozan de las ventajas de la vida social. Si las leyes son justas, es decir, conformes a la utilidad y felicidad de los socios, todos están igualmente obligados a guardarlas siendo castigados con justicia sus violadores.

Para establecer más este asunto haremos capítulo aparte. (*Se continuará.*)

La Revista Social, 300, 16 de agosto de 1878, p. 2

LA MORAL UNIVERSAL

IV.

Del pacto social.

Como hemos indicado, el pacto social es la suma de los deberes que la vida social impone a los que viven juntos para sus ventajas comunes. Basta vivir en sociedad para que el hombre esté obligado a concurrir al fin y designios de la misma, y para que se empeñe, aun sin una declaración formal, en servirla, según sus fuerzas y talentos; en socorrer a sus asociados, respetar sus derechos, conformarse a la justicia y someterse a las leyes que mantienen el orden necesario a la conservación de los intereses de todos. La sociedad entera o los depositarios de su autoridad se hallan en cambio necesariamente obligados a socorrer, proteger y mantener en sus justos derechos a los que bajo esta confianza se obligan a seguir fielmente los principios y deberes de la vida social.

No cabe duda que por la imprudencia y locura de los pueblos y de los que gobiernan, los hombres son regidos muy frecuentemente por leyes arbitrarias e injustas, por opiniones erróneas, usos perversos y preocupaciones que destruyen la pública felicidad. Las míseras naciones esclavas, de costumbres o hábitos perniciosos, por lo común se componen de ciudadanos que de continuo se ocupan en perjudicarse pública o secretamente, por sus intereses particulares, mezquinos siempre, puesto que se oponen al interés general. Tal vez en esta aserción se nos tildará de severos; pero medítese bien el asunto, y no se podrá menos que afirmar nuestra opinión.

No obstante, la reunión de los intereses particulares con el interés general puede verificarse en una sociedad que es fiel en cumplir las obligaciones del pacto social; porque en esta las leyes imparciales obligan a todos sin excepción, a observarlas y cumplirlas, y naturalmente todo

hombre racional tiene necesidad de ser virtuoso, esto es, en disposición de respetar los derechos de los demás.

Lo repetiremos incesantemente: para distinguir el bien del mal, lo útil de lo dañoso, lo justo de lo injusto, son necesarias la razón y la experiencia; y no cabe la menor duda que por defecto de reflexión, la mayor parte de los hombres tienen por justo todo lo que las leyes o los usos ordenan o permiten, y por injusto lo que prohíben o condenan: no es de admirar, pues, que semejantes principios confundan, oscurezcan y destruyan las ideas de la justicia natural.

¿No puede acontecer, por ejemplo, que lo que se considera lícito, es decir, permitido por la ley o por el uso, sea injusto algunas veces? Entre los romanos, conquistadores del mundo y azote de la humanidad, el robo, el homicidio y la violencia ejercidos contra los otros pueblos, eran acciones no solo permitidas, sino aprobadas y laudables, como lo serían las mejores virtudes. Entre los lacedemonios, el hurto o el robo hecho con destreza era permitido o lícito, sin que por esto dejase de ser una acción a todas luces injusta. Véase por lo tanto como es precisa la reflexión para no caer en el error, por más que la generalidad lo crea justo y lícito.

¿Hay algo que pueda dispensar a los hombres de ser justos? No por cierto. La justicia es necesaria a todos los habitantes de la tierra; sin ella no es posible la sociedad. La violencia y las conquistas pueden ser conformes a los intereses de un pueblo ambicioso, y los que satisfacen en su obsequio estas tiránicas pasiones pueden ser a sus ojos personas ilustres y virtuosas; mas un pueblo semejantes no es más que una gavilla de malhechores y de asesinos, para cualquiera que tiene ideas sanas y rectas del derecho de gentes violado.

Las leyes no pueden, ni deben tener legítimamente otro objeto que el de estimular, mover y obligar a los ciudadanos a vivir unidos, observando constantemente las reglas de la justicia; deduciendo naturalmente que la política no puede ser otra cosa que las reglas inmutables de la justicia.

Ser justo es cumplir fielmente los deberes que prescribe la vida social. Si se obliga al hombre a ser justo, es porque con ello se logra obligarle a ser humano, benéfico, pacífico y sociable. Por esto en las naciones donde los gobiernos son despóticos, y por consecuencia injustos, no puede por ningún concepto imponer más que la maldad y la perversión

en ellas. ¡Cuán dulce es la palabra justicia! Ella enseña al hombre a reprimir sus pasiones, porque le demuestra que, dándoles un libre curso, suscitaría contra sí el odio y las pasiones de los demás. Ella hace que se observe la buena fe en los tratos y convenios de los hombres, que moderen su orgullo personal, que se juzguen a sí mismos con imparcialidad, y, en fin, que se de a los otros lo que ellos pueden exigir. Apreciarse a sí mismos, mostrar consideración, urbanidad, indulgencia con todos los hombres, y deferencia, miramientos y respeto a los que gozan de superioridad sobre nosotros, ser gratos y reconocidos a los que nos han hecho beneficios, hacer bien para merecer amor, son evidentemente otros tantos actos de justicia dignos de toda consideración.

Apoiados en un célebre autor, diremos que la justicia acarrea al hombre todas las ventajas sociales, y es bastante para hacernos felices. *El justo es el único entre los hombres que vive tranquilo y sosegado; el injusto, por el contrario, siempre está cercado de temores e inquietudes.* La injusticia, en efecto, es la que trasforma tantas veces a los padres, esposos, a los maestros y a los ricos en tiranos detestables, los cuales, sin embargo, tienen el valor para exigir afecto y sumisión de los que ellos hacen desdichados continuamente.

Con lo dicho queda demostrado que la justicia es la base de todas las virtudes y el centro al que todas vienen a parar. Exigir de los hombres que sean justos, es lo mismo que exigir que tengan todas las cualidades necesarias para hacer buena y agradable la sociedad. *Solo el hombre justo es quien puede merecer por excelencia el nombre de social.*

La Revista Social, 301, 23 de agosto de 1878, pp. 2-3

LA MORAL UNIVERSAL

V.

De la humanidad.

He aquí una palabra que todos sabemos decir y pocos ejercitar. Si no tuviésemos, sin embargo, el convencimiento de que este modesto trabajo ha de reportar ventajas por la saludable doctrina que sustenta, no trabajaríamos en vano. No nos importa el número de los que sean adictos a ella: bástanos saber que los que la sigan, sean pocos, sean muchos, vivirán felices en sociedad. Definimos, pues, lo que es el sentimiento humanitario.

Según un moralista moderno, la *humanidad* es el afecto que debemos a los demás hombres como miembros de la sociedad universal, a quienes prescribe la justicia que mostremos buena voluntad. La humanidad es la virtud del hombre por esencia: un alma verdaderamente grande abraza en su cariño a todo el género humano, y quería ver felices y dichosos a todos los hombres.

La humanidad, fundada en el equidad, condena esas antipatías nacionales, esos odios religiosos, esas crueles preocupaciones que cierran el corazón del hombre a sus semejantes, proscriben el amor exclusivo a los miembros de una misma sociedad, a los individuos de un mismo cuerpo, a los partidarios de una misma secta. *Honra igualmente*, dice Focilides, *al extranjero que al ciudadano, porque todos somos viajeros esparcidos por la tierra*. Sócrates, preguntado de que país era, respondió: *del mundo*.

Por lo dicho se deduce fácilmente que son de todo punto erróneas las opiniones y discursos de los que pretenden que el amar a todos los hombres es cosa imposible, y que el amor al género humano, tan ponderado por algunos sabios, es un pretexto para no amar a nadie. Tener humanidad es hallarse habitualmente dispuesto a mostrar benevolencia y equidad a cualquiera que necesite de nosotros. No cabe duda que en nuestros afectos

hay grados determinados por la justicia, es indudable, por tanto, que mayor cariño y amor debemos a nuestros padres y parientes, a aquellos que nos dispensan sus socorros y beneficios, y de quienes tenemos una necesidad continua, que a los extraños con quienes solamente nos unen los vínculos de humanidad. Las necesidades más o menos urgentes hacen los deberes de los hombres más o menos indispensables o sagrados. La necesidad es, pues, el principio de los vínculos que enlazan y mantienen a los hombres en sociedad.

¿Es posible que haya un hombre, uno tan solo que no necesite de otro? No, ciertamente; porque sería un ente solitario, inmoral, insociable, y falto de toda virtud, justicia y humanidad. El que se imagina que no necesita de los otros, se cree por lo común dispensado de mostrarles afecto, y el efecto que esto produciría sería sensible por demás.

Los tiranos y los grandes, que desde su infancia han adquirido el convencimiento de que son de diferente especie de los demás, se creen dispensados de mostrarse humanos con los otros. Para tomar parte en las penas que sufre el infeliz, es menester por lo regular haber experimentado la desgracia o tenerla.

La política, con su natural influencia en la sociedad, debería concurrir incesantemente en estrechar los vínculos de la humanidad, ya recompensando a los que mostrasen esta virtud, ya castigando a los que rehusasen practicarla. El propósito de la moral es reunir en uno solo el interés de todos los individuos de la especie humana, y principalmente el de los miembros de una misma sociedad. ¡Cuándo nos convenceremos de que tenemos necesidad unos de otros! El desprecio de la pobreza y de la flaqueza, es un ultraje hecho a la especie humana, que en vez de engrandecer al que le comete, le envilece, le degrada y le hace perder su dignidad y los derechos al amor y al respeto de sus conciudadanos.

La Revista Social, 302, 30 de agosto de 1878, p. 2

LA MORAL UNIVERSAL

VI.

De la compasión o de la piedad.

La compasión es una disposición habitual en el hombre a sentir con más o menos intensidad, el dolor de los otros. Compadecerse de los males de los hombres es, pues, sentir lo que ellos sienten, es como ponerse uno en su trabajosa situación para sufrir el mal que los aflige.

Algunos moralistas, para explicar las causas de esta sensibilidad que interesa a los hombres en las penalidades y trabajos de sus semejantes, han recurrido a una cierta *simpatía*, a una causa oculta y quimérica que nada dice ni explica; pues en la organización del hombre, en su sensibilidad, en una memoria fiel, en una imaginación activa, es menester buscar la verdadera causa de la compasión.

El que tiene órganos sensibles siente vivamente el dolor, y su idea se lo recuerda con exactitud, su imaginación se lo presenta con fuerza a la vista del hombre que padece; en aquel punto se turba, se estremece, su corazón se angustia y acongoja, sintiendo un dolor tan vehemente, que en algunas personas muy sensibles se manifiesta exteriormente con desmayos o convulsiones (I). Desde el momento que se siente el efecto del natural dolor, la persona delicada y sensible busca medios para que cese en los otros aquella penosa situación que por comunicación está sufriendo. Del consuelo dado al que padece resulta un consuelo real y verdadero al que le socorre: el placer suave que la imaginación aumenta con la idea de que ha hecho bien a un hombre, de que con este beneficio tiene derecho a su cariño y gratitud.

Como los hombres son tan diferentes en su organización y en la fuerza de su imaginación, por lo mismo no son todos capaces de sentir con

igual viveza los males de los otros. Es muy frecuente hallar hombres a quienes el continuo goce del bien y la inexperiencia del mal los endurece a vista de los males de los otros, y aun les impiden el formarse una idea de ellos (II).

El pobre que ha experimentado frecuentemente los horrores del hambre conoce cuan dura es, y se compadece del hambriento; el rico en cambio parece que ignora que existan en el mundo millones de infelices faltos de lo más preciso para poder subsistir.

La piedad, según opinión de muchos moralistas, debe considerarse como la base de todas las virtudes morales y sociales. Pero si de este concepto tuviéramos que partir, sacaríamos una consecuencia dolorosa, puesto que la piedad es muy rara sobre la tierra. A pesar de que todos los hombres desean pasar por sensibles, son muy pocos los que demuestran señales de una verdadera sensibilidad.

A cada paso se encuentran hombres codiciosos que ven sin piedad la miseria de los pueblos, cuando por sus extorsiones se hallan estos reducidos a la más dolorosa mendicidad. Padres de familia hay, y esta es una de las más crueles muestras de insensibilidad, que ven a sangre fría correr copiosas lágrimas de sus esposas, hijos y criados por la mala condición o sus locos extravíos. Pocos son los que se dignan consolar y tender una mano benéfica a los que sufren desgracias y males; por el contrario, huyen de ellos como seres enfadosos y buscan mil excusas para no socorrer al infeliz mirándole regularmente como un ser incómodo y molesto. Es más, la mayor parte de los hombres se creen autorizados para ultrajar impunemente a los débiles y desgraciados, y disfrutan ibárbaros! en afligirlos y ridiculizarlos.

No basta tener un corazón sensible para interesarse en el bien y consuelo de los infelices, sino que es necesario que esta sensibilidad natural haya sido cultivada con mucho esmero. Con la educación se debe procurar el cultivo de la sensibilidad, ejercitándola incesantemente en el ánimo de los príncipes, de los grandes y de cuantos están destinados a la opulencia, repitiéndoles a cada paso que, lejos de poder mostrarse orgullosos por su alta alcurnia, persuadidos de que de nadie necesitan, son hombres débiles como los demás y sujetos por lo tanto a accidentes, que mil circunstancias imprevistas pueden sumergirlos en un abismo de infortunios. Es

indispensable enternecer sus almas insensibles con el espectáculo doloroso y cruel de la miseria de muchos hombres, a costa de los cuales sustentan el lujo y la vanidad. De este modo pudieran fomentarse los efectos piadosos en los corazones dotados por la naturaleza de sensibilidad; pero siendo esta cualidad demasiado rara por desgracia, a la equidad toca sustituirla en los que no la tienen. A estos debe hacérseles presente que son hombres, y expuestos como los otros a los mismos contratiempos, y que para tener derecho a la piedad de sus semejantes han de tomar parte en las miserias humanas, o cuando menos consolarlas.

Ya hemos dicho que son muy pocos los hombres que cumplen con estos deberes tan sagrados: hasta el mismo celo de la religión sirve muchas veces de pretexto para aborrecer a los que no tienen sus ideas, aun cuando se reconozca que sus extravíos pueden acarrearles desgracias infinitas; por consecuencia, se atormenta, se persigue y se extermina a los hombres a quienes acaso se podría atraer la con la dulzura, y por quienes debería sentir un corazón piadoso la más tierna conmiseración.

Tampoco se halla piedad para los que, por culpa suya, se han hecho infelices y desgraciados, siendo así que deberíamos compadecernos de verlos en tal estado. Sabido es que los extravíos de los hombres provienen de sus temperamentos, de su ignorancia, de su educación, de sus voluptuosas pasiones y de su atolondramiento; y de todos modos, a los ojos del hombre de bien, el malvado a quien detesta y de quien huye, es sin embargo más digno de piedad que de odio, considerando que él mismo trabaja incesantemente en hacerse infeliz y miserable. Lejos de vituperar, pues, la desgracia, hagámonos eco de ella.

- (I) Es bien sabido el pasaje de un sibarita que viendo trabajar a sus jardineros, se sintió de tal modo conmovido y afectado, que prohibió el que jamás hiciesen nada en su presencia.
- (II) *Cuando más favorecido se encuentra uno de los bienes de la fortuna, dice un moralista, menos dispuesto se le ve a socorrer a los necesitados. Los pobres sacan más socorro de los que son tan pobres como ellos, que no de los ricos y poderosos. El hombre no se compadece regularmente sino de los males que él mismo experimenta en parte. Digo en parte porque un hombre oprimido de la pena y del dolor, agota y consume en sí mismo toda su sensibilidad,*

haciéndole tan incapaz de conmiseración el exceso de infortunio, como el colmo de la prosperidad.

La Revista Social, 303, 6 de septiembre de 1878, p. 1

LA MORAL UNIVERSAL

VII.

De la beneficencia.

No hacer bien cuando se puede, dice una autor, a los hombres con quienes vivimos en sociedad, es violar el pacto social, es ser injusto. En apoyo de esta tesis diremos que la beneficencia es el medio más seguro de conquistar los corazones, porque todo entre los hombres es un cambio o permuta. «¿Qué es un beneficio? Dice Séneca: un acto de benevolencia en que se da y se recibe placer.»

Nada es más natural y justo que si todo hombre por su naturaleza desea el afecto de sus semejantes, ponga los medios conducentes a este fin. Acontece, no obstante, que los beneficios no son siempre pagados con los sentimientos que naturalmente deberían excitar; mas, a pesar de los ingratos, el hombre benéfico es siempre digno de estima a los ojos de la sociedad, y son aplaudidas sus felices disposiciones por todos los hombres sensibles, cuyo buen juicio le venga de la ingratitud de los otros. La beneficencia, pues, no puede ser desinteresada o sin motivo fundado.

Todo beneficio da a su autor una necesaria superioridad respecto del que le recibe, porque, como dice Montaigne, «el que da ama y quiere más que el que recibe, y todo obrero ama y quiere mucho más su obra, que lo que esta obra, si tuviese sentido, le amaría a él.» Buen ejemplo tenemos de esto en la ingratitud y en el cariño paternal, mucho más común que la piedad filial, de la que nos ocuparemos más adelante. La beneficencia es un arte difícil, pues consiste en consultar la delicadeza y el amor propio del que es objeto de ella; cada cual teme encontrar en un bienhechor un orgulloso que abusará demasiado del bien que. Por esto las almas nobles y vigorosas rehúsan comúnmente los beneficios y socorros que pueden llegar a mortificarles: muchas veces causa rubor y vergüenza el recibir un bien,

porque se le mira como una cadena o enganche a la esclavitud. Además, que los beneficios dispensados con altivez indignan a los que los reciben, y solo hacen ingratos. Los beneficios que tienen por objeto el imponer una servidumbre son verdaderos insultos y ultrajes, y por lo tanto odiosos a todos los hombres dignos que con justicia han de conservarse libres de todo yugo. Por culpa del mismo bienhechor sucede con frecuencia que no encuentre en los corazones los afectos que pretende imponerles. Solo las almas bajas y venales están prontas a recibir de todos y a dos manos. ¡Cuán desgraciados son los que tal hacen sin escrúpulos de ninguna especie! Únicamente el hombre sensible y virtuoso es el que sabe verdaderamente agradecer. «Es necesario, dice Chilon, olvidar el bien que se hace a otro, y solo tener presente el que se recibe.»

Cuando se ejerce la beneficencia sin conocimiento de causa es más bien un acto de debilidad que de virtud: no solo cría ingratos con la imprudencia de hacer bien a los malvados, pues los confirma en su perversidad, sino que hasta esos mismos se rien de su candor y se jactan de haber *engañado* a su bienhechor. La beneficencia debe proponerse el bien público y la recompensa de la virtud. ¿Merecen premio alguno el vicio y la maldad?

No escatimemos la beneficencia a los que nos han hecho algún mal, pues la más noble venganza es la de hacer bien a los mismo que nos han dado motivos de quejas y resentimiento; esta venganza es capaz por sí sola de mudar el corazón de un enemigo. «No vengarse de un enemigo, cuando se halla la ocasión, dice Plutarco, es una prueba de humanidad, pues el compadecerse de él cuando ha caído en la adversidad y prestarle los socorros que pidiese, es la señal más grande de benevolencia y generosidad.»

Todo ciudadano virtuoso puede ser benéfico dentro de la esfera en que la suerte le ha colocado. Todo hombre puede ser útil a su país con sus virtudes, con sus talentos, con sus luces o con su trabajo.

Dícese comúnmente, vale más dar que recibir: el dar es, en efecto, una señal de poder y de superioridad; en vez de que el recibir es una prueba de flaqueza o de inferioridad. Por esto la beneficencia ha de ir acompañada de la modestia. El que con su conducta menosprecia a los que pretende favorecer y obligar, cobra él mismo su deuda. El hombre altivo y

soberbio causa extrañeza e irritación, y desde aquel instante deja de ser un bienhechor. Así como alegrarse y aplaudirse en su interior del bien que se hace a los otros hombres es una cosa natural y legítima, se aflige cruelmente cuando se hace con ellos ostentación de su poder y superioridad.

La liberalidad es una virtud que ha de ser regulada por la equidad, la prudencia y la razón, y consiste en hacer partícipes a los necesitados de los bienes que goza el liberal. Una liberalidad sin regla ni medida se llama prodigalidad, que en vez de virtud es vicio. La generosidad consiste en sacrificar una parte de nuestros derechos en obsequio de la sociedad o de aquellos a quienes queremos acreditar nuestra benevolencia.

La medida de la beneficencia, de la liberalidad y de la generosidad está determinada por la equidad, que nos prescribe que nosotros debemos hacer por los demás lo que quisiéramos que ellos hiciesen por nosotros mismos; y, por otra parte, esa misma equidad nos demuestra que no podemos exigir en justicia de la beneficencia o generosidad de los otros más sacrificios que los que haríamos por ellos.

En resumen, la beneficencia es de todas las virtudes la más poderosa para ser amado de los hombres y estar satisfecho de sus semejantes y de sí mismo: «La perversidad del hombre, decía Dion (I), aunque tan difícil de desarraigar, no es sin embargo, por lo común ni tan feroz ni tan rebelde que no se corrija y dulcifique al fin, luego que han llegado a vencerla los beneficios reiterados.»

(I) Plutarco, *Vida de Dion*.

LA MORAL UNIVERSAL

VIII.

De la modestia, honor y gloria.

La modestia en el hombre consiste en no hacer alarde de sus talentos y virtudes de un modo incómodo y desagradable a los demás. Ofende a nuestros conciudadanos un juicio demasiado favorable de nosotros mismos, porque con ellos les privamos de juzgar libremente nuestras acciones, puesto que nos conferimos la preferencia o recompensa que todavía no se nos ha concedido. Lo repetiremos mil veces: un ser sociable debe estudiarse a sí mismo, ha de conocer que tiene imperfecciones y defectos, debe juzgarse con equidad y reprimir en fuerza de estas consideraciones el orgullo al compararse con los otros.

Por los demás, ningún hombre que esté seguro de poseer virtudes, probidad o talento puede despreciarse a sí propio: semejante desprecio fuera injusto, a ser posible. El hombre que está en conciencia satisfecho de haber obrado bien, de poseer cualidades apreciables y útiles, adquiere un derecho a su propia estimación y reconoce los que tiene a la estimación de los demás.

La modestia sola es capaz de desarmar la envidia que por lo común hace a los hombres tan injustos. El hombre verdaderamente grande, que manifiesta un talento extraordinario, se presenta en sociedad como un superior cuya autoridad temen todos. Esta es, sin duda, la causa de la aversión y de la envidia, harto comunes, que excitan los grandes talentos, cuyo resplandor ofusca y oscurece a los medianos. Por esto los hombres de gran talento o muy virtuosos han de ser equitativos.

Indudablemente los tiranos y los grandes son temibles; para amarlos queremos que bajen de su encumbramiento y se pongan a nivel con los otros. Es sensible que el hombre tema a todos lo que le parecen más poderosos que él, porque estos le recuerdan de continuo su bajeza o

mediocridad. «Todo hombre verdaderamente sociable debe ser indulgente a las debilidades de los otros; si quiere merecer su estimación y amor, debe ser modesto y resistir a los impulsos de un amor propio que en vez de cariño y estimación le proporcionaría aborrecimiento o menosprecio.»

El deseo de la estimación y el amor de la gloria, guiados por la razón, son muy bien compatibles con la modestia. El que conoce verdaderamente su propio valor, espera tranquilo que se le haga justicia: mas el que no está seguro de su propio mérito, se cree en necesidad de advertírselo a los demás, y por su necia vanidad mueve por lo común a risa y desprecio. Un amor propio inquieto, un orgullo insensato, una altanería presuntuosa, son indicios de debilidad y de desconfianza en el mérito propio. La virtud sólida, los verdaderos talentos, la grandeza de alma, el honor verdadero; descansan tranquilos en sus justos derechos.

El *honor* es el derecho legítimo que hemos adquirido con nuestras conducta a la estimación de los demás hombres y a nuestra propia estimación. Solo espera con fundamento el hombre a la estimación de la sociedad cuando es un miembro útil de ella: no puede estimarse o aplaudirse a sí mismo si no está seguro de haber merecido de haber merecido la estimación de sus semejantes. Así el hombre de honor –nunca distinto del hombre de bien- no puede ser deshonrado en ningún caso sino cuando, cambiado de conducta, él mismo se priva del derecho que tiene a la estimación de los otros y a la suya: puede muy bien ser denigrado por la calumnia y vituperado por la envidia; ciertas circunstancias desgraciadas podrían por algún tiempo empañar y oscurecer la reputación, mas nunca perderá el derecho a la estimación de sí mismo, derecho que no puede arrancarle poder alguno sobre la tierra.

Algo hay que la preocupación condecora con el nombre de honor, que no suele ser regularmente más que un necio orgullo, una vanidad quisquillosa, una presunción de sus inciertos derechos sobre la estimación pública. Los que se creen poseer tal honor, por el mero hecho de no serlo, les vemos generalmente en un continuo alerta, temiendo que una sola palabra, un ademán, puedan quitarles su quimérico honor; y para mostrar su derecho a la pública estimación los vemos con frecuencia cometer crímenes y homicidios para poner su honor en salvo, tales como el uso bárbaro de los duelos, los cuales son admitidos como un derecho natural

por la naciones que se llaman civilizadas. *El verdadero honor ni una afrenta le destruye, ni se restaura con un asesinato.* Un hombre no puede ser ofendido en su honor sino le ofende él mismo. El valor es una verdadera cobardía cuando no puede sufrir ni tolerar nada.

El honor verdadero solo puede consistir en la virtud, y la virtud no es ni puede ser cruel y sanguinaria.

La *honestidad* era para los antiguos lo que para nosotros es bueno, laudable, justo y útil a la sociedad; y en efecto, todo lo que tiene estas cualidades es honesto, y, según la fuerza de la palabra, es digno de honor. Se llamaba al propio tiempo *vergonzoso* a lo que nosotros llamamos malo o dañoso a la sociedad. Según esto, una venganza feroz, un homicidio, lejos de ser acciones honrosas deberían cubrir de vergüenza y de infamia a quien las ejecute.

Es tan grave y de tal trascendencia el desprecio que se hace de la reputación ajena, que creemos justa la observación de Tácito al decir que conduce al desprecio de la virtud. El deseo del aprecio y de la reputación es tan natural que no se puede reprobar en cabal juicio, y es un aliciente poderoso para excitar las grandes almas al bien de los hombres, y solo es vituperable esta pasión cuando se refiere a lo que no merece estima, o se vale de medios destructores al orden natural.

Para definir la *gloria* bastará repetir lo que sobre esto dice un autor: «No debemos desear las alabanzas de la multitud, y sí solo ambicionar las de aquellas personas que viven conformes a la naturaleza.» He aquí la definición bien clara, la alabanza de los buenos, es decir, los que juzgan con rectitud y merecen ser alabados. La gloria es el patrimonio de los que hacen grandes bienes al hombre y de ningún modo de los que le afligen y destruyen. Los grandes crímenes sorprenden de tal modo la imaginación del vulgo, que honra y admira con demasiada frecuencia los delitos más detestables. La preocupación ofusca de tal suerte a los pueblos, que admira a los mismos cuyos furros experimentan; pero la admiración que tributa a tales pretendidos héroes es un indicio de perversidad, de bajeza y de embrutecimiento.

¿Qué es la gloria para un conquistador? Robar provincias y reinos, arruinar sus propios estados y sacrificar sus mismos súbditos para exterminar los ajenos. Podrá muy bien creerse un héroe el que tal haga;

pero la razón no descubre en él otra cosa que un demente, un bandido, un malvado sin honor y sin vergüenza.

Observa atinadamente un célebre moralista que la moral no habla con los héroes conquistadores; porque los grandes crímenes que cometen no caben en ella, antes bien ha de ser considerados como azote de la humanidad. Recuerdo, como prueba, los Ricardos *corazón de león*, los Robertos *el diablo* y una multitud de príncipes que han merecido el sobrenombre de *grandes* por los grandes males que ha causado a sus propios pueblos y a los que han tenido la desgracia de ejercitar sus grandes almas. Los que cometen la bajeza de ensalzar a estos falsos héroes y los presentan como modelos de gloria, merecen ser condenados a una infamia eterna por su perversión y falta de sentimientos humanitarios y virtuosos.

La Revista Social, 305, 20 de septiembre de 1878, pp. 1-2

LA MORAL UNIVERSAL

IX.

De la templanza y de la prudencia.

La templanza es un hábito en el hombre de contener los deseos, los apetitos y las pasiones dañosas a sí mismo o a los demás hombres. Fúndase esta virtud, como todas, en la equidad. Si por su propio interés cada uno desea que sus conciudadanos refrenen sus caprichos, él también debe conocer que los otros hombres pueden exigir con justicia que contenga los suyos dentro de los límites prescritos por el interés general.

Además, si como ya hemos dicho, aun el que vive solitario debe reprimir sus mal ordenados apetitos, en bien de su propia conservación y felicidad, mucho más obligado está el hombre a enfrenarlos en la vida social por el influjo que tienen en ellas sus acciones sobre los demás. Si, por ejemplo, los excesos de la bebida espirituosa son dañosos al que se entrega al feo vicio de la embriaguez, mucho más perjudiciales le serán en la sociedad, donde se hace despreciable y puede cometer acciones, altamente nocivas una vez trastornada su razón.

Nosotros distamos mucho de estar conformes con lo que prescriben algunos rígidos moralistas, que para hacer al hombre parco y moderado le dictan una separación total de los placeres, y aun le ordenan que los aborrezca; pues estas máximas tan duras y crueles, lejos de conducirle al bien, le pondrían en una guerra continua con su naturaleza, formando del hombre un misántropo enemigo de sí mismo y odioso a la sociedad. Ciertamente es que los apetitos del hombre deben ser regulados por la razón, porque debe estar convencido que hay placeres de los cuales ha de privarse por su propio bien, temeroso de sus fatales consecuencias; no cabe duda que contra las seducciones de semejantes placeres debe armarse un ente sociable, y contra las pasiones injustas y criminales debe combatir

incesantemente a fin de adquirir el hábito de resistirlas, pero nunca ha de huir ni detestar la fatalidad de los placeres, que cuando son lícitos constituyen su felicidad.

Tiene por principio la templanza el temor de disgustar a los otros y de dañarse a sí mismo; temor que, llegando a ser habitual, basta para contrabalancear los esfuerzos de las pasiones que pueden inducirnos al mal. Un tema justo y bien fundado de los que nos rodean y de quienes necesitamos para ser felices, forma al hombre verdaderamente sociable y le hace obligatoria la templanza. Por esta causa sin duda se habitúa el hombre a reprimir las efervescencias repentinas de la cólera o del rencor a los objetos que ponen algunos obstáculos a sus deseos; aprende a rehusar los placeres deshonestos, es decir, que le harían odioso y despreciable en la sociedad, y resiste, por fin, a las seducciones de la concupiscencia, pasión que tantos daños produce muchas veces a los hombres.

La *prudencia* obliga al hombre en sociedad a concertar sus movimientos con los de los hombres que le rodean; él necesita de su asistencia, de su afecto y de su estimación, y por lo tanto debe poner los medios para conciliárselas. La prudencia es, en suma, la experiencia y la razón aplicadas a la conducta de la vida. La experiencia, fundada en el conocimiento de los hombres, nos hace prudentes, es decir, nos indica como demos obrar para agradarlos, y lo que es indispensable evitar para no perder su estimación y cariño.

La base de la prudencia es la justicia, lo mismo que de todas las demás virtudes. El imprudente parece que se olvida de que está en compañía de otros hombres cuyos derechos debe necesariamente respetar, cuyo amor propio ha de consultar y de cuya benevolencia debe hacerse digno.

El hombre sociable reflexiona, se observa a sí mismo, y respeta a los demás. Si la felicidad merece toda nuestra atención, es natural que cada uno de nosotros tenga el mayor interés en estar en lo que hace, en reflexionar sobre su modo de proceder, y en indagar si el camino que sigue puede conducirle a la felicidad apetecida. La vanidad, la inconsideración, el descuido y la desatención, son cualidades malas y perjudiciales porque nos impiden dedicar a los objetos más interesantes para nosotros los momentos que consagramos al placer. ¡Cuántos miles de hombres, por esta causa,

permanecen en una infancia perpetua y mueren sin haber llegado a la edad de la madurez! La gravedad en las costumbres les parece ridícula y fuera de tiempo, nadie piensa con seriedad en lo que hace; y cada uno, por fin, se cree satisfecho si encuentra entretenimientos pasajeros, sin cuidarse de la duración y solidez de su bienestar.

La gravedad en las costumbres es una atención consigo mismo, nacida del temor de hacer inopinadamente acciones capaces de disgustar a los que viven con nosotros: esta especie de gravedad es el fruto de la experiencia o de una razón bien cultivada. Es conveniente la gravedad a todo ser sociable, el que ha de mostrar con su conducta y sus procedimientos que presta la necesaria atención a los objetos que la merecen. Sin embargo, la gravedad llega a ser ridícula cuando, fundada en una pueril vanidad, solo se propone por objeto pequeñeces y bagatelas que mira como importantes; en este caso la gravedad es digna del mayor desprecio por intentar que los otros miren con respeto cosas que no son acreedoras a él ni mucho menos. La gravedad justa y conveniente es aquella que hace respetar los objetos más importantes a la sociedad, y que da a entender que nos respetamos a nosotros mismo y a nuestros conciudadanos; entonces sí que es digna del mayor respeto y consideración porque se funda en la prudencia, o sea en el justo temor de perder la buena opinión de los que nos rodean. Nada es más común ordinariamente que el confundir la prudencia con el artificio, y el ardid con el arte, casi siempre vituperable, de conseguir el hombre sus fines. La verdadera prudencia es la elección de los medios necesarios para nuestra completa felicidad en el mundo.

LA MORAL UNIVERSAL

X.

De la castidad y del pudor.

Son las pasiones efectos naturales de la organización de los hombres, y de las ideas que se han formado y que han adquirido de la felicidad; pero siendo el hombre un ente racional, ha de tener ideas verdaderas de su bienestar, y procurar obtenerle por los caminos compatibles con los intereses de la sociedad. Así, no consideraremos justas las pasiones del insensato que sigue los ciegos impulsos de las pasiones sin inteligencia, razón, ni espíritu de sociabilidad. El hombre no llega jamás a ser lo que debe, si no muestra circunspección y cordura en su conducta. Es inteligente, sociable y racional el que regula sus actos al conocimiento de la felicidad; el que sabe conciliar su bienestar con el de sus semejantes, y el que distingue lo verdadero de lo falso, lo útil de lo dañoso y refrena sus deseos.

La castidad, que resiste al desarreglo del amor, es una consecuencia de la templanza, o el temor a los resultados de abusar de los placeres sexuales. La pasión natural que inclina mutuamente los dos sexos, es una de las más violentas en la mayoría de los hombres; para esto la experiencia y la razón dan a conocer los peligros de entregarse a ella inconsideradamente. La opinión pública reprime en la mayor parte de los pueblos civilizados el amor desarreglado, solamente para precaver los desórdenes que causaría en la sociedad. La continencia absoluta, el celibato, la renuncia total aun de los placeres legítimos del amor, han sido y son miradas como perfecciones y esfuerzos de una virtud sobrenatural.

Los pensamientos inflaman los deseos, acaloran la imaginación y dan gran actividad a nuestras pasiones. Dedúcese de aquí que la prudencia nos prescribe refrenar nuestros pensamientos y desterrar de nosotros todos

aquellos que nos recuerdan ideas deshonestas capaces de irritar nuestras pasiones hacia los objetos cuyo uso nos está prohibido. Muy cierto es que meditando de continuo el placer que un objeto puede causarnos, o que a veces la imaginación nos exagera, no hacemos sino atizar nuestros deseos, darles una nueva fuerza, hacerles habituales, y transformarlos en necesidades imperiosas e indomables.

Estas reflexiones, confirmadas por la experiencia, nos descubren la utilidad del *pudor*, que podemos decir es el temor de encender y avivar, en nosotros mismos o en los otros, pasiones peligrosas con la manifestación de los objetos capaces de excitarlas. No nos detendremos aquí a discutir las diferentes opiniones vertidas acerca del pudor. Mientras algunos han creído que esta virtud no tenía otra base que la preocupación, las conveniencias de los hombres y los usos de los pueblos civilizados, otros examinando la cosa tal vez mejor y más de cerca, han reconocido que el pudor está fundado en la razón natural que nos demuestra que si la lascivia y la disolución son capaces de producir los mayores daños en la sociedad, es natural que el interés de la misma sociedad exige el que se cubran y reserven cuidadosamente los objetos que puedan despertar deseos eróticos. «Si se nos cita el ejemplo de los salvajes, dice un sabio autor, que andan desnudos enteramente, diremos que los salvajes, careciendo de una razón bien cultivada, no deben servirnos de modelos en manera alguna.» En efecto, no pudiendo como no podemos regirnos por las ideas faltas de luz y de razón, debemos necesariamente aceptar la idea del pudor, como muy digna y puesta en razón.

Por la misma causa la templanza, que refrena nuestros pensamientos y nuestras acciones, nos prescribe también refrenar nuestras palabras, nos prohíbe todo escrito obscuro, y condena toda conversación deshonesta, como capaces de ofender el pudor y de presentar al espíritu imágenes lascivas que enciendan y fomenten las pasiones de los hombres.

No cabe duda que para habitar a los hombres a la templanza fue por lo que el cinismo y el estoicismo obligaban a sus sectarios a privarse de los placeres y de las comodidades de la vida. Para amortiguar las pasiones de los hombres algunas sectas han prescrito las abstinencias, los ayunos y las mortificaciones, cuyo objeto es habitar a la templanza, y acostumbrar a privarse de las cosas capaces de inflamar las pasiones. Estos preceptos han

sido llevados casi siempre al exceso por los sectarios extravagantes y fanáticos; pero es indudable que su error nacía de un principio racional, por lo mismo que la medicina nos muestra en la dieta o el ayuno el remedio más seguro y eficaz contra muchas enfermedades. Si los musulmanes observaran religiosamente la abstinencia total del vino, prescrita por el Alcorán, es indudable que se librarían de un sinnúmero de accidentes a que expone la embriaguez, tan común y frecuente en nuestros países.

Cuando las virtudes son excesivas, se convierten en locuras; las ideas de perfección, sacadas de su quicio, son falsas y engañosas luego que nos llenan de fatuidad para *destruirnos*; son entonces efectos del orgullo que pretende hacernos superiores a la humana naturaleza, o de una imaginación delirante. La verdadera templanza va acompañada de la moderación, que nos hace evitar los excesos en todo género. La verdadera moral, siempre guiada por la razón y la prudencia ordena al hombre que viva conforme a su naturaleza, y que jamás pretenda ser superior a ella; sabe muy bien que los preceptos demasiado rígidos, no solo son inútiles para la inmensa mayoría de los demás hombres, sino que los inclinan y estimulan a ser entusiastas soberbios o mentirosos hipócritas.

LA MORAL UNIVERSAL

XI.

De la fortaleza, de la paciencia, de la actividad, y demás cualidades agradables en la vida social.

La *fortaleza*, considerada como una virtud, ha sido interpretada de distintas maneras, pues algunos han designado con este nombre el calor guerrero, o la intrepidez que menosprecia los peligros y la muerte, y otros han dicho que es la virtud que combate por la justicia. La cualidad del valor guerrero es sin duda útil y necesaria y es por consecuencia digna, siempre que tiene por base la justicia; por el contrario, según refiere muy bien un célebre escritor, «el valor no es virtud, sino una dichosa cualidad común a los malvados y a los hombres grandes.»

«No tires de la espada, dice Focilides, para matar, sino para defender.» Siendo la fortaleza, según opinión de los estoicos, la virtud que combate por la justicia, hemos de deducir que no es en manera alguna la virtud de los conquistadores y de tantos pretendidos héroes célebres en la historia.

En una sociedad no todos sus miembros son capaces de dejarse dominar por el amor del bien público, y de la grandeza que le pueda dar la gloria: el valor militar no es en un gran número de soldados, sino efecto de la imprudencia, de la inconsideración, de la temeridad y de la rutina. La fortaleza, la constancia y la firmeza serán, no obstante, miradas siempre como disposiciones o cualidades laudables entre los entes de nuestra especie: las mujeres mismas aborrecen a los cobardes porque necesitan de protector que las defienda.

Los hombres aprecian tanto la fortaleza que la admiran aun en el crimen mismo: este es, sin duda, la causa de la admiración que causan a

los pueblos los destructores del género humano. Todo lo que anuncia fortaleza, tanto en lo físico como en lo moral, siempre causa admiración. Aunque parece extraño, es muy cierto lo que dice Montaigne: *los hombres nada tienen por útil si no es dificultoso; la facilidad les parece sospechosa.*

La *paciencia* nace de la fortaleza, por más que algunos la miren como una prueba de pequeñez y de flaqueza: ¿qué sería de una sociedad si los que la componen no pudiesen sufrirse los unos a los otros? Prescindiendo, pues, de lo que en contra digan algunos ilusos, convengamos en que la paciencia es una virtud social que nos hace capaces de sufrir las desgracias de la fortuna, los defectos y las imperfecciones de los hombres y las adversidades de la vida. *Es un gran mal*, dice un autor, *el no poder sufrir mal alguno; y es menester sufrir para sufrir menos.* El que se deja dominar de la impaciencia, el que se irrita por todo lo que le es contrario, no consuela sus penas, sino que las redobla continuamente, y encona más y más las llagas que el tiempo puede curar. El hombre impaciente es muy desgraciado, pues faltándole la paciencia se pone a merced de cualquiera que pretenda irritarle, y puede sacrificar así su bienestar.

La vanidad persuade a ciertos hombres que su gloria consiste en no sufrir cosa alguna, mas la experiencia nos hace ver que el hombre afable y más paciente interesa a todos y que es mucho [más] querido que no aquel que se deja arrastrar de la cólera.

Según el dictamen y confesión de todos los moralistas, la ociosidad y la pereza son cualidades despreciables y que conducen infaliblemente al vicio; de todo lo cual resulta que la virtud debe ser activa y laboriosa, y por interés de la sociedad cada uno de sus miembros ha de contribuir según sus fuerzas a la conservación y prosperidad del cuerpo. En suma, la *actividad* es una disposición habitual a contribuir con nuestro trabajo al bien de la sociedad.

Un sabio moralista ha dicho con mucha razón que «el hombre ocioso es un miembro inútil a la sociedad.»

Estas reflexiones tan sencillas nos dan a conocer lo que debemos pensar de aquellos inconsiderados moralistas que aconsejan a las criaturas racionales y sociables que se retiren a los bosques, que huyan de la sociedad. Una moral más sensata y racional obliga a todos los ciudadanos a contribuir, según sus fuerzas, a la utilidad pública. En una sociedad justa y

bien ordenada no debe ser permitida a ninguno el separase de los otros o vivir sin ser útil: solo en una sociedad corrompida es en la que el hombre de bien, a causa de las injusticias que sufre, se aparta y huye de ella a la soledad de su retiro.

La ambición es una pasión laudable, cuando nace de la idea de la consideración tributada a los servicios hechos por la sociedad humana; esta pasión es legítima siempre que va acompañada del deseo y de la capacidad de hacer un gran número de hombres felices; pero es vituperable cuando no tiene más objeto que el de ejercer un poder injusto; es vil y baja cuando se usa de este poder en daño de los infelices y desgraciados, aprovechándose de sus calamidades.

La Revista Social, 319, 27 de diciembre de 1878, pp. 1-2.

LA MORAL UNIVERSAL

XII.

(FINAL DE LA PARTE SEGUNDA.)

Para terminar esta parte, resumiremos las cualidades agradables de la vida social que, además de las mencionadas en el artículo anterior, entran la inteligencia, la tolerancia, la dulzura de carácter, la complacencia, la urbanidad, etc. De las virtudes sociales que hacen amables a los que las poseen, y cuya falta llega las más de las veces a perjudicar a la armonía social y a la suavidad de la vida. Que estas cualidades son verdaderamente útiles ala sociedad no puede dudarse, porque estrechan [ ] a las relaciones de sus miembros: no son virtudes [estrictas] pero de ellas se derivan, pues, como [las virtudes], se fundan en la justicia que nos [dice que] debemos ser amables si queremos adquirir el derecho de ser amados. El hombre más vano y presuntuoso se aflige e incomoda cuando se le priva del aprecio y de las consideraciones de los mismos que al parecer desprecia.

La indulgencia, la afabilidad, son cualidades necesarias en el hombre [ ], porque nos hace soportar los defectos y las debilidades de los otros. Es la indulgencia el fruto de una meditada paciencia, de un hábito continuo de vencernos y de resistir la cólera que nos subleva contra las personas y los objetos que nos ofenden. La compasión hace que lloremos y nos compadezcamos aun de los mismos [ ], porque vemos en ellos dolorosamente las [ ] víctimas de las delinquentes locuras.

La indulgencia, dice un [ ] filósofo, es una justicia que la [ ] exige con [ ] de la sabiduría. Pero ninguna cosa nos hace más indulgente más superiores a todo odio y aversión, y más [ ] a los principios de una moral humana y [ ], que el conocimiento del corazón humano (I). Por esta razón, cuanto más ilustrado es el hombre, más necesidad tiene de ser indulgente. Ninguno lo es menos, por lo tanto, que los ignorantes y los necios. El

hombre grande es demasiado fuerte para que le ofendan pequeñeces indignas de llamar la atención.

Llámase *tolerancia* a la indulgencia que tenemos con las opiniones y errores de los hombres. Consultando la experiencia, la equidad, la razón y la humanidad, conoceremos fácilmente que nada es más necesario que esta cualidad o disposición y que no hay una cosa más tiránica a veces ni más imprudente, que el aborrecer y atormentar a nuestros semejantes porque no piensan como nosotros. ¿Son dueños los hombres, por ventura, de retener las opiniones que desde la infancia les han sido inculcadas y que como esenciales a su felicidad se les han dado a conocer?

«No hubo jamás, en el mundo, dice Montaigne, dos opiniones enteramente conformes, como ni dos pelos, ni dos granos. La cualidad más universal es la diversidad. Observa muy bien el doctor Swift que «los hombres tienen por lo común bastante religión para aborrecerse, mas raras veces la necesaria para amarse los unos a los otros.» Es, por tanto, muy contrario a la razón el detestar a un hombre por sus ideas, aunque sean estas erróneas, que no posee por no haber nacido con nosotros, o por su idioma, o por cualquiera otra causa. Y tan injusto es aborrecer a uno porque se engaña, como aborrecerle porque no tenga tan buena vista, tanta destreza o tanto talento como nosotros: intentar destruir las ideas de un hombre es querer que renuncie a su felicidad por solo complacernos, porque no es la terquedad lo que les obliga a retenerlas, sino el peligro que creen correr al cambiarlas por otras. Finalmente, todo hombre que, abusando de su poder, violenta a otro para hacerle adoptar sus propias opiniones, le confiere el derecho de usar con él de la misma violencia cuando la superioridad de fuerzas esté de parte suya.

¿Pero si las opiniones de otro son dañosas y perjudiciales a la sociedad, no conviene refrenarlas? A lo que contestaremos: las opiniones no son peligrosas y perjudiciales sino cuando se quiere hacerlas adoptar a otro por fuerza, siendo el crimen del que primero emplea la violencia. Se nos dirá quizás que el que tiene opiniones verdaderas tiene derecho de usar de su fuerza para atraer a la verdad a los que van descarriados. Pero, preguntamos nosotros, ¿cuál es la opinión verdadera? Porque, en materia de opiniones, cada cual juzga por verdaderas las suyas. «Si alguno merece ser privado de los derechos de la humanidad, dice un moralista, es

ciertamente aquel que quisiera ver exterminados impía y cruelmente a cuantos no piensan como él.»

So pena de ser castigado con el aborrecimiento de cuantos le rodean, un hombre dotado de entendimiento y reflexión está obligado a reprimirse, a culparse cuando ha obrado mal y a corregirse de sus defectos. Hay además otras cualidades que contribuyen a que el hombre sea apreciado en el transcurso de la vida; tal es principalmente la urbanidad y buena crianza, que podemos definir como el hábito de mostrar a las personas con quienes vivimos los sentimientos y las consideraciones que se deben mutuamente los que componen una sociedad. Deben contarse en el número de las disposiciones o cualidades agradables, el ingenio, el buen humor, los conocimientos útiles, las ciencias, el buen gusto, etc.

Ningún hombre puede decir que no necesita de otro; ninguno en sociedad puede hacerse feliz a costa y con perjuicio de todos los demás.

Medita esto el lector, mientras descansamos nuestras fuerzas para continuar nuestro penoso pero loable trabajo.

(I) *L'Esprit*. Disc. 1 [c]ap.

La Revista Social, 320, 3 de enero de 1879, p. 1

LA MORAL UNIVERSAL

PARTE TERCERA

De los delitos, vicios y defectos de los hombres.

I.

De los delitos, del homicidio, del hurto, de la injusticia.

Ya que del examen que acabamos de hacer de las virtudes sociales resulta claramente que solo practicándolas puede el hombre en sociedad obtener el afecto y la estimación que apetece, ocupémonos ahora en hacer ver a todo hombre, del modo más claro y evidente, que no hay vicio que no sea castigado severamente, tanto por la naturaleza misma de las cosas, como por la sociedad, y que toda conducta dañosa para los demás, viene siempre a recaer el perjuicio sobre el que la practica. El hombre deja de ser feliz en el momento mismo que se hace culpable.

La virtud y el vicio son dos extremos; tanto como la primera es laudatoria el segundo es detestable. Si la virtud solo merece la estimación y el afecto de los hombres, el vicio merece su odio, su desprecio y sus castigos. Si la buena conciencia o la bien merecida estimación de sí mismo es una dicha reservada a la inocencia y a la virtud, el temor, el oprobio, los remordimientos y el propio desprecio deben ser las atribuciones del crimen. En suma, si todas las virtudes se derivan de la justicia, todos los delitos son violaciones más o menos graves de la equidad y de los derechos de sí mismos.

Son *delitos, crímenes y atentados*, las acciones que perturban evidentemente la sociedad. El homicidio, la opresión, la violencia, el robo, el

hurto, son violaciones graves de la justicia, que causan horror a todos los ciudadanos: no hay miembro alguno de la sociedad que no esté interesado en el castigo de semejantes excesos, porque cada cual puede ser su víctima: todo hombre que se entrega a ellos, se declara enemigo de todos.

El homicidio es mirado justísimamente como el más negro atentado que se puede cometer. El crimen meditado es mucho más odioso que aquel que solamente es producto de la efervescencia de una pasión repentina, capaz de causar en el hombre una locura momentánea; el que así ha cometido un delito, merece compasión; un solo crimen no siempre anuncia un corazón del todo depravado. Un hombre dominado por la cólera desea en aquel momento la destrucción del que le irrita; mas acostumbrado a reflexionar sobre las consecuencias de sus acciones, tiembla de terror a vista del peligro a que le expondría el ímpetu de una pasión temeraria; y si tiene un corazón noble, olvida la injuria que ha recibido y no piensa jamás en la venganza.

Como quiera que los grandes crímenes anuncian generalmente la falta de educación capaz de moderar a los hombres, las personas bien educadas están acostumbradas a no pensar en el crimen sino con horror; el hurto es siempre para ellas la acción más infame. Sin embargo, estas mismas personas dejarán de mirar el homicidio bajo el mismo aspecto siempre que la preocupación les persuada que un desafío es una cosa necesaria a su honor; otros juzgarán serles permitido el hurto y la rapiña, porque se creerán autorizados para ello por la ley, la costumbre y la opinión.

Pero, veamos lo que significa la palabra *hurto*. Llámase así a toda acción que priva a un hombre, injustamente, y contra su voluntad, de lo que tiene derecho a poseer. La equidad muestra que las conquistas son verdaderos robos de reinos y provincias, y que las gueras injustas son verdaderos asesinatos. Ella muestra también que los impuestos que no tienen por objeto la utilidad pública son robos manifiestos; que los provechos ilícitos, los injustos emolumentos, rehusar el pago de lo que se debe, las extorsiones, y las violentas exacciones del despotismo, son hurtos tan criminales como los que se hacen en caminos públicos (I).

Los ladrones comunes pueden disculparse, cuando menos, con la miseria, con la necesidad, que carece de ley; mas los tiranos y sus

cómplices roban para adquirir lo que no necesitan, haciendo de ellos un uso contrario al bien de la sociedad.

«Cuando una nación ha llegado a corromperse, dice un filósofo, fácilmente se familiarizará con las acciones más criminales. Por otra parte, el número y la dignidad de los culpables como que en cierto modo ennoblece la conducta más delincuente y deshonrosa, y la negligencia de los legisladores parece también que la absuelve y la autoriza.» Son ladrones que merecen castigo los grandes que de todos toman prestado; los comerciantes que, abusando de la confianza que en ellos se deposita, embrollan sus negocios con su falta de conducta y sus temerarias empresas, y hacen bancarrota por fortuna, y los pródigos que después de haber disipado locamente, arruinan a sus acreedores.

La moral nos hace formar el mismo juicio de todos aquellos vendedores de mala fe que sin pudor y sin conciencia se aprovechan del poco conocimiento o de la necesidad de los otros para engañarlos indigna y torpemente. Muchos mercaderes viven en el convencimiento de que su profesión les autoriza para aprovechar todas las ocasiones de ganar, en la seguridad de ser legítima su ganancia; ¡cuántos hay que, creyéndose justicieros, no tienen ni conciencia ni probidad en tratándose de sus negocios.

Los hombres que tienen lo necesario, que lo adquieren con su trabajo, y carecen de vicios que satisfacer, no se dejan arrastrar del deseo de robar ni perturbar la sociedad. Los vicios hacen cometer los delitos para contentar las pasiones viciosas que se hacen habituales por desgracia.

La tiranía relaja y disuelve los vínculos de la sociedad conyugal: un marido despótico y tirano no tiene derecho al amor de su esposa; un padre injusto solamente halla enemigos en sus propios hijos; un *amo* injusto no debe contar con el cariño y afición de sus criados; en una palabra, todo hombre injusto parece que con su conducta anuncia a cuantos tienen relaciones con él que renuncia a su afecto, que de nadie necesita y que solo piensa en sí mismo.

- (I) Los pícaros no se detienen en dar a las cosas sus verdaderos nombres. Los exactores de las rentas públicas llaman a su ocupación u oficio *trabajo*, y dan el nombre de *provechos* al fruto de sus extorsiones,

llamando a esto *hacer un buen negocio*. En buena y sana moral, todo hombre que se apodera de los bienes de los otros, o que, gozando de un sueldo y recompensa de la sociedad, nada hace en su servicio, es un verdadero ladrón.

La Revista Social, 321, 10 de enero de 1879, p. 1

LA MORAL UNIVERSAL

PARTE TERCERA.

De los delitos, vicios y defectos de los hombres.

II.

De la crueldad.

«Dícese que una nación sabia negó la magistratura a un hombre respetable a causa solo de saber de él que en su juventud se complacía en perseguir y matar las aves. En otro país un hombre fue echado del Senado por haber ahogado a un pajarillo que acosado se refugió en su pecho.»

Addisson. Mentor moderno.

Tal vez habrá quien, en vista del epígrafe con que encabezamos este artículo, crea que nos proponemos únicamente defender a los animales, a imitación de algunas sociedades que han hecho grandes progresos en esta materia. Constantes en nuestro propósito de seguir paso a paso al hombre en todas las situaciones de la vida, no nos detendremos en el examen de particularidades, (que por otra parte serían inoportunas) y seguiremos sin dilación el curso natural de nuestro estudio. Aquí, pues, creemos oportuno tratar de la *crueldad*, una de las plagas que más frecuentemente infestan la humanidad. En efecto, por poco que se reflexione, nos horrorizaremos al notar cuan inclinados son los más de los hombres a la crueldad.

Para ver el suplicio de las víctimas que los jueces condenan a la muerte, un pueblo entero corre a bandadas, a considerar con una curiosidad ansiosa las convulsiones y agonías del infeliz que se entrega al furor de los verdugos. Cuanto más crueles son sus tormentos, tanto más excitan la

atención de un populacho inhumano, en cuyos rostros, sin embargo, se trasluce al momento el horror que les causa. Un proceder tan extravagante y contradictorio nace de la curiosidad, esto es, de ser el hombre fuertemente conmovido, efecto que ninguna cosa le produce con tanta viveza como es la vista de su semejante hecho víctima del dolor, y luchando con la muerte. Una vez satisfecha esta curiosidad, tiene luego entrada la conmiseración, o sea la reflexión, el volver el hombre sobre sí, el que su imaginación le sustituya en cierto modo al infeliz a quien ve padecer.

A nuestro entender, las personas bien educadas hállanse regularmente exentas de esta bárbara curiosidad, porque la costumbre de la reflexión las hace más sensibles y sus órganos menos fuertes no podrían resistir y presenciar el espectáculo de un hombre cruelmente atormentado. Dedúcese de aquí, en resumen, que la piedad es fruto del uso del entendimiento y de las facultades del hombre, en quien la educación, la experiencia y la razón han amortiguado esta cruel curiosidad que conduce el común de los seres racionales al pie de los suplicios.

Los niños son por lo común crueles, como se ve por el modo con que tratan a los pájaros y animales que caen en sus manos, si bien es cierto que después que les han quitado la vida lloran amargamente tan solo porque se ven privados de ellos. Generalmente, un niño solamente escucha los impulsos repentinos de sus deseos, y acabaría con cuantos contradicen sus caprichos si tuvieran fuerzas bastantes para ellos. En la edad más tierna es, pues, en la que deben ser reprimidas las pasiones del hombre: entonces se deben sofocar todos los afectos crueles, acostumbrándoles a lastimarse de las penalidades ajenas y hacerles ejercitar la piedad, tan rara y tan necesaria en la vida social.

Preséntanos la historia con frecuencia los tronos ocupados por tiranos feroces y crueles, causa de que a los príncipes desde la infancia no se les ha enseñado a reprimir sus afectos desarreglados, dándoseles, por el contrario, una idea tan baja de los otros que miran a los pueblos como destinados por la naturaleza para servirles de juguete. Así es como llegaron a formarse tantos monstruos, que con pasmosa impasibilidad se complacieron en sacrificar millones de hombres a sus indómitas pasiones y aun a sus pasajeros caprichos. Nerón, al incendiar Roma, no se propuso otro objeto que satisfacer su curiosidad: quiso ver un gran incendio y saciar su orgullo

con la idea de su poder que le permitía emprenderlo todo contra un pueblo esclavizado y envilecido.

La guerra, este crimen espantoso y frecuente de los tiranos, es evidentemente lo que perpetúa la injusticia y la inhumanidad sobre la tierra. ¿Se enternecerá tan fácilmente de los males de sus semejantes un hombre criado en el horror de los combates, acostumbrado a estos asesinatos colectivos que se llaman batallas y que por su profesión debe menospreciar el dolor y la muerte? Así, pues, el valor guerrero no es más que una crueldad usada a sangre fría, y un hombre sensible y compasivo sería con seguridad un cruel soldado. Si las guerras son hoy menos crueles que antiguamente, es porque los pueblos, a medida que van progresando en civilización, han comprendido los riesgos a que se expondrían si no pusiesen límites a su inhumanidad. Vivamos en la persuasión de que, con el auxilio de los progresos de la razón, los encargados de administrar las naciones renunciarán al placer feroz de sacrificar tantos hombres a sus injustos caprichos. Esperemos que leyes más humanas y sabias evitarán las víctimas jurídicas en lo posible y acabarán con el rigor de los suplicios, que solo excitan la curiosidad del pueblo y aumentan la crueldad, sin disminuir el número de los delincuentes.

Todo hombre que por satisfacer su pasión, su furor, su venganza, su orgullo o su vanidad, causa a los otros una infelicidad duradera, debe, por lo tanto, ser tachado de cruel: un corazón sensible debe rechazar a esos tiranos domésticos que diariamente se alimentan con las lágrimas de sus mujeres, de sus hijos, de sus criados y de todos aquellos en quienes ejercen su autoridad despótica. *¡Cuántos hombres hay que se avergonzarían de pasar por crueles, y que dan a beber de continuo el veneno de la tristeza a los desgraciados que la suerte ha puesto en su poder!*

La Revista Social, 322, 17 de enero de 1879, p. 1

B.

Biografia de d'Holbach.

SISTEMA DE LA NATURALEZA

PRÓLOGO DEL TRADUCTOR

Una de las obras más importantes que han visto la luz pública en el transcurso del siglo pasado, es, sin disputa alguna, la que nos ocupa.

Su autor, el barón de Holbach, miembro de las Academias de París, San Petersburgo, Berlin, Manheim, etc., uno de los talentos más superiores del siglo anterior, ha reunido en esta obra, a la que apellidaba su *testamento*, cuantos conocimientos filosóficos y científicos tenía a su alcance, haciéndola recomendable bajo todos los conceptos: en el terreno de la ciencia y en el de la filosofía.

El *Sistema de la Naturaleza* es una de esas obras que no necesitan otra recomendación que la que su valioso mérito les proporciona; es una de esas obras que, al immortalizarse como preciso monumento del saber, immortalizan a su autor y enorgullecen al país que vió nacer en su seno a tan ilustre hijo.

Escrita la obra que nos ocupa a últimos del siglo pasado, época en que todavía eran espesísimas las brumas de la ignorancia; Holbach tuvo necesidad de sufrir las consecuencias poco favorables del tiempo en que vivía; y a pesar de su grandeza, de su notoria superioridad, de su arraigada convicción, de la fuerza de lógica con que todo su escrito se halla saurado, no ha faltado quien se atreviera a censurarle si algún momento de pasajera debilidad pudo conturbar aquel tranquilo espíritu.

A compensar estos nimios defectos, estos pequeños lunares, de los cuales es muy difícil pueda escapar por entero ninguna obra humana, vendrían con creces las brillantes cualidades que adornaron al barón D'Holbach, cosa por nadie desmentida, ni aun por sus más encarnizados

enemigos, al mismo tiempo que la inquebrantabilidad de las opiniones de uno de esos caracteres enteros, pocos hoy por desgracia, que no buscan para sí ni el sórdido interés, ni el inconsiderado amor a una ilusoria y pasajera reputación, sino el proporcionar la mayor suma de bienestar a la humanidad.

Así es, en efecto; lo desahogado de la posición del barón de Holbach no le obligaba por ningún concepto, a escribir y escribir de la manera franca y leal que él lo hace, y malquistarse con la generalidad de esos seres superficiales que no ven o no quieren ver sino aquel camino que les trazó la superstición, y siguen a ciegas todo el transcurso de su vida el sendero que, allí en su infancia, les fué marcado por los enemigos de toda idea de progreso y de civilización.

El autor, pues, era uno de esos hombres a cuyo lado vemos, por regla general, nuestra insignificante pequeñez, y cuyos grandiosos talentos nos producen un sentimiento de admiración y cariño; finalmente, era uno de esos atletas del genio y del saber cuyos poderosos rayos eclipsan nuestra ignorante inteligencia.

La filosofía, con la cual vivía encariñado, no era la sola ciencia a la que había concretado sus estudios; a pesar de su extensión y de los muchos desvelos que se necesitan para realizar los brillantes adelantos que tan alta habían colocado su envidiable reputación, era muy poco espacio para contener aquella grandiosa y fecunda imaginación; sus conocimientos no podían limitarse a esto solo, y emprendió con inusitado ardor el estudio de las matemáticas, la química, la botánica, la historia natural y las lenguas vivas, las cuales hablaba, generalmente, con tanta facilidad y soltura como gracia y elegancia.

Un ser de tal suerte excepcional, había necesariamente de producir obras como él excepcionales y llenas de vigor. Nacido para ser libre, no podía conformarse en manera alguna, como tantos otros, a besar las cadenas que le oprimían, ni doblar voluntariamente la cabeza ante el error, ni dejarse conducir, atado de pies y manos, por el carro de la tiranía y de la falsedad.

El barón de Holbach no es el hombre nacido para el siglo pasado: es una contradicción innegable de sus contemporáneos. Su valor moral está retratado fielmente en su última obra. Todo lo que es digno de censura lo

critica; la tiranía absolutista encuentra en el un enemigo vigoroso e irreconciliable; la tiranía teocrática un campeón fuerte y animoso, decidido a librar con ella desigual batalla.

Bandera Social, 1, 15/02/1885.

SISTEMA DE LA NATURALEZA

PRÓLOGO DEL TRADUCTOR

Hasta aquel momento nadie se había atrevido a medir sus fuerzas con las fuerzas ciegas y fanatizadas de la teocracia religiosa. Y los que tal habían osado ¡cuán caro lo han pagado! La teocracia perdona todo, todo, por criminal, por detestable que sea; pero no perdona, no perdonará nunca, al que, en aras de la civilización y del progreso, pretenda descorrer la venda con que cubre a la generalidad de los que habitan este suelo, por ella tan desgraciado: la teocracia pactará siempre con el homicida, con el parricida, con el fratricida; establecerá precio para redimir los delitos y crímenes, pero perseguirá cruelmente, *hasta la séptima generación*, al que se atreva a levantar la frente; al que pretenda inquirir sus oscuros e incomprensibles misterios; al que combata, con poderosas razones y sobra de argumentos, lo fútil y erróneo de su abigarrada doctrina. Que el hombre sea moral, honrado, trabajador, celoso en el cumplimiento de sus deberes filiales, matrimoniales paternales y sociales, y dude solo por un momento de uno de esos puntos ortodoxos que constituyen su castillo de naipes, y será calumniado, perseguido, y, si pudiera ser, entregado a los más crueles tormentos: la teocracia no entiende ni comprende más virtudes sociales que las que ella enseña como artículo de fe; el que más ciegamente las cree o aparenta seguirlas; el que más muestras exteriores da de acatar sus ordenanzas y preceptos, aunque su conducta social sea incalificable, aquel es el mejor católico, y por consiguiente, el mejor hijo, el mejor esposo, el mejor padre y el mejor ciudadano: la teocracia no exige sino dos cosas: sumisión incondicional a todos sus absurdos, y dinero: cuanto más de este *vil metal* le entregueis, más facilidad encontrareis de alcanzar un buen puesto en el cielo: es una almoneda continua donde se cambia cielo por dinero.

Comprendido perfectamente todo esto por el ilustre escritor, se dedicó con todas sus fuerzas a combatir tan funesto error y desenmascarar a los que tan solapadamente viven del engaño y de la falsía.

Varias fueron las obras que escribió a este objeto, si bien algunas no han visto la luz pública; otras, que la han visto, publicadas en Inglaterra, y principalmente en Holanda, han sido atribuidas a otros escritores, puesto que la modestia del autor llegaba hasta el punto de hacerlas pasar como traducciones del alemán o del inglés, y otras veces las firmaba con pseudónimos desconocidos hasta [de] sus más íntimos.

Pero por muy importantes que hayan sido todas, entre las cuales las hay de química y botánica, ninguna ha herido tan de frente y a fondo a la superstición deísta, ni, por tanto, causado mayor beneficio al progreso como la que nos ocupa.

Bastaría a apoyar nuestra opinión las innumerables refutaciones de que fué objeto. Los mejores escritores de la escuela deísta se declararon en su contra, apelando al socorrido arsenal de la teología, sin escasear los subterfugios, sofismas y argucias, puesto que de otra suerte les era imposible refutar lo que tenía por asiento la razón.

Bergier, Denesle, Castillon, Duvoisin, Holland, Rochefort (Guillaume de), Saint-Martin y hasta Federico II, de Prusia, que tanto entusiasmo había mostrado por ayudar al desarrollo de la escuela filosófica, fueron los que con más empeño combatieron el *Sistema de la Naturaleza*.

Y para que no faltara nada, el mismo Voltaire creyóse obligado a secundar las ideas de Federico II, ya fuera por compromisos personales, o por otras causas que no es de este momento explicar, en su *Diccionario filosófico*, publicando dos artículos en contra, titulados *Dieu* y *Style*. Es verdad que cuando Voltaire fue a París, en 1778, trató de disculparse con Holbach diciéndole "que hacía mucho tiempo le conocía por su reputación y que deseaba ardientemente cultivar su amistad".

Para terminar, diremos que el gobierno de aquellos tiempos, asustado por las grandes verdades contenidas en el *Sistema de la Naturaleza*, llevó este asunto al Parlamento. Alarmada la clerigalla, que creyó ver en ella el último día de su innoble dominio, hubo de promover tal algarada, que el Parlamento, pensando conseguir algo de esta suerte, la condenó, en unión de la *Historia natural de la superstición* y algunas obras

del mismo autor, a ser entregada a las llamas al pie de la gran escalera del palacio.

Este inicuo decreto fue expedido con fecha 18 de Agosto de 1770.

Sin embargo, la providencia de los libros, que debe tener a estos mucho cariño, y que, según se ve, vela por su conservación más que la otra supuesta por el bienestar de sus hijos, nos ha reservado este ejemplar a fin de que nuestros compañeros puedan saborear con deleite los fundamentales argumentos en que el autor se apoya para demostrar que no hay otra religión que la ciencia, ni otra divinidad que la naturaleza, nuestra madre común.

Bandera Social, 2, 22/02/1885.

APÈNDIX 2.

Articles doctrinals.

A. EL TRABAJO

Es arraigada la convicción en algunos de que sobran brazos para trabajar; es decir, hay exceso de población en el mundo comparando las fuentes de producción con el consumo de sus habitantes.

Estas ideas, que podríamos denominar teorías de Malthus, a ser ciertas, a no constituir irrisorios sofismas, nos conducirían indudablemente al suicidio, a matar a nuestros propios hijos al punto de venir al mundo, para evitarnos el horroroso espectáculo de verlos perecer extenuados por su desnudez y miseria. ¡Como si el globo estuviera todo recorrido, todo habitado en la tierra y en el mar! ¿Ignoran esos sofistas por ventura que nuestro globo diariamente nos está demostrando sus tesoros inagotables?

La historia del género humano cuenta ya los años por miles, y la mar y la tierra están vírgenes; es decir, no se explotan ni se extraen sus grandes elementos de consumo. La agricultura, las industrias marítima, manufacturera y comercial, yacen todavía en la infancia. Basta investigar algo de nuestro pasado, para deducir cuál podrá ser la suerte de las generaciones venideras.

En efecto, si meditamos sobre la vida, las costumbres y ocupación del hombre en las primitivas edades, veremos que la miseria data de la aparición del hombre, y cuanto más antigua, es más horrorosa y de más

fatales consecuencias. El hombre era tan pobre, tan miserable, que no tenía pan ni abrigo. Desnudo y aferrado a las ramas de los árboles, estaba en continua lucha con las fieras para poder alimentarse con silvestres frutos. Ni la pesca ni los productos de la agricultura bastaban a satisfacer las necesidades públicas; por lo cual, fue preciso formular preceptos que obligan a sacrificar los padres, al ser inútiles para el trabajo, por manos de sus propios hijos. Aquellas bárbaras costumbre han sufrido varias modificaciones, en la sucesión de los siglos, y han tenido, en sentido menos cruel y más humanitarios, a medida que ha adelantado la civilización; y por consiguiente ha aumentado la especie humana, pero de tal suerte, que la abundancia y las comodidades están en relación y armonía con el aumento de la población.

Hoy, gracias a un destello de luz que viene a iluminar nuestra mente, no hay que recurrir a tan vituperables medios para amortiguar los padecimientos humanos; solo la buena administración en el trabajo y en el consumo, sería lo suficiente para cortar de raíz la lepra social que nos atormenta.

El proletariado en masa está sufriendo una lenta agonía que acaba por hundirle en la tumba a la flor de la vida, a causa de no poder alimentarse como demandan sus redoblados ejercicios; mientras que en las clases no productoras revientan de plétora por estar excesivamente alimentados.

En el sentido inverso de la alimentación, está el ejercicio. La clase obrera trabaja 12, 14, 16 y hasta 20 horas, mientras que las otras clases no trabajan ninguna; o lo que es peor, si trabajan lo hacen en cosas improductivas o en la destrucción. Díganlo la nobleza y alta aristocracia con sus palacios, sus jardines, sus deslumbrantes trajes, sus lujoso trenes, sus numerosos pajes y lacayos. Hablen por nosotros tanto banquete, tanto fuego, tanta disipación en las *capas superiores* de la sociedad; y hablen también la burguesía o clase media derrochando en la ociosidad la sangre del trabajador; y hablen, finalmente, la empleomanía y el militarismo, trabajando sin producir nada la primera, y trabajando destruyendo mucho el último.

Todas estas faltas, estos crímenes, desaparecerán el día que la estadística esté arreglada, el día que la nueva ciencia administrativa esté en

su mayor apogeo; el día de la emancipación de los trabajadores, por los trabajadores mismos.

Aparecen los economistas, legisladores de la sociedad moderna. Roberto Owen señala unas cuatro horas por jornada de trabajo para cada trabajador: lo restante hasta las veinticuatro que tiene el día es para descansar e instruirse. Posteriormente aparecen nuevos economistas, y señalan como a término de regeneración social, la extirpación de los privilegios y la supresión de las clases improductivas, convirtiendo a todos los individuos en miembros de la masa productora universal. Un paso más y la revolución se hace, el *milagro* se verifica.

Falta definir convenientemente la palabra trabajador u obrero, determinar científicamente qué son trabajos *útiles* y qué son trabajos *inútiles*; falta que se complete la organización corporativa, federativa y solidaria de los oficios.

Hechas estas distinciones, y preparadas u organizadas debidamente las clases trabajadoras, el viejo edificio se derrumbará y la nueva sociedad montará robustecida y regenerada sin que tal vez le precedan desastres sangrientos ni escenas espantosas.

Cuando la ciencia económica haya deslindado los campos, planteando socialmente las bases, fruto de sus trabajos analíticos; necesario será para un hombre, todo el cínico descaro de que es capaz el ser más embrutecido para no tocar el arma destructora por el arado o martillo, o sacudir el polvo de la holganza y ociosidad, para ir a engrosar el número de los trabajadores que le abrazarán como a otro de sus hermanos.

Hoy día al obrero se le hace sufrir de cuerpo y espíritu: encajonado en el taller o encerrado en la cuadra de la fábrica sin dejarle tiempo de reparar sus extenuadas fuerzas, ha de contemplar impasible como las clases privilegiadas derrochan el fruto de sus sufrimientos.

Y como si fuesen escasos sus personales trabajos, ha de contar entre los compañeros de infortunio a su mujer y a sus tiernos hijos. La esposa destinada a las tareas domésticas, a la educación de la niñez y al arreglo de la casa; el niño a recibir las primeras nociones del derecho y deber de hombre y a formar su ser físico; los ve a ambos confundidos entre los adultos y compartir con ellos las faenas que requieren gran fuerza muscular... esto, francamente, nos causa la mayor indignación contra el

egoísta capital, cuyas tendencias son la explotación de los más digno, con tal pueda lograr su más rápido acrecentamiento; y cuando hay tantos trabajadores improductivos, tanto vago, tanto holgazán que podrían ocupar pródigamente los puestos, de la mujer y el niño obreros!

Y como si todo esto no constituyese ya una esclavitud, una continua tortura para el proletariado, reducido a condición un poco más ventajosa que la bestia de carga; hay que deplorar otra falta, otro defecto que viene a hacer más precaria nuestra miserable situación.

Por una coincidencia inexplicable, hay la costumbre establecida de pagar más bajo precio la mano de obra de la mujer y del niño que la del adulto. Si esto se verificase con solo las labores mal confeccionadas o imperfectas, sería menos injusto.

Hay mujeres y niños que tienen tal ligereza y tal práctica en las labores a que se dedican, que el producto de sus brazos no desmerece en nada del de aquellos obreros encanecidos en la práctica de su oficio. De ahí, pues, esa competencia cruel de la mujer y el niño contra el jornalero o destajista, y la excesiva oferta de carne humana al capital explotador, cuya consecuencia inmediata son las crisis de trabajo que periódicamente vienen a constituir los forzosos paros a que está sometido el trabajador.

Queda, pues, sobradamente probado que no sobran brazos: lo que sobra, lo que hay en la sociedad presente, en el orden actual de cosas, es mala administración. Que todo el mundo trabaje: que todo el mundo llene higiénicamente sus necesidades, y veremos equilibrarse en la solidaridad del trabajo, la producción y el consumo de un modo equitativo.

B. TRABAJOS ÚTILES

Las palabras *trabajador* u *obrero* son difíciles de definir.

Hoy día todos se llaman trabajadores y lo son, efectivamente, si el trabajo consiste, según algunos, simplemente en el ejercicio de las facultades físicas o intelectuales; pero creemos que esos ejercicios deben tender a realizar el *bien común* para que constituyan un trabajo propiamente dicho.

Uno saca agua de un pozo para regar un campo, cuyos productos se destinan a la manutención de una o varias familias; o con este mismo objeto, estudia un plan de minas que una vez realizado fertilizará una comarca. En este caso, mecánicamente o por medio de la inteligencia, se realiza un trabajo verdadero, un trabajo *productivo*. Si el agua que saca la vuelve a arrojar al pozo sin hacer ningún uso de ella; o sus trabajos intelectuales se encaminan solo a pasar el tiempo, aquellos ejercicios pueden tal vez personalmente ser útiles, para dar expansión a sus facultades; pero jamás servirán de nada al resto de los individuos. Ese trabajo, pues, puede denominarse *improductivo*.

Pero si los ejercicios en la explotación del agua se dirigen por ejemplo, a la inundación de plantas o sembrados para causarles daños o destruirlos, entonces se realiza un trabajo que no titubeamos en denominar *destrutivo*.

Aquellos, que como se ha manifestado, se llaman trabajadores u obreros, fúndanse en la definición genérica que dan los diccionarios, y se fundan bien en su manera de discurrir: todo es ejercicio, todo es trabajo y por consiguiente todos son trabajadores, todos son obreros; lo cual, guiado por esta misma tesis, nos da el resultado siguiente: es obrero el menestral, el labrador y todos los que se ocupan en la fabricación de toda clase de productos, y explotación de todos los dones de la naturaleza; es obrero el profesor en la cátedra, lo es el abogado en el bufete, lo es el comerciante en el escritorio; y siguiendo de eslabón en eslabón, y de tramo en tramo,

toda la escala social, tendremos que el cura, el militar, el jugador, el salteador de caminos y el verdugo son también obreros, son también trabajadores.

Aquí vendrá de [ ], pues, distinguir y clasificar los obreros de la manera que arriba hemos insinuado; pues de lo contrario la razón, la lógica, el sentido común, nos privarían el colocar a un artesano agrícola junto a un militar y denominar a ambos, clases productoras, como el entremezclar al tejedor y albañil entre el cura, el jugador, el pordiosero, etc., y llamar a todos obreros.

Es necesario siempre que los trabajos o la ocupación de una clase o corporación determinada, convenga moral o materialmente hablando, al mayor número de individuos de nuestra especie. Cuando la mayoría de los hombre digan llana y espontáneamente, y sea cierto, que la sociedad está bien organizada, que no necesita reformas ni cambios en el orden político ni económico, entonces no habrá inconveniente en contar como a obreros, y por consiguiente como a clases productoras, a todos los hombres, porque estaremos emancipados. Pero hoy que la conciencia universal de todo pueblo sensato clama por la abolición del privilegio, por la igualdad de deberes y derechos y por la implantación de la injusticia verdadera para los hombres de todos los pueblos y nacionalidades, sin distinción de color, ni creencia; hoy, repetimos, es necesario la clasificación de categorías entre los hombres de este modo: productores, improductores, y destructores, como se ha dicho.

O simplemente de esta manera: Productores y consumidores.

No se crea que al presentar esta cuestión y estudiarla bajo distintos puntos de vista, abriguemos la pretensión de pronunciar el fallo sobre la verdadera clasificación de los trabajos productivos e improductivos.

Si la farsa y la destrucción son justas, son legales, y son convenientes para la humanidad, destrúyase en hora buena, engáñese a todo el mundo y gócese interiormente de ello los farsantes y destructores; a nosotros entre tanto, simples obreros, hambrientos parias, nos cabe la satisfacción de poder exclamar con la frente erguida:

Todo lo producimos, hasta el hierro que nos aprisiona, y el yugo que nos oprime.

Aguzad el ingenio, clases privilegiadas, clases que nadáis en el oro y la abundancia; aguzad el ingenio inventando modas, buscando placeres y proporcionando gustos y comodidades a vuestro cuerpo.

¿No oís aquel lejano ruido que se confunde entre el galopar de vuestros caballos y la rotación del coche en vuestras carreras recreativas?

¿No veis aquellas columnas que vomitan el humo a grandes porciones, y forman la atmósfera nebulosa como amenazando borrasca?

Pues son los vapores, son la fábricas, donde en grandes cuadras, especie de calabozos, yacen encerradas, sin la ventilación correspondiente, millares de personas que trabajan desde las seis de la mañana hasta entrada la noche, sin apenas pararse para comer.

Esas personas, son *felices*, porque su conciencia está tranquila, no tienen remordimiento; se comen el pan negro con apetito, porque saben es del producto de sus brazos.

Esos verdaderos obreros, esos hijos del trabajo, al retirar a sus casas, concluida la tarea de su larga jornada, no exhalan un suspiro, no sueltan una imprecación, ni una queja de envidia, contra los que se solazan en el teatro, a pesar de que el ruido de las orquestas viene a herirles los oídos en la oscuridad de la noche; por lo que suspiran, es para que lo goces se extiendan a todos los seres que con sus deberes cumplan, y no medren unos con los sudores de los otros. No tienen envidia, como algunos de vosotros decís, quieren solamente JUSTICIA; tenemos mucha sed de IGUALDAD.

Por más que quieran los explotadores llamarse obreros; unos de la inteligencia, de la industria otros, de la moral los de acá, de las ciencias los de allá; no es obrero sino aquel que con sus fuerzas físicas e intelectuales produce un trabajo útil a la sociedad, de reconocida moralidad social y de verdadero progreso humano. Creemos que gran número de ocupaciones, gran número de trabajos, son inútiles; y que solo tienen razón de ser, en la actual sociedad, que debe ser transformada, para que esté conforme con la razón, la equidad y el derecho. Hoy, en la sociedad, existen tres categorías entre los hombres: una de productores, otra de improductores y otra de destructores.

C. TRABAJO DE LA MUJER

Delicada cuestiones promueve el tema que vamos a tratar hoy.

Unos afirman, otros niegan, que la mujer debe trabajar. Nosotros opinamos que sí, debe ocuparse en la producción; y expondremos los motivos en que nos fundamos.

Pero ante todo, establezcamos claramente la cuestión. No creemos que deba ocuparse en faena impropias de su sexo; no está conforme con su organización y su sagrada misión en la familia que se entregue a rudas ocupaciones, a fatigosas tareas. Al contrario, débese hacer de modo que pueda fácilmente dedicarse a las labores que por naturaleza son más apropiadas a sus fuerzas, a su capacidad, a sus inclinaciones.

No creemos que esto deba ser objeto de legislación ninguna; porque ninguna ley del mundo es capaz de hacer lo que haría una buena educación. Las buenas costumbres, los hábitos morales, las justas inclinaciones, nunca se obtendrán por otros medios que por la enseñanza integral, la educación más verdadera. Esta es el verdadero origen del futuro bienestar; así como su carencia, su escasez en la sociedad, son el origen de los males presentes.

Tanta fe tenemos en la eficacia de la educación, que de ella hacemos derivar el bien y el mal. El bien, si se desarrolla. El mal, si se olvida. La educación es el todo. Se equivocan los que se afanan buscando otros orígenes, otras causas, a la abyección, o a la regeneración popular; porque educados los seres humanos, el pueblo sobre todo, de manera conveniente, caería el mal, la iniquidad, y se afirmarían en la sociedad todo cuanto de un modo positivo consolidase la felicidad común.

El trabajo es no solo virtud, sino necesidad; y la dignidad humana no puede fundarse en nada más noble. Por consiguiente, para el hombre como para la mujer debe, la subsistencia, el modo de vivir, fundarse en el trabajo, y en nada más que el trabajo.

Considérese cuán desgraciada es la mujer que queda viuda con hijos; la pobre joven que pierde su padre; la desamparada hermana que la muerte le arrebató a su hermano... y se verá cuán funestos son los resultados de la orfandad en que la mujer se ve sumida cuando desaparece de su lado el ser querido que procuraba el pan de cada día.

Demostrado como queda que la mujer debe ser trabajadora, se nos dirá quizá: tal como están las cosas, ¿hay trabajo para el sexo femenino? Cuando apenas hay ocupación para los hombres ¿la habrá para las mujeres? ¿Es que se han de trocar los papeles, haciendo que el hombre vaya a cuidar la casa, los hijos, la comida, la limpieza, y la mujer ha de ir a ser fogonista, carretero y peón de albañil?

Nada de esto. Nosotros no pretendemos que la mujer haga, como hemos dicho al principio, trabajos rudos; y respecto a las primeras preguntas debemos contestar simplemente que no hablamos de cómo están las cosas, sino de cómo deberían estar.

Bastará una sola reflexión. Cuando hay sobre la tierra tantos infelices que no tienen camisa, y que faltos de abrigo tiritan de frío; cuando tanto y tanto se ha de producir para que las familias todas puedan disfrutar de las comodidades apetecibles, cuando bastantes industrias más propias para la mujer que para el hombre, son ejercidas por el sexo masculino, a la par que muchos trabajos quedan por explotar; ¿puedese decir que no habría trabajo para la mujer? La Naturaleza y la Industria sin duda alguna contienen elementos de trabajo, y por lo tanto de abundancia y de goce, por todos y para todos los seres sin distinción de sexos.

La remuneración del trabajo de la mujer da lugar a una porción de abusos y de desgracias.

De abusos, porque no es digno que a la mujer se le pague menos que al hombre el producto elaborado: igual producto, igual valor; igual mano de obra, igual precio. Esto es lo que exige la justicia. Y sin embargo, hay gran número de manufacturas que los dueños pagan peor a la mujer que al hombre, por trabajo idéntico. Tal proceder es arbitrario, y da lugar entre otros perjuicios, a que se reemplace el obrero por la obrera, porque esta rinda más utilidades, y soporta tal vez con más paciencia muchas injusticias...

De desgracias, porque a tal extremo de explotación se ha llegado, que hay gran número de industrias ejercidas por mujeres que están tan mal remuneradas que las infelices trabajando doce, catorce y diez y seis horas cada día logran ganar dos o cuatro reales, con lo cual no logran dar pan a sus hijos; no pueden atender a sus más perentorias necesidades; y han de entregarse al vicio o han de perecer de miseria; siendo inevitable para ellas, en su soledad y desvalidez, el acrecentamiento de enfermedades que les den cruel y desesperada muerte.

Ocupándose del trabajo y del salario de la mujer, dice el doctor Giné en su «Higiene Industrial», estas palabras: «Si fuese dable conciliar los respectivos intereses del capital y del trabajo, sería del caso proporcionar a cada uno el salario que necesitase para atender a su sustento, distinguiéndose, por lo tanto, lo que ganarían un niño y una mujer de lo que ganaría un hombre adulto, solamente en que, como este necesita más para su manutención, debería percibir un salario proporcionalmente más grande. *Sería pues de desear que cada uno en el trabajo hallase lo que ha de menester.* Desgraciadamente no sucede así: al trabajador se le paga, no por lo que ha menester, sino por el beneficio que reporta al dueño. De ahí que las mujeres, que hasta la edad de 15 a 16 años pueden producir un trabajo igual al de los niños del otro sexo, disfruten idéntico salario que estos, y que por razón opuesta, desde la pubertad en adelante el premio del trabajo de la mujer llegue apenas a la mitad de lo que alcanza el del hombre. Y como la alimentación, el vestido y la habitación de los obreros, dependen exclusivamente del salario, la mujer no puede menos que hallarse constituida en peores condiciones por estos tres conceptos. Esto constituye un permanente incentivo para la prostitución que es el origen de todos los males físicos y morales del sexo femenino».

Para que la mujer se regenere; para que no sea una máquina un instrumento, una esclava de los caprichos del hombre; para que no se vea supeditada como con frecuencia sucede al despotismo y a la miseria, al desamparo y a la vergüenza; preciso es que se la concedan iguales derechos que al hombre; y que se le instruya tanto como a aquel, y que se la procuren los medios para que pueda por sí misma, con su trabajo y sus esfuerzos ganar su propio sustento.

Si así lo hiciere se ganaría mucho en el orden moral y en el orden económico. La degradación perdería mucho terreno: los vicios desaparecerían, la hipocresía huiría avergonzada, porque levantar la dignidad de la mujer es levantar la del hombre, es regenerar el mundo.

Las funciones maternas, las atenciones de la familia propias de la mujer, -porque el amor de madre, los cuidados maternos, son sublimes, indescriptibles e irremplazables-, tendrían y tienen que estar siempre en lugar preferente, es verdad; pero esto no impide que a la mujer se le de toda la educación teórica y práctica, para que sea un ser completo, independiente, y susceptible por lo tanto de subvenir a sus necesidades, siempre que le convenga, sin que jamás por miseria deba desdorarse.

Dícese que la mujer no es capaz de profundizar las ciencias tanto como el hombre, ni su inteligencia permite grandes estudios. Aunque esto fuese verdad, no obsta para que se le proporcione toda la instrucción científica y profunda como a los hombres.

Aprenderán ellas lo que puedan; y muy posible es que en determinadas ciencias y artes lleguen a un nivel, al cual hoy no es posible soñar siquiera, y dejen en ellas muy atrás a los orgullosos hombres que juzgaban de su capacidad cuando nunca, en todo el mundo, y en ninguna época se las había puesto en condiciones de desarrollar su inteligencia.

Vindicamos con energía lo que llamamos derechos de la mujer, pero que igualmente podríamos apellidar derechos humanos. Aspiramos a que tenga como el hombre la debida instrucción; y puesta en estas circunstancias ella misma se colocará en el nivel debido; ella misma se pondrá en la situación que verdaderamente debe guardar en la sociedad: la de amigo, hermano e igual al hombre.

Conste, por hoy, que es inhumano que se la tenga tan sumida en la ignorancia, -si bien que en esto otro tanto sucede con los hombres-. Conste que es inicuo y fuente de malestar que se la excluya del trabajo en general, que se abuse de su pobreza y de su salud haciéndola laborear largas horas con mezquino salario; que se la adule y precipite al vicio; y que para ella haga el hombre, privilegiándose a sí mismo, un código diferente de moral.

No se olvide que la regeneración de la mujer es de colosal trascendencia para la Sociedad.

Cuando oímos ensalzar a la mujer con galante lenguaje, titulándola: ángel del hogar, la hermosa mitad, el bello complemento del hombre... viene a nuestra memoria la infeliz labradora encorvada al terruño desde antes de salir el sol hasta que la noche la acompaña a su choza... se presenta a nuestros ojos la desgraciada obrera de las minas condenada a arrancar el pan de la industria, el carbón de piedra, de las entrañas de la tierra, sin que pueda ver la luz del día, a excepción de los domingos que ha de consagrarlos al *indispensable* culto y al *cuidado* de su familia... contemplamos a la obrera fabril trabajando sin descanso en la fábrica, dejando casi abandonados sus hijos, cociendo y tomando una mala comida en el corto espacio de una hora, y ajando su natural belleza, en medio de tanta fatiga, el aire mefítico del taller...!

Cuando vemos al *bello sexo* proletario sumido en tan *bellas condiciones*, no podemos menos que exclamar: ¡Los que dicen que hace diez siglos que la mujer está redimida; o se engañan o quieren engañarnos!

La Revista Social, 107, 04/12/1874, p. 425.

D. EL OBRERO DE OCHO AÑOS

Una de las cosas que más prueban la necesidad de mejoras generales al trabajo y a los trabajadores, es la presencia en las industrias del campo y de las ciudades, de tantos infelices proletarios de ambos sexos, que apenas saben hablar, y que no teniendo instrucción ninguna, no habiendo obtenido el desarrollo de sus organismos, deben, no obstante, soportar las rudas tareas, la duración y las penalidades del trabajo.

Sensible es, doloroso y amargo, contemplar a las niñas y a los niños de corta edad en las fábricas, debiendo estar ocupados once, doce y más horas diarias, de día o de noche en las pesadas y monótonas tareas de vigilar una máquina, la cual causará infaliblemente su muerte o su desgracia en el instante mismo que se distraiga, o se duerma, rendido de fatiga.

La distracción o el exceso de cansancio son, en efecto, causas principales de las desgracias que se sufren en las máquinas de las fábricas. Distracción nada extraña, si se considera la edad tierna de los pequeños trabajadores; cansancio muy natural, si se atiende a la larga duración de la jornada, puesto que para ellos serían suficientes cuatro o seis horas, debidamente repartidas; una vez se admita y suceda que por fuerza debiesen trabajar.

Mas no son estas solas las causas de las desgracias que los trabajadores de las fábricas experimentan. Ya que de las mismas, y como por incidencia nos ocupamos, debemos declarar que, otra causa más principal aun es la mala organización interior de las fábricas en sus diversos aspectos de exceso de rigor, exigencias inmotivadas, malas materias primeras, carencia de condiciones higiénicas, falta de ventilación, de luz, etc., etc.

Exigencias inmotivadas son las que se van introduciendo en el trabajo fabril, referentes a obligar a los operarios a que conduzcan dos o más aparatos o máquinas; siendo así que no debieran llevar más que una, teniendo algún descanso durante el jornal; siendo tal vez mejor variar un

tanto de quehaceres, para que a la vez que el hombre gane honrada y completamente su subsistencia en el trabajo, no se embrutezca, ni se aburra, por la sempiterna acción de iguales y de idénticos movimientos, que deterioran tanto su físico como su moral.

Las funestas consecuencias de una ilógica y antinatural subdivisión del trabajo, las siente el obrero adulto, y malgastan sensiblemente su salud. Ahora bien, si esto acontece en los obreros y obreras mayores de edad, ¿qué no sucederá con esas infelices criaturas que en número de tantos miles pueblan las grandes industrias?

Distinguidos moralistas y filósofos, al tratar de las causas del decaimiento de las fuerzas de los hombres, señalan el poco desarrollo que a estas se dan, en todas las edades de la existencia, y especialmente en la infantil.

Prueba de ello son los niños de las fábricas; ilos obreros y obreras de ocho años!

Contempladles; y en su aspecto os lo dirá todo. En vez de la jovialidad y alegría propia de su edad, los veréis tristes y abatidos, en vez de colores sanos, en su rostro y en su cuerpo no veréis otro color dominante que el amarillo, la palidez; en vez de inocentes, les veréis maliciosos; en vez de cándidos, los veréis malhumorados; en vez de sanos, los veréis flacos; en vez de instruidos, les veréis estúpidos...

¡Triste cuadro!

¿Qué pueden dar de sí estos infelices? ¿Qué prometen ser? ¿Cuál será su desarrollo probable, físico y moral?

¡Ah! Si el Trabajo mismo no engendrarse, como engendra, los más fuertes vínculos, las más profundas raíces de la moral, la situación del proletariado y la del mundo entero sería peor.

La pobreza es la que obliga, casi siempre; el egoísmo, casi nunca, a que se llenen los establecimientos manufactureros, y los quehaceres de todas clases de niños y de niñas de corta edad; porque los padres, si ganasen suficiente, con mejor gusto les darían instrucción, que no les llevarían al fatigoso trabajo.

¡Funesto para todos es que las escuelas estén vacías y las fábricas llenas de los seres queridos, de nuestros pequeños y adorados hijos!...

Sabido es cuán necesaria es la instrucción. Un pueblo ignorante es un pueblo esclavo; porque la ignorancia es la esclavitud del espíritu, que es la peor de todas.

Si se quiere universalizar la instrucción; si se quiere que no degenera la especie; si se quiere que el progreso vaya fomentándose; si se quiere que el trabajo se desarrolle y se extienda y se ennoblezca más y más, necesario es que se introduzcan las mejoras que la ciencia y la justicia aconsejen, siendo de las más atendibles, la desaparición del penoso trabajo de todos los infelices obreros de ocho años!

La Revista Social, 88, 24/07/1874, p. 349

E. EL JUEGO

Uno de los vicios más perniciosos que subsisten en la sociedad actual es sin duda el juego.

El que se ve dominado de esta pasión, no vive tranquilo: todos sus pensamientos, su ideal, todo su ser esclavizado está a la misma: no es libre y su dignidad va desapareciendo.

Siempre, deseoso de desquitarse de lo perdido no ve siquiera que lo que hace es perder de nuevo; porque si la caprichosa suerte le colma alguna vez, no es más que para adormecerle, y prepararle a nuevas derrotas.

Su familia, el cariño de su esposa, el amor de sus hijos; todo le es inferior; todo le es indiferente.

Procura desasirse pronto de sus obligaciones, sino las desatiende por completo para ir a la casa de juego, donde va perdiendo no solo su dinero, sino también los sentimientos generosos; no solo malgasta allí lastimosamente el tiempo, sino también los hábitos de laboriosidad y de virtud que es lo que el hombre más debe apreciar.

No nos referimos naturalmente al anatemizar el juego, a los juegos honestos o simplemente de distracción; en los cuales, sin jugarse intereses, lo que se procura es pasar un rato distraído de las tribulaciones que continuamente nos asedian. No; aunque tal vez, y sin tal vez, otras ocupaciones podrían emplearse que producirían mejor resultado, y más provechosa distracción al espíritu y a la inteligencia.

Nos referimos a los que en el juego invierten lo que ha de ser el sustento de la familia, su propio sustento.

En general, todo juego está reñido con la moralidad: lo que se gana no es producto de un trabajo útil, ni mucho menos; y todo lo que se adquiere sin trabajar útilmente o es robo o es engaño.

No hay manera moral y digna de adquirir, sino la en que se alcanza por medio de la creación de objetos útiles a la humanidad, y que además, es debido al esfuerzo propio, esto es, sin explotar a nadie.

En el juego nada se produce. Por más que del bolsillo del uno al del otro se trasladen millones, la sociedad no alcanza con ello ningún resultado útil, nada de provechoso. Esta razón prueba que el juego está reñido con la moral.

Mas no solo es inmoral, sino que también, el juego, es una estafa, un robo. El que establece una banca, un medio cualquiera de poner a la suerte los intereses, lo funda de modo que una parte muy crecida quede a su favor; parte que, con el pretexto de que ha de servir como resarcimiento de los gastos que tiene, es muy crecida, y en grado tan elevado que ya es sabido que, en todo juego, quien nunca pierde, quien siempre gana, es el banquero.

Ejemplo de esto nos presenta el Estado jugando millones; los municipios jugando millares, y las cofradías y otras empresas rifando santos, cruces y cristos. Estas corporaciones, ya en nombre del fomento de los intereses generales, ya explotando las creencias religiosas, lo que hacen es llevar a sus arcas, por medio de esta rapiña barnizada de legalidad, algunos centenares de duros arrebatados al infeliz, al ambicioso o al incauto.

Cuando tan mal ejemplo en tan elevadas esferas se difunde no es extraño que el escándalo esté generalizado por todas partes.

Nuestra imparcialidad nos obliga a atacar de frente todos los abusos sean donde fueran.

Algunos dicen que el juego no debe perseguirse, porque es atentar contra la libertad individual. A esto replicamos: nadie tiene derecho de suicidarse, y ni mucho menos de sumir en la miseria a su familia o a sus deudos.

Sabemos también que el juego es más que una causa, un efecto; y que los efectos no se atacan ni se vencen sino cuando se logran destruir las causas.

Así, por ejemplo, estamos hartos de ver todos los días que las autoridades publican bandos, decretos y otras disposiciones encaminadas a combatir el juego; prometiendo persecución tan pertinaz, que el juego

parece va a ser exterminado... Lejos de ser así, todo el mundo sabe, que cada día va en aumento; crece y se desarrolla asombrosamente.

Diversas veces hemos leído periódicos, que, interesándose por el bienestar público y privado, denuncian públicamente donde se juega con descaró... pero ni por esas... el juego continúa; los jugadores son infatigables, y los burgueses que se ganan la vida como directores del juego, continúan enriqueciéndose.

¿Quién no sabe que distinguidos señores, y hasta autoridades mismas, han asistido al juego después de haber proclamado, escrito o legislado contra este funesto vicio?

¿Qué es ese edificio llamado la Bolsa, sino una grande casa de juego al por mayor; donde se labra muchas veces la desdicha eterna de numerosas familias?

¿Quién no recuerda las recientes quiebras que ha habido en la Bolsa de Viena, en los Estados Unidos y en Londres; además de las que frecuentemente acontecen, producidas por jugadas tan inmorales, que merecen el nombre claro, sencillo y terminante de latrocinios; y que produjeron llanto, ruina y desconsuelo que aun hoy dura, que tardarán muchos años en que se borre su memoria?

Mas, si de pésimos resultados es el juego en las clases ricas y acomodadas; mil veces más funestas son las consecuencias que la malhadada pasión produce en el proletariado.

Si, también el proletariado, aunque en menor escala, se ve roído y atormentado por el vil juego.

¡Cuántas veces por la codicia de duplicar su escaso jornal, ha llevado el obrero a su casa en vez de pan; ira, oprobio y vergüenza! ¡Cuántas veces a causa de esto ha contestado con insultos a las caricias de sus tiernos hijos! ¡Cuántas veces ha premiado con groserías, las delicadas y juiciosísimas observaciones de su casta esposa!...

El corazón se nos parte al considerar los inconmensurables estragos de este negro vicio, que tiene por padre el egoísmo, y que no puede engendrar más que el crimen...

Un día el jugador no tiene un mendrugo de pan para sus hijos, ni tiene dinero para comprar una medicina para su mujer enferma... Va a un amigo, y le pide dinero, para atender a las necesidades de su esposa y de

los pedazos de su corazón, de sus hijos... ¡Pobre de la madre, pobre del padre, pobres de los hijos; si antes de llegar a su casa con los auxilios, encuentra a su paso una casa de juego!...

La satánica voz de la codicia, le dice: «¡Juega, ganarás el doble; luego repite, después vuelve, ganarás siempre; en seguida sales... y con las ganancias podrás devolver el dinero que debes, y podrás comprar muchas medicinas a tu esposa, y muchos panes a tus hijos!»

Codicia le habla así; su fe embotada lo cree; el embrutecimiento moral en que yace, lo alimenta... y se estrella, es siempre la misma.

Su familia espera el eficaz auxilio; y en cambio, el infame judas, el perverso, el ladrón jefe o los dueños de la casa de juego, tienen en su poder unos cuantos reales más, que debían aliviar verdaderas necesidades, que sufren unos cuantos inocentes, unos cuantos mártires, unas cuantas víctimas, no solo de la miseria y de la ignorancia, -patrimonio y herencia general de las clases trabajadoras-, sino también del juego.

Desastrosa, terrible, es la situación, la existencia de las familias proletarias, que cuentan en su seno individuos dados a la fea costumbre de jugar. ¡Cuántos hombres hay que serían preciosísimos, que tienen buen corazón, bellas cualidades naturales, instrucción no común a veces; y que arrastran una vida cruel y trabajosa, a causa de la perniciosa tarea de jugar! ¡Cuántas veces, la afición al juego les ha trastornado sus cualidades, les ha inducido a echar mano de cantidades que no les pertenecían, y les ha llevado al presidio, o al borde mismo del infame cadalso!...

Hemos dicho más arriba que el juego es más que una causa, un efecto; y que conviene más que atacar las consecuencias del mal, atacar y destruir los orígenes del mal. Veámoslo.

¿Por qué juega el hombre? Para hacerse rico, indudablemente.

¿Y por qué tiene ese afán de hacerse con riquezas? Porque en el mundo actual con dinero, con mucho dinero, -aunque sea mal adquirido-, se alcanza todo: comodidades, poderío, bienestar, lujo, placeres, holganza, supremacía y todo cuanto puede ambicionar el hombre.

He aquí el mal, la causa del mal, el origen del juego; y la fuente de todo malestar.

Si al dinero se le quitase el odioso privilegio de que disfruta; si todo hombre para vivir tuviese que trabajar; si los productos se cambiasen

directamente con productos, los servicios con servicios; y no hubiese más medio que el del trabajo para que se pudiesen atender las necesidades; entonces nadie podría escaparse de la sagrada ley del trabajo; y todo el mundo, en el trabajo, y solo en él, encontraría el medio legal y a la vez justo de vivir y de desarrollarse conforme a los principios de la Higiene, de la Justicia y de la Libertad verdadera.

¿Existiría entonces el juego? Difícil es negarlo; porque en verdad, -es una verdad muy amarga-, el hombre, aunque en general bueno, se entrega al vicio con extremada facilidad.

Pero si, lo que se puede afirmar desde ahora, es que todo lo que de horroroso y criminal tiene el juego iría desapareciendo, sobre todo si la sociedad en masa tomase todas las garantías posibles para que nadie pudiese eludir la sacrosanta ley del trabajo, procurando que, más que con dinero, capital o riquezas, fuese con lo que representase el valor del trabajo realizado por el propio individuo, la única manera de adquirir los medios todos para el desarrollo de su existencia física, moral e intelectual.

No es de este lugar, ni es para nuestra limitadísima inteligencia, el fijar exactamente los medios que la sociedad podría establecer para hacer *intransmisible* en beneficio de los que no quisiesen trabajar, los valores conquistados por los que trabajasen, con sus sudores; pe queda, si, consignado y fuera de dudas que si las riquezas, el oro corruptor, no gozase de los privilegios de que goza, no habría tanto afán en adquirirlo; afán que hoy no reconoce límites, todo lo invade, atropellando honras, destruyendo familias enteras, sumergiendo a muchísimos en un mar de pobreza, de desesperación y de lágrimas!...

Tal es, nuestra franca y leal opinión, que quisiéramos ver apoyada o combatida con razones por los filántropos y por toda persona que se interese por el bien de la humanidad. Discutiendo, se hace la luz; se vencen las tinieblas; y se allana el campo para el descubrimiento de la verdad.

Tanta es nuestra convicción de que conviene buscar la causa, el origen, de los males; que creemos, que, referente a la cuestión que nos ocupa, por más bandos que se publiquen y más policías que se crean contra el juego, no logrará exterminarse, sino arrebatando del oro, todo lo que tiene de privilegio, monopolio, exclusivista, inmoral y corruptor.

Mas, tan honda es la pena que en nuestro corazón producen los estragos del juego, que no podríamos, no queremos terminar estas líneas, sin dirigir una cordial excitación a los obreros que, en mayor o menor escala, sean súbditos de ese déspota rey y feroz verdugo que se llama el juego.

El juego, a los ricos, generalmente, no les produce otro quebranto que el de mermar las rentas de que disfrutan, limitar sus comodidades o que sus joyas vayan a casa de esa otra cuadrilla de usureros que se llaman prestamistas.

Pero al hogar del obrero, el juego suele llevar mayores desgracias.

¿Qué derechos tienes tú, de poner en inminente y cruel peligro la existencia de tu esposa y de tus hijos, jugándote el pan que les debes?

Reflexiona sobre tu conducta, tú, obrero, que juegas; seas quien fueres; y detente en tu punible marcha.

Considera que no solo debes a tus hijos cariño, amor y asistencia, sino también les debes buen ejemplo y educación social.

Rechaza de tu cerebro la idea de hacerte rico, que este es mal de males; y dedícate a fomentar tu inteligencia y la de tu familia, y la de tus compañeros de trabajo, leyendo o aprendiendo o enseñando los derechos y los deberes del hombre; reúnete frecuentemente con tu familia y tus amigos para tan saludable objeto, y no vayas a las casas de juego; y así emplearás muy bien el tiempo, guiarás bien a tu familia, arraigarás las mejores inclinaciones a todos, te harás capaz más fácil y más profundamente de la idea de regeneración y de emancipación social de la humanidad entera; y comprenderás la grande, colosal y trascendentalísima misión que tiene de cumplir el proletariado en el universo entero.

F. EL CARNAVAL

Estamos en plenas fiestas de Carnaval: días de broma, de bailes, de diversión y de bulla, para... el que tiene dinero.

Para el infeliz obrero las antiquísimas diversiones del Carnaval no existen, no las conoce, no puede disfrutarlas, porque no tiene traje, ni tiempo, ni dinero para invertirlos en esas superfluidades.

Cuando no tiene bastante para su casa y familia, nada extraño es que no pueda alquilar un traje, un coche, y con unos amigos ir a paseo, o con otras amigas concurrir a un espléndido baile.

Pero dejemos esas consideraciones, y veamos si el Carnaval tiene razón de ser. No discutiremos si en sus orígenes está motivada su aparición; dejemos aparte si era o no *diplomática* la conducta de los emperadores y reyes absolutos de las antiguas nacionalidades, que en esos días dejaban completa libertad al pueblo, pero solo esos días... ¿Es el Carnaval una costumbre digna de conservarse en nuestros tiempos?

No. De ninguna manera creemos que se útil ni conveniente que el hombre y la mujer hagan tales simplezas impropias de un pueblo civilizado.

Dícese que todo el año estamos en Carnaval; pues peor para nosotros, porque si es verdad, como lo tememos, pasamos nuestra vida burlándonos unos d otros, y riendo uno a costa de los demás.

Dícese que la mujer todo el año va con máscara; y que en los bailes de Carnaval es cuando habla con ingenuidad, veracidad y franqueza. Peor para todos, que estamos acostumbrados a mentir y a engañarnos. Así estamos.

El Carnaval no es ninguna educación; en él nada se aprende, al paso que se derrocha salud y dinero que mucho cuesta de producir. Hay quien baila, come, bebe, juega y se prostituye en las máscaras hasta que está harto, o hasta que ha concluido el dinero... Otros se limitan a ser más honestos, o sea: tan solo se fatigan, se enronquecen, y procuran mentir tanto como pueden. ¡Bonitas máscaras!

Si nosotros no tuviésemos esta costumbre; y oyéramos de otros países, que hiciesen las excentricidades y simplezas que se hacen por estos mundos serios y adelantados; no podríamos menos de exclamar: ¡Qué brutos son aquellos salvajes!

Pues no hay otros salvajes más brutos que nosotros; que, no contentos con unas cuantas semanas de Carnaval, lo hacemos extensivo a cincuenta y dos semanas cada año.

Vaya, vaya. Empecemos a ser hombres, que bastante tiempo la mitad de la humanidad se ha burlado de la otra mitad, con burlas un tanto pesadas.

El hombre ya debe estar harto de Carnaval. Hagamos de modo que un más perfecto grado de civilización acabe con unas fiestas grotescas de Carnestolendas, y que una instrucción elevada y buena, haga al ser humano completamente digno, superior y grande.

La Revista Social, 116, 05/02/1875, pp. 461-462.

G. LA EMBRIAGUEZ

Uno de los vicios más reprochables en el individuo, es la embriaguez.

Felizmente en España va desapareciendo rápidamente; tanto, que ver a un hombre dominado por los efectos de la bebida, causa cierta novedad, y mucha más aun si es una mujer la que ha rendido excesivo culto a Baco.

Poco o nada nuevo podremos decir nosotros para combatir tan censurable vicio, pero aun cuando no sea más que repetir lo que otros hayan dicho, no queremos renunciar a ocuparnos de él, por si nuestras palabras pueden ser de algún provecho, especialmente a los obreros para quienes escribimos.

Hemos dicho que en España va desapareciendo la afición a la borrachera, permítasenos la frase, pero no así en Inglaterra, donde disminuye muy paulatinamente, debido tal vez a haberse formado muchas sociedades llamadas de templanza, y cuyo objeto consiste en ofrecer premios en metálico y honoríficos para los que sepan pasar cierto espacio de tiempo sin emborracharse.

Desgraciado el que llega a dejarse dominar por el alcohol. Para el que no tiene el dominio de sí mismo, y se deja llevar de la afición a beber, no hay goce ni tranquilidad, no hay fiesta ni día de descanso que no profane con sus excesos.

Pero si el embriagarse es un mal para el que lo hace, lo es mayor cuando es obrero el que adolece de ese defecto.

Figuraos un trabajador que al terminar el trabajo de la semana, va a la taberna, y en ella consume una parte de lo que ha cobrado por sus jornales. Que llega la hora en que hay necesidad de retirarse a su casa, donde tal vez le aguarda su pobre esposa acongojada por la conducta del marido, y temiendo que siguiendo su costumbre vaya a casa sin dinero o habiendo gastado, sino la mayor, una buena parte de su semana: figuraos también ver al hombre tambaleándose solo o acompañado de algún

compañero de vicio que ha bebido menos o que ha tenido la cabeza más fuerte, y si no estáis corrompidos por el vicio que estamos criticando, no podréis menos de compadecer a la mujer que la suerte la haya deparado un marido como el que hemos presentado como ejemplo, y con nosotros condenar de todo corazón un vicio que si no tuviéramos otra razón para censurarlo, nos bastaría con la repugnancia que nos causa.

Para el bebedor, no hay familia, no hay salud, no hay necesidad, no hay nada que sea bastante a detenerle en su carrera. Con tal que sea beber no repara en nada, importándole muy poco que haya o no pan en su mesa para sus hijos, y que estos vayan harapientos o desnudos por completo.

Pálido, con los ojos hundidos y rodeados de un surco morado que denuncia a la mirada menos lista el abuso del alcohol, no le queda ni aun el triste consuelo de poder ocultar su vicio.

¿Y qué diremos de lo que se resiente su salud? Agotada la fuerza de sus músculos por los vapores del vino, entra una postración completa durante la cual no tiene más recurso que irse a la cama, la que no puede dejar en tres días a los menos si quiere reparar algo sus abatidas fuerzas. La borrachera es en nuestro concepto un suicidio lento...

* * *

Socialmente considerado, el borracho, no ya el que lo hace siempre, sino aquel que solo se embriaga de vez en cuando, es un ser despreciado por todos, su palabra nada vale en ningún acto de alguna formalidad, y tal vez obrando no muy cuerdamente, todos se separan, todos dejan al infeliz beodo abandonado a sus propias fuerzas, lo mismo que se apartarían de un atacado de una enfermedad contagiosa.

A nosotros el borracho no nos inspira desprecio sino lástima; nosotros deberíamos no apartarnos con repugnancia del que se ve atacado de esta verdadera enfermedad sino por el contrario procurar atraérselo por el camino que debe seguir todo ser humano.

¡Ah! ¡Cuánto ganará la civilización el día que haya extirpado por completo el vicio de emborracharse!

Los pueblos son más dignos de ser considerados a medida que van desechando los defectos de que hayan adolecido, y tanto más derecho

tendremos los obreros a hacernos respetar de los demás cuanto mayor sea el respeto que nos tengamos a nosotros mismos.

Quisiéramos tener la facilidad de algunos escritores para hacerse comprender de los que los leen, para presentar con todo el horror que nos causan toda clase de vicios, a nuestros compañeros; pero la mano endurecida por el trabajo, no puede manejar la pluma como lo hacen aquellos y nos vemos reducidos a comunicar simplemente nuestras impresiones.

¡Dichosos nosotros si nuestras palabras lograsen no más que arrancar de las garras del vicio un solo trabajador! Si pudiéramos saberlo nos daríamos por satisfechos por completo.

La Revista Social, 88, 24/07/1874, p. 349

H. EL ARTE

El hombre está en la tierra para admirar y contemplar la obra de Dios, han dicho los poetas. Mucho más cierto sería decir que está para humanizar y continuar la obra de la Naturaleza; puesto que nada hay sobre la tierra que no pueda estar o no esté subordinado a la voluntad y al trabajo de la humanidad.

Desmontar, cultivar la tierra, irrigarla, poner diques a los torrentes, canalizar los ríos, contener, tunelizar los mares, recorrer el globo en todos los sentidos, allanarlo, cavarlo, nivelarlo... el hombre hace todo esto gracias a su genio industrial. Hace más, aun; después de haber continuado, utilizado la obra de la Naturaleza, la embellece, la endulza, la armoniza, la ensalza. Esto es lo que da origen a lo que se ha convenido llamar el Arte.

El Arte, pues, no tiene solo por misión copiar, imitar o utilizar la Naturaleza; sino también ornarla, humanizarla y glorificarla, de tal suerte, que el hombre, colocado en frente de una producción artística, reciba una impresión de dignidad y de grandeza que le diga: ama esto, evita aquello, no porque sea bello o feo, —lo bello y lo feo es igualmente dominio del Arte—, sino porque es útil u hostil a tu desarrollo, intelectual y moral!

El Arte es la vida universal, sentida, comprendida por el hombre al través del cual ella ha pasado, y que lo permite, si es verdaderamente artista, hacerla penetrar en los otros; por esto, debe, el Arte, poderse manifestar con toda libertad.

Querer sujetarlo a que escoja una causa en lugar de otra, es cortarle las alas, es atrofiarlo, es aniquilarlo. Mas esta libertad de elección debe aprovecharla el artista para colocarse a la altura de las aspiraciones de su época, y para estar siempre en lo justo y en lo verdadero, so pena de no fundarse en nada y de no hacer más que un cúmulo de fantasía puramente hijas de la imaginación.

El Arte, como toda cosa que está dotada de vida, debe crecer y desarrollarse en razón de las circunstancias, del medio, en que se ejerce y

en el cual se inspira; puesto que inspirarse solamente en el pasado, como lo hacen aun hoy la mayoría de los que se conocen por artistas, es reconocer que el arte no tienen vida, o a lo menos que sueña; es confesar que el de nuestra época no ha nacido todavía para reemplazar el de la época anterior, y que esta sucesión, no llegada aun, espera para nacer que la sociedad comience una nueva etapa con nuevos elementos.

Los artistas más que todos los demás hombres debieran estar convencidos de esta carencia de ideal de la sociedad presente; y convencerse de que el *Progreso*, las ideas modernas, que a pesar de todo invaden el mundo, deben su fomento precisamente a la grandeza, a la verdad y a la justicia de su ideal! ¿Por qué no se convencen aun de esto?

¿Cuál es el objeto del Arte? El de despertar y hasta hacer nacer y fortificar sentimientos elevados en el corazón del pueblo, manifestándole su dignidad, mejorando su condición, y guiándole hacia el bien, haciéndole amar y sentir lo que es justo, y rechazar lo que no lo sea.

Esta definición da igualmente gran fuerza a las ideas modernas, que tienen también por objeto suprimir lo injusto, concluir con el malestar involuntario y establecer la equidad de condiciones; que es lo único que puede permitir al Arte desarrollarse en el sentido del *Progreso*, y conformemente a su verdadero origen.

La conclusión lógica de lo que precede es que el Arte emancipa y civiliza los pueblos; y que sus discípulos, los verdaderos artistas, deben ser reformistas y edificadores, so pena de faltar a su misión.

I. EL TEATRO

Es generalmente considerado el teatro como una diversión decente y honesta, y entre los trabajadores pasa por persona instruida y de buen gusto el que pudiendo disponer de una peseta el domingo y fiestas de *precepto* la gasta en una entrada general y hace le sacrificio de pasar cuatro horas cada semana en el paraíso.

No es nuestro ánimo combatir ese pasatiempo; solácese con él enhorabuena los que disponen de dinero y paciencia para ello, si no ven otro medio más útil y agradable de emplear su tiempo, pero séanos permitido hacer algunas ligeras consideraciones sobre este asunto.

Es probable que no sean del gusto de muchos de nuestros lectores, mas esperamos que los que no estén de acuerdo con ellas nos dejarán tranquilos con nuestra opinión: ellos se quedarán con su gusto, y la verdad en su lugar.

Antes de entrar en materia debemos declarar que nuestra opinión la emitimos sin otra pretensión que la de hacerla conocer a nuestros compañeros; no queremos disputas ni controversias, y solo en un caso extremo que nos reservamos apreciar la oportunidad volveríamos a ocuparnos de este asunto.

Es el teatro, según dicen, escuela de las costumbres, espejo donde se reproducen fielmente los vicios y las virtudes, y en el que el espectador aprende a aborrecer los primero y a amar las segundas; es además, añaden, un medio de estudiar y analizar hasta en sus mínimos detalles y en sus infinitas consecuencias las pasiones humanas: el genio del poeta y el talento del actor hacen ver allí el corazón humano en todas sus fases y cada uno aprende a conocerse así propio, a conocer la sociedad en que vive y las costumbres de épocas pasadas.

Nada tendríamos que decir si esta definición fuese verdadera, y el ahorrarnos la molestia de escribir el presente artículo tendríamos la satisfacción de apreciar una cosa buena y las buenas consecuencias que de

ella se dedujeran, porque un bien, lo mismo que un mal, nunca viven solos; pero desgraciadamente ahora no es así, por más que en otro tiempo haya estado cerca de serlo.

En efecto, cada día nos presentan nuestros poetas inmorales preceptos de moral, personajes inverosímiles, pasiones falsas y, como consecuencia, acciones y desenlaces absurdos: los actores que, por regla general, corren parejas con los poetas, encontrándose con obras que no conducen a ningún fin razonable, y que por añadidura no representan ningún tipo ni ninguna pasión de la vida real, crean seres fantásticos, tan extraños y extravagantes que causan repugnancia a todo espectador que aun conserve un átomo de sentido común.

No citaremos ninguna obra en particular, por no ofender la susceptibilidad de ningún hijo de las musas; denunciemos la inmensa colección que compone lo que se llama el teatro moderno.

Creemos que al presentar sus personajes, el poeta debe indicar la influencia del medio social en que se hallen colocados en la formación de sus caracteres y pasiones, y esto conducirá naturalmente a que en su desarrollo se elogiase una virtud o se condenase un vicio social. El espectador vería palpablemente la relación entre la causa y los efectos, y el teatro vendría a ser un medio de conocer las infinitas manifestaciones de la vida, una especie de complemento a la observación individual, la cual se halla limitada casi siempre a la esfera de las relaciones e intereses de cada uno.

Lejos de esto, cuando el poeta quiere moralizar se contenta con seguir la senda trazada por los moralistas que no saben proponer otro remedio a los extravíos de las pasiones que la supresión de las mismas pasiones, sin que hayan podido aun caer en la cuenta de que las pasiones forman una parte integrante del ser humano, y querer suprimirlas es como si quisiera suprimir un miembro del cuerpo, so pretexto de que puede ser atacado de una enfermedad.

Así vemos como disparatan sobre el amor, el odio, la venganza, el honor, el patrimonio, etc., etc., sin reparar en la absoluta ineficacia de sus elucubraciones.

Pero si desacertados están nuestros poetas cuando se meten a predicadores, no lo están menos cuando dejan de serlo. No comprendemos cómo hay quien tenga paciencia para sufrir aquel galimatías de situaciones inverosímiles, entradas y salidas injustificadas, lenguaje impropio y soluciones traídas por los cabellos.

Se observa en el teatro un fenómeno extraño y que parece colocarle fuera del orden lógico y natural: en su principio casi de un salto se colocó a una gran altura, y puede decirse que señaló prácticamente cual era su misión; pero después, y muy importante en los tiempos que alcanzamos, todo ha sido decadencia; parece como que el teatro forma un excepción en la ley de progreso a que se hallan sujetas todas las instituciones humanas. Según nuestro modo de ver, esto se explica fácilmente: en aquella época había fe, había creencias falsas, como lo ha demostrado perfectamente el libre examen que las ha matado, y el poeta y el público se transmitían mutuamente lo que pensaban y lo que sentían, y había sinceridad; hoy el poeta nos dice lo que no siente ni cree, y el público se ríe de que le quieran hacer comulgar con ruedas de molino, como suele decirse. Por nuestra parte, cuando oímos en el teatro a un personaje que lanza una larga tirada de versos elogiando las excelencias de eso que llaman un principio moral, nos parece oír un charlatán que trata de hacer creer a su auditorio en la virtud de unas pastillas para quitar el dolor de muelas.

Así las cosas, sucedió lo que era natural: salió la luz el género bufo. No crean nuestros lectores que vayamos a anatematizar el can-can ni la economía de la tela en el traje de las suripantas, quédese eso para los mojigatos que lo combaten cuando les conviene y van a verlo tantas veces como pueden. Por nuestra parte, nos limitamos a hacer constar que lo bufos son la consecuencia natural de la decadencia del teatro, y durarán hasta que se adopten otros principios de moral verdaderos en oposición a los que todos hacen gala de profesar y en realidad nadie profesa.

¿Qué es, pues, necesario para colocar el teatro en su verdadero terreno? Según nuestra pobre opinión, nada menos que la solución científica y práctica del problema social; es preciso que los poetas, en vez de buscar la inspiración en las ideas del pasado la busquen en las del porvenir; pero como esto es una idea superior a sus fuerzas, como es más fácil dejarse llevar a ciegas por la imaginación que hacer trabajar la inteligencia para

hallar la verdad, es probable que la reforma tan necesaria del teatro se haga esperar todavía largo tiempo; por lo cual bien podía cambiarse la frase: "voy a la comedia", como se dice en el pueblo donde hemos nacido, por esta otra: "voy a ver los títeres", y nosotros diremos: empleé su tiempo y su dinero en ello el que no sepa emplearlo en otra cosa mejor, que por nuestra parte no nos divierten los títeres.

La Revista Social, 95, 11/09/1874, p. 378.

J. LABORES FEMENILES

Queríamos aguardar hasta ver la adjudicación de premios, a los objetos que formaban la «Exposición de labores» que ha celebrado la Asociación «Fomento de la Producción Nacional»; para abarcar en su conjunto la cuestión; pero nos resolvemos a tratar de ella, para que no pase la oportunidad, antes de conocer las resoluciones del Jurado, el cual ha de poner mucho tiento si quiere premiar con justicia, porque muchas circunstancias han de tenerse en cuenta.

En efecto, diferencia notable hay, en igualdad de trabajos, entre los que son hechos por humildes jóvenes, faltosas de recursos pecuniarios, y los efectuados por señoritas completamente desocupadas, poseyendo medios para no escasear ningún gasto, y teniendo a la vez una dirección inteligente, por costosa que sea.

Nuestra predilección al visitar este concurso fue hacia los objetos de pura utilidad; hacia los objetos que reunían las circunstancias de útiles y de hermosos a la par. El esplendor de los objetos de puro lujo, no prueban en general ni mayor mérito ni más inteligencia en sus autoras; y atendiendo los poderosos medios de que puede echar mano la riqueza, más defectos tenían los objetos ricos que los humildes.

En efecto, entre los objetos de puro lujo, es donde mayormente se notaba la falta que observó el *Diario de Barcelona* referente a la mala aplicación de los colores; defecto que habla más en contra de las directoras o directores que de las ejecutantes. Existe un excesivo prurito de emplear en los cuadros bordados de seda, por ejemplo, los colores más vivos; lo cual produce un efecto contrario al de la realidad, que es el objeto que debe buscarse en todo trabajo artístico.

El trabajo que merece más estímulo y más aprecio es el *útil*, aquel «cuyo conocimiento nunca sobra, que es –según *La Crónica*– para muchísimas mujeres imprescindible, y que en el vaivén de la vida moderna, ninguno debe imprudentemente desconocer».

Dícese en pro del trabajo *lujoso*, que así las señoritas adquieren hábitos de trabajo. Mejor es adquirir hábitos de trabajo, sobre cosas útiles, hermosas y variadas... Había, por ejemplo, en la Exposición trabajos de *frivolité* que representaban el trabajo de medio año. ¡Pasar medio año haciendo cada día lo mismo; siempre un punto igual; para producir al fin un solo objeto y un dibujo dado!... ¡Esto es monstruoso! ¡Esto es derrochar el tiempo, el dinero, la paciencia, la vista y la inteligencia!...

En su conjunto, la Exposición de Labores ha sido importante, y conveniente, como convenientes son la Exposiciones; como interesantísimo es todo lo que coopera al enaltecimiento y glorificación del Trabajo.

En ellas sobresalían las labores remitidas de Mallorca y de otras localidades. La Escuela Normal y famosos colegios de señoritas, podían y debían, en nuestro concepto, presentar mejores modelos y pruebas que justifiquen el renombre de que gozan. Las humildes escuelas de niñas, las cieguecitas sobre todo! Compitieron en muchos casos con ventaja a los institutos aludidos.

Considerada como ensayo, la Exposición fue notable; y así, es de esperar que en la Exposición del año próximo podrá el público contemplar (haciéndola en mayor escala, más popular, como es debido) labores más perfectas, flores y frutas más naturales, y más completo surtido de muestras de dibujo y de caligrafía, porque la mujer puede con tanta facilidad manejar la pluma como la aguja.

Terminamos estos desaliñados renglones, congratulándonos de la buena intención y de lo bueno que hemos visto; y esperando con confianza que la tierna y bella mitad del género humano irá realizando sucesivamente grandes progresos morales e intelectuales, que la levantarán del estado en que se encuentra; reclamando y exigiendo del orgulloso hombre el lugar verdadero que en el mundo la mujer ha de ocupar, siendo su compañera, no su esclava; siendo por su inteligencia y sus virtudes la base de la regeneración moral de los pueblos.

K. EL EXPLOTADO DE AYER Y DE HOY

No en vano ha dicho un grande hombre que el resto de este siglo pertenece a los obreros; por eso la clase media enseñoreada con el poder y la propiedad se remueve y agita con febril impaciencia, con incierta seguridad, sobre los dominios que la fuerza y astucia le conquistaron; por eso la clase media, en un exceso de instinto conservador, temiendo ver por todas partes las víctimas de su usurpación, creyendo oír sus gritos, calenturienta, intranquila, ataca, saliéndose de sus dominios. –Herodes ordenando degollar a todos los niños para que perezca el usurpador de su corona, son los burgueses persiguiendo a los obreros, a la Internacional.

¡Ten calma, clase media!

¡Tened calma, señores burgueses! ¡No tratéis de parodiar a Nerón tocando la flauta sobre las ruinas del mundo! ¡Considerad que si CONCLUIS con *todos los obreros* habéis concluido con la sociedad!

¡Calma, señores burgueses, mucha calma!

El tiempo, que no corre en vano, señala, en el reloj del progreso, la hora de que las verdades que lo constituyen pasen a ser otros tantos hechos en la práctica, y nos dice el momento en que los *obreros* hemos de llegar ala emancipación social.

Mientras tanto llega, hay que deslindar los campos de nuestra utilidad en el mundo social; porque nos hemos convencido, después de una dilatada experiencia, que la miseria sin fin y la esclavitud casi sin esperanza, que nos dividía en dos clases: una sumida en la ignorancia y relegada a todos los trabajos físicos; la otra en la abundancia gozando de todos los placeres materiales y morales; era tan solo una división odiosa, basada en un régimen que se origina en nuestra propia debilidad.

En el estado salvaje, los hombres librados al imperio de la naturaleza, todos eran igualmente útiles a sí propios; no había mutuas necesidades, cada uno atendía a su propia existencia y solo había una colectividad: la

familia; no se conocían trabas, la libertad era absoluta. La ley de sociabilidad estaba en su estado fetal; era un instinto.

Cuando se asociaron los hombres nació esta ley, e indudablemente, hubo uno más útil que los demás, y fue sin duda alguna el que satisfizo el primer deseo de la sociedad: su conservación.

Los que atendieron a ella, impulsados por su primer instinto, no fueron otros que obreros, trabajadores.

Todos sabemos que el primer deseo del hombre es el de atender a su conservación; y evidentemente el primer trabajador, fue el primer hombre más útil a la sociedad primera.

La genealogía del obrero no reconoce otro origen. La fuente del derecho nació entre la colectividad y el individuo por la mutualidad, y los obreros no hemos necesitado ser jurisconsultos para interpretar las leyes de la naturaleza.

Decir que los obreros fueron los más considerados entre los primeros pueblos donde hubo sociedad, tanto en la India como en la Grecia, donde se deificaban los mejores cultivadores, los primeros artistas; hacer ver luego, que en los primeros albores de la civilización, tanto en la China (donde aun existe), como entre los judíos, pueblo más adelantado, cuna de la agricultura y artes; sería un trabajo por demás pesado y no preciso para demostrar lo que fueron los obreros en todos los tiempos ante la sociedad en el orden de lo útil: en el mundo social. La antigua Grecia, en medio de sus grandezas, tuvo sus manchas, y no era la menor la esclavitud que hacía sufrir a los parias antiguos, en quienes era un deber el trabajar para atender a la conservación de sus semejantes.

Roma republicana, Roma imperial fomentaba con horrible esclavitud la más insoportable explotación; el obrero siempre esclavo no conoció más trato que los caprichos de sus dueños.

Pasó la edad antigua, el obrero fue siempre esclavo; vino la edad media, de esclavo se convirtió en terruño; estamos en la edad moderna y de terruño se convierte en desheredado. ¿Qué es esto?

Primero se explota al obrero en nombre de dioses distintos; después en nombre de la fuerza, de los reyes, de los señores privilegiados; más tarde en nombre de la sociedad. Cuando concluyen los dioses, los reyes, los señores; en nombre del orden, del equilibrio social de la clase media. Se

abusa de los dioses, de los reyes, de los señores, se gastan estos mitos, y vuelven a inventarse otros nuevos que continúen la explotación.

¿Hasta dónde? ¿Hasta cuándo? Sería hasta el infinito, si la inteligencia no nos hiciera conocer quienes somos y lo que debemos hacer, para concluir con todas las explotaciones.

Se han hecho revoluciones que han derribado tronos, conmovido pueblos y modificado viejas instituciones, barnizándolas con ideas nuevas; se ha cambiado la faz de las naciones, su manera de ser, con el auxilio del obrero, por medio del trabajador.

A fuerza de abusar de las religiones, las religiones se han hecho odiosas; a fuerza de gastar las formas de gobierno se han hecho impotentes. Fuerza, tiranía, sectas, poderes autoritarios; no podían dar otra cosa de sí.

El obrero hizo una revolución en Alemania contra la religión y en nada mejoró su estado; la hizo en Inglaterra, Francia, y en muchas partes, contra los tiranos, y su esclavitud continúa.

Con religión y sin religión el obrero fue y es explotado; con reyes y sin reyes explotado continúa siendo. ¿En qué consiste este fenómeno?

Hoy hay desequilibrio social y esto consiste en que a nosotros nos imponen todos los deberes, sin concedernos ningún derecho; todas las cargas sin ningún derecho; todas las cargas sin ningún alivio.

Esto demuestra que la esclavitud del proletariado, de hoy y de ayer, es debida a la miseria y a la ignorancia a que se ve condenado.

Para concluir con ella debe hacerse un *auto de fe* de todo lo que son injusticias, principalmente injusticias económicas, todo lo que es monopolio y privilegio.

L. DESTINOS DE LA HUMANIDAD

La Tierra, según demuestra la ciencia, no es más que una pequeñísima parte del gran conjunto que se llama Universo. El planeta que habitamos, es uno de tantos cuerpos, y de los más insignificantes, que pueblan el espacio.

No es el objeto que nos proponemos, reseñar las diferentes revoluciones geológicas por que ha pasado nuestro globo, hasta llegar al período actual, a la época en que la raza humana apareció tal cual es, para empezar su historia, su organización, y la realización de los destinos que por su inteligencia y por su propia conservación está llamado a cumplir.

Las mayores necesidades que el hombre siente, y las más perfectas circunstancias, que con relación a los demás animales reúne, oblijanle a constituir sociedad para asegurar su familia y su propia existencia individual; porque ha comprendido que solo en la sociedad puede encontrar el desarrollo de su capacidad intelectual y moral; la utilización y más equitativo y saludable empleo de su capacidad física; a la vez que una mayor garantía para su creciente bienestar y su dicha completa.

El problema, la razón de ser de las sociedades humanas, es este. La Necesidad, la Dicha y el sentimiento de Progreso que en sí siente el ser más inteligente y por lo tanto el soberano de la Naturaleza.

Definir su ideal, ha sido lo más difícil que ha encontrado en su marcha. Durante largos siglos ha divagado: de agitación en agitación, de lucha en lucha, de despotismo en despotismo, de ensayo en ensayo, ha llegado, escribiendo con su misma sangre la historia de su civilización, hasta nuestros días, que, creyendo vislumbrar su ideal, su verdadera senda, su objeto supremo; procura remover los obstáculos, para encaminarse hacia el reinado de la Justicia.

La destreza, el espíritu de astucia y de ingenio de los pueblos cazadores, el genio marítimo de los pueblos pescadores, el espíritu contemplativo y reflexivo de los pueblos pastores, la habilidad manual y el genio comercial de los pueblos agricultores, han sido puestos en contacto sin cesar y se han refundido mutuamente. Las invenciones de los unos han sido perfeccionadas por los otros, y el trabajo intelectual, moral e industrial se ha desarrollado poco a poco sobre una base más y más extensa. De aquí el origen de la civilización y los acelerados progresos de nuestros días.

Imposible es prever a punto fijo cual porvenir está reservado a la ciencia y a la industria humana; sin embargo, la marcha actual manifiesta su dirección, su fin, que es el que hemos indicado.

Las razas inferiores desaparecen, como las lenguas elementales y limitadas, como las formas primitivas del estado social, como las supersticiones y las fábulas de las religiones y de las mitologías. El suelo tiende a uniformarse. El hombre llega gradualmente a transportar de un extremo al otro del globo los animales, las plantas, y cuanto le acomoda, al paso que destruye las especies vegetales y zoológicas que le son inútiles y perniciosas.

Una de las mayores dificultades que encuentran los hombres para relacionarse, a parte de otros más ficticios que estriban en los poderes porque se hacen regir, es la diferencia de lenguas. Mas, es evidente que el lenguaje tiende a unificarse: el idioma universal creemos que, a pesar de las dificultades locales, vendrá a ser un hecho (siquiera para entenderse en los asuntos de carácter colectivo), pero antes será necesario que desaparezca toda clase de antagonismo económico; y que todos los pueblos formen una sola haz.

Todo marcha hacia la uniformidad, a la federalización de los diversos pueblos; los cuales tienden a hermanarse, a no consentir barreras entre sí. Esta unión no podrá ser absoluta, aunque a este grado tampoco es necesaria; porque en la diversidad de climas, cosa exclusivamente natural, encontrarán diferencias de producciones y de necesidades.

Sin embargo, notable progreso constituirá el que las sociedades humanas logren organizarse de modo que no encuentren otros obstáculos que los que nos presenta nuestra pródiga y hermosa madre, la Naturaleza.

* * *

Al pie de estas líneas insertamos un cuadro expresivo del punto de partida al de llegada de la humanidad. En efecto, por más que se diga, el hombre no ha recibido otros destellos de la luz de la Verdad, que los que él mismo se ha proporcionado a costa de inmensos sacrificios y de martirios seculares.

El hombre ha debido ayudarse a sí mismo; y a pesar de su natural ignorancia, haciéndose superior a ella, ha creado la ciencia, y trabaja constantemente para conocer y realizar la Justicia en todas sus relaciones.

El pasado representa todo cuanto pertenece a la ignorancia y a su triste séquito. Al porvenir está reservado el disfrute íntegro de los bienes que la ilustración verdadera proporcionará. El presente es la época de transición; participamos de ambos extremos. Salimos de la esclavitud y vamos a la libertad. ¡Cuán temerarios y estériles son los esfuerzos que para anular la libertad o retardar su definitivo triunfo hacen los oscurantistas! El progreso marcha; y contra él no prevalecerán sus enemigos por fuertes, tenaces y poderosos que sean.

CURSO PROGRESIVO DE LA CIVILIZACIÓN SU ORIGEN Y SU IDEAL

<u>Pasado</u>	<u>Presente</u>	<u>Porvenir</u>
Ignorancia	Época de transición	Ilustración
Fe	o intermedia	Razón
Guerra		Paz
Fatiga		Industria
Monopolio		Cambio
Privilegio		Igualdad
Aislamiento		Asociación
División		Federación
Egoísmo		Solidaridad
Ley o decreto		Contrato
Esclavitud		Libertad

* * *

Los que más sufren son los que más deben esforzarse a que pronto se llegue al disfrute del ideal de la civilización. No olviden los proletarios, los trabajadores, que su mejor existencia, su bienestar, está adelante, al porvenir; y este bienestar será tan grande que comprenderá a toda la humanidad, una vez esta se haya unido en fraternales lazos.

No hay que vanagloriarse mucho del estado actual de la civilización: muy equivocados viven los que la creen muy buena. Los obreros están oprimidos por la miseria: el resto del mundo no disfruta tampoco de mayor tranquilidad. Trabajemos todos los que nos preciamos de buenos y de tener buena voluntad, para que pronto llegue la civilización al colmo que deseamos.

El grandioso progreso que se ha realizado en todos los ramos en el presente siglo prueba que no es utópica, sino muy posible, la Fraternidad universal; y que ella es la que resume o identifica los inquebrantables y gloriosos destinos de la Humanidad.

La Revista Social, 109, 18/12/1874, p. 433

M. EL MUNDO MARCHA

Los que pretenden negar la fuerza del progreso, los que quieren desconocer que el mundo avanza con presteza hacia los altos fines de la fraternidad y la justicia, los que persisten en negar todo esto, tienen ojos y no ven, tienen oídos y no oyen.

Y no solo la Europa sigue visible y aceleradamente esta senda, sino también la joven América, el continente del hemisferio opuesto, el nuevo mundo, coopera con gran fuerza y con enérgico impulso en la grande obra de la conquista de la verdadera civilización.

Día ha de venir, que un ferro-carril atraviese el Asia; que el centro de Afrecha no sea objeto de mitos y suposiciones; y ya que no un ferro-carril, le atravesará un canal que pondrá en comunicación el Atlántico con el mar Rojo. Buques insumergibles e incombustibles surcarán los mares, aproximando unos pueblos con otros, unas razas con otras; insensiblemente, tendrá el mundo que depurarse de los gérmenes de ignorancia que es causa de la barbarie, y dentro de medio siglo, haya o no leyes que favorezcan la instrucción pública, haya o no la enseñanza obligatoria, no habrá hombre que no sepa leer y escribir, que no tenga idea de sus derechos; que no sea capaz de llevar un grano de arena al edificio social; entonces, y solo entonces, es cuando infiltrada la Sociedad de la idea de lo justo, las ideas de regeneración serán dueñas de todos los corazones y de todas las voluntades, y de esto a la purificación de la Sociedad, no hay más que un paso insensible. Vendrá por el solo asentimiento de las razas, que habrán depuesto sus enconos; por la sola idea del derecho del ser humano sobre la tierra.

No se nos tache de optimismo; no hay más que comparar la juventud de hoy con la de hace cuarenta años; una profunda valla separa las aspiraciones de una y otra, y para esto han bastado cuarenta años; la generación actual tiene un vértigo, una vida particular, sin ejemplo en la historia; por do quiera se levanta cada día con más fuerza el espíritu

enciclopedista que recibió su impulso a últimos del siglo XVIII, germen fecundo del desarrollo de las ciencias morales, sociales y físicas; desde aquella época quedan sancionados los derechos del hombre, aunque no hayan sido efectivos; pero es un paso: la química, deja de ser la alquimia; la mecánica ya no es la rutina, y todos los ramos de los conocimientos humanos adquieren tal desarrollo, que hoy nos vemos favorecidos por muchos adelantos trascendentales.

Sí, el mundo camina hoy en vertiginosa carrera, y la segunda mitad del siglo XIX nos será mucho menos fecunda que la primera; el vapor, la electricidad, el ferro-carril, los grandes procedimientos industriales, las artes reflejando los positivos adelantos de las ciencias, han sido los progresos de la primera mitad de siglo. La segunda mitad, tomando por base los progresos realizados, no es dable calcular hasta qué punto aumentará el caudal de conocimientos adquiridos; hasta qué punto influirá en el genio de las ciencias y de las artes.

Todo el mundo tiene hoy la vista fija en América. Ella produce mucho y bueno; publica buenos libros y algunas de las obras más grandiosas del ingenio humano; es fecundísimo el venero de sus riquezas naturales; las riquezas de sus tres reinos, en especial del vegetal, y la infinidad de drogas que produce de grande aplicación a las artes y a la terapéutica. La América puede abastecer de carnes, y a más bajo precio, a todo el viejo mundo; ¡qué decimos la América! Las Guayanas y el Paraguay, con sus lujuriosas vegetaciones, son suficientes para el objeto. La ciencia posee medios de trasladar todas las sustancias fermentescibles y putrescibles sin inconveniente. El problema, como tal, está resuelto. La inmensidad de sus riquezas naturales determina una gran parte de su influencia en el viejo mundo.

La comunicación interoceánica, que será un hecho dentro de algunos años, resolverá el problema más interesante para la navegación y para la difusión consiguiente de las luces; pues todo progreso material lleva consigo un progreso moral.

Esto es poca cosa, por cierto, si atendemos al número considerable de razas que yacen todavía en el sueño letárgico del estado no civilizado; si es para llenarles de cadenas, no sabemos a punto fijo lo que es preferible; pero es un principio de justicia, que en el estado actual de la Sociedad,

deben participar todas las razas del concierto de la civilización. Quieras o no quieras, la Sociedad tendrá que entrar en las corrientes modernas de redención y de los derechos naturales del hombre; y no está alejado el día en que se extinguirán los odios de raza, porque irán desapareciendo sus causas productoras, y entonces será un hecho consumado el gran concierto de la familia humana.

En todos los países se presentan para su estudio y solución los problemas más trascendentales de la Ciencia Social; en todas partes hay mucha materia que estudiar y muchos horizontes que descubrir.

La conquista llevada a cabo por caracteres que pertenecen a la Historia, no ha sido más que consecuencia de la necesidad de ensanchar el hombre sus relaciones y conocimientos. Hoy, que vivimos en otro período de la Historia, se produce un progreso más trascendental: el que tiende a unificar el derecho del hombre sobre la tierra, cuyo derecho tiene por base la Ciencia y el Trabajo.

N. LOS VERDADEROS PROGRESOS

En esta época que tanto se habla de progresos, ¿es justo que se considere como tales a cuantos se pretende que los son?

La respuesta a esta pregunta la hacen los mismos hechos. Muy frecuente es ver que los hombres rechacen ahora con energía lo que antes amaban con delirio; y que hoy aprecien como retroceso lo que ayer estimaban como la manifestación más genuina del adelanto. Hoy mismo, como siempre, se disputa con calor sobre cuál es la verdadera fórmula del progreso.

El tiempo, la ciencia, la justicia, vendrán a poner, —en parte—, término a tan interminables querellas; y muy posible es que en el orden moral y filosófico resulte ser pura metafísica o pura tiranía, lo que los pueblos y muchísimos sabios hayan considerado, por largos siglos, como lo más calcado con lo cierto y lo más idéntico a la libertad.

La ley del progreso está destinada a llegar a semejantes resultados; probado que es mucha mayor la diferencia que existirá entre las concepciones filosófico-morales de la sociedad futura con la actual, que la que existe entre las modernas y las antiguas concepciones del derecho y de la dignidad humana.

Mas, sin que pretendamos negar ni desconocer los progresos morales realizados a pesar del gran cúmulo de dificultades que han debido vencerse; consignamos que los progresos materiales son los menos expuestos a la controversia de si lo son o no, y los que más contundentemente prueban el grado de desarrollo intelectual y moral de los pueblos.

Bajo este punto de vista, los progresos materiales son —en las circunstancias actuales de la humanidad—, los irrefutables, los útiles, los imperecederos; son los que con más rigor se pueden llamar hijos de la ciencia y la manifestación del genio del progreso.

La imprenta, el ferro-carril, el telégrafo, la aplicación del vapor a la industria, y tantos otros progresos materiales que se han realizado, ¿no son

los que han abierto vastísimos campos a la actividad y a la aplicación humana, tanto en el sentido moral como en el intelectual?

Tal ha sido la grandeza y trascendentales resultados de todo género obtenidos por los expresados inventos: que por esto nos atrevemos a calificar de verdaderos progresos, a los progresos materiales.

Sean cuales fuesen las transformaciones que en el mundo se sucedan, cámbiense más o menos las formas y las bases con que descansan los diferentes organismos sociales que lo componen, progresos materiales prevalecerán, y ellos serán siempre las etapas de la marcha de la humanidad hacia su destino.

Si alguna de sus excelsas obras desaparece bajo el bárbaro furor de que a veces —iparece increíble!— los hombres están dominados, los hombres mismos volverán a reconstruirla, porque todo el mundo aspira a que con pocos sacrificios pueda disfrutarse de las mayores comodidades.

Aunque tal vez de no tan inmensos resultados como los descubrimientos antedichos, pero sí de muchísimo valor, son los que se han realizado también.

Inmenso es su catálogo.

La apertura del istmo de Suez, con el cual se va directamente a los continentes asiáticos sin necesidad de dar la vuelta al África; la apertura del monte Cenis que une los pueblos atravesando las entrañas de los Alpes, sin necesidad de doblar sus nevadas cumbres; la pólvora, que ha hecho grandes servicios a la mecánica, aunque los haya hecho muy perniciosos en la guerra; el para-rayos dirigiendo este fenómeno de la electricidad donde el hombre quiere, evitando sus desastrosos efectos; los canales que enriquecen la agricultura y facilitan el cambio; la navegación por los ríos, que aumenta los gérmenes de la prosperidad; los magníficos puentes que los cruzan; los manantiales de agua que por medio de la física se descubren en todas partes; las grandes obras que se llaman maravilla de la tierra; el túnel submarino del Támesis; los viaductos y acueductos que proporcionan higiene y comodidades a las poblaciones; los adelantos de la astronomía precisando las distancias de los cuerpos en el firmamento, averiguando su composición, su peso y sus demás circunstancias; la climatología proporcionando bienes incalculables a la agricultura; esta, fomentada cada día por la mecánica, y siéndole posible por medio de la química hasta variar

las especies; el telescopio ayudando a la ciencia, acercando el Sol a nuestros ojos como si lo miráramos tan lejos como una de nuestras montañas; el espectróscopo, descomponiendo los rayos solares y averiguando que los metales y gases del astro de nuestra constelación son iguales a los del planeta que habitamos; el microscopio cada día reuniendo más pruebas que destruyen las preocupaciones sembradas por el fanatismo; los instrumentos científicos de toda clase, perfeccionándose, y ayudando las investigaciones del saber; los ferro-carriles llevando los productos del hombre de un confín a otro del globo terráqueo, atravesando montañas, ríos y brazos de mar, trascurriendo por bosques y prados dilatadísimos, vírgenes aun, y sustituyendo el bramido de la fieras por el sorprendente chillido de la locomotora, esa sublime expresión del genio de la época en que vivimos; los telégrafos y los cables llevando al través de los continentes y por el fondo de los mares el pensamiento del hombre, con la velocidad del pensamiento mismo, de uno a otro hemisferio; las bellas artes rompiendo la rutina que las ha tenido y tiene aun encadenadas abandonando el idealismo para ir a la realidad; y, las exposiciones universales, reuniendo todo lo que ha impulsado o pueda impulsar la capacidad del género humano, arrastrándolo forzosamente al progreso a la felicidad y al amor de todos los pueblos...

Grande es, en verdad, este espectáculo; inconmensurables son los resultados de los progresos materiales realizados; mas ¡ay!... ¡cuánto y cuánto queda aun por hacer para llegar al colmo de un mejor bienestar y de una más positiva, humana y extensa grandeza!

Todavía está en proyecto la obra de la apertura del istmo de Panamá, que permitirá ir directamente desde Europa a las costas occidentales de ambas Américas, sin necesidad de dar la vuelta a toda la Meridional; aun ha de abrirse el gran túnel sub-alpino de St. Gottardo; aun ha de construirse el túnel sub-marino o puente del paso de Calais que una la Francia con la Inglaterra; aun ha de empezarse unos, y concluirse otros, ferro-carriles y telégrafos, que atraviesen en distintas direcciones la América, el Asia, el África; aun han de fomentarse muchísimo más en Europa; aun ha de hacerse algo de provecho en Oceanía; aun hay que construir muchos caminos, grandes canales, más explotación de ríos, más puentes, más túneles, más obras de necesidad, de utilidad y de higiene social; aun hay

que transformar en mares o lagos, los desiertos y los pantanos que hay en varios puntos; aun hay que hacer más viajes científicos; hay que arrancar de la naturaleza sus secretos, o mejor lo que ignoramos; hay que buscar más plantas; hay que averiguar más cualidades de los cuerpos; hay que hacer que —porque todo el mundo conozca las ciencias—, estas se desarrollen de un modo inconcebible.

Y, a pesar de todo esto, ¡cuánto y cuánto, repetimos, quedará aun por hacer, para llegar al colmo de la dicha y del bienestar!

Aun, no moviéndonos del progreso material, sábese que el hombre, la humanidad entera, ha de hallar y de aplicar el *motor asombroso* que con grande economía y suma facilidad resuelva los problemas de la navegación submarina, de la dirección de los globos aerostáticos o viajes por el aire; nuevos impulsos para el transporte por tierra y por la superficie del mar; la sustitución de los combustibles por las fuerzas físico-naturales; el que por medios mecánicos el hombre pueda hacer producir lluvias donde quiera, y en la extensión y cantidad que necesite para el abono de los campos; modificar la obra de la naturaleza en todo concepto, para que rinda más utilidades; y aplicar, en fin, a todo trabajo la mecánica, por grosero o delicado que sea, hasta que resulte falsa aquella máxima divina que dice: *ganarás el pan con el sudor de tu rostro*.

Apresúrese el progreso, foméntense los adelantos materiales, para que ellos vengan, por su poderoso influjo, a poner término a las miserables e interminables divergencias de los hombres; venga pronto el progreso, todo el progreso, para que triunfe la paz, la dicha, la felicidad y la justicia entre todos los hombres y sobre toda la tierra.

O. LA CUESTIÓN DEL A, B, C.

Miramos con tanta predilección todo lo que se relaciona con la enseñanza, que con sumo gusto transcribimos en nuestras columnas cuantas noticias importantes podemos adquirir.

Vergonzoso es, en efecto, el abandono en que se encuentra la instrucción pública.

Los enormes presupuestos del Estado dedican las más grandes sumas a la guerra, a la destrucción; y las más pequeñas, las ínfimas son las que se dedican al cultivo del saber, que es la base de la dicha, de la paz y de la civilización.

Y al hablar del Estado, entiéndase que no nos referimos solamente al Estado español, nos referimos a todos los Estados, a todos los gobiernos; pues en más o menos escala, todos dedican más sacrificios al ramo aniquilador de la guerra que al ramo benéfico de la paz.

Tal es la *armonía* que reina entre los diversos Estados, que el que no está en lucha, no por esto vive desprevenido: sin excepción, ni uno hay que desatienda sus armamentos y fortificaciones: ni uno hay que no fomente sus ejércitos de generales y de soldados, sus cañones, sus armadas y sus castillos...

Y en tanto, lo provechoso, lo útil, lo indispensable, que es la instrucción, no llega a ocupar ni un lugar secundario. En último término es donde se encuentra el cultivo de las letras, de las ciencias y de las artes. Basta echar, repetimos, una ojeada sobre los presupuestos de las diferentes naciones, para convencerse de tan triste verdad.

La instrucción que se proporciona al pueblo es escasa y no muy buena; es mezquina, insuficiente. Aunque existiese más buena voluntad, aunque se hiciese más en pro de la instrucción; aunque se perfeccionaran los procedimientos; no sería todo esto bastante. Deben modificarse también las condiciones económicas en que vive el pueblo, para que la instrucción pública sea una verdad.

¿Qué le importa al que no tiene alas, tener la libertad de volar? Lo mismo que al que no tiene tiempo, que le digan que *puede* instruirse.

¿Qué le importa al infeliz hambriento que le cuenten los espléndidos banquetes de los grandes señores? Lo mismo que al que no tiene dinero, le digan que tiene el derecho de comprar cuantos libros quisiera, y que *nadie* le impide matricularse en escuelas; que *nadie* le cierra las puertas del saber.

Sucede, es verdad, que *nadie* impide que los pobres puedan concurrir a las academias y a los institutos; *nadie* ordena que solo los ricos puedan comprar libros: todo, si se quiere, se tiene abierto: la libertad de nombre, existe. Pero, ¿*puede* el trabajador utilizar esas libertades, ejercer esos derechos?

Contesten por nosotros, las diez o doce horas que permanecen encerrados los obreros en sus talleres: contesten también los escasos salarios que perciben por su penoso trabajo.

Todo lo que acabamos de exponer prueba claramente que la libertad no es un beneficio utilizable para todos, en las circunstancias en que actualmente vivimos. Demuestra también que de la enseñanza no se pueden aprovechar por completo mas que los que poseen tiempo y dinero.

Funesta es tanta ignorancia para la sociedad. ¡Cuánto bien deja de producirse! ¡Cuánto adelanto queda sin hacerse! ¡Cuánto mal continúa, vive y progresa!

Nada más natural que produzca inmensos daños sociales, la forzosa ignorancia en que hoy vive la mayor parte del género humano.

¿Qué gratitud pueden tener las clases desamparadas a aquellos que, obrando ciega e inhumanamente, las tienen sumidas en el caos de tanta postración? Nadie es capaz de demostrar que se obre tal como se debiera, negando la luz de la ciencia a más de la mitad del mundo.

Otra sería, sin duda alguna, la armonía que reinaría entre los hombres, si los rayos de la verdadera ilustración hubiesen iluminado todas las inteligencias.

Mas, en tan trascendental cuestión, como es la de la enseñanza, creemos que los obreros no deben limitarse solamente a pedir, a reclamar; tanto más cuanto que las demandas no son atendidas, porque otras

atenciones que creen de mayor interés o de mayor oportunidad, absorbe la atención de aquellos que podrían o deberían hacer algo.

Preciso es que los obreros cuenten también con ellos mismos. Esto de esperarlos todo de los demás, es muy cómodo.

Sabemos perfectamente que los medios de que dispone la clase obrera, son muy escasos; pero escasos y todo, son y deben ser aprovechados.

La unión produce maravillas. Una fuerte roca puede considerarse que no es más que un gran conjunto de pequeñísimos granos de arena incapaces de nada cuando están separados. El mar es un inmenso conjunto de gotas de agua, que, aisladas, desaparecen absorbidas por la tierra o por el calor.

Puédense comparar los esfuerzos de los trabajadores, a la fuerza del grano de arena y al poder de una gota de agua; pero, unidos estos esfuerzos, son comparables a la dureza de la roca y a la potencia del mar.

Los trabajadores, pues, con una pequeña aplicación de recursos que hagan en pro de la enseñanza, pueden alcanzar muchos beneficios.

Voluntad se necesita para aprender, después de fatigosa labor; lo sabemos; pero la voluntad es la primera ventaja; y si pudieran lograr que la enseñanza mutua que se proporcionaran en los pequeños instantes del descanso, les sirviera de solaz y de diversión, alcanzarían el objeto sin sacrificio.

El problema es costoso; pero con buena voluntad se resuelve.

Tengan en cuenta, que lo más difícil que hay en todos los conocimientos del saber humano, es la cuestión del *a, b, c*. El que logra saber el *abecedario*, ha logrado ya salvar la dificultad mayor: todo lo demás es mucho más sencillo.

Ánimo, pues. Emplear bien el tiempo. El que sabe leer, puede enseñar al que no conoce las letras. El que sabe contar, puede enseñar al que aun no conozca los números. El que sepa escribir, puede enseñar al que aun no sepa poner sobre el papel su propio nombre. Reúnanse durante las veladas unas familias con otras, unos amigos con otros, sin distinción de edades ni de sexos, y conviértanse mutuamente en maestros y en discípulos, transformando (aunque solo sea por breves instantes cada día) su hogar en escuela.

Los inmensos beneficios que puede proporcionar el cultivo de la inteligencia reclaman estos sacrificios, que, no dudéis, el progreso se encargará de remunerar con largueza, colmando de dicha a la familia y a la sociedad.

La Revista Social, 137, 02/07/1875, p. 545

P. SUPERIORIDAD DE LAS CIENCIAS

Difundir, estudiar las ciencias, es de suma utilidad y necesidad perentoria; porque más que ninguna otra de las aplicaciones del saber humano, son las que de verdad en verdad, realizan descubrimientos provechosos a los individuos y a los pueblos; son las que determinan los maravillosos progresos de la industria y del trabajo en sus aplicaciones diversas; son las únicas manifestaciones diversas; son las únicas manifestaciones capaces de producir bienes reales; por cuanto en las ciencias no prevalece el sofisma, ni lo especioso, ni lo hipotético, ni las fantasías de la imaginación; en las ciencias todo es penetración sólida, preciso, positivo y exacto.

La mejor educación, es la que está basada en el estudio científico, único capaz de ocupar útilmente el tiempo, la vida del hombre, la vida de las colectividades; al revés de lo que sucede con el estudio de la abogacía, por ejemplo, en donde no hay nada que sea sostenido y refutado innumerables veces, produciendo ese cúmulo de contradicciones profundos males a la sociedad.

El carácter propio de todas las ciencias naturales, es que sus teorías, aun las más abstractas, pueden llevar a las aplicaciones más inesperadas y útiles. En nuestros días, como se ha dicho muy bien, no es el azar lo que da a la industria sus más lucrativos inventos; es la ciencia. Todo comienza por la ciencia. El análisis matemático, descubriendo la ley de la atracción y formando las tablas del sol y de la luna, dice St. Marc Girardin, calculó y anunció las mareas, extendió el dominio de la geografía y aseguró la navegación. Estudiando la electricidad, cosa que no parecía susceptible de ninguna aplicación, halló la ciencia el para-rayos y el telégrafo. Porque hay esto de admirable en la ciencia: lo que ayer era solo un descubrimiento científico, viene a ser hoy una aplicación útil; bien que la ciencia continuando su marcha hacia las verdades especulativas, sin ocuparse de su

empleo, crea los más útiles inventos, y da lo útil a la sociedad a cada paso que ella da hacia la verdad o la belleza.

Inmensa es la influencia de las ciencias en la civilización: al paso que se arranca de la naturaleza sus secretos, se suprimen las distancias y por lo tanto se prolonga nuestra existencia, en sí ya demasiado corta; dómanse los elementos, se da a la palabra la velocidad del pensamiento; transfórmase la tierra; asegúrase cada día más la acción, la comunicación y el desarrollo; los cambios, las relaciones, los estudios; en una palabra, tienden constantemente a la facilidad y a la felicidad de la vida.

La *Sociología*, ocupándose de la producción, de la distribución y del consumo, y de la organización y de la justicia; —las ciencias *Matemáticas* comprendiendo el álgebra, la geometría, la mecánica y la astronomía; —las ciencias *Naturales*, conteniendo la física, la química, la zoología y la botánica; —las ciencias *Higiénicas*, la medicina, la cirugía y la farmacia; —y las *aplicaciones* de estos cuatro grupos principales al arte, a la industria, a la agricultura, a la navegación, a la geografía, a la salud pública, al bienestar colectivo, etc., —son las verdaderas fuentes del verdadero saber, de la provechosa enseñanza, de la educación más fecunda; el saludable alimento a la actividad del espíritu humano, y el exclusivo camino de la prosperidad del hombre y del mundo.

Toda esotra inmensidad de conocimientos y de investigaciones metafísicas, tan debatidas y controvertidas en todos los siglos, no producen más que daño: ellas son las causas de los males que se han sufrido y se sufren aun, porque no solo la ignorancia, sino también la falsa sabiduría, son el origen de la decadencia moral de que tanto se habla, y las causas del malestar que nos abisma.

Q. LOS MAESTROS DE ESCUELA

No entendemos exclusivamente por obreros a aquellos que trabajan en fábricas y talleres, como simples asalariados; ni encontramos lógica la división que algunos hacen entre obreros manuales y obreros de la inteligencia; porque el trabajo es el resultado de las fuerzas físicas e intelectuales; en más o menos grado la una y la otra fuerza entra en él ciertamente; pero es la verdad que ni la inteligencia ni la fuerza material por sí solas son capaces de crear ningún producto. De aquí que, fundándonos en este raciocinio, sostengamos lo que hemos expuesto.

¿Qué son los maestros de escuela, sino unos pobres obreros? ¿Qué es el magisterio de primera enseñanza sino una categoría, un grupo constituyente de esa clase social conocido con el nombre de proletariado?

Sí, proletarios, infelices trabajadores son los maestros de escuela, no solo por su ocupación, sino también por su situación en la actualidad. Ellos, como los demás obreros, saben lo que es sufrir privaciones, no percibir ni lo debido, ni lo suficiente; no alimentarse y vestir como es preciso; no tener fondo alguno para atender a probables necesidades y que la misma pobreza hace imprescindibles; y, en una palabra, no poseer lo que el hombre ambiciona más: una situación conveniente, la subsistencia asegurada, y risueño el porvenir de sus hijos.

Cada día leemos con suma tristeza en los periódicos noticias que desgarran el corazón, sobre el estado de los maestros de escuela. Aquí un maestro que no percibe regularmente sus salarios; allá otro ha tenido que empeñar y vender cuanto de valor tenía en su casa para subsistir; acullá otro que vive de limosna, alimentándose solamente de frugales y escasos productos agrícolas que le suministran sus propios alumnos... ¿A qué extender más la reseña de lo que sufren los preceptores de primera enseñanza, los encargados de instruir al pueblo? Todo el mundo lo sabe, y si localidades hay en que perciben sus escasos haberes, esto no obsta para que haya muchas en que estén casi completamente abandonados.

Si la instrucción es la palabra salvadora, el medio regenerador, el genio del progreso; si en el hombre es un deber y un derecho; si es una de las principales obligaciones de la sociedad, ¿porqué al encargado de difundirla se le ha de dejar morir de hambre?

Y si del institutor, pasamos a considerar la instrucción misma, ¡cuánta miseria no encontramos también! Pocas escuelas, mal construidas, comarcas sin una, ni buena ni mala; escasos aparatos para la enseñanza, sin museos, sin colecciones, sin cuadros, sin libros, ni papel, ni plumas gratuitas, sin gimnasio, sin un jardín, patio o huerto en el cual puedan espaciarse nuestros hijos...

¡Así se mira lo que ha de salvarnos de la ignorancia, lo que ha de regenerarnos de la abyección; lo que es indispensable para que pueda ser una verdad el progreso; lo que es un deber imprescindible y un preciosísimo derecho; lo que por lo tanto constituye para la sociedad, la más suprema de las obligaciones!... ¿Así está la instrucción?

Sí, sensible es decirlo, deplorable para la común prosperidad es tenerlo que confesar: así está la instrucción; así están los maestros.

¡Verdad amarga; cruel realidad!

La regeneración del pueblo reclama, exige, que todo lo que se refiera a la enseñanza, sea atendido especialmente, predilectamente. Si así no se hace, no solo dejará de hacerse lo principal, en lo referente al cultivo de la inteligencia; sino que subsistirá el malestar que abrumba al mundo entero; porque en la ignorancia y solo en ella reside el origen del mal, de la miseria y de la inquietud.

¡Maestro de escuela! ¿Queréis encontrar un tipo social más venerable? Fuera de los tipos de la familia: del padre, de la madre, del hermano, etc., no hay en la tierra nada tan excelso como el *maestro de escuela*. Él es el que con una paciencia especial nos enseña a leer, a escribir y a contar: que es lo más difícil y a la par lo más interesante del humano saber. Él es el que nos prepara al ingreso a la vida social, a la vida del buen ciudadano. Él es el que completa la educación moral que ha empezado nuestra adorada madre. Él es, en fin, el que con su ejemplo inicia en nosotros hábitos de trabajo; que es el más precioso dote, la ocupación más digna, la más gloriosa del hombre...

Hízose bien en hacer de la enseñanza popular una institución civil, porque la Moral no es patrimonio ni puede ser privilegio de ninguna clase; y porque la educación justo es que la den los más inteligente, los más científicos y a la vez los que saben positivamente lo grande que es el amor de padre y el amor de madre; pero se hace mal, manteniendo en tan sensible estado la instrucción pública, y en tan mísera suerte a los maestros y maestras de los hijos y de la hijas del pueblo.

Nuestro deber, el deber que nos hemos impuesto, que es el de defender a los más humildes en todo canto de justo pueda abonarles, nos impulsa a dedicar estas líneas a la defensa del pobre maestro de escuela.

La Revista Social, 104, 13711/1874, p. 413

R. PODERES AUTORITARIOS

(Insertamos el siguiente artículo que nos remite un compañero de trabajo, y que juzgamos merece el que se medite sobre la cuestión)

¿Qué es el poder autoritario?

El dominio, el imperio de la voluntad de un hombre a muchos, o de una agrupación, siempre menor a otra mayor; la imposición de la voluntad de los menos a los más.

El poder autoritario es siempre injusto, por cuanto no es la expresión de la voluntad de todos o del mayor número, sino la abdicación de la mayoría a favor de la minoría, a favor del orgullo o de la atracción que alguno ha sabido imponer.

El poder autoritario no representa la razón, porque la verdad no es patrimonio de nadie sino de todos, y creer que la verdad puede residir sobre parte alguna en persona determinada, o sobre una minoría insignificante, es creer lo inverosímil, es creer lo no probable, es esclavizarse a sí mismo en provecho ajeno, es anonadarse por negligencia propia para vitalizar la actividad ajena.

Los poderes autoritarios son la expresión del triunfo de *la razón de la fuerza* contra *la fuerza de la razón*, si bien hoy día puede haber, y los hay, que aunque no lo parezcan, por eso no dejan de ser un recuerdo vivo de lo que fue el primer poder autoritario que tuvo origen en la razón del más fuerte sobre el más débil.

La regeneración social exige un estudio detenido en este como en otros puntos de las sociedades caducas que se van y las generaciones que vienen.

Las consecuencias de los poderes autoritarios han sido, son y serán fatales, no solo para los subordinados a estos poderes, si que también para los mismos que los ejercen o los representan.

Los poderes autoritarios fueron y son origen, causa y sostén de la más desastrosa y criminal fórmula humana, que es la fórmula de la guerra

armada. Pueblos enteros han quedado reducidos a la nulidad por una cuestión personal trabada entre dos monarcas, entre dos corporaciones, entre poder y poder autoritario. Las víctimas del poder autoritario cubren la superficie de la tierra. Las instituciones todas han sido benéficas a la humanidad hasta que han sido subordinadas a algún poder autoritario por él adormecido; el libre albedrío de los subordinados se han convertido en instrumentos ciegos del orgullo que todo poder autoritario infunde al que lo quiere.

El que ha delegado un poder autoritario, se cree dispensado de meditar hasta sobre las cosas que más directamente le atañen, hasta que se ve en el caos que él mismo se ha labrado, obedeciendo ciega y automáticamente a poderes por sí delegados, o que se le dieron por otros, o que se le impusieron por los mismos que los representan.

Las consecuencias de los poderes autoritarios son fatalísimas para la humanidad, que de libre pasa a esclava, de activa pasa a pasiva, de iniciadora pasa a automática.

Para los que quieren los poderes autoritarios, no son menos fatales las consecuencias. El primer elemento que se apodera del representante del poder, es el orgullo. El hombre que ve que su voluntad impera, que sus indicaciones son preceptos, que su deseo es mandato, que su querer es ley y que su personalidad se ha convertido en un ser necesario, en un ser indispensable, ¿cómo podría dejar de enorgullecerse con tanto estímulo del orgullo?

La moral no sale muy bien parada de manos del poder autoritario; mejor dicho, la moral no entra donde reside un poder autoritario. ¿Qué haría allí?

La base moral es: *Haz para todos lo que quisieras para ti, y no hagas a nadie lo que para ti no quieras.* ¿Cómo pueden caber en aquella institución que permite a uno o a algunos imponerse a la gran mayoría? Donde haya poder autoritario, habrá injusticia e inmoralidad, habrá crimen.

Los poderes autoritarios han de desaparecer irremisiblemente de la faz de la tierra. ¿Quién los sustituirá? Hoy por hoy los poderes de iniciativa parece son los llamados a sustituir la perversa y criminal fórmula del poder autoritario.

La fórmula del poder de iniciación tiene en su favor que no se impone, que no quita el libre albedrío a los individuos, que no adormece las facultades, sino que por el contrario, la activa e impone el deber de discusión a todos, y la indicación de iniciativa es común al poder (que no es poder) y a los subordinados (que no son subordinados).

En la nueva sociedad han de desaparecer todos los poderes autoritarios: mas como no podemos prescindir momentáneamente de una fórmula, hemos indicado una para llamar la atención a favor de la más ventajosa y que menos inconveniente reúna. Esto en la íntima convicción que hoy por hoy no daremos con la fórmula perfecta, y en la imprescindible necesidad de adoptar una, busquemos entre todas la menos mala, la menos imperfecta.

Esta podemos decir que puede ser la de *Consejos de iniciativa*, sin más facultades en el hecho práctico y en el mandato que la INICIACIÓN de lo que crea más útil al mayor número, procurando armonizar los deseos y la justicia de todos con la de cada uno.

S. SUFRIMIENTOS DE LOS TRABAJADORES DE LAS FABRICAS SITUADAS EN LAS ORILLAS DE LOS RÍOS

Nuestro deber nos impulsa a ocuparnos hoy de los obreros manufactureros de las fábricas situadas en las orillas de los ríos; porque su situación es muy precaria, poco atendida y digna de mejor suerte.

Decimos nuestro deber, porque el objeto que nos hemos propuesto es el de poner en evidencia los males, para que puedan aplicárseles los correspondientes remedios.

Llevados por el afán de enriquecerse, se establecen en continuo aumento fábricas y más fábricas en las orillas de los ríos, cuyo afán es censurable, en muchos casos, porque va unido al hecho de que se tienen poco en cuenta las consideraciones debidas al trabajador.

Así es, en efecto, pues además de construirse los edificios con no mucha solidez, son más que todo mal sanos, o son bajos o estrechos, etc. Difícil sería encontrar unas cuantas fábricas que reuniesen las condiciones apetecibles que la higiene y el arte de construir prescriben.

Estas fábricas aprovechan los saltos de agua de los ríos, y está bien, porque es una misión elevada y civilizadora de la industria, el aprovechar las fuerzas que la naturaleza brinda al hombre para su mejor bienestar, su dicha y su grandeza; pero es el caso que los patronos acostumbran pecar por exceso en los cálculos de la fuerza que el agua puede proporcionarles, estableciendo excesivo número de máquinas, Con esto logran perjudicar más que todo a los trabajadores, que no trabajando seguido, ni con el debido impulso los aparatos, no logran sacar el jornal que sus necesidades hace indispensable.

Semejante inconveniente, algunos fabricantes lo han acortado en parte montando una máquina de vapor, la cual ponen en movimiento cando no baja agua en el río... En las fábricas, pues, que tienen esta precaución, el obrero está relativamente mejor, y el propietario recoge a su vez más

beneficios. No se comprende el por qué, siendo tan beneficioso, no la establecen todos los dueños, cuando el gasto no es muy excesivo, y es muy reintegrable.

De todos modos, lo cierto es que, no contentos los fabricantes de las orillas de los ríos, de procurar pagar poco la mano de obra y hacer excesiva la duración de la jornada, perjudican a los obreros, no queriendo establecer la fuerza mecánica y calórica. Lo repetimos: las fortunas que generalmente logran hacer, da un mentís solemne a la excusa que algunos dan alegando que no pueden, por ser cara, adquirir la máquina de vapor.

Gracias a esto, los años de sequía son años de sufrimiento para aquellos trabajadores. Cuando no nieva mucho durante el invierno, cuando las lluvias escasean, la tristeza se apodera de aquellos ánimos; porque el terrible espectro del hambre amenaza a grandísima cantidad de honradas y desvalidas familias de trabajadores. Puede muy bien decirse que ríos de lágrimas vienen a suplir el agua de los ríos agotados... Pero los ríos de lágrimas, capaces de aumentar el desvalimiento y las penas, son impotentes para hacer mover las máquinas.

Con decir que en tan aflictiva situación se pasan a veces semanas seguidas; con decir que ocasiones hay que un mes tras otro los obreros van a casa con treinta o cuarenta reales semanales, después de haber sufrido de pasión de ánimo todo el día delante de la máquina, faltada de impulso; con decir esto, se comprenderá un poco, cuán triste es la situación de aquellos infelices operarios, de aquellas desamparadas familias proletarias.

A veces, son los obreros víctimas del egoísmo más refinado. Cada fábrica tiene, como se comprenderá fácilmente, su correspondiente salto del río. El agua, por lo tanto, es objeto de codicia y de guerra. Innumerables son los recursos que se emplean para procurarse mucha agua, aunque el vecino se queda sin ella.

Prepara un fabricante con gran sigilo, carros, cemento, hierros, maderas, etc., y en una noche (para que nadie le pueda impedir su obra), levanta cierta cantidad la valla de su caudal, —*la resclosa*—, y después, a las reclamaciones del propietario del salto de agua anterior, contesta: *pleiteemos*. Levantando la valla, logra el codicioso fabricante engolfar el agua de su vecino, y por consiguiente aumentar el salto y el caudal propio.

Dura, por ejemplo, el pleito dos o más años, y aunque se le condene, al fin sale ganando...

Serían interminables las historietas referentes al monopolio o a la indebida repartición de las aguas; lo cual no lo mentáramos siquiera, si esto no constituyese, como constituye, un sensible gravamen para los obreros. Estos creen tener seguro su semanal, cuentan con él, ajustan sus gastos en relación con los ingresos probables, y el día menos pensado, por las arteras especulaciones de otros dueño, se encuentran sin a fuerza motriz que les pertenecía.

Esto, por una parte; y por otra, las interrupciones generales que la sequedades producen; el salario mezquino que comúnmente disfrutan; las excesivas horas diarias de trabajo que han de soportar, porque para aprovechar las avenidas de agua ni tienen sueño tranquilo ni comida sosegada, pues de otra manera nada ganarían; el aislamiento material, y el abandono intelectual en que viven las familias obreras en esas apartadas regiones; todo esto dará una idea de lo mucho que se necesita hacer para que cesen los excesivos sufrimientos de los trabajadores de las fábricas situadas en las orillas de los ríos.

La Revista Social, 122, 19/03/1875, p. 485

T. DIÁLOGO (histórico)

Julio. — Con qué por fin os habéis decidido a dar a luz el periódico anarquista.

Enrique. — Sí, ¿y por qué no? ¿No publican los burgueses los suyos?, pues también nosotros podemos publicar el nuestro, el de los trabajadores.

— Y dime, ¿qué título le habéis puesto? Por supuesto será de relumbrón; un título de esos que infunden terror con solo leerlo.

— Toma y lee.

— «El Proletario», periódico quincenal anarquista...

— ¿Te causa terror el título?

— No. Pero dime ¿qué significa, qué es un proletario?

— Hombre, increíble parece que tú que tanto has estudiado, y no has hecho otra cosa durante algunos años que ojear libros, me hagas semejante pregunta; pero porque no te marches disgustado voy a satisfacer tu curiosidad. Óyeme.

— Te escucho.

— Proletario, es sinónimo de productor y productor es todo aquel que produce algo útil para la humanidad, ya sea intelectual, ya materialmente.

— Así pues, di, que papá y yo también somos proletarios.

— ¿Qué vosotros sois proletarios? Ca hombre, estás en un error.

— ¿Cómo que estoy en un error? ¿Por ventura papá no produce algo de utilidad? ¿Y los tapones que fabrica de quién son más que suyos?

— No, Julio, mal que te disgustes debo decirte, aclararte y convencerte de lo que vosotros sois.

— Explícate.

— Como antes te decía, proletario es todo aquel que construye, elabora, fabrica, descubre o inventa un algo, que sirva de utilidad

y provecho a los seres. Así es que lo mismo es acreedor a llamarse proletario el que con su azadón y arado labra la tierra para hacerla producir nuestro sustento alimenticio, como el astrónomo que estudia la vida, movimientos y fenómenos de los demás planetas. El albañil que sufriendo los rigores atmosféricos construye nuestras viviendas, como el matemático que en su gabinete de estudio, está asiduamente trabajando para dar solución a un intrincado problema; el minero que desciende a las entrañas de la tierra para extraer de ellas los preciados metales, como el geógrafo que explorando los continentes, busca ultimar el inventario de nuestro planeta; el pastor que con su tradicional *gayato* sale a apacentar los rebaños que algún día han de servirnos de nutrición, como el químico que en su reservado laboratorio estudia las múltiples y variadas combinaciones de los cuerpos.

Estos y muchísimos más que te podría citar y que no lo hago por amor a la brevedad, tienen el derecho de llamarse el por todos conceptos noble y honroso nombre de proletario; pero no así los que pasan la mayor parte de su vida en la más odiosa y perjudicial holgazanería.

Estos últimos –entre los cuales coloco a ti y a tu padre–, tienen otro nombre, se les llama parásitos.

- Enrique, me parece que la pasión que sientes por las ideas anarquistas te conduce a la exageración.
- No, Julio. No exagero, ni es pasión como tú dices lo que yo siento por las ideas anárquicas, sino el más profundo convencimiento de que hoy por hoy, son las más en armonía con la verdad y la justicia.
- ¿Pues en qué te fundas para calificarnos de parásitos?
- Escúchame breves instantes y lo sabrás. Tu padre cuando joven, era en extremo avaro de poseer riquezas, el círculo de relaciones que frecuentaba no se las podía proporcionar, ya que todos ellos padecían de la misma enfermedad; mas era tal la fiebre monetaria del que te dio el ser, que un día dejó al pueblo que le vio nacer y partió para América a hacer fortuna.

* * *

Durante algunos años, su ocupación predilecta fue la de transportar a bordo de una barco pirata, negros de la África central a América.

En los pocos años que duró su comercio de *ébano* y auxiliado por la muerte... *quizá natural* de otro negrero compañero de hazañas, tu padre llegó a verse poseedor de algunos miles de duros, y un día regresó a España con el propósito de aumentar el capital del modo que se le presentase.

Llegando a España, se estableció en esta localidad y como no se había aún amortiguado en él la ambición de oro, determinó comerciar en corcho y al efecto, instaló una fábrica de elaborar tapones y alquiló la fuerza productora.

* * *

Ahora bien, tú no ignoras que en tanto los proletarios elaboran los tapones por los que cobran una mezquindad, tu padre y tú, no haciendo otro trabajo que ir de casa al café, del café al paseo y del paseo a *su* fábrica a gruñir a los trabajadores, os embolsáis el triple o el cuádruplo de los beneficios por los proletarios obtenidos.

Ya ves, pues, como ni tú, ni tu padre sois proletarios; lo que sois, sí, y no se os puede negar, es parásitos, ya que os alimentáis de la savia que de derecho pertenece a los proletarios que os enriquecen.

¿Dices que los tapones son vuestros? No, Julio: los tapones pertenecen –deducidos los gastos de elaboración– a la comunidad

o más bien dicho a la colectividad de taponeros, ya que ellos son quienes los hacen servibles o útiles.

En una palabra: todo cuanto existe en este planeta a todos sus moradores pertenece, y nadie sin ser usurpador puede decir en justicia *esto es mío*, como no sea el fruto de su único esfuerzo.

- Pues según tu teoría, ¿la propiedad es un robo?
- Ni más, ni menos.
- ¿Y los propietarios unos ladrones?
- Si ese es el nombre que se da al que se apropia de lo que no le pertenece, así deben ser llamados.
- En conclusión: ¿con que dices que proletario es aquel que produce algo útil a la humanidad: que parásito es el que se alimenta de la savia de los trabajadores o lo que es igual, el que nada útil produce; y por último, que la propiedad es un robo...?

.....

- Sí. ¿Pero que tienes, han hecho mella en ti mis afirmaciones? Te veo pensativo.
- Sí, en efecto, Enrique; mella en mí han hecho tus afirmaciones revolucionarias, y tanto es así, que yo creía que esta sociedad estaba basada sobre principios de justicia, ahora veo que todo es una infamia: que aquello de "siempre habrá pobres entre vosotros" es una sarcástica carcajada evangélica; en una palabra, acabo por reconocer que lo que posee el que me dio el ser, no le pertenece en justicia por ser el producto de una lenta pero infame explotación de seres completamente iguales a él.
- ¿Y qué hacer, Julio, después de tan explícito reconocimiento?
- Estudiar hasta en sus detalles las importantes cuestiones de la sociología y asimilarme cuanto informe un justo criterio, y como no dudo que el amante de la verdadera justicia es verdadero anarquista, puedes contarme desde hoy entre el número de tus

amigos, y si un día, cansados ya de sufrir os lanzáis a la revolución para la conquista del triunfo de la justicia, ten por seguro que me hallarás a tu lado.

- ¿Sí? Pues salud, Julio, y al estudio.
- Salud, Enrique, y hasta ahora.

El Proletario, 1, 14/02/1890, pp. 3-4

APÈNDIX 3.

A.

La fàbrica Batlló. Característiques tècniques.

FÁBRICA DE LOS HERMANOS BATLLÓ

Se ha publicado un impreso, y esto deberían hacerlo todos los fabricantes, para facilitar el importante estudio de la Estadística del Trabajo; un interesante estado que da idea de la importancia del expresado establecimiento, y del cual extractamos lo siguiente:

Hilados, tejidos y algodón. —Superficie de la fábrica: 6 hectáreas cubiertas en un tercio por las obras.

Fuerza motriz: 13 máquinas de vapor 597 caballos nominales. —Gasto de combustible: 136.000 kilos semanales. —Producción semanal: 36.500 kilos algodón hilado desde el núm. 13 al 45. 4700 piezas de 53 metros una. Salarios de 37.500 pesetas semanales. —Parte de los hilados trabajan de noche. —Duración del trabajo: de día 10 $\frac{3}{4}$ horas efectivas. De noche 7 $\frac{1}{4}$ id. —Producción de la fábrica de almidón: 36.000 kilos semanales.

Detalles de la fábrica. —Aguas: Diámetro del pozo 3 metros. — Profundidad de las aguas, 32'50 id. —Números de cuerpos de bomba 0'30 id. —Carrera del émbolo 0'40 id. —Volumen de agua elevado por hora y cuerpo de bomba, 28.980 litros. —Número de galerías de mina, 11. — Número de pozos de mina, 14. —Desarrollo de galerías, 900 m. —Lagos para las aguas de condensación: número de lagos, 5. —Superficie de evaporación, 9303 m². —Volumen del agua depositada en los lagos, 23.428 m³. —Máquinas de vapor: cuatro reunidas para los hilados, 400 caballos; 3 para los tejidos, 150 id., 1 para las bombas pozo, 24 id., 1 para el almidón, máquinas de parar, urdidores y bominadores, 14 id., 4 máquinas destinadas a varios objetos, en junto, 9 id.

Nota. Las máquinas para la filatura y el tisaje son de balancín del sistema Hall. Las del pozo y almidón del sistema Corvan modificado. Las restantes de acción directa de los modelos más comunes.

Forja y cerrajería. —Dos fraguas. —Dos yunques. —Un ventilador. — Tres tornos de hierro. —Dos de madera. —Una id. id. de limar. —Una id. id. hacer mortajas. —Dos id. id. taladrar.

Hilados. —Número de salas, 5. — Longitud de cada sala, 65 m. — Ancho, 35 m. —Superficie total, a 1.375 m². —Velones, 2. —Batanes, 13. — Cardas, 84. —Manuales, 15. —Número de mecheras en grueso, 13. —Id. intermedios, 14. —Id. en fino, 42. —Husos, 7.578. —Número de husos de selfactings, 51.900.

Tejidos. —Número de salas, 1. —Longitud, 102 m. —Ancho, 69 m. — Superficie, 7.038 m². —Número de columnas que sostienen las bóvedas de pandereta, 336. —Emplazamiento de la sala bajo el nivel del terreno, metros 5'40. —Número de telares mecánicos que funcionan, 1.344.

Gasómetro. —Número de hornos, 3. —Id. de retortas, 11. —Id. de retortas que funcionan, 3. —Condensadores, 1. —Lavaderos, 1. — Purificadores, 3. —Campanas, 2. —Volumen de gas en las campanas, 500 m³. —Gas fabricado en 24 horas, 585 m³. —Mecheros que iluminan la fábrica, 1.000.

Fábrica de almidón. —Molinos para triturar el trigo, 2. —Cubas para remojar el trigo, 20. —Depósitos para las aguas de almidón, 64. —Superficie ocupada por las secadoras, 846 m². —Clases de almidón fabricado por un procedimiento especial: Extra 1^a y 2^a.

Datos adicionales. —Existen además departamentos para carpintería, hojalatería, calderería, máquinas de parar, urdidores, etc., etc.

La fábrica construida en 1869 reúne todos los adelantos conocidos en el día.

La chimenea, que recibe los juegos de todas las calderas, es de forma octogonal, tiene 62 metros de elevación. El diámetro de la circunferencia inscrita en la coronación es de 1 m. 95. —El espesor en aquel punto es de 0 m. 15. El vuelo de la cornisa 0 m. 60. La base de la fundación es un cuadrado de 11 metros de lado. —Hay 13 para-rayos repartidos en los edificios y chimeneas.

Blanqueo, Aprestos y Tinte. —Fuerza motriz: Una máquina de vapor de 20 caballos nominales. —Gasto de combustible: 16.000 kilos semanales. —Cifra del personal: 250 operarios. —Salarios: 4.500 pesetas semanales.

Máquinas y aparatos. —2 máquinas de tintar y accesorios. —6 cubas para la lixiviación. —6 id. para el blanqueo. —7 clapones para el lavado. —6 cilindros de presión. —1 tondosa. —6 máquinas de almidonar. —2 máquinas de evaporar. —1 máquina de rociar. —4 potros. —1 máquina para secar. —1 calandra. —6 máquinas para medir, etc., etc. —Hay tenedores capaces para 3.000 piezas.

Totales generales. —Fuerza motriz: 617 caballos nominales. (Hoy 900 efectivos). —Gasto de combustible 152.000 kilos semanales. —Cifra del personal: 2.450 operarios. —Salarios: 42.000 pesetas semanales.

Nota. —Se pagan 45.000 pesetas de contribución ordinaria.

B.

Un episodi conflictiu a la fàbrica Batlló: els obrers fan vaga perquè no els deixen repartir-se el treball amb companys acomiadats.

EL MAQUIAVELISMO DE LOS FABRICANTES

Si conocéis lo que significa la palabra maquiavelismo, no os será difícil apreciar los grados de verdad que encierran las palabras que sirven de epígrafe a estas líneas. Si no conocéis lo que es maquiavelismo, os lo explicaremos en pocas palabras.

Maquiavelismo, significa en palabras claras y despojadas de todo disfraz, perversidad, dolo, intriga, mala fe, hipocresía y cuanto de malo puede haber en la criatura humana. Maquiavelismo es emplear medios reprobados para obtener un fin cualquiera. A Maquiavelo, se deben las máximas célebres que, para llegar a un fin, todos los medios son buenos, y si quieres vencer divide.

No parece sino que los señores fabricantes —salvo pocas y por lo mismo honrosas excepciones— han estudiado y conocen de memoria los principios contenido EL PRÍNCIPE de Maquiavelo.

Hubo un tiempo en que los fabricantes creyeron que iban a ser envueltos por el torbellino de las corrientes políticas de la época y recordando la teoría de Maquiavelo, fingieron amistad a los que en su interior consideraban como sus más terribles enemigos. Nada duradero se levante sobre la hipocresía, y la amistad de los fabricantes para con los trabajadores no era otra cosa: después de la época de infundados temores y de zozobras injustificadas, como no fuesen por remordimientos de su propia conciencia, sucedió otra que ellos creyeron favorable para satisfacer sus ambiciones y no desperdiciaron la ocasión. ¿Qué importaba la promesa de amistad solemnemente hecha? Habían logrado su objeto del momento que consistía en calmar los justos enojos de los trabajadores, y una vez

habían desaparecido las circunstancias que les habían inducido a mentir amistad, apenas creyeron que la situación en que se encontraban era favorable a sus designios empezaron a desarrollar su plan de venganza meditado y acordado entre ellos.

¿Y sabéis lo que hicieron? Formularon ante las autoridades acusaciones terribles contra proletarios que no habían cometido otro delito, que dedicar su actividad y energía a hacer respetar sus derechos y los de sus compañeros, por aquellos que tenían la costumbre de hallarlos y escarnecerlos. Apelando a la máxima *divide y vencerás*, introdujeron la división entre los trabajadores, hicieron que estos riñesen entre sí, y lograron dispersar las fuerzas que reunidas tantos obstáculos les oponían para la realización de sus planes.

Una vez realizada la primera parte de sus propósitos debían llenar la segunda para dejar bien sentada su fama de discípulos de Maquiavelo.

No les bastó perseguir con encarnizamiento aquellos a quienes no tenían mucha devoción, no se contentaron con hacer perder toda fuerza a los trabajadores como clase en oposición a la suya, sino que hicieron más; sitiaron por hambre a todos los hombres, no les quisieron en sus talleres sustituyéndolos por mujeres.

Y una vez realizado el cambio de operarios entonces probaron que no en vano habían fingido amistad tanto tiempo. Toda promesa hecha fue escarnecida todo; lo vergonzoso y cínico que puede concurrir en la acción humana fue empleado para tomar su venganza.

El maquiavelismo de los fabricantes triunfó de lo justo, de lo racional y de lo honrado en aquella época. Hoy parece que el mismo sistema empieza a ponerse en práctica de nuevo por los mismos que tan a maravilla supieron emplearlo. ¿Triunfarán como entonces?

Los trabajadores viven hoy más precavidos que en otras ocasiones y no será fácil vuelvan a caer en las mismas redes que se les tendieron con tan buenos resultados. Saben que hay quien está interesado en desfigurar sus actos y por esto tendrán mucho cuidado de no hacer nada que se preste a ser desfigurado; en una palabra, tienen conciencia de lo que son ellos y de quienes son sus enemigos. El maquiavelismo se estrellará esta vez ante la franqueza, la razón y la justicia.

* * *

Escribimos las presentes líneas bajo el peso de una impresión dolorosa. Tal es el efecto que en nosotros ha producido lo que pasa en una de las fábricas más importantes de España. Nuestros lectores comprenderán que nos referimos a la fábrica de los señores Batlló.

Los obreros tejedores del citado establecimiento nos han remitido una hoja que publicamos a continuación, a la que damos un lugar preferente por la importancia que para nosotros tiene todo lo que se relaciona con los obreros, y especialmente de una fábrica como la que nos ocupa.

Nosotros comprendemos que las circunstancias por que atraviesa el país, no son las más a propósito para apelar a medidas extremas como la que se han visto precisados a adoptar los tejedores de la referida fábrica, pero no ignoramos tampoco que hay cierto interés por parte de algunos fabricantes en hacer que se promueva un conflicto por los trabajadores, y que estos con su conducta den motivo para que la autoridad intervenga de una manera no muy satisfactoria para nosotros, en nuestros asuntos.

Los tejedores de la fábrica Batlló han comprendido como nosotros que se pretendía introducir la cizaña entre ellos, y dispuestos a no tratarse unos a otros como enemigos sino como hermanos, han aceptado el reto que sus dueños les han lanzado.

Nosotros, debemos confesarlo, no hubiéramos querido que la cuestión llegase al extremo en que hoy se encuentra, pero ya que los señores Batlló se han empeñado en considerar a sus operarios no como a personas que han contribuido a formarles una buena fortuna, sino como seres despreciables, teniendo con ellos menos consideraciones de las que todo hombre honrado debe a [ ] inferiores, justo es que los trabajadores contesten en la misma forma que les hablan.

Ignoramos cual pueda ser el móvil que guíe a los señores Batlló por la senda que han emprendido; ignoramos si tiene algún fundamento lo que de boca en boca circula de haber hecho alguna coalición con otros

fabricantes al objeto de excluir del trabajo a los hombres; ignoramos así mismo si su conducta obedece a un pensamiento político profundamente meditado y resuelto con ciertos elementos que nada tienen de liberales y que de ser cierto sería doblemente criminal por lo bajo y artero; lo que no ignoramos porque lo vemos muy claro es, que su conducta inexplicable por todos conceptos, se presta a toda clase de dudas y sospechas que nada tienen de tranquilizadoras ni de humanitarias. No conocemos con seguridad cual puede ser el propósito de los señores Batlló, pero por si nuestros temores se realizan, si es que los señores en cuestión esperan provocar una escisión entre los tejedores y luego aprovecharse de ella en cualquier sentido, creemos conveniente aconsejar a nuestros amigos la mayor calma posible pues toda precaución es poca cuando se trata con un contrario que dispone de toda suerte de recursos.

Esperamos que los parados nos dispensarán si nos atrevemos a aconsejarles una conducta que estamos seguros se tienen trazada ya de antemano, pero más que un consejo lo que hacemos es darles la voz de alerta para que procuren que en su nombre no haya quien con perversos fines les comprometa.

He aquí la hoja de los citados tejedores:

¿QUÉ PASA EN LA FÁBRICA BATLLÓ?

Cuando el público sin excepción de ninguna clase muestra tal interés por lo que ocurre en la fábrica de los Sres. Batlló, deber es en nosotros trabajadores de la misma, satisfacer esta justa y natural curiosidad.

He aquí lo que ocurre:

Hace tres semanas precisamente que los dueños de la citada fábrica dispusieron que cesase el trabajo de noche en las secciones de preparación e hilados.

Esta determinación ha causado muchas más extrañeza por cuanto los trabajadores de noche habían recibido la seguridad en distintas ocasiones de que el trabajo de noche no cesaría en ningún caso. No comprendemos

pues como se lanzaron a la miseria algunos centenares de obreros de ambos sexos después de tales promesas.

A consecuencia de estas disposiciones la sección de tejidos se resintió, pues funcionando solamente de día la preparación, esta no podía dar lo bastante para hacer funcionar los 1434 telares que posee el establecimiento.

Previendo los tejedores lo que debía suceder, mandamos una comisión de nuestro seno para que gestionase cerca de los representantes de la fábrica, que en el caso probable de tener que parar un número de telares nos fuese permitido repartirnos el trabajo tal como se ha venido haciendo en otras ocasiones.

Nosotros esperábamos que nuestra petición sería atendida porque no pudimos creer que los dueños tuviesen el propósito de sumir a 300 trabajadores en la miseria sin más interés que el mero gusto de hacerlo, pero, ¡vana esperanza! contra lo que nosotros opinábamos, recibimos por toda respuesta una negativa. Y no es solo esto. No se contentó el señor director de la fábrica con negarse a nuestra justa y humanitaria petición; sino que con maneras muy poco corteses nos dijo que desde aquel momento no recibiría más comisiones de los trabajadores.

El público sabe lo que pasó en la fábrica Batlló el sábado 22 de agosto, pero para mayor claridad, es preciso que nosotros hablemos algo de lo que motivó las disposiciones de las autoridades.

Por la mañana, un individuo de la familia dueña del establecimiento, fue a ver al Excmo. Sr. Capitán general y le dijo que en la fábrica había alguna agitación y que era muy posible que ocurriese un conflicto. Creyendo la primera autoridad militar que era cierto lo que se decía, ofreció al señor Batlló, enviar fuerzas del ejército para impedir cualquier desmán que pudiesen promover los trabajadores, mas como esto no convendría a los planes de los interesados, se contentó el señor Batlló con decir que le parecía bastante para que aquello no tuviese más consecuencias con que S. E. llamase a los individuos de la Junta o lo que fuesen y les reprendiese. Esto era a las diez de la mañana.

Andes de medio día, fue el mismo señor otra vez a la capitanía general, y allí dijo que la cosa se había agravado de tal modo que se hacía

necesaria la presencia de la fuerza armada, pues de no ser así, era indudable que iba a arder la fábrica.

Justamente alarmada la primera autoridad con tales nuevas, mandó fuerza allí con órdenes muy terminantes para el caso de realizarse los temores que se le habían manifestado.

¿Qué ocurría entre tanto en el interior de la fábrica?

Nada: nada absolutamente, y retamos a los que digan lo contrario, a que lo prueben. ¿Cómo se explica sino, que llegase allí el general señor Buceta con la fuerza de su mando y se encontrase con que la fábrica funcionaba con la misma tranquilidad de siempre?...

No queremos hacer mención de las gestiones que tuvimos que hacer para que la fábrica que fue cerrada por orden superior, se abriese lo más pronto posible, bastará con que hagamos constar que hicimos cuanto estuvo a nuestro alcance para llegar a este resultado, y el lunes 31 de agosto se reanudaron los trabajos.

Esta semana se ha notificado a los tejedores que el sábado quedaban parados 600 telares, esto es, que 300 obreros sin contar los de noche, eran despedidos y que no se les permitía repartirse el trabajo con sus compañeros.

Nosotros no disputamos a los señores Batlló el derecho de tener tantos a cuantos trabajadores, nosotros no exigimos nada a estos señores que no esté dentro de lo justo, pero nosotros tampoco debemos permitir que a pretexto de una crisis de trabajo (y decimos a pretexto porque tenemos la seguridad que no es otra cosa) se lancen a la miseria centenares de compañeros hermanos nuestros, y se nos prive de una cosa que ha permitido siempre y en todas épocas: repartirnos el trabajo.

¿Qué quieren? ¿Qué pretenden los señores Batlló? Si es que desean sumir en la miseria a sus trabajadores para que acosados por esta terrible consejera vayan a engrosar las partidas armadas que tanto daño nos causan, se equivocan. Los trabajadores sabemos perfectamente lo que nos conviene y no seremos, ahora ni nunca, instrumentos de la reacción lo mismo carlista que alfonsina que otra cualquiera.

¿Dicen los señores Batlló que no quieren permitir que nos repartamos el trabajo los tejedores por estar en su derecho al obrar así? En hora buena.

Nosotros también estamos en nuestro derecho al negarnos a trabajar si se nos priva del consuelo de repartirnos el trabajo con los compañeros que quedan sin él.

Nada nos mueve, nada nos gusta, nada nos empuja por el camino que hoy emprendemos, fuera de lo que acabamos de exponer.

Hasta el presente, cuando un establecimiento industrial ha pasado por una crisis de trabajo, los dueños han dispuesto que se alternase entre todos los operarios, ya sea trabajando tres días a la semana, ya trabajando una semana sí y otra no; ¿por qué no lo quieren los señores Batlló hermanos? ¡Ah! ¡Quién sabe si buscando las causas de la conducta de los señores Batlló, las encontraríamos en la política!

Con que, ya lo sabe el público, ya lo saben las autoridades, no somos instrumentos de nadie ni de nada, no obedecemos a sugerencias de ninguna clase, tratamos tan solo de obtener que la fábrica de los señores Batlló funcione cuanto más pronto mejor con las mismas condiciones que lo hacía antes de ser cerrada por la autoridad militar; no queremos rebaja de horas, no queremos aumento de salario, pedimos tan solo que se nos permita repartir el trabajo con aquellos de nuestros compañeros que, siendo operarios de la misma fábrica, tan buenos como nosotros, tan honrados como nosotros, les ha cabido la desgracia de ser despedidos.

Juzgue el público, juzguen las personas imparciales si nuestra demanda es o no justa.

Corts de Sarriá, 6 de setiembre de 1874.

LA COMISIÓN

JOSÉ FUSALVA

JAIME AUGÉ

El *Diario de Barcelona* con una extremada ligereza impropia de un periódico de su clase publicó el siguiente suelto:

«Hacía una semana que la fábrica de los señores Batlló funcionaba nuevamente, cuando ayer lunes los trabajadores se negaron a concurrir a ella. Parece que la mayoría de los operarios desea que continúen los trabajos, pero no van a la fábrica por temor a las amenazas que se les han dirigido. La autoridad militar dispuso ayer mañana que una sección de la guardia civil pasase a aquel edificio con objeto de evitar que ocurriera algún desmán.»

Sabemos que los obreros aludidos por el *Diario*, se han dirigido por escrito a la redacción suplicándole en los mejores términos posibles que se sirviese rectificar la noticia con tanta ligereza como falta de fundamento echada a volar por su gacetillero, remitiendo de paso un ejemplar de la hoja que reproducimos en otro lugar de este número por si se dignaba insertarla. ¿Y saben los lectores de *La Revista* que ha hecho el *Diario*? Callarse completamente con respecto al particular.

Nosotros no comprendemos esta conducta cuando se procede de buena fe, y por lo mismo creemos que el director del *Diario de Barcelona* está en el deber de corregir esta falta de cortesía que ha cometido con los trabajadores de la fábrica Batlló, si es que no está seguro de lo que escribió su gacetillero; y si por el contrario cree que este dijo la verdad y tiene pruebas fundamentadas que contribuyan a formar tal opinión, debe también dar estas pruebas al público, que esta y no otra es la misión del periodismo.

Tiene muy poca gracia que digamos, acusar a los obreros de partida de la porra como hace el *Diario*, sin que pueda probarse lo que se dice. Y si siempre es censurable dar noticias falsas, lo es más cuando estas tienen el carácter de calumniosas como pasará con el suelto arriba transcrito, si el *Diario* no se apresura a probar lo que dice, o a desmentirlo.

¿Ignora el *Diario* que los tejedores de la fábrica Batlló dejaron el trabajo mediante un pacto libremente contraído? ¿No sabe el *Diario* que lo mismo que ayer resolvieron no trabajar, pueden mañana resolver lo

contrario con la misma espontaneidad que tomaron la determinación primera?

¿Por qué dice el gacetillero que después de una semana de trabajar los obreros se negaron a hacerlo el lunes, y no habla de los motivos que tuvieron para obrar así?

Francamente; si después de esto el decano de la prensa de Barcelona persiste en su silencio, nos creemos con derecho a juzgarle como interesado en lo que pasa en la fábrica Batlló.

La Revista Social, 95, 11/09/1874, pp. 378

Por la importancia que tiene, publicamos en lugar preferente, la siguiente hoja que ha repartido al público la Comisión pericial:

LAS CLASES DE VAPOR A TODOS

A consecuencia de la demanda de repartirse el trabajo los tejedores de la fábrica de los señores Batlló, el establecimiento está cerrado. Dos mil obreros entre tejedores, jornaleros e hiladores, están sin trabajo por haberse negado los dueños de la fábrica a una demanda a todas luces justa y en extremo humanitaria, formulada por los tejedores. El público conoce ya las causas que motivaron el paro de la sección de tejidos.

El sábado último fueron despedidos los obreros de ambos sexos de las secciones de preparadores e hiladores. Nada habían pedido, nada habían reclamado, fueron despedidos solamente porque los dueños de la fábrica en cuestión no quieren permitir que los tejedores se repartan el trabajo.

La demanda presentada por la sección de tejidos no puede ser más justa y por lo tanto no necesita que nosotros nos paremos en probarlo. Ella misma se apoya.

Los obreros de la fábrica Batlló están dando una prueba de lo que debería ser, no una clase obrera solamente, sino la sociedad entera.

La demanda de los tejedores fue unánime y espontáneamente presentada, y la Comisión pericial de las clases de vapor no hubiera intervenido en nada a no haber despedido los señores Batlló a los operarios que seguían trabajando y que nada tenían que ver con lo que hiciese la sección de tejidos.

La Comisión pericial tiene el deber de procurar que el derecho de sus coasociados sea respetado, y este deber le impone hoy el de acudir en apoyo de la desgracia.

Mil cien trabajadores, sin contar los de los tejidos, han sido despedidos de la casa Batlló. ¿Qué debe hacer la Comisión pericial? ¿Puede

acaso permitir que sus compañeros sean víctimas de una injusticia? ¿Debe mirar impasible como padecen hambre centenares de trabajadores y no acudir en su ayuda? No y mil veces no. Tal conducta sería un crimen. Nosotros tenemos un deber y este deber estamos dispuestos a cumplirle ahora y siempre que las circunstancias lo exijan. Nosotros debemos prestar nuestro apoyo a la desgracia y cumpliendo tan sagrada misión no vacilamos en acudir al socorro de los trabajadores tan injustamente despedidos por los Sres. Batlló.

El paro que en la citada fábrica se sostiene es para nosotros demasiado importante para que lo dejemos desatendido. Tenemos la seguridad moral que no es tan solo impedir que los obreros se repartan el trabajo lo que pretenden los señores Batlló, creemos firmemente que algo más para nosotros desconocido guía a dichos señores en su conducta, pero aunque así no fuese, aunque no les guiase otra idea que desairar a sus operarios, la demanda de estos es bastante justa para que dejemos de prestarles nuestro apoyo. En este concepto la Comisión pericial de las clases de vapor ha resuelto declararse solidaria de la conducta de los obreros de la fábrica Batlló y prestarles todo su concurso para que logren el fin que se han propuesto.

Nosotros no hemos provocado el paro de la fábrica Batlló; conste una vez para todas; nosotros comprendemos que las circunstancias por que atravesamos no son las más a propósito para entablar una lucha entre el trabajo y el capital; pero a pesar de todo esto, la lucha se ha entablado y no tenemos nosotros la culpa de que tal cosa suceda, pues podemos hacer constar que no teníamos intención de provocar conflicto alguno, y que si hoy la fábrica de los señores Batlló no funciona, dichos señores son solamente los responsables por haberse negado a una cosa que en todas las fábricas de Barcelona y fuera de ella se permite.

Los motivos por que hoy aceptamos una lucha desigual con los señores Batlló, los encontrará el público en la justicia de la causa que defendemos. Los trabajadores no piden aumento de jornal ni rebaja de horas de trabajo; no piden siquiera la regularización de condiciones de trabajo con arreglo a las que rigen en algunas fábricas de Cataluña; en una palabra, no piden nada, sino repartirse el trabajo. ¿Por qué no lo quieren los señores Batlló?

Pero ya que tan injusta como inmerecidamente nos tratan, guiados por fines que no queremos calificar; ya se niegan a permitir que los obreros de una sección alternen en el trabajo; ya que consienten ver cerrada su fábrica antes de permitir a sus operarios un acto de fraternidad que no puede perjudicarles en lo más mínimo, justo es que nosotros apelemos también a todos los recursos legales antes de ser juguete a merced del capricho de un industrial.

Nada de huelgas, habíamos dicho nosotros; y sabiéndolo tal vez los señores Batlló, creyeron que nuestro silencio, hijo del deseo de no amontonar obstáculos al desenvolvimiento de los planes contra los enemigos de la libertad, significaba impotencia y por lo mismo se han lanzado a la pendiente de las provocaciones, habiendo por fin logrado lo que tal vez se propusieron. Hoy, 2.000 trabajadores están parados, 2.000 obreros que quieren pan; porque sus dueños se han negado a dejarles repartirse el poco que tenían, porque querían que unos comiesen y otros se viesen acorralados por el hambre, han preferido sentir todos por igual los terribles efectos que ella produce.

¡Obreros! A vosotros nos dirigimos; lo mismo los de las clases de vapor que a los de otros oficios: Nuestros compañeros los trabajadores de la fábrica Batlló están sin trabajo por haber pretendido una cosa en extremo justa; 2.000 compañeros nuestros luchan contra las pretensiones de un fabricante que se ha empeñado en verles padecer miseria para después obligarles a que le obedezcan como ciegos instrumentos sin más voluntad que la de su señor.

La lucha que sostienen los trabajadores de la fábrica Batlló, ya os lo hemos dicho, no es por interés, no es por mezquinas miras de cobrar algunos céntimos más, no es por querer trabajar menos horas; es tan solo por una cuestión en que va empeñada la dignidad de todos los trabajadores.

¿Permitiremos que sucumban los obreros a los caprichos de sus dueños? ¿Consentiremos que sea ultrajada nuestra dignidad como trabajadores? ¿Qué necesitan los operarios para salir triunfantes? ¿Necesitan pan? Pues no hay más que dárselo, ¿necesitan apoyo? Pues no hay más que facilitarlo; todos para cada uno, cada uno para todos; tal aconseja nuestro interés colectivo, tal reclama la necesidad.

Solo en caso extremado hubiéramos acudido a la solidaridad de todos los obreros pero hoy el enemigo es poderoso y es posible que necesitemos de toda clase de apoyo. Por esto nos dirigimos al público en general para que nos conceda su opinión tan poderosa en estos casos, y a los obreros en particular por si llega el momento que nuestras fuerzas no basten a vencer al fabricante Batlló.

Entiéndase bien: Deseamos que al abrirse la fábrica de los señores Batlló, sea con las mismas condiciones que regían en ella antes de cerrarse, y que se atienda a la petición de repartirse el trabajo. Con estas condiciones en extremo justas y que nada nuevo encierran, mañana mismo volverán al trabajo los obreros todos del referido establecimiento.

Barcelona, 15 de Setiembre de 1874.

La Comisión pericial de las clases de vapor.

RAMÓN SIVILLÁ.

GABRIEL PINADELLA.

La Revista Social, 96, 18/09/1874, p. 381

AL DIARIO DE BARCELONA

Cuando por equivocación, o por ignorancia se falta a la verdad en un asunto cualquiera, y la persona que lo hace enmienda la falta que ha cometido tan pronto tiene conocimiento de que ha mentido contra su voluntad, aquella persona es digna del aprecio de sus semejantes, porque cumple con los sanos preceptos de moral que obligan a dar a cada uno lo suyo. Cuando un sujeto falta a la verdad y con sus palabras puede ocasionar perjuicios a tercero, si es amante de la justicia, rectifica sus palabras tan pronto se convence de lo equivocado de su aserto, y con más motivo si la parte que se creyó ofendida pide reparación y ofrece probar que no es cierto lo que se le atribuye. En todo esto creemos estará conforme el *Diario de Barcelona*, celoso defensor de la moral, según él dice. Pero supongamos ahora una cosa. Si nosotros dijéramos; el *Diario de Barcelona* está en relaciones con los carlistas y favorece sus planes, ¿qué diría el *Diario*? Probablemente nos pediría las pruebas de nuestro aserto o nos invitaría a rectificarlo caso de no poder presentarlas. ¿Y si aun así no rectificáramos ni presentáramos las pruebas? ¿Si por más que nos invitase el colega, nos encerrásemos en impenetrable silencio, que haría? Dejemos la respuesta a su criterio porque no sabemos lo que es capaz de hacer el *Diario de Barcelona*, pero vamos a decir lo que haríamos nosotros.

Cuando se dice una cosa de otra persona, debe poseerse algún dato o testimonio de que lo que se dice es cierto: cuando este testimonio no existe, la cosa no puede probarse, y al que dice una cosa que no puede probar acostumbramos decir que MIENTE, y al que miente se le llama impostor cuando su mentira es de cierta clase, CALUMNIADOR cuando con sus palabras atribuye acciones a quien no las ha cometido, y FARSANTE cuando se propone desviar la opinión pública con sus embustes. De manera que según nuestra opinión, el *Diario de Barcelona* podría llamarnos embusteros, impostores, calumniadores, farsantes, y cuanto le viniese a las mientes, si después de haberle acusado de una cosa no lo probásemos o no rectificásemos a falta de pruebas. Ahora bien. El *Diario* se permitió decir

días pasados al ocuparse del paro de la fábrica Batlló, *nosotros sabemos que una gran parte de trabajadores volverían al trabajo mas no lo hacen por temor a las amenazas que se les han hecho*. Los trabajadores de la fábrica Batlló pidieron al *Diario* que rectificase esta noticia que encierra toda una acusación de perturbadores del orden público contra los que por efecto de su celo se ven en el caso de presentarse en todas partes a nombre de los demás trabajadores, pero el *Diario* calló como un muerto. Más tarde en las columnas de *La Revista* dirigimos una invitación al *Diario* en igual sentido que la de los trabajadores, para que rectificase la noticia, o si estaba seguro de ella, diese a luz los datos que la corroborasen, pero ni por esas, el *Diario* siguió callando con nosotros como con los trabajadores. Esta conducta que podrá ser muy astuta pero que es bien poco noble, merece un correctivo. Dos cosas vemos en la conducta del *Diario*; el deseo de favorecer al fabricante desprestigiando a los operarios, haciéndolos pasar por lo que no son, y la demostración del placer con que vería el arresto de los obreros que tienen la honra y la mala fortuna de estar encargados de la representación de los parados, y que las autoridades de hoy hiciesen con ellos, lo que se hacía en tiempo de Isabel II, esto es, mandarlos a la Marianas, a Canarias o a Filipinas.

Nosotros esperamos que el *Diario* verá frustrados sus deseos, primero porque no manda Narváez, y después, porque los trabajadores no darán motivo para que se cumplan.

Si el *Diario* quiere hacer la guerra a los trabajadores, hágala en buen hora pero esgrima armas más nobles; en adelante no emplee para defender a los de su clase la calumnia, la farsa y la mentira, y si bien dará pruebas de menor travesura, las dará también de más lealtad, luchando de buena fe como lo hace el mastín que defiende a su señor por el pan que de él recibe. Deseamos que el *Diario* no nos de ocasión de salir de nuestros límites ordinarios en la prensa y nos obligue con su conducta a faltarle al respeto que, por sus *canas*, debería merecer. Basta por hoy de *Diario*.

A última hora la comisión de obreros de la fábrica Batlló ha recibido una invitación del señor Sampere y Miquel para celebrar una entrevista con dicho señor, que según parece se presta a ser mediador en la cuestión de la citada fábrica.

Nosotros más que nadie, estamos interesados en que llegue a feliz término el paro de la casa Batlló, y por más que el señor Sampere esté animado de los mejores propósitos, dudamos que pueda su influencia hacer que cejen los dueños en su empeño, ya que no podemos nosotros cejar en el nuestro porque nada pedimos.

Los trabajadores parados continúan con la misma resolución que al primer día, de no ir a trabajar que no sea con la garantía de repartirse el trabajo.

Contra lo que algunos deseaban y otros esperaban, los obreros parados no han dado hasta ahora ni creemos darán en adelante motivo alguno para que la autoridad tenga que intervenir. Modelos de sensatez y cordura, continúan aguardando con calma el resultado cualquiera que sea de la cuestión que sostienen.

Les damos de todo corazón la enhorabuena, y esperamos que se arreglen las diferencias entre operarios y fabricantes por la mediación espontánea del señor Sempere y que continuarán dando las mismas pruebas de buen sentido que tan probadas dejan en los días de prueba que han pasado ya.

LOS OBREROS DE CASA BATLLÓ

Continúan parados los obreros de la fábrica de los señores Batlló, hermanos.

Esta grande fábrica de preparación, hilados y tejidos mecánicos, cerrada por disposición de la autoridad superior, sigue en el mismo estado de reposo.

Hasta ahora, ningún resultado definitivo han alcanzado las gestiones que se vienen haciendo para llegar a un acuerdo; y que indicamos en nuestro número anterior.

Protestamos una vez más de que ningún impedimento ponen los trabajadores, en el arreglo de la cuestión.

Desean ardientemente que se reemprendan las tareas cuanto antes en el grande establecimiento fabril.

Amantes del trabajo, no les gusta la inacción a que se ven obligados.

Amantes de sus familias, apetecen que, por medio de sus sudores, no les falte todo el auxilio que a ellas con sus propias manos puedan procurarles.

Amantes del orden equitativo, están alerta para no ser objeto ni víctimas de nadie absolutamente que quisiera a sus expensas hacer lo que los obreros en su honradez no quieren ni querrán jamás hacer; a pesar de cuanto digan sus depredadores.

Amantes de la libertad, igualmente están prevenidos para no ser juguete de manejos políticos que podrían apetecer los enemigos más o menos encubiertos del progreso.

Amantes de la equidad en el trabajo, no desean otra cosa que repartírselo fraternalmente los operarios entre sí; sin que la combinación que se haga pueda perjudicar, en lo más mínimo, a los señores propietarios.

Estas son las aspiraciones de los obreros de casa Batlló.

Así lo han manifestado en sus escritos; y así los creemos en su sinceridad y su buena fe; porque esta conducta es la que acostumbran a seguir los trabajadores.

Cuanto decimos es exacto. Estas y no otras son las intenciones de los obreros.

En prueba de ello, que no titubeamos en hacer un llamamiento a la imparcialidad de todas las personas que conozcan este asunto; de cuantos intervienen en él; y hasta de los mismos señores Batlló.

Hablen al público, ya que esta cuestión a él se ha llevado; y sea su opinión el juez.

Los obreros no temen la discusión; antes bien la desean; porque están interesados en que la opinión pública no se desviada; en que se conozca la integridad y excelencia de sus aspiraciones; y en que termine pronto y satisfactoriamente este paro.

Por otra parte, firmes en su razón y en su derecho, con confianza esperan el triunfo de lo justo; pues para ello cuentan con el apoyo solidario de sus hermanos de corporación, los cuales les aseguran mutuos socorros, para que los obreros fabriles de los grandes talleres de las Corts de Sarriá, y sus familias, no estén por completo abandonados a la miseria.

Al acceder este socorro no solo lo hacen a título de humanitarismo; sino también porque no conviene a los miles de operarios que se ocupan en estas industrias manufactureras, en centenares de fábricas, que se rompa la costumbre antigua y generalmente usada de repartirse el trabajo en épocas de escasez.

Tan levantada costumbre está inspirada en los más puros sentimientos de amor al prójimo; gracias a ella los obreros catalanes han sobrellevado crisis horribles; sin necesitar, solo por este hecho y por su espíritu solidario, recurrir a la sopa oficial; evitando el triste espectáculo de ver a fornidos y laboriosos obreros pidiendo limosna por las calles y plazas públicas; y ahorrando al país los tristes espectáculos y los funestos resultados que son capaces de producir el desamparo, el hambre y la desesperación...

Juzguen pues, todas las personas honradas, de los magnánimos deseos de los hijos del trabajo y de la industria.

Se nos ha remitido para su inserción el siguiente escrito, que se ha repartido al público:

ACTITUD

DE LOS SEÑORES BATLLÓ; Y DE LOS OBREROS DE LAS CLASES DE VAPOR

Los señores propietarios de la gran fábrica de preparación, hilados y tejidos mecánicos, de las Corts de Sarriá, señores Batlló, hermanos, se han dado de baja en la matrícula de su clase, según anuncian los periódicos de esta capital.

¿Significará esto que bajo ningún concepto querrán los expresados fabricantes, acceder a las justas pretensiones de sus operarios? ¿Pretenderán hacerlos sucumbir acosados por el hambre; creyendo que sin convenio alguno al fin volverán al trabajo con las condiciones que ellos estimen convenientes?

Sean cuales fuesen las intenciones de los señores Batlló, les respetamos; porque, amigos de la verdadera libertad, reconocemos su derecho, tanto como estimamos el que nos asiste; y si volvemos a dirigirnos al público, es porque creemos que a favor nuestro están la razón y la justicia.

Recordamos que en la huelga de 1871, también se dieron de baja los industriales señores Batlló, y despidieron a sus encargados y Directores. Sin embargo, esto no fue obstáculo para que algunos días después se arreglase el paro. Cuando hay Directores en jefe de la fabricación, inteligentes, prácticos y amantes de la equidad en el trabajo, no suceden las lamentables huelgas como la de entonces y como la actual.

Esta cuestión, tan interesante, se ha hecho ya del dominio público; y no titubeamos en acudir a él, reconociéndolo imparcial y recto. La discusión produce la luz. ¿Por qué no nos imitan los señores Batlló; que así por la

fuerza de la opinión y de la verdad, es muy probable que concluya el paro de su grande fábrica; paro que produce inmensos perjuicios; pero que ellos, los señores dueños, y solo ellos, han promovido y consumado? En cuanto a los trabajadores, no tememos, antes al contrario, apelamos a la opinión pública; porque son acrisoladas, buenas y justas, nuestras aspiraciones, y leal nuestra actitud.

En la lucha económica que nos ocupa, no hay otra cuestión, como lo hemos dicho siempre, que la de que lo obreros desean repartirse el trabajo; para sobrellevar con igualdad de condiciones todos los operarios de la fábrica los efectos de la reducción que los señores Batlló desean en la fabricación; haciendo de modo que en la combinación que se haga, no salgan perjudicados en lo más mínimo los intereses de los propietarios.

Ni más ni menos, esta es la pretensión de los operarios de casa Batlló; pretensión que, por lo equitativa, se ha captado las simpatías de los obreros preparadores, hiladores y tejedores mecánicos de todas las poblaciones; porque es de mucha mayor trascendencia que lo que a primera vista parece. Por esto, los que suscriben, interpretando la opinión y el deseo general de los obreros de esta corporación manufacturero-fabril, se han hecho solidarios de ellas desde el instante que sin piedad alguna cerraron los señores Batlló las puertas de su establecimiento, amenazando con la miseria más cruel a sus laboriosos operarios y a sus familias, en número de dos mil...

Incomprensible es la conducta de los expresados señores, porque los obreros no quieren ni pueden perjudicarles, repartiéndose el trabajo; por cuanto todos son buenos operarios; pues todos como a tales los tenían. Deseosos de que quede siempre bien sentada su reputación fabril, en cuanto un trabajador o trabajadora no ha cumplido bien su obligación, no ha elaborado como es debido, los señores Batlló, o sus encargados, los han despedido. Siempre se les ha reconocido y respetado este derecho.

La costumbre de repartirse el trabajo en épocas de crisis, es antiquísima. Constantemente se ha hecho así. Esta costumbre, respetada siempre, y que ahora pretenden violar los señores Batlló, es en extremo apreciable, moral y humanitaria. Gracias a ella, no se contempla en Cataluña, como en otros países, el triste espectáculo de ver a corpulentos y honrados trabajadores, implorando la caridad pública; ni las sociedades de

beneficencia ni la Administración han debido socorrer sus necesidades; ni tampoco la humanidad ha tenido que avergonzarse de los deplorables espectáculos que son capaces de producir el desempleo, la desesperación y el hambre...

Véase, pues, de cuanta importancia moral y social, son los mutuos socorros que los obreros tienen establecidos entre sí; practicando siempre que es conveniente y necesario, el principio de fraternidad, la más perfecta y admirable...

¿Qué sucedería si a los obreros no les fuese permitido repartirse el trabajo, alternando por días o por semanas, o de cualquier otro modo que fuese? ¡Ah! De inmensa trascendencia es esta cuestión a primera vista sencilla.

Recuerdan, aun todos, los funestos efectos que produjo en 1855. Entones los señores fabricantes, reunidos en monstruosa coalición, fueron despidiendo, aprovechándose de la crisis, a todos los hombres, a todos los padres de familia, quedándose solamente con los que deberían trabajar muy poco o nada, los niños y niñas, con el perverso objeto de rebajar cruelmente los precios de la mano de obra, y de empeorar en general las condiciones del trabajo. Esto produjo una pobreza sin ejemplo; males sin cuento.

Hoy día, sucedería lo mismo, si los fabricantes lograsen reducir a la miseria por completo a miles de operarios; porque así se produciría una competencia horrorosa entre sí, que sería la competencia de la escasez, y que solo sería provechosa para los señores fabricantes que verían crecer fabulosamente su ya inmensa fortuna, produciendo a la par, en la familia proletaria, los más tristes y desgarradores resultados.

Por esto, todos los obreros de esta corporación, de este ramo mecánico de la industria fabril, se han hecho solidarios de los despedidos por los señores Batlló; despedidos que, si no fuera por la solidaridad y mutuo apoyo de sus hermanos de trabajo, estarían por completo abandonados a su infortunio... Por otra parte, el humanitarismo exige a todos este pequeño sacrificio, que gustosos y benévolos todos hacen...

No solo los sentimientos de humanidad, sino también la necesidad misma, mantienen este mutualismo en el corazón de los obreros de las

clases de vapor, porque así logran, pacífica y ordenadamente, poner un dique a la codicia y a la ambición sin límites...

Los preparadores, hiladores y tejedores mecánicos son los asalariados, de los diferentes artes y oficios, que más horas trabajan; y aun en las peores condiciones higiénicas; y sin embargo, hay fabricantes —vergüenza causa hasta el decirlo—, ique ahora se han propuesto aumentar más las horas de trabajo! ¿No hay bastante aun con las once, doce y trece horas que, según las poblaciones, todavía se trabajan en la actualidad?

Los trabajadores de la grande fábrica Batlló, quieren armónicamente arreglar esta cuestión, pues son honrados, aunque obrando con poca dignidad haya querido desprestigiarlos el *Diario de Barcelona*. Si nosotros hemos salido en su defensa, es porque los consideramos buenos y dignos; y porque han sido despedidos sin consideración alguna. Tal es nuestra convicción. Sépase, que los trabajadores manufactureros de las Corts de Sarriá, al defender sus derechos, tanto están prevenidos para no ser víctimas de los reaccionarios, de los enemigos del progreso y de la libertad, como también lo están para que no se les tome por pretexto para que se perturbe el orden.

Todos los obreros del ramo fabril, convencidos de la importancia de este asunto, están dispuestos a hacer los sacrificios pecuniarios que sean precisos a fin de sostener a los huelguistas y sus familias; convencidos de que pesarían sobre todos de un modo muy cruel, los tristes efectos de desidia si abandonasen a los estimables operarios de casa Batlló. Tal es la decisión que anima a los obreros y a los representantes de las secciones de vapor.

Contra lo que hoy atentan los señores Batlló, nadie había atentados desde hace muchos años. ¿Quiere provocársenos? Por nada del mundo se nos hará apartar de la conducta digna y razonada; como por nada del mundo cejarán en su empeño los que aman y quieren el trabajo ejercido con justicia.

Dispuestos están todos a repartirse con aquellos, sus pequeños recursos, su salario, su pan.

Vea el público imparcial, con cuyas simpatía tenemos la seguridad de contar, cuál es la conducta de los obreros y cuál es la de los señores fabricantes, Batlló hermanos.

Barcelona, 30 de Setiembre de 1874.

La Comisión Pericial de las clases de vapor

GABRIEL PINADELLA

RAMÓN SIVILLÁ

La Revista Social, 98, 02/10/1874, p. 389

A PROPÓSITO

DEL CIERRE DE LA FÁBRICA BATLLÓ

Con este título, el martes de la presente semana publica un artículo el periódico *La Independencia*, que mejor que en extracto estimamos más oportuno darlo a conocer íntegro. Dice así:

«Con el mayor sentimiento anunciamos el domingo próximo pasado la fatal y tal vez poco meditada medida de haberse dado de baja en la matrícula de su clase los fabricantes señores Batlló hermanos. A tan extremadas resoluciones no se había llegado nunca en Cataluña. Habíase por una y otra parte resistido más o menos tiempo con variable éxito, pero siempre se había llegado a una transacción. Esta transacción por lo que se ve no ha sido posible entre los señores Batlló y los obreros de su casa; en terrible responsabilidad han incurrido los que la han hecho imposible.

Reflexionando sobre tan grave resultado, y recordando sucesos parecidos de nuestra patria o de naciones extranjeras, hemos recordado una huelga inglesa, la más célebre sin duda alguna, que dio un resultado que de seguro no previeron ni los huelguistas ni los patronos o patrono.

El patrón era M. Briggs, objeto un día del mayor odio, hoy del más puro y acendrado afecto de las clases obreras inglesas. M. Briggs luchó por espacio de doce años, desde 1852 con los mineros del Yorkshire poco menos que a brazo partido; bastará decir, para explicar el carácter que había tomado la lucha y a los extremos que se recurría, que por una y otra parte se sostuvo con la mayor intrepidez una huelga de cinco meses. Esto sucedía en 1853. En 1858 una huelga de treinta y cinco semanas, cerca de nueve meses, se sostuvo igualmente por una y otra parte con el mayor encarnizamiento. La primera de estas huelgas valió para los obreros un

aumento de treinta por ciento en sus jornales. La segunda dio por resultado una disminución de un siete por ciento: la huelga estalló por querer rebajar los salarios, M. Briggs, en un quince por ciento. Durante estas luchas fue cuando el comité secreto de las *Trades-Unions* envió un billete a M. Briggs, anunciándole "que tanto él como su hijo serían asesinados antes de quince días". Aun, poco tiempo había transcurrido de las dos huelgas citadas, tuvo que sufrir otra nueva de seis semanas, llegando por último las cosas al extremo de que no se pasaba una semana sin uno o más días de huelga, que arruinaba a M. Briggs, pero que este resistía con la proverbial serenidad e intrepidez inglesa.

Continuaba la lucha con el mismo tesón, cuando la casualidad puso en manos de M. Briggs una revista inglesa en la que M. Fraucett miembro del Parlamento trataba la entonces tan debatida cuestión de las huelgas. Llamó tan fuertemente la atención de M. Briggs el artículo del diputado por Brighton, tanto pesaron en su ánimo las razones que aquel alegaba a favor del trabajo, que al Briggs de las resistencia sucedió el Briggs de las concesiones; más aun, sucedió que el patrono que dio el primero el ejemplo, que luego otros han seguido, de asociar los sombreros a los beneficios de la casa; estableció lo que ahora se llama sistema de la participación.

Desde este feliz momento la armonía no ha dejado de reinar un solo día en la casa de M. Briggs; la energía de este se emplea hoy por entero en mejorar la suerte de sus obreros, que son, según su opinión, los mejores obreros del mundo. Las acciones que antes se cotizaban a 250 francos se cotizaron en 1782 a 475. Habiendo retirado de la caja durante este tiempo los más aventajados obreros en razón de su participación sumas importantes, pues el beneficio anual por individuo no ha sido nunca menor de 200 francos, habiendo este subido en 1872 a 275 francos.

¿Es el medio empleado por M. Briggs el más conveniente y apropiado a las actuales condiciones del trabajo, el más eficaz para conseguir que los obreros abandonen las *Trades Unions* y a la Internacional? Son muchos los que resuelven por la afirmativa: en este sentido se inclinó la sociedad de economistas franceses el año próximo pasado. Lo positivo es, que este sistema va extendiéndose, que a M. Briggs sucedió M. Greening, y a estos las gran fábrica de los señores Fox y Head de Eidelsbourgh. Que el

movimiento ha ganado ya a Alemania y a Francia, y nosotros creemos que en breve tiempo dominará por completo este principio en el campo económico, y que no habrá taller, ni fábrica, ni obrador, que no tenga sus obreros asociados. Entonces se habrá resuelto *a lo menos por mucho tiempo* el problema de la armonía, tan buscada en lo que va de siglo, entre el capital y el trabajo; entonces no habrá huelgas, ni colisiones; cada taller, fábrica u obrador formará una sola familia.

Esta página de la historia de las clases obreras inglesas nos ha recordado la nunca vista energía, entre nosotros, que han desplegado los señores Batlló, a consecuencia del sensible acontecimiento que ha perturbado la armonía que antes reinara en el primer establecimiento de la industria fabril española. Por esto mismo deploramos más aun los extremos a que ha recurrido.

Creemos que nadie habrá entendido que nuestro recuerdo quiera significar la posibilidad de que se resuelva el conflicto tantas veces citado en el sentido en que lo hizo M. Briggs. Para llegar a este resultado es antes necesario que nuestras clases obreras se eleven al nivel de las inglesas, que haya en los pueblos muchas más escuelas que cafés y tabernas; que las escuelas dominicales se desarrollen más de lo que están; que los montepios y sociedades de socorros mutuos tomen el necesario incremento para atender a todas las necesidades, que el espíritu de confraternidad reine entre todas las clases; que no se vea con indiferencia por las otras asociaciones como sucumbe una de ellas falta de medios de resistencia; que se lleve en estos negocios el más decidido respeto a todos los derechos; que consideren que el que les asiste a ellos para pedir, asiste a los otros para negar; que cada cual debe defender la órbita de su derecho y dentro de ellas obrar sin otra clase de miramiento ni respetos.

Cuando estas condiciones reúnan las sociedades obreras catalanas o españolas, cuando sean asociaciones puramente económicas —por más que todo principio económico envuelva un principio político y vice-versa— cuando el respeto a las leyes y al gobierno se acredite uno y otro día en la práctica, entonces los obreros catalanes verán aunados sus esfuerzos por el éxito, y los que estigmatizamos las huelgas y las coaliciones, *este mal*

necesario e nuestro estado social, no tendremos ocasión de lamentar los conflictos que estallan cada día entre el capital y el trabajo.

No diremos una palabra más. Del hecho que hemos citado pueden sacar provecho y ejemplo obreros y patronos; para unos y otros lo hemos recordado, y de seguro que del mismo sacará más provechosas consecuencias y felices resultados aquel que con mejor y más recto fin se inspire de su enseñanza.»

* * *

Algunas reflexiones que estimamos de mucho interés, vamos a hacer a diversas cuestiones económico-sociales que se establecen en el escrito que acabamos de transcribir.

«Para llegar a este resultado, (a establecer el sistema de la participación) —dice *La Independencia*—, es antes necesario que nuestras clases obreras se eleven al nivel de las inglesas...»

Creemos que nuestras clases obreras, aunque de inteligencia generalmente no muy desarrollada, por desgracia, poseen, sin embargo, la aptitud suficiente para comprender y realizar, si conviniese, el sistema de la participación. No es esto un tema de metafísica, ni ningún problema trascendental, que no pueda ser comprendido por los trabajadores españoles.

El sistema de la *participación* es muy poco usado; y no todos los obreros de las minas de M. Briggs lo han aceptado; y ni han recibido dividendo alguno de beneficio, los operarios que tienen los también citados señores Fox y Head, a causa del miserable interés o tanto por ciento con que se les hacen partícipes.

No le concede al sistema de la participación, la misma *Independencia*, un valor decisivo y completo, como han de tener todas las soluciones científicas, cuando dice que *a lo menos por mucho tiempo* resolvería el problema de la armonía entre el capital y el trabajo.

Si será mucho o poco u nulo el tiempo de armonía que produzca, la experiencia lo dirá. Pero de todos modos afirmamos que el sistema de la participación no es ninguna solución científica; y desconfiamos que los patronos españoles, lo ensayen, a pesar de los beneficios que podría reportarles. M. Briggs afirma que nunca ha ganado tanto dinero, que desde que ha realizado este principio. Muy significativa es esta confesión.

Por otra parte, ninguna noticia se tiene de que los obreros empleados con el título de co-partícipes hayan logrado llegar a estar tan bien como se pretende, ni a tener casa o habitación propia, ni a poder instruir sus hijos como fuera de desear, ni han logrado asegurarse su subsistencia ni la de sus familias, ni han podido conquistarse una existencia tal como la previenen los principios de la higiene y de la justicia.

Un sistema, pues, que es restringido, que no lleva ventajas positivas al proletariado entero, pues todo el proletariado es acreedor al disfrute de reformas que le regeneren y le rediman de la miseria y de la ignorancia, es empírico, y no es dable presentarle como verdadero panacea, como pretenden algunos economistas extranjeros.

Sin embargo, si las bases sobre las cuales se echaran los cimientos del sistema de la participación, estuviesen conformes con la equidad económica, y por completo separadas de ningún privilegio, podría producir un inmenso bien transitorio, si se plantease de buena fe; que llevaría a no dudarle la producción y distribución de las riquezas a un resultado de inmensa y benéfica trascendencia para toda la humanidad.

Ninguna culpa tienen los obreros que «no hayan en los pueblos más escuelas que cafés y tabernas; ni que las escuelas dominicales se hayan desarrollado más de lo que están.» Así a lo menos lo creemos nosotros. No obstante, observaremos de paso que en Inglaterra, país que se presenta como modelo, existen muchísimas más tabernas que escuelas.

Sensible es en verdad que, en general, esté tan decaída la instrucción de las clases trabajadoras, pero conste que en la Gran Bretaña, mucho más concurridos son los cafés y las tabernas que las escuelas diarias y dominicales. En tanto estimamos la instrucción del pueblo, tanto apetece el mayor desarrollo intelectual de todos los hombres, que nuestra aspiración en este importante asunto, consiste en que a todos los individuos del género humano se les faciliten los medios y condiciones

necesarias para que su desarrollo integral, el desarrollo de su capacidad moral, intelectual y física, sea todo lo completo posible.

Creemos que la sociedad entera puede resolver satisfactoriamente este problema y estamos convencidos que, no haciéndolo, perpetúa su malestar; y que, si lo hiciese, aseguraría el continuo fluir de todos los manantiales del bien y de la dicha común.

La Revista Social, 98, 02/10/1874, p. 390

TERMINACIÓN DEL PARO

DE LA FÁBRICA DE LOS SEÑORES BATLLÓ, HERMANOS.

Según nuestros informes, la huelga de la gran fábrica de preparación, hilados y tejidos de las Corts de Sarriá, ha terminado.

Un arreglo ha puesto fin a esta contienda entre el capital y el trabajo.

Ya saben nuestros lectores el origen de esta cuestión: el todo era a causa de querer los operarios mantener en todo su vigor y pureza la saludable costumbre de repartirse como dignos compañeros el trabajo, siempre que los dueños determinasen menguar la producción.

Repartiéndose el trabajo, logran los obreros llevar a sus respectivas familias, sin excepción alguna, si no todo el socorro necesario, a lo menos los recursos más imprescindibles para librarse de los horrores del hambre.

Semejante pretensión, a todas luces fraternal y perfectamente humanitaria, como otras veces hemos demostrado, era y ha sido sostenida siempre por las clases de vapor con empeño; y no podía menos de ser atendida, porque es apoyada por razones supremas y de gran peso que, sin embargo, esta vez han sido desatendidas por la casa en cuestión.

De este modo se explica que durante tantas semanas, los dos mil trabajadores de la gran fábrica de los señores Batlló, se hayan mantenido con energía y con dignidad, a pesar de las privaciones que sin duda habrán experimentado.

Los sacrificios tienen su razón de ser cuando se hacen para evitar un mal peor.

Sin embargo, tal actitud de los obreros de casa Batlló ha sido posible gracias al buen comportamiento de los demás trabajadores del mismo oficio de otras localidades, —y gracias también a los de otras profesiones—, que con auxilios semanales han procurado ayudar a los parados, a los que los señores dueños había despedido; a fin de que pudieran subsistir, para que

tuvieran que comer las dos mil familias que acostumbran ganar su pan en el citado establecimiento.

A todo esto, los exhuelguistas están sumamente agradecidos, —y quieren que conste el profundo reconocimiento que sus corazones guardan—; así como la corporación entera de las clases de vapor, o sea los ramos del trabajo de las fábricas, los preparadores, los hiladores y tejedores mecánicos, de todas partes; lo están, todos, a aquellos trabajadores sin distinción de oficio, y en general a los ciudadanos que se han vivamente interesado en pro de la causa de la justicia, y que han correspondido por lo tanto con cuanto les ha sido dable en pro de los necesitados.

Esta resolución en unos y esta gratitud en otros, era de esperar, porque los honrados sentimientos tienen acogida y fomento en el corazón del trabajador.

La clase obrera va progresando en todo concepto, y de algunos años a esta parte, especialmente.

Por esto no hemos extrañado que en esta cuestión, que en esta lucha pacífica, que en este paro, se hay portado con toda mesura, con prudente conducta; y que con el mayor orden, haya llevado el asunto hasta el fin, no dando pábulo a incidente desagradable de ningún género.

También esto era de esperar; y tanta era la confianza, que teníamos de que así sucedería, que desde un principio lo dijimos; y por este mismo motivo, con resolución, combatimos al *Diario de Barcelona* que, con harta ligereza, se atrevió a publicar noticias falsas sobre los parados, que tendían a desdorarles y despreciarles. Y la mayor prueba que no era fundado lo que había dicho, —sobre si los huelguistas se valían de amenazas y de violencias—, que no se ratificó en lo dicho, ni se atrevió a contestar a quien le desmentía. No obstante, lo decimos: no se portó con lealtad; porque cuando se reconoce una falta debe enmendarse; la verdad ha de ponerse ante todo, y más cuando se refiere a la reputación y al buen nombre de nuestros semejantes. No olvide la lección el docto diario. A nosotros, dénsenos cuantas merezcamos, que prometemos aprovecharlas.

Sin duda han tenido en cuenta los trabajadores las circunstancias; y dejando aparte el rigor, lo que hasta cierto punto podríamos llamar el

orgullo; y aviniéndose a hacer por lo dicho algún sacrificio; se ha concluido un convenio, un arreglo amigable.

Si las circunstancias impiden hoy obtener por completo lo que se reclama, no es obstáculo esto para que no se pueda alcanzar después; una vez que para ello no solo existe, ya en principio, el reconocimiento del derecho, sino que resta a los obreros el mismo espíritu para continuar defendiendo en todas ocasiones la verdad y la justicia.

Este acontecimiento, probará una vez más a los trabajadores, cuan grande es la necesidad que existe de que no desmayen nunca (en la defensa de lo razonable, de las buenas causas); en lo honrado que es el auxilio mutuo constante en casos de desgracias en las máquinas, —que tan frecuentes y sensibles son—, en los casos de la común defensa, en las cuestiones de repartirse el trabajo y de procurar por medios convenientes que no se empeoren las condiciones del mismo, como por ejemplo las horas de trabajo y el jornal.

Ánimo, pues, trabajadores. ¡Viva el trabajo! ¡Viva la dignidad del obrero!

APÈNDIX 4.

Correspondències

A. Denúncies contra el fabricant de teixits Manuel Pagès

Barcelona, 26 de Agosto de 1878

Sr. Director de *La Revista Social*.

Si es que tiene usted la bondad de dar cuenta de lo que voy a referirle, es fácil que no falte quien diga que es la función de cada día; pero yo creo, señor Director, que nunca se repetirá bastante la narración de hechos análogos a los que le referiré, para que llegue a conocimiento de todas las personas de sentimientos rectos y humanitarios y obtengan así sus autores el desprecio universal, único castigo que es posible aplicarles al presente.

Para que pueda formarse juicio del protagonista que lo es don Manuel Pagés, fabricante de tejidos mecánicos, le citaré algunos rasgos de tan benemérito señor: no soporta la más mínima observación de parte de los obreros que trabajan en su fábrica, hasta el punto de que a la menor réplica despidе al que se la dirige; en sus contestaciones, cuando tienen que dirigirse a él para lo referente al trabajo, figuran siempre todas aquellas

palabras que forman la letanía de los carreteros y muleteros, y que las emplea lo mismo si se dirige a un hombre como a una mujer; si se descompone un telar y van a pedirle que lo arregle responde con una de sus *sacramentales* y deja pasar el tiempo haciéndosele perder al trabajador, y después si resulta que ha hecho poca faena por esta causa lo despide por maltrabaja [sic]; no hace pocos días despidió al obrero conocido por Llagost por haber cambiado las lanzaderas de su telar por la de uno vecino que estaba parado; esto después de que hacía tiempo que venía reclamándole que se las cambiase porque con la que tenía no podía trabajar; hay en su fábrica trabajador que en tres semanas ha ganado 25 pesetas, siendo esta la regla general, y si alguno se queja de que en aquella casa no es posible ganarse la vida, le amenaza con despedirle por *charraire*; es tal la creencia que tiene de que en los tiempos que corremos despedir a un trabajador es condenarlo a muerte, que para apercibir al que tiene intención de despedir lo hace diciéndole: mira que tu estas en capilla.

Pues bien, si en lo que se refiere a lo que dejo dicho, la moral anda tan escarnecida, en lo que se refiere el sexto [sic] está por las nubes en aquella casa: hace dos meses riñeron dos hermanas por cuestión de ceder o no ceder a una caprichosa exigencia del señor, teniendo que abandonar la fábrica porque fue despedida la que encontraba indecoroso el amoldarse al fabricante; posteriormente otra trabajadora ha sido objeto de las deferencias y de la jovialidad de este señor que tan bien sabe echar un piropo como un taco. Pero por lo visto no le basta con estas expansiones puesto que cuando esta fue a pedirle telar para una amiga a quien había enseñado, le ofreció darle no uno, sino dos para su amiga y para ella los mejores diez que iban a montarse, si accedía a sus pretensiones.

Relatarle el diálogo que con tal motivo se entabló entre el señor Pagés y la ofendida, sobre ser muy largo, sería muy difícil el poderlo traducir en forma que pudiera figurar en su periódico; baste decirle que de los ofrecimientos y promesas de regalos y de secretos medicamentos que, según él todo lo borran, hasta la proposición de que si ella no accedía hiciera en su nombre los mismos ofrecimientos a la aprendiz, hasta la amenaza de quitarle el trabajo, y de que si no tuviese barba blanca

obtendría su objeto de grado o violentamente, todo lo apuró, no consiguiendo otra cosa que el despertar la indignación de la ofendida joven de 18 años, que inmediatamente abandonó la fábrica.

Como coronamiento de tantas hazañas, el sábado llamó a las esposas de dos de los obreros a que aluden algunos de los casos que le refiero en el principio de esta, y les dijo que quedaban despedidas porque propalándose que él atacaba a las mujeres, sus maridos sospecharían y no quería que estuviesen allí; pero después les dijo que si sus maridos no hacían público lo que corría por la fábrica, que podrían ir a trabajar.

Ahora juzguen los optimistas y digan si esto que se sabe, porque la víctima lo rechaza, no acusa una supeditación muchas veces imposible de salvar en muchas infelices, una moralidad desenfrenada, y que los mismos que, ya que no eviten la lamentable promiscuidad de sexos que reina en las fábricas, contribuyen a la desmoralización de las hijas del trabajo que les llenan sus arcas con el sudor de su frente; que digan hasta donde es reprobable la conducta de los que, no contentos con explotar la fuerza de las obreras explotan su juventud, y las exigen el sacrificio de su honor a cambio de continuar dándoles el mezquino jornal con que apenas si pueden subvenir a su alimentación.

Soy de usted afectísimo deseándole mejores tiempos.

S. G.

Sr. Director de *La Revista Social*.

Esperamos de su bondad se servirá insertar en su periódico que tan dignamente dirige estas cuatro líneas que espontáneamente firmamos los trabajadores de la fábrica de don Manuel Pagés.

Con sorpresa hemos visto una carta firmada con una S. G. en el número próximo pasado, día 30 de Agosto.

De lo referido en dicha cara nada hay de verdad y deseáramos que fuese firmada con el nombre propio para saber cual es el impostor. Nosotros todos hasta el presente estamos satisfechos de su conducta porque siempre nos ha tenido el mayor respeto y consideración.

Barcelona 31 de Agosto de 1878.

Los que no sabemos escribir autorizamos a nuestro compañero Antonio Monlloch. Enriqueta Miró. — Ángela Carbones. — Josefa Palau. — Josefa Fuentes. — Concepción Fuentes. — Concepción Gavaró. — Prudencia Gavaró. — Esperanza Montal. — Rosa Guans. — Josefa Vilarnau. — Francisca Vilarnau. — Carmen Vilarnau. — Isabel Casas. — Dolores Vallvé. — Josefa Monlloch. — Marcelino Monlloch. — Antonio Monlloch. — Manuel Monfort. — Antonio Giralt. — Aquilino Ejea. — José Ramagosa. — Jaime Ramagosa. — José Fusalva. — Francisco Parés. — Jaime Roselló. — Gonzalo Grillot.

La Revista Social, 303, 06/09/1878

Barcelona, 10 de septiembre de 1878.

Sr. Director de *La Revista Social*.

Muy señor nuestro: esperamos de su imparcialidad se servirá dar cabida en el periódico que tan dignamente dirige, a las siguientes líneas, por cuyo favor le dan las gracias sus afectísimos SS. SS. — *Juan Solé*. — *Eduardo Ubach*.

En el número 303 de *Revista Social* hemos leído un remitido suscrito por los trabajadores de la fábrica de don Manuel Pagés, en el cual se desmiente la carta que referente a abusos del expresado fabricante publicó el mismo periódico en el número 302. No hemos de ocuparnos de la *espontaneidad* con que hablan los firmantes, ni de la competencia de algunos de ellos para hacerlo, nuestro objeto es pura y simplemente el declarar que estamos dispuestos a confirmar cuanto decía la correspondencia que sin razón de ningún género se ha desmentido.

Suyos deseándole S. T. y J. — *Juan Solé*. — *Eduardo Ubach*.

La Revista Social, 304, 13/09/1878

B. Queixa salarial a la fàbrica de teixits Cabot

Mataró, 31 de agosto de 1878

Sr. Director de *la Revista Social*.

Muy señor nuestro: los abajo firmados, obreros que son del género de punto y operarios que han sido del Sr. Cabot, esperan de su amabilidad que se sirva insertar las siguientes líneas en lo que les hará favor. SS. SS. Q. B. S. M. Los abajo firmados.

En virtud de la correspondencia que publicó *La Revista Social* en su número 301, y al ver el *comunicado-protesta* insertado en el número 48 del periódico *la Gaceta de Cataluña*, firmado por algunos operarios de la fábrica del expresado señor, si bien aprendices en mayoría y de menor edad los demás, declaramos:

1º Que en la expresada fábrica jamás ha resultado el salario que con el mismo trabajo resulta en las demás fábricas de esta ciudad.

2º Cuantos hemos trabajado en dicha fábrica nos hemos procurado colocación en otras casas, por el mezquino jornal que resulta en ella.

3º Que por desgracia es verdad lo que dicen que ha servido de norma en algunos precios, pero ha sido en perjuicio de todos los trabajadores que hayan elaborado en otras fábricas géneros que se elaboran en casa del señor Cabot: sostenemos que ha rebajado de 2 rs. Por pieza las medias de señora.

4º Para probar lo que acabamos de manifestar, no hay más que recordar que el señor Cabot es el fabricante de su clase que ha sostenido más luchas con los operarios.

5º Para lograr el fabricante Cabot que algunos operarios de su casa firmasen el remitido en cuestión, se ha valido de la poca edad e inexperiencia de alguno y de los lazos de parentesco que le une con otros.

Por último ha sido tan acertado el corresponsal, que de un modo tan brusco e indecoroso le insultan con el remitido de la *Gaceta*, que nos hacemos solidarios de cuanto menciona aquella correspondencia referente al señor Cabot, y por lo tanto esperamos que los firmantes nos prueben lo contrario de lo que decimos.

Por lo tanto firmamos en Mataró: Juan Peix, hijo. — Juan Peix. — A ruego de José Biqué, Ramón Serra. — Juan Cañellas. — Jaime Casasa. — Francisco Zagales. — Francisco Fábregas. — Ignacio Trinxer. — Francisco Carol. — Jacinto Marelles. — Eduardo Surell. — Salvador Agell. — Salvador Mora. — Juan Herrero. — Jaime Viado. — Angel Cerdà. — Joaquín Sanleda. — Daniel Colomer. — José Burdoy. — J. Colomer.

La Revista Social, 303, 06/09/1878, p. 4

C. Els forners de la «Panadería Argentina» contra l'exploador Pere Tort 'Ecalé'

Barcelona, 27 de Abril de 1879

Sr. Director de *La Revista Social*.

Le agradecemos se sirva insertar en el periódico que tan dignamente dirige, las siguientes líneas.

Hace dos semanas que fuimos despedidos de la «Panadería Argentina», situada en la calle Provenza, de no pasar por una reducción de nuestros jornales. Como veníamos cumpliendo bien en nuestro trabajo, no nos explicábamos el por qué se nos exigía tal cosa, pero por el mismo patrón se nos descifró el enigma, y como la causa afecta a todos los obreros panaderos, a los mismos dueños y al público en general, creemos conveniente darla a conocer.

Existe en esta un señor Pedro Tort (a) Ecalé, que recibe 14 reales diarios de los dueños de las panaderías para ir de once a una a la plaza de Palacio a ajustar trabajadores. Este buen señor fue el que le dijo a nuestro patrón que era un valiente tonto de pagar los jornales que nos daba y le ofreció buscarle operarios que en vez de 17, 15 y 12 reales diarios que ganábamos solo les habría de pagar 14, 13 y 10. Efectivamente le envió los trabajadores por esos jornales, pero bien pronto tuvo el patrón que echarnos de menos por los perjuicios que le irrogaban, acabando por volver a llamarnos a todos los que habíamos sido despedidos por las sugerencias del señor Pedro Tort, que se creerá muy bueno y muy moral por profesar el espiritismo, pero cuya conducta juzgarán las personas sensatas e imparciales.

De hombres como dicho señor, que por sacar algunos cuartos a los amos no tienen inconveniente en echar a perder el oficio y perjudicar a los

que saben su obligación, contratando por jornales miserables a los infelices que por falta de trabajo lo buscan en las panaderías, se debe no solo que los trabajadores del oficio después de un trabajo penosísimo, (hoy se trabaja una 16 horas diarias) y anti-higiénico ganen jornales raquíuticos, sino que también acarrearán pérdidas para los patronos por lo que les echan a perder o perjudican al público que come pan mal elaborado.

Si el efecto que produzcan estas líneas en el señor Pedro Tort y los dueños de las panaderías, es el de poner un remedio a estos males y torpezas nos alegraremos de haber dado este paso, aunque con respecto al primero dudamos mucho que se enmiende, pues parece que se complace en estrujar a los trabajadores. ¡Ojalá nos engañemos!

A ruego de mis compañeros de trabajo: José Pascual y Borrell, Ramón Baldrich, Domingo Escala, Ramón Colomé, Pedro Casamitjana, José Grau, Pedro Vilá, Juan Llauradó. — *Juan Muntané.*

La Revista Social, 337, 02/05/1879, p. 4

D. Necessitat d'unió obrera al conflicte de la fàbrica Santacana

Villanueva i Geltrú, 2 de Octubre de 1877

Sr. Director de *La Revista Social*.

Muy señor mío y amigo: espero de su amabilidad nunca desmentida, se servirá dar cabida en las columnas de su querido semanario a las siguientes líneas.

Hasta ahora sigue del mismo modo la disidencia en la fábrica del señor Santacana, por cuestión de precios de la mano de obra. No trata aun el señor propietario de arreglar la cuestión; pero tampoco los obreros muestran debilidad; antes bien, tienen gran confianza en su triunfo, basado en la prudencia que les anima y en la justicia de su causa.

Lo único que puedo decir a usted por hoy, es que los que han ido a ocupar algunas máquinas son Bautista Ginovar (a) *Tista*, Pablo Vidal (a) *Pau*, Carlos Della (a) *Cunill*, José Xambó (a) *Bertoldo*, José Batlle (a) *Feliu*, y algún otro. Sin embargo, el único *hilador* que ha ido a trabajar a dicha casa, no mirando el daño que hace a los 22 hiladores que sostienen con razón y equidad lo que está en su perfecto derecho, el que ha ido a hacer daño a dichos obreros, a todos, y aun a sí mismo, es el llamado Pablo Vidal (a) *Pau de la Grapa*, que en el llano de Barcelona es conocido con el apodo de *Tendé de Sans*, si no estoy mal informado. Este hilador, no contento de ir él, también ha ocupado sus tres hijos en ese trabajo.

Yo nunca puedo comprender como es posible que haya quien desconozca la utilidad y la necesidad de la unión...

Suyo afectísimo, — X.

E. Contra la pèrdua de temps dels obrers en fútileses com les societats corals, i la consegüent desatenció dels deures socials importants

Monistrol de Montserrat, 23 de febrero de 1879

Sr. Director de *La Revista Social*.

Como si no tuvieran bastante escatimado su jornal, todavía han rebajado tres pesetas semanales a los operarios de las continuas de casa de don Manuel Puig. Y sin embargo a pesar de la miseria que sufren habrán de resignarse so pena de perder el trabajo. Mañana les tocará a otros y así poquito a poco nos irán estrujando hasta que no podamos dar más jugo.

Entre tanto una parte de la clase obrera de esta se divierte, y vamos viviendo. Pena da el pensar que por culpa de unos cuantos a los cuales puede aplicárseles perfectamente aquella fábula que empieza:

Cantando la cigarra

Pasó el verano entero,

los obreros de esta tengamos que sufrir tantas y tantas vejaciones, y ver nuestros salarios más escatimados por la avaricia de los fabricantes.

No critico yo las sociedades corales porque comprendo perfectamente que el ánimo necesita recreo y que la música es un lenitivo a los más amargos pesares; pero sí critico, es más, censuro a los que olvidando por completo el cumplimiento de sus deberes sociales no piensan sino en la sociedad coral; y no es esto solo lo peor sino que a más de olvidar el cumplimiento de esos deberes se complacen en necias y vanas cuestiones de amor propio despertando rivalidades y sembrando la desunión en las filas de los trabajadores, dividiéndolos en bandos, por si estos lo hacen mejor que aquellos o estos mejor que los otros.

La complacencia con que los burgueses ven estas rivalidades y las fomentan debía servirles de saludable aviso, haciéndoles comprender que solo en provecho de sus explotadores redundan.

No puede darse espectáculo más triste que el que presentan los trabajadores de este pueblo divididos por ridiculeces, que no otro nombre merecen cuanto aquí da pie a esa lamentable desunión.

Entre las antipatías suscitadas por las dos sociedades corales y las que produjo la intolerancia de los cooperativistas, los trabajadores se encuentran por su falta de unión a merced de la voluntad de los burgueses, que se aprovechan quizá no tanto como pudieran y como se merecen los que abandonan así sus intereses y el de sus demás compañeros de trabajo.

A pesar de estas divergencias, abrigo la esperanza de que todos abrirán los ojos y persuadidos que lo primero es la unión para mirar por ellos y por sus familias, olvidarán disensiones ridículas y criminales, y serán una sola voluntad, dando así ejemplo de cómo deben obrar los trabajadores que quieren su emancipación.

Salud, Trabajo y Justicia. — F.

La Revista Social, 328, 28/02/1879, p. 3

F. Carta elogiant el projecte de construcció d'un ateneu, símbol de progrés i d'utilitat

Villanueva i Geltrú, 6 de Mayo de 1879

Sr. Director de *La Revista Social*.

Muy Sr. Mío: cumpliendo la palabra empeñada de dar a usted cuenta de lo concerniente a la fundación del ateneo, tomo la pluma en este instante para llevar a cabo mi propósito.

Tan importante y útil proyecto está en vías de ser un hecho consumado. La comisión no cesa en sus trabajos para preparar el terreno a fin de afirmar en sólida base el establecimiento consagrado al culto de la ciencia, y creo que esta semana quedarán orilladas las dificultades para la adquisición del edificio destinado a su instalación. Hecho esto, solo restará convocar a los socios para fijar la cuota que se suponga más arreglada en proporción a los gastos subsiguientes y en definitiva se inaugurará. Semejante proyecto en vías de realización no puede menos de ser aplaudido por todos los amantes del progreso que ven en él un beneficio inmenso para la clase obrera; toda vez que esta, para reunir condiciones de vitalidad dentro de la sociedad y desenvolver sus intereses sociales necesita de la enseñanza. Así es, que su trascendental importancia, no podía menos de ser comprendida por los obreros de esta localidad, y por esto, ávidos de instrucción han corrido presurosos a inscribirse en el Ateneo como manantial donde podrán beber y experimentar su saludable influjo, lo mismo que el caminante sacia su sed ardorosa en un charco de pantanosas aguas.

Reina, pues, el mayor entusiasmo para su fundación y cuando abierto al público dicho centro de instrucción con su biblioteca, se toquen los fructíferos resultados de las conferencias sobre diversos temas y de las discusiones en el dilatado campo de la ciencia, hasta los menos creyentes

en su utilidad, no podrán menos de aplaudirla. Con este monumento fruto del árbol del progreso, Villanueva figurará en el concierto de las importantes poblaciones fabriles que hace ya algunos años, abrigan en su seno tan útil mejora.

Confiando, pues, que dicho propósito tomará un sesgo completamente satisfactorio y llegará en breve a la meta de su realización, me despido de usted para otra ocasión con el lema: Salud, Libertad y Trabajo. — *J. H.*

La Revista Social, 338, 09/05/1879, p. 4

G. Carta a favor de la instrucció i del benestar general, i contra l'obscurantisme religiós

Sabadell, 31 de Marzo de 1878

Sr. Director de *La Revista Social*.

En los exámenes que se practicaron el otro día en la escuela nocturna de adultos, llamada la escuela del maestro Taché, un obrero pronunció algunas palabras en pro de la instrucción y del bienestar general; le contestó el señor cura párroco diciéndole: es verdad que la instrucción es buena; pero en cuanto al bienestar general, los obreros debían conformarse; que siempre había habido, como siempre también habrá, ricos y pobres; que estos necesitaban de aquellos y que los ricos daban de comer a los pobres.

Por lo que se ve, el señor cura párroco afirma que siempre habrá ricos y pobres, porque siempre los ha habido; o el señor cura párroco parte de mala base, o la razón que da no es nada convincente; convengo en que es verdad que hasta hoy ha habido pobres y ricos y... ¿quiere decir esto por ventura, que de mañana en adelante ha de continuar de la misma manera? El señor párroco podrá aconsejar lo que tenga por más conveniente; pero tenga bien entendido que los verdaderos productores no somos tan estúpidos resignándonos y conformándonos tanto como algunos quisieran, mientras haya uno solamente que sin producir nada útil a la sociedad vive con los sudores de otro.

¿No es verdad que los obreros no necesitamos para nada de los ricos, ni tampoco es cierto que estos den de comer a los pobres? El que gasta mucho sin producir nada, no solamente no puede dar nada a nadie, sino que lo ha de quitar a otros para poder vivir él.

Hace pocos días que murió un albañil de resultas de una caída que sufrió estando trabajando. Su esposa y tres hijas han quedado en la miseria.

Salud, Trabajo y Justicia. — *Un obrero.*

La Revista Social, 281, 05/04/1878, p. 3-4

H. Diferents abusos burgesos, i extorsió a l'obrer Jaume Bergès

Cambrós, 24 de Marzo de 1879.

Sr. Director de *La Revista Social*.

La situación de la clase trabajadora se hace más aflictiva cada día en este pueblo. Los fabricantes apuran todos los recursos posibles para reducir cada vez más los escasos jornales que se ganan, y con exigencias abusivas humillan también a los obreros.

Menospreciando los afectos paternales, y por razones que repugna hasta el escribirlas, no permiten que los hiladores tengan por aprendices a sus hijos; obligan a estos a que lo sean en otras máquinas que en las que dirigen su padres.

En la fábrica «La Igualadina Algodonera» han querido, y para ello no han escatimado promesas, que los hiladores rigiesen dos máquinas. A pesar de que el director hizo correr la voz de que se lo habían solicitado algunos hiladores, estos no se dejaron coger en el lazo, y se han opuesto a la pretensión, porque de acceder a ella unos u otros habían de quitar a algún padre de familia el ganar el pan.

Por desgracia los trabajos del director en la sección del jornal le han dado los resultados que se proponía, pues consiguió comprometer a una mechera por supuestos favores otorgados, a que llevase dos máquinas; y es claro, desde el momento que una empezó, que es lo que él se proponía, otras no tuvieron más remedio que seguir, pues rota ya la costumbre, presumieron con razón que no hubieran faltado, con la paralización que reina, obreras que hubieran ocupado sus puestos.

Los tejidos *madrás* que en otras partes los pagan a veinte reales y medio las treinta y dos canas, se los pagan a nueve reales y seis cuartos las treinta y ocho canas.

El otro día porque un tejedor que debía tirar quince pasadas, no había tirado sino catorce, el encargado de los telares se le acercó y dijo que le iba a costar morir en garrote aquel trabajo.

¿Qué le parece a usted la amenaza?

Por último, no siendo bastante esto, de acuerdo los dueños de las dos fábricas de algodones de esta, han propuesto una nueva rebaja en los precios, que es la segunda. La rebaja importa nada menos que de 12 a 15 pesetas semanales por máquina de hilados. Como es materialmente imposible el aceptarla, los obreros se han declarado en huelga.

Pero no para aquí todo, los burgueses van llevando las cosas a un punto que si no lo viera no lo creería. No les basta cuanto hacen en Cambros de los intereses de los trabajadores y de su dignidad, sino que quieren reducirlos al silencio a fin de obrar con más desembarazo, y a los que a ello no se avienen les quitan el trabajo que es lo mismo que sitiarlos por hambre.

En prueba de lo que le digo vea lo ocurrido al obrero, Jaime Berjés [sic] que por su disposición y por el interés que en pro de sus hermanos de trabajo se tomaba, gozaba y goza de generales simpatías; habíanle dejado sin trabajo y cuando su situación no podía ser más desesperada se le presentaron varios burgueses y le ofrecieron que si se comprometía a firmar un documento que ellos también firmarían le darían trabajo. La vista de sus tres hijos y de su esposa en la mayor miseria le decidió, y cerrando los ojos, se comprometió a pasar por lo que le proponían aunque seguramente jurando ante el altar de su conciencia de seguir siendo honrado y buen compañero.

He aquí la declaración que le hicieron firmar:

Los abajo firmados, en vista de la precaria situación en que se encuentra Jaime Barjés casado con tres familias menores y atendidas las solemnes promesas que él mismo les ha hecho de que en adelante observaría una conducta intachable tanto bajo el punto religioso, como político y social, que de hoy en adelante no solamente seguiría para sí, sino que educaría a su familia que se mantendría alejado de todo lo que con las políticas se roce, que jamás se mezclaría en ninguna cuestión que directa ni indirectamente pueda perturbar el orden en este barrio y finalmente que

siempre sería un defensor de los intereses de los propietarios y dueños de fábrica; ruegan muy enérgicamente a don Francisco Soteras, director de la fábrica de hilados de la Igualadina Algodonera que a serle posible le de colocación en la citada fábrica de su digna dirección a fin de que pueda atender con su jornal a las necesidades de su esposa e hijos.

Can-bros, 6 de Marzo de 1870.

Pues bien, como si lo que se hubieran propuesto fuese el deshonorar a este digno obrero, después que lo firmó, para darle trabajo exigían que al documento debían acompañar las firmas de otros dos señores que se negaron a prestarla y en consecuencia quedose sin trabajo a pesar de todas las promesas.

¿Qué comentarios hacer a tales hechos? Bien los harán los que desean

Salud, Trabajo y Justicia. — *J. F.*

La Revista Social, 332, 28/03/1879, p. 3

I. Polèmica a la fàbrica de calçat de Cabrizas i Cia., protagonitzada per diferents obrers

Barcelona, 30 de Junio de 1880.

Sr. Director de *La Revista Social*.

Muy señor nuestro: esperamos de usted se servirá insertar en el periódico de su digna dirección el siguiente remitido, por cuyo favor le quedarán agradecidos SS. SS. SS. Q. S. M. B.

Los firmantes.

A LOS OBREROS Y MAESTROS ZAPATEROS.

Se ha falseado hasta tal punto la verdad de lo ocurrido entre los señores Antonio Cabrizas y compañía y los obreros que le trabajamos, que nos vemos obligados a sincerarnos por medio de estos desaliñados renglones, único modo en que nos es dable hacerlo a causa de nuestra escasa instrucción. A escribirlos nos alienta también la benevolencia con que contamos serán leídos.

El día 24 abril los Sres. Cabrizas tuvieron la bondad de rebajarnos el precio de la mano de obra. Sin duda que es indiscutible el derecho que tienen los señores Cabrizas y compañía a reducir el precio de los jornales de sus operarios hasta donde les dé la gana. Pero también nosotros tenemos el de no trabajarle a los precios que se les antoje, y mucho más cuando están muy por debajo de lo razonable y de lo justo, pues la rebaja que nos quisieron hacer no estaba justificada por ninguna fuerza económica, tan solo por el afán de lucrar en detrimento nuestro. Nosotros reconocemos que en estos tiempos de brutal competencia hay industrias cuyos patronos se

ven en la precisión de rebajar el jornal de sus obreros para poder competir en el mercado; pero como se puede demostrar con datos irrecusables los señores Cabrizas y compañía no se encuentran en este caso. Por esto creyéndonos menoscabados en nuestros intereses y humillados en nuestra dignidad, abandonamos su fábrica. Cuanta es la razón que nos asistía para no someternos a la rebaja que nos imponían los señores Cabrizas y compañía, la acreditan los demás fabricantes, pues a ninguno se le ha ocurrido rebajar el precio de la mano de obra, siguiendo todos pagándola a los precios consignados en la tarifa que existía.

Las gestiones que cerca de nosotros hizo cierta persona que dice ser muy amiga de la clase obrera, con la promesa de que se nos pagaría de tal suerte que viniese a resultar al precio de la tarifa que regía cuando dejamos el trabajo, nos decidieron a volver a la fábrica, la que tuvimos que abandonar de nuevo a la siguiente semana al ver que al pagarnos lo hicieron no en conformidad con lo prometido, sino con sus pretensiones de mermarnos el jornal.

Habiendo reclamado día para recoger las herramientas el Sr. D. Enrique dijo que fuésemos a recogerlas el día diez y seis de mayo. Pero cual no sería la sorpresa de los primeros que llegaron cuando en vez de las herramientas que iban a recoger se encontraron en la fábrica varios agentes y un inspector de orden público, ante el cual el Sr. D. Enrique en vez de entregarles las herramientas pretendía hacerles pasar por comisión, empeñándose en que dieran sus nombres como tales, hasta que dicho inspector, rindiéndose a la evidencia, puso término a la escena reconociendo que el Sr. D. Enrique quería hacerlos pasar por lo que no eran, sin duda con la buena intención que es de suponer en quienes tienen tan pocos escrúpulos de conciencia como demuestra la egoísta pretensión de mermar nuestro escaso jornal. Nosotros no llamaremos por su nombre esta conducta de los Sres. Cabrizas y Compañía pero que cada uno se conteste si este proceder, contra varios padres de familia, es proceder de un hombre de recta conciencia. Al mismo género de la escena en que hicieron intervenir a los agentes de orden público, pertenece la *bola* que circuló cuando los acontecimientos de la calle d Amalia, de que se hizo eco *La Publicidad* diciendo que estaba amenazada una fábrica de zapatería, *bola* cuyo origen solo debe ser conocido de los Sres. Cabrizas y Compañía por lo

destituida de fundamento, y porque nada tiene de extraño que los que tuvieron inventiva para hacer comisiones en la forma referida, la tuvieran para pretender sacar partido de aquella circunstancia; siempre con la sana intención de hacer un flaco servicio a sus obreros.

Hecha esta ligera reseña, no nos ocuparemos de otros detalles que darían luz sobre el particular, porque no queremos descender al terreno elegido por los Sres. Cabrizas y Compañía. Dejamos hablar a las estadísticas adjuntas, compárelas el que lea, y después haga justicia.

*Fábrica de doña Isabel Villerme. —Precios
De montar y poner tacones.*

<u>Clases</u>	<u>Números</u>	<u>Tamaño</u>	DOBLES	FINOS
			Docena	Docena
			<u>Pesetas</u>	<u>Pesetas</u>
Polonesas e Inglesas, satén charol	20'25 al 4'8	Pequeño	6'50	6
	26'31 " 9'13	Grande	7'50	7
	32'39 " 2'9	De señora	8'50	8
Balmorales polonesas chagrín y caballa, zapatos descubiertos	20'25 " 4'8	Pequeño	6	5'50
	26'31 " 9'13	Grande	7	6'50
	32'39 " 2'9	De señora	8	7'50
Botinas e Inglesas	22'25 " 4'8	Pequeño	5'15	4'65
	26'81 " 9'13	Grande	6'15	5'65
	32'39 " 2'9	De señora	7	6'90
Napoleones y zapatones	21'25 " 4'8	Pequeño	4'40	3'90
	26'31 " 9'13	Grande	5'40	4'40
	32'39 " 2'9	De señora	6'65	6'15

Notas: Las botinas enterizas e inglesas chagrín con botones 26'36 a 6 pesetas.

En todas clases una peseta de aumento por la punta fuerte.

Fábrica Gorso Redón y compañía.

<u>Clase</u>	<u>Números</u>		<u>Pesetas</u>
Polonesa charol	20'25	docena	6'48
	26'31	"	7'44
	32'39	"	8'53
Id. chagrín balmorales	20'25	"	5'76
	26'31	"	6'72
	32'39	"	7'68
Botinas charol chagrín mate	20'25	"	4'80
	26'31	"	5'88
	32'39	"	6'20
Zapatos escotados calados doré charol mate	20'25	"	6
	32'39	"	7'68
Napoleones chagrín o zapatones	20'25	"	3'96
	26'31	"	4'56
	32'39	"	6'44

Por los revirones aumenta 75 céntimos y a los Napoleones 36, y por punta fuerte 50 céntimos siendo esta de badana.

*Fábrica Más y compañía. —Precios
del montado.*

Botina de señora chagrín a 6'75 pesetas docena.
Id. id. de id. charol a 9 pesetas docena.
Id. id. de niño a 4'50 y a 5'50 pesetas docena.
Id. de caballero de charol a 10'50 pesetas docena.

Lujado

Botinas caballero desvirado a la máquina a 9 pesetas docena.
id. desvirado a mano a 12 pesetas docena.
Id. de señora desvirado a la máquina a 6 pesetas docena.
Id. de niño e inglesas a 4 pesetas docena.
Napoleones a 3'50 pesetas docena.

Botinas señora de charol desvirado a 6'50 pesetas docena.

Id. id. sin desvirar a 9 pesetas docena.

Montado de tacones

Botinas caballero a 3 pesetas docena.

Id. señora a 2'25 pesetas docena.

Id. del número 26 al 31 a 1'50 pesetas docena.

Id. del 21 al 25 a 1'25 pesetas docena.

Napoleones del 26 al 31 a 1'25 pesetas docena.

Id. del 21 al 25 a 1 peseta docena.

Fábrica de D. Antonio Cabrizas y compañía.

	<u>Número</u>		<u>Pesetas</u>
Caballero	37'42	docena	6'48
Señora	32'38	"	4'92
Niño	20'25	"	2'88
Niña	26'31	"	3'48
Napoleones	26'31	"	3
y zapatones	32'38	"	3'72

Por todo calzado que tenga pala trasera charol se aumentará de 96 cénts. Del núm. 37 al 42.

Por todo calzado que tenga pala trasera charol se aumentará de 72 cénts. Del núm. 32 al 38.

Por todo revirón aumento de 48 cénts. Del número 20 al 31.

Por toda polonesa pala trasera charol 48 cénts.

Por punta fuerte 36 cénts.

Por toda media suela clavada exterior 1 peseta y 44 cénts. Del núm 37 al 42; y 96 cénts. Del núm. 32 al 38.

Para terminar, diremos que por más censurada que haya sido nuestra conducta, creemos haber obrado bien y en conciencia. Ojalá que todos estuviesen tan tranquilos por su proceder. ¿Qué dirá la sociedad de maestros de haber exigido una peseta a los obreros reclutados para los señores D. Antonio Cabrizas y Compañía? Nosotros no lo queríamos creer de dichos señores, ni podía esperarse nunca de los que forman «La protectora del arte de la zapatería», que blasonando de querer levantar el oficio al rango del arte, así hayan contribuido a que ocuparan puestos de oficiales zapateros, gente que no tenía ni la más mínima noción del oficio.

¿Es así como tratan de levantar el oficio al rango de arte? ¿Es esa la manera de estimular a los que a él se consagran?

Si hemos de lamentar esto, en cambio tenemos mucho que agradecer a las muchas personas que nos han favorecido, a las cuales aprovechamos esta ocasión para expresarles nuestra profunda gratitud, deseándole Salud, Trabajo y Justicia.

José Cuscó. —Ramón López. —Antonio Gris. —José Pons. —Joaquín Pipó. —Pelegrín Castellví. —Agustín Viscayno. —José Puig. —Juan Lucena. —Lorenzo Arbós. —Francisco Baldua. —Salvador Ribé. —Antonio Fiol. —José Rovira. —Marcelino Artigas. —Sebastián Palau. —Juan Rey. —Antonio Valls. —Antonio Caballé. —José Chalambrí. —José Sala. —Jaime Marcús. —Bartolomé Lucena. —Alberto Buireu. —Antonio Guardia. —Santa María. —Jaime Pons. —Adrián Palacios. —Francisco Alcaraz. —Bartolomé Cholbi. —Gabriel Espasas. —Manuel Castells. (*Siguen más firmas.*)

La Revista Social, 398, 02/07/1880, pp. 2-3

Barcelona, 7 de Julio de 1880.

Sr. Director de *La Revista Social*.

Muy Sr. Nuestro: Agradeceríamos de V. se sirva dar cabida en las columnas de su ilustrado periódico al siguiente remitido, favor que esperan merecer de V. sus S. S. —*Cabrisas y Compañía*.

Amantes de la verdad y de la justicia, hemos leído con sorpresa en el número 398 de su Semanario un remitido firmado por varios ex-oficiales de nuestra fábrica cuyo laudable propósito ha sido sin duda hacer oscurecer la verdad de los hechos, amparándose del palenque de la prensa, buena fe y sano criterio de las personas que no han oído ambas partes, queriendo por este medio desprestigiar nuestra dignidad a la vista del público, ya que por medio no les ha sido posible, faltando maliciosamente a la verdad de lo acontecido.

Breve será nuestra respuesta pues tranquilos en nuestra conciencia solo nos proponemos desmentir sus afirmaciones.

Dicen los firmantes que hemos rebajado la tarifa de precios, pero guárdanse bastante de explicar las verdaderas causas. ¿Cuáles son estas? Nueva maquinaria que hemos introducido en nuestra fabricación para la montura mecánica de los tacones. ¿Fue equitativa y justa la rebaja efectuada? Prueba de ello damos estampando al final los jornales ganados en cinco y medio días de trabajo (9 y ½ horas de trabajo al día), por la sección de obreros montadores, cuya es la que dicen los firmantes ser la perjudicada supuesto que las demás en nada han variado.

¿Qué concepto formará el público de los que fueron nuestros más aconsejados obreros al saber que, después de vista su insistencia de no querer trabajar a los precios estipulados en la nueva tarifa, se negaron también a aceptar jornales de veinte y veinte y dos y media pesetas semanales, viéndonos obligados a tomar de nuevos, sin práctica en este trabajo mecánico a estos precios, habiendo a las pocas semanas dejado el

jornal acogiéndose voluntariamente a la tarifa indicada por creerla sin duda más ventajosa a sus intereses? ¿Si los nuevos poco acostumbrados a este sistema de trabajo han ganado los jornales que al final se expresan, cual no hubiese sido el de los antiguos ya prácticos?

Tócanos también desmentir lo que dicen, referente a la persona que intervino en este asunto. Es completamente inexacto que la misma ofreciese que se les pondría a los precios de la antigua tarifa; lo que se hizo fue transigir en un aumento de precio y en una sola clase, a cuya nos obligamos y cumplimos.

Si abandonaron de nuevo el trabajo ellos sabrán las causas, o tal vez las ignoren, pues nada nos extraña este proceder de quienes obraron con tanta ligereza.

Referente a encontrarse en la fábrica varios agentes de la autoridad es también inexacto, siéndolo tan solo un delegado del Excmo. Señor Gobernador cuya sola y única misión era advertirle sus derechos y los nuestros, supuesto que ya con palabras, ya con amenazas lograban impedir que algunos de los nuevos volviesen al trabajo. En cuanto a la bola que dicen ellos insertó *La Publicidad*, tócale a esta el hacer constar en la forma y manera que recibió dicha noticia.

¿No podrían dichos Sres. habernos dicho algo de la circular anónima remitida a la Baleares?

Vémonos también obligados a hacer constar que la tarifa de precios nuestra, inserta en dicho remitido es completamente idónea, supuesto que está disminuida en la mayoría de precios.

No nos propondremos defender la intachable conducta de la Sociedad de maestros Zapateros; la imparcialidad y buena fe que rigen en todos los actos de su administración es baluarte suficiente contra el cual se estrellan los mal intencionados renglones que dichos Sres. la dirigen.

Damos por terminada esta enojosa polémica contraria a nuestro carácter, no sin antes desmentir, según afirmación de nuestros mismos obreros de ser falso háyaseles exigido por nadie la peseta a que en dicho remitido hacen referencia.

Dejemos hablar a la adjunta nota, cerciórese el que lea y después haga justicia.

Sección de Montadores

Jornales correspondientes a la semana veinte y seisava. Martorell Ptas. 28'76. Bertrán 27'09. Momblanch 28'04. Puig 31'83. Palet 24'21. López 29. Rovira 20. Mir (3 días) 15. Romero 29'78. Caballi 27'55. Cuadrada 20. Fayos 25'86. Mirabet 25'50. López 31'29. Mir 17'50. Alsina 23'97. Durán 39'32.

* * *

Sr. Director de *La Revista Social*

Muy señor nuestro. Esperamos de su amabilidad se servirá insertar en las columnas de periódico de su digna dirección las siguientes líneas por lo que le anticipan las gracias.

Los firmantes.

Los abajo firmados, oficiales zapateros y ocupados actualmente en la fábrica de los señores Cabrisas y Compañía, en vista del remitido insertado en el número 308 de su periódico, correspondiente al 2 del corriente Junio, acudimos al estadio de la prensa con el objeto de rechazar ciertas especies en el mismo vertidas en cuanto a nosotros nos atañen, unas ofensivas a nuestra dignidad profesional, y otras despojadas de verdad.

Laméntanse en su remitido los firmantes de que haya algunos en nuestro oficio que, blasonando de quererlo levantar al rango de arte, hayan contribuido a que ocuparan puestos de oficiales zapateros gente que no tenía ni la más mínima noción del oficio. Si con ocasión de la cuestión habida entre ellos y nuestros principales tratan de ofendernos, debemos darles las gracias, puesto que con ello nos dan ocasión de patentizar ante el público que todos cuantos trabajamos actualmente en la fábrica de los señores Cabrisas y Compañía, *somos oficiales zapateros*, mientras que

entre los firmantes del remitido hay algunos que no solamente no son oficiales zapateros, sino que hasta carecen de las primeras nociones del aprendizaje. El amor a nuestro oficio, que nos sustenta, y no la vanidad, que estamos muy lejos de sentir, es lo que nos inspira a hacer la siguiente declaración: reconocemos no ser notabilidades, pero en cambio somos capaces todos de construir un zapato para poderlo presentar en las principales tiendas de Barcelona, lo que de seguro no podrán hacer algunos de los firmantes del remitido a que contestamos, por ser todo lo más peones del oficio. A pesar de ello, estamos siempre dispuestos a recibir lecciones de los inteligentes para el perfeccionamiento de la industria que profesamos.

Dicen también que la Sociedad de Maestros zapateros nos exigió una peseta al *reclutarnos* para trabajar en la fábrica de los señores Cabrisas y Compañía. Es completamente falso: la Sociedad de Maestros zapateros no nos exigió ni un solo céntimo, ni nos ha *reclutado*; y protestamos de esta otra falsedad y de este lenguaje. No necesita la Sociedad de Maestros zapateros de nuestra débil defensa; sus constantes desvelos en pro de la zapatería y decidida protección a sus distintas clases la han hecho respetable por su nunca desmentida imparcialidad, y aprovechamos la presente oportuna ocasión, en público testimonio de gratitud, para darle, no la peseta que jamás nos exigió, sino las más expresivas gracias por su protección y desinterés.

Al terminar este remitido y con él este enojoso asunto, debemos hacer constar que lamentábamos muy de veras que haya compañeros que se dejen extraviar tan sin conciencia propia, y esperando que los de más buena fe meditarán con fruto la presente cuestión.

Se reiteran de V. Sr. Director sus más afectísimos SS. SS. Q. B. S. M.
 —Ramón Andreu. —Caralampio Trillas —Juan López. —José Mirabet.
 —Isidro Roldua. —Juan Palet. —Jaime López. —José Peris. —Vicente Fayos.
 —Aniceto Claramunda. —Juan Álvarez. —Francisco Mir. —Juan Caballé.
 —Jaime Cuadras. —Antonio Escudé. —Antonio Vallas. —M. Forges. —
 Miguel Olivé. —José Martorell. —Damian Bertrans. —Eduardo Marieges. —
 Francisco Puig. —Vicente Blanch. —Carlos Farrarons. —Vicente Torrella. —
 Ricardo Barceló. —Ignacio Ainó. —José Caymaris. —Agustín Granell. —
 Francisco Masons. —Francisco Esquerra. —Joaquín Barbará. —Pablo Cruells.

—P. Martínez. —Carlos Miserach. —Manuel Galida. —José Montblanc. —Juan Queralto. —Enrique Pairolet. —Pablo Romero. —Miguel Durán. —Pedro Mir. —Luis Alsina. —Miguel Rovira. — Manuel Guardiola. —Sebastian Menal. —Antonio Costa. —Miguel Casal. —Antonio Oceña. —T. A. Bosch.

Por no saber firmar Antonio Querató, Luís Pavía, Federico Curt, a su ruego José Cuadradas.

La Revista Social, 399, 09/07/1880, pp. 3-4

Barcelona, 15 de Julio de 1880.

Sr. Director de *La Revista Social*.

Muy señor nuestro: esperamos de V. se servirá insertar en el periódico de su digna dirección el siguiente remitido; por cuyo favor le quedarán agradecidos SS. SS. SS.

Los abajo firmados.

En vista de los remitidos, de los señores Cabrisas y Compañía y de los obreros que hoy les trabajan, inserto en el número 399 de *La Revista Social*, en contestación al nuestro publicado en el número anterior, nos vemos obligados a volver a ocuparnos de esta enojosa cuestión.

Ante todo hemos de decir a los obreros firmantes del remitido, (inspirados ellos sabrán por quien) que tratándose de obreros procuramos siempre evitar antagonismos y lastimar susceptibilidades, pues conceptuamos que los que cometen ciertas faltas son más dignos de compasión que otra cosa; así es que no pudo haber en nuestro remitido intención de ofenderlos. Nosotros consignábamos un hecho cierto, cuando decíamos que en la fábrica de los señores Cabrisas y Compañía se había colocado gente que no tenía la más mínima noción del oficio; y preguntamos nosotros: ¿acaso no es una verdad lo que dejamos afirmado, puesto que en dicha fábrica están ocupando el puesto de oficiales zapateros varias mujeres en clase de montadores? A esto nos referíamos, y de ningún modo podíamos referirnos a los oficiales que hay en la fábrica.

Consignado esto, hemos de hacer constar que si hoy niegan el que la sociedad de Maestros zapateros les exigiera una peseta para colocarlos, nosotros solo diremos que si tal dijimos es por así haberlo oído a alguno de los firmantes, y conste que ni entonces ni ahora dijimos que les fuera exigida a todos.

Por lo demás no nos dejamos arrastrar, sino que obramos con conciencia y propia voluntad, lo prueba el no habernos prestado a inferir un daño a los obreros zapateros en general y a nosotros en particular rechazando las proposiciones de los señores Cabrisas y compañía.

Pasemos ahora a ocuparnos de los señores Cabrisas y compañía que, blasonando de ser amantes de la verdad y la justicia, no dan con el objeto de su amor sino atribuyéndonos propósitos que nunca nos movieron al dar al público nuestro primer remitido y perdiendo en gran parte la memoria de ciertas cosas, como el lector podrá juzgar.

No fue otro nuestro propósito, al apelar a la prensa, que poner un correctivo general a las muchas críticas de que éramos objeto por parte de personas que solo habían oído a los señores Cabrisas y compañía, y hacer al público juez imparcial en esta contienda, ya que hemos hecho lo posible por discutirla ante el oficio entero, lo cual saben los señores Cabrisas y compañía que propusimos al señor Presidente de la sociedad de maestros zapateros. ¿Es esto querer oscurecer la verdad?

Saben también los señores Cabrisas y compañía que nos asiste la justicia y la verdad, y por lo tanto no podemos tener ningún interés en velarla, puesto que en la entrevista que se celebró ante el Presidente de la sociedad de maestros zapateros les demostramos tan cumplidamente la razón que nos asiste, que reducidos al silencio por nuestros argumentos, apelaron a proponernos una apuesta de 1.000 duros, que sabían que nosotros no podíamos aceptar porque no podemos disponer de una suma semejante, y por último cuando fueron invitados por el presidente de los maestros zapateros a contestar si estaban dispuestos a arreglar amigablemente la cuestión su respuesta fue: que en su casa mandaban ellos y querían hacer lo que les diera la gana.

Contestación que demuestra cumplidamente como la verdad y la justicia están de parte de los señores Cabrisas y compañía. Así lo juzgará todo el mundo.

Dicen los señores Cabrisas y compañía que el motivo de la rebaja ha sido el haber introducido en su fábrica nueva maquinaria, pero se olvidan de que, si con esta maquinaria no se clavan tacones, tampoco se clavaban en su casa hace dos años y pagaban sin embargo con arreglo a una tarifa bastante más alta que la que han establecido, y eso que entonces no se

afinaban ni clavaban las taloneras, por consiguiente que hoy que con su nueva maquinaria tienen más trabajo los montadores, ellos quieren pagarles mucho menos que antes. Antes por término medio se ganaba de cuatro a cuatro y medio duros semanales; hoy estamos en la firmísima convicción de que por término medio no se puede ganar más que de tres a tres y medio duros semanales, trabajando las misma nueve horas que antes.

Como prueba de que con la nueva maquinaria se puede ganar más que antes han presentado un estado de los jornales ganados en una semana de cinco días y medio por varios de sus operarios, trabajando nueve y media horas diarias. Consta a los señores Cabrisas y compañía, a sus operarios y nosotros estamos seguros de que aquella semana a las seis menos cuarto ya trabajaban, iban a comer a las doce y cuarto, volvían al trabajo a la una y media y concluían cerca de las siete, de lo que resulta que eran más de once horas y media y no nueve y media (como dicen) lo que trabajaban. Pero hay más, y es que podrá ser vierto que pagasen los jornales que allí consignan porque eso importará la tarea que entregaron aquellos obreros, pero lo que es indudable que el martes de la siguiente semana aun trabajaban la tarea que habían cobrado.

Para dar más importancia a los jornales que allí presentan, dicen que aun hay que tener en cuenta que los que los han ganado son operarios nuevos, en lo cual también faltan a la verdad, pues los que allí figuran haber ganado más son precisamente operarios que ya estaban en la fábrica con nosotros, que con nosotros la abandonaron cuando la cuestión, y que más tarde y después de haber recibido favores y socorros de sus compañeros fueron a prestar sus servicios a los señores Cabrisas y compañía, por lo que ellos se sabrán.

Por más que lo nieguen los señores Cabrisas y compañía, nosotros afirmamos que ante una persona que dice ser muy amiga de la clase obrera prometieron a varios de nosotros que arreglarían la tarifa, de tal modo que resultaría lo mismo que antes; cuya promesa no se cumplió puesto que al ir a cobrar a la siguiente semana todos se encontraron ganar menos. Así lo declararon hasta los mismos que hoy tienen de los antiguos, como fueron Durán, Bertrán, MIR, Blanca y Barceló.

Dicen que en su casa no había más que un delegado del gobierno civil; delegado no habría más que uno y nosotros no hemos dicho otra cosa, pero este delegado iba acompañado de agentes de orden público.

No nos extraña la conducta de los señores Cabrisas y compañía y no le extrañará a nadie si se tiene en cuenta que esta es la hora que aun están debiendo a algunos de nosotros el último trabajo que les hicimos. ¿Con qué razón pueden excusar el no pagar deuda tan sagrada como es la que representa nuestro sudor y nuestro pan?

Terminaremos repitiendo una vez más que estamos dispuestos a discutir esta cuestión con los señores Cabrisas y compañía ante todo el oficio.

Salud, trabajo y justicia.

José Cuscó. —Ramón López. —Antonio Gris. —José Pons. —Joaquín Pipó. —Pelegrín Castellví. —Agustín Viscayno. —José Puig. —Juan Lucena. —Lorenzo Arbós. —Francisco Baldua. —Salvador Ribé. —Antonio Fiol. —José Rovira. —Marcelino Artigas. —Sebastián Palau. —Juan Rey. —Antonio Valls. —Antonio Caballé. —José Chalambrí. —José Sala. —Jaime Marcús. —Bartolomé Lucena. —Alberto Buireu. —Antonio Guardia. —Santa María. —Jaime Pons. —Adrián Palacios. —Francisco Alcaraz. —Bartolomé Cholbi. —Gabriel Espasas. —Manuel Castells. (*Siguen más firmas.*)

J. Vaga a la fàbrica de calçat dels senyors Tarrida

Sitges, 25 de Octubre de 1880.

Sr. Director de *La Revista Social*.

Muy señor nuestro: Los abajo firmados ruegan a usted se sirva dar publicidad a las siguientes líneas, por lo que le quedarán agradecidos.

En vista de las malas condiciones en que estábamos y de las exigencias que han tenido los señores don Juan Tarrida, padre e hijo, desde la fundación de la fábrica de calzado que tienen en esta, no hemos tenido otro recurso que declararnos en huelga.

En esta situación, deber nuestro es advertir a nuestros compañeros de oficio en general, y someter la cuestión al juicio de la opinión pública, ya que no podemos apelar a otro.

Hace tres años, la fábrica marchaba muy mal, por carecer de buenos operarios y de una persona perita en el oficio que dirigiera los trabajos. En esta situación, los señores Tarrida echaron mano de don Miguel Valls, al que pusieron de director. En seguida buscó éste operarios en Barcelona, dándoles el jornal de 18 reales, exigiéndoles diez horas y media de trabajo. Excuso decir a usted que con las muchas fiestas y fiestecitas, que son merma de jornales, y lo caro que cuesta todo lo necesario para la vida, ese jornal apenas si les basta para vivir. Pero no obstante, resignados por la mala situación del oficio, se pasó un año, durante el cual el señor Miguel Valls procuró atraerse en tales términos a los obreros que él había traído de Barcelona, que habiendo exigido un día del señor Tarrida que despidiese a una trabajadora por cierto motivo que repugna a nuestra delicadeza el decir, por más que la perspicacia de los que saben hasta donde conduce la afición a las faldas y el despecho, se lo pueden imaginar, y habiéndose negado el señor Tarrida a complacerle, abandonó la fábrica llevándose a sus camaradas.

Con este motivo el burgés mando por otros obreros y ya no les dio sino a 16 reales de jornal.

Pasados algunos meses se volvieron a entender el burgés y el señor Valls, volviendo ese a ocupar el puesto de director. Poco tiempo después, pareciéndole mucho lo que ganábamos, nos dividió en clases, pagándonos a 13, 14, 15 y 16 rs., según le pareció clasificarnos.

No podíamos conformarnos con este arreglo y pedimos el aumento de un real y medio; para acceder a lo cual nos exigió que nos pagásemos la cera, papel, la lija y las herramientas, cosa que no se exige en ninguna fábrica. Viendo la imposibilidad de ceder a sus exigencias, nos reunimos los zapateros de la fábrica el día 14 y unánimemente nos comprometimos a no volver al trabajo hasta no obtener la aceptación de lo que habíamos pedido.

Así se paso hasta el lunes 18 que tuvimos el sentimiento y la sorpresa de ver, que cinco de nuestros compañeros que se habían comprometido con nosotros y que firmaron el compromiso que obra en nuestro poder, olvidándose de su dignidad y del interés de todos, volvieron al trabajo.

No nos ha desalentado esto y continuaremos firmes en sostener nuestra justísima demanda, sin que haya servido de nada el que el Sr. Valls haya ido de casa en casa buscándonos y pretendiendo hacernos entender que éramos engañados, pues todos han rechazado sus proposiciones. Ante este fracaso han empezado a vengarse, corriendo el Sr. Valls, acompañado de un alguacil, embargando las ropas a los que teníamos alguna pequeña cantidad adelantada por el burgés; mientras tanto han colocado a la puerta de la fábrica un guarda-bosque con su fusil, y el 23 despidió sin ninguna consideración a la familia Pi, que todos trabajaban en la fábrica, por tener un hijo entre los huelguistas. No ha bastado con esto, sino que el Sr. Valls ha ido a decir a las madres de las obreras que trabajan en la fábrica, que la que diese un céntimo a los huelguistas sería despedida inmediatamente.

También ha tenido su parte bufa la conducta de ese Sr. Valls: a más de un centinela de la fábrica, el 25, día de San Crispín, a fin de engatusar a sus *esquirols*, siguiendo el ejemplo del señor Rosich, les llevó de campo para obsequiarles, pero sin olvidarse de hacerles pagar antes seis reales a cada uno.

Al son de una trompeta y de un tambor que recorrieron la población a las siete de la mañana tocando diana, se reunió la comitiva, que a las ocho salió en correcta formación de la fábrica, precedida del simpático Sr. Valls y del Sr. Tarrida, hijo, llevando un pendón (¿?).

En verdad que si esto es bufo, es también doloroso el contemplar como hay obreros que así se prestan a ser llevados y traídos como si fuesen corderos.

Salud, Justicia y Trabajo. —Francisco Casanovas. —José Bel. —José Sales. —Alberto Martí. —Ramón Forgas. —Manuel Monfor. —José Mansuet. —Juan Vallés. —Rafael Bel. —Joaquín Peñellas. —Vicente Crespo. —Rafael Selva. —Bartolomé Almirall. —José Masó. —Pedro Serra. —J. R. —Cristóbal Pujadas. —Juan Orta. —José Gorra. —José Bosch. —Vicente Pi.

La Revista Social, 415, 29/10/1880, p. 3

K. Denúncia de les actuacions del burgès Josep Fort i Guardiola, boter de Reus

Reus, 26 de Julio de 1880.

Sr. Director de *La Revista Social*.

Muy señor nuestro: Esperaos de V. se servirá insertar en el periódico de su digna dirección el siguiente remitido, por cuyo favor le quedarán agradecidos S. S. S.

Aquí tenemos en Reus un burgés llamado José Fort y Guardiola conocido por todos los obreros de Cataluña por ser uno de los primeros propagandistas más activos y de los que más interés demostraron a favor de la justicia social, y el que blasonaba en todas partes de ser uno de los socialistas más adelantados y el que quería hacer la justicia más fuerte en contra de la burguesia. Pues bien, llegó la hora de pasarse a ser burgés, por esto nada tenemos que decir nosotros, si sus actos no hubiesen llegado al extremo de hacerlos públicos por ser tan asqueroso. A fin de poder tener un taller de los más grandes y para cumplir sus ambiciones y sus caprichos presentó una tarifa de precios a un comerciante con gran rebaja para quitarla a otro tonelero que estaba construyendo para el mismo. El comerciante viendo tanta rebaja de precios le acepto dicha rebaja que redundaba en beneficio suyo. Sobre esto nada tendríamos que decir, si al cabo de dos semanas que él ya había alcanzado lo que en su ambición había proyectado, no hubiese empezado diciendo que él no podía pagar la faena a aquel precio, pues nosotros con la crisis que estábamos atravesando de cuatro años a esta parte y desorganizados que estábamos no tuvimos otro remedio que sucumbir a las pretensiones del tal burgés, que hizo un buen negocio explotando a los obreros para enriquecerse él y el comerciante.

Este es el primer acto de la injusticia que hizo tan pronto como abrió el taller; después él que fue iniciador de hacer que en los talleres no

tuviesen más que dos aprendices en vista de los muchos abusos que ocurrían; pues hecho este arreglo él ha sido el que ha tenido la gloria de tener hasta diez, explotando de este modo la ignorancia y haciendo morir de hambre cuando la faena calma un poco a los padres de familia que tiene en su taller.

El año pasado tuvo el valor de hacer lo que no hace sino uno de estos hombres que no ha tratado sino con salvajes, pues cuando los obreros llegaban el sábado a cobrar la faena que tenían ganada con el sudor de su frente, les pagaba el trabajo después de haber él convenido en una tarifa que él mismo había arreglado; al uno le quita una peseta, al otro dos y así sucesivamente hasta el extremos de trabajar quitando lo que le daba la gana. Visto tanto escándalo, los obreros se reunieron y organizando otra vez la sección, le presentamos una estadística que todos los burgueses aceptaron menos él, que ni tampoco quiso recibir la comisión; pero más tarde se convino porque como se creía que los obreros hubieran seguido trabajando con sus pretensiones, pero los obreros no pudieron sufrir más tantos atropellos y se declararon en huelga y al cabo de tres días se volvió a abrir el taller y a trabajar hasta el mes de Mayo que se despidió porque no tenía trabajo más que para los aprendices.

La semana pasada volvió a mandarnos para ver si queríamos trabajar pero con rebaja de precio; pero nosotros como que tenemos la sección le contestamos que teníamos de dar parte a la Sociedad contestando la Sociedad que no podía rebajar nada supuesto que todos los demás burgueses lo pagan y como que ha visto la convicción de los socios no ha tenido otro remedio que seguir pagando lo mismo que los otros, pero teniendo muy poco respeto y muy poca moral con los obreros de su taller.

Estos son los actos que ha cometido dicho señor dejando aparte muchos otros, que podríamos llenar todo el periódico, y diciendo por muchas partes que los obreros no son dignos de compasión que prefieren morir de hambre que trabajar a menor precio. Por nuestra parte no hacemos más que lo que él nos enseñó iojalá llegara otro día para cumplir lo que él predicaba!

Somos de V. S. S. —Pedro Osó. —Buenaventura Camasí. —Lorenzo Roig.

L. Respostes de Jacinta Pi, «d'un obrero de Manresa», i de *La Revista Social* («Nuestra opinión»), al dilema plantejat per l'obrera matalassera de Reus, Josefa Sedó, a aquesta revista sobre la prioritat del moviment obrer.

CONTESTACIONES

A la carta de nuestra hermana Josefa Sedó, que publicamos en nuestro número anterior, hemos recibido dos contestaciones, una de las que pertenece también a una compañera de trabajo.

Con el objeto de dar cabida a estas contestaciones cuya publicación creemos útil, retiramos la que teníamos dispuesta conforma a lo que prometimos y la reservamos para el próximo número.

Consejo de redacción de *La Revista Social*.

Queridos hermanos: Espero de vuestro celo por la causa social, insertaréis si de utilidad la juzgáis, las siguientes reflexiones que me han sugerido la lectura de la carta de la obrera Josefa Sedó, de Reus.

Hermana Josefa Sedó.

Reus.

Querida hermana: Me felicito de ser mujer para poder contribuir, si puedo, a la redención social, y en particular, a libertar social, doméstica y moralmente el sexo a que pertenecemos.

Vuestra carta querida Sedó, ha regocijado mi alma, y ha llenado mi corazón de placentera alegría. Un día creí que la mujer debía libertar la humanidad, mas apagué en germen estas aspiraciones porque las juzgué hijas del orgullo. Hoy no vacilo en afirmar de palabra y por escrito, que la emancipación social depende en gran parte de la educación de la mujer en el uso de razón o de libre albedrío.

Habéis iniciado digna hermana, una cuestión ardua, que por ambos lados tiene razones poderosas en pro y en contra. Mi ánimo, no es escribir

un artículo, ni mi valía alcanza a tanto; es simplemente exponer lo que se me ha ocurrido varias veces sobre las dos cuestiones que planteáis en la vuestra.

He leído, no se donde, que la mujer deber ser la custodia del hogar y el ángel tutelar de la familia en especial, de la infancia, digan esto por adulación o sea con verdad, la razón demuestra que así debería ser.

Y ahora pregunto: ¿cómo podrá ser esto, cómo podrá ser esposa, madre y administradora del hogar, si ni le queda tiempo para cumplir, ni consigo misma, las primeras necesidades? No me atreveré a tocar esta cuestión respecto a los hombres, cuyas circunstancias sociales y domésticas son bien distintas; pero respecto a la mujer, no vacilo un instante en declararme por la rebaja de horas de trabajo antes que por el aumento de jornal; no solo por las razones expuestas, sí que también porque deseo que se iniciara en algún punto una práctica, que no se si existe, de que la mujer de toda edad asistiera todos los días, aunque no fuera más que media hora, a algún centro instructivo donde recibiera los rudimentos de lectura, escritura, nociones de labores y economía doméstica, ya fuera por la enseñanza mutua, ya por alguna profesora costeada por las educandas, pues no puedo recordar sin horror lo que oía en mi infancia de boca de mi abuela, a saber: *que las niñas no debíamos saber leer ni escribir*; frase que debió tener su origen en la boca de un inquisidor o negrero, y que por desgracia la hemos oído repetir por los labios de muchas mujeres y aun de muchos hombres.

Dejo a los hermanos redactores de la REVISTA la contestación a estos puntos respecto a los trabajos mixtos o de confluencia de ambos sexos y respecto a los trabajos exclusivos de hombres, pues mi valía no alcanza a tratar estas cuestiones con la detención y la profundidad que se merece, y trabajemos, queridas hermanas, todas a favor de la rebaja de horas de trabajo, en las tareas de la mujer.

Recibid un cordial abrazo de nuestra hermana.-

Jacinta Pi.

Respuesta a nuestra hermana Josefa Sedó

Al ver las preguntas que os hace nuestra compañera de trabajo Josefa Sedó, de Reus, mi buen deseo me lleva a escribir lo siguiente en respuesta a las preguntas de nuestra hermana:

«¿Si debe el obrero preferir la rebaja de horas al aumento de salario? Y ¿Cuál de las dos tendencias es la que puede dar mejores resultados atendiendo la falta de instrucción que posee nuestra laboriosa clase en general?»

Un considerando de los Estatutos de la Internacional dice: «Que la emancipación de los trabajadores ha de ser obra de ellos mismos» y nosotros recordamos en primer lugar, que la emancipación ha de ser efecto de la solidaridad: y la solidaridad nunca se obtendrá sin la instrucción. Atendida previamente esta consideración que creemos muy exacta; si decimos: se han de disminuir horas de trabajo para que los niños que se envíen a él, en tan tierna edad, (como acontece) y los adultos tengan el tiempo suficiente después de concluido el jornal, sin esperar que tengan las fuerzas agotadas por el cansancio, y pueda ir a la escuela para instruirse: tal vez tropezaremos con lo que, atendidas sus muchas necesidades y que trabajan a destajo, digan: Que si no se les ha de subir un poco la mano de obra, al mismo tiempo que se rebajas horas, no podrán convenir en ello; atendiendo que lo que ahora están ganando, les es insuficiente para cubrir sus necesidades; y que si han de ganar menos se verían en demasía deteriorados en su naturaleza: Y de seguro que tendrán razón. ¡Oh! Si todas las condiciones y circunstancias de los obreros fuesen iguales, entonces sí, que se podría apreciar de un modo exacto, el dato, o los datos capitales para que sirviesen de guía general, y como a pauta en que todos podrían amoldarse.

Pero observad que lo que a una familia le basta y sobra, por ejemplo, por ser poco numerosa y disfrutar todos de buena salud; en lo que pueden

vivir con mucho desahogo; a otra le falta casi la mitad por encontrarse todo al revés de esta. ¿Y de estas hay muchas? Muchas, muchísimas. ¿En este caso que se resuelve, que se desea? La disminución de horas de trabajo no les afecta tanto como el aumento de jornal. Porque aseguramos como obreros que somos por haberlo visto y palpado, que cuando la necesidad aprieta mucho, muy poco o nada les importa la vida del alma; y también resulta ser cierto lo que dijo Víctor Hugo, que, cuando el hambre entra por la puerta, la virtud sale por la ventana. Esto no quiere decir que no haya alguna alma privilegiada, que no sea fuerte y resista a todas las pruebas; pero es una excepción y la excepción nunca es regla.

De aquí nace que tantos padres, se vean obligados, a sacar fruto o ayuda de sus hijos a tan tierna edad; sin poder tener en cuenta, que se deprimen y malogran sus facultades físicas, morales, e intelectuales; y que de ellos por lo regular no podrán esperar cuando ancianos aquel respeto y aquel apoyo, que los hijos deben a sus padres; porque dan en la cuenta aquellos, que casi nada deben a estos, como no sea el acto de la reproducción y haberlos puesto en el mundo; lo que es peculiar y general también a los animales. Lo que es muy sensible que se vean así correspondidos y despreciados los padres, que, comprendiendo la gran importancia, y teniendo el deseo, no ha podido hacer dar la instrucción a sus hijos, por falta de tiempo y de medios.

Con que ya veis que si lo uno es necesario (la disminución de horas de trabajos) no es menos conveniente el aumento de jornal.

Aquí tenemos que advertir, que la necesidad en sus primitivos casos, de verse los padres precisados a tener que enviar a sus tiernos hijos al trabajo, constituye en sí también, un relajamiento más o menos intenso de desamor paternal: es decir, que a fuerza del hábito y costumbre de ver a sus tiernas criaturas sumergidas en tan duras condiciones, y en tan tristes antecedentes, hace como su fondo moral y previsor de padres se eclipse y casi se extinga: y si no observad en que abandono los tienen, y por esto veréis, como que en algunos viene a ser un negocio de explotación el enviar al trabajo a sus pequeños, sin afectarles ya el pensamiento de hacerles instruir, por no procurar ni ver más que el positivismo inmediato, de reunir tal o cual porción de pesetas a fin de semana. Embotados sus sentimientos, y en espesas nubes sus entendimientos, no piensan mas, no pueden pensar

mas que en la vida del cuerpo; es decir en satisfacer sus más perentorias necesidades.

Esto es muy triste y nadie puede negar que no sea así. Me hago cargo de los necesitados y pobres padres de familia de buena voluntad, no se indignen por lo que decimos; porque atacamos el defecto en general.

Las circunstancias materiales e intelectuales del pueblo trabajador están en muy pésimo estado, y de aquí que su principal miramiento en muchos, sean en poder ganar un buen salario. No diremos con esto que en el orden actual no haya doble derecho para obtenerlo, toda vez que la perfección de las máquinas tiende a producir más y mejor con menos brazos; y que siendo como es cierto, que el trabajador es el verdadero productor de la riqueza, es grande injusticia que el capital se apropie tan gran parte; pues que aquí se ven los grandes adelantos que hacen los capitalistas, haciéndose ricos en tan pocos años, quedando exhaustos y sin recursos los pobres trabajadores. Pero en fin bien sabemos por lo expuesto en el número 6 de este semanario, sobre las consideraciones del salario, que no con este se ha de resolver el problema social pues que lo empeora por las muchas injusticias que entraña; y todas nuestras fuerzas han de consistir en que desaparezca. Si se obtiene pues que se ha de obtener en el orden actual, lo mismo que el menos trabajar; sería muy sensible que los obreros no emplearan parte de él en procurarse la instrucción o el alimento del alma... pues que actualmente el aspecto del pueblo es muy desconsolador.

Así es que el menos trabajar ha de ser correlativo del más ganar aunque parezca una contradicción (hasta cierto punto se entiende) pues que las leyes económicas lo determinan así y de este modo se alcanza el más bien estar general, objeto supremo de la sociedad. Así vienen a ser simultáneos; que lo uno no puede separarse de lo otro: y así se obtiene el tiempo y medios que tanto se reclama, para obtener la instrucción.

Sin la instrucción y sin la virtud, nunca se llegará a buen fin, porque faltará la convicción y el espíritu de sacrificio, por la gran causa, por la causa de sí mismo por la redención del proletariado. Por esto a veces se ve con profundo dolor, que leve motivo les basta a los pueblos ignorantes o a las sociedades obreras, para dividirse y tirar cada cual par sí, efecto de la poca y viciosa instrucción que engendra el orgullo y egoísmo.

No seamos tan estúpidos que nos tengan que considerar como a rebaños de viles animales como en otro tiempo éramos considerados. Mucho se ha adelantado no hay duda, pero aun mucho se ha de adelantar, y sería muy bochornoso que tuvieran que obligarnos a la fuerza a aceptar lo que más nos conviene, lo que es más bueno y trascendental: la INSTRUCCIÓN. Esto lo decimos por la juventud siempre tan desidiosa de instruirse.

¡Ah si comprendiera cuanto vale! ¡Qué de sacrificios no se haría para obtenerla! No nos conducirían de la mano los ricos y *los ilustrados* cual niños y para llevarnos en donde mejor les plazca, que escarneciéndonos, al matadero las más veces nos llevan. Por eso procuran tanto vedárnosla, empeñados en no concedernos ni tiempos ni medios para poseerla, que como se ha dicho: «abrid los libros de la historia y veréis desgraciadamente que el progreso de la enseñanza pública es el último que se realiza». Porque los que tienen interés en explotar a los hombres y en eternizar el estacionamiento entre la confusión, comprenden muy bien que cada vez que se forme un hombre por la instrucción, tienen un enemigo más. Pero por nuestra culpa en gran parte aun los explotadores hacen de las suyas; pero tengan entendido que la explotación del hombre por el hombre, el que ellos vivan sin producir, de nuestros sudores, nunca será justo, y que siendo todos de una misma naturaleza e iguales y hermanos es faltar grandemente a los sentimientos de humanidad y de caridad y hacer nulo el gran precepto de «AMARNOS LOS UNOS A LOS OTROS». ¡Malos remordimientos y buena justicia les aguarda!

No decimos más sobre el asunto, basta y sobra para hacer entender, que teniéndose que cumplir el progreso y la perfección social, no hay que desmayar. Y advertimos a todos cuantos tengamos ocasión, que se instruyan, que se sacrifiquen para obtenerla, del modo que puedan: porque sin esta base nada se alcanzará.

Salud y redención social a nuestra hermana Josefa Sedó y a todos cuantos se interesan por el bien de la Humanidad.- *Un obrero de Manresa.*

NUESTA OPINION

I.

Estamos obligados a darla en contestación a la muy grata que con fecha 28 del pasado setiembre nos dirigió nuestra hermana Josefa Sedó, que ya nuestros lectores conocen por haber aparecido en las columnas de nuestro número 8.

En medio del respeto que nuestra insuficiencia nos infunde, que ha sido el motivo de no haber tratado este asunto antes de que nos interrogase nuestra hermana, tomamos la pluma con gusto porque nos ha proporcionado la ocasión de que, aunque débilmente, empecemos a fijar el criterio a que debemos obedecer en la lucha que por medio de las huelgas venimos sosteniendo contra el capital explotador. Criterio de conviene tanto más fijar cuanto que de concretarlo y determinarlo depende el que nos acerquemos a nuestra completa emancipación o indefinidamente estemos agotando nuestras fuerzas y nuestra abnegación en una lucha interminable.

Necesario es que tengamos presente lo que para todos los obreros está demostrado; esto es: que el capital y el trabajo, en tanto subsistan las condiciones económicas de la sociedad actual, son inarmonizables. Por lo tanto, si limitamos nuestra aspiración a ganar por medio de las huelgas un poco más de jornal o a trabajar algunas horas menos, tendríamos que sostener una lucha eterna con el capital, pues en el momento que nos descuidásemos, los explotadores lo aprovecharían para quitarnos de un golpe todas las ventajas que en muchos años de luchas y de sacrificios hubiéramos alcanzado. De esto todas las sociedades tienen ejemplos en ellas mismas.

Esto nos dice de una manera terminante que nuestra suprema aspiración debe ser la de ver destruidos los horribles privilegios del capital que nos tienen sumidos en la triste condición de esclavos suyos, la de lograr nuestra completa emancipación, en una palabra: plantear la justicia sobre la tierra.

Si este es y ha de ser nuestro fin o aspiración suprema, claro que a él debemos subordinar toda nuestra acción y siendo la huelga una de las manifestaciones de esta, debemos encaminarla a que concurra a este fin de la manera más eficaz posible; debemos por lo tanto en nuestra lucha con el capital no hacerla sin plan ni concierto sino fijando un criterio al cual obedezcamos, con el objeto de que cuanto antes esa misma lucha nos ponga en condiciones de acabarla para siempre alcanzando nuestra emancipación económico social.

Hemos pues de fijar un criterio, hemos de optar por seguir preferentemente una marcha. Nuestra hermana comprendiendo la importancia de ello nos pregunta:

¿Debe el obrero preferir la rebaja de horas al aumento de jornal?

¿Cuál de las dos tendencias es la que puede dar mejores resultados atendiendo la falta de instrucción que posee nuestra laboriosa clase en general?

Es tal el desconcierto económico que en los salarios y en las horas de trabajo produce la insaciable rapacidad de los burgueses, que mientras en unas poblaciones el tipo de los salarios en general es de 6 a 8 pesetas a la semana, en otras es de 20, 24 y 28. En las horas de trabajo ocurre lo mismo; pues oscilan desde 10 hasta 16 y 18 horas según las poblaciones. A más, el sistema adoptado por los burgueses de ir sustituyendo a los hombres por mujeres y retribuyendo a estas mucho menos que a aquellos, y hasta la sustitución de los hombres y mujeres por niños, a los cuales los pagan menos aun, así como la introducción de máquinas que les economizan obreros, producen una concurrencia tal de brazos que en casi todas las industrias los salarios tienden a la baja, pues los que por las circunstancias dichas se encuentran sin trabajo tienen que ofrecer sus brazos, a cualquier precio, por no morir de hambre.

Este desconcierto que existe en la actualidad y que materialmente imposibilita de dedicar nuestros esfuerzos a un objeto exclusivo, exige un pronto y eficaz remedio. Remedio que está en manos de las sociedades obreras y que podrán aplicarlo tanto más pronto y tanto más eficazmente cuanto más unidos están entre sí, cuanto más se inspiren en el espíritu de

solidaridad que debe animar a todos los trabajadores para con sus hermanos. Debemos procurar, apoyados en la asociación y *sin esperar otra garantía que nuestra unión* antes la explotación de los burgueses, la limitación del número de niños o aprendices, el que a estos se les remunere en proporción con los servicios que prestan, así como también el que el trabajo de las mujeres se pague lo mismo que el de los hombres. Otra de las circunstancias que debemos tener en cuenta es el obtener que los salarios de unas poblaciones sean equivalentes a los de las otras, y decimos equivalentes y no iguales porque se ha de tener presente que hay puntos en que las subsistencias y los alquileres son más baratos que en otros, y por lo tanto aun con menos jornal pueden vivir los obreros de la misma manera que los de las grandes poblaciones donde todo cuesta más; pero por esto no hemos de perder de vista cual es la facilidad de los medios de comunicación a fin de evitar que en el mercado puedan hacerse la competencia los burgueses, la cual siempre redundará en perjuicio del obrero.

Atendiendo siempre a lo que dejamos dicho para evitar en lo posible la concurrencia de brazos, nosotros no vacilamos en decir de una manera terminante, que en la resistencia contra el capital, en las huelgas, nuestro objeto preferente debe ser la reducción de horas de trabajo. Sentamos esta afirmación teniendo presente las consideraciones que hemos expuesto al principio, de las cuales podréis deducir que la huelga no la conceptuamos como la solución al problema social, la conceptuamos como el elemento más potente para poner a raya las invasiones de explotación, porque constituido el obrero en sociedad de resistencia puede volver por su dignidad y puede imponer al capital condiciones que le faciliten el camino de su emancipación. Bajo este punto de vista preferimos la rebaja de horas de trabajo al aumento de jornal.

La razón principal es muy sencilla. Nuestra hermana la ha dado en su segunda pregunta. *Atendiendo la falta de instrucción de nuestra laboriosa clase en general* ¿cuál de las dos tendencias es la que puede dar mejores resultados? Ella nos pregunta. Pues bien, esa es la razón: la falta de instrucción de nuestra laboriosa clase en general, exige la disminución de horas de trabajo a fin de que puedan los trabajadores dedicar una parte del día al cultivo de su inteligencia; porque solo así será posible el que el trabajador pueda realizar su emancipación por sí mismo, sin tener que

exponerse como hasta aquí a ser vendido y engañado por esa turbamulta de abogados, doctores y escritores que habiéndonos prometido cien mil veces la felicidad, cien mil veces nos han engañado haciéndonos servir de escabel de sus ambiciones, y para que nuestras resoluciones sean hijas de nuestro propio criterio sin obedecer a estas ni a aquellas influencias ni direcciones.

A más, la disminución de horas de trabajo lleva en sí la grandísima ventaja de dar ocupación a más trabajadores, el porque, todos lo comprenden, inútil es el explicarlo.

La burguesía paga a los trabajadores como salario, el mínimo posible, esto es: lo suficiente para que podamos sostener nuestras fuerzas de hoy para el trabajo de mañana; y esto lo consigue, ya dándonos el menos jornal posible ya aumentando el precio de las cosas. Por lo tanto el resultado de una aumento en el jornal, al cabo de cierto tiempo viene a resultar inútil, pues aunque ganemos más para la satisfacción de nuestras primeras necesidades, nos cuesta también más por haber aumentado el precio de las cosas: de aquí que nos encontremos de la misma suerte que antes.

Nuestro objeto debe ser por lo tanto el sostenimiento de los jornales y la disminución de las horas de trabajo, pues con ello encontraremos un descanso a nuestro cuerpo, bien físico; cultivo de nuestra inteligencia, bien moral; y habremos por lo tanto hecho servir nuestras huelgas, haciéndolas obedecer a este criterio, para facilitar la realización de nuestra aspiración suprema.

Sobre las horas de trabajo, ha publicado nuestro colega *l'Internationale*, de Bruselas, un notable resumen de un no menos notable trabajo de Eccarius, el cual daremos a conocer a nuestros lectores en el Folletón. Eccarius ha venido a deducir y opinamos como él, que: *Una reducción de horas de trabajo es necesario bajo el punto de vista: social, económico, sanitario y moral. Esta reducción es reclamada por los trabajadores de todo el mundo.*

La Revista Social, 10, 18/10/1872, pp. 37-38

NUESTRA OPINIÓN

II.

Dijimos en nuestro anterior artículo que debiendo hacer servir las huelgas para facilitar nuestra completa emancipación, la reducción de las horas de trabajo debía ser su objeto preferente; sin que por esto se descuidase todo aquello que tendiese a impedir la competencia entre los burgueses a fin de evitar la concurrencia de brazos, para lo que deberíamos siempre impedir la baja de los salarios, y hacer de manera que estos fuesen equivalentes en todas partes.

Considerada la cuestión bajo este punto de vista general, debemos decir, que en su aplicación no hacemos distinción alguna entre los trabajos de los hombres y de las mujeres. Creemos que tanto los unos como las otras necesitan una reducción en las horas de trabajo a fin de que puedan prestar más concurso intelectual y material a la obra de nuestra completa emancipación. Así quisiéramos ver que los esposos, en cuanto les fuera posible, evitasen a sus mujeres todo otro trabajo que no fuesen los domésticos, muy principalmente si estas son madres, pues así, haciéndolas instruirse, podrían dedicar sus esmeros y cuidados a formar a sus hijos para que fueran personas dignas de una sociedad justa.

Esto lo quisiéramos ver nacer del seno mismo de la familia cuando viese que podían pasar sin que la mujer tenga que abandonar su hogar y sus hijos, durante todo el día, para ganar un jornal, y no como algunos pretenden queriendo impedir a la mujer todo trabajo que no sea doméstico.

Esto sería, en nuestro concepto, la más terrible de las tiranías, pues que impidiendo a la mujer que pueda dedicar su actividad a ganarse su subsistencia en este o aquel trabajo, se la dejaría sumida en la más triste esclavitud, pues siempre tendría que esta sujeta a la voluntad del hombre, y no tendría más camino que el que hasta ahora le ha abierto la sociedad: o ser esclava en el hogar o prostituirse. Por esto nosotros que reconocemos en la mujer los mismo derechos que en el hombre, y que queremos sacarla de su triste condición no coartándoles la liberta a que tiene tanto derecho

como nosotros, no podemos admitir que las sociedades ni la sociedad bajo ningún pretexto le prohíban a la mujer el dedicarse a otros trabajos que nos sean los domésticos.

La carta que publicamos en nuestro número 9 de nuestra hermana Jacinta Pi dirigida a nuestra hermana Josefa Sedó, ha hecho que nos detengamos algún tanto sobre este punto, pues como ya lo hemos dicho, conforme con la opinión de nuestra hermana: la mujer representa un gran papel y ha de llenar una gran misión en la obra de emancipación del proletariado. Por lo que estamos completamente conformes con los párrafos cuarto y quinto de su carta.

Las continuas defecciones que hemos sufrido, la abyección en que nos encontramos, los abusos que atacando nuestra dignidad y nuestras vidas se comenten con nosotros, la explotación de que somos víctimas; en una palabra, la injusticias que sufrimos todavía, se deben a las preocupaciones que una gran parte de los trabajadores tienen, efecto de la ignorancia. Atacar esta, destruirla prodigando la luz por doquiera es por lo tanto nuestro primer deber, ha de ser nuestro objeto preferente: el que todos de la misma manera que sienten el mal comprendan que hay remedio y para esto es necesario que nos instruyamos, y para instruirnos es necesario tiempo, por esto que es menester reducir las horas de trabajo. No es esta la única razón que lo exige, pero aunque fuese esta sola, ella bastaría para resolvernos. Hay otras que ya expusimos, otras que en el trabajo de Eccarius, de que hemos hablado, están comprendidas con copia de datos y abundancia de detalles, y por esto que hemos preferido, para no repetir, pues así hubiera tenido que ser el tratar la cuestión a grandes rasgos y bajo el punto de vista que creemos más importante.

Sentiríamos no haber satisfecho a nuestra hermana Sedó, así como a nuestras hermanas Jacinta Pi y María Paralló que tanto interés han demostrado en la solución del problema planteado por aquella. Crean desde luego que no faltándonos voluntad, si algún vacío hemos dejado al emitir nuestra opinión, estamos dispuestos a llenarlos. Hágannos aquellos que quieran de nuestros compañeros cuantas observaciones y objeciones se les ocurran, expóngannos sus dudas si las tienen, que nosotros teniendo en ello una verdadera complacencia, nos apresuraremos a atender y contestar

unas y otras; pues no de otra manera se fortalecen las opiniones y se fijan, que por la enseñanza mutua que entre nosotros debe existir.

La Revista Social, 11, 25/10/1872, p. 41

(Carta d'agraïment final de l'obrera Josefa Sedó)

Nuestra apreciada compañera Josefa Sedó, de Reus, nos ha dirigido la siguiente carta que publicamos con sumo gusto:

Compañeros de la redacción de *La Revista Social* y del Consejo de la Unión:

Mis queridos hermanos:

Es indecible la satisfacción que he tenido al leer vuestra opinión sobre las preguntas que os dirigí en la mía del 20 del pasado Setiembre.

Es de la única manera que se podía haber contestado, después de estudiar con la más sensata detención la cuestión, bajo su punto de vista más natural.

Si registramos la historia de la clase obrera; si reflexionamos sobre su malestar; si discurremos por do quiera alcance nuestra escasa inteligencia; hallaremos demostrado que la horrible ignorancia a que nos han sumido las bárbaras instituciones, son la causa de nuestra deplorable situación.

Digo que el la ignorancia la causa de nuestra triste situación, y no dejo de afirmarlo; porque de nuestra ignorancia se han valido siempre y se valen aun los tiranos del mundo.

Meditando un momento sobre esta afirmación, nos preguntamos: si no hubiéramos sido tan ignorantes; si hubiéramos estado más instruidos: ¿hubieran podido unos ambiciosos farsantes hacernos servir de instrumentos con sus falsas promesas para escalar el poder, dejando los campos regados con sangre inocente de pobres hijos de madres obreras? No; cien veces no.

¿Hubieran otros hipócritas podido sumirnos bajo el cruel yugo de un fanatismo religioso, origen de toda maldad? Tampoco.

¿Hubiera la insaciable burguesía podido explotar tanto nuestras fuerzas, nuestra salud y nuestra vida; dentro de esas insalubres y anti-higiénicas fábricas y talleres, en donde agotamos nuestras fuerzas físicas y

morales para engordar a esa plebe burguesa a esos miserables de ayer, llamados nuestros amos hoy? Menos.

¿Se hubieran enriquecido tanto en tan pocos años, estos sedientos vagos, que después de prosperar con el sudor de nuestra frente, nos tratan como perros y nos calumnian sin moralidad ni prudencia? Juro que no.

Ya conocemos, pues, que la ignorancia es el origen de todo lo expuesto; ya que vemos que continuando siendo ignorantes serviríamos siempre de juguete de tanto parásito, de tanto explotador, procuremos, pues, instruirnos cuanto antes; convirtiendo cada sociedad obrera en una escuela; por medio de la cual, podamos desarrollar el campo de nuestro entendimiento.

Antes, y para lograr el principal objeto de todos; para facilitar el tiempo necesario para dedicarnos a la instrucción; lo más conveniente es la reducción de horas de trabajo; ya por lo higiénico, ya por ocupar brazos, ya por lo anteriormente expuesto.

Teniendo la rebaja de horas tanta fuerza mora, aunemos todos nuestros esfuerzos; prestemos todos nuestros servicios para trabajar a favor de esta rebaja. Seamos incansables en procurarnos la instrucción, y una vez instruidos, no trabajaremos tanto para mantener a los holgazanes de dos colores; a los negros y a los de levita. No tendremos que sostener ni a los curas, ni a los burgueses. Una vez instruidos, no seremos más esclavos de esos negreros blancos, y aplicaremos este principio: «Quien quiere vivir, que trabaje».

Queridos hermanos: doy mil gracias por vuestra abnegación, pues en mi concepto habéis llenado un vacío en la tan trascendental cuestión; la cual estimaría de vosotros fuese sometida al próximo Congreso.

Doy también a mis inolvidables hermanas Jacinta Pi y María Paralló, un millón de gracias por haberse hecho solidarias de mi opinión, y a las cuales me dirigiré otro día.

Sin más, os desea Salud y Liquidación Social, vuestra hermana que a todos os saluda y quiere una pronta y completa Transformación Social.

Josefa Sedó.

Reus, 28 Octubre 1872.

APENDIX 5.

Circulars i llistes de delegats de la Unió Manufacturera

A. Circular de la secció de fusters de Reus denunciant el nom d'un traïdor a la causa obrera

A la redacció de *La Revista Social*.

Compañeros:

En sesión de 12 del actual el referido cuerpo y la sección de carpinteros acordó hacer imprimir un número de circulares para que las sociedades obreras se enteren de lo que ha ocurrido en las localidades de Reus y Tarragona, y al mismo tiempo enviaros una de las circulares para que quede copiada o inscrita en el periódico *La Revista Social*. En varias sociedades de Valls, Tarragona, Valencia, etc., deben haber recibido ya la adjunta circular; pero para que llegue a conocimiento de todas las sociedades nos valemos de los periódicos de las clases obreras.

Salud y liquidación social.

Reus, 16 de setiembre de 1872. Por el consejo local el secretario,
José Mercader.

A TODAS LAS SOCIEDADES OBRERAS

Circular:

Compañeros alerta:

Otra tentativa de las que suelen hacer los burgueses y explotadores para continuar oprimiendo a la clase proletaria, ha venido a turbar los ánimos de los obreros de Reus y Tarragona.

Los que viven del monopolio y de la explotación no pudiendo encontrar un gobierno cruel y despótico para que destruya las hermandades y asociaciones obreras, viendo que miles de siglos han podido oprimirnos, engañándonos con farsas religiosas y políticas, robándonos el pan de nuestras familias y el tiempo para educarlas, viendo que les escapa de sus manos la enorme ganancia que hacen en su negocio en lugar de repartir alguna parte por los miserables trabajadores que lo producen, y viendo que la clase proletaria se une y fortalece, buscan por todos los rincones poder destruir nuestra unión, buscan del mismo modo que un náufrago que se agarra a las visiones que su desesperación pone ante su vista; pero que desesperado cae al profundo de las aguas, del mismo modo que caerán y agotarán sus esfuerzos ante nuestra unión, solidaridad y resistencia.

Si, compañeros, uno que ha sido socio y después presidente de la sección de carpinteros llamado José Sivera, ha sido el instrumento de un explotador sillero de Tarragona, llamado José Luis.

Ocho meses que se sostiene la huelga en el taller de este explotador, siendo uno de los huelguistas el tal José Sivera y los otros tres compañeros suyos, que firmaron a la sociedad jurando obedecer al reglamento. Cobraron de la sociedad mientras estaban sin trabajo, quedando luego colocados los tres en otros talleres de Tarragona y Sivera en Reus, en cuya sociedad fue elegido presidente hace seis meses. Aunque en su palabrería era en un todo social, no dejaba de ser un traidor en el fondo de su corazón, pues que lo observaban varios consocios, según informes de su anterior comportamiento.

El explotador Luis y el famoso Sivera se han relacionado durante dos meses para que este estableciéndose a su cuenta le construyera las sillas, y he aquí que continuando en la presidencia sin acordarse de los mil juramentos que ha hecho a sus consocios y recogiendo el trabajo seguido

que tiene en un taller, ha contratado y empezado a trabajar ya para dicho explotador.

Al saberlo sus tres compañeros vinieron de comisión en Reus y lograron de Sivera, recordándole la traición que hacía, un escrito firmado y timbrado por él prometiendo que aunque se estableciera no trabajaría para dicho explotador mientras estaría su taller en huelga, y a las 24 horas habiéndose entrevistado con el explotador, dio nuevo escrito a la sociedad, diciendo que optaba seguir al tentador que a los juramentos de la sociedad.

¡Cuánta cobardía y candidez en ciertos hombres!

El consejo local de Reus, compuesto de los representantes de las varias secciones federadas lo llamó en sesión extraordinaria, y recordándole la traición y maldad que cometía, logró de él un tercer escrito para que diera fin a tantas conversaciones, creyendo reconvenirle y he aquí que presenta su terminante escrito, dictado por algún abogado o burgés sin conciencia, que: «él se establece por su cuenta y que nadie le pide cuenta de sus actos.»

En vista de todo esto, la sección de carpinteros por unanimidad y el consejo, acordó en sesión de 12 del actual inscribirlo por todas las sociedades obreras de este modo:

JOSÉ SIVERA, EXPULSADO POR TRAIIDOR

Salud y Emancipación social.

Reus, 12 de setiembre de 1872.

Por la corporación de carpinteros de Reus: El Presidente, José María Martí. — El Vice-presidente, Pedro Maleras. — Vocal, Guillermo Pallejá. — Secretario, Juan Ravell. — Por el consejo local de las secciones federadas. El Presidente, Salvador Ferré, tejedor en seda. — El Vice-presidente, Esteban Pamies, tipógrafo. — Secretarios: José Mercader, cubero, y Jaime Escolá, tejedor en seda.

B. Manifest de les obreres papereres de Sants

LAS OBRERAS PAPELERAS DE SANS
*a sus hermanas las obreras costureras de Barcelona y
demás asociadas de la región española*

Compañeras: vuestras hermanas de trabajo os saludan afectuosamente por vuestra resolución en tomar parte en la obra que tiene por objeto lograr nuestra emancipación, y deseamos de todas veras que nuestra actividad fuese tanta como reclama la transformación de nuestro estado actual, estado de miseria, ignorancia y de esclavitud; de miseria, porque, consideradas como estamos por nuestros explotadores como una cosa inferior, y creyendo que nuestras necesidades son infinitamente menos que las de la persona, nuestra mano de obra no se nos paga, pues lo que hacen es darnos una pequeña *limosna* en cambio de nuestro esfuerzo, obligándonos a la vez a desempeñar tareas incompatibles con nuestro físico y a contribuir de una manera indirecta a la ruina completa de todo el proletariado; de ignorancia, porque consagrándonos desde pequeñas a las faena de las fábricas, obligadas por la miseria de nuestros padres, la instrucción está demás para nosotras, y desconociendo por esto los graves peligros que a cada instante nos amenazan, somos víctimas del capricho de la burguesía, siendo después despreciadas por toda la sociedad. Somos esclavas, porque la organización de la actual sociedad ibárbara! no considera a la mujer como una parte de la humanidad, susceptible de instruirse, de pensar y de ser todo lo útil que puede y debe ser dentro de la familia humana, sino que la considera como un objeto destinado única y exclusivamente a la explotación y recreo.

Pues bien: cuando esta es nuestra situación, cuando tal importancia tenemos en la actual sociedad, ¿no es verdad, queridas compañeras, que era preciso que pusiésemos lo medios para acabar, y pronto, muy pronto

con todo este mecanismo, que para escarnio de una generación que llaman civilizada aun mantiene a la mujer en la condición de bestia? ¿No es verdad que por esto os habeis agrupado y procurareis que todas, todas las mujeres se apresuren a organizarse, a ponerse a vuestro lado para acusar primero de criminal a la actual sociedad, y después para en unión de nuestros hermanos obreros hacer que caiga todo el peso de la justicia sobre los culpables de nuestro estado?

Pues si esto es verdad, si tal es la necesidad que sentimos, si es que debemos, no solo pensar en nuestra condición actual, sino en impedir que nuestros hijos tengan igual suerte que nosotras, preciso era que llegase un día en que la mujer diese la voz de «no más crímenes» y se apresurase a compartir la tarea grande, gigantesca con nuestros hermanos obreros, porque es muy cierto que nosotras y solo nosotras somos las encargadas de emanciparnos.

Sí, compañeras; nuestra misión es grande, así lo hemos comprendido, y por esto nos satisface y nos hace confiar en mejor porvenir, al ver que por todas partes ya la mujer despierta y empieza a darse cuenta de lo que ha sido hasta hoy, y la necesidad que tenemos de relacionarnos, de ponernos de acuerdo todas las que ya estamos dispuestas a arrojar a la cara del que nos tiene humilladas, sus favores, sus farsas y todo lo que afecta a nuestra dignidad y a nuestra honra, para llevar nuestra voz a todas partes; vosotras por la ciudad, nosotras por la aldea, por la montaña, y todas juntas convencer, sacar de la ignorancia y del fanatismo a cuantas se hallan dominadas por estas dos plagas, y hacer que nuestro sexo recupere la virilidad que le es necesaria para que en un día no lejano sepamos cumplir con nuestro deber y hacer también respetar en toda su verdad nuestro derechos.

Compañeras: Mucho podemos nosotras si queremos, mucho es preciso hacer; si a ello estamos decididas, aceptad nuestra proposición de ponernos en mutua relación, y de este modo nuestra propaganda dará mayores frutos.

Nosotras somos ya muchas; somos una gran parte de las mujeres que nos dedicamos al ramo de la fabricación del papel en España; si vuestra convicción es bastante, unámonos en las ideas y juntas disputaremos el

puesto más peligroso y más avanzado al hombre más activo y más enérgico.

Compañeras: Cumplamos con nuestro deber hasta sus últimas consecuencias, y ayudemos a su vez a nuestros hermanos a implantar tan pronto como sea posible, la Justicia, la igualdad y la Fraternidad sobre la tierra.

Recibid un abrazo fraternal de vuestras hermanas papeleras que os desean Justicia y Emancipación Social.

Sans, 8 de Junio de 1873. —Por acuerdo de la Sección,
María SABATÉ. —Teresa PARALLADA

La Revista Social, 48, 10/07/1873, p. 190

C. Manifest de la Unió Manufacturara per la rebaixa d'hores de treball, un cop proclamada la Primera República.

LAS DIEZ HORAS DE TRABAJO

Ya empezamos con la realización, con los hechos.

Las secciones de vapor de Barcelona, han presentado por la mañana del día 14 una circular a los fabricantes, participándoles que desde la fecha empezaban a trabajar diez horas diarias; reservándose el presentar, en seguida que lo estimen oportuno, un aumento en los salarios, proporcional al perjuicio que en el jornal ocasione el trabajar dos horas menos.

Esta mejora será introducida también en las demás fábricas de toda España, y no dudamos que pronto será un hecho en todas las secciones y localidades que aun se trabajan más de diez horas.

Todo cuanto podríamos decir a favor de esta reforma, lo dicen nuestros hermanos, los jornaleros, hiladores y tejedores mecánicos en su alocución al público que insertamos al pie de estas líneas, y que va seguida de su circular a los fabricantes.

Desde el primer momento aceptaron la reforma la gran mayoría de propietarios, empezando a trabajar diez horas el mismo día 14. Los obreros y obreras con una unión y orden admirable no entraron a las fábricas hasta las 6 de la mañana y salieron a las 6 de la tarde, a pesar del toque de las campanas y de que las máquinas de vapor y los instrumentos de trabajo estuviesen en movimiento.

Además de otros cuyo nombre no recordamos accedieron el mismo día 14, los fabricantes de Barcelona: Juncadella, Batlló, España Industrial, Morell, Sirvent, Fábregas, Roig, Oriols, Rodés, Matabosch, Vapor Cremat, Vapor Vell y todas las fábricas de Sans; Alsina, de San Andrés de Palomar; todos los de San Martín de Provensals, menos el de la lana; y todos los fabricantes de la Villa de Gracia.

El triunfo está asegurado, porque contamos con medios suficientes para ello, sean cuales fuesen las vicisitudes o amaños que se presenten.

¡Unión y adelante obreros!

¡Victoria segura en toda la línea!

LOS JORNALEROS, HILADORES Y TEJEDORES MECÁNICOS,
AL PÚBLICO

La mejora en las condiciones del trabajo es necesaria para el progreso y bienestar del pueblo trabajador, a la par que es indispensable para el desarrollo de la civilización de los pueblos.

Consiguientemente con este irrefutable principio, las clases manufactureras, y todas las demás productoras, han procurado en toda época y en los diferentes países, obtener rebaja de horas y aumento de salarios, en relación aproximada a los cada día crecientes medios para vivir.

Es sabido que el trabajador, el que produce toda la riqueza social, vegeta en la escasez más horrorosa, y por el desarreglo de la sociedad presente, en la cual gozan riquezas y comodidades los que nada útil producen, nuestro patrimonio forzoso es la miseria y la ignorancia. ¡Esto es inicuo, esto es inmoral, esto es injusto; y lo inicuo, lo inmoral y lo injusto ha de desaparecer de la faz de la tierra!

La tan explotada clase manufacturera ha sostenido con admirable energía en todas épocas, y sufriendo las más tiránicas y despóticas persecuciones, la noble bandera de la reforma y de la equidad en las condiciones del Trabajo.

Pero tan generosas aspiraciones se han estrellado ante la inmensa codicia de los fabricantes, que se enriquecen escandalosamente con la criminal explotación del obrero... Mas nuestros sufrimientos son grandes; y el malestar de nuestras familias exige la inmediata rebaja de las horas de trabajo; a cuyo efecto hoy hemos acordado presentar esta justa demanda a los fabricantes, para que desde esta fecha empiece a regir, y que esperamos no será rechazada, porque todos los principios de Moral y de Justicia la abonan, la apoyan, la hacen irrechazable.

¡Ah! ¡Cuán indispensable es la rebaja de las horas de trabajo que queremos, fundándonos no solo en las razones antedichas, sino también en la libertad en la contratación del trabajo! Los propietarios de los instrumentos de producción en nada tienen en cuenta, ni en nada consultan los intereses del operario. Solo procuran por los intereses del capital. La salud del obrero, si tienen suficiente para comer, si pueden o no instruirse, si les es posible educar a su familia, si les es dable vivir como hombres... nada de esto entra en los cálculos de los burgueses...

La pobreza obliga a sujetar al pie de una máquina a los hijos del asalariado a tierna edad; la madre de nuestros hijos ha de asistir como nosotros a la fábrica, las condiciones anti-higiénicas de los talleres enferman nuestro ser y nos inutilizan, nos matan antes de viejos... arrastramos una vida llena de pena y privaciones... ¿No es, pues, preciso que no trabajemos ya doce o más horas como sucede en la actualidad, que nos extenuan y aniquilan?

¡DIEZ HORAS DE TRABAJO DIARIAS es nuestra demanda! ¿Acaso no hay suficiente con diez horas? En Inglaterra, Bélgica y otros países se trabajan ocho, nueve y diez horas, gracias a la energía de nuestros hermanos, y a haber comprendido los mismos explotadores que la rebaja de horas resultaba en beneficio de la mejor y más abundante producción. Además, en nuestro propio país, en Barcelona, las demás secciones obreras, trabajan ya diez o menos horas diarias. ¿Por qué no hemos de disfrutar de esta mejora los jornaleros, hiladores y tejedores mecánicos, siendo nuestra labor de las más pesadas, de las más insoportables?

Queremos tiempo para atender a nuestra instrucción; queremos tiempo para reparar debidamente nuestras fuerzas; queremos el triunfo de la Higiene sobre la Explotación del hombre por el hombre.

Pacíficamente, con el orden más perfecto, queremos en uso de nuestro indisputable derecho, no trabajar más de diez horas. Somos amantes de la Revolución, del Progreso, de la Libertad; y por esto rechazamos todo motín, toda asonada. Queremos TRABAJO Y JUSTICIA.

Los fabricantes recobrarán inmediatamente, por el aumento que en el mercado pondrán a los productos, el perjuicio que esto, y el equilibrio del salario que solicitaremos después, para atender a nuestra infeliz subsistencia, les podrá irrogar.

Si no aceptan esta demanda tan equitativa demostrarán una vez más su reaccionarismo y el odio que al bienestar del obrero en otras circunstancias han mostrado. En cuanto a nosotros, sostendremos enérgicamente, y hasta su triunfo, la tan civilizadora y humanitaria demanda de DIEZ HORAS DE TRABAJO.

SALUD Y EMANCIPACIÓN SOCIAL. —Barcelona 14 de febrero de 1873.

Por el Consejo de la Unión Manufacturera-fabril de la región española, el secretario, Gabriel Albajés.

Por la Junta. —Benito Casals y Eusebio Vilalta.

La Revista Social, 27, 14/02/1873, p. 105

D. Llistat dels delegats al Quart Congrés de la Unió Manufacturera

CUARTO CONGRESO DE LA UNIÓN MANUFACTURERA-FABRIL DE LA REGIÓN ESPAÑOLA

Grande y fecundo en aspiraciones y buenos resultados, cual nadie se podía esperar, fue el Congreso IV de la Unión Manufacturera-fabril, celebrado en la villa de Sabadell, que empezó el 10 de abril, y concluyó el 19 del mismo.

Existiendo una determinación especial tomada por el Congreso de que se imprima un folleto a la mayor brevedad con las actas, acuerdos y dictámenes, y con todo cuanto constituyó el Congreso, no vamos a hacer sino una ligera y superficial reseña, que servirá para auxiliar la memoria de los delegados, y poder ellos en sus respectivas localidades dar de pronto pormenores de tan importante Congreso, que sin duda es el mejor que ha celebrado la Unión.

El día 12 por la noche, la comisión revisadora de actas ejecutó su cometido, como también el 13 por la mañana en que se abrió el Congreso.

El número de delegados fue de 110; más cinco representantes de distrito.

Fueron elegidos, para presidentes de turno, en las sesiones: Eudaldo Xuriguera, Manuel Vilá y Peregrín Montoro; y para secretarios Pedro Montaña, Ramón Solá, Juan Grau y Francisco Llopis, y más adelante se agregaron José Seguí y Valls y Ramón Viza, para que hubiese dos por cada presidente.

Los nombres de los delegados y su procedencia son los siguientes:

Lista de delegados

- Francisco Llopis Botella, delegado por Alcoy; tres clases de vapor.
 Camilo Sanchíz Moya, id. id., de id.
 Joaquín Aznár y Borra, tintoreros; de id.
 Domingo Camprodón, tejedores de velos; de Barcelona.
 Cipriano Petchamé, tres clases de vapor; de Olesa.
 José Pons y Agustín Serrats, tejedores a la mano; de San Felio de Codinas.
 José Aguilera, vapor; de Esparraguera.
 José Seguí y Valls; tejedores a la mano; de Alcoy.
 Buenaventura Canadell y Cipriano Durán; tres clases de vapor; de San Andrés de Palomar.
 José Vila, mecánicos; de Manlleu.
 Antonio Moliner, tejidos a la mano; de San Andrés de Palomar.
 Pedro Font y Rexach; de San Ginés de Vilasar; tres clases de vapor.
 Juan Vila y Cortas, hiladores de lana; de Sabadell.
 Francisco Pujol, fajeros; de Barcelona.
 José Vidal, tejedores a la mano; de San Ginés de Vilasar.
 José Nogués, tejedores a la mano; de Sans.
 Sebastián Cots, tres clases de vapor; de la Bauma de Castellvell.
 Eudaldo Xuriguera, Gaspar Roura y Jaime Balcells; tres clases de vapor; de Sans.
 Pedro Monlló; tejedores; de Senmanat.
 José Roig, tintoreros de lana y piezas, de Sans.
 Antonio Rovira, tejedores a la mano; de Figueras.
 Pablo Figueras, hiladores de lana; de Tarrasa.
 Francisco Soler, tejedores mecánicos; de Reus.
 Pedro Montaña, galoneros en seda, tintoreros y tejidos; de Manresa.
 Miguel Soler, tres clases de vapor; de Sabadell.
 Juan Estragues, medieros; de Barcelona.
 Juan Salas; jornaleros mecánicos; de Reus.
 Juan Fort, id. id.; de id.
 Juan Alujas; tres clases de vapor; de Cambrós.
 Antonio Serra, id. id. de Sallent.

Pelegrín Sardá, tintoreros de encarnado; de Sans.
Juan Trillas, tres clases de vapor, de Villanueva y Geltrú.
José Sala y Sabatés, tejidos a la mano; de Tayá.
Tomás Alemany, tres clases de vapor; de id.
Antonio Soler Pons; tejidos a la mano; de Sanpedor.
Ramón Ferrer, tintoreros de seda y algodón; de Barcelona.
Salvador Ciutat, tres clases de vapor; de Pica-moixons.
Juan Carbonell, tejidos a la mano; de Cabrera de Mataró.
Juan Roma, tejedores a la mano; de Manlleu.
José Vallmitjana; tres clases de vapor; de Manlleu.
Ignacio Tapias; tejedores a la mano; de Granollers.
José Grau, tres clases de vapor; de Reus.
Antonio Marcó, tejedores a la mano, de id.
Jaime Cardona, tejedores a la mano; de id.
Martín Torné, tejidos a la mano; de Berga.
José Santandreu, id. id.; de Vilada.
José Bascomte, id. id.; de Aviá.
Cándido Rosell, id. id.; de Gracia.
Camilo Tormo, id. de lana; de Enguera.
Miguel Ángel González, tres clases de vapor; de Enguera.
Juan Fontanet, id. id.; de Pon de Vilumara.
Pedro Mártir Trullás, tejidos a la mano; de Vich.
Pascual Pujavet y Agustín Bonastre, tejidos a la mano; de Igualada.
José Estela, tejidos a la mano; de Olot.
José Prunera, hiladores mecánicos; de Reus.
Francisco Girbau, tejedores a la mano; de Moyá.
Pablo Sanpere, tejidos a la mano de lana, de Sabadell.
Martín Cornet, tejidos a la mano; de Caldas de Montbuy.
Ramón Sala, pintadores a la mano; de Barcelona.
Peregrín Montore, tejedor en seda, agrupación local de Valencia.
Camilo Fiol, tejedores a la mano; de Rubí.
Miguel Homet, tres clases de vapor; de San Esteban de Castellá.
Salvador Mora, medieros de Mataró.
Antonio Ballbé, tejedores a la mano; de Barcelona.
Francisco Tudores, tejedores a la mano; de Barcelona, (sin voto).

Antonio Difur, id. id.; de id.; (id.).

Francisco Marcé, tejedores a la mano; de San Vicens dels Horts.

Juan Grau Soler, tejedores a la mano; de Mataró.

Lorezo Sans Majó, tejedores a la mano de San Felio de Llobregat.

Isidro Pruna, tres clases de vapor; de Mataró.

Manuel Vilá, id. id.; de id.

Antonio Agulló, id., id.; de id.

Francisco Roma, tres clases de vapor; de Monistrol.

Lorenzo Botinas, aprestadores; de Sabadell.

Antonio Mateu, tintoreros; de Igualada.

Francisco Nuet y Vidal, alpargateros; de Valls.

José Roselló, tejidos a la mano; de Argentona.

Juan Flamarich, tejedores a la mano; de San Cristobal de Premiá.

José Buxadera y Miguel Más, tres clases de vapor; de San Martín de Provensals.

José Figarola, sogueros; de Valls.

Salvador Farré, tejedores de velos; de Reus.

Juan Alemany, tres clases de vapor de lana; de Valls.

Joaquín Clarós, tres clases de vapor; de Badalona.

Celedonio Solá, sogueros; de Badalona.

Ramón Viza y Manuel Vilardell; tejedores a la mano; de Badalona.

José Magriñá, tres clases de vapor; de Valls.

José Vicens y Ramón Magriñá, tejidos a la mano; de Valls.

Pedro Huguet, tintoreros; de Valls.

Juan Garriga y Comas, tres clases de vapor; de Sabadell.

Juan Pagés, tres clases de vapor; del Papiol.

José Blavia, tres clases de vapor; de Molins de Rey.

Salvador Punsola, tejidos a la mano; de Canet de Mar.

Miguel Pujadas, productos químicos; de Sans.

Jaime Calls, tejedor a la mano; de Cambrils.

Ramón Riera Roselló, tejedores a la mano; de San Pedro de Premiá.

Antonio Abril, tejedores a la mano; de Arenys de Mar.

Juan Capdevila, mayordomos y contra maestres; de Barcelona.

Benito Casals, tres clases de vapor; de Barcelona.

Juan Trullá, id. id.; de id.

José Bragulat, id. id.; de id.

Eusebio Ballbé, id. id.; de id.

Antonio Nonell, id. id.; de id.

Las horas de sesiones fueron designadas: cuatro por la mañana y cuatro por la tarde, dejándose las de la noche y de la mañana, antes de la sesión, para la reunión de las comisiones.

(...)

La Revista Social, 36, 18/04/1873, pp. 141-142

Llistat dels delegats al Cinquè Congrés de la Unió Manufacturera

QUINTO CONGRESO DE LA UNIÓN DE LOS OBREROS MANUFACTUREROS DE LA REGIÓN ESPAÑOLA

Correspondido en sumo grado se ha visto el Congreso de la Unión Manufacturera; pues a la invitación del quinto Congreso extraordinario y a pesar de haber transcurrido no más que siete semanas que se celebró el cuarto, han asistido ochenta y siete delegados y muchas otras secciones, que por las circunstancias de haberse avisado con tan poca anticipación no les ha sido posible enviarlo, ya también a causa de los carlista que tanto embarazan al país. Las secciones aludidas, han dado satisfacción por escrito.

Solo lo crítico de las circunstancias, que lo son mucho, motivaron tal Congreso. Así lo han comprendido todos los delegados.

Es este congreso el más trascendental que ha celebrado la Unión.

Vamos a dar una lacónica reseña de lo que se trató en las cuatro sesiones de que constó, reservándonos, empero, lo que creemos prudente callar, porque no todo ha de poder llegar a conocimiento de la burguesia.

Presentaron la correspondiente acta, y en debida forma, los delegados que a continuación se expresan:

Esteban Serra, delegado de los tejedores a la mano, de Barcelona.

Pedro Mártir i Trullas, id. id., de Vich.

José Nin, tres clases de vapor, de Gracia.

Juan Alujas, id. id., de Cambrós.

Jaime Agud, tejidos a la mano, de Cardona.

Martín Pujadas, tres clases de vapor, del Papiol.

José Blavía, id. id., de Molins de Rey.
Francisco Coll, id. id., de S. Martín de Provensals.
Antonio Rovira, tejedores a la mano, de Figueras.
Agustín Bonastre, id. de Igualada.
José Bou, id. de Senmanat.
Antonio Padrós, tintoreros, de Igualada.
José Vallcorba, tejedores a la mano, de Sans.
Juan Estragués, medieros, de Barcelona.
Jaime Garí, tintoreros, de Sans.
Baldomero Compte, mecanicos, de Monistrol.
Pablo Fabrés, lana, de Olesa.
José Sala y Sabater, tejidos a la mano, de Tayá.
José Codina, id. de S. Martín de Provensals.
José Renau, id., de S. Celoni.
Juan Ricart, id. de id.
Eusebio Vilalta, vapor, de Barcelona.
Juan Roma, tres clases de vapor, de Manlleu.
José Terri, id., de id.
José Ros, id., de id.
Jaime Aguilá, tejidos a la mano, de id.
Onofre Trias, id., de Granollers.
Antonio Aymerich, tres clases de vapor, de id.
Sebastian Cots, id., de la Bauma.
Prudencio Billar, tejidos a la mano, de Gracia.
Antonio Sonuy, tres clases de vapor, Puente de Vilumara.
Joaquín Clarós, id., de Badalona.
Celedonio Solá, sogueros, de id.
Marcelino Juliá, paradores, de España.
José Font, tejidos a la mano, de S. Feliu de Codinas.
Cipriano Pechamé, tres clases vapor, de Olesa.
Pedro Rius, tejidos a la mano, de Castelltersol.
Ignacio Suñol, tejedores de velos, de Barcelona.
Pedro Calvet, químicos, de Sans.
José Prunera, tres clases de vapor, de Reus.
Federico Barbé, tejidos a mano, de id.

Ramón Solé, id., de Berga.
José Riera, id., de id.
Ventura Canadell, tres clases de vapor, de S. Andrés de Palomar.
Juan Vidal, tejidos a mano, de id.
José Obradors, id., de Centellas.
Salvador Padrós, tres clases de vapor, de id.
Ramón Batllia, id., de Vilanova y Geltrú.
Pedro Sans, hiladores, de Barcelona.
Onofre Esplugas, id., de id.
José Bragulat, id., de id.
Antonio Nonell, id., de id.
Eudaldo Xuriguera, tres clases de vapor, de Sans.
Benito Casals, id., de Barcelona.
Juan Cujó, tintoreros de lana, de Sans.
Antono Subirana, tintoreros de algodón y seda, de Barcelona.
Camilo Pujol, tres clases de vapor, de Rubí.
Jaime Bigué, tejidos a mano, de id.
Ramón Viza, (por ausencia de Rafael Fulla), id., de Badalona.
Antonio Riba y Riba, id., de S. Andrés de Palomar.
José Estela, id., de Olot.
Ramón Solá, suplente de José Esterry, pintadores a mano, Barcelona.
Bartolomé Vidal, tejidos a mano, de Sabadell.
Lorenzo Sans, tejidos a mano, de S. Feliu de Llobregat.
Francisco Abayá, tintoreros, de Olot.
Juan Vila y Costa, tres clases de vapor, de Sabadell
Esteban Tristany, tejidos a mano, de Mataró.
Francisco Catafal, tres clases de vapor, de Sabadell.
Feliu Oriach, id., de id.
Juan Pros, id., de Barcelona.
José Solá, id., de Premiá de Mar.
Francisco Martí, id., de Barcelona.
Francisco Figueras, id., de Cornellá.
Francisco Pujol, fajeros, de Barcelona.
Manuel Santamaría, tejidos mecánicos en lana, de Sabadell.
Francisco Serra, tres clases de vapor, de id.

Joaquín Rovira, tejidos a la mano, de Capellades.

Isidro Pagés, id., de Arenys de Mar.

Juan Clos, id., de Caldas.

Pedro Font y Reixach, tres clases de vapor, de San Genís de Vilasar.

José Sala, tejidos a mano, de S. Vicens dels Hors.

Manuel Vilá, tres clases de vapor, de Mataró.

Salvador Mora, medieros, de id.

Juan Monistrol, tres clases de vapor, de Monistrol.

Julian Paunot, tejidos a mano, de Argentona.

Miguel Solé, ayudantes de paradores, de Barcelona.

Francisco Llopis Botella, manufactureros, de Alcoy.

Santiago Reig y Llacer, id., de id.

En la primera sesión, día 1º Junio, a las 10 mañana, se procedió a la elección de cuatro presidentes y cuatro secretarios; los cuales fueron elegidos: Eudaldo Xuriguera, Ramón Solé, Manuel Vilá y Juan Vidal. Secretarios: Onofre Trías, Ignacio Suñol, Juan Vilá y Esteban Serra.

(...)

Llistat de delegats al Sisè Congrés de la Unió Manufacturera

SEXTO CONGRESO DE LA UNIÓN DE OBREROS MANUFACTUREROS DE ESPAÑA

*Celebrada en el Teatro Tirso de Molina los días 3, 4, 5 y 6
De agosto de 1873.*

La mesa para las sesiones del Congreso fue elegida en la siguiente forma:

Presidentes: Eudaldo Xuriguera, Manuel Vilá y Gabriel Pinadella.

Secretarios: Eusebio Llorach, Juan Massana, Celedonio Solá, Juan Vilardell, Ramón Viza y Jaime Agut.

La comisión revisadora de actas dio cuenta las siguientes, que fueron aprobadas por el Congreso.

Lista de los delegados que han presentado credencial-

1. Miguel Estany, delegado de tejedores a la mano, de Igualada.
2. Ramón Perellada, de id., de id.
3. Ramón Roma, de las tres clases de vapor, de Roda.
4. Juan Masana, de id., de Villanueva y Geltrú.
5. Antonio Cots, de id., de id.
6. Sebastian Cots, de id., de Bauma de Castellvell.
7. Prudencio del Villar, de tejedores a la mano, de Gracia.
8. Francisco Tudoras, de id., de Barcelona.
9. Esteban Serra, de id., de id.
10. Joaquín Balaña, del arte fabril, de id.
11. Juan Jornet, de id., de id.
12. Manuel Oliva, de las tres clases de vapor, de Cambrós.
13. Franciso Sellarés, de tejedores a la mano y tres clases de vapor, de Granollers.
14. Antonio Serra, de las tres clases de vapor, de Sallent.

15. Antonio Rosell, de id., de ig.
16. Juan Sastre, de tejedores a la mano, de San Feliu de Codinas.
17. Pablo Umbert, de id., de id.
18. Baldomero Visbal, de paradores de España, de Barcelona.
19. Juan Vilardell, de tejedores a la mano, de Rubí.
20. Baldomero Compte, de las tres clases de vapor, de Monistrol.
21. José Botella, de tintoreros, de Manresa.
22. Isidro Pagés, de tejedores a la mano, de Arenys de Munt.
23. Jaime Aguilas, de id., de Manlleu.
24. Juan Roma, de las tres clases de vapor, de id.
25. Valentín Baulenas, de id., de San Hipólito.
26. Juan Torrent, de tejedores a la mano, de San Celoni.
27. Antonio Bonet, de las tres clases de vapor y tejedores a la mano de Torelló.
28. Jaime Garí, de tintoreros, de Sans.
29. Celedonio Solá, de cordeleros, de Badalona.
30. José Nin, de las tres clases de vapor, de Gracia.
31. Mateo Rebarter, de tejedores a la mano, de Alella.
32. Pedro Font, de id., de S. Ginés de Vilasar.
33. Dionisio Pons, de id., de S. Cristobal de Premiá.
34. José Plana, de id., de Valls.
35. Ramón Magriñá, de id., de id.
36. Pedro Huguet, de tintoreros, de Valls.
37. Jaime Agut, de tejedores a la mano, de Cardona.
38. Jaime Agut, de las tres clases de vapor, de id.
39. Manuel Vilá, de id., de Mataró.
40. Francisco Ranom, de id., de id.
41. José Cusell, de id., de id.
42. Salvador Ciutat, de las tres clases de vapor, de Picamoixons.
43. José Santacana y Puig, de id., de Cornellá.
44. Joaquín Clarós, de id., de Badalona.
45. Domingo Roig, de tejedores de punto, de Mataró.
46. Miguel Pujades, de productos químicos, de Sans.
47. José Solá, de las tres clases de vapor, de Premiá de Mar.
48. Salvador Casasús, de tintoreros de lana y piezas, de Sans.

49. José Sala y Sabatés, de tejedores a la mano, de Tayá.
50. José Mañach, de las tres clases de vapor, de San Martín de Provensals.
51. Juan Marqués, de id., de id.
52. Antonio Riba y Riba, de tejedores a la mano, de San Andrés de Palomar.
53. Jacinto Solá y Más, de encargados mecánicos, de Badalona.
54. Francisco Carreras, de las tres clases de vapor, de Sabadell.
55. Francisco Silera, de hiladores de lana, de id.
56. Marcos Masaguer, de las tres clases de vapor, de S. Esteban de Castellar.
57. Benito Molar, de tejedores de lana y algodón, de Sabadell.
58. Juan Clos, de tejedores a la mano, de Caldas de Mombuy.
59. Ramón Viza, de id., de Badalona.
60. Jaime Gimferrer, de id., de id.
61. Miguel Uliach, de mecánicos de lana, de Sabadell.
62. Juan Muné, de tejedores a la mano, de Aiguafreda.
63. Eudaldo Xuriguera, de las tres clases de vapor, de Sans.
64. Gabriel Pinadella, de id., de id.
65. Eusebio Llorach, de id., de id.
66. Pablo Fabrés, de tejedores de lana, de Olesa de Montserrat.
67. José Castells, de las tres clases de vapor, de id.
68. Antonio Solé y Pons, de tejedores a la mano, de Sanpedor.
69. Fermín Roca, de las tres clases de vapor, de San Vicente de Castellet.
70. José Punsá, de id., de Pont de Vilumara.
71. Pedro Rosell, de sogueros, de Valls.
72. Pedro Montlló, de tejedores a la mano, de Sentmanat.
73. Juan Bosch, de directores, mayordomos y contra maestres, de Barcelona.
74. Miguel Ráfus, de las tres clases de vapor, de San Andrés de Palomar.
75. Ventura Canadell, de id., de id.
76. Teodoro Carné, de ayudantes paradores, de Barcelona.
77. Juan Sotorra y Jené, de tejedores a la mano, de Reus.

78. Agustín Casals, de id., de Canet de Mar.
79. José Aguilera, de las tres clases de vapor, de Esparraguera.
80. Onofre Port, de id., de Molins de Rey.
81. Ramón Guardia, de id., de Papiol.
82. Antonio Rovira, de tejedores a la mano, de Figueras.
83. José Fusalva, de las tres clases de vapor, de Barcelona.
84. Eusebio Vilalta, de id., de id.
85. José Vilá (a) Turá, de id., de di.
86. Vicente Moreno, de tejedores a la mano, de Calella.
87. Juan Alemany, de tejedores a la mano y tres clases de vapor, de S. Cugat del Vallés.
88. Benito Casals, de las tres clases de vapor, de Barcelona.
89. José Estela, de tejedores a la mano, de Olot.

La Revista Social, 52, 08/08/1873, p. 206

APÈNDIX 6.

El pressupostos de les famílies obreres al llarg dels anys setanta del segle XIX.

LA MANUTENCIÓN DEL OBRERO

I

Considerando la importancia de la instrucción para el desenvolvimiento de las facultades intelectuales del individuo, hemos publicado un artículo en el cual después de probar que los obreros no podemos completamente aprovecharnos de la enseñanza popular, indicamos los medios que conviene adoptar para que dicha enseñanza dé los frutos que se necesitan.

Es una verdad reconocida que las fuerzas físicas de la humanidad decrecen a medida que adelanta la civilización burguesa que hoy explota y esclaviza el proletariado.

Esta razón es tan triste, tan desconsoladora, que bien valdría la pena de arrojar la pluma, rasgar los libros e inutilizar todos los objetos, producto de la civilización y el progreso, hasta retroceder a los tiempos y edades vírgenes, si consideraciones naturales y sociales no viniesen a constituir un contrapeso capaz de borrar todas esas malas impresiones del humano entendimiento.

Que el hombre degenera, no hay que dudarlo, como hemos dicho. Pero lo que se viene denominando civilización, ¿es efectivamente

civilización? ¿Es verdadero progreso? Para contestar a estas preguntas, es necesario observar atentamente los individuos, aquellos que parece tienen más suma de conocimientos, a los que por las riquezas que poseen hijas del robo, en una palabra, a los que por su situación económica y social pudieran practicar casi por completo los principios científicos de la Higiene, les vemos entregados al vicio y a la disipación. De modo que en esta organización social, unos mueren extenuados por las privaciones; y otros mueren disipados por el vicio y la relajación. Es, pues, incuestionable que lo que se llama civilización no es tal civilización, o es civilización falsa, puesto que ninguna clase de la sociedad vive conforme previenen los preceptos de la Higiene: unos no trabajan nunca; otros trabajan demasiado; unos deterioran prematuramente su ser por el excesivo estudio, otros viven sin cultivo intelectual ninguno, casi como irracionales.

Pues bien: si los ricos, los sabios, los mismos que pretenden estar encargados de velar por la salud del hombre, y de regenerar esta humanidad raquíta y decrepita ya en su nacimiento, no saben regenerarse a sí mismos, ¿cómo podrían hacerlo los trabajadores en las condiciones económicas presentes, faltos de todo apoyo y de todos los medios necesarios para vivir conforme la Higiene determina? ¡Cuánto trabajo, cuánta reforma hay que efectuar para que la civilización y el progreso sean verdaderos!

Para justificar la necesidad y urgencia de la Revolución social que implante la justicia, solo hay que fijar la atención en el modo pésimo que tiene de restaurar sus fuerzas el obrero que produce todos los manjares y toda clase de riqueza.

En efecto, por regla general, el trabajador no come carnes pescadas, pan, vino ni otras especies de primera clase: su alimentación en todas las clases del consumo es de lo más ínfimo, de lo más barato. Sus entradas, su caudal, no le llega a más; y lo que es peor todavía, es que esas sustancias alimenticias, adulteradas unas veces, averiadas otras, que en ambos casos constituyen un veneno más o menos activo, no puede tenerlas abundantes, ya por la sujeción a las crisis del trabajo, ya en fin, por los quebrantos de salud a que está expuesto el individuo; es decir, que hasta el veneno ha de tomar en pequeñas dosis, pues sus medios, su capital, es exiguo, y exiguas han de ser todas sus operaciones en el seno de la familia.

Desde que el pobre entra en el mundo comienza ya a sufrir las terribles consecuencias de la escasez y la miseria. Amamantado por su propia madre, y pasando esta por las contingencias de su ínfima posición, le alimenta con lactancia falta de los elementos nutritivos, y de esta suerte el ser crece enflaquecido o se muere de hambre.

La raquitis adquirida en los pechos de la madre causa a menudo la muerte en la época del destete; y si por casualidad no sobreviene aquella en ese crítico período de la criatura, el ser crece mal conformado o mal desarrollado en todas sus facultades.

Por razones que el discreto lector apreciará de sobras, el destete entre los hijos de los obreros se verifica más temprano que en las clases privilegiadas; por lo cual se hacen necesarias sustancias capaces de sustituir la leche que se ha arrebatado a la criatura: y ¿cuáles son estas sustancias que sirven de alimentación a aquellos tiernos infantes? Son regularmente las mismas con que se alimentan los padres; las que les proporcionan los desalmados acaparadores de las primeras materias alimenticias. Además están abandonadas al cuidado de otra criatura; pues los padres han tenido que acudir a la fábrica o al taller para ganar el mísero e indispensable jornal para atender todavía más perentorias necesidades. Y no se crea, no, que eso acontezca en casos particulares; es la masa general de los trabajadores que pasa por tan dura condición.

Es también de sobra sabido que el obrero es prematuramente entregado al trabajo de tal manera, que antes de estar desarrolladas sus fuerzas, ni haber recibido los primeros destellos que iluminen su entendimiento, se le somete a un yugo capaz de aburrir al ser más laborioso. Unos son enviados a la fábrica, otros al taller y en algunas localidades ocupados en trabajos y ocupaciones diversas. El alimento puede considerarse cuál debe ser, cuando los escasos recursos son los que trazan la conducta de aquellos padres para con sus hijos, cuando quisieran alimentarles bien e instruirles mucho.

Pasemos a investigar ahora la clase de alimentación posible en todos los individuos que constituyen una familia obrera, según el jornal medio que gana el trabajador.

Hasta hoy hay gran desnivel en el producto del trabajo; es decir, que sea por falta de datos estadísticos, o sea por la poca organización que aun

se nota en varias clases productoras, no se puede fijar un tipo que cabalmente pueda servir de punto de partida en nuestras investigaciones: procuraremos, sin embargo, aproximarnos a ese tipo con la conciencia imparcial que guía nuestra pluma.

La clase agrícola, es la más numerosa y menos retribuida; en el tiempo de la siega los jornales no bajan de 10 reales y localidades hay que han llegado a darse 16 y más reales por día, pero siendo este período de tiempo tan corto no puede servirnos de base. En las demás temporadas del año, incluso la recolección de la uva y demás frutos, el jornal es de 5 a 10 reales según las localidades y según la alta o baja de los comestibles. Casi en la misma clase de los labradores, podemos colocar a los peones de albañil, trabajadores de carreteras, algunos ramos de la industria fabril, y algunos trabajos que no requieren aprendizaje, de modo que el jornal medio de estas clases de trabajadores podemos fijarlo en 7 u 8 reales diarios.

Los trabajadores ocupados en la construcción de edificios y los más favorecidos en los ramos fabriles manufactureros, ganan 12, 14 y 16 reales por regla general; habiendo empero muchas localidades en que los mejores trabajadores de estas clases se obtienen a 12; fijemos no obstante la cifra de 14 reales por jornal.

Los obreros ocupados en industrias y artes de precisión y demás oficios que requieren más conocimientos, ganan de 16 reales a 24; de suerte que el término medios es de 20 reales diarios.

Antes de fijar el término medio que nos proponemos, conviene consierar que estos cálculos corresponden a hombres impuestos enteramente en los conocimientos de sus respectivos oficios; un aprendiz y hasta algún oficial recientemente salido del aprendizaje, no obtienen los salarios señalados.

Los tres términos medios son de 8, 14 y 20 reales respectivamente por jornal; el término medio general sería de 14 reales lo cual no podemos apreciar así; porque la clase de 8 es mucho mayor que la de 14, y esta lo es más que la de 20. Estableceremos, pues, 12 reales y aún lo haremos convencidos de que ese tipo es sobrado alto.

El jornal medio de un trabajador inteligente y útil al burgés, es, pues, de 12 reales diarios; pero hay que reducir esta cantidad antes de pasar a

otros estudios. La semana tiene seis días laborables, y quitando las fiestas dedicadas a la conmemoración de las comedias religiosas, y por fiestas nacionales y otras que se celebran por costumbre, resultan cinco y medio días la semana.

Además hay que tener en cuenta enfermedades y días de *vacación forzosa*, que el obrero por mil conceptos está sujeto a sufrir; lo que nos reducirá a 4 días laborables por semana, que constituyen un jornal de 48 reales.

En otro artículo acabaremos de desarrollar nuestro pensamiento respecto a la alimentación del proletariado.

La Revista Social, 26, 07/02/1873, pp. 101-102

LA MANUTENCIÓN DEL OBRERO

II

Si al continuar la materia del artículo anterior, se tratase de la vida de un hombre soltero, nuestros datos a la par que emplearían poquísimas líneas, partirían de una base más fija; pero nuestro propósito no se reduce solamente a tratar del hombre aisladamente, sino lo que más nos interesa es la familia; digna por todos conceptos de apartarla de la miseria.

En cuanto al individuo que no tiene padres ni hijos que asistir ni criar, que es solo e independiente de todo el mundo, su vida, su manutención es bien sencilla; hay en todas partes fondas y casas de pupilos que ofrecen toda clase de asistencia. En las fondas se come a 2 reales y se cena a real y medio por arriba, que contando 6 cuartos para almorzar, 20 reales mensuales para dormir y otros 10 reales para arreglar la ropa, viene a constituir unos 6 reales diarios; pero este gasto es el más mínimo que puede hacer el trabajador en el precio que obtienen hoy los comestibles. El hombre, pues, que gane semanalmente los 48 reales que anteriormente hemos fijado como término medio, y gasta para su manutención unos 35 o 40, le quedan, para gastos de calzado y vestido unos 12 reales: esta cantidad jamás podrá ahorrarla porque los renuevos y confecciones de ropa y calzado se la absorberán por completo. En casas de pupilos, vendrá a resultarle lo mismo.

El soltero, pues, dado el orden de cosas actual, no puede ahorrar para la vejez, y apenas puede vivir medianamente con el fruto de su trabajo.

Pero veamos los casados. Indtroducámonos en el seno de la familia obrera y allí en el hogar doméstico, veremos si el gasto está en relación con las ganancias.

Supongamos una familia que la compongan marido y mujer, un hijo de 16 años, otro de 14 y dos de menor edad, o en lugar de estos, dos

personas ancianas inútiles para el trabajo: por ejemplo, los padres de uno de los consortes; total, seis individuos de una familia.

El cabeza de familia reporta semanalmente, según lo que hemos fijado.....	48 reales.
El hijo mayor puede reportar.....	32 "
Y el menor que gane.....	<u>16</u> "
Total.....	96 reales.

La mujer y los demás de la familia no ganan; se ocupan en los quehaceres domésticos.

Estas seis personas consumen diariamente seis libras de pan que valen 4 y medio reales, lo cual constituyen semanalmente por este solo artículo necesario 31 y medio reales.

Vino, un porrón diario, a 6 cuartos el porrón, importa cada semana unos 5 reales.

Aceite, 4 reales semanales.

Carbón, 2 reales.

Vinagre, sal y especias, 1 y medio reales semanales.

Almuerzo y merienda: se compone de fruta u otras cosas, y que importa diariamente 3 reales para toda la familia; equivalente a 21 reales semanales.

La comida compónese de puchero o potaje de verdura, legumbre, pastas, manteca, etc. La distribución puede hacerse del siguiente modo:

Pasta para el potaje, media libra (*).....	5 cuartos.
Patatas, dos libras.....	3 "
Verdura.....	2 "
Gabanzos, media libra.....	2
Media cabeza de carnero u otro equivalente.....	5
Manteca de tocino.....	<u>2</u> "
Total.....	19 cuartos.

(*)Preferimos usar la moneda *cuartos* porque es la corriente todavía en las fracciones de peseta o real.

Estos 19 cuartos para constituir el puchero de una familia, o sean 2 rs. y 2 cuartos componen semanalmente más de 15 rs y medio.

La cena consiste en bacalao y patatas, o en su equivalencia, de ensalada y pescado u otras por el estilo.

Una libra de bacalao 1 rl., y cuatro libras de patatas con ajos medio real. Este real y medio por la cena componen semanalmente 10 rs. y medio.

RESUMEN DEL GASTO SEMANAL

Pan.....	31 ½ rs.
Vino.....	5 "
Aceite.....	4 "
Carbón.....	2 "
Vinagre, sal y especias.....	1 ½ "
Almuerzo y merienda.....	21 "
Comida.....	15 ½ "
Cena.....	<u>10 ½ "</u>
Total general.....	91 reales.

A estos noventa y un rs. hay que añadir el gasto de jabón y lavadero para lavar la ropa, almidón para planchar, alquiler de tina o cuba para la colada, ceniza para la legía, petróleo para el alumbrado, y sobre todo, el alquiler de casa, que resultan:

Jabón para una semana 1 ½ libras.....	2 ½ rs.
Lavadero.....	½ "
Almidón y alquiler de la tina.....	½ "
Ceniza.....	½ "
Petróleo.....	2 "
Alquiler de un cuarto piso para seis personas, que por pobre que sea vale 48 rs., corresponden pues por semana.....	<u>12 "</u>
Son.....	18 reales.

Estos 18 rs. unidos a los noventa y uno del

resumen general de gastos, componen un total de.....	109 reales.
Importe de lo ganado por los tres individuos que trabajan.....	<u>96</u> "
Déficit semanal.....	13 reales.

Este déficit sería mucho mayor si en la relación de gastos hubiésemos incluido gastos de barbero para afeitarse, de médico, de boticario, azúcar y otros extraordinarios, tanto a consecuencia de una indisposición como por calzado y compras de ropa. Pero a la verdad, era tanto el afán que teníamos de nivelar los gastos con los ingresos que, en todo nos hemos esforzado para encubrir algún tanto el miserable aspecto que ofrece la vida del trabajador...

Empero, el cuadro se vislumbra triste y desconsolador...

Preguntamos ahora a los que continuamente están lanzando reproches contra el obrero, tachándole de inmoral, ambicioso y holgazán; ¿no se necesita virtud, paciencia y sufrimiento, para contemplar impasible el derroche de las clases privilegiadas, mientras que el productor, en su inmensa mayoría, está luchando con la agonía de la muerte? Si, el obrero, en su mala alimentación, en su pobre abrigo y su insaludable vivienda está sufriendo una agonía, es lenta, sí, pero es agonía que le inutiliza para el trabajo a la flor de su edad, y le precipita a la tumba antes de tiempo.

Los moralistas, al hablar de la libertad del hombre, dicen que nadie puede suicidarse; pues nadie tiene libertad de atentar contra la vida.

Los obreros por lo tanto, no deben consentir su agonía, no deben suicidarse, mientras tengan medios para evitarlo.

Estos medios consisten en la asociación. La asociación es un excelente recurso. Agrupados los obreros, unidos solidariamente con lazos fraternales, aumentarán el valor de sus brazos, del sudor derramado en tantas horas sometidos al yugo superior a sus fuerzas; y lo que es más interesante, por medio de la cooperación plantearán establecimientos de consumo donde al precio de coste se les facilitará pan de harina de trigo, no averiada, no mezclada con patatas, ni sustancias, leguminosas y otros productos poco conformes a la digestión. En iguales condiciones tendrán vino; no ese vino que nos expenden las tabernas sofisticado, combinado

con productos químicos nocivos a la salud; tendrán buen chocolate, diferente del de hoy que de todo hay menos cacao y azúcar, como la leche que de todo contiene menos del producto de la cabra y la vaca. Todos estos artículos necesarios a la manutención del hombre y otros que sería polijo mencionar, los tendrá el obrero, puros e intactos sin mezcla de nada que se oponga a su naturaleza. Pero con esto no podremos emanciparnos. Aún habrá burgueses; y estos han de desaparecer como clase explotadora para que aparezca la Justicia.

De esta suerte el obrero logrará un poco, parte de lo que no ha podido o no ha querido lograr institución alguna en la inmensa cadena de los tiempos; matar el fraude, la criminal especulación que se viene ejerciendo contra la salud pública, contra la fuerza vital de la humanidad, cuya víctima más inmediata es el proletariado. De no hacerlo así, no agrupándose, esperándolo todo de los poderes autoritarios, la especulación continuará, a pesar de todos los presupuestos para constituir un numeroso personal de peritos revisadores de vinos, carnes, leches y demás artículos de consumo; y el obrero, el que todo lo produce, continuará ignorante y pasando por las terribles vicisitudes de la miseria.

¡Ah! ¿No es verdad que necesitamos pronto, muy pronto, una gran Revolución social, que aniquile la pobreza del infeliz productor, aniquilando la riqueza del holgazán?

¿En qué podrán refutarnos, ante estos datos, más elocuentes que los bellos discursos de los sabios, los que no creen o no aparentan creer en la Justicia que al obrero asiste al querer la social liquidación?

Obreros, la cooperación de consumos misma no puede regenerarnos; es solo un paliativo.

A destruir los privilegios y monopolios de los capitalistas y propietarios, es a lo que debemos tender...

¡A la Revolución! ¡A la Revolución social...!

ECONOMIA DOMÈSTICA

Mucho se ha tratado de Economía Pública; pero muy poco de Economía doméstica. Vamos a ocuparnos de esta última, en relación de la familia obrera. Cuestión es esta de interés, pues de su deslinde depende el conocimiento exacto de las condiciones en que vive el obrero, y de las condiciones en que debiera vivir según las leyes de la naturaleza y de la verdad.

Los países o naciones cuya administración no logra nivelar los ingresos con los gastos, se ven obligados a aumentar su déficit, yendo cada día de mal en peor, aproximándose fatalmente a la bancarrota, porque no les queda otro recurso, cuando lejos de nivelar los presupuestos se aumenta la Deuda, crecen los intereses y mengua el crédito. Así mismo sucede en la administración de las familias. Cuando una casa gasta más de lo que reúne como ingresos, precisamente ha de recurrir al crédito, a los préstamos, ya a personas amigas, ya a las *cajas* que al efecto existen, fundadas en la usura, muy escandalosa a veces, y que no hacen más, que cooperar a que más pronto aquella llegue al colmo de su miseria y a su ruina absoluta.

¡Cuántas lágrimas y privaciones encierran en sus cofres, en sus armarios y en sus arcas, las llamadas *cajas de préstamos*! ¡Cuántos infelices obreros han debido llevar a ellas, no las joyas porque estas no las tienen, sino los utensilios o prendas de inmediato uso, que tengan alguna estima en concepto de aquellos señores usureros!

Renunciamos a hablar más de lo mucho que sobre esto podría decirse. Tal como se le da al obrero el crédito, no es más que para hundirle más pronto; y aquellas instituciones, que pretenden hacer un bien a las clases desvalidas, no sirven más que para procurar el enriquecimiento de sus directores y propietarios, a costa de las desgracias y calamidades de los trabajadores y desamparados.

El fabuloso aumento que cada día van tomando las cajas de préstamos, prueba que los pobres productores viven en déficit. Esto que parece imposible, es, no obstante, cierto, y muy cierto.

Una obra que reúne más de un mérito, que se titula *Monografía de la clase obrera de Barcelona*, prueba que la generalidad de familias obreras vive en déficit; demuestra que los ingresos no son suficientes para llenar los gastos imprescindibles que deberían hacerse.

Siendo así ¿qué remedio les queda a las familias proletarias que escatimar los alimentos, los vestidos, la luz, la instrucción, la limpieza, todo en fin, para no aumentar con deudas imposibles su malestar profundo?

De semejante desnivel en la Economía doméstica, se originan daños funestos para los individuos, las familias y los pueblos. El orden verdadero, la buena administración de un país, los sentimientos humanitarios; todo esto, exige, que se curen dichos males, engendrados del pauperismo.

La Economía doméstica, no debe ser desatendida; antes al contrario, debe estudiarse, para resolver con sano criterio las muchas cuestiones que encierra.

Nosotros, a pesar de nuestra insuficiencia, nos proponemos estudiar esta cuestión –las entradas, salidas y saldo de la administración doméstica– para que, fijándose en ella los hombres de buena voluntad, se pueda llegar a soluciones eficaces y satisfactorias. Nuestra falta de saber debe dispensarse, considerando el benéfico deseo, la generosa intención que nos anima. Por esto, desde ahora, invitamos a todos los que se desvelan por el bien público, a que se fijen en este asunto, no solo de interés para la clase obrera, sino también para el grandioso conjunto que se llama Humanidad.

LOS INGRESOS DEL OBRERO

I

Con el título de *Economía doméstica* hemos publicado, no hace muchas semanas, un artículo encaminado a probar la importancia del estudio de lo que gana y de lo que gasta y de lo que debiera gastar el obrero para su subsistencia y desarrollo físico-moral.

Dijimos que a pesar de nuestra insuficiencia nos proponíamos abordar tan intrincada cuestión; y esto es lo que empezamos a cumplir hoy.

En este estudio nos servirá de grande auxilio, de preciosa guía, la «*Monografía de la clase obrera de Barcelona en 1856*», impresa a expensas del Estado por acuerdo de las Cortes en 1863; trabajo de utilidad y de mérito incontestable, que acredita a su autor, el señor don Ildefonso Cerdá. Bien merecida es la distinción que se dispensó a su obra, pequeña por volumen, pero grande por el contenido.

En aquel entonces, para la generalidad de los oficios encontré *déficit* el citado autor; es decir, que los ingresos del obrero no eran suficientes para cubrir sus gastos indispensables, cosa en extremo sensible, por cuanto probó de una manera cierta, matemática, incontrovertible, el deplorable estado de miseria, que es la condición normal de la existencia de la clase obrera.

Desde aquella fecha ¿se han mejorado las condiciones del trabajo? ¿Es más buena la situación del trabajador? Esto es discutible. Sin embargo, no pretendemos prejuzgar la cuestión, y por lo tanto hagamos caso omiso, por el momento, de saber si o no estamos peor, circunscribámonos por ahora a averiguar los *ingresos* del obrero; veamos después sus *gastos*; y dejemos a la irrefutable lógica de los números a que expresen ellos la verdad descarnada, sin pasión, con imparcialidad, sin exageraciones, con rigurosa exactitud.

La diferencia de los *ingresos* con los *gastos* nos dará a conocer el *saldo*, que será positivo o negativo, según sea suficiente el salario para asegurar la subsistencia al obrero, o según sea insuficiente para este objeto, que es el que se propone todo trabajador. ¿Qué menos puede ambicionar el hombre, que con su trabajo logre obtener la seguridad de que su vida material e intelectual y la de su familia quede asegurada?

* * *

Pasemos ya a determinar con el rigor posible los datos que han de hacernos conocer los *ingresos* anuales del obrero; y decimos anuales, porque el año viene mejor para proporcionarnos más fijeza en los resultados que cualquier otra cantidad de tiempo. Durante un año transcurren todas las estaciones, las crisis y demás circunstancias.

Los *ingresos* del obrero no son formados de otro concepto que de su salario.

El obrero no posee rentas, ni propiedades: todo su capital, todo su patrimonio está reducido a la modesta semana que representa el conjunto de fatigas que ha debido sobrellevar, porque con dolor y la sudor de la frente se gana el pan de cada día; y es, el salario, el único medio con que el trabajador cuenta para asegurar la existencia propia y la de su querida familia.

¡Considérese la profunda pena que ha de producir en el seno de la familia, en el hogar doméstico, la carencia de ese pequeño puñado semanal de monedas que han de procurar a todos pan, vestido, casa, luz, limpieza e instrucción!

Mas, para colmo de desdichas gran cúmulo de circunstancias existen que merman muchísimo los ingresos anuales de la familia obrera. Estas circunstancias son las que tenemos el deber ante todo de deslindar y apreciar.

El tiempo perdido para el trabajo, puede dividirse en dos grupos principales: el que se pierde para el necesario descanso, y el que se pierde a causa de fiestas religiosas, de crisis, percances y molestias anejas a toda clase de oficios.

Según los oficios, la pérdida de tiempo a causa de la naturaleza del trabajo, es más o menos considerable: el que trabaja a la intemperie, por ejemplo, está más expuesto a perder jornales que el que trabaja a cubierto en talleres especiales.

No obstante, existen para todos los oficios causas generales o fijas de pérdida de tiempo; y estas son las que vamos a precisar.

Los domingos, días dedicados al descanso corporal –y según los religiosos, consagrados al culto de Dios-Padre–, constituyen al año 52 días.

Al culto religioso de Dios-Hijo y del Espíritu Santo, –como son Navidad, Circuncisión, Reyes, Pasión y muerte, Resurrección, Ascensión, Corpus y Pentecostés–, comprenden 9 días.

Al culto de la Virgen –Nacimiento, Concepción, Purificación, Anunciación, Ascensión y Merced–, son 6 días.

Al culto de los Santos: –San Juan, San Pedro, San Jaime, y otros santos y santas–, son 7 días.

Total general al año de los días no laborables: 74 días. Mas, como quiera que algunas de esas fiestas coinciden a veces con los domingos, y para no pecar de exagerados, rebajaremos seis, del total hallado, y fijaremos los días perdidos con motivo de las fiestas de precepto, en 68 al año; sin contar tampoco las que a veces se hacen de carácter puro y exclusivamente cívico o político, ni otras de carácter local.

* * *

Continuaremos en el número inmediato fijando en un cuadro los días que se pierden por enfermedades, por crisis ordinarias, por motivos imprevistos y por causas especiales; los salarios diarios y los ingresos totales al año, de determinados oficios.

LOS INGRESOS DEL OBRERO

II

Vimos en el artículo anterior que los días no laborables por ser domingos y fiestas del precepto son 74 al año; pero que, considerando que algunas fiestas coinciden con los domingos, solo contamos 68 días perdidos por este concepto.

Otros conceptos generales más hay que tener en cuenta para averiguar exactamente los días útiles al trabajo que le quedan al obrero; y esta averiguación es necesaria para saber el ingreso total al año; para conocer los recursos con que cuenta para la satisfacción de sus necesidades y las de su familia.

Los indicados conceptos son cuatro: *Enfermedades, crisis ordinarias de trabajo, motivos imprevistos y causas especiales de la profesión u oficio.*

* * *

Enfermedades. —Sabido es que la salud pública va de mal en peor: las condiciones higiénicas dejan mucho que desear. En Barcelona —que esta ciudad es la que tomamos por tipo en este estudio económico-doméstico que vamos haciendo—, en Barcelona, decimos, la mortalidad crece periódicamente: cada año es mucho mayor el número de las defunciones que el de los nacimientos, como lo prueba la estadística municipal.

Y en esta mayoría de defunciones, contribuyen en grado superior, las infelices familias proletarias.

La muerte se ceba con predilección donde reinan la miseria, la desnudez, el desabrigo, la mala alimentación y la ignorancia.

Las precedentes reflexiones basadas en la experimentación de los hechos, prueban que muchas enfermedades padecen los obreros a causa de las pésimas condiciones de su existencia, de las malas circunstancias

higiénicas, y de los frecuentes percances que se sufren en los respectivos talleres.

Todo esto nos autoriza para que sin pecar de exagerados fijemos, en 5 días al año, el promedio de los que de época en época pierden por lo regular los obreros a causa de enfermedades que obligan a guardar cama y de indisposiciones ligeras que impiden, no obstante, trabajar.

* * *

Crisis ordinarias de trabajo. —Las causas generales que constituyen las crisis ordinarias de trabajo, son las siguientes:

Con motivo de los rigores de las estaciones de calor y frío; —Por estar repletos los almacenes de objetos elaborados, a causa de no haber pedidos; —Por lo elevado del precio de las primeras materias en comparación con el de los objetos elaborados; —Por la escasez o falta absoluta, aunque transitoria, de las primeras materias; —Por alguna modificación arancelaria; —Por introducciones de contrabando; —etc.

Según las industrias, se ven afectadas predilectamente por algunas de las causas citadas, sin que las otras las afecten; lo cual viene a confirmar que es difícil fijar con exactitud los días que se pierden con motivo de las crisis ordinarias, pero la experiencia y cálculos muy juiciosos nos permiten fijar por lo menos en 18 días al año los que por tales conceptos no son de trabajo, ni por lo tanto de cobro para el trabajador.

* * *

Motivos imprevistos. —Bajo la denominación de motivos imprevistos, se comprenden los siguientes:

El tiempo que se pierde en la montura de los aparatos o máquinas para el trabajo; —El entretenimiento y recomposición de las averías que sufren, así dichos aparatos o máquinas como las herramientas o útiles de cada arte u oficio; —Las esperas precisas por no hallarse preparadas, dispuestas y prontas en el tiempo en que se necesitan, las primeras materias que han de sufrir alguna o algunas operaciones previas; —Las intercadencias ocasionales por razón de lluvias o malos tiempos respecto de

algunas industrias; —La busca de nuevo acomodo cuando se ha perdido por cualquier causa el que se tenía; —y, finalmente, otros varios motivos análogos.

Lo que menos se pierde por los diferentes conceptos indicados, son 13 días al año. La industria o profesión más afortunada no perderá menos en dicha cantidad.

Otros motivos *extraordinarios* podríamos tener en cuenta, como son crisis de trabajo que por lo común se suceden todos los años a pesar de la voluntad de los fabricantes o dueños; pero como que son mucho más difíciles de apreciar, nos limitamos a consignarlas, pero sin tomarlas en cuentas.

* * *

Causas especiales. —Para determinadas industrias que ocupan muchos miles de brazos, hay que tener en cuenta otra pérdida de tiempos, por cierto muy considerable. Nos referimos a las clases ocupadas en la industria manufacturera.

Esas pérdidas especiales, por ejemplo, son: —Para los que se dedican a la fabricación de hilados y en telares mecánicos, las pequeñas o grandes averías que con gran frecuencia sufren las máquinas; —Para los que se ocupan en el tejido con telares de cárcolas o pedales: el no tener la pieza urdida con la debida oportunidad; el no poderla anudar en seguida de tenerla arrollada o plegada; el empleo de algodón con mal adobo o de ínfima calidad; el tener que variar de muestra o lazamento, o el hacer alguna prueba o variación en el tejido; el tener que variar de telar o que hacer otra clase de tela; el no recibir del tintorero con la debida oportunidad el algodón, lana, seda, hilo, etc., como sucede especialmente en tiempo de lluvias, y el no tener hechas las canillas a medida que se van necesitando lo cual acontece muy a menudo cuando al fabricante no le urge la conclusión del trabajo; —Para los ocupados en el tejido con máquinas a la Jacquart: las averías que sufren las máquinas, el exceso de sequedad o humedad en la atmósfera de los talleres, las equivocaciones del fabricante, del mayordomo o del que taladra o cala los cartones, y otras varias causas imprevistas que se presentan.

Todo este tiempo perdido fluctúa entre 25 o 30 días al año; de los cuales aceptaremos la cifra menor.

* * *

Hemos terminado el estudio, en general, de los días del año en que los obreros no ganan salario; y cuyo resumen es el siguiente:

El año tiene, días.....	365	
Hay que deducir por <i>regla general</i> :		
Por domingos y fiestas.....	68	
Por enfermedades.....	5	
Por crisis ordinarias de trabajo.....	18	
Por motivos imprevistos.....	13	
Por causas generales, en clases bastante numerosas.....	<u>25</u>	
Total días perdidos.....	129	<u>-129</u>
Quedan días útiles.....	236	

Este es el total de días (236) laborables al año; sin tener en cuenta las crisis extraordinarias y otros percances políticos o económicos que vienen a mermar con harta frecuencia los reducidos ingresos del obrero.

* * *

Continuaremos el asunto, entrando a estudiar determinadas clases, las más caracterizadas, del trabajo industrial; y fijando en un cuadro los resultados que encontraremos como consecuencia de esta investigación económica que hacemos de la vida íntima del obrero, y de las condiciones fundamentales de la producción.

LOS INGRESOS DEL OBRERO

III

Sería interminable nuestro trabajo analítico de las condiciones de la mano de obra y del obrero –tomando por base el año 1874–, si tuviésemos que hacerlo extensivo a todas las clases, a todos los oficios.

Por esto, nos hemos reducido a poner nueve oficios, los más caracterizados de la industria en general. En el cuadro que va junto con este artículo al pie de estas columnas, verán nuestros lectores que están representados: las industrias de la construcción de casas y de máquinas; el hilar y el tejer, y el tintar, en representación de la industria manufacturera; el arte de la imprenta que representa la publicidad, la ilustración; y la industria del calzado, que es una de las partes componentes del vestir. Las industrias más esenciales quedan, pues, tomadas en consideración.

* * *

Jornales. —La columna segunda del cuadro está dedicada a la expresión de los jornales diarios de los oficios que cita la columna primera.

Ante todo, nos vemos en el caso de hacer una observación interesante.

En todos los oficios los obreros aunque todos merecen ganarse bien la subsistencia siendo todos iguales y dignos moralmente hablando, bajo el punto de vista de la producción podríanse, no obstante, clasificar en tres grupos según su aptitud, presteza e inteligencia: *regulares*, *buenos* y *sobresalientes*. Considerados en general, los oficiales *regulares* constituyen el 75 por 100 en todos los oficios; los *buenos* constituyen el 20 por 100; y los *sobresalientes* tan solo el 5 por 100.

Estos son sin duda, los más distinguidos ya en ganar más jornal, ya en estar menos tiempo parados, sufriendo menos las crisis, y siendo por lo tanto mejor su posición.

Si solo nos refiriésemos a los *sobresalientes* o *distinguidos* sin duda que el cuadro expresaría poco dinero ganado y excesivos días de parada.

Mas, téngase en cuenta que nos referimos a la masa obrera, a la plebe, al conjunto, en los datos que fijamos. Nuestro cuadro es el *término medio* en general, según las clases, vayan los oficiales a jornal o a destajo; y poseemos la más íntima seguridad que, teniendo en cuentas estas circunstancias, nadie podrá tacharnos de exagerados; pues, antes al contrario, todos los datos son tomados bajo el punto de vista más favorable al obrero y al trabajo.

* * *

Horas de trabajo. —En general los oficios han conquistado en Barcelona, de unos cuatros años a esta parte, la rebaja en la duración diaria de la jornada: así es que *diez horas* es lo que comúnmente se trabaja en esta ciudad.

No obstante, una dolorosa excepción hay que hacer. Las secciones de jornaleros, hiladores y tejedores mecánicos, trabajan aun 64 horas semanales; pero como quiera que han de limpiar los instrumentos de trabajo, esta tarea les ocupa en término medio unas dos horas semanales. Esto hace que el trabajo efectivo sea de 11 horas diarias. Antes de obtener la rebaja de tiempo que también obtuvieron, itrabajaban estas secciones 12 horas cada día!

* * *

Días no laborables. —A este asunto hemos dedicado ya los dos artículos que llevamos publicados, y a ellos remitimos a nuestros lectores para que vean los innumerables motivos que merman los días del año, arrebatándolos al trabajo.

Por fiestas de precepto y domingos todos los oficios pierden las mismas; por enfermedades, el tintorero y los obreros del algodón son los que más pierden a causa de las materias químicas de que se inyectan los primeros, y a causa del polvillo y del aire poco sano que han de respirar los segundos.

Recordamos que la pérdida de tiempo que constituyen los *motivos imprevistos*, las *crisis de trabajo* y las *causas especiales*, son los siguientes: El tiempo que se pierde en la montura de los aparatos o máquinas para el trabajo; —El entretenimiento y recomposición de las averías que sufren, así dichos aparatos o máquinas como las herramientas o útiles de cada arte u oficio; —Las esperas precisas por no hallarse preparadas, dispuestas y prontas en el tiempo en que se necesitan, las primeras materias que han de sufrir alguna o algunas operaciones previas; —Las intercadencias ocasionadas por razón de las lluvias o malos tiempos, respecto de algunas industrias; —La busca de nuevo acomodo cuando se ha perdido por cualquier causa el que se tenía; —y, finalmente, otros varios motivos análogos.

Con motivo de los rigores de las estaciones de calor y frío; —Por estar repletos los almacenes de objetos elaborados, a causa de no haber pedidos; —Por lo elevado del precio de las primeras materias en comparación con el de los objetos elaborados; —Por la escasez o falta absoluta, aunque transitoria, de las primeras materias; —Por alguna modificación arancelaria; —Por introducciones de contrabando; —etc.

Y, finalmente, las pérdidas por causas especiales son: por ejemplo, las que sufren los albañiles y los tintoreros, los hiladores y tejedores, perdiendo más tiempo que otros oficios, ya por causa del tiempo, ya por las muy frecuentes averías, grandes y pequeñas, que sufren las máquinas.

En resumen, sépase que no tomamos en cuentas los motivos *extraordinarios* y las *crisis extraordinarias* de trabajo que a veces se experimentan, y que merman aun más considerable y visiblemente los ingresos del obrero.

* * *

Restando el total de días perdidos de la cifra constante 365, que son los días del año, se obtiene el total de días útiles, de cada respectivo oficio; —y multiplicando los días útiles por la cantidad en pesetas y céntimos que constituye el jornal diario que generalmente ganan los oficiales, se sabe cual es el *término medio de lo que ganan los obreros de las clases citadas al año*, que es lo que queríamos averiguar.

* * *

Otro día entraremos a tratar de los *Gastos* de la familia obrera; continuando este interesante tema de la Economía doméstica y social.

TERMINO MEDIO DEL PRECIO Y DE LAS HORAS DEL JORNAL DIARIO; DE LOS DÍAS FESTIVOS Y ÚTILES, Y DEL VALOR TOTAL QUE GANAN AL AÑO, EN BARCELONA, LOS OBREROS QUE SE CITAN EN ESTE CUADRO:

CLASE U OFICIO	Jornal de Cada día. <i>Pesetas</i>	Horas Diarias De trabajo	DIAS DEL AÑO NO LABORABLES				Crisis, Imprevi stos y causas especial es	Total de días perdid os	Quedan días útiles	Valor o ingres o total al año. <i>Peseta s</i>
			domingos	fiestas	Enfermedades					
Albañiles	3,75	9	52	16	5	56	129	236	885	
Cerrajeros mecánicos	4,25	10	52	16	5	37	110	255	1083	
Jornaleros fabriles	2,75	11	52	16	7	35	110	255	701	
Hiladores mecánicos	4,50	11	52	16	7	55	130	235	1057	
Tejedores mecánicos	3,50	11	52	16	7	45	120	245	857	
Tintoreros	3,50	10	52	16	10	45	123	242	847	
Impresores	3,50	10	52	16	6	45	119	246	861	
Carpinteros	3,25	10	52	16	5	31	104	261	848	
Zapateros	3	10	52	16	5	31	104	261	783	

(Continuación)

En los artículos precedentes, titulados: *Los ingresos del Obrero*, hemos visto cuales son estos en determinados oficios, los más caracterizados de la producción industrial.

Tenemos la satisfacción de consignar que cuantos han visto el cuadro inserto en nuestro número anterior, lo han encontrado justo, equitativo, nada exagerado y muy conforme con la realidad. Esto es lo que nos proponíamos, porque rechazamos todo género de exageraciones; y tanto es así, que estamos dispuestos a atender las observaciones que se nos dirijan, acerca de ese estudio económico que venimos haciendo.

* * *

En unos cálculos generales como los que hacemos, ¿debemos considerar al obrero, como soltero o como casado? A esta pregunta que nos hacemos, no titubeamos en contestar que no solo debemos considerarlo como casado sino como padre de familia; pues tal es el estado y la posición en que generalmente se encuentra.

Según cálculos, el número de casados es de 75 por 100; y solo es de 25 por 100 el número de solteros y viudos. Los matrimonios obreros son por lo general muy fecundos. La población industrial se distingue por la circunstancia de tener muchos prosélitos. Los pobres no tienen los hijos en relación a su fortuna.

Lo que acabamos de exponer, está en íntima relación con otras cuestiones morales y económicas de grande importancia, que nos contentamos tan solo en indicar; pues si detalladamente tuviéramos que tratarlas, llevarían muy lejos estos sencillos estudios de Economía Doméstica.

* * *

Quedamos, pues, en que lo regular, lo común, es considerar al obrero como esposo y padre, como jefe de una familia a la que adora y estima como a sí mismo; que estas bellas cualidades reúne el pobre trabajador.

Sí, el obrero ama a sus hijos, ama a su esposa, la cual procura por el sostén de la familia y de la casa, desvelándose con solicitud incomparable para administrar los *ingresos del obrero*, a fin de que los hijos se hallen rodeados de todas las comodidades y atenciones posibles. ¿Qué padre, que madre existe, que no quisieran, más que para sí propios, el bienestar de sus hijos, viéndoles dueños de una posición que les librase de la miseria, y de un desarrollo intelectual que les librase de la ignorancia?

Sin duda alguna, estas son las pretensiones de los padres. Para convencernos de ello, no tenemos, cada uno de nosotros, más que dedicar un grato recuerdo a la memoria de los nuestros, y en seguida vendrán a nuestra mente innumerables hechos, verdaderos actos de abnegación, llevados a cabo por ellos para nuestro bien y el de nuestros hermanos... Y si del recuerdo de nuestros padres, pasamos a fijar nuestra atención sobre nuestros carísimos hijos, preguntamos: ¿cuál es el sacrificio de que no nos sintamos capaces para su provecho y su gloria...? ¿Qué no es capaz de hacer nuestro corazón de padre...? ¿Qué no es capaz de realizar el amor de madre?

Por amor a la familia el obrero sobrelleva las fatigas del trabajo; y por amor a la familia realiza la mujer –la esposa, la madre–, verdaderos milagros en la dirección de la casa, para hacer que los reducidos ingresos cubran más o menos completamente las indispensables atenciones de la vida.

* * *

¿Tiene el obrero otros ingresos que los que hemos reseñado en nuestro artículo anterior, en el cuadro de los salarios anuales? No. El obrero no posee otros recursos que los que gana con los esfuerzos de sus brazos y el sudor de su frente. Cuando enferma, no trabaja, y por consiguiente nada gana y debe gastar más. Cuando una crisis de trabajo quita el movimiento a los útiles de las fábricas y de los talleres, tampoco gana el jornal.

Pero, la madre, ¿no procura ganar, por su parte, algo para hacer más llevaderas las atenciones de la familia? En las circunstancias actuales, que tan caros están los alimentos, las habitaciones, los vestidos, etc., etc., la madre también se ve obligada a ocuparse en algunos quehaceres que rindan cierta utilidad.

Imposible determinar a punto fijo que es lo que gana la madre; porque realmente bastante trabajo tiene con la administración de la casa y el cuidado del esposo y de los hijos. No obstante, la madre, porque la necesidad obliga, multiplicando sus fuerzas, se dedica tanto como puede a ejercitar alguna industria casera cosiendo o elaborando alguna preparación industrial, sirviendo en determinadas horas a alguna familia acomodada, etc. Renunciamos a enumerar las diversas faenas en que se ocupa comúnmente la madre de familia, porque es tarea casi imposible, y son sabidas por todos los que se han fijado, por poco que sea, en la familia obrera y su modo de existir.

Todo lo más, puede apreciarse en diez reales semanales, lo que por término medio gana la mujer casada y con hijos. Téngase en cuenta que los partos vienen a impedirle todo ingreso, y a aumentar mucho los gastos; y sépase también que igualmente sufren sus crisis esos trabajos caseros; que no siempre que desean encuentran trabajo las pobres madres de familia. Mujer que gane tanto como un hombre, como sucede en limitados ramos, es una excepción; y como se comprende fácilmente, debemos atendernos a lo general y no a lo excepcional. Sin embargo, el salario del obrero es más ficticio que positivo. Si una mujer está ocupada todo el día en la fábrica, necesita de los cuidados de otra, para que haga los oficios que corresponden a la madre: de modo que ve por estos y por otros motivos reducido su salario a la nulidad. No hay administración más propia ni más buena, que la de la misma madre.

* * *

En resumen: podemos establecer que lo general es considerar la familia obrera de padre, madre y dos hijos; cuya subsistencia depende del salario del padre y de los reducidos recursos que la madre se procura para

el cuidado, fomento y bienestar de la familia; cuyos *Gastos* empezaremos sucesivamente a analizar.

La Revista Social, 121, 12/03/1875, p. 481

DETALLES ECONÓMICOS

Mucho nos gusta que llamen la atención los estudios económicos domésticos, que nos vienen ocupando desde algún tiempo, referentes a los gastos e ingresos de la familia obrera, cuyos artículos no publicamos seguidamente en todos los números, ya para reflexionar más en los cálculos, ya para ir haciendo más amena la lectura de este humilde semanario.

Un apreciable y honrado trabajador, nos dirige la comunicación siguiente; que tenemos la seguridad verán con agrado nuestros lectores:

Amigos: Enterado constantemente de las cuestiones en que os ocupáis en vuestro semanario, y en consecuencia habiendo meditado acerca el interesante asunto de los ingresos y gastos de la familia obrera que por espacio de algunos días ocupan las columnas de dicha publicación, veo que hasta hoy habéis estado acertados en los cálculos, en lo que ha sido dable en tan importante materia.

Con este estudio LA REVISTA SOCIAL está prestando un importante servicio a ciertas clases de la sociedad, especialmente a los escritores que hasta ahora en sus novelas y otras composiciones literarias, jamás habían estado acertados al penetrar en los secretos domésticos del trabajador. Hoy ya tienen base, ya tienen punto de partida fija en que sentar suposiciones y formar comentarios de la continua tragedia social representada con negros colores en el seno de la familia productora.

Mas si bien hasta ahora puede decirse que habéis salido triunfantes de vuestra empresa, difícil es lo que os resta hacer. Os falta terminar lo que requiere más tiento ibien lo habéis dicho! En los datos sobre los gastos del trabajador estáis profundamente sujeto a incurrir en equivocaciones involuntarias: podéis pecar por exceso o moderación en tratar el modo y forma de vivir de la clase proletaria, por las irregularidades a que circunstancias diversas entre los obreros les obligan a ello, como os probaré

en este escrito. Mas ante todo séame permitido presentaros un dato que tal vez os sea de algún provecho para cuando entréis en el estudio de los gastos del trabajador.

Una familia compuesta de siete individuos: marido y mujer, un joven de 17 años, uno de 15, uno de 13, uno de 11 y una de 14, habitan en un cuarto piso en esta ciudad.

Pagan de alquiler, 84 reales mensuales. Gastan: En 21 panes de 3 libras a 16 cuartos uno, semanales, 39 reales 53. En vino, 6 porrones a 10 cuartos porrón, 7 reales 5 céntimos. En petróleo, 2 porrones a 10 cuartos 2 reales 34 céntimos. En Kok una arroba 4 reales. Carboncillo 1 real. Virutas para encender el fuego, 34 céntimos. Jabón 1 ½ libras 2 reales. Ceniza para la colada y lavadero, 1 real 50 céntimos. Aceite 16 reales. Todo esto como se ve es semanal.

Pasemos ahora al gasto que además se hace diariamente.

El almuerzo compuesto de media tortilla por individuo, chocolate, fruta u otra cosa equivalente, fíjese en 23 céntimos cada uno; resultando diariamente 1 real 66 céntimos.

La comida es de puchero o potaje de pobre por ser lo más barato; pues en cualquier cosa, saliendo de esta regla, se gasta más.

Col, 11 céntimos. Garbanzos, 34. Patatas, 47. Pastas, 70. Especies, 11. Total, 1 real 73 céntimos.

Vianda, dos huesos de buey y uno de tocino, 47 céntimos; una lengua de carnero, 94; manteca y tocino, 47. Total de vianda, 1 real 88 céntimos. En la vianda se hacen otras combinaciones; pues no siempre se encuentra a este precio la lengua de carnero. Total de comida diariamente 3 reales 61 céntimos.

La cena se compone de bacalao guisado con patatas, de tortillas, de pies de carnero, de tripa, etc.; pero todo cuanto se usa ha de haber costado al precio que permiten las atenciones de esta familia. Por lo tanto, esta cena la supondremos de ensalada y un guisado de bacalao con patatas, y tendremos: bacalao, 70 céntimos; patatas, 47; escarola, 23. Total 1 real 40 céntimos.

Veamos ahora estas menudencias o gastos diarios lo que importan semanalmente.

	<u>Reales</u>	<u>Cts.</u>
El almuerzo, 1 real y 66 céntimos diario.....	11	62
La comida, total diario, 3 reales 51 céntimos.....	25	27
La cena, 1 real 40 céntimos.....	<u>9</u>	<u>80</u>
Total de gastos diarios....	46	69

Antes de pasar al total general de los gastos de esta familia, debemos mencionar otros gastos que podríamos denominar habituales, pero que al fin son gastos que ocurren y deben, por consiguiente, formar en el presupuesto. El joven mayor de la familia para fumar y divertirse 4 reales los domingos y 2 las fiestas de entre semana. Estas fiestas vienen a resultar una para cada dos domingos, y en consecuencia forma todo junto lo que se da a este joven 5 reales semanales. Repártanse además entre los jóvenes restantes, 3 reales semanales. El patrón o sea el cabeza de familia no fuma, no va al café, ni a la taberna, ni juega: mas tiene otra clase de gastos que también pueden llamarse habituales y son 6 reales por la suscripción mensual de *La Imprenta*, 4 por la trimestral a *La Revista Social*, y 1 real semanal por estar inscrito a una cofradía o hermandad de enfermos, lo cual añadido a la compra de números sueltos de otras publicaciones, o de algún folleto, puede graduarse en unos 3 reales semanales.

Tendremos, pues, por gastos habituales:

Semanalmente al hijo mayor.....	5	rs.
Id. A los otros hijos.....	3	"
Id. El cabeza de familia.....	<u>3</u>	"
Total de gastos habituales...	11	"

Total general

	<u>Reales</u>	<u>Cts.</u>
Pan.....	39	52
Vino.....	7	5
Petróleo.....	2	34
Kok.....	3	

Carboncillo y virutas.....	1	34
Jabón.....	2	
Ceniza y lavadero.....	1	50
Aceite y especies.....	16	
Los gastos diarios, almuerzo, cena y comida sumados semanalmente.....	46	69
Gastos habituales.....	11	
El alquiler de casa semanalmente.....	21	
Total.....	<u>151</u>	<u>45</u>

Continuando la nomenclatura de gastos pasaremos al calzado escogiendo por tipo o punto de partida para nuestras investigaciones un año justo.

Ya hemos dicho que los hombres de esta casa grandes y chicos, son cinco: mas el calzado lo fijaremos de dos medidas solamente para mayor facilidad. El padre y los dos chicos mayores una clase de calzado y los dos menores otra. En un año necesitan los mayores 18 pares de alpargatas que valen 144 reales; tres pares de botinas que valen 120; y tres recomposiciones, 36 reales. Los dos hijos menores 18 pares de alpargatas cada año que valen 108 reales. La madre y la hija gastan 3 pares de botinas que valen 90 reales, y 6 pares de calzado más ordinario que valen 96 reales.

Así, pues, por el calzado tendremos:

Alpargatas para los mayores.....	144	reales
Botinas para id.....	120	"
Recomposiciones para id.....	36	"
Alpargatas para los niños menores.....	108	"
Botinas para la madre e hija.....	90	"
Calzado más ordinario para id.....	96	"
Total de calzado al año....	<u>594</u>	"

Se ha observado con bastante exactitud que en la cuestión de ropas se gasta una camisa al año y otra pieza del uso ordinario entre las personas de ambos sexos que trabajan. Es, pues, fácil contar los gastos de esta familia en las ropas: como la familia a que nos referimos se lo hace todo, es decir, economiza las hechuras del sastre y la modista, calcularemos la ropa a canas tal como se despacha en las tiendas.

Gastando estas siete personas en un año otros tantos calzoncillos podemos fijar la confección y remiendos en 9 canas de algodón o tela de este nombre que a 4 reales 50 céntimos valen 40 reales 50 céntimos. Siete camisas ordinarias por estas siete personas gastan en su confección y consiguiente remiendos 14 canas de ropa, a razón de 6 reales cana valen 84 reales. Cinco pantalones terciopelo de algodón o de otra ropa para trabajar gastan 8 canas y otras 8 canas para chaquetas y chalecos son 16 canas, que a 18 reales una importan 288 reales. Cinco gorras ordinarias valen 25 reales. Además cinco blusas gastando 12 canas de ropa a 6 reales cana valen 72 reales. Estas cinco personas gastan 5 camisetas interiores a 5 reales una son 25 reales. Las dos mujeres gastan un vestido tejido de algodón cada una, invirtiendo 12 canas de ropa a 6 reales cana son 72 reales. Por una docena de pañuelos de bolsillo y ordinarios, a 3 reales uno 36 reales. Ropa para forros de pantalones y además 8 canas a 3 reales, 24 reales. Y finalmente estas siete personas en algodón para medias y calcetines, gastarán anualmente 60 reales.

Veamos pues cuanto importan las ropas más indispensables para estos siete individuos.

	<u>Reales</u>	<u>Cts.</u>
Por tela para siete calzoncillos.....	40	50
Por id., para siete camisas.....	84	
Panas para pantalones, chaquetas y chalecos para los 5 hombres.....	288	
Cinco gorras ordinarias.....	25	
Cinco blusas.....	72	
Cinco camisas interiores.....	25	
Dos vestidos algodón de mujer.....	72	
Pañuelos de bolsillo ordinarios.....	36	

Ropa para forros.....	24	
Algodón para medias.....	60	
Suma.....	726	50
Importa el calzado.....	594	
Id. el vestido ordinario.....	726	50
Total.....	1320	50

Esta cantidad resulta aproximadamente a un semanal de 28 reales, que, unidos a los 151 reales 45 céntimos que importan los gastos de manutención, forman un total de 179 reales 45 céntimos.

Esta familia gasta algo más en las ropas, pues solo nos hemos fijado en lo puramente indispensable para los días de trabajo; el lujo es arbitrario, y lo dejamos a la libre penetración de cada uno; mas aún teniendo en consideración esta circunstancia, debe estarse persuadido de que este gasto es el mínimo de lo que se puede calcular en la familia obrera, porque calculando la reducida suma que corresponde a cada individuo, se verá que un gato o un perro del más económico señor gasta más que este individuo.

Además debe tenerse en cuentas que entre los obreros los gastos han de ser mayores, porque no todas las mujeres saben ellas mismas confeccionarse la ropa ni tienen el tiempo suficiente para seguir y reseguir tiendas en busca de baratura. Y por último, la familia que nos referimos compara el cok, el arroz y otras cosas al por mayor, lo cual no todos pueden hacer, aunque resulte más económico, por la sencilla razón de que carecen de recursos. Es, pues, incuestionable que esta familia no vive; lo que hace es vegetar como las plantas aguardando el día de la muerte para terminar los sufrimientos: y no se diga que es avara; no gasta más, porque sus entradas más no le permiten; de lo contrario, tendría que comprar al fiado, o lo que es peor, vivir de la estafa, por más que todos se esfuercen en producir cuanto pueden con el trabajo.

Por lo tanto, amigos, estoy íntimamente convencido que en vuestros datos reuniréis infinitas variedades. En una relación semejante a la que os envió encontrareis, por ejemplo, el precio de las viandas para la olla doble más caras, y no encontrareis para ensalada 23 céntimos, ni para col 11,

sino que para menos personas el presupuesto será más subido. En las mesas de carnero y buey, el obrero ha de pasar de largo, lo mismo que en las de pescado. El pan lo ha de comprar ínfimo y el vino lo ha de usar poco y barato. Sen entiende por vino esa agua teñida que expenden los taberneros a 8 y a 10 cuartos el porrón; de lo contrario, el presupuesto de gastos sube de una manera que no lo pueden nivelar los ingresos del trabajador más sobresaliente en el oficio. Estas consideraciones tristes, son desgarradoras para quien honradamente invierte todos los momentos de su vida en la producción y en la honradez.

La Revista Social, 123, 26/03/1875, pp. 490-491

DATOS PRÁCTICOS DE CIENCIA SOCIAL

Con sumo gusto damos cabida en las columnas de *La Revista Social* al remitido que nos dirige para insertarse la comisión de los obreros tintoreros.

Es un notable trabajo y una demostración práctica de la necesidad que existe de que se les aumente el salario. Estudios y demostraciones de este género es lo que deberían hacer con frecuencia los trabajadores, presentando siempre sus demandas y reclamaciones con datos científicos, con datos prácticos e irrefutables.

El remitido que sigue y cuya lectura y comprobación recomendamos eficazmente, es uno de los mejores documentos que hemos leído emanando de la clase obrera, la cual manifiesta de algunos años a esta parte que, aunque no tanto como sería conveniente, ha adelantado bastante.

No pretenden los tintoreros presentar un estudio completo de economía doméstica, y sin duda por este motivo se dirigen a la prensa y a todos los que se interesen por el bien público, solicitando su concurso a fin de fijar con exactitud la situación de las clases productoras.

En cuanto a nosotros, amantes decididos de todo lo que se refiera a las ciencias económico-morales, publicaremos gratuitamente cuantos escritos sobre estas materias se nos dirijan, e igual ofrecimiento haremos a los señores patronos del ramo de tintorería a quienes más particularmente dirigen el comunicado sus obreros.

Los obreros presentan datos preciosos en apoyo de su demanda.

«¿En qué se apoyan los patronos para no ceder?» En nuestro concepto están estos colocados en el preciso e ineludible caso de contestar, porque así lo exigen la propia hidalguía y lo que se merecen los trabajadores y la opinión pública.

He aquí el remitido:

A LOS DUEÑOS TINTOTEROS Y AL PÚBLICO.

Señor Director del periódico *La Revista Social*,

Muy señor nuestro y de nuestro mayor aprecio: sírvase admitir en el periódico de su digna dirección estos cuantos párrafos y le quedaremos agradecidos.

Esperando contestación al remitido de fecha 19 de mayo próximo pasado, inserto en su apreciable hoja pública, como a réplica al de los señores Llenas Hermanos y Chalaux, han transcurrido 25 días y aún dichos señores no han tenido la amabilidad de contestar, rehuyendo la polémica, de la cual creemos no hubieran salido con la mejor parte. Si a ellos les conviene el silencio, nosotros por el contrario, deseamos la publicidad; solicitamos el apoyo de la opinión pública, porque también nos apoyan la razón y la justicia, como demostramos ya y como demostraremos también hoy con otros raciocinios.

Los señores Llenas hermanos y Chalaux, y algunos otros dueños que despidieron a los tintoreros, hace tres semanas que abrieron de nuevos sus talleres con otros operarios que no son del oficio, con el propósito de desviar la opinión de los señores fabricantes de tejidos, queriendo hacerles creer que podrían cumplir con los compromisos con obreros que no pueden teñir bien porque nunca han visto tintorería. Con esto prueban cuánto estiman el lustre de la industria y el fomento de la producción nacional.

Los obreros que anteriormente al paro trabajaban en dichas tintorerías, miraron con indiferencia tal estratagema, excepto un número insignificante de los de casa Llenas, que faltaron a los compromisos que habían espontáneamente contraído con sus compañeros de taller. Los demás sostienen su moderada petición.

No queremos repetir lo que se asegura que dicen algunos dueños tintoreros en contra de sus operarios, ni lo que quisieran que les sucediese... porque es en extremos grave y no queremos incurrir, aun diciendo lo cierto, en la falta que se conoce con el nombre de injuria... Sin embargo, conste al público y a las autoridades, que los obreros tintoreros no hemos ofendido a nadie, y en prueba de ello, que los agentes de orden público situados en

algunas tintorerías no han tenido ocasión de reprimir el más leve insulto. Estamos persuadidos que a no ser por otra parte se promueva directa o indirectamente algún desorden, lo que es por nuestra iniciativas seguro es que no tendrá que lamentarse jamás. La cuestión que nosotros sostenemos es demasiado justa para no salir victoriosos: no fiamos ni fiaremos nunca su solución a la fuerza bruta, sino a la fuerza de la razón; a pesar de que parece que el sueño dorado de algún patrono es que no fuese así.

Ustedes, señores dueños, mantienen la vieja costumbre de que se pasen cuatro años de aprendizaje en el oficio del tintorero, tiempo excesivo para aprender este arte de la manera tan rutinaria como lo enseñan aún hoy día, y cuando se les hacen estas observaciones ustedes contestan que los cuatro años son necesarios para salir buen oficial, y que en cambio de los muchos beneficios que les reportan los aprendices (pues hasta les obligan a trabajar más que a los oficiales, en lugar de trabajar menos para que pudieran instruirse), ustedes dicen, repetimos, que en compensación al aprendizaje, también adquirimos un derecho, una propiedad, el derecho de nuestra inteligencia en el oficio, tan penosamente adquirida. En efecto, nuestra propiedad, es solo el salario. Ustedes mismos reconocen nuestra propiedad y nuestro derecho. Ustedes (los que lo han hecho) han atentado, pues, a nuestra propiedad y a nuestro derecho, reemplazándonos bruscamente y despidiéndonos sin el menor motivo.

Conste que nosotros no hemos reclamado a otro dueño más que a los señores Llenas y compañía, el aumento de 2 reales diarios; y que todos los demás dueños nos despidieron porque no quisimos obligar a los de dicha casa a que fuesen a trabajar sin el aumento que reclamaban. Ya sabemos que ahora, al mismo precio, nos admitirían; pero, como despedidos que estamos, presentamos un nuevo pacto, y es el que queremos 17 reales diarios de jornal, en vez de 15 que cobrábamos antes de que ustedes nos despidieran. ¿Pedimos algo indebido, exagerado; algo que no se sea justo y necesario? Vamos a probar tan claramente como nos lo permita nuestra escasa inteligencia, lo imprescindible que es el aumento de 2 reales diarios de jornal. Para demostrarlo, vamos a hacer un cálculo de lo que necesita, en Barcelona, sin pasarlo en grande, y sí solo de un modo modesto, una familia compuesta de cuatro individuos, que creemos es el término medio. Los cálculos que van a continuación son hechos con suma escrupulosidad,

con todo el posible cuidado, y los presentamos después de haberlos consultado y comprobado repetidas veces:

GASTOS DIARIOS
DE UNA FAMILIA COMPUESTA DE PADRE, MADRE, Y DOS HIJOS
DE CUATRO A SIETE AÑOS DE EDAD.

Alimentación

	<u>Cuartos</u>
Pan.....	22
Vino.....	18
Carne.....	30
Arroz o pastas.....	8
Patatas, legumbres y verduras.....	16
Tocino, manteca, aceite y especias.....	17
Bacalao.....	12
Frutas maduras o secas.....	3
Total, para comer.....	128

Otros gastos

Alquiler.....	23
Vestidos.....	25
Lavado de la ropa, jabón, etc.....	5
Calzado.....	15
Alumbrado.....	4
Calefacción.....	9
Utensilios de cocina y mesa.....	2
Total, gastos varios.....	83

En resumen los gastos indicados ascienden:

128 + 83 = 211 cuartos diarios;

O sean..... 24,82 reales

Jornal que se pide.....	<u>17, "</u>
Déficit diario que aún resulta.....	<u>7,82 reales</u>

Dejamos aún sin contar los domingos y días festivos del año, que son unos 70 días, en los cuales nos se trabaja, y por lo tanto no se gana jornal y se gasta a lo menos tanto como los otros días; también dejamos de contar los días y gastos de enfermedades; los días en que no se trabaja por crisis ordinarias o extraordinarias de trabajo y por motivos imprevistos; no contamos tampoco los gastos de muebles de todas clases; los gastos de enseñanza o sea para la instrucción; los que ocasionan los partos y los entierros; y dejamos también a parte los de barbero, café, tabaco, diversiones, correspondencia, y otras más o menos precisos, que, todos juntos, como se ve a simple vista, aumentan el déficit a un extremo deplorable y desastroso.

Tal vez haya alguna partida de los dos cuadros anteriores que a alguien parezca exagerada, pero tenemos la seguridad de que otras partidas le parecerán ínfimas; porque según los gastos y costumbres de las familias, así cambian las partidas del dinero que se dedica a la alimentación y a los demás gastos generales. No tenemos afán en probar que nos encontramos peor de lo que realmente estamos; por lo cual invitamos a los hombres de saber y en general a todos los de buena voluntad, a que se sirvan hacernos las observaciones que estimen convenientes.

De todos modos, es cierto, positivo e irrefutable (porque idénticos resultados arrojan los mismos cálculos hechos en otros países), que el obrero vive en déficit; que solo excepcionalmente puede tener sobrante, y que, por lo tanto, vive muy pobre; es muy desgraciado. Muchísimas son las consideraciones a que se prestan los anteriores datos; pero las dejamos al buen criterio de nuestros benévolos lectores. ¿Cómo es posible vivir? Se nos preguntará. Hasta, en verdad, no lo sabemos. Nosotros no robamos; es sabido que, por regla general, es honrada, digna y laboriosa la clase obrera; y si debiésemos indicar algunos de los recursos que empleamos con frecuencia, diríamos que: se acostumbra rebajar la partida señalada a la compra de carne, vino, y de todo lo mejor y más sano y nutritivo (que

también es lo más caro); en vez de vivir en pisos capaces y un poco decentes, hemos de mezclar nuestras familias con otras, con detrimento de la higiene y a veces de la moral; no podemos vestir y calzar tal como las estaciones y la necesidad reclama; no nos es dable tener toda la limpieza que fuera de desear; y... ¡Oh, desgracia! Abandonando o desatendiendo los hijos y el hogar, la madre ha de ir de un modo cruel a ganar algunos céntimos diarios, o hemos de enviar a la fábrica o en tareas ímprobas a nuestros idolatrados hijos de ocho años... Mas, a pesar de todo esto, el déficit nos persigue y nos mata.

Basta ya. Hemos demostrado que no es exagerado, sino justo, el subir nuestro jornal de 15 a 17 reales por cada día de trabajo. No dudamos que estos datos son conmovedores y decidirán a los dueños que mejores sentimientos han mostrado siempre en pro del obrero.

Nosotros, señores dueños de tintorería, para reclamar dos reales más, no apoyamos en todo lo dicho. ¿En qué se apoyan ustedes para no concedérselo?

Dispense, señor director, tan largo y mal escrito remitido; y tenga usted y el público en general la íntima seguridad que nosotros solo queremos para todos Salud, Trabajo y Justicia.

Barcelona, 13 de junio de 1875.

A nombre de los tintoreros. — *La Comisión.*

NUESTRA SITUACIÓN SE AGRAVA

En el núm. 187 de nuestra *Revista*, al ocuparse los tintoreros de Barcelona de su paro, insertamos un estado del gasto aproximado de una familia obrera. Hoy debemos manifestar, que si nos viéramos precisado a hacer un estado de aquella índole, el gasto ordinario de una familia arrojaría una mayor suma contra la suerte del infeliz productor, porque de algún tiempo a esta parte, los verdaderos comestibles los han subido a mucho de precio.

Nos quejábamos del que han alcanzado las carnes de buey y de carnero, habiéndonos acostumbrado a no poderlo comer y alimentarnos de viandas menos sustanciosas: mas hoy debemos manifestar, que ni para la adquisición de la alimentación más indigesta y pobre, basta nuestro reducido salario.

El bacalao, de cuyo comestible tanto se consume entre los obreros, se vende de 14 a 18 cuartos la libra catalana; las sardinas, de 10 a 16 cuartos docena; las patatas, de 2 a 4 cuartos; las judías, de 6 a 8 cuartos libra; la tripa de buey y carnero a un precio exageradísimo; siguiendo la misma escala relativa los despojos de toda clase y las verduras.

Si hubiese otra clase de alimentación más barata, aunque fuera más inferior, acudiríamos a ella; todo lo haríamos, sacrificando hasta la salud, con tal de poder cubrir nuestro crédito el día del cobro de nuestro jornal; pero, como se ve, no podemos, como el vegetal, sustraer las sales alimenticias del suelo, ni vivir de los gases esparcidos por la atmósfera. Formamos parte de la humanidad y humanamente debemos alimentarnos; de lo contrario, dejaremos de existir.

Otro medo tiene el trabajador para no morir de hambre, aunque encarezcan los comestibles, y es, que a esta carestía responda la subida de los jornales; pero no sucede así, como vamos a demostrar:

Los hombres de mediana edad pueden recordar bien que los jornales se pagaban a 8 rs., en su parte mínima, y a 16 el máximum. Hoy se pagan

a 10 reales y hasta a 20, según sea más o menos diestro el trabajador; esto, como se supone, por regla general, pues hay muchos que no llegan a los 10 rs., y pocos sobresalientes que pasen de los 20.

Los alimentos en la época a que nos referimos, iban a la mitad del precio que hoy; pues si bien hay especias que solo han encarecido un tercio o una cuarta parte, hay otras que han duplicado o triplicado su valor. Los huevos se pagaban a 2 reales docena ordinariamente, y hoy apenas se encuentran a 4 rs. Las carnes antes a 12 cuartos la tercia, hoy a 24. El tocino a 18 cuartos, hoy a 30. El pescado, según clase, lo pagábamos a 8 o 12 cuartos a lo más, hoy las mismas clases a 3 y 4 rs. El vino que se encontraba cuando no había derechos de consumos a 2 y 3 cuartos porrón, está en las grandes poblaciones a 10 y 12 cuartos; y así sucesivamente el precio de otros alimentos, más o menos atacados por los impuestos; de lo cual resulta, como hemos dicho, un aumento doble y que no está conforme con el aumento de los jornales. A más, antes, la alimentación no solo era más barata, sino que también más sana; siendo hoy lo contrario por la sofisticación a que la sujetan los expendedores. ¿Y las habitaciones? ¿Y las demás cosas necesarias a la vida? Renunciamos a hablar de ellas.

En Barcelona, ya lo hemos dicho, el obrero se ve imposibilitado de alimentarse bien, por la carestía que van experimentando los comestibles, no relacionada con el aumento de salario; mas en otras partes, ¿puede vivir el obrero? Allí, lo propio que aquí, o más desesperadamente si cabe. Díganlo si no esos frecuentes arribos de familias del campo de Tarragona, del Maestrazgo y de otras partes que vienen descalzas y casi desnudos en busca de *mejor* suerte.

En Madrid hace algún tiempo que la miseria es general en el proletariado, inspirando serios temores de que trascienda a una epidemia difícil de extirpar. Hoy, en la coronada villa, donde tanto se derrocha siempre en bailes, convites y otros excesos, el suicidio va en pos de la desesperación que es general en las masas hambrientas; no hay más que leer sus papeles públicos para convencerse de la realidad de tan triste cuadro.

Sí, la situación del pueblo se agrava en todas partes. Todos los periódicos lo dicen y lo repiten. Podríamos transcribir muchos trozos de

varios diarios, de todas las provincias, como el que va a leerse referente a la de Huesca:

«Hay propietario en esta capital que escasamente podrá cobrar la décima parte del importe de sus arriendos: la inmensa mayoría de los labradores no tienen grano ni aun para sembrar; prepárense muchos braceros a emigrar a Francia en busca de jornal; y el agricultor, el industrial y el comerciante ven en perspectiva uno de los años más calamitosos de este siglo, pues pocas veces ha sido tan escasa la cosecha y nunca han ascendido a tanto las cargas públicas.»

Ya lo vemos; según el colega de Huesca los braceros de aquellas población se ven precisados a emigrar a Francia, y esto que el proletariado en la República vecina no se alimenta ya de su *boeuf* tan celebrado en otros tiempos; su alimento de hoy es, ordinariamente, la sopa con caldo de zanahorias...

Por tanto, ¿qué debemos hacer? ¿Debemos entregarnos a la desesperación, debemos suicidarnos para acabar nuestros sufrimientos? No. Tenemos una misión grande que cumplir, la de regenerarnos, mejorando nuestra posición moral y económica, para nuestro bien y el bien de nuestros hijos. Nuestra vida, hasta cierto punto, no nos pertenece; pertenece a la sociedad de que formamos parte y debemos conservarla a toda costa empleando los medios que tenemos para ello. No hemos de aguardar el remedio para nuestros males de extraños elementos: procuremos que nosotros nos bastemos a nosotros mismos, y nuestro alivio será más duradero y eficaz.

La Revista Social, 199, 08/09/1876, p. 794

APÈNDIX 7.

Cooperatives i cooperativistes

A. Carta a favor d'una Cooperativa de consums

Manlleu, 23 de Abril de 1877

Compañero director de *La Revista Social*.

Amigo: como os ofrecí, voy a ocuparme en la presente de la cooperación de consumos en esta villa, que bien merece capítulo aparte.

(...)

En Manlleu funciona desde hace más de un año un horno colectivo. Contando sin monopolio el precio del pan, pudo la cooperativa dar más barato que los demás hornos, nada menos que ocho cuartos por cada pan de doce libras en beneficio del comprador. Las demás panaderías imitaron a la cooperativa: entonces y *solo entonces* se les ocurrió a estas rebajar el precio del pan.

El consumo de panes de doce libras en esta población es aproximadamente de 2.500 cada semana. Pues bien, habiendo producido la apertura del horno cooperativo una rebaja de un real por cada pan de doce libras, resulta que ha economizado a la masa de consumidores, en los diez y seis meses que funciona y en los 175.000 panes consumidos durante este tiempo, la cantidad de OCHO MIL SETECIENTOS CINCUENTA DUROS; sin

contar que la clase del pan ha mejorado muchísimo, en lo cual tampoco se han quedado en zaga los señores panaderos.

No obstante, a pesar de estas ventajas hay algunos obreros tan obcecados, que aun consumen el pan de otras panaderías. ¡Hasta este extremo hay hombres que desconocen sus propios intereses! Produciendo resultados tan palpables, deberían los obreros entusiasmarse a favor de la colectiva, ya por la economía que logran, ya por la seguridad que pueden tener siempre de que no comen en la misma este alimento sofisticado en lo más mínimo.

Esta cooperativa ha debido superar grandes dificultades para adquirir una marcha regular. Siendo obreros los encargados de la administración han debido pasar un fuerte aprendizaje, pues más entendían en hilar y en tejer, que en amasar pan y en comprar harinas y granos. Pero el éxito que ha logrado y que irá afirmando más y más en lo sucesivo, prueban que es inmenso lo que el obrero puede alcanzar con la asiduidad, con la buena fe y con la abnegación que tiene cuando trabaja en pro de su casa. Estos sacrificios y estas dificultades, deberían también tenerlos presentes todos los trabajadores; y de este modo se decidirían a darle su apoyo unánime; pues tal es el deber de cada obrero. De todos modos, esta panadería colectiva está destinada a tener un brillante provenir.

Se me ocurre una pregunta, que quisiera que algún filántropo se tomase la molestia de contestar. ¿Qué beneficio es mejor o más positivo a favor de los menesterosos; el que les produce la cooperativa, sin pasar plaza de hacer *caridad* y sin ser hacendada, ofreciendo un beneficio de 8.750 duros, o el que producen algunos ricos, algunos acomodados, algunos *caritativos* caballeros que dan treinta ochavos a treinta pobres, por ejemplo, cada viernes, haciéndoles esperar dos horas en las puertas de sus casas?

Si el obrero supiese unirse y solidarizarse bien, no tendría necesidad que le hiciesen limosna nunca; pues con su solidaridad práctica, y practicada en todo, podría ponerse en condiciones que le asegurasen el trabajo, la asistencia y el mutuo socorro en todas las circunstancias de la vida y en toda clase de necesidades.

Salud y prosperidad. — S.V.

B. Carta contra el cooperativisme. El cas de l'Obrera Sabadellense

Los comunicados que sobre la cooperativa de Badalona «La Bienhechora» he visto en sus columnas, en los que, a mi juicio, tan mal parada ha quedado la Junta de aquella sociedad y el señor don Fernando Garrido, que tomó la defensa de su presidente, muévenme a escribir las siguientes líneas, que no juzgo fuera de lugar, a pesar de que en diferentes ocasiones, el corresponsal de *La Revista Social* se ha ocupado de la marcha y estado de la cooperativa «La Obrera Sabadellense».

De una parte la indiferencia por cuestiones sociales de que empiezan a salir hoy los hombres de ciencia más por el volcán que sienten rugir a sus pies que por otro móvil; de otra la rutina que tanto se aviene a seguir las soluciones propuestas como incontestables; de otra las miras mezquinas de las que solo entregan a la actividad popular lo que puede distraerla y apartarla del camino recto, y por último la indolencia de los trabajadores que nunca se ocuparán demasiado de cuanto se refiere a su situación como miembros de la sociedad, dan por resultado el que se repitan ensayos que ya debieran estar condenados en la conciencia general como medios de cambiar las condiciones de supeditación económica de la clase trabajadora. Tal ocurre con la cooperación y tal es lo ocurrido con «La Obrera Sabadellense».

Nació esta del Centro Obrero que con los mejores auspicios se organizó en 1871 con un ideal levantado y generoso, al cual acudieron en sociedades de oficio casi todos los de la población, obteniendo algunos no escasos e inmediatos resultados. Pues bien pronto el legado que trajo al Centro la sociedad que poseía una pequeña fábrica de pisanas y el deseo de conservarla le impelieron por otros senderos. Pensose inmediatamente en establecer la venta de comestibles, proyecto que si por un momento alarmó a los tenderos, cuando se puso en práctica les tranquilizó, porque vieron que poco habían de temer de un establecimiento que limitaba las ventas a los socios, que no fiaba y que por añadidura vendía a los mismos precios

que ellos, porque a los asociados les había parecido que así llegarían a ser capitalistas. Se olvidaron por completo de la índole propia de la mujer y de que lo único a que debían aspirar era a proporcionarse sanos y buenos víveres. Hasta no cayeron en la cuenta de que pretendían hacerse capitalistas con los residuos de la miseria de su jornal.

Al principio el personal de empleados era gratuito, pero pronto hubo de pasar a ser retribuido. Las ventas de los comestibles se hacen solo pagando en metálico y sin comprobación alguna de modo que los intereses confiados a los expendedores están a merced de su honradez.

Ni en la fábrica mencionada, ni en la ladrillería en que también coopera se han hecho mejoras que permitan facilitar la salida de los productos. Ni siquiera se ha aprovechado la ventaja que podía ofrecer la ladrillería para dotar a la sociedad de un edificio propio; cosa que no hubiera sido difícil en los tiempos de su apogeo.

En 1877 se reformaron los Estatutos de Centro obrero en conformidad con el criterio que apartándose de su origen había seguido. Según estos nuevos Estatutos «La Obrera Sabadellense» se limitaba a construir fábricas y talleres en los cuales puedan ocuparse socios faltos de trabajo, proporcionar a los socios comestibles de buena calidad a precios módicos, asegurar una subsistencia a los inválidos y crear una caja de economías.

A esto, ni siquiera puede decirse ilústima que no sea verdad tanta belleza!

Los resultados obtenidos han producido tal desencanto y tal indiferencia que a las reuniones generales no asisten ni la décima parte de los socios, de este número insignificante todavía una parte dejándose llevar por sus simpatías o amistad cierran los ojos a la luz y prestan su apoyo inconsciente a ciertas personalidades que con tal régimen no les va del todo mal.

Así se explica que los fondos de inválidos se apliquen a cubrir pérdidas; así se explica que mientras a los socios no se les fía una libra de pan, se fíe por miles de duros a especuladores burgeses.

Pero el ocaso se acerca; la decadencia en todos los ramos de cooperación ensayados es manifiesta: el taller de carpintería está en liquidación; la fábrica de pisanas no puede sostener la competencia; la de

tejidos de lana que hace unos dos años fue instalada descende ruinosamente.

Y es natural que así suceda. ¿A quién no se le ocurre que fábricas montadas con los escasos recursos del obrero jamás podrán sostener la competencia con las de los grandes capitalistas? Nada tienen que temer los fabricantes; antes caerán de viejas sus fábricas que el camino emprendido por estos obreros les haga perder el crédito y el monopolio de que gozan. Ellos disfrutan de todas las ventajas de su posición, a los obreros les queda la de poder surtirse en abundancia de los brazos que ellos necesitan. ¡Que gran cosa!

Por este camino hay que confesar que no hay cuidado que los obreros den un disgusto a nadie; que podrán satisfechos en su orgullo algunos figurones, y que al contemplar esta mezquindad de aspiraciones y estos desastrosos resultados se generalizará la casi completa indiferencia en que han caído los trabajadores de Sabadell por sus propios intereses.

Sacudan, sacudan ese abandono los obreros de Sabadell, recuerden los beneficios que de la asociación han reportado, reflexionen sobre los que pueden reportar, y salven la organización que amenaza descomponerse haciéndola tomas dirección recta, busquen en su imaginación el medio de persuadirla a los que van equivocados; haga descender de su engrimiento a los que exponen el socorro de los inválidos entre las manos y a la disposición mala o buena de hombres que no viven del trabajo; condenen si es necesario y confundan con su desprecio a los que antes miran sus personales aficiones e intereses que los generales de la clase obrera, y el buen espíritu renacerá y el acierto en las resoluciones volverá cuando todos pesen en ellas con su inteligencia, su buen deseo y con su voto.

Aun del capital nominal de 75.000 pesetas que hoy cuenta «La Obrera Sabadellense» puede calcularse que quedarán efectivas 50.000 pesetas que bien aplicadas pueden servir de algo.

Sabadell y Julio del 79. — E.

C. LA CARESTÍA DEL PAN

Hay una cuestión grande y fundamental para la clase obrera que por más que la comprendamos, por más que sobre ella hayamos escrito y discutido repetidas veces, no se ha realizado, no se ha llevado a efecto, la hemos despreciado como otras tantas mil cosas que poseemos, que tenemos a mano para contrarrestar los buscos embates del capital explotador, cuyas consecuencias, nosotros, los trabajadores, somos los que más de cerca tocamos.

Quisiéramos poseer la elocuencia necesaria para infundir a todos los que nos leen un sentimiento de amor, hacia el asunto que os pone hoy la pluma en la mano, a fin de que, sin pérdida de tiempo, prefiriendo aun dejar de la mano otras cuestiones menos importantes, se procurasen orillar todas las dificultades para que cuanto antes pudiéramos librarnos de tanta explotación, de tanto robo contra nuestra salud y contra nuestros sudores.

Hablamos de la creación de Cooperativas de consumos, tantas veces proyectada y otras tantas olvidada.

Hablar hoy de los inmensos beneficios que nos puede reportar la cooperación de consumos, sería repetir cosas dichas y demostradas en distintas ocasiones: bastará solo fijarnos en lo que está sucediendo con los burgueses panaderos, para parangonar, para deducir sobre otras materias por el estilo.

En efecto: hemos observado que de algunos días a esta parte el pan llamado de tres libras ha subido 3 cuartos de una vez, cuya carestía obedece a un arreglo que han tenido los panaderos burgueses con sus operarios, según se nos ha manifestado. Prescindamos por ahora de la buena o mala intención que puede haber de parte de los burgueses para malquistar los trabajadores ante el público, suponiéndolos perturbadores del orden social y económico, y hagámonos una reflexión. ¿Es equivalente este aumento del pan con el aumento del jornal de los oficiales?

La carestía del pan importa 3 reales por arroba, lo que suponiendo 20 arrobas diarias de consumo importan 60 reales a los trabajadores empleados en la elaboración de este pan; ¿se les ha aumentado diariamente 60 reales? Estamos seguros, segurísimos que no. Hay más, como acontece con otros explotadores, hoy los panaderos habrán firmado la tarifa de precios, se habrán convenido en las justas demandas de sus operarios, pero mañana, aunque estos burgueses falten a su palabra, que desconozcan sus firmas y compromisos el pan continuará caro, sin librarle de la sofisticación y el fraude, tan común en este comestible.

Desgraciadamente, la clase proletaria se alimenta de cosas poco sustanciosas y esto motiva el que esta clase consuma más de este artículo que las otras clases de la sociedad, y si el pan encarece injustificadamente claro está que esta carestía, este vejamen gravita excesivamente sobre ella.

Nosotros, los trabajadores, debemos odiar de muerte el corrompido orden social presente con todas las consecuencias que manan de dicho orden, una de las cuales es la carestía y la eterna sofisticación; no solamente del pan sino de todos los artículos de consumo que pasan en manos de estos traficantes contra nuestra salud o intereses pecuniarios, pero no basta el odiarlo, no basta levantar la voz protestado contra tamaño abuso de parte de nuestros explotadores, sino que tenemos medios, con los cuales poder librarnos de tanta explotación, de tanto fraude, poner en práctica estos medios, y de una vez para siempre dejaremos de ser las víctimas más próximas de la inmoral explotación que contra la humanidad se ejerce. Estos medios como se comprenderá, están en la creación de cooperativas solidarias de consumos que debe fomentarse en todas las poblaciones.

Repetimos que la formación de estos establecimientos para la comodidad y economía de los federados debe llamar profundamente la atención de los consejos locales y secciones todas y por lo tanto debe impulsarse prefiriéndose a otras cuestiones menos importantes a la propaganda solidaria de las colectividades obreras. Porque es indudable que si algún pequeño resultado positivo podemos tocar los trabajadores, antes de la demolición del edificio social burgés está en la creación de estas tiendas donde sin sofisticaciones y a precio de coste se nos faciliten productos naturales, comprados a primera mano.

Terminamos nuestras consideraciones recomendando eficazmente a todos los asociados que en las celebraciones de meetings, y en toda clase de reuniones sobre la cooperación de consumos no miren con indiferencia tomar parte en ellas, pues de lo contrario, abandonando este miedo de propaganda social, dejando esta vía por la cual nos atraeríamos instantáneamente a nuestras socialistas filas a la gran masa de proletarios de todas las poblaciones, el movimiento obrero no será tan rápido como es de desear en sentido progresivo, y nuestros males y desgracias se eternizarán más de lo necesario en vez de recibir alivio hoy, y curación completa mañana.

La Revista Social, 42, 30/05/1873, p. 166

D. LA FONDA COLECTIVA

Cuando vemos a las clases directoras de la sociedad asociarse para la explotación de todas las industrias, de todos los ramos de producción, para la realización de todos los fines de la vida humana, deduciendo siempre un beneficio mayor que obrando aisladamente sus individuos, y en muchos casos haciendo posibles empresas irrealizables para el solo esfuerzo individual, contrista nuestro ánimo ver a los trabajadores seguir rutinariamente la misma vida social que sus abuelos, siendo los que más necesitan del apoyo mutuo de las ventajas de la asociación, para resistir los embates de que son frecuentemente víctimas en esta dura sociedad.

Vamos a ocuparnos hoy de las ventajas que reportarían del establecimiento de fondas colectivas, y ojalá que, si se convencen, lleven inmediatamente a la práctica el pensamiento.

Es en suma grado triste que cada familia necesite una o dos de sus mujeres para el cuidado de la cocina, ocupación que no puede ser más mal sana para el sexo femenino. Es indispensable que se abandone ya la funesta costumbre de relegar al cuidado de los pucheros la parte más delicada de la humanidad, que se perjudica mucho, cuando joven aun no ha concluido su desarrollo y todavía más si, después de entrar en matrimonio, se halla en los delicados períodos de la gestación, lactancia, edad crítica, etc., sin que olvidemos las muy comunes enfermedades de este sexo en los grandes centros de población, que con demasiada frecuencia se hacen crónicas, incurables, y de fatal terminación por no poder abandonar la deletérea ocupación de la cocina.

Pero no son estas las solas razones que existen para que la mujer abandone la pesada carga que la familia le encomienda. Hay otras no menos poderosas y se refieren a la economía. Si el tiempo y la fatiga que a la mujer cuestan los cuidados culinarios, tan dañosos a la salud, los dedicara a su instrucción, ¿cuánto no ganaría la sociedad? ¡Cuánto aprovecharía para la buena educación de los hijos! Bien seguro es que estos

no se dedicarían a las rudas tareas de la producción, sin estar instruidos en algo más que en saber leer y escribir; y los consejos y buena dirección de las madres inculcarían en ellos el suficiente amor al trabajo intelectual, para que no se les entibiase en adelante el noble deseo de saber.

Sea de ellos lo que quiera, y aun suponiendo que el atraso de nuestras proletarias, no dejándoles conocer la importancia de su propia ilustración, no se dedicaran a conseguirla, siempre tendrían tiempo suficiente para ocuparse de otras tareas de la familia, de la producción, de bellas artes, y también para el descanso.

¿Qué sucede hoy? Por los pronto, en cada mil familias, mil débiles seres esclavizados y matándose lentamente con la atención de otras tantas cocinas; y si, como acontece a menudo en la población dedicada al trabajo, es obrera la que debe llevar el cuidado, claro es que la familia almuerza hambre, algunos arenques con pan, o tomates y pimientos crudos o cualquier otro mal alimento; come lo mismo y cena un guizote de bacalao unas veces, un cocido que solo hierve algunos minutos otras, y siempre un arrebujito sin sustancia y poco nutritivo.

En una fonda colectiva donde se pueda montar una cocina económica, es muy importante la economía que se haría solo en el combustible; también resultaría y muy grande obteniendo los productos al por mayor y de primera calidad, y a la vez podrían ser perfectamente condimentados los alimentos, sanos, nutritivos y hasta variados. Las economías que sin duda alguna resultarían podrían aplicarse a la creación de sucursales en varios extremos de la población donde se estableciese, en disminuir el precio de los alimentos, en mejorarlos, etcétera. Nada decimos de la economía del lavado de mantelerías y paños, de los gastos de alumbrado y otros, porque solo es nuestro objeto presentar el proyecto en globo, sin descender a detalles en los que siempre se contarán ventajas de mayor o menor importancia.

Resumen. Comodidad; alimentos sanos y de buena calidad; aseo y buen condimento; economía notable; emancipación de la mujer de un penoso y anti-higiénico cuidado; práctica de uno de los organismos sociales de verdadero y fecundo progreso.

Si esta idea encuentra eco, si merece ser tomada en consideración y ser ensayada, ofrecemos ampliarla y probar la posibilidad y la conveniencia del problema valiéndonos de la inflexible lógica de los números.

La Revista Social, 202, 20/09/1876, p. 805

E. LOS OWENISTAS Y LOS COOPERADORES EN INGLATERRA

El Socialismo de Roberto Owen estaba basado sobre un conocimiento profundísimo de la naturaleza humana, tanto como sobre los estudios de los males económicos y sociales inherentes a la sociedad moderna.

Pocos hombres han podido hablar de socialismo con más autoridad que Owen, porque pocos hombres han tenido a su disposición las ventajas resultantes de su gran experiencia práctica y los medios que tenía a su disposición para dar a conocer sus aspiraciones.

Según Owen, la base única de una regeneración social es la educación moral, la educación científica de la población. Sus puntos de vista o manera de considerar la naturaleza humana y la organización social, fueron todos más o menos originales. El fue el primero que puso de relieve los hechos principales; hizo patente los instintos las leyes de la naturaleza humana, sobre los que debía fundarse el sistema social.

Estos hechos fundamentales son:

1º El hombre es un ser compuesto cuyo carácter es formado por las condiciones orgánicas que adquiere al nacer y por la influencia sobre esta organización de las circunstancias exteriores, las cuales actúan sobre él hasta la muerte.

2º El hombre está obligado por su constitución a experimentar convicciones y sentimientos independientes de su voluntad.

3º Estos sentimientos y convicciones, y a veces los unos y las otras, constituyen el motor de la acción, es decir, la voluntad que impulsa al hombre a obrar.

4º Desde el nacimiento, las organizaciones humanas no son perfectamente semejantes, y no pueden por lo tanto, de la infancia a la madurez, formar individuos idénticos-

5º Sin embargo, la constitución de cada niño, excepto en los casos de enfermedades orgánicas, puede formarse y desarrollarse en un estado

ya inferior, ya superior, según las circunstancias externas que han ejercido influencia sobre el niño desde su nacimiento.

De estos hechos fundamentales y de las leyes de la naturaleza humana, Roberto Owen formó la ciencia social, base de su sistema racional, pero después de la muerte de Owen muy pocos escritores han tratado el asunto de esta manera científica; muchos de los que siguieron sus pasos como reformadores socialistas y adquirieron así cierta reputación, no solamente negaron los hechos fundamentales sino casi todas las deducciones que sacó Roberto Owen; algunos de ellos tomaron el nombre de socialistas cristianos y se basaron sobre lo que se llama todavía la Cooperación. Estos afirmaban que la regeneración de la sociedad no pueda hacerse sino por la supresión gradual de las clases comerciantes. Que todas las grandes instituciones políticas y sociales con sus extraordinarios privilegios pueden existir sin impedir a las clases laboriosas el conseguir su redención social, si estas triunfaban sobre las clases comerciantes estableciendo almacenes donde los trabajadores pudiesen comprar los varios artículos que les son necesarios, y percibiesen en dividendos periódicos una parte de las ganancias obtenidas.

Antes de extendernos sobre esta clase de escritores y de indicar los resultados prácticos de su enseñanza, debemos hacer referencia de un escritor que no es solamente un verdadero discípulo de Owen, sino que es tal vez el único que ha comprendido perfectamente los principios desenvueltos que se desprenden de los hechos fundamentales y de las leyes de la naturaleza humana, tales como han sido expuestos por el mismo Roberto Owen; nos referimos al Dr. Fravis.

(Se continuará)

LOS OWENISTAS Y LOS COOPERADORES

EN INGLATERRA (Continuación)

Una grande objeción a los hechos fundamentales y a los hechos de la naturaleza humana establecidos por Owen, es que anulan toda responsabilidad individual y no admiten sino la responsabilidad social colectiva. El doctor Travis cree haber descubierto el error y en consecuencia, después de haber hecho serias objeciones, ha formulado él mismo las proposiciones fundamentales que siguen:

Primera verdad fundamental. —Que el carácter del hombre, sus opiniones, ideas o hábitos de pensamiento y sus hábitos de sentimiento y de acción, sus determinaciones, etc., dependen de condiciones, causas o influencias inherentes a la constitución corporal o mental del individuo (condiciones internas), y a las causas exteriores, persona o cosas que pueden ejercer influencia sobre él (condiciones externas).

Segunda verdad igualmente importante. —Que la formación del carácter del hombre y de sus determinaciones dependen también de la acción personal (voluntad del individuo), y que el hombre cuando se haya bastante desarrollado, tiene en sí una potencia de comprobación personal, de iniciativa personal, de educación personal.

De estas proposiciones y de otras, que no podemos desarrollar aquí, el doctor Travis deduce los hechos fundamentales siguientes, que importar dar a conocer:

1º Responsabilidad moral del hombre. —El hombre cuya facultad de comprobación y de educación personal están suficientemente desarrolladas, es un ser moralmente responsable.

2º Calificación de la responsabilidad moral del hombre. —La acción personal del hombre en el ejercicio de su poder depende, en todos los tiempos, de condiciones exteriores e interiores; su responsabilidad moral se atenúa en mucho por estas consideraciones, y no está en los cierto aquel que vitupera y condena sin piedad a un culpable, basándose en la opinión común, de que el hombre por sí mismo, por su iniciativa personal, es la

causa principal de su carácter, de sus determinaciones y en consecuencia de su actos, suposición que niega el hecho de las influencias externas.

Pero aunque el doctor Travis difiere un poco de Roberto Owen en esta importante cuestión de la responsabilidad moral, en los demás sigue las huellas de Owen. En efecto, no hay escritor socialista que se adhiera tan completamente a los principios owenistas, ni hay otro que exponga tan clara y tan constantemente la manera de ver del filósofo socialista. Por lo que respecta a la ciencia social, Owen consideraba que toda ella está comprendida en las cuatro proposiciones siguientes:

1º La producción de la riqueza; 1º la distribución; 3º la formación del carácter; 4º el gobierno local y general. El doctor Travis es del mismo parecer. Y como Roberto Owen, el doctor Travis quisiera basar sobre la educación, y solo sobre la educación, la regeneración de la sociedad.

En la obra del doctor Travis (*Manual de Ciencia Social*) en el capítulo que trata de la liberación de la industria, de la tiranía del capital, se lee: «La liberación de la industria de la tiranía del capital, no puede efectuarse sino por medio de una nueva educación de la naturaleza moral del hombre, educación que enseñaría a los hombre a amarse los unos a los otros, y por una nueva combinación social en armonía con el nuevo carácter resultado de la nueva educación, que haría enseñado a los hombre a no hacer a los demás lo que ni quisieran que les hicieran a ellos.» El nuevo socialismo científico recomendado por el doctor Travis en su *Mundo moral*, es idéntico al de Roberto Owen.

(Se continuará)

LOS OWENISTAS Y LOS COOPERADORES

EN INGLATERRA (Continuación)

Pasemos ahora a otro escritor bien diferente del doctor Travis. M. Ed. V. Neale, conocido de largo tiempo como socialista cristiano o cooperador. Este cree que por la cooperación los trabajadores pueden poner término a la pobreza y a la miseria; que por el establecimiento de almacenes o depósitos de todos los artículos de necesidad pueden arruinar completamente a las clases comerciantes, y que dividiendo los beneficios que sostienen al presente esta clase de la sociedad, la riqueza social cambiaría tan perfectamente que no habría casi nada más que hacer. Cree que la única cosa que deben tomar a pecho las clases trabajadoras, en el porvenir, es el establecimiento de talleres y depósitos; que la política debe abandonarse a las *clases directoras* y que los trabajadores no tendrán que velar en el porvenir más que por su propio bienestar material.

En sus *Economías cooperativas*, publicadas en 1877, establece Neale, con relación a las clases comerciantes que mientras que 14.256 comerciantes bastarían holgadamente para las necesidades de la población, existen 41.735 de lo que resulta un exceso de 27.479. Hace el cálculo bien moderado de que cada uno de estos 27.379 [27.479] establecimientos absorbe por término medio, en rentas, tasas, impuestos, etc., 100£ (2.500 pesetas) por año; las ventas anuales correspondientes se elevan a 150£ (3.775 pesetas), forman un total de 6.725,750£ (168.143,750 pesetas).

Después calcula que las otras ventas efectuadas por los 41.735 establecimientos no arrojan menos de 2.500£ (62.500 pesetas) cada uno al año, o sea un total al menos de 100.000,000£ (2.500.000,000 pesetas) de los cuales si contamos los beneficios al 10 por 100 solamente, daría por resultado que pesa sobre la población una exacción de 10.000,000£ (250.000,000 pesetas) por año.

Cree que los trabajadores deben fundar depósitos y obtener beneficios, y que los capitalistas a los que inspirarían confianza les

ayudarían. De esta manera, dice, el trabajador tendrá el producto íntegro de su trabajo; la cooperación dará a los trabajadores los mayores beneficios, porque los más hostiles a la cooperación serán atraídos por la baratura y buena calidad de los artículos, cosas a las que todo el mundo es sensible.

Quiere también un establecimiento central con el cual estarían en correspondencia todos los depósitos, y considera que la organización de los trabajos de producción sería confiada a este depósito central siempre que fuese posible.

Para asegurar la existencia de esta oficina central sería necesario desde luego formar grupos de hombres capaces de dirigir establecimientos de producción, y garantizar a los compradores de los artículos producidos en cada establecimiento la buena calidad del trabajo, así como no darlos más caros que los demás fabricantes.

Esta es una consideración muy importante y que merece la atención de todos los que se ocupan de organización industrial. Pero, en todas sus obras, Neale deja abandonados los trabajadores a sus propios recursos. Quiere excluir de la cuestión la política, no quiere auxilio de parte del Estado.

Pasemos a otro autor, que desde hace años, es conocido en el Norte de Inglaterra como reformador socialista, el Dr. John Watts, de Manchester. En su obra, *La cooperación como elemento económico social* (1875), dice:

«Supongamos el sistema de los depósitos universalizado y el capital obtenido hoy por los tenderos liberado y veamos lo que resultará. El salario de las clases obreras del Reino Unido se evalúa en 350 millones de libras esterlinas al año y casi toda esta enorme suma pasa directa o indirectamente a manos de los comerciantes.

»Suponiendo que pueda beneficiarse 7 y medio por 100 sustituyendo las tiendas por depósitos, la economía que se realizaría así ascendería a 26.250,000£ por año, suma suficiente para proporcionar trabajo productivo permanente a 265.000 hombres, representando cada uno un capital de 100£ el cual es próximamente el capital necesario en el comercio del hierro o del carbón.

»Seguido este sistema durante 15 años el 5 por ciento al año bastaría al cabo de ese tiempo para poder dar trabajo a todos los obreros de la

nación. Si este sistema se hubiera planteado desde el principio, según las ganancias realizadas, los resultados no se hubieran hecho esperar.

Y en el *Problema del trabajo*, del mismo autor, encontramos en la página 21 el cuadro siguiente:

»Doy aquí, dice, un cuadro que muestra el espléndido resultado que se conseguiría si las clases trabajadoras comprasen a depósitos cooperativos y emplease las ganancias en compras destinadas a operaciones manufactureras, las cuales darían 10 por 100 de beneficio al año, durante quince.

	<u>Libras esterlinas</u>	<u>Francos</u>
Primera instalación	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>1.950,000</u>	<u>48.750,000</u>
	21.450,000	536.250,000
Segundo año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>2.145,000</u>	<u>53.625,000</u>
	43.095,000	1.077.375,000
Tercer año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>4.309,500</u>	<u>107.737,500</u>
	66.904,500	1.672.612,500
Cuarto año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>6.690,450</u>	<u>167.261,250</u>
	93.095,950	2.327.373,750
Quinto año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>9.309,495</u>	<u>232.737,375</u>
	121.904,445	3.047.611,125
Sexto año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>12.190,444</u>	<u>301.761,100</u>
	153.594,889	3.839.872,225
Séptimo año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>15.359,488</u>	<u>383.987,200</u>
	188.454,377	4.711.359,425
Octavo año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>18.845,437</u>	<u>471.135,925</u>
	226.799,814	5.669.995,350
Noveno año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>22.679,981</u>	<u>566.999,525</u>

	268.979,795	6.721.494,875
Décimo año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>26.897,979</u>	<u>672.149,475</u>
	315.377,774	7.881.144,350
Undécimo año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>31.537,777</u>	<u>788.144,000</u>
	366.415,551	9.160.388,775
Duodécimo año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>36.641,555</u>	<u>916.038,875</u>
	422.557,106	10.563.927,650
Décimo tercero año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>42.255,715</u>	<u>1.056.392,750</u>
	484.312,816	12.107.820,400
Décimo cuarto año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>48.431,281</u>	<u>1.210.782,025</u>
	552.244,097	13.806.102,425
Décimo quinto año	19.500,000	487.500,000
Agréguese 10 por ciento	<u>55.224,409</u>	<u>1.380.610,225</u>
	626.968,596	15.674.212,650

Examinaremos brevemente los resultados prácticos de la cooperación, considerando desde luego los depósitos ordinarios. No debemos sorprendernos, si tomamos en consideración el estado presentado al lord Alcalde de Londres, el 3 de diciembre 1879, por una delegación de comerciantes de Londres, sobre el servicio civil de los depósitos cooperativos. Esta comisión aseguró que los depósitos podían dar las mercancías a 10, 20 y hasta 50 por ciento más baratas que los comerciantes.

Si este estado es exacto, no solamente habría así abierto un ancho campo a las operaciones de los cooperadores, sino que sería posible, de esta manera, realizar enormes beneficios.

En la memoria de la gran Sociedad central del trimestre que acababa en 27 setiembre 1879, memoria que se extendía a los negocios hechos por la Sociedad central con un número dado de sociedades, encontramos una grandísima diferencia entre los negocios de las diversas sociedades, en proporción de sus miembros, pro lo que respecta a la Sociedad central.

Y, en efecto, muchas sociedades no se cuidan de realizar algunos negocios con el establecimiento central.

Sin embargo, el progreso del depósito central ha sido muy rápido, como puede verse por el siguiente cuadro:

<i>Nombre de las sociedades</i>	<i>Comercio Libras esterlinas</i>	<i>Número de miembros</i>
Equitable de Manchestar	28,971	7.460
Gateshead	42,525	2.818
Huddersfield Industrial	15,160	4.451
Habfax	14,390	6.870
Accnington	14,310	4.473
Bolton	12,853	7.000
Heckmandwike	10,788	5.000
Ardents pionniers Dews	10,259	4.402
Rockdale	10,051	10.180
Chester-le-Strut	8,783	2.680

Beneficios en el medio año que acaba en:

	<u><i>Libras esterlinas</i></u>	<u><i>Francos</i></u>
Abril 1864	5,962	149,050
— 1865	42,525	
1.063,125		
— 1866	65,040	
1.626,000		
— 1867	100,454	2.511,350
— 1868	155,451	3.778,775
— 1869	193,294	4.832,350
— 1870	271,987	6.799,675
— 1871	295,457	7.386,425
— 1872	407,441	10.186,100
Octubre 1872	641,949	16.048,725
Y para el trimestre que acaba el 27 setiembre 1879	733,849	18.316,225

Si tomamos la rama londinense del depósito central encontramos resultados semejantes.

Años que acaban en:

	<u>Libras esterlinas</u>	<u>Francos</u>
Octubre 1875	132,077	3.301,925
— 1876	183,235	4.580,875
— 1877	215,337	5.383,425
— 1878	221,370	5.534,250
— 1879	230,596	5.764,900

Si examinamos las memorias presentadas al Parlamento al fin de año 1878 encontramos en la página 31 el resumen siguiente:

Las memorias de 1876 dan en Inglaterra y el país de Gales un total de 901 sociedades, con 444,547 miembros que hicieron negocios por valor de 17.619,247 libras esterlinas.

Su fondo comercial al fin del año se evaluaba en 2.381,285 libras esterlinas; sus gastos totales en 1.183,529 libras esterlinas; sus beneficios en 1.540,121 libras esterlinas, y en capital de trabajo 4.989,442 libras esterlinas; su capital de asociación y préstamo en 774,800 libras esterlinas.

Según los nuevos datos, las sociedades citadas han aumentado desde los primeros años en 24,523 miembros. La venta se ha aumentado de 1.442,677 libras esterlinas; los beneficios de 291,519 libras esterlinas; el capital en participación en 511,504 libras esterlinas; y el capital prestado en 32,736 libras esterlinas.

Entre las sociedades de producción he aquí las más florecientes:

		Negocio	Beneficio
Memoria de 1877	Miembros	<i>Libras ester.</i>	<i>Libras ester.</i>
Oldham	216	219,664	4,360
Rochdale	680	252,045	2,884
Grimsley	500	7,093	123

Halifax	2,432	244,262	17,880
Hull	2,024	9,917	896
Leeds	18,000	100,000	11,772
Somerley Bridge	3,916	460,013	20,623
Devment	6	64,287	915
Abidland	<u>18</u>	<u>17,487</u>	<u>249</u>
Total	27,821	1.371,778	62,712

Existen, también sociedades establecidas en diferentes puntos que tienen por objeto la producción.

Hay también un gran número que, aunque llevan el nombre de cooperativas, no son otra cosa que compañías ordinarias; las del condado de Lancaster, principalmente se encuentran en este caso. Todas pagan al capital un crecido interés. Hasta la compañía Ouschunu paga el diez por ciento al capital: la Oldham igualmente el diez, y la de Leeds. Surge aquí una consideración que merece fijar seriamente la atención en ella. Vemos hoy en todos los Estados de Europa a los gobiernos más o menos a merced de los grandes capitalistas. En todos aquellos países en que no está en manos del gobierno, vemos los caminos de hierro, las compañías de gas, de aguas, etc., igualmente en manos de los capitalistas. Todos los grandes bancos se encuentran intervenidos por ellos. He aquí pues la cuestión importante: los capitalistas llegarán a ser, por el sistema de préstamo, un poder directivo y fiscal, en sus relaciones con la cooperación. Esta cuestión no es para ser considerada solamente por el público; es de vital importancia para los mismos cooperadores.

Las sociedades que pagan 10 por ciento al capital, son un verdadero peligro para el principio de la verdadera cooperación.

M. Jones Lloyd, antiguo agitador socialista del tiempo de Robert Owen ha escrito a este propósito apreciaciones muy justas en su folleto *Sobre la Cooperación, su situación, su organismo y su porvenir* (1877).

En él hace una triste pintura del movimiento cooperativo. Lo considera demasiado basado en miras egoístas, y no ocupándose apenas de la elevación, del progreso intelectual de la masa del pueblo.

(Se continuará)

La Revista Social, 400, 16/07/1880, pp. 1-2

LOS OWENISTAS Y LOS COOPERADORES

EN INGLATERRA (Conclusión)

Hablando de los viejos socialistas, Lloyd en la página 4 dice: «No trabajaban con la esperanza de beneficios individuales, porque al principio de todas las cosas, no hay sino sacrificios a hacer. Sabían que un gran pensamiento colectivo de asociación de los trabajadores debía un día ser fructuoso, y miraban al bien general. La idea cooperativa no era en efecto una conjuración de especuladores, en los que la avidez de la ganancia llevaba hasta la deslealtad. Los viejos socialistas buscaban el bien de todos y sus planes bien combinados, bien comprendidos, muy practicables, estaban llamados a producir mucho mejor éxito que los planes adoptados por los cooperadores de nuestros días que, ante todo, buscan el beneficio.

Aquellos viejos teóricos tenían una misión, un fin. Defendían sus principios, trabajaban con ardor por la causa, porque creían en la eficacia de sus esfuerzos.

Sabían, con todos los hombre de convicción, que cumplían con su deber.» En la página 5, el autor, dice aun: «Al presente sería imposible decir que quieren o que pueden enseñar los cooperadores. Nadie verá otra cosa en los esfuerzos que hacen por conquistar el público que el objeto de crear almacenes, fundar casas o compañías, todo esto para obtener un dividendo en su provecho. Su enseñanza carece de objeto: es el caos.»

Y en la página 13: «M. Jones critica en términos severísimos, la acción del depósito central sobre los trabajadores empleados en las manufacturas de Leicester, donde son pagados al mismo precio que por las empresas particulares, siendo los provechos para el capital.» En la página 15 habla de las sociedades cooperativas de Oldham citando un informe de M. Coles, inspector de las factorías del distrito, el cual reconoce los peligros de estas sociedades para la cooperación.

Vemos pues que el movimiento cooperativo actual no tiene nada de común con el gran movimiento socialista inaugurado por Roberto Owen.

El movimiento cooperativo actual, no solo está basado sobre el reconocimiento de los derechos del capital, sino que pone las reclamaciones del capital por encima de las reclamaciones del trabajo. Es revolucionario con relación a las clases comerciantes, pero no en cuanto a las grandes instituciones políticas de la sociedad ni a la supremacía del capital. En efecto, en cuanto a las pretensiones del capital, el movimiento cooperativo actual es *conservador*.

Existe otra clase de reformadores de los que debemos hablar. Uno de los principales escritores de esta clase es Martín de Londres. Estos reformadores no miran simplemente a la extinción de las clases comerciantes, sino que quieren una completa reforma social y política de la sociedad. No quieren solamente basar el gobierno sobre la soberanía del pueblo, sino trabajar en la reforma social. En fin, solamente querrían nacionalizar el suelo, los caminos de hierro, las minas, el crédito, y basarlo simplemente sobre el papel-moneda (*paper-currency*). Quieren abolir el interés, y así poner fin a la miseria. Quieren que todas las empresas generales y locales se hagan sin interés. Piden la abolición absoluta del interés. Supongamos que para fundar un establecimiento cualquiera sea necesario 1.500,000 libras esterlinas, el coste será amortizado en 30 años, y, en lugar de pagar 873,750 libras esterlinas de interés al tipo de tres y medio se retirará cada año 50,000 libras esterlinas, y al cabo de 30 años el capital estaría reembolsado sin darle nada de más. Ahora bien, supongamos que el cálculo del doctor Kalts, del que hemos hablado a propósito de la cooperación de los trabajadores entre sí, sea exacto; en lugar de pedir préstamo a las clases capitalistas, se emitirían acciones (en papel-moneda) que, al cabo de cierto número de años serían amortizadas, y por las cuales los accionistas o los fondos públicos percibirían interés; las clases laboriosas recibirían así el precio de su trabajo y llegarían al bienestar en poco tiempo.

Estos socialistas quieren la nacionalización de la circulación, la nacionalización de la tierra, que consideran como la única base de la regeneración de la sociedad.

Son partidarios de un sistema de colonización interior para la absorción del exceso del trabajo.

Organizan todo el comercio del país, producción y distribución, según el principio de la asociación, (por medio de la organización nacional del

crédito, basado sobre un papel de circulación). Introducen para todo el trabajo como regla en la sociedad, y apoyan todas las instituciones nacionales sobre el principio de justicia, para cada uno y para todos, en todas las relaciones de la vida.

Desgraciadamente esta última clase de reformadores (así como los verdaderos discípulos de Roberto Owen) es poco numerosa y no posee los recursos suficientes para dar a conocer al público sus aspiraciones.

No obstante no es dudoso que no llegue a estar, en algún tiempo, a la cabeza del partido verdaderamente revolucionario de la nación.

J. SKETCHLEY

Revue Socialiste

La Revista Social, 401, 23/07/1880, p. 1

FONTS I BIBLIOGRAFIA

FONTS

ARXIUS

Arxiu Històric Comarcal de Reus

Arxiu Municipal de Barcelona

Arxiu del Foment del Trebal Nacional

Arxiu Diocesà de Barcelona

Arxiu Històric de Vilafranca del Panadès

Biblioteca Arús

Biblioteca de Catalunya

Biblioteca de la Universitat de Barcelona

Biblioteca del Dipòsit de les Aigües de la Universitat Pompeu Fabra

Biblioteca de Comunicació i Hemeroteca General de la Universitat Autònoma de Barcelona

Biblioteca-Museu Víctor Balaguer

Centre de Lectura de Reus

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Institut del Teatre

PREMSA

Acracia, 1886-1888

Almanaque Democrático, 1864

Anuario de Primera Enseñanza, 1865-1866

Bandera Social, 1885-1887

Eco de Euterpe, 1859-1894

El Amigo del Pueblo, 1868-1869

El Clamor del Magisterio, 1866-1871

El Conseller, 1873-1874

El Debate, 1863

El Libre Pensador, 1869

El Obrero, 1864-1866

El Padre de Familia, 1849-1850

El Productor, 1887-1893

El Proletariado, 1884

El Proletario, 1890

El Propagador de la Libertad, 1835-1837

El Republicano, 1842

La Antorcha del Trabajo, 1869

La Asociación, 1866

La Aurora. Órgano de la Asociación de los Coros de Clavé, 1890-1895

La Escuela del Obrero, 1876-1877

La Federación Igualadina, 1883-1884

La Federación, 1869-1874

La Fraternidad, 1847-1848

La Ilar. Revista dedicada á la instrucció i educació de la dona, 1871

La Luz. Periódico librepensador, 1885-1886

La Montaña de Montserrat, 1868

La Muger, 1886

La Revista Social, (Manresa; Barcelona) 1872-1880

La Tramontana, 1881-1893

La Union Tipográfica, 1882-1884

La Veu del Camp, 1885-1886

Lo Noy de la Mare, 1886

Los Desheredados, 1884-1886

Revista del Ateneo Obrero de Barcelona, 1886-1898

Revista Popular, 1871

Revista Social, (Madrid) 1881-1885.

BIBLIOGRAFIA

AA. DD., "La cultura obrera a Catalunya a finals del segle XIX", dossier dins *L'Avenç*, 104, maig 1987, 7-43.

AA. DD., *El libro del obrero*, Establ. Tipográfico de Narciso Ramírez, Barcelona, 1862.

AA. DD., *I^{res} Jornades sobre moviment obrer a l'Arús*, Associació d'Amics de la Biblioteca Pública Arús, Barcelona, 1991.

AA. DD., *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme*, (1995), Ed. Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, Vilanova i la Geltrú, 1997.

ABELLÁN, José Luis, *Historia crítica del pensamiento español*, vol.4, *Liberalismo y Romanticismo (1808-1874)*, Espasa-Calpe, Madrid, 1984.

ABELLÓ I GÜELL, Teresa, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Ed. 62, Barcelona, 1987.

ABELLÓ I GÜELL, Teresa, "El moviment anarquista (1874-1914): entre el catalanisme i l'internacionalisme", *Afers*, VII, núm. 13, 1992, pp. 131-141.

ADAIR, Phillipe, "El utilitarismo libertario de William Godwin", *Telos*, Salamanca, Vol. II, 2, 1993, pp. 71-92.

AISA, Ferran, *La cultura anarquista a Catalunya*, Edicions de 1984, Barcelona, 2006.

AGUILAR PIÑAL, Francisco, *La España del absolutismo ilustrado*, Madrid, Espasa Calpe, 2005.

ALBERT, Mechthild, "Ricardo Mella y la tradición francesa. En torno a las fuentes de sus *Breves apuntes sobre las pasiones humanas*", dins B.

Hofmann et al. (eds.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, Frankfurt am Main, Vervuert/ Madrid, Iberoamericana, 1995, pp. 1-13.

ALMIRALL, Valentí, *Articles polítichs «Diari Català» 1879-1881*, Barcelona, Ed. de la Magrana, 1984.

ALMIRALL, Valentí, *Lo catalanisme*, Barcelona, Ed. 62 i "La Caixa", 1979.

ALMIRALL, Valentí, *Cultura i societat de Valentí Almirall*, Barcelona, Ed. 62, 1985.

ALVAREZ JUNCO, José, *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Siglo XXI, Madrid, 1976.

ANDREU, Jordi, *Població i vida quotidiana a Reus durant la crisi de l'antic règim (1700-1850)*, Edicions del Centre de Lectura, Reus, 1986,

ANGUERA, Pere, "Els ateneus en la Catalunya vuitcentista", dins AA. DD., *Associacions, cultura i societat civil a Catalunya*, El Medol, Tarragona, 1991.

ANTOLÍN, Pilar, FERRERAS, Enric i GARCÍA LARIOS, Agustí, *Els inicis de l'associacionisme contemporani a Sant Feliu de Llobregat (1850-1914)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

ARANGUREN, José Luis, *Moral y sociedad. La moral española en el siglo XIX*, Taurus, Madrid, 1982.

ARIÈS, Philippe i DUBY, Georges, (dirs.) *Historia de la vida privada*, vol.7, *La Revolución francesa y el asentamiento de la sociedad burguesa*, (1991), i vol.8, *Sociedad burguesa: aspectos concretos de la vida privada*, (1992), Taurus, Madrid.

ARNAVAT, Albert, *Obrers a Reus. Classes populars urbanes sota la Restauració (1874-1881)*, Edicions del Centre de Lectura, Reus, 2000.

BACON, Francis, *Novum organum*, Sarpe, Madrid, 1984.

BALCELLS, Albert, *Cataluña contemporánea I (siglo XIX)*, Siglo XXI, Madrid, 1977.

BALMES, Jaime, *Obras completas*, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1963.

BARBER, William J., *Historia del pensamiento económico*, Alianza Editorial, Madrid, 1989.

BARNOSELL, Genís, *Orígens del sindicalisme català*, Eumo, Vic, 1999.

BATLLORI, Miquel, *La Il·lustració*, Obra Completa, vol. IX, Biblioteca d'Estudis i Investigacions, Barcelona, 1997.

BECCARIA, Cesare, *De los delitos y de las penas*, edición de Franco Venturi, Bruguera, Barcelona, 1983.

BENET, Josep i MARTÍ, Casimir, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bieni Progressista (1854-1856)*, Curial, Barcelona, 1976.

BENTHAM, Jeremías, *Fragmento sobre el gobierno*, traducción e introducción de Julian Larios Ramos, Aguilar, Madrid, 1973.

BENTHAM, Jeremías, *Tácticas parlamentarias*, estudio preliminar por Benigno Pendás, Publicaciones del Congreso de los Diputados, Madrid, 1991.

BENTHAM, Jeremías, *Tratado de pruebas judiciales*, por Esteban Dumont y traducida por D. Ramón Urgell, Imprenta de Tomás Gaspar, Barcelona, 1838.

BENTHAM, Jeremías, *Tratados de legislación civil y penal*, estudio preliminar por Magdalena Rodríguez Gil, Editora Nacional, Madrid, 1981.

BERLIN, Isaiah, *El sentido de la realidad. Sobre las ideas y su historia*, Taurus, Madrid, 2000.

BERMUDO, José Manuel, "David Hume, entre el sentimentalismo y la utilidad", *Telos*, Salamanca, vol. VIII, 2, dic. 1998, pp. 9-38.

BERMUDO, José Manuel, *Eficacia y justicia. Posibilidad de un utilitarismo moral*, Horsori, Barcelona, 1992.

BERMUDO, José Manuel, *Helvetius i D'Holbach*, Barcelona, 1987.

BILBENY, Norbert, *Entre Renaixença i Noucentisme. Estudis de filosofia*, La Magrana, Barcelona, 1984.

BILBENY, Norbet, *Filosofia contemporània a Catalunya*, Edhasa, Barcelona, 1985.

BOOKCHIN, Murray, *Los anarquistas españoles. Los años heroicos (1868-1936)*, Grijalbo, Barcelona, 1980.

BOORSTIN, Daniel J., *Los pensadores*, Crítica, Barcelona, 1999.

BRAVO, Gian Mario, *Historia del socialismo (1789-1848)*, Ariel, Barcelona, 1976.

BRIGGS, Asa, (dir.), *Historia de las civilizaciones*, vol.10, *El siglo XIX*, Labor/Alianza Editorial, Madrid, 1989.

BRINTON, Crane, *Historia de la moral occidental*, Losada, Buenos Aires, 1971.

BURY, John B., *La idea del progreso*, Alianza Editorial, Madrid, 1971.

CABANA, Francesc, *Episodis de la burgesia catalana*, Proa, Barcelona, 1998.

CABANA, Francesc, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la Revolució industrial a Catalunya*, 4 vols., Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2001.

CABET, E., *De que manera soy comunista y mi credo comunista*, Establ. Tipogràfic de Juan Capdevila, Barcelona, 1848.

CABET, Étienne, *Viaje por Icaria*, 2 vols., traducción de Narcís Monturiol y Francisco J. Orellana, Orbis, Barcelona, 1985.

CABO, Isabel de, *Los socialistas utópicos*, Ariel, Barcelona, 1987.

CAMPS I CURA, Enriqueta, "Els nivells de benestar al final del segle XIX. Ingress i cicle de formació de les famílies a Sabadell (1890)", *Recerques*, 24, 1991, 7-21.

CAPPELETTI, Angel, *El socialismo utópico*, Grupo Editor de Estudios Sociales, Rosario, 1968.

CARBONELL I GUBERNA, Jaume, *Josep Anselm Clavé i el naixement del cant coral a Catalunya (1850-1874)*, Galerada, Capellades, 2000.

CARBONELL PORRO, Joan Anton, *Molins de Rei: vida social y política (1868-1936)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991.

CASASSAS, Jordi (coor.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Enciclopedia Catalana S.A., Barcelona, 1999.

CASTELLS, Irene, y MOLINER, Antonio, *Crisis del Antiguo Régimen y Revolución Liberal en España (1789-1845)*, Ariel, Barcelona, 2000.

CASTELLANOS, Jordi, "Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX (A propòsit de Pere Coromines)", *Els Marges*, 6, 1976, pp. 7-28.

CASTERÀS, Ramón, *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*, Anthropos, Barcelona, 1985.

CASTERÀS, Ramon, *Escritores y reformadores sociales en el París de las revoluciones románticas (1830-1848). Curso de historia del pensamiento y de la cultura*, PPU, Barcelona, 1994.

CASTERÀS, Ramon, *Franklin i Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Comissió Amèrica i Catalunya, Barcelona, 1992.

CASTRO ALFIN, Demetrio, "De la clandestinidad republicana a la clandestinidad anarquista", dins B. Hofmann et al. (eds.), *El anarquismo*

español. Sus tradiciones culturales, Frankfurt am Main, Vervuert/ Madrid, Iberoamericana, 1995, pp. 57-68.

CERDÀ, Ildelfonso, "Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856", apèndix al vol.II de *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la refoma y ensanche de Barcelona*, Imprenta Española, Madrid, 1867.

COLE, G.D.H., *Historia del pensamiento socialista*, vol. I, Los precursores, 1789-1850, F.C.E., México, 1974.

COLOMER, Josep M^a, (ed.), *Bentham. Antología*, Península, Barcelona, 1991.

COLOMER, Josep M^a, *El utilitarismo. Una teoría de la elección racional*, Montesinos, Barcelona, 1987.

COVERT-SPRING, Joseph A., *Escritos Saint-simonianos*, amb estudi preliminar de Alfonso Sánchez Hormigo, M.E.H. i I.E.F., Madrid, 1999.

CRAVERI, Benedetta, *Madame du Deffand y su mundo*, Siruela, Madrid, 2005.

CULLA, J.B., i DUARTE, Angel, *La premsa republicana*, Col.legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona, 1990.

D'HELVETIUS, C. A., *Del espíritu*, Editora Nacional, Madrid, 1984.

D'HOLBACH, P. H., Baron, *Sistema de la naturaleza*, Editora Nacional, Madrid, 1982.

DALMASES, Pablo Ignacio de, *La prensa anarcosindicalista en Catalunya, 1835-1939*, Asepco, Barcelona, 1992.

DEFORNEAUX, Marcelin, *Inquisición y censura de libros en la España del siglo XVIII*, Taurus, Madrid, 1973.

DESANTI, Dominique, *Los socialistas utópicos*, Anagrama, Barcelona, 1973.

DÍEZ, Fernando, *Utilidad, deseo y virtud. La formación de la idea moderna del trabajo*, Península, Barcelona, 2001.

DOREL-FERRÉ, Gràcia, *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la Colònia Sedó*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.

DROZ, Jacques, (dir.), *Historia general el socialismo*, 6 vols., Destino, Barcelona, 1984.

DROZ, Jacques, *Europa: Restauración y Revolución (1815-1848)*, Siglo XXI, Madrid, 1988.

DUARTE, Angel, "La esperanza republicana", dins Rafael Cruz y Manuel Pérez Ledesma (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza Ed., Madrid, 1997, 169-199.

DUARTE, Àngel, *Història del republicanisme a Catalunya*, Eumo Editorial, Pagès Editors, Lleida, 2004.

DURKHEIM, Emilio, *El socialismo*, Editora Nacional, Madrid, 1982.

ELORZA, Antonio, *Socialismo utópico español*, Alianza Editorial, Madrid, 1970.

Encíclica del 8 de diciembre de 1864 y el Syllabus; o sea resumen de los principales errores de nuestra época, que se señalan en las Alocuciones consistoriales, Encíclicas y demás letras Apostólicas de nuestro santísimo padre el Papa Pio IX, Librería Católica de Pons y Cía, 1868.

ESTEBAN, León, "D'Holbach en España", dins *Educación e Ilustración en España. III Coloquio de Historia de la Educación*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984, pp. 78-89.

FÁBREGAS, Xavier, *Les formes de diversió en la societat catalana romàntica*, Curial, Barcelona, 1975.

FARRELL, Martin D., *Utilitarismo. Ética y política*, Abeledo-Perrot, Buenos Aires, 1983.

FERRATER MORA, José, *Diccionario de Filosofía*, 4 vols., Alianza Editorial, Barcelona, 1994.

FERRER I SUBIRANA, José, "Bentham. Escuela utilitaria", 4 articles a *La Civilización*, (1841), vol.I 529-545, i vol.II 18-29, 289-304, i 433-446.

FONTANA, Josep, "La fi de l'Antic Règim i la industrialització", a Pierre Vilar, dir., *Historia de Catalunya*, vol.V, Ed. 62, Barcelona, 1988.

FONTANA, Josep, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Ariel, Barcelona, 1983.

FONTANA, Josep, *La crisis del Antiguo régimen, 1808-1833*, Crítica, Barcelona, 1992.

FONTANA, Josep, *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820*, Ariel, Barcelona, 1987.

FORD, Franklin L., *Europa desde 1780 hasta 1830*, Aguilar, Madrid, 1973.

FRADERA, Josep M^a, "La selecció de materials culturals en la formació de la consciència de classe de la burgesia catalana a mitjan segle XIX", a *Orígens del món català contemporani*, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona, 1986, 135-148.

FRADERA, Josep M^a, *Cultura nacional en una societat dividida*, Curial, Barcelona, 1992.

FRADERA, Josep M^a, *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*, Eumo, Vic, 1996.

GABRIEL, Pere, "Historiografía reciente sobre el anarquismo y el sindicalismo en España, 1870-1923", *Historia Social*, 1988.

GABRIEL, Pere, "Sindicalismo y huelga" dins *Ayer*, 4, 1991, 15-45.

GABRIEL, Pere, "A vueltas y revueltas con la historia social obrera en España. Historia obrera, historia popular e historia contemporánea", a *Historia Social*, 22, 1995, 43-53.

GABRIEL, Pere, "Republicanism popular, socialismo, anarquismo y cultura política obrera en España (1860-1914)", dins J. PANIAGUA et al. (eds.), *Cultura social y política en el mundo del trabajo*, Valencia, 1999, pp. 211-222.

GARCÍA BALAÑÀ, A., "Industria i ordre social: una lectura política del treball cotoner a la Barcelona del segle XIX", dins Fradera, J. M. (coord.), *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*, Ajuntament de Barcelona, Quaderns d'Història, 6, pp. 7-18.

GARCÍA ROVIRA, Anna M^a, *La revolució liberal a Espanya i les classes populars (1832-1835)*, Eumo, Vic, 1989.

GARCÍA VENERO, Maximiano, *Historia de las Internacionales en España (1868-1914)*, vol.I, Ediciones del Movimiento, Madrid, 1956.

GARRIDO, Fernando, *Historia de las asociaciones obreras en Europa o las clases trabajadoras regeneradas por la Asociación*, 2 vols., Imp. Salvador Manero, Barcelona, 1864.

GARRIDO, Fernando, *Historia de las clases trabajadoras*, vol.3, *El proletario*, Zero, Madrid, 1973.

GIL NOVALES, Alberto, *El Trienio liberal*, Siglo XXI, Madrid, 1980.

GIL NOVALES, Alberto, *Las Sociedades Patrióticas (1820-1823). Las libertades de expresión en el origen de los partidos políticos*, 2 vols., Tecnos, Madrid, 1975.

GINER, Salvador, *Historia del pensamiento social*, Ariel, Barcelona, 1975.

GIOLITTI, Giuseppe, *El utilitarismo*, Oikos-Tau, Barcelona, 1989.

GLICK, Thomas F, "darwinisme", dins *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*, Edicions 62, Barcelona, 1979, 139-140.

GLICK, Thomas F., *Darwin en España*, Península, Barcelona, 1982.

GLÖCKNER, Wolfgang Karl, "Sean mis versos bombas que estallen a los pies del ídolo. La poesía como forma de acción directa", dins B. Hofmann et al. (eds.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, Frankfurt am Main, Vervuert/ Madrid, Iberoamericana, 1995, pp. 129-137.

GOMIS I MESTRE, Cels, *La bruixa catalana. Aplec de casos i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915*, estudi preliminar de Llorenç Prats, Alta Fulla, Barcelona, 1987.

GONZÁLEZ CUEVAS, Pedro Carlos, *Historia de las derechas españolas. De la Ilustración a nuestros días*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000.

GONZALEZ MATAS, Enrique, *Utopias sociales contemporáneas*, Algazara, Málaga, 1994.

GUEREÑA, J.-L., "Escolarización y demanda popular de educación en el último tercio del siglo XIX", *Historia Contemporánea*, 3, Bilbao, 1990, pp. 199-219.

GUEREÑA, J.-L., "Las instituciones culturales: políticas educativas", dins Serge Salaün i Carlos Serrano, *1900 en España*, Espasa-Calpe, Madrid, 1991.

GUILLAMET, Jaume, *La formació de la premsa moderna. Periodisme informatiu, polític i cultural a la Barcelona progressista: 1841-1843*, C.I.C., 1993.

GUISAN, Esperanza, "El utilitarismo", en *Historia de la ética, vol.2. La ética moderna*, Crítica, Barcelona, 1999, 457-499.

HARRIS, Jonathan, "An english utilitarian looks at Spanish-American independence: Jeremy Bentham's *rid yourselves of Ultramarina*", *The Americas*, 53, 2, 1996, pp. 217-233.

HARRIS, Jonathan, "Los escritos de codificación de Jeremy Bentham y su recepción en el primer liberalismo español", *Telos*, 8, 1999, pp. 9-29.

HEARDER, H., *Europa en el siglo XIX. Desde 1830 hasta 1880*, Aguilar, Madrid, 1973.

HOBBSAWM, Eric J., *El mundo del trabajo. Estudios históricos sobre la formación y evolución de la clase obrera*, Crítica, Barcelona, 1987.

HOBBSAWM, Eric J., *La era del capital, 1848-1875*, Crítica, Barcelona, 1998.

HOBBSAWM, Eric J., *Las revoluciones burguesas*, Labor, Barcelona, 1981.

HOBBSAWM, Eric J., *Sobre la historia*, Crítica, Barcelona, 1998.

iHONOR A LOS MARTIRES DE CHICAGO! Segundo Certamen Socialista (1889), Barcelona, Establ. Tipográfico "La Academia", 1890.

HUME, David, *Investigació sobre els principis de la moral*, Edicions 62, Barcelona, 1994.

IZARD, Miquel, "Entre la impotencia y la esperanza: la Unión Manufacturera", *Estudios de Historia Social*, 4, Madrid, 1978, pp. 29-106.

IZARD, Miquel, i DE RIQUER, Borja, *Conèixer la història de Catalunya*, vol.4, *Del segle XIX fins a 1931*, Vicens-Vives, Barcelona, 1989.

IZARD, Miquel, *Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor (1869-1913)*, Ariel, Barcelona, 1973.

IZARD, Miquel, *Manufactureros, industriales y revolucionarios*, Crítica, Barcelona, 1979.

IZARD, Miquel, *Sin leña y sin peces deberemos quemar la barca. Pueblo y burguesía en la Cataluña contemporánea*, Los Libros de la Frontera, Barcelona, 1998.

JAUMEANDREU, Eudald, *Rudimentos de Economía política*, estudi preliminar d'Ernest Lluch, Alta Fulla, Barcelona, 1988.

JORBA, Manuel, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*, Curial, Barcelona, 1984.

JOVER ZAMORA, José María, GÓMEZ-FERRER, Guadalupe i FUSI AIZPÚRUA, Juan Pablo, *España: sociedad, política y civilización (siglos XIX-XX)*, Debate, Madrid, 2001.

JUTGLAR, Antoni, *Els burgesos catalans*, Norfeu, Barcelona, 1966.

JUTGLAR, Antoni, *Ideologías y clases en la España contemporánea. Aproximación a la historia social de las ideas*, 2 vols., Edicusa, Madrid, 1968.

La vida del obrero. ¿Qué es la Internacional?, Folletos sociales, Imprenta Salvador manero, Barcelona, 1871.

LA ROSA, Tristán, *España contemporánea siglo XIX*, Destino, Barcelona, 1972.

LAGUNA PLATERO, Antonio, "La génesis de la conciencia republicana en la Valencia del ochocientos", en José A. Piqueras, Manuel Chus, et.al., *Republicanos y repúblicas en España*, Siglo XXI, Madrid, 1996, 97-133.

LIDA, Clara E., *Antecedentes y desarrollo del movimiento obrero español (1835-1888). Textos y documentos*, Siglo XXI, Madrid, 1973.

LITVAK, Lily, "Teatro anarquista catalán (1880-1910)", *Estreno*, 2, 1979.

LITVAK, Lily, *Musa libertaria. Arte, literatura y vida cultural del anarquismo español (1880-1913)*, Antoni Bosch, Barcelona, 1981.

LITVAK, Lily, *La mirada roja. Estética y arte del anarquismo español, 1880-1913*, Ediciones del Serbal, Barcelona, 1988.

LITVAK, Lily, *España 1900. Modernismo, anarquismo y fin de siglo*, Anthropos, Barcelona, 1990.

LLORENS I BARBA, Javier, *Oración inaugural que en la solemne apertura de estudios del año 1854 a1855, dijo en la Universidad de Barcelona*, Impr. Tomás Gorchs, Barcelona, 1854.

LLUCH, Ernest, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Ed. 62, Barcelona, 1973.

LLUCH, Ernest, *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il.lustració*, Ed. 62, Barcelona, 1996.

LONGARES ALONSO, Jesús, *La divulgación de la cultura liberal (1833-1843)*, Escudero, Córdoba, 1979.

LÓPEZ TABAR, Juan, *Los famosos traidores. Los afrancesados durante la crisis del Antiguo Régimen (1808-1833)*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2001.

LORENZO, Anselmo, *El proletariado militante*, Alianza Editorial, Madrid, 1974.

MACPHERSON, C. B., *La democracia liberal y su época*, Alianza Editorial, Madrid, 2003.

MALUQUER DE MOTES, Jordi, *El socialismo en España, 1833-1868*, Crítica, Barcelona, 1977.

MANDEVILLE, Bernard, *La fábula de las abejas o los vicios privados hacen la prosperidad pública*, comentario de F.B. Kaye, F.C.E., México, 1982.

MARFANY, Joan-Lluís, "«Al damunt dels nostres cants...»: nacionalisme, modernisme i cant coral a la Barcelona del final de segle", a *Recerques*, 19, 1987, 85-113.

MARFANY, Joan-Lluís, *La cultura del catalanisme*, Empúries, Barcelona, 1995.

MARTÍ, Casimiro, *Orígenes del anarquismo en Barcelona*, Teide, Barcelona, 1959.

MARTÍNEZ DE SAS, Mª Teresa i PAGÈS BLANCH, Pelai (coords.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, E.U.B./Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000.

MARTÍNEZ DE SAS, Mª Teresa, "Els treballs i els dies d'una família obrera al segle XIX. Aproximació a l'estat de la qüestió i proposta metodològica", dins M. Àngels Pérez Samper (coord.), *La vida quotidiana a través dels segles*, Pòrtic, Barcelona, 2002, pp. 275-294.

MCKENNAN, Teodora L., "Bentam y los hombres de la independencia", *Revista Colombiana de Educación*, 29, 1994.

MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino, *Historia de los heterodoxos*, vol.II, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1967, 761-763.

MILÀ (I FONTANALS), Manuel, "La poesía y la industria", *Diario de Barcelona*, 3/10/1857, 8153-4.

MILL, John Stuart, *Autobiografía*, Alianza Editorial, Madrid, 1986.

MILL, John Stuart, *El utilitarismo*, Alianza Editorial, Madrid, 2002.

MILL, John Stuart, *Sobre la libertad*, Alianza Editorial, Madrid, 1992.

MILL, John Stuart, *La esclavitud femenina*, ... de la luna, 2001.

MOLA, Joaquim, "La cultura durant el segle XIX", dins Joan Salvat, dir., *Història de Catalunya*, V, Salvat Editors, Barcelona, 1978, 177-191.

MOLAS RIBALTA, Pere, *Manual de Historia de España, vol.3, Edad Moderna (1474-1808)*, Espasa-Calpe, Madrid, 1988.

MONÉS, Jordi, "El liberalisme: escola i societat", a *Història Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 7, *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, pp. 314-329

MONLAU, Pere Felip i SALARICH, Joaquim, *Condiciones de vida y trabajo obrero en España a mediados del siglo XIX*, estudio preliminar y notas a cargo de Antoni Jutglar, Anthropos, Barcelona, 1984.

MONSERDÀ DE MACIÀ, Dolors, *La fabricant. Novela de costums barcelonines (1860-1875)*, Llibreria de Francesc Puig, Barcelona, 1904.

MORALES MUÑOZ, Manuel, "Cultura e ideología en el *Primer Certamen Socialista*", dins B. Hofmann et al. (eds.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, Frankfurt am Main, Vervuert/ Madrid, Iberoamericana, 1995, pp. 273-280.

MORALES MUÑOZ, Manuel, *Cultura e ideología en el anarquismo español (1870-1910)*, CEDMA, Málaga, 2002.

MORENO ALONSO, Manuel, *Blanco White. La obsesión de España*, Alfar, Sevilla, 1998.

MORENO ALONSO, Manuel, "Lord Holland y los orígenes del liberalismo modeno", *Revista de Estudios Políticos*, 36, 1983, pp. 208-217.

MORENO ALONSO, Manuel, *La generación española de 1808*, Alianza Editorial, Madrid, 1989.

MORENO ALONSO, Manuel, "Sugerencias inglesas para unas Cortes españolas", dins CANO BUESO (ed.), *Materiales para el estudio de la Constitución de 1812*, Tecnos, Madrid, 1989, pp. 499-520.

MOREU-REY, Enric, *El pensament il·lustrat a Catalunya*, Ed. 62, Barcelona, 1966.

MOSSE, George L., *La cultura europea del siglo XIX*, Ariel, Barcelona, 1997.

NAGEL, Klaus.Jürgen, "La cultura obrera i el fet nacional català al primer quart del segle XX", dins *Congrés Internacional d'Història. Catalunya i la Restauració (1875-1923)*, Centre d'Estudi del Bages, Manresa, 1992, 303-307.

NASH, Mary, *Mujer, familia y trabajo en España (1875-1936)*, Anthropos, Barcelona, 1983.

OLIVÉ, E., "La tramontana, periòdic vermell (1881-1893) i el nacionalisme de Josep Lluнас i Pujals", *Estudios de Història Social*, núm. 28-29, 1984, pp. 319-326.

OLLÉ, Josep Maria, *El moviment obrer a Catalunya, 1840-1843. Textos i documents*, Nova Terra, 1973.

OLLÉ, Josep Maria, *Introducció del socialisme utòpic a Catalunya (1835-1837)*, Ed. 62, Barcelona, 1969.

P. M., *La industria moderna. Reflexiones que un obrero de la clase algodonera dirige a todos los demás obreros/as relativas a los males que se originan en las fábricas*, Imprenta de la V. e H. de Gaspar, a cargo de J. Tutau, Barcelona, 1869.

PENDAS, Benigno, *Jeremy Bentham: Política y Derecho en los orígenes del Estado Constitucional*, Madrid, 1998.

PÉREZ BARÓ, Albert, *Historia de la cooperació catalana*, Nova Terra, Barcelona, 1974.

PÉREZ LEDESMA, Manuel, "La formación de la clase obrera: una creación cultural", dins Rafael Cruz y Manuel Pérez Ledesma (eds.), *Cultura y*

movilización en la España contemporánea, Alianza Ed., Madrid, 1997, 201-233.

PÉREZ SAMPER, María Angeles, *La España del Siglo de las Luces*, Ariel, Barcelona, 2000.

PICH I MITJANA, Josep, *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*, Eumo Editorial, Vic, 2004.

PIQUERAS, J. A., "Trabajo artesano, industria y cultura radical en la época de la Primera Internacional", dins PANIAGUA et al. (eds.) *Cultura Social y política en el mundo del trabajo*, Valencia, 1999, pp. 165-209.

PLA, Josep, *Vida de Manolo*, Destino, Barcelona, 1988.

PLADEVALL, Antoni, *Història de l'Església a Catalunya*, Claret, Barcelona, 1989.

PLANA I GABERNET, Gabriel, *El cooperativisme català o l'economia de la fraternitat*, Escola Universitària d'Estudis Empresarials/Fund. Francesc Ferrer i Guardia/Fund. Roca i Galès, Barcelona, 1998.

PLUM, Werner, *Utopías inglesas. Modelos de cooperación social y tecnológico*, ILDIS-Ediciones Internacionales, Bogotá-Caracas, 1975.

POMARES, Asunción i VALENTÍN, Vicente, "Aproximación al control de la «cuestión social» en la Restauración", dins *Congrés Internacional d'Història. Catalunya i la Restauració (1875-1923)*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 1992, 543-548.

POMÉS VIVES, Jordi, i Rodríguez Calleja, Maria, *L'Obrera Mataronesa. Un bell i efímer somni (1864-1890). El cooperativisme a Mataró al segle XIX*, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró, 1997.

PRATS, Llorenç, *El mite de la tradició popular*, Ed. 62, Barcelona, 1988.

PRATS, Llorenç, *La Catalunya rànica. La vida material de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques (1874-1923)*, Alta Fulla, Barcelona, 1996.

PRIMER CERTAMEN SOCIALISTA (1885), Reus, Centro de Amigos de Reus, 1885.

QUINTON, Anthony, *Utilitarian ethics*, Duckworth, London, 1989.

RALLE, Michel, "La sociabilidad obrera en la sociedad de la Restauración (1875-1910)", a *Història Social*, 50/51, 1989, 161-199.

RAMSPOTT, Anna, i MALUQUER DE MOTES, Jordi, "Romanticisme i saint-simonisme a Catalunya en temps de revolució (1835-1837)", a *Recerques*, 6, 1976, 65-91.

REVENTOS, Manuel, *Els moviments socials a Barcelona en el segle XIX*, Crítica, Barcelona, 1987.

RIERA I TUÈBOLS, Santiago, *Història de la ciència a la Catalunya moderna*, Pagès Editors i Eumo Editorial, Lleida, 2003.

RIERA I TUÈBOLS, Santiago, *Narcís Monturiol. Una vida apassionant; una obra apassionada*, CIRIT, Barcelona, 1986.

RIERA I TUÈBOLS, Santiago, *Síntesi d'història de la ciència catalana*, La Magrana, Barcelona, 1983.

ROMANO, Ruggiero i TENENTI, Alberto, *Los fundamentos del mundo moderno. Edad Media tardía, Reforma, Renacimiento, Siglo XXI*, Madrid, 1989.

ROURE, Conrat, *Anys enllà. Aplech de recordances dels temps juvenívols*, Il·lustració catalana, Barcelona.

RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, *Obres de J. Rubió i Balaguer*, vol.VII, *Il·lustració i Renaixença*, Publicacions de l'Abadia d Montserrat, Barcelona, 1989.

RUDÉ, George, *Europa en el siglo XVIII. La aristocracia y el desafío burgués*, Alianza Editorial, Madrid, 1987.

RUSSELL, Bertrand, *Història social de la filosofia, Vol.III. La filosofia moderna*, Ed. 62, Barcelona, 1996.

RUSSELL, Bertrand, *Libertad y organización, 1814-1914*, Espasa-Calpe, Madrid, 1970.

SALAÜN, Serge, "Teoría y práctica del lenguaje anarquista o la imposible redención por el verbo", dins B. Hofmann et al. (eds.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, Frankfurt am Main, Vervuert/ Madrid, Iberoamericana, 1995, pp. 323-333.

SABINE, George H., *Historia de la teoría política*, F.C.E., Madrid, 1996.

SALLARÉS Y PLA, Juan, *La ocho horas. Algo sobre la cuestión obrera*, Librería de Luís Niubó, Barcelona, 1890.

SÁNCHEZ MOLINERO, José Miguel, i SANTIAGO HERNANDO, Rafael de, *Utilidad y Bienestar. Una historia de las ideas sobre utilidad y bienestar social*, Síntesis, Madrid, 1998.

SANCHEZ, Alexandre, *Protecció, ordre i llibertat. El pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)*, Alta Fulla, Barcelona, 1990.

SÁNCHEZ-RIVERA DE LA LASTRA, Juan, *El Utilitarismo. Estudio de las doctrinas de Jeremías Bentham. Su expositor en España*, con prólogo de Quintiliano Saldaña, Biblioteca de la Revista General de Legislación y Jurisprudencia, vol.XXVII, Ed. Reus, Madrid, 1922.

SARDÁ Y SALVANY, Félix, *El liberalismo es pecado*, Librería y Tipografía Católica, Barcelona, 1884.

SARRAILH, Jean, *La España ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*, F.C.E., México, 1957.

SCHWARTZ, Pedro, "La influencia de Jeremías Bentham en España", a *Información Comercial Española*, 517, Sept. 1976, pp.37-57.

SECO SERRANO, C., "Acotaciones documentales para el estudio de la Internacional en España", dins *Actas de los consejos y comisión federal de la región española (1870-1874)*, vol. I, Barcelona, P.C.H.G.E, 1969, pp. III-LXXI.

SERRA I HUNTER, Jaume, *Les tendències filosòfiques a Catalunya durant el segle XIX*, Atlas, Barcelona, 1925.

SERRALLONGA, Joan i MARTÍN, Josep Lluís, *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*, Associació Cultural Gombau de Besora, Sant Quirze de Besora, 1992.

SIERRA, Angela, *Las utopías. Del Estado real a los Estado soñados*, Barcelona, 1987.

SIRERA OLIAG, Mª José, "Obreros de Barcelona entre 1900 y 1910", a *Historia y Fuente Oral*, 7, 1992, 7-30.

SMITH, Adam, *Investigación de la naturaleza y causas de la riqueza de las naciones*, Orbis, Barcelona, 1983.

SMITH, Adam, *La teoría de los sentimientos morales*, Madrid, Alianza Editorial, 2004.

SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, (ed.), *Història Contemporània de Catalunya*, vol.I, Columna, Barcelona, 1997.

SOLÀ, Pere, "L'escola", a *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 6, Enciclopedia Catalana, Barcelona, 1997, 336-337.

SOLÀ, Pere, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939)*. *L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, La Magrana, Barcelona, 1978.

SOLER I VIDAL, Josep, *Abdó Terrades. Primer apòstol de la democràcia catalana (1812-1856)*, La Magrana, Barcelona, 1983.

SORLEY, W. R., *Historia de la filosofía inglesa*, Losada, Buenos Aires, 1951.

STROMBERG, Roland N., *Historia intelectual europea desde 1789*, Debate, Madrid, 1995.

TASIS, Rafael, *Els Jocs Florals de Barcelona en l'evolució del pensament de Catalunya (1859-1958)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1997.

SUÁREZ, FEDERICO, *Las Cortes de Cádiz*, Madrid, 1992.

TERMES, Josep, *Anarquismo y sindicalismo en España (1864-1881)*, Crítica, Barcelona, 2000.

TERMES, Josep, *Història del Catalanisme fins al 1923*, Barcelona, Pòrtic, 2000.

TERMES, Josep, *Històries de la Catalunya treballadora*, Empúries, Barcelona, 2000.

TERMES, Josep, i COLOMINES, Agustí, *Patriotes i resistents. Història del primer catalanisme*, Barcelona, Editorial Base, 2003.

TERMES, Josep, *Les arrels populars del catalanisme*, Empúries, Barcelona, 1999.

TERRADAS, Ignasi, *Les colònies industrials. Un estudi entorn de l'Ametlla de Merola*, Laia, Barcelona.

THOMPSON, Edward P., *La formación histórica de la clase obrera. Inglaterra:1780-1832*, 3 vol., Laia, Barcelona, 1977.

TRESSERRA, Ceferino, *Porvenir de las Asociaciones de la clase obrera; origen y estado actual de la cuestión del trabajo en Cataluña*, Imprenta de Narciso Ramírez, Barcelona, 1855.

URÍA, Jorge, "Lugares para el ocio, espacio público y espacios recreativos en la Restauración española", a *Historia Social*, 41, 2001, 89-111.

VENTURA SUBIRATS, Jorge, "Icaria. Vida, teorías y obra de Étienne Cabet; sus seguidores catalanes; y experimentos comunistas icarianos", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, VII, Barcelona, 1972.

VICENS I VIVES, Jaume, i LLORENS, Montserrat, *Industrials i Polítics (segle XIX)*, Vicens-Vives, Barcelona, 1983.

VICENS I VIVES, Jaume., *Aproximación a la historia de España*, Vicens-Vives, Barcelona, 1985.

VIDAL, Mei M., i AISA, Ferran, *Camins utòpics. Barcelona 1868-1888*, Edicions de 1984, Barcelona, 2004.

VILAR, Pierre, *Historia de España*, Crítica, Barcelona, 1981.

VILLACAÑAS, José Luis, *Historia de la filosofía contemporánea*, Madrid, Akal, 2001.

VILLANOVA Y JORDÁN, Jacobo, *Cárceles y presidios. Aplicación de la Panóptica de Jeremías Bentham a las cárceles y casas de corrección de España, o medio de mejorarlas, y de suprimir la pena de presidio con el establecimiento de casas construidas bajo el principio de inspección central*, Imprenta de Tomás Jordan, Madrid, 1834.

VINYES, Ricard, "Cant, ball i festa en la cultura obrera", a *Acràcia*, 2, 1991, 27-31.

VINYES, Ricard, *La presència ignorada. La cultura comunista a Catalunya (1840-1931)*, Ed. 62, Barcelona, 1989.

VOVELLE, Michel, y otros, *El hombre de la Ilustración*, Alianza Editorial, Madrid, 1995.

W. H. WICKWAR, M. A., *Baron D'Holbach, A prelude to the French Revolution*, August M. Kelley Publishers, New York, 1968.

XAURADÓ Y FÁBREGAS, Ramon, *Bases de una constitución política o principios fundamentales de un sistema republicano*, Establ. Tip. De Ramirez y Cia., Barcelona, 1868.

ZAVALA, Iris M., *Masones, comuneros y carbonarios, Siglo XXI*, Madrid, 1971.

ZAVALA, Iris M., *Románticos y socialistas. Prensa española del XIX, Siglo XXI*, Madrid, 1972.